

e-ISSN:2651-432X

Giresun Üniversitesi
İKTİSADİ ve İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics
and Administrative Sciences

GİBDE (JEAS)

Cilt 8, Sayı: 2 | Volume: 8, Issue: 2

ISSN: 2149-3391

GİRESUN ÜNİVERSİTESİ

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER DERGİSİ

Journal of Economics and Administrative Sciences

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/guifbd> ibfd@giresun.edu.tr | ISSN: 2149-3391

CİLT 8, SAYI 2

ARALIK 2022

SAHİBİ / OWNER

T.C. Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi adına
Kurtuluş Yılmaz GENÇ/ kurtulus.yilmaz.genc@giresun.edu.tr

YÖNETİCİ EDİTÖR / CHIEF EDITOR

Kurtuluş Yılmaz GENÇ/ kurtulus.yilmaz.genc@giresun.edu.tr

EDİTÖR KURULU / EDITORIAL BOARD

Betül KARAGÖZ YERDELEN/ drbetulkaragozyerdelen@gmail.com

Işıl DEMİRTAŞ/ isil.demirtas80@gmail.com

Esra Gökçen KAYGISIZ / esgokk@hotmail.com

Yasemin MAMUR IŞIKÇI/ mamurysm@gmail.com

Murat ÖZDEMİR/ murat.ozdemir@giresun.edu.tr

Mertcan ÖZTÜRK / mertcan.ozturk@giresun.edu.tr

Pınar AKGÜL/ pinar.akgul@giresun.edu.tr

Cenk ÖZGEN / cenk.ozgen@giresun.edu.tr

Durmuş Çağrı YILDIRIM/ dcyildirim@nku.edu.tr

Sejma AYDIN/ saydin@ius.edu.ba

Burcu YILMAZ ŞAHİN/ burcu.sahin@giresun.edu.tr

Emine CEBECİ/ emine.cebeci@giresun.edu.tr

EDİTÖR YARDIMCILARI / ASSISTANT EDITORS

Harun DUMLU / harun.dumlu@giresun.edu.tr

Ayten MEHMED / ayten.mehmed@giresun.edu.tr

Dilayla BAYYURT / dilayla.bayyurt@giresun.edu.tr

Fecra AKÇA / fcraak@gmail.com

SAYI HAKEMLERİ / REFEREES OF THE ISSUE

Prof.Dr. Erdal Tanas KARAGÖL
 Prof.Dr. Elif UZUN
 Prof.Dr. Erdal AKSOY
 Prof.Dr. Erdal Tanas KARAGÖL
 Prof.Dr. Erdal AKSOY
 Prof.Dr. Alper ÖZMEN
 Prof.Dr. Mehmet AKINCI
 Prof.Dr. Erhan DEMİRELİ
 Prof.Dr. Mehmet Akif ARVAS
 Prof.Dr. Nadir EROĞLU
 Prof.Dr. Şafak KAYPAK
 Doç.Dr. Rıdvan KARACAN
 Doç.Dr. Haktan SEVİNÇ
 Doç.Dr. Seven ERDOĞAN
 Doç.Dr. Mustafa ÖZKAN
 Doç.Dr. Uğur SEVİM
 Doç.Dr. Murat SERÇEMELİ
 Doç.Dr. Mehmet SONGUR
 Doç.Dr. Erdal EKE
 Doç.Dr. Ümit ÇIRAKLI
 Doç.Dr. Özlem ÖZER
 Doç.Dr. Murat YAMAN
 Doç.Dr. İbrahim BOZACI
 Doç.Dr. Nazan ŞAK
 Doç.Dr. Osman Cenk KANCA
 Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ
 Dr. Öğr. Üyesi Umut EVLİMOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Sebahattin KOÇ
 Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Akif KARA
 Dr. Öğr. Üyesi Burak Tuğberk TOSUNOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi İsa GÜL
 Dr. Öğr. Üyesi A. Selçuk KÖYLÜOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Bilgehan AYTAÇ
 Dr. Öğr. Üyesi Harun DURLU
 Dr. Öğr. Gör. Yunus BUDAK
 Dr. Öğr. Üyesi Aysun YEŞİLTAS
 Dr. Öğr. Üyesi Neşe ALGAN ÇAPRAZ
 Dr. Öğr. Üyesi Mesut TELEŞ
 Dr. Öğr. Üyesi Hacı Hayrettin TIRAŞ
 Dr. Öğr. Gör. Öznur DOĞAN
 Dr. Öğr. Üyesi Hakan ALIUSTA
 Dr. Öğr. Üyesi Medet İĞDE
 Dr. Öğr. Üyesi Mehmet GÜNER
 Dr. Öğr. Üyesi Burak SERTKAYA
 Dr. Öğr. Üyesi Süreyya KOVACI
 Dr. Öğr. Üyesi Aysun YEŞİLTAS
 Dr. Öğr. Üyesi A. Selçuk KÖYLÜOĞLU
 Dr. Öğr. Üyesi Özlem AKAY
 Dr. Öğr. Gör. Bekir DEĞİRMENÇİ
 Dr. Öğr. Gör. Hande ÖZOLGUN AKKURT
 Arş. Gör. Dr. Özlem ZEYBEK
 Dr. Fatma KANTAS YILMAZ
 Dr. Muhsin ASLAN
 Dr. Mesut Altar KAPLAN
 Dr. Erdal BERK
 Emre YAKUT
 Dr. Hüsnü BALA
 Dr. Karahan KARA
 Dr. Nihal ARICAN KAYGUSUZ
 Hacı ÖZDEMİR

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Yalova Üniversitesi	Prof. Dr. Elif YÜKSEL OKTAY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Reyhan Aysen WOLFF
Dumlupınar Üniversitesi	Prof. Dr. Özgür ÖNDER
Gelişim Üniversitesi	Prof. Dr. Selma KARATEPE
Karatekin Üniversitesi	Prof. Dr. Azize Serap TUNÇER
İnönü Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa ÖNEN
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Ahmet AKSOY
Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Bülent GÜLOĞLU
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Işıl AKGÜL
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Ebru ÇAĞLAYAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Dilek ALTAŞ
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet MERT
Çukurova Üniversitesi	Prof. Dr. Harun ARIKAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Hüseyin BAĞCI
Kyiv Üniversitesi	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHYTSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Turkish-German Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet Efe ÇAMAN
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Mitat ÇELİKPALA
Tbilisi State University	Prof. Dr. Zurab DAVITASHVILI
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Melek DOSAY GÜNDOĞAN
Abant İzzet Baysal Üniversitesi	Prof. Dr. Rasim Özgür DÖNMEZ
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Lütfü ÖZTÜRK
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
India Aligarh Muslim University	Prof. Dr. Nigar ZUBERI
India Aligarh Muslim University	Prof. Dr. Arshi KHAN
Dokuz Eylül Üniversitesi	Prof. Dr. Atilla GÖKTÜRK
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Burak Samih GÜLBOY
Mustafa Kemal Üniversitesi	Prof. Dr. Muharrem GÜNEŞ
Kadir Has Üniversitesi	Prof. Dr. Serhat GÜVENÇ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Prof. Dr. Alper GÜZEL
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Kadir Yasin ERYİĞİT
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Yakup KÜÇÜKKALE
Zaporizhzhya National University	Prof. Dr. Maxim LEPSKIY
Barcelona University	Prof. Dr. Rafa MARTINEZ
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül MENGİ
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALİC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Coventry University	Prof. Dr. Alpaslan ÖZERDEM
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Beykent Üniversitesi	Prof. Dr. Levent ÜRER
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Alaeddin YALÇINKAYA
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Nebiye YAMAK
Karadeniz Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Rahmi YAMAK
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Selin ÇAĞATAY
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Kemal TÜRKCAN
Akdeniz Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşegül ATEŞ
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa SEVÜKTEKİN
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Erkan İŞİĞİÇOK
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe OĞUZLAR
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Nuran BAYRAM
Uludağ Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet ÇINAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Altınbaş Üniversitesi	Prof. Dr. H. Kemal SEZEN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Yalçın SARIKAYA
Ondokuz Mayıs Üniversitesi	Doç. Dr. Hatice KUMCAĞIZ
Bursa Teknik Üniversitesi	Doç. Dr. Hilal YILDIRIR KESER
Dumlupınar Üniversitesi	Doç. Dr. Berna HIZARCI BEŞER
Yıldırım Beyazıt Üniversitesi	Doç. Dr. Tekin AKDEMİR
Sakarya Üniversitesi	Doç. Dr. Ali BALCI

Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Alexander SOTNICHENKO
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa LAMBA
Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi	Doç. Dr. Ümmühan KAYGISIZ
Bayburt Üniversitesi	Doç. Dr. Hayriye ŞENGÜN
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Hazal Ilgın BAHÇECİ BAŞARMAK
Bozok Üniversitesi	Doç. Dr. Seçil Gül MEYDAN YILDIZ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR İŞİKÇİ
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU
Anadolu Üniversitesi	Dr. Öğr. Üyesi Özlem SAYILIR

HAKEM KURULU / REFEREE BOARD

Gazi Üniversitesi	Prof. Dr. Mustafa Nail ALKAN
İstanbul Aydın Üniversitesi	Prof. Dr. Sedat AYBAR
İstanbul Üniversitesi	Prof. Dr. Ferda YERDELEN TATOĞLU
Kyiv University	Prof. Dr. Yuriy L. BOSHITSKY
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Servet CEYLAN
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet DURKAYA
Kuban State University	Prof. Dr. Alexander IVANOV
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Bayram KAYA
International University of Sarajevo	Prof. Dr. Muhiddin MULALIC
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Neşe ÖZDEN
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Çınar ÖZEN
Trakya Üniversitesi	Prof. Dr. Sibel TURAN
Orta Doğu Teknik Üniversitesi	Prof. Dr. Ömer TURAN
Marmara Üniversitesi	Prof. Dr. Aleaddin YALÇINKAYA
Ankara Üniversitesi	Prof. Dr. Mehmet YETİŞ
Selçuk Üniversitesi	Prof. Dr. Davut ATEŞ
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Ufuk YOLCU
Giresun Üniversitesi	Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Ankara Üniversitesi	Doç. Dr. Türkmen GÖKSEL
Yaşar Üniversitesi	Doç. Dr. Emre İŞERİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Alper KARAVARDAR
St. Petersburg State University	Doç. Dr. Tatiana ROMANOVA
University of Central Florida	Doç. Dr. Houman A. SADRI
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Mustafa ÖZKAN
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Yasemin MAMUR İŞİKÇİ
Kafkas Üniversitesi	Doç. Dr. Atıl Cem ÇİÇEK
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Kemal ÇİFTÇİ
Giresun Üniversitesi	Doç. Dr. Göktürk TÜYSÜZOĞLU

DERGİ İLETİŞİM BİLGİLERİ / CONTACT INFORMATION

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
 Prof. Dr. Ahmet Taner Kışlalı Caddesi
 Güre Mevkii 28200 Giresun -TÜRKİYE
 Tel: +(90)454-310-1320
<https://dergipark.org.tr/pub/guiibd>

Dergimiz, uluslararası hakemli bir dergidir; elektronik biçimde ve yılda iki kez genel, bir kez de “özel konulu” olarak yayımlanır. Scientific Indexing Services, Academic Resource Index, Eurasian Scientific Journal Index, ASOS Index ve SOBİAD tarafından taranmaktadır. Bu derginin tüm yayın hakları saklıdır. Dergide yayınlanan çalışmaların bilim ve dil sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazarlarımızın izni olmadan ve kaynak gösterilmeden kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz.

Our journal undertakes to comply with the professional principles of the press. All legal rights of the articles belong to our journal. It cannot be quoted partly or completely without the permission of our writers and without giving reference in anywhere. Our journal licenced: Creative Commons (CC, BY, NC)

Publication Type: Scientific, International Refereed Indexed Journal

<p>Sayın Okurlarımız,</p> <p>2015 yılında yayın hayatına başlayan Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Aralık 2022 sayısı ile karşınızdadır.</p> <p>Dergimizin bu sayısında farklı alanlarda 20 makale yer almaktadır.</p> <p>1.makale, Özgür KANBİR tarafından hazırlanan “Türkiye’de İnsani Gelişme: İller ve Bölgeler Temelinde Bir Analiz” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada Türkiye’de iller ve bölgeler bazında insani gelişme seviyesi ölçülmektedir.</p> <p>2. makale, Fatma ERDOĞAN tarafından hazırlanan “Atatürk Döneminde Ekonomik ve Sosyal Yapının Kurumsallaşmasına Yönelik Politikalar Üzerine Bir İnceleme” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Atatürk dönemindeki politika uygulamalarının performansı değerlendirilmektedir.</p> <p>3. makale, Arzu Neşe BAKKALOĞLU ve Selman YILMAZ tarafından hazırlanan “Kripto Para ve Paranın Fonksiyonları” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, kripto para türlerinin paranın fonksiyonlarını yerine getirme durumunu analiz edilmektedir.</p> <p>4. makale, Kurtuluş Yılmaz GENÇ tarafından yazılan “Eğitim Sisteminin Girişimcilik Davranışı Üzerindeki Etkisi: Finlandiya Örneği” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, girişimci</p>	<p>Dear Readers,</p> <p>Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences, which started its publication life in 2015, has been now published with its December 2022 issue.</p> <p>In this issue of our journal, there are 20 articles in different fields.</p> <p>The first article is based on the study titled “Human Development in Turkey: An Analysis Based on Provinces and Regions ” conducted by Özgür KANBİR. In this study, the level of human development is measured based on the provinces and regions in Turkey.</p> <p>The second article is the study titled “An Investigation on Policies Regarding the Institutionalization of Economic and Social Structure in Atatürk Era” prepared by Fatma ERDOĞAN. In this study, the performance of policy implementations in the Atatürk period is evaluated.</p> <p>The third article revolves around the study titled “Cryptocurrency And The Functions of Money” made by Arzu Neşe BAKKALOĞLU and Selman YILMAZ. In this study, the status of performing the functions of money of crypto currency types is analyzed.</p> <p>The fourth article is titled “The Impact of Education System On Entrepreneurial Behaviour: The Modal Of Finland” written by Kurtuluş Yılmaz GENÇ. In this study, it is explained how an education</p>
--	---

<p>niteliklere sahip bir toplum oluşturabilmek için nasıl bir eğitim sistemi oluşturulması gerektiğini Finlandiya modelinden hareket ederek açıklanmaktadır.</p>	<p>system should be created in order to create a society with entrepreneurial qualities, starting from the Finland modal.</p>
<p>5. makale, Rengin AK, Berna AK BİNGÜL ve Armağan TÜRK tarafından yazılan “Covid-19 ve Derinleşen Yoksulluk” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Covid-19 salgınının, en genel haliyle gelire sahip olamama olarak tanımlanan yoksulluk üzerindeki etkisi ele alınmaktadır.</p>	<p>The fifth article is based on a study titled “Covid-19 and Deepening Poverty” made by Rengin AK, Berna AK BİNGÜL and Armağan TÜRK. In this study, the impact of the Covid-19 epidemic on poverty, which is defined as the inability to have income in its most general form, is discussed.</p>
<p>6. makale, Yalçın ARSLANTÜRK tarafından yazılan “İDT ve KİK Statü Farklılıkları ve Statü Belirlemeye Yardımcı Bir Analiz: TMO Örneği” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, mevzuat açısından İDT ve KİK statülerinin faaliyet yapıları ve finansal imkânların farklılıkları değerlendirilmiştir.</p>	<p>The sixth article, written by Yalçın ARSLANTÜRK; is titled “ESE and PEO Status Differences and an Analysis to Help Determining Status: TGB Example’ In this study, the differences in the operating structures and financial opportunities of the ESE and PEO statuses in terms of legislation were evaluated.</p>
<p>7. makale Elif MEMİŞ ve Selçuk KORUCUK tarafından yazılan “Talebe Etki Eden Faktörler ve En İdeal Envanter Kontrolü Ve İzlenmesi Modeli Seçimi: Ordu İli Gıda İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, talebe etki eden faktörler üzerinden envanter kontrolü ve izlenmesi modellerinden en ideal model seçimi yapılmaktadır.</p>	<p>The seventh article is the study titled “Factors Affecting Demand and Choosing the Most Ideal Inventory Control and Monitoring Model: An Application on Ordu Province Food Enterprises” written by Elif MEMİŞ and Selçuk KORUCUK. In this study, the most ideal model selection is made from the inventory control and monitoring models based on the factors affecting the demand.</p>
<p>8. makale, Sadettin GÜLTEKİN tarafından yazılan “Türkiye Ekonomisinde Lojistik Maliyetler,</p>	<p>The eight article is titled “The Relationship of Logistics Costs, Effective Wage and</p>

Etkin Ücret ve Uluslararası Rekabet İlişkisi” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, üretim maliyetleri içerisinde önemli payı bulunan lojistik maliyetlerin, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücüne etkisi araştırılmaktadır.

9. makale, Mustafa ÖZDEMİR ve Onur ÇATALTEPE tarafından yazılan **“E-Ticaret İşletmelerinde E-Hizmet Kalitesi ve E-Hizmet Telafi Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, e-hizmet kalitesinin, e-memnuniyet üzerindeki etkisi incelenmektedir.

10. makale, Sinan SUNAR tarafından yazılan **“Tanzimat Dönemi İktisat-Yönetim İlişkisinin İdari Reform Siyasetine Yansımaları: Hukuk, Maliye ve Mülkiyet İlişkileri Çerçevesinde Bir Değerlendirme”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Tanzimat Dönemi idari reform siyasetinin hukuk ve maliye ile Osmanlı idari yapılanmasının temelini oluşturan toprak rejiminin dönüşümüne etkilerine değinilmektedir.

11. makale, Dilan PEHLİVAN ve Arzu YİĞİT tarafından yazılan **“Türkiye’de Büyükşehir Statüsüne Sahip İllerin Sağlık Hizmetleri Performanslarının Değerlendirilmesi”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Türkiye’de büyükşehir statüsüne sahip illerin sağlık hizmeti performans düzeyi tespit edilmektedir.

International Competition in the Turkish Economy” written by Sadettin GÜLTEKİN. In this study, the effect of logistics costs, which have a significant share in production costs, on Turkey's international competitiveness is investigated.

The ninth article, written by Mustafa ÖZDEMİR ve Onur ÇATALTEPE, is titled **“The Effect of e-Service Quality and e-Service Recovery Quality on Customer Satisfaction in e-Businesses”**. In this study, the effect of e-service quality on e-satisfaction is examined.

The tenth article is the study titled **“Reflections of the Economics-Management Relationship in the Tanzimat Period on Administrative Reform Policy: An Assessment in the Framework of Law, Finance, and Property Relations”** written by Sinan SUNAR. In this study, the effects of the administrative reform policy of the Tanzimat Period on the law and finance and the transformation of the land regime, which formed the basis of the Ottoman administrative structure, are discussed.

The eleventh article, written by Dilan PEHLİVAN ve Arzu YİĞİT, is titled **“Evaluation of Health Services Performance of Provinces with Metropolitan Status in Turkey”**. In this study, the health service performance level of provinces with metropolitan status in Turkey is determined.

12. makale, Abdurrahman COŞKUNER ve Ömer Faruk RENÇBER tarafından yazılan **“Bankaların Kârlılıklarını Etkileyen Faktörlerin İncelenmesi: Çoklu Doğrusal Regresyon ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı Yöntemlerinin Karşılaştırılması”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, banka kârlılığına etki eden finansal oranlar, klasik ve veri madenciliği teknikleri ile karşılaştırmalı olarak incelenmektedir.

13. makale, Tuba KÖKSAL tarafından yazılan **“Kullanımlar ve Doymalar Yaklaşımı Çerçevesinde Sosyal Medya Uygulamaları”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada; Youtube, Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya uygulamalarını sıklıkla kullanan bireylerin sosyal medyayı kullanım amaçları; kullanımlar ve doymalar kuramı çerçevesinde incelenmektedir.

14. makale, Selçuk GÜRÇAM tarafından yazılan **“Hukuk (Yargı) Ekseninde İklim Kriziyle Mücadele”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada; iklim krizine yönelik hukuksal (yargısal) çözüm yolları incelemektedir.

15. makale, İskender ÇETİNTÜRK ve Vahit YİĞİT tarafından yazılan **“Trake, Bronş ve Akciğer Kanserinin Küresel Yükünün Zamansal Trendlerinin Karşılaştırılması”** başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, 1990-2019 yılları arasında trake, bronş ve akciğer (TBA) kanserlerinin

The twelfth article is based on a study titled **“Determination of Factors Affecting Bank Profits: Comparison of Multilinear Regression and Gradient Boosting Regression Methods”** written by Abdurrahman COŞKUNER and Ömer Faruk RENÇBER. In this study, financial ratios affecting bank profitability are examined comparatively with classical and data mining techniques.

The thirteenth article, written by Arzu KURŞUN and Ceren TÜRKDOĞAN GÖRGÜN, is titled **“INFLUENCER: Do Social Media Influencers Affect Health Behavior?”** In this study, the purposes of social media usage of individuals who frequently use social media applications such as Youtube, Twitter, Facebook, Instagram; analyzed within the framework of uses and gratifications theory.

The fourteenth article, written by Selçuk GÜRÇAM, is titled **“Fighting the Climate Crisis Within the Law (Judicial) Axis”**. In this study, examines the legal (judicial) solutions to the climate crisis.

The fifteenth article, written by Selçuk GÜRÇAM, is titled **“Fighting the Climate Crisis Within the Law (Judicial) Axis”**. This study aimed to determine and evaluate the temporal trends of incidence, mortality, and Disability Adjusted Life Years (DALY)

insidans, mortalite ve DALY oranlarının zamansal eğilimlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır.

16. makale, Seher GÖKPINAR tarafından yazılan “**Türkiye’de Maliye Politikalarının Ekonomik Büyümeye Etkisinin İçsel Büyüme Modeli Çerçevesinde Analizi**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada maliye politikası araçlarından kamu harcamaları ve vergilerin uzun dönem büyüme performansı üzerindeki etkisi içsel büyüme modeli çerçevesinde araştırılmaktadır.

17. makale, İbrahim Halil EFENDİOĞLU tarafından yazılan “**Kripto Paralara Yatırım Niyetini Etkileyen Bazı Faktörlerin İncelenmesi**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, kripto paraya ilgi duyan yatırımcıların, yatırım niyetini etkileyen faktörler incelenmektedir.

18. makale, Ayşe ÖZCAN BUCKLEY ve Serap Pelin TÜRKOĞLU tarafından yazılan “**Çocuk Dostu Kent Yaklaşımına Yönelik Politika Eğilimlerinin İstatistiksel Varyans Prosedürü Temelli Ocra Yöntemiyle Ölçümü**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimleri ve performansı ölçülmektedir.

19. makale, Belma KEKLİK ve Ömür ÖZGÜNEŞ tarafından yazılan “**Ambulans Personeli Acil Tıp Teknisyenleri (Att) ve Paramediklerin Ekip Çalışması Tutumları Üzerine Bir Araştırma**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, ambulans içinde görev yapan

rates of TBL cancers between 1990 and 2019.

The sixteenth article, written by Seher GÖKPINAR, is titled “**An Analysis of the Effect of Fiscal Policies on Economic Growth within the Endogenous Growth Model Framework in Turkey**”. In this study, the effects of public expenditures and taxes, which are fiscal policy instruments, on long-term growth performance are investigated within the framework of endogenous growth model.

The seventeenth article, written by İbrahim Halil EFENDİOĞLU, is titled “**Examining of Some Factors Affecting the Intention to Invest in Cryptocurrencies**”. In this study, the factors affecting the investment intention of investors who are interested in crypto money are examined.

The eighteenth article, written by Ayşe ÖZCAN BUCKLEY and Serap Pelin TÜRKOĞLU, is titled “**Measurement of Policy Trends to A Child Friendly City Approach by OCRA Method Based on Statistical Variance Procedure**”. In this study, Turkey's child-friendly urban policy trends and performance are measured.

The nineteenth article, written by Belma KEKLİK and Ömür ÖZGÜNEŞ, is titled “**Evaluation A Research on Teamwork Attitudes of Emergency Medical Technicians (Emt) And Paramedics Who Are Ambulance Personnel**”. In this study, the attitudes of ATT and paramedics working

ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına ilişkin tutumları incelenmektedir.

20. makale, Ersin YENİSU tarafından yazılan “**VUK/MSGUT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS Kapsamında Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi: Karşılaştırmalı Bir Analiz**” başlıklı çalışmadır. Bu çalışmada, finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesindeki farklılıklar incelenmektedir.

Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, etik ilkeler çerçevesinde oluşturulmuş ve bilimsel literatüre katkıda bulunabilecek değerli eserleri yayınlama çabasıdadır. Bu çerçevede dergimize gönderilecek, dergimizin bilimsel düzeyinin daha da yükselmesini sağlayacak eserleri değerlendirmekten ve yayınlamaktan memnuniyet duyarız. Saygılarımızla.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi Dekanı

in the ambulance towards teamwork are examined.

The twentieth article, written by Ersin YENİSU, is titled “**Accounting of Financial Leasing Transactions Under TPL/GCASA TAS/TFRS and FRS for LMES: A Comparative Analysis**”. In this study, the differences in accounting for financial leasing transactions are examined.

Giresun University Journal of Economics and Administrative Sciences is keen to publish valuable works that have been produced within the framework of ethical principles and can contribute to the scientific literature. In this context, we are pleased to evaluate and publish the manuscripts that will increase the scientific level of our journal.

Prof. Dr. Kurtuluş Yılmaz GENÇ
Dean of the Faculty of Economics
and Administrative Sciences,
Giresun University

TÜRKİYE'DE İNSANİ GELİŞME: İLLER VE BÖLGELER TEMELİNDE BİR ANALİZ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Özgür KANBİR

Human Development in Turkey: An Analysis Based on Provinces and Regions

Yazar(lar) | Author(s)
Özgür KANBİR¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 11/05/2022
Makale Kabul Tarihi : 17/07/2022

Anahtar Kelimeler:
Türkiye'de İnsani Gelişme,
İnsani Gelişme Endeksi,
Bölgesel Gelişme.

Bu çalışmada Türkiye'de iller ve bölgeler bazında insani gelişme seviyesi ölçülmektedir. Çalışma aynı zamanda, insani gelişme endeksini Türkiye açısından yeniden ele almakta ve Türkiye özelinde yeni sonuçlar önermektedir.

Hesapladığımız insani gelişme endeksi, UNDP'nin yöntemini temel almaktadır. Bu yöntemle göre insani gelişme, eğitim, sağlık ve gelir boyutlarına dayalı olarak dünya genelinde ve her yıl için hesaplanmaktadır. Ancak bu yöntemin, Türkiye özelinde sonuçlarının daha iyi yansıtılması için sağlık endeksinin hesaplanmasında bir değişiklik yapılmıştır. Sağlık endeksi için ortalama yaşam süresi kullanılmamıştır. Bu değişkenin istatistiksel açıklama gücü düşük çıkmaktadır. Bu değişkene kıyasla, açıklama gücü daha yüksek bulunan bebek ve çocuk ölüm oranları değişkeni kullanılmıştır.

Sonuçlara göre 2019 yılında Türkiye'de insani gelişmenin en yüksek olduğu ilk beş il sırasıyla İstanbul, Ankara, Kocaeli, Tekirdağ ve Bilecik'tir. En düşük olduğu iller ise Ağrı, Siirt, Gaziantep, Şanlıurfa ve Van illeridir. İnsani gelişmede elde edilen gelirin sağlık ve eğitim alanlarında kullanılması bir gelişme başarısı olarak değerlendirilmektedir. Bu kritere göre, iller arasında görece en başarılı il Giresun iken en başarısız il Kırşehir'dir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 11/05/2022
Accepted Date : 17/07/2022

Keywords:
Human Development in
Turkey, Human
Development Index,
Regional Development.

In this study, the level of human development is measured based on the provinces and regions in Turkey. Reconsidering the human development index for Turkey, the study also proposes new results for this context. In the study the human development calculated is based on the UNDP's method. According to this method, the dimensions of human development is measured worldwide with reference to education, health, and income each year. However, in order to better reflect the results of this method in Turkey, a change has been made in the calculation of the health index. Average life expectancy was not used in the calculation of the health index, as the statistical explanatory power of this variable is low. The infant and child mortality rate variable was used instead, given its higher explanatory power. According to the results, the first five provinces with the highest human development in Turkey in 2019 are İstanbul, Ankara, Kocaeli, Tekirdağ and Bilecik, respectively. The provinces with the lowest values are Ağrı, Siirt, Gaziantep, Şanlıurfa and

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi, Dereli Meslek Yüksekokulu, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-5696-4077>, e-posta: ozgurkanbir@yahoo.com.tr

Van. The use of income acquired from human development in the fields of health and education is considered as a development success. According to this criterion, Giresun is the most successful province among the provinces, whereas Kırşehir is the most unsuccessful province.

1. Giriş

Uluslararası gelişme farklılıklarını anlamak için ekonomik ve sosyal göstergeleri içeren pek çok endeks kullanılmaktadır. Bu konuda geliştirilmiş olan en önemli araçlardan biri insani gelişme endeksidir (İGE). Bu endeks hem akademik ve hem de aktüel olarak en yaygın kullanılan verilerden biridir. Birleşmiş Milletler Kalkınma Örgütü (UNPD) bünyesinde hazırlanan ve her yıl yapılan bu endeks ile ülkeler arası karşılaştırmalar için basit ve kullanışlı bir veri seti elde edilmektedir.

Bu çalışmanın amacı, Türkiye’de şehirlerin ve bölgelerin insani gelişme düzeyini ve farklılıklarını saptamaktır. Bunun için 2019 yılına ait veriler ile UNDP’nin uyguladığı metodoloji ile bir İGE hesaplaması yapılmıştır. Bu hesaplamada kullanılan veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB) verilerinden elde edilmiştir. Veriler istatistiksel olarak maksimum-minimum değerlere göre standartlaştırılmış ve regresyon analizi ile göstergelerin açıklama güçleri saptanmıştır. Bu araştırmanın alandaki diğer çalışmalardan farkı, sağlık endeksinde, bebek ölümleri ve beş yaş altı ölümlerinden oluşan, yeni bir değişken kullanmasıdır. Türkiye için geliştirilen bu yeni öneri, özellikle gelişme farklılıklarını tespit etmede, doğumda beklenen yaşam süresinin açıklama gücünün sınırlı kalmasından ileri gelmektedir.

Çalışmada öncelikle literatürde yer alan araştırmalara değinilecek, daha sonra endeksin hesaplanma yöntemi açıklanacaktır. İzleyen bölümde ise yapılan hesaplamalardan ortaya çıkan sonuçlar ayrıntılı olarak hem iller ve hem de bölgeler bazında ele alınacaktır. Türkiye’de halihazırda her yıl periyodik olarak iller için bir insani gelişme endeksi hesaplaması yapılmamaktadır. TÜİK bünyesinde periyodik bir çalışmanın yapılması yararlı olacaktır. İlgili literatürde yer alan çalışmalarda, böyle bir girişim için yeterli zemini hazırlamıştır. Bu tip çalışmaların gelişmesi ve çeşitlenmesi hem ilgili kamuoyu ve sivil toplum kuruluşları ve hem de politika yapıcılar açısından kritik önem arz etmektedir.

2. Literatür

Literatürde Türkiye için ve iller bazında insani gelişme düzeyini ölçen çalışmalar yapılmıştır. UNDP'nin İnsani Gelişme Endeksi metodolojisine bağlı kalmak ve yerel veri elde edilebilme kısıtı çerçevesinde yapılan çalışmaların sayısı az olmakla birlikte elde edilen sonuçlarda veri seti kaynaklarına ve elde edilme yöntemlerine bağlı olarak kimi farklılıklar söz konusudur.

Meydan ve Sarı (2018)'nin 2014 yılı verileri ile yaptıkları çalışmada, İGE'nin Türkiye'nin batısında, doğusuna göre daha yüksek olduğu gözlenmiştir. Aynı zamanda İGE ile gelir ve eğitim endeksleri arasında güçlü bir ilişki olduğunu bulmuşlardır.

Yiğitli ve Şanlı (2020)'nin 2009-2018 dönemini kapsayan bir zaman dilimi için yaptıkları çalışmada, zaman içerisinde Türkiye'de bir ilerleme gözlendiğini bulmuşlardır. Ancak henüz çok yüksek insani gelişme kategorisine ulaşamamıştır. Endekste en gelişmiş iller olarak, Ankara, İstanbul ve Kocaeli bulunmuştur. En son sırada ise Van, Şanlıurfa ve Ağrı tespit edilmiştir. Eşitsizliğe uyarlanmış İGE için ise hiçbir ilin çok yüksek insani gelişme düzeyine ulaşamadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda eşitsizlik kaybının en az olduğu ilin Muğla olduğu, kaybın en çok olduğu ilin ise Hakkâri olduğu bulunmuştur.

Özpinar ve Koyuncu (2016)'nin yaptıkları çalışmada 2013 yılı verileri ile Türkiye'nin 81 ili için İGE hesaplanmıştır. Hesaplama sağlık endeksi için TÜİK'in doğuştan beklenen yaşam süresi, eğitim endeksi için TÜİK'in il bazında nüfus verisi, TÜİK ulusal eğitim verisi ve MEB örgün eğitim istatistikleri ile ÖSYM'nin illere göre öğrenci ve öğretim elemanları sayıları kullanılmıştır. Gelir endeksi için ise kişi başına düşen gelir değerleri yerine TEPAV'ın hesapladığı gece ışıkları üzerinden il bazında kişi başına düşen GSYH verisi kullanılmıştır. Çalışmanın sonuçlarında Türkiye'nin batısının yüksek, doğusunun ise orta insani gelişmişlik seviyesinde olduğu bulunmuştur. Türkiye ortalamasının üzerinde olan iller ise Eskişehir, Yalova, Bolu, Ankara, Karabük, Isparta ve Kocaeli'dir.

Günel vd. (2017)'nin yaptıkları çalışmada Türkiye'de il bazında 2013 yılı verileri kullanılarak bir İGE hesaplanmıştır. Bu hesaplamada ilk sırada Ankara ve son sırada Muş bulunmuştur. Bu çalışmada aynı zamanda araştırmacılar, 2016 yılında hazırladıkları beklenen ve ortalama okullaşma yılları değerlerini bu çalışmaları içinde kullanmışlardır (Günel vd., 2017; Yeşilyurt vd., 2016).

İnsani Gelişme Vakfı (İNGEV) tarafından yapılan oldukça kapsamlı bir diğer çalışmada ise 2020 döneminde 30 büyükşehir (İGE-B) ve onlara ait 138 ilçeye (İGE-İ) ait bir insani gelişme endeksi çalışması yapılmıştır. Çalışmada UNDP'nin kullandığı yönteme ek olarak alt bileşelerde ağırlıklandırılmış ortalama yönteminden

faaydalanılmıştır. Konuyla ilgili akademisyenler ve uzmanlarla bir anket yapılarak her bir boyut için ağırlıklar tespit edilmiş ve endeksler bu ağırlıklara göre hesaplanmıştır. Hesaplamalarda ayrıca sürdürülebilir kalkınma hedefleri bağlamında endekslere yeni bileşenler eklenmiştir. İGE-İ 9 bileşen ve 81 göstergeden oluşturulmuştur. İGE-B ise 9 bileşen ve 228 göstergeden oluşturulmuştur. Bu bileşenler şunlardır: yönetişim ve saydamlık, eşişsizliklerle mücadele, nitelikli eğitim, sağlıklı yaşam, sürdürülebilir ekonomi, sosyal yaşam, sürdürülebilir çevre ve enerji, toplumsal cinsiyet eşişliği, ulaşım ve erişilebilirliktir. İGE-B ana endeks sonuçlarına göre sırasıyla en gelişmiş on büyükşehir, İstanbul, Ankara, İzmir, Muğla, Antalya, Eskişehir, Bursa, Denizli, Sakarya ve Kocaeli olarak sıralanmaktadır (şeker ve Ozan, 2021).

Yakarıda adı geçen ęalıřmalara ek olarak Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na bağlı Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü'nün bünyesinde de iller ve bölgeler düzeyinde kapsamlı bir sosyo-ekonomik gelişmişlik sıralaması araştırması yapılmaktadır. İl düzeyinde yapılmış olan ęalıřmalar 1969, 1972, 1980, 1985, 1991, 1996, 2003, 2011 ve 2017 yıllarına aittir. Güçlü temel bileşenler analizi yöntemi ile 2017 yılında yapılan son ęalıřmada sosyo-ekonomik gelişmişliği ölçmek amacıyla 2013 ve 2014 yılı verilerinden elde edilen 8 kategoride 52 değişken kullanılarak Türkiye iller düzeyinde 6 kategoriye, bölgeler düzeyinde ise düzey-2 olarak 4 gelişmişlik kategorisine ayrılmıştır. Bu kategoriler demografi değişkenleri, istihdam değişkenleri, eğitim değişkenleri, sağlık değişkenleri, rekabetçi ve yenilikçi kapasite değişkenleri, içinde kişi başına düşen GSYH'nin de bulunduğu mali değişkenler, erişilebilirlik değişkenleri ve yaşam kalitesi değişkenleridir. Bu ęalıřmada sağlık değişkenleri olarak, hastane yatak sayısı, hekim sayısı, diş hekimi sayısı, eczane sayısı ve primi devlet tarafından ödenen nüfusun il nüfusuna oranı değişkenleri kullanılmıştır. Sonuçlara göre sosyo-ekonomik olarak en gelişmiş iller sırasıyla, İstanbul, Ankara, İzmir, Kocaeli, Antalya, Bursa ve Eskişehir şeklinindedir. En az gelişmiş iller ise şırnak, Ağrı, Muş, Hakkâri, Van, Bitlis ve Siirt şeklinde sıralanmıştır (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2021; Acar, Meydan, Bilen Kazancık, ve Işık, 2019:9, 12,13).

Ayrıca literatürde bebek ölüm oranları ve beş yaş altı çocuk ölüm oranları ile İGE arasındaki ilişkiyi inceleyen ęalıřmalar da yapılmıştır. Ancak bu ęalıřmalarda İGE'nin hesaplanmasında bir sağlık değişkeni olarak bu oranlar kullanılmamıştır. İGE hesaplaması UNDP yöntemi ile doğumda beklenen yaşam süresi ile hesaplanmış ve bulunan sonuçlar ile bebek ve çocuk ölüm oranları arasındaki ilişkiler ele alınmıştır.

Hashiani vd. (2016)'nin yaptıkları başka bir ęalıřmada ise insani gelişme endeksi ile bebek ve çocuk ölüm oranları arasındaki ilişki araştırılmıştır. ęalıřmada toplam doğurganlık hızı, anne ölüm hızı, yenidoğan ölüm hızı, bebek ölüm hızı ve beş yaş altı çocuk ölüm hızı ile ilgili veriler 188 ülke için ele alınmış ve 2014 yılı için Pearson

korelasyonu kullanılmıştır. Ortaya çıkan sonuçlara göre ise İGE bileşenleri ile, yeni doğanlar, bebekler, beş yaş altındaki çocuklar, toplam doğurganlık ve anne ölüm oranları arasında anlamlı bir negatif ilişki bulunmuştur. Öte yandan yenidoğan, bebek, beş yaş altı ve anne ölümlerinin çoğunluğu İGE'nin düşük olduğu ülkelerde görüldüğü tespit edilmiştir. İGE ve sayılan diğer değişkenler arasında anlamlı bir ilişki gözlenmiştir.

Mehran vd. (2016), pearson korelasyon testini kullanarak İGE ile bebek ölüm hızı arasındaki ilişkiyi ele almıştır. 135 ülke ile 2010 yılı için yapılan çalışmada, İGE ile bebek ölüm hızları arasında negatif korelasyon bulunmuştur.

Hamid ve Samaneh (2015), 1981-2011 yılları için İran'da İGE ve beş yaş altı çocuk ölüm oranları ile İGE arasındaki ilişkiyi ele aldıkları çalışmada da yine bu iki değişken arasında negatif korelasyon olduğu bulunmuştur.

3. Yöntem

UNDP metodolojisine göre ülkelerin insani gelişme seviyeleri eğitim, sağlık ve gelir boyutlarının geometrik ortalaması ile ölçülmektedir. Bu boyutları temsil eden değişkenler, eğitim için ortalama eğitim yılı ve beklenen okullaşma yılından oluşan bileşik endeks, sağlık için doğumda beklenen ortalama yaşam süresi ve gelir için de kişi başına düşen GSYH değeridir. Bu değişkenler istatistiksel olarak standartlaştırılmakta ve daha sonra her üçünün geometrik ortalaması alınarak İGE hesaplanmaktadır. Bu çalışma ile ülkeler dört ayrı kategoriye ayrılmaktadır: çok yüksek insani gelişme, yüksek insani gelişme, orta insani gelişme ve düşük insani gelişme (UNDP, 2020a).

UNDP'nin kullandığı yöntem basitliği, değişken sayısının azlığı ve tüm ülkelerden veri elde edilebiliyor olması gibi üstünlüklere sahiptir. Türkiye için yaptığımız bu çalışmada da eğitim ve gelir hesaplamasında UNDP metodolojisi kullanılmıştır. Ancak sağlık endeksinin hesaplanmasında bebek ölüm oranları ve beş yaş altı çocuk ölüm oranlarından oluşan yeni bir bileşik endeks tercih edilmiştir. Hesaplamalarda Stata ve Excel programlarından yararlanılmıştır.

3.1. Eğitim Endeksinin Hesaplanması

Eğitim endeksini ortalama okullaşma yılı (mean years of schooling-MYS) ve beklenen eğitim yılı (expected year of schooling-EYS) oluşturmaktadır. Türkiye için MYS ve EYS verileri TÜİK ya da başka bir istatistik kurumu tarafından il bazında hesaplanmamaktadır. Bu nedenle Türkiye'de il bazında İGE hesaplayabilmek için, öncelikle eğitimi oluşturan MYS ve EYS verileri hesaplanmalıdır. Daha açık bir ifade ile her il için özel eğitim endeksinin ayrıca hesaplanması gereklidir.

Bu iki değerin hesaplanmasında kullanılan metodoloji Birleşmiş Milletler Eğitim Bilim ve Kültür Organizasyonunun (UNESCO) istatistik birimi tarafından geliştirilmiştir (UNESCO, 2013). Türkiye’de bu kapsamda yapılan ilk çalışma Yeşilyurt vd. (2016)’ye aittir. Ortalama okullaşma yılı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$MYS = \frac{(\sum_a \sum_l HSal * YSal)}{9} \quad (1)$$

MYS: Ortalama okullaşma yılı

a: 1’den 9’a kadar yaş kategorileri (1=25-29, 2=30-34; 3=35-39, ..., 9=65 yaş üstü)

l: 1’den 7’ye kadar eğitim kategorileri (1= ilköğretim, 2=ilkokul, 3=ortaokul, 4=lise düzeyi, 5=yüksekokul, fakülte, 6=yüksek lisans, 7=doktora)

HSal: Net okullaşma oranıdır. Her bir l eğitim seviyesindeki a yaş grubundaki mezunların, o yaş grubundaki nüfusuna oranını ifade etmektedir.

YSal: Eğitim seviyesinin resmi süresini ifade etmektedir.

Örneğin Türkiye’de bir kişi ilkokul mezunu olduğunda 4 yıl eğitim almakta, ancak ortaokul mezunu ise 8 yıl, lise mezunu ise 12 yıl eğitim almaktadır. Herhangi bir yaş grubu için net okullaşma oranı hesabı açık bir şekilde yazılır ise şu şekilde hesaplanmalıdır:

$$\text{Net okullaşma oranı} = \left(\frac{\text{Bir yaş grubundaki l eğitim seviyesi mezun sayısı}}{\text{o yaş grubundaki toplam nüfus}} \right) * (\text{l eğitime kadar toplam eğit. yılı}) \quad (2)$$

Daha sonra her bir yaş grubu için net okullaşma oranlarının toplamı alınarak 9’a bölündüğünde MYS bulunmuş olunur.

Örneğin, herhangi bir yıl için, herhangi bir şehirde 25-29 yaş gurubu için net okullaşma oranı verileri şunlar olsun: ilkokul 4 yıl, ortaokul 4 yıl, lise 4 yıldır. 25-29 yaş aralığı toplam nüfus 160.000 kişi; 16.000 kişi hiç okula gitmemiştir; İlkokul mezunu 20.000 kişi; ortaokul mezunu 34.000 kişi; Lise mezunu 35.000 kişi; yükseköğretim mezunu 55.000 kişidir. Buna göre o ilde 25-29 yaş gurubu için net okullaşma oranı:

$$N.O = (16.000/160.000)*0 + (20.000/160.000)* 4 +(34.000/160.000) * (4+4) + (35.000/160.000) * (4+4+4) + (55.000/160.000) * (12+4) =10,3 yıldır.$$

Bütün yaş grupları için bu yılların toplamı alınarak 9’a bölündüğünde o ilin MYS hesabı yapılmış olunmaktadır.

Bununla birlikte Yeşilyurt vd. (2016)'nin çalışmalarında vurguladıkları gibi, bir yaş gurubunun, 25 yaş üstü toplam nüfus içindeki oranını alarak ağırlıklandırma yapmak daha kesin sonuçlar verecektir. Bu durumda MYSw hesaplaması şöyle olmaktadır:

$$MYSw = \frac{Pa(\sum_a \sum_l HSal * YSal)}{9} \quad (3)$$

Yukarıdaki formülde Pa, ilgili yaş nüfusunu, P ise 25 yaş üstü nüfusu ifade etmektedir. Çalışmamızda İGE hesaplanırken eğitim endeksinde MYSw değerleri kullanılmıştır.

Beklenen okullaşma yılı (EYS) ise okullaşma oranı ile ilgili eğitim düzeyinin süresinin çarpımı ile bulunmaktadır. Aşağıda bu hesaplamanın nasıl yapıldığı görülmektedir.

$$EYS = \sum_l n * ERl \quad (4)$$

EYS: Beklenen okullaşma yılını,

l: 1, ..., 4 (1=okulöncesi, 2=ilkokul, 3=ortaokul, 4=ortaöğretim (lise)),

n: ilgili eğitim düzeyinin kaç yıl sürdüğünü,

ER: ilgili eğitim düzeyinin okullaşma oranını ifade etmektedir.

Bu çalışmada EYS hesaplanır iken Yeşilyurt vd. (2016)'nin uyguladığı yöntem ve açıklama takip edilmiştir. Veri setindeki kısıt nedeniyle, EYS üniversite ve lisansüstü eğitim düzeyini kapsamamaktadır. Bu nedenle tutarlılık olması adına MYS hesabında sadece lise mezuniyetine kadar olan eğitim kullanılmıştır (Yeşilyurt vd., 2016:3). Buna mukabil, yükseköğretim mezunlarının MYS içindeki değerleri lise mezunları kategorisine eklenmiştir. Buradan da anlaşılacağı gibi, eğitim endeksi gerçekte bir miktar daha yüksek olması beklenmelidir. Türkiye'de her bir eğitim düzeyi için okullaşma oranları, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK, 2020) ve Millî Eğitim Bakanlığı (MEB, 2019) tarafından yayımlanmaktadır. Bu oranları, ilgili eğitim düzeyinin yılları ile çarptığımızda, EYS hesaplaması yapılabilmektedir.

Örneğin bir şehirde, okulöncesi eğitim 1 yıl; ilkokul 4 yıl ve lise 4 yıl sürüyor ise ve okullaşma oranları da okulöncesi 0,55; ilkokul 0,97, ortaokul 0,95 ve lise için 0,85 ise; bu ülkenin EYS değeri şöyle hesaplanacaktır:

$EYS = (0,55*1) + (0,97*4) + (0,95*4) + (0,85*4) = 11,6$ yıl olarak beklenen okullaşma yılı bulunmaktadır.

3.2. Gelir Endeksinin Hesaplanması

Türkiye de il bazında kişi başına düşen gelir değerleri TÜİK tarafından yakın döneme kadar her yıl için hesaplanmamakta idi. Bu nedenle kimi çalışmalarda farklı proxy değişkenler ile hesaplama yapıldığı gözlenmiştir. Ancak 2020 itibarıyla bu rakamlara ulaşılabilmektedir. Çalışmamızda gelir endeksinin hesaplanmasında cari kişi başında düşen yurtiçi gelir değerleri kullanılmıştır. UNDP metodolojisinde bu değer endekse dönüştürülür iken doğal logaritması (ln) alınarak standartlaştırma yapılmıştır. Logaritma kullanılmasının nedeni, uluslararası ölçekte ülkelerin kişi başına düşen gelir değerleri arasında çok çok büyük farklılıkların olmasıdır. Aynı zamanda UNDP minimum değer için 100 dolar, maksimum değer için 75.000 dolar rakamlarını kullanmaktadır.

Ancak bu çalışma Türkiye özelinde olduğu için veriler arasında, dünya ölçeğinde olduğu gibi çok büyük farklılıklar bulunmamaktadır. Bu nedenle tercih ettiğimiz yöntem verilerin nominal değerlerini alarak olduğu gibi standartlaştırmaya tabi tutmak olmuştur. Ayrıca maksimum ve minimum değerleri, seri içindeki en küçük ve en büyük değerler kullanılmıştır. Böylece endeks değerleri (0; +1) aralığında standart hale getirilmiştir.

3.3. Sağlık Endeksinin Hesaplanması

UNDP'nin yaptığı İGE hesaplamalarında sağlık endeksi için doğumda beklenen yaşam ortalamaları alınmıştır. Ancak Türkiye'de iller bazında doğumda beklenen yaşam süreleri birbirine oldukça yaklaşmıştır. Bu nedenle iller arasında gelişme farklılıklarını ölçmek için sağlık endeksi olarak sadece yaşam süresi değişkeninin kullanılması, İGE'nin farklılıkları saptayıcı gücünü düşürmektedir.

Nitekim Meydan ve Sarı (2018)'nin 2014 yılı verileri ile Türkiye için yaptıkları çalışmada, İGE ile sağlık endeksi arasındaki ilişkinin var olduğu ancak bu ilişkinin zayıf olduğunu bulmuşlardır. Doğumda beklenen yaşam süresinin İGE'yi açıklama düzeyi %1 hata payı ve %33'lük bir açıklama gücü ile çok zayıf olduğu sonucuna varmışlardır. Ancak aynı ilişki eğitim ile %94,4 ve gelir ile de %93,1'lik bir açıklama gücüne sahiptir. Buna göre Türkiye için sağlık endeksinde sadece doğumda beklenen yaşam süresinin kullanılması yetersiz kalmaktadır. Bu nedenle sağlık göstergesi olarak yeni değişkenlerin kullanılması önerilmektedir (Meydan ve Sarı, 2018: 407).

TÜİK'in doğumda beklenen ortalama yaşam süresine dair açıkladığı en son verilere göre 2015-2017 dönemi için değerler 80,3-76,1 yıl arasında dağılmaktadır. En yüksek ortalama yaşam Adana'da iken en düşük ortalama yaşam süresi Düzce'dedir (TÜİK, 2018). Genel sağlık sisteminin yaygınlığı ve sağlık imkânlarına ulaşımında son yıllarda yaşanan gelişmelerin de katkısı ile ortalama ömürde hem artış hem de iller arası farklılıklarda azalma gözlenmektedir.

3.4. Veri Seti

Yukarıda açıkladığımız gibi, insani gelişme endeksi bağımlı değişkeni, eğitim, sağlık ve gelir bağımsız değişkenlerinden hesaplanmaktadır. Çalışmamızda iki model ele alınmıştır. Modellerin farkı sağlık endeksinin hesaplanmasındaki farklılıktan gelmektedir. Bu nedenle model tercihinde bulunabilmek adına bu modelleri oluşturan değişkenler arasında regresyon analizi yapılacaktır. Bunun nedeni her iki model arasında r^2 değeri daha yüksek olan modelin tercih edilecek olmasıdır.

1. model olarak 2019 yılı verileri ile sağlık (doğumda beklenen ortalama yaşam süresine dayalı), eğitim ve gelir değişkenleri ile hesaplamalar yapılmıştır. Değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi Tablo-1’de verilmektedir.

Tablo 1. Doğumda Beklenen Ortalama Yaşam ile Hesaplanan İGE İçin Korelasyon Tablosu

	İGE	Gelir	Eğitim	Sağlık
İGE	1,0000			
Gelir	0,8183	1,0000		
Eğitim	0,7205	0,6969	1,0000	
Sağlık	0,5341	0,1227	0,1134	1,0000

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Tablo 1’de yer alan veriler incelendiğinde, ortalamaya yaşam süresi ile yapılan sağlık endeksi hesaplamasının İGE arasındaki ilişki 0,53’lük bir değer almıştır. Bunun orta düzeyli bir korelasyon ilişkisi olduğu görülmektedir. Bu nedenle Meydan ve Sarı (2018:407)’nin da belirttiği gibi alternatif bir sağlık endeksi hazırlama fikri dikkate değer görünmektedir.

Değişkenler arasındaki regresyon ilişkisine bakıldığında, hata terimlerinin normal dağıldığı varsayımı altında, insani gelişme endeksini açıklayan temel modelimiz şu şekildedir:

$$ige_i = \alpha_0 + \alpha_1 gel_i + \alpha_2 sag_i + \alpha_3 egt_i + u_i \quad (5)$$

Kullanılan yatay kesit veri setinden oluşan modelde;

ige: insani gelişme endeksinin

i: il

gel: gelir endeksi

sag: sağlık endeksi

egt: eğitim endeksi değişkenlerini ifade etmektedir.

Bu modele ilişkin regresyon sonuçları hesaplandığında, r^2 değeri 0,89 çıkmaktadır. Diğer sonuçlar Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Regresyon Analizi (1. model)

	Katsayılar	Standart Hata	t Stat	P-değeri	Düşük %95	Yüksek %95
sabit	-0,4180170	0,1045932	-3,9965964	0,0001460	-0,6262888	-0,2097452
gelir	0,444186287	0,039161314	11,34247665	4,2678E-18	0,366206149	0,522166425
egt	0,729276942	0,138197307	5,277070585	1,17354E-06	0,454090947	1,004462936
Sağ (ortyaş)	0,315822359	0,026845535	11,76442789	7,08153E-19	0,262366069	0,369278648

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Hali hazırda UNDP metodolojisine dayalı olarak yapılan hesaplamalarda, ortalama yaşam süresi ile bulunan sağlık endeksinin, insani gelişme farklılıklarını açıklama gücü, Türkiye illeri için düşük çıkmaktadır. Tablo 1’deki ilk modeldeki korelasyon ilişkisi 0,53 iken, Tablo 3’te hesaplanan ikinci modeldeki korelasyon ilişkisi 0,76 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3. Beş Yaş Altı Bebek ve Çocuk Ölümüne Dayalı Sağlık Endeksiyle İGE Korelasyonu

	İGE	Gelir	Eğitim	Sağlık
İGE	1,0000			
Gelir	0,8481	1,0000		
Eğitim	0,8392	0,6969	1,0000	
Sağlık	0,768	0,3858	0,5947	1,0000

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu veriden de hareketle çalışmamızda sağlık göstergesi olarak TÜİK verilerinden elde edilen bebek ölüm oranları ve beş yaş altı çocuk ölüm oranlarından oluşan bileşik bir endeks hesaplanmıştır (TÜİK, 2021).

Sağlık için açıklama gücü daha yüksek bir değişken olarak beş yaş altı bebek ve çocuk ölüm oranları ile bir insani gelişme endeksi hesaplandığında ise farklı bir durum ile karşılaşılmaktadır.

Modelde yer alan değişkenler arasındaki korelasyona bakıldığında, açıklayıcı değişkenler arasında yüksek korelasyon söz konusu değildir.

Tablo 3’de yeni sağlık endeksi ile İGE arasındaki ilişki 0,76’lık bir değer almaktadır. Bu iki değer arasında güçlü bir korelasyon ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Tablo 1’deki orta düzeyli ilişkiye nazaran, bebek ve çocuk ölüm oranlarına dayalı olarak hesaplanan sağlık endeksinin, Türkiye için insani gelişmeyi açıklamada daha güçlü olduğu gözlenmektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arası Regresyon Analizi (2. model)

	Katsayılar	Standart hata	t stat	p-değeri	Düşük %95	Yüksek %95
sabit	-0,332864127	0,072412982	-4,596746601	1,65226E-05	-0,477056795	-0,188671459
gel	0,443106631	0,025065253	17,67812343	7,91468E-29	0,393195337	0,493017926
sag	0,372957277	0,022947057	16,25294613	1,32536E-26	0,32726385	0,418650705
egt	0,595606556	0,10161534	5,861384304	1,07775E-07	0,393264565	0,797948548

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

Bu model ile hesaplanan regresyonda r^2 değeri 0,96 olarak hesaplanmıştır. Bu değer ilk modelde yer alan r^2 değerine göre (0,89) daha yüksektir. Bu nedenle yeni model daha tutarlı görünmektedir. Bu veriler yeni sağlık endeksi ile hesaplanan modelimizin tercih edilme nedeni olmuştur.

4. Türkiye’de İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Bileşenleri

Aşağıda yer alan bölümde, yukarıda açıklanan metodoloji ile Türkiye için hem il bazında ve hem de bölgeler itibarıyla insani gelişme endeksi hazırlanmıştır. Endeks değerleri Ek 1’de yer alan tabloda ayrıntılı olarak verilmiştir. Aynı zamanda haritalar üzerinde hem endeks değerleri ve hem de endeksi oluşturan, gelir, eğitim ve sağlık bileşenlerinin ayrı ayrı yine il bazında haritaları gösterilmiştir.

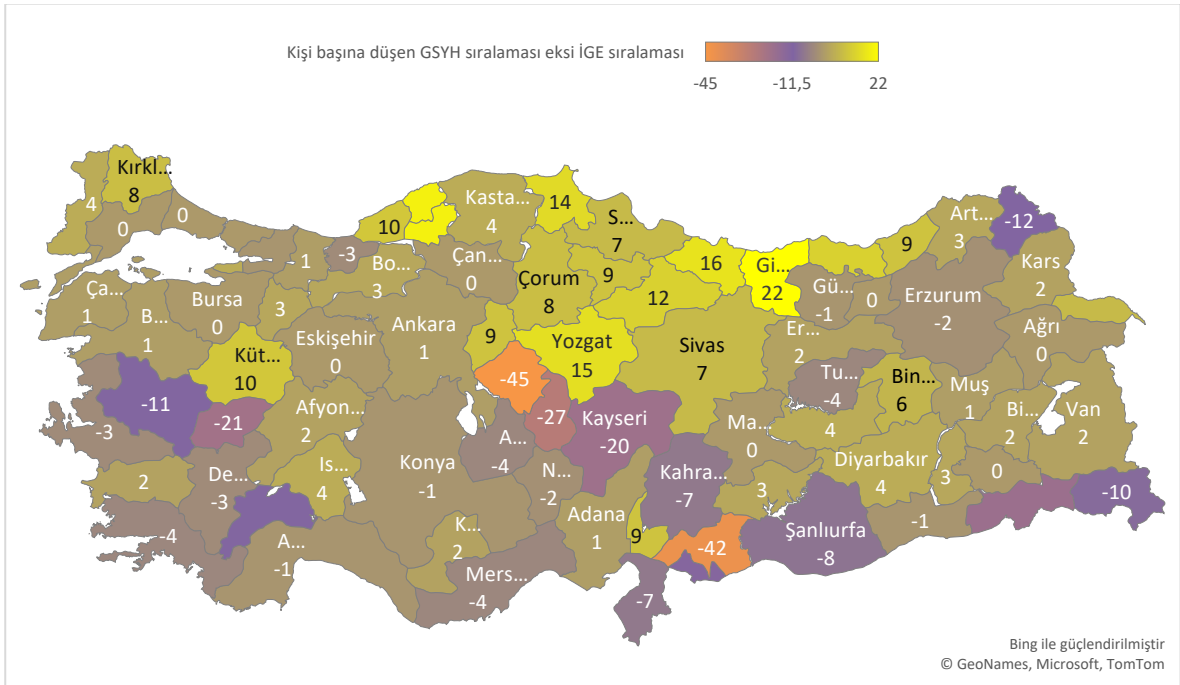
4.1. İller Bazında İnsani Gelişme Sıralamaları

Türkiye’nin insani gelişme endeksi puanları 0,063 ile 0,826 arasında değişmektedir. İGE düzeyi en yüksek il İstanbul ve en düşük il Ağrı’dır. İstanbul’dan sonra en yüksek iller, Ankara, Kocaeli, Tekirdağ, Bilecik, Antalya, Bursa, Yalova, İzmir ve Bolu gelmektedir. Ağrı’dan sonra son sıralarda gelen iller ise, Siirt, Gaziantep, Şanlıurfa, Van, Bitlis, Muş, Adıyaman, Hakkâri, Batman’dır.

düşen gelirden daha üst sırada iken sağlık ve eğitim bağlamında ve bütünüyle insani gelişme olarak daha geri sıralara düşmüş ise o il gelişme sürecinde görece daha başarısızdır. Çünkü gelir kaynaklarının diğer sosyal refah alanlarına aktarımı konusunda bir yetersizlik söz konusudur.

İnsani gelişmede en başarılı iller sırasıyla Giresun² (+22), Karabük (+19), Bartın (+19), Ordu (+16) ve Yozgat'tır (+15). En başarısız iller ise Kırşehir (-45), Gaziantep (-42), Nevşehir (-27), Uşak (-21) ve Kayseri'dir (-20). Başarısız illerin, gelir endeksine göre aldıkları sıra numarası ile, İGE sırası arasındaki farkın, çok yüksek olması dikkat çekicidir.

Harita 3. İnsani Gelişme Başarı Düzeyi (2019 Yılı)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Gelişmedeki başarı ve başarısızlık Türkiye kamu yönetimi örgütlenmesi ve özel sektörün yapılanması açısından bakmak, fotoğrafın anlamı hakkında yorum yapmak açısından yararlı olacaktır. Kamu yönetimi merkezi yönetim ve yerel yönetim birimleri olarak kaynak kullanmaktadır. Aynı zamanda özel sektör için teşvik uygulaması yapılmaktadır. Buna mukabil özel sektörün kullandığı kaynaklar ise hem il hem de bölgesel bazda bu gelişme düzeyine etkiye bulunmaktadır. Öte yandan iş gücünün istihdam olanakları ve iş gücüne katılma oranları ile birlikte değerlendirildiğinde, bir il

² İGE hesaplamasında sağlık endeksi olarak hekim sayıları ve hastane yatak sayıları alınır ise yaptığımız hesaplamaya göre insani gelişmede en başarılı il Trabzon çıkmaktadır.

bazındaki insani gelişme seviyesi bütün bu ekonomik birimlerin kararları sonucunda ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla hem kamu hem özel hem de hane halkının ekonomik davranışları ile bir bütün olarak tüm aktörler insani gelişme endeksi sonuçlarını etkileyen ekonomik kararlar almaktadır.

4.2. Bölgesel Değerlendirme

Aşağıda, yedi bölgenin kendi içinde İGE ve alt bileşenlerine dair değerlerin aritmetik ortalamaları ile oluşan sıralamalar yer almaktadır. Bu sıralamalar, Türkiye için bölgesel bazda insani gelişmişlik hakkında ayrıca fikir vermektedir.

Tablo 6. Bölgelerin Alt Endeks Değerleri Ortalaması ve Gelişme Başarısı (2019 Yılı)

Bölgeler	İGE	Gelir Endeksi Ort.	Sağlık Endeksi Ort.	Eğitim Endeksi Ort.	Başarı Ort.
Marmara Bölgesi	0,694	0,593	0,692	0,855	1,909
Ege Bölgesi	0,586	0,426	0,582	0,840	-3,500
Karadeniz Bölgesi	0,532	0,279	0,680	0,828	9,056
Akdeniz Bölgesi	0,520	0,333	0,528	0,831	-2,000
İç Anadolu Bölgesi	0,516	0,368	0,504	0,831	-5,000
Doğu Anadolu Bölgesi	0,368	0,188	0,422	0,772	-0,143
Güneydoğu Anadolu Bölgesi	0,274	0,157	0,275	0,751	-8,111

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

İnsani gelişme düzeyinde en yüksek ortalamaya sahip bölge Marmara Bölgesidir. Onu sırasıyla Ege, Karadeniz, Akdeniz, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgesi takip etmektedir. Marmara bölgesinin en yüksek skoru eğitim endeksidir. Gelişme başarısı açısından ise sadece iki bölge pozitif ortalamaya sahiptir. En yüksek gelişme başarısı 9,05 ortalama değer ile Karadeniz bölgesidir. Diğer bölge ise 1,09 ortalama ile Marmara bölgesidir. Diğer bölgelerin tamamında bu değer negatiftir. Dolayısıyla iki bölge dışında ağırlıklı olarak bölgesel kalkınma başarısı eksi değerler almıştır. Bu değerler bölgelerin sağlık ve eğitim olanaklarına göre aldıkları puanların, gelir düzeyine göre aldıkları puanların altında olduğunu göstermektedir. Bu sonuç Türkiye’de bölgesel bazda eğitim ve sağlık alanları için hala mesafe alınması gerektiğini ortaya koymaktadır. Gelişme başarısının negatif düzeyi açısından en düşük olan bölge Güneydoğu Anadolu bölgesidir.

Tablo 7. Bölgelerin Her Bir Kategorideki Sıralamaları (2019 Yılı)

Sıralama	İGE Sıralaması	Kişi Başına Gelir Sıralaması	Sağlık Sıralaması	Eğitim Sıralaması	Başarı Sıralaması
1	Marmara	Marmara	Marmara	Marmara	Karadeniz
2	Ege	Ege	Karadeniz	Ege	Marmara
3	Karadeniz	İç Anadolu	Ege	Akdeniz	Doğu Anadolu
4	Akdeniz	Akdeniz	Akdeniz	İç Anadolu	Akdeniz
5	İç Anadolu	Karadeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Ege
6	Doğu Anadolu	Doğu Anadolu	Doğu Anadolu	Doğu Anadolu	İç Anadolu
7	Güneydoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu	Güneydoğu Anadolu

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

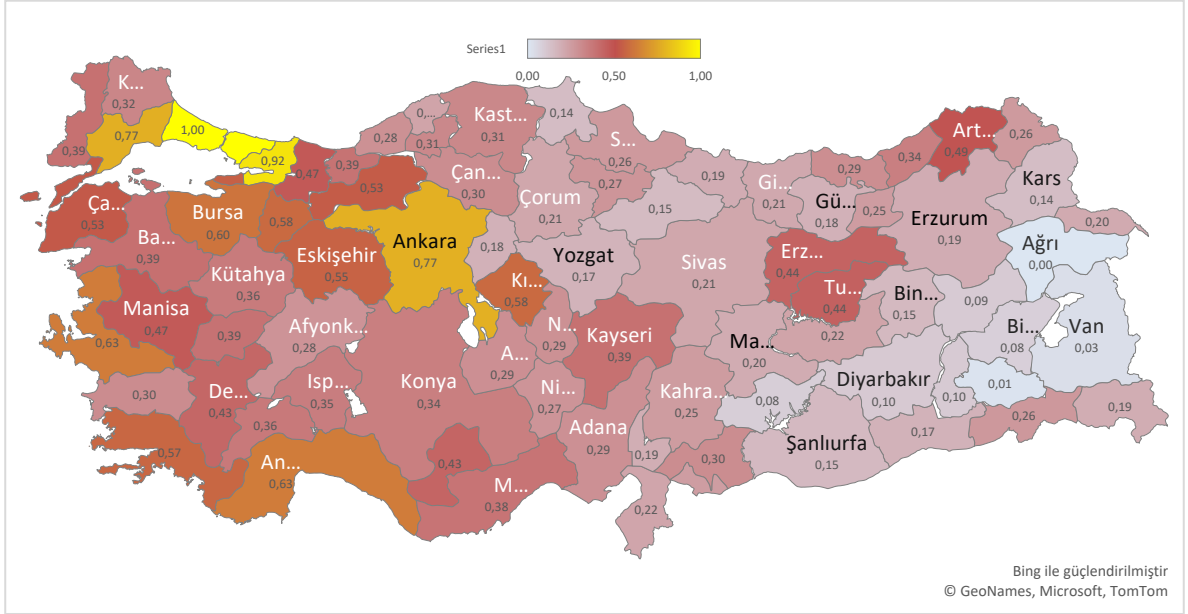
Alt endeksler açısından bakıldığında Marmara bölgesi tüm alt endekslerde ilk sırada yer almaktadır. Öte yandan Karadeniz bölgesi başarı sıralamasında 1. bölge olarak yer almıştır. Bu değer ile Karadeniz bölgesi kişi başına gelir düzeyinden daha yüksek eğitim ve sağlık skorları elde etmiş görünmektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesi ise tüm alt endeks bileşenlerinde sonuncu sırada yer almaktadır. Benzer şekilde Doğu Anadolu bölgesi de 6. sırada yer almaktadır. Doğu Anadolu bölgesi için 3. sırada yer aldığı tek gösterge gelişme başarısı puanıdır.

Kişi başına düşen gelirden Marmara, Ege ve İç Anadolu bölgeleri en yüksek skora sahiptir. Sağlık sıralamasında ise Marmara, Karadeniz ve Ege Bölgesi en yüksek skora ulaşmıştır. Eğitim alt endeksinde ise Marmara, Ege ve Akdeniz bölgesi ilk üç sırayı almıştır.

4.3. Alt Endeksler Bazında İnsani Gelişme Haritaları

İllerin gelir haritasına bakıldığında, 2019 yılında TÜİK verilerine göre en yüksek kişi başına gelir düzeyi 15.285 dolar ile İstanbul ilidir. Onun ardından Kocaeli (14.304 dolar) ve Ankara gelmektedir (12.508 dolar). Gelir rakamları standartlaştırıldığında ise endeks değerleri 0,001- 1,00 arasında dağılmıştır. Türkiye'nin bütün illeri için ortalama gelir endeksi değeri 0,33 olarak hesaplanmıştır. Bu değer altında 58 il üstünde ise 23 il bulunmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'de şehirlerin %71'i yani 64,68 milyonluk bir nüfus, ortalama gelir endeksi değerinin altında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Harita 4. İllerin Gelir Endeksi Haritası (2019 Yılı)

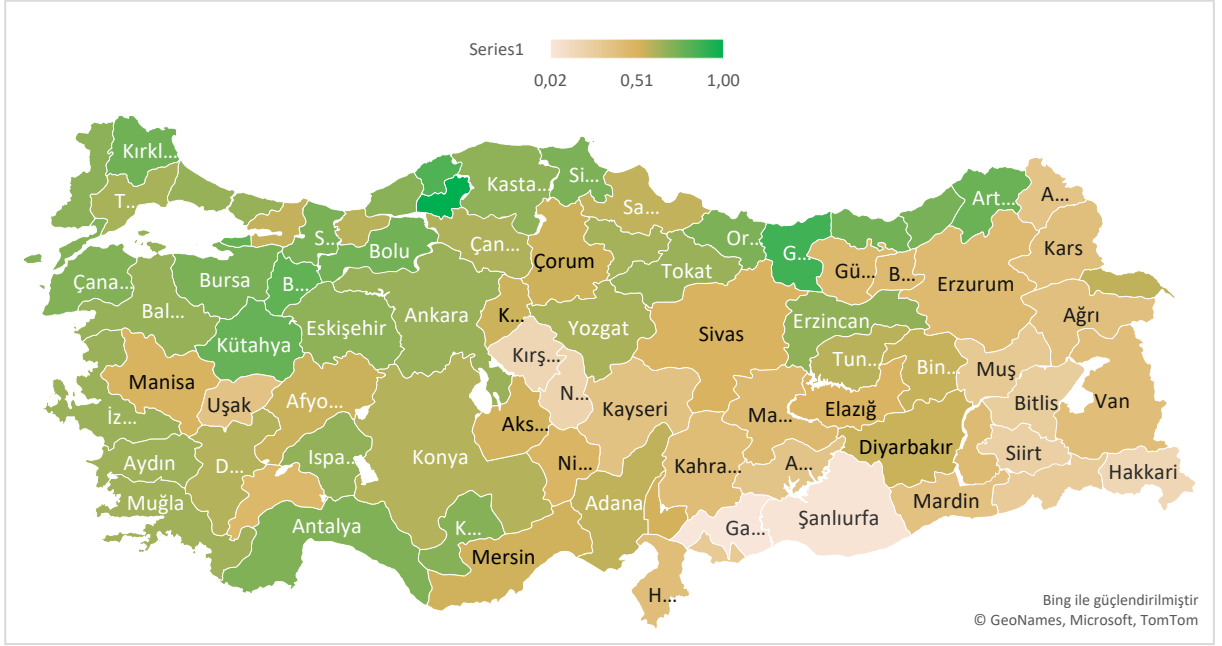

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Aşağıda yer alan Harita 5'teki illerin sağlık endekslerine bakıldığında ise, standart değerlerin 1 ile 0,02 arasında değiştiği gözlenmektedir. Türkiye için ortalama sağlık endeksi puanı 0,54'tür. 47 il ve toplam nüfusun %71'i bu değer üzerinde.

Sağlık endeksi, yukarıda da değinildiği gibi bebek ölüm hızı (binde) ve beş yaş altı ölüm hızlarının (binde) ortalamasından elde edilmiş bir değerdir. Türkiye'de beş yaş altı ölüm hızları bebek ölüm hızlarından daha yüksektir. 2019 yılında bebek ölüm hızı ortalaması binde 8,89 iken beş yaş altı ölüm hızı ortalaması binde 10,89'dur. Ek 1'de yer alan Tablo 7'den de görülebileceği gibi, bebek ölüm hızlarında en yüksek ölüm hızı olan iller Gaziantep (16,2), Şanlıurfa (15,3), Kırşehir (14,2), Hakkâri (14,1) ve Nevşehir'dir (14,1). Beş yaş altı ölüm hızlarında en kötü durumda olan iller ise Şanlıurfa (19,6), Gaziantep (19,1), Hakkâri (16,9), Kırşehir (16,7) ve Siirt'tir (16,2).

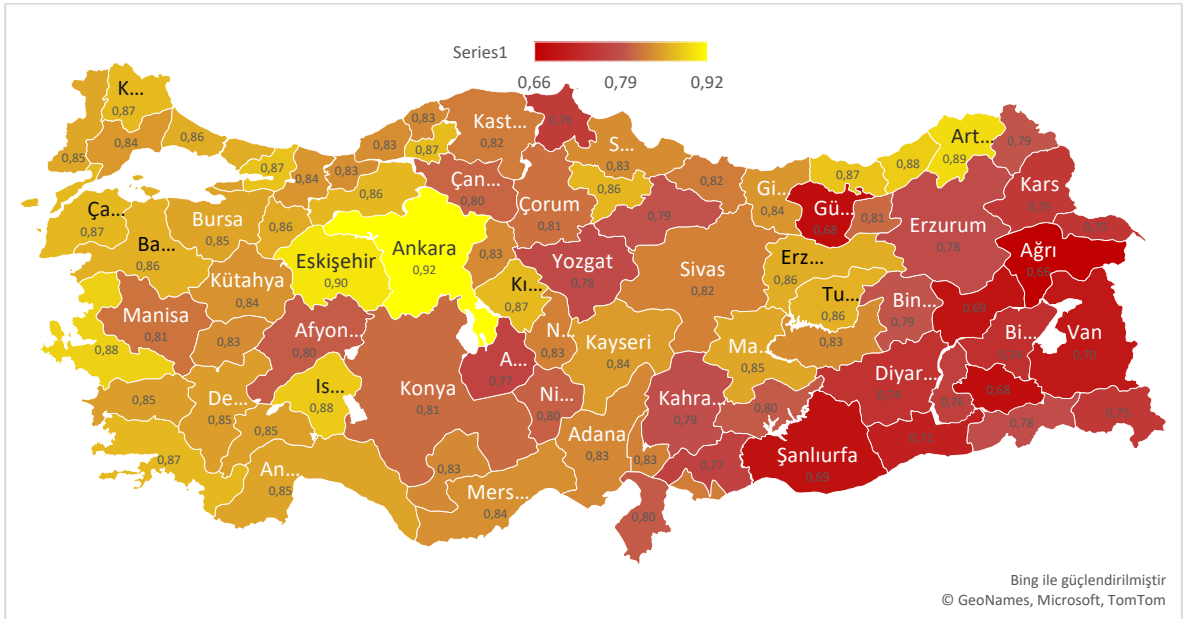
Harita 5. İllerin Sağlık Endeksi Haritası (2019 Yılı)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Sağlık endeksinde en yüksek değeri alan şehir, Karabük'tür. Bu ilde bebek ölüm hızı ve beş yaş altı ölüm hızı binde 3'tür. Onu sırasıyla Giresun, Bartın, Bilecik, Yalova, Kütahya ve Artvin takip etmektedir. Sağlık endeksi düşük olan iller doğu-güneydoğu Anadolu bölgesindeki iller yoğunluklu olmakla birlikte orta Anadolu, Akdeniz ve Ege bölgesine kadar dağılmaktadır.

Harita 6. İllerin Eğitim Endeksi Haritası (2019 Yılı)

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Şehirlerin eğitim endeksine bakıldığında, değerlerin 0,66-0,86 arasında dağıldığı görülmektedir. Genel ortalama endeks 0,82'dir. Türkiye'de 49 il ve nüfusun %71'i bu ortalama ve üstü değerlere sahiptir. Yaptığımız hesaplama göre, Türkiye'de ortalama okullaşma oranı yıl olarak 8,1 iken beklenen okullaşma oranı yıl olarak 11,5'tir. En yüksek eğitim endeksine sahip iller sırasıyla Ankara, Eskişehir, Artvin, İzmir, Rize ve Isparta'dır. Eğitim endeksinde en düşük skorlar ağırlıklı olarak Güneydoğu Anadolu bölgesi illeri ile Doğu Anadolu bölgesi illerinden oluşmaktadır. Karadeniz bölgesinde Gümüşhane bu gruba dahildir. Doğu Karadeniz bölgesi illeri ise bölgenin genel eğitim skorlarının üstünde seyretmektedir.

5. Sonuç

Türkiye için iller bazında ve bölgeler bazında insani gelişme sonuçlarının hesaplandığı bu çalışmada dikkat çekici sonuçlar ortaya çıkmıştır. Çalışmada eğitim, sağlık ve gelir bileşenlerinden elde edilen İGE ile skorlar elde edilmiştir. Bu çalışmanın alandaki diğer çalışmalardan farkı, sağlık endeksi hesaplanmasında yeni bir değişken kullanılmasına dayanmaktadır. Literatürde sağlık endeksi olarak doğumda beklenen ortalama yaşam süresi kullanılmaktadır. Ancak Türkiye'de bu değer hemen hemen her il için birbirine önemli ölçüde yakınsamıştır. Bu nedenle insani gelişmeyi açıklama gücü düşmüştür. Onun yerine sağlık endeksini hesaplamak için kullandığımız bebek ve beş yaş altı ölüm oranlarının, insani gelişmeyi açıklama gücü daha yüksek çıkmıştır.

Türkiye'de insani gelişmeye en büyük katkı eğitim alanından gelmektedir. Modelde, %99 güven düzeyinde, gelir endeksi bir birim arttığında İGE 0,44 birim artmakta, sağlık endeksi bir birim arttığında, İGE 0,37 birim artmakta ve eğitim endeksi bir birim arttığında ise İGE 0,59 birim artmaktadır. Bu da eğitim alanında yapılacak yatırımların, Türkiye'de insani gelişmeyi yükseltmek için daha avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır.

İlk olarak Türkiye'de insani gelişmenin en yüksek olduğu il İstanbul olarak hesaplanmıştır. Diğerler gelişmiş iller sırasıyla Ankara, Kocaeli ve Tekirdağ'dır. Ağrı, Siirt, Gaziantep, Şanlıurfa ve Van insani gelişmede son sıralarda gelmektedir. Özel olarak güneydoğu Anadolu bölgesi her bir alt endeks kategorisinde son sırada yer almaktadır. Bu bölgenin, en düşük skorlar ile ülkenin diğer bölgelerinden önemli ölçüde ayrışması, dikkat çekicidir.

İnsani gelişme düzeyi içerisinde gelir sırası ve İGE sırası arasındaki ilişkiden hareketle hesapladığımız gelişme başarısı sırasında ise en başarılı iller Giresun, Bartın, Karabük, Ordu ve Yozgat iken en son sıralarda yer alan iller Kırşehir, Gaziantep, Nevşehir, Uşak ve Kayseri'dir.

Eğitim ve sağlık alt endekslerinde nüfusun %71'i Türkiye ortalamasının üzerinde yer almaktadır. Ancak gelir endeksinde tam tersi bir durum söz konusudur. Türkiye nüfusunun %71'i ortalama gelir endeksinin altında yer almaktadır. Bu tablo da bölgesel gelir dağılımı farklılıklarının yüksek olduğuna işaret etmektedir.

İGE metodolojisinde endeks değerleri çok yüksek, yüksek, orta ve düşük insani gelişme olarak ayrılmaktadır. Türkiye nüfusunun %18'i çok yüksek, %23 yüksek, %21'i orta ve %36'sı düşük insani gelişme düzeyine sahiptir.

Gelişme endeksleri, il ve bölgelerin mevcut gelişmişlik durumunu ortaya koyması bakımından üzerine düşünülmesi gereken verilerdir. Çalışmanın sonuçları, hem İGE alt endeksleri açısından ve hem de bölgesel farklılıkların ortaya konması açısından dikkate değerdir. Aynı zamanda bu alanda yapılan bu ve benzeri çalışmaların politika yapıcılar, yerel yönetimler, sivil toplum kurumları ve ekonomi yönetimi açısından da dikkatle değerlendirilmesinde ayrıca yarar vardır.

Kaynakça

- Acar, S., Meydan, M., Bilen Kazancık, L. ve Işık, M. (2019), *İllerin ve Bölgelerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması SEGE-2017*, Ankara: Kalkınma Ajansları Genel Müdürlüğü.
- Alijanzadeh, M.,; Asefzadeh, s.,; Moosaniaye Zare, S. (2016). Correlation between human development index and infant mortality rate worldwide. *Biotechnology and health sciences*, 3(1). <https://www.sid.ir/en/journal/ViewPaper.aspx?id=489216>.
- Gülel, F.E., Kangallı Uyar, S.G., Karadeniz, O. ve Yeşilyurt, M. (2017), Türkiye'de İllere Göre İnsani Gelişme Endeksi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (27), 207-2016, doi:DOI: 10.5505/pausbed.2017.99705.
- Hamid S., Samaneh E.(2015), Human Development Index And Under Five Years Children Mortality Rate In Iran. *Payesh Journal*. 2015; 14 (2) :137-144.
- Hashiani, A., Sepidarkish, M., Vesali, S., & Samani, R. (2016). The Correlation of Human Development Index on Fertility and Morality Rate: a Global Ecological Study. *International Journal of Pediatrics*, 4(12), 4071-4080. doi: 10.22038/ijp.2016.7680 .
- MEB (2019), *Milli Eğitim İstatistikleri*. Ankara: Resmi İstatistik Programı Yayını.

- Meydan, M.C. ve Sarı, V.İ. (2018), İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endekslerinin Türkiye'deki İller İçin Ölçülmesi, *İdeal Kent*, 9(24), 387-429. doi:DOI: 10.31198/idealkent.450118.
- Özpinar, E. ve Koyuncu, E. (2016), *Türkiye'de İnsani Gelişmişlik İller Arasında Nasıl Farklılaşıyor? 81 İl İçin İnsani Gelişmişlik Endeksi*. Ankara: TEPAV Değerlendirme Notu, <https://www.tepav.org.tr/tr/yayin/s/974> (Erişim Tarihi: 24.12.2019).
- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2021), *Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (SEGE)*, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı Web Sitesi: <https://www.sanayi.gov.tr/merkez-birimi/b94224510b7b/sege> (Erişim Tarihi: 24.09.2021).
- Serajuddin, U. ve Hamadeh, N. (2020), *New World Bank country classifications by income level: 2020-2021*, World Bank Blogs, <https://blogs.worldbank.org/opendata/new-world-bank-country-classifications-income-level-2020-2021#:~:text=The%20World%20Bank%20assigns%20the,i.e.%202019%20in%20this%20case> (Erişim Tarihi: 01.06.2020).
- Stanford, J. (2008), *Economics For Everyone*. London: Pluto Press.
- Şeker, M. ve Ozan, C.Y. (2021), *Yerelleşen İnsani Gelişme*. İstanbul: İnsani Gelişme Vakfı.
- The World Bank (2020), *GNI per capita, Atlas method (current US\$)*, The World Bank Web Sitesi: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.CD> (Erişim Tarihi:27.04.2021).
- TÜİK (2018), *Hayat Tabloları*, TÜİK Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=nufus-ve-demografi-109&dil=1> (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- TÜİK (2020), *Ulusal Eğitim İstatistikleri Veritabanı*, TÜİK Web Sitesi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=egitim-kultur-spor-ve-turizm-105&dil=1> (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- TÜİK (2021), *Ölüm İstatistikleri*. TÜİK Web Sitesi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?kn=114&locale=tr> (Erişim Tarihi: 27.04.2021).
- UNDP (2020a), *About Human Development*, United Nations Development: <http://hdr.undp.org/en/humandev> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).

- UNDP (2020b), *Human Development Index (HDI)*, United Nations Development Programme Web Sitesi: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi> (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- UNDP (2020c), *Human Development Report*, UNDP Web Sitesi: http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr2020_technical_notes.pdf (Erişim Tarihi: 26.04 Nisan 2021).
- UNESCO (2013), *UIS Methodology For Estimation Of Mean Years of Schooling*. UNESCO Web Sitesi: http://uis.unesco.org/sites/default/files/documents/uis-methodology-for-estimation-of-mean-years-of-schooling-2013-en_0.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Yeşilyurt, M., Karadeniz, O., Gülel, F.E., Çağlar, A. ve Uygur Kangallı, S.G. (2016), *Türkiye'de İllere Göre Ortalama ve Beklenen Okullaşma Yılı*, Denizli: TOBB SPM Sosyal Politikalar Platformu. http://spm.etu.edu.tr/tr/publish/2016_03_18-ensaryesilyurt.pdf (Erişim Tarihi: 26.04.2021).
- Yiğitli, N. ve Şanlı, D. (2020), Türkiye'de İllere Göre İnsani Gelişme Endekslerinin Hesaplanması: 2009-2018, *Journal of Economy Culture and Society*(61), 1-40, doi:DOI: 10.26650/JECS2019-0068.

Ek 1

Tablo 8. Türkiye'de İnsani Gelişme Endeksi (2019)

Sıra	İl	İnsani Gelişme endeksi	Kişi Başına Düşen Gelir (Cari ABD Doları, 2009 Bazlı)	Bebek Ölüm Hızı (Binde)	Beş Yaş Altı Ölüm Hızı (Binde)	Ortalama Okullaşma Oranı (yıl)	Beklenen Okullaşma Oranı (yıl)	Gelir endeksi	Sağlık	Eğitim endeksi	Başarı
1	İstanbul	0,826	15.285	7,4	8,8	9,2	11,7	1,000	0,659	0,857	0
2	Ankara	0,771	12.508	7,5	9,1	10,2	12,0	0,775	0,646	0,917	1
3	Kocaeli	0,764	14.304	8,7	10,6	9,3	12,1	0,920	0,555	0,872	-1
4	Tekirdağ	0,738	12.466	7,8	9,6	8,9	11,6	0,771	0,619	0,842	0
5	Bilecik	0,727	10.050	5,9	6,7	8,7	11,9	0,576	0,779	0,856	3
6	Antalya	0,722	10.677	6,6	8,2	8,8	11,8	0,626	0,707	0,850	-1
7	Bursa	0,718	10.382	6,2	8,2	8,9	11,7	0,603	0,722	0,850	0
8	Yalova	0,710	9.691	5,5	7,4	8,5	11,8	0,547	0,773	0,847	4
9	İzmir	0,709	10.663	7,5	9,1	9,4	11,8	0,625	0,646	0,883	-3
10	Bolu	0,699	9.537	6,4	7,4	8,3	12,2	0,534	0,739	0,865	3
11	Eskişehir	0,695	9.793	7,1	8,7	9,4	12,1	0,555	0,673	0,898	0
12	Artvin	0,690	8.952	6,1	7,2	8,7	12,1	0,487	0,756	0,892	3
13	Çanakkale	0,685	9.453	7,1	7,7	8,5	11,9	0,527	0,703	0,865	1
14	Muğla	0,677	9.943	7,7	9,3	8,9	11,7	0,567	0,632	0,865	-4
15	Sakarya	0,659	8.762	6,2	8,2	8,5	11,8	0,471	0,722	0,839	1
16	Karabük	0,648	6.818	3	3	8,3	12,2	0,314	1,000	0,868	19
17	Erzincan	0,630	8.327	7,4	8,4	8,5	12,0	0,436	0,671	0,857	2
18	Karaman	0,629	8.277	6,5	8,8	8,1	11,9	0,432	0,693	0,830	2
19	Kütahya	0,612	7.364	5,8	7,3	7,9	12,0	0,358	0,764	0,837	10
20	Edirne	0,610	7.764	7,2	8,3	8,3	11,7	0,390	0,681	0,853	4
21	Balıkesir	0,606	7.802	7,3	9	8,3	11,9	0,394	0,656	0,860	1
22	Tunceli	0,604	8.423	8,8	9,7	8,9	11,5	0,444	0,578	0,860	-4
23	Rize	0,603	7.170	5,9	8,4	8,5	12,3	0,342	0,728	0,880	9
24	Denizli	0,597	8.194	8,4	9,8	8,5	11,8	0,425	0,591	0,845	-3
25	Kırklareli	0,592	6.911	6,1	7,6	8,7	11,8	0,321	0,744	0,866	8
26	Isparta	0,590	7.260	7,4	8,5	8,7	12,1	0,350	0,668	0,878	4
27	Trabzon	0,574	6.571	6,2	7,7	8,6	12,1	0,294	0,737	0,874	12
28	Manisa	0,572	8.711	9,8	11,3	7,8	11,7	0,467	0,492	0,815	-11
29	Düzce	0,571	7.704	8,3	10,3	8,3	11,8	0,386	0,579	0,834	-3
30	Kastamonu	0,558	6.825	7,3	8,4	7,2	11,9	0,314	0,674	0,821	4
31	Mersin	0,550	7.640	8,9	11,4	8,4	11,7	0,380	0,524	0,836	-4
32	Konya	0,548	7.201	8	10,3	8,1	11,5	0,345	0,591	0,809	-1
33	Zonguldak	0,547	6.461	6,6	8,8	7,9	11,9	0,285	0,689	0,834	10
34	Aydın	0,546	6.672	7,5	9,4	8,3	11,8	0,302	0,637	0,846	2
35	Bartın	0,530	5.669	4,8	6,9	7,5	12,1	0,221	0,814	0,831	19
36	Giresun	0,529	5.498	4,7	5,7	7,6	11,9	0,207	0,854	0,840	22
37	Amasya	0,527	6.294	8,3	8,8	8,2	12,2	0,271	0,625	0,864	9
38	Çankırı	0,524	6.619	7,1	11,1	7,7	11,0	0,298	0,601	0,804	0
39	Burdur	0,518	7.447	10,9	11,3	8,1	11,8	0,365	0,451	0,847	-11
40	Adana	0,512	6.484	8,5	10,6	8,7	11,4	0,287	0,563	0,829	1
41	Samsun	0,493	6.128	8,6	10,6	8,0	11,9	0,258	0,559	0,834	7
42	Afyon	0,493	6.359	8,8	10,9	7,7	11,4	0,277	0,542	0,798	2
43	Kayseri	0,490	7.785	11,5	13,7	8,7	11,8	0,392	0,356	0,845	-20
44	Aksaray	0,488	6.525	9,1	11,2	7,4	11,3	0,290	0,522	0,768	-4

45	Ordu	0,484	5.330	6,7	7,8	7,4	11,9	0,193	0,715	0,822	16
46	Uşak	0,482	7.710	12	13,3	8,0	11,9	0,386	0,349	0,833	-21
47	Niğde	0,470	6.324	9,8	11,9	7,9	11,4	0,274	0,474	0,801	-2
48	Çorum	0,451	5.562	9,2	10,7	7,3	11,8	0,212	0,533	0,813	8
49	Elazığ	0,447	5.675	10,1	11,2	8,4	11,7	0,221	0,484	0,834	4
50	Sivas	0,442	5.557	8,9	12,3	7,3	11,7	0,212	0,496	0,825	7
51	Bayburt	0,442	5.984	9,6	13,5	8,1	11,3	0,246	0,434	0,808	0
52	Iğdır	0,438	5.413	8,2	11	7,4	11,1	0,200	0,562	0,747	7
53	Yozgat	0,433	5.056	8	9,6	7,3	11,1	0,171	0,612	0,778	15
54	Kırşehir	0,433	10.044	14,2	16,7	8,7	11,8	0,575	0,163	0,866	-45
55	Osmaniye	0,432	5.277	8,9	11,6	8,6	11,4	0,189	0,517	0,826	9
56	Kırıkkale	0,429	5.125	8,8	11,1	8,3	11,9	0,177	0,536	0,832	9
57	K.Maraş	0,428	6.006	10,7	13,2	7,9	11,3	0,248	0,401	0,786	-7
58	Sinop	0,424	4.683	6,4	8,2	7,6	11,5	0,141	0,715	0,756	14
59	Tokat	0,421	4.737	7,5	9	7,6	11,0	0,145	0,649	0,790	12
60	Malatya	0,418	5.357	10,5	12,2	8,6	11,9	0,195	0,439	0,852	0
61	Ardahan	0,411	6.101	11,6	14	7,4	11,5	0,256	0,343	0,792	-12
62	Hatay	0,407	5.617	11	13,2	7,9	11,6	0,216	0,390	0,797	-7
63	Bingöl	0,403	4.811	8,9	10,6	8,4	11,2	0,151	0,548	0,792	6
64	Erzurum	0,403	5.324	10,4	12,5	7,9	11,1	0,193	0,434	0,782	-2
65	Kilis	0,383	5.947	12,3	15,2	8,1	11,4	0,243	0,280	0,822	-13
66	Şırnak	0,380	6.162	12,3	15,6	8,0	10,5	0,261	0,268	0,784	-19
67	Gümüşhane	0,375	5.122	10,2	12,6	7,6	8,5	0,176	0,438	0,680	-1
68	Mardin	0,355	5.083	10,8	14,4	7,2	10,8	0,173	0,361	0,713	-1
69	Nevşehir	0,354	6.468	14,1	16	8,0	11,8	0,285	0,188	0,825	-27
70	Diyarbakır	0,340	4.164	8,5	11,4	7,7	11,0	0,099	0,539	0,742	4
71	Kars	0,339	4.626	11,1	13,4	7,5	10,9	0,136	0,380	0,752	2
72	Batman	0,312	4.120	10,2	13,2	8,2	11,0	0,095	0,420	0,764	3
73	Hakkari	0,285	5.317	14,1	16,9	8,9	10,5	0,192	0,161	0,751	-10
74	Adıyaman	0,279	3.954	11,6	14,3	8,1	11,5	0,082	0,334	0,797	3
75	Muş	0,267	4.108	12,2	14,9	7,3	10,1	0,094	0,293	0,692	1
76	Bitlis	0,245	3.906	12,8	15,4	7,9	10,6	0,078	0,255	0,737	2
77	Van	0,198	3.295	10,8	13,4	7,1	10,7	0,028	0,391	0,699	2
78	Şanlıurfa	0,152	4.804	15,3	19,6	7,7	10,3	0,151	0,034	0,688	-8
79	Gaziantep	0,151	6.627	16,2	19,1	7,9	11,2	0,298	0,015	0,767	-42
80	Siirt	0,118	3.075	12,9	16,2	6,6	10,7	0,010	0,227	0,683	0
81	Ağrı	0,063	2.946	10,9	13,9	6,4	10,3	0,001	0,372	0,660	0

Kaynak: Yazar tarafından hesaplanmıştır.

ATATÜRK DÖNEMİNDE EKONOMİK VE SOSYAL YAPININ KURUMSALLAŞMASINA YÖNELİK POLİTİKALAR ÜZERİNE BİR İNCELEME

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Fatma Erdoğan

An Investigation on Policies Regarding the Institutionalization of Economic and Social Structure in Atatürk Era

Yazar(lar) / Author(s)

Fatma Erdoğan¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 07/09/2022
Makale Kabul Tarihi : 23/09/2022

Anahtar Kelimeler:

Atatürk Dönemi, Türkiye Cumhuriyeti, Ekonomi Politikaları, Sosyal Politikalar

Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Atatürk Dönemi, 1923-1938 dönemini ifade etmektedir. Bu dönemde, Kurtuluş Savaşı'ndan sonra Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde güçlü Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri atılmaya başlanmıştır. Ekonomik ve sosyal yapının sağlam kurumsal temellere dayanması için çok sayıda politika hayata geçirilmeye çalışılmıştır. Ekonomi politikalarının başlıca alt başlıkları, para politikası ve maliye politikası uygulamalarıdır. Sosyal politikaların alt başlıkları ise eğitim, sağlık kent ve kırsal politikalarının uygulanmasıdır. Bu çalışmanın amacı Atatürk döneminde söz konusu politika uygulamalarının performansının değerlendirilmesidir.

ARTICLE

ABSTRACT

INFORMATION

Submission Date : 07/09/2022
Accepted Date : 23/09/2022

Keywords:

Atatürk Period, Republic of Türkiye, Economy Policy, Social Policy

In the history of the Republic of Turkey, the Atatürk Period refers to the period 1923-1938. The Republic of Turkey was founded notably during this period, aftermath of the Turkish War of Independence, under the leadership of Gazi Mustafa Kemal Atatürk. Numerous policies have been implemented in order to base economic and social structure on strong institutional foundations. The main subheadings of economic policies are monetary policy and fiscal policy practices. Subheadings of social policies are education, healthcare system, urban and rural policies. The aim of this study is to investigate the policy implementations in Atatürk period.

¹ Dr., ORCID No: 0000-0003-2218-7315, e-posta: fatima.erdogan88@gmail.com

1.Giriş

1299 yılında Osmanoğulları Beyliği tarafından kurulan Osmanlı Devleti, Rumeli ve Anadolu toprakları ile genişlemeye başlamış ve 1453 yılında İstanbul'un Fethi ile başlayarak Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerinde de siyasi, sosyal ve ekonomik olarak güçlü bir cihan devleti olmuştur. Ancak 16. Yüzyıl sonları ya da 17. Yüzyılın başlarında Osmanlı Devleti'nin gerileme ve çökmesini hazırlayan iç ve dış sebeplerin yaşanmaya başlamasıyla söz konusu bu güçlü süreç aksi yönde ilerlemeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'ni güçlendirmek ve modernleştirmek için çeşitli reformlar, ıslahat hareketleri gerçekleşse de bu faaliyetler, Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına engel olamamıştır. Her ne kadar bu faaliyetler amacına ulaşmasa da Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına zemin hazırlamıştır (Kodaman, 2007).

Cumhuriyetin ilk yılları ekonomik anlamda pek de iyi olmayan zamanlardır. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğunda savaşıardan geriye kalan tahribatın yeniden inşası, maliye politikalarının modernleştirilmesi, vergi sisteminin düzenlenmesi, büyük çoğunluğu yabancıların elinde olan doğal tekellerin millileştirilmesi ve Merkez Bankasının kurulması gerekliliği gibi sorunlarla ilgilenmek durumunda kalmıştır (Akalin, 2008: 11). Bu sorunları gidermek ve ekonomi politikalarını yeniden şekillendirmek amacıyla yapılan faaliyetler; İzmir İktisat Kongresinin düzenlenmesi, Aşar Vergisinin kaldırılması, ekonomide millileştirme çabalarının başlaması, bankacılık sistemi ve Merkez Bankası'nın kurulması ve vergi sisteminde reformların gerçekleştirilmesidir.

Atatürk döneminde sağlık ve eğitim hizmetlerine yönelik uygulanan politikaların, Atatürk'ün çağdaş bir toplum kurma hedefinden bağımsız olmadığını belirtmek gerekmektedir. TBMM'nin kuruluşu ile birlikte sağlık hizmetlerinin önde gelen devlet görevi olarak ele alınması, durumu kanıtlar niteliktedir. Sağlık hizmetleri ile ilgili Mayıs 1920'de kabul edilen Üç Sayılı Kanun'la, Sıhhiye ve Muavenatı İçtimaiye Vekaleti'nin kurulması, sağlık hizmetlerinin asli bir devlet görevi olmasını sağlamıştır (Akdur, 2008: 1). Bu dönemde sağlık çalışmaları, halkın genel sağlık durumunun korunması, kırsal kesim ve sağlık hizmetlerine ulaşmada sıkıntı yaşayan ilgili bölge halkına ulaşma, ölümlerin en aza indirilmesi, savaşıardan sonra azalan nüfusun artırılması, bu dönemde yaşanan bulaşıcı ve salgın hastalıklarla mücadele etme konularında ağırlık kazanmıştır. Atatürk, hedeflediği sosyal düzene ulaşılması ve çağdaş bir toplumun kurulması için eğitimin öncelikli bir öneme sahip olduğunu ve eğitim ile ilgili uygulanacak politikaların Türkiye Cumhuriyeti'nin kalkınması ve çağdaşlaşması için önemli bir görev üstlendiğini bilerek bu alanda da çeşitli uygulamalar gerçekleştirmiştir. Atatürk, eğitim sistemi ile öncelikle cehaleti yok etmek, ülke çocuklarının sosyal yaşam ve ekonomide fiilen faydalı olmalarını sağlayacak bilgilerin uygulamalı olarak verilmesini, kadınların da öğretim aşamalarından faydalanması gerektiğini belirtmiştir. Bununla birlikte tüm bu eğitim

aşamalarının istenildiği gibi gerçekleşmesi için elamanlar yetiştirilmesi ve milli kültürün yüceltilmesi gerektiğini vurgulamıştır (Aksoy, 2018: 419). Bu dönemde kentleşme ve kırsal yapıya yönelik uygulamaların da sosyal yapıya yönelik politika olarak karşımıza çıktığını görmekteyiz. Kent ve kırsal yapıya ilişkin politika uygulamaları sağlık ve eğitim hizmetlerini de kapsamaktadır.

Atatürk döneminde ekonomik ve sosyal hayatta yeni bir yapılanmanın ve uzun vadeli bir kalkınma hamlesinin başlamasına ilişkin çabaların ortaya konduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bir ekonominin uzun vadeli kalkınma hamlesinin başarılı olabilmesi için ekonomik ve sosyal yapının sağlam kurumsal temellere dayanması gerekmektedir. Bu çalışmanın amacı Atatürk döneminde söz konusu politika uygulamalarının incelenmesidir.

Çalışma üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde ekonomik yapının kurumsallaşması maliye politikası, para politikası, bankacılık sisteminin ve Merkez Bankasının kuruluşu başlıkları altında incelenmiştir. İkinci bölümde sosyal yapının kurumsallaşmasına dair politikalar eğitim, sağlık, kentleşme ve kırsal yapıya yönelik politikalar başlıkları altında ele alınmıştır. Son olarak da sonuç bölümüne yer verilmiştir.

2. Ekonomik Yapının Kurumsallaşması

Ekonomik yapının kurumsallaşmasına ilişkin konular maliye politikası, para politikası, finansal kurumlar ve Merkez Bankası başlıkları altında ele alınacaktır.

2.1. Maliye Politikası

Atatürk dönemi maliye politikalarının yeniden şekillenmesine İzmir İktisat Kongresi, aşarın kaldırılması, millileştirme, 1929 Dünya Buhranı, Merkez Bankası'nın kurulması, vergi sistemdeki reformlar, devletçilik ve planlı kalkınmanın hazinece finansmanı damga vurmuştur (Akalin, 2008: 10).

Atatürk iki farklı maliye politikası izlemiştir. Atatürk dönemi maliye politikaları literatürde daha çok 1923-1929 yılları, 1929-1938 yılları olarak iki dönem şeklinde incelenmiştir. Cumhuriyet Türkiye'si, Osmanlı Devleti'nden ekonomik olarak zorlu bir dönemi miras almıştır. Hızlı bir şekilde kalkınma çabası göstermek zorunda kalan Cumhuriyet Türkiye'si, İzmir İktisat Kongresinde alınan kararlar neticesinde liberal politika izlemek durumunda kalmıştır. Ancak hem 1929 Dünya Ekonomik Buhranının olumsuz etkileri hem de İzmir İktisat kongresinde sanayi, sermaye vb. konularda alınan kararların beklenen etkiyi yaratmamasından dolayı 1929-1938 döneminde devletçilik politikalarını uygulamaya başlamıştır (Kahraman & Şişmanoğlu, 2019: 635). Atatürk

dönemi maliye politikaları ile eski yapıları yeni reformlarla çağdaşlaştırmak ve böylece sanayileşmeyi sağlamak, halkın refah düzeyini arttırmak ve böylelikle tam bağımsızlığı gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Atatürk, içinde bulunduğu mevcut dönemin ekonomik, sosyal ve siyasal şartlarını önemseyen, iktisadi politikalarda katılımcılığı önemseyen ve ülke çıkarı için gerekli olan politikaları uygulayan bir yaklaşım izlemiştir. 1923-1929 döneminde uygulanan serbest ticaret şartları ile devletin sosyal ve ekonomik hayatı yeniden canlandırdığı, 1929-1938 döneminde ise hem küresel krizin olumsuz etkilerinin bertaraf edilmeye çalışıldığı hem de devlet müdahaleleri ve kamu yatırımlarını arttırmak amacıyla sanayileşme çalışmalarının hızlandırıldığı görülmektedir (Vural, 2008: 109-110).

Atatürk döneminde uygulanan maliye politikalarının öne çıkan amacı vergi sistemini modernleştirmektir (Vural, 2008:77). Cumhuriyet Hükümeti, Osmanlı Devleti'nden devraldığı vergiler ile ilgili reformlar gerçekleştirmiştir. 1925 senesinde aşar vergisinin kaldırılması ve 1926-1927 senelerinde birtakım yeni vergi kanunu ile vergi reformu uygulamaya başlamıştır. 1924 yılında bütçe gelirlerinin %28,5'ini karşılayan aşar vergisinin kaldırılmasıyla, tarımsal alandaki yükü azaltmak hedeflenmiş ve devletin finansman ihtiyacına destek olması bakımından yeni vergiler uygulamaya yönelmiştir. Dünyada yaşanan Büyük Buhranın etkisiyle, 1930 yılından sonra hükümet mali bir krizin etkisine girmiştir. Bu süreçte memur ve işçi ücretlerini karşılamak amacıyla bir takım yeni vergi uygulamaları getirilmiştir (Akdağ, Sarı, 2020: 197-198).

1923-1930 döneminde vergi sisteminde çok sayıda gelişmenin olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nden kalan bazı vergiler kaldırılmış, bazı vergi uygulamaları devam ettirilmiş, bazıları da çeşitli değişikliklere uğramıştır. Ayrıca söz konusu dönem için yeni vergi uygulamalarını da görmek mümkündür. Bu dönemdeki vergi kanunlarında ortaya çıkan birtakım gelişmeler aşağıda verilmiştir (Akdağ Sarı, 2020:198-199, Saraçoğlu, 2009: 134-135, Eroğlu, 2010: 74-76, Türkal, 2011: 94-96):

- Ağnam vergisi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar devam eden bir vergidir. Ağnam vergisi küçük baş hayvanları kapsamaktadır. Bu vergi 1924 senesinde Sayım Vergisine çevrilmiştir. 1931 senesine gelindiğinde bu vergi Hayvanlar Vergisi ismini almıştır. Hayvanlar Vergisi büyük baş hayvanları da kapsamıştır. 1931 yılından sonra hayvanların değerlerinin düşmesi, vergi miktarı ve hayvan değerleri arasında dengeli olmayan bir orana sahip olmuştur. Durum böyle olduğundan vergiler ağır gelmeye başlamıştır ve 1936 yılında vergi indirimi yapılmaya karar verilmiştir.

- Osmanlı Devletinden kalma bir diğer vergi ise Temettü vergisidir. Temettü vergisinin 1926 yılında kapsamı genişletilerek Kazanç Vergisine dönüştürülmüştür. Bu vergi ile aşar vergisinin kaldırılışından meydana gelecek boşluğun bertaraf edilmesi ve

modern vergileme gayelerini gerçekleştirmek amaçlanmıştır. Öte yandan kazanç vergisi ile birçok yabancı şirketin millileştirilmesi amaçlanmıştır

- 1886'da yürürlüğe giren Emlak Vergisi Kanunu yürürlükten kaldırılarak yerine 2 Temmuz 1931 tarihinde arazi vergisi getirilmiştir. Arazi vergisi ile arazi değerleri üzerinden farklı oranlar hesaplanarak alınırdı. Çeşitli sebeplere bağlı olarak bir arazinin elverişsiz hale gelmesi durumunda söz konusu arazilerden vergi alınmamıştır. Bu vergi 1925-1935 yılları arasında dolaysız vergiler içerisinde %30'luk bir orana sahip olmuştur.

- Cumhuriyet'in ilanından sonra istihlak vergisinin kabulü vergi alanında yapılan düzenlemelerden bir diğeridir. 1926 yılında çıkarılan 735 Sayılı Umumi İstihlak Vergisi Hakkında Kanun ilk çağdaş vergi kanunu olarak ifade edilmektedir. Bu vergi ile bütün iktisadi ve ticari faaliyetlerin vergilendirildiği söylenmektedir. Bu vergi, bugün uygulanan katma değer vergisinin ilk şekli olarak görülmektedir. Fakat Türkiye ekonomisinin o zamanlar sahip olduğu durum, bu verginin uygulanması için uygun olmamıştır. Bu nedenle, 1927 yılında yapılan bir değişiklik ile umumi istihlak vergisinin yerine 1039 Sayılı Muamele Vergisi Kanunu gelmiştir.

- Kurtuluş Savaşı zamanında yürürlüğe giren 102 sayılı *Tarik Bedeli Nakdisi* yerine 542 sayılı 19 Ocak 1925 tarihinde Yol Mükellefiyeti Yasası yürürlüğe girmiştir. Bu vergi ile 18 ve 60 yaş arasında olan erkeklerden ya yol inşaatında bir iki gün çalışma ya da bu verginin bedelinin nakit olarak ödenmesi koşulu getirilmiştir.

- Servet transferlerinin vergilendirilmesi hususuna ilişkin yapılan bir diğer çalışma ise taşınmaz nitelikte olan malların mirasçılara intikali durumunda alınan tescil harcının 1926'da 755 numaralı kanunla veraset ve intikal vergisine çevrilmesidir.

2.2.Para Politikası

Atatürk döneminde Türk Lirasının iç ve dış değerlerini muhafaza etmek dönemin öne çıkan ekonomi politikasıdır. Atatürk'ün emisyonun bir finansman aracı olarak kullanılmasına izin vermesi para politikasına verdiği önem ile ilişkilidir. Atatürk dönemi para politikasında, enflasyon yaşanmamış ve paranın dış değeri muhafaza edilmiştir. Türk lirasının değer kaybetmesini engellemek amacıyla basit ekonomi kuramı kullanılmamıştır (Kahraman & Şişmanoğlu, 2019:636-638).

Cumhuriyet kadrosunun temel amacı her durumda enflasyondan kaçınarak, fiyat istikrarını ve paranın değerini korumak olmuştur. Cumhuriyetin ilk yıllarında merkez bankasının olmayışı para politikası açısından oldukça ciddi sınırlamalara sebep olmuştur. Çünkü merkez bankaları ekonomideki emisyon miktarını direkt olarak belirlemek, para arzını oluşturan diğer parasal büyüklükleri de etkileme, daraltma ve genişletme imkanına sahiptirler (Yay, 1998:292). Cumhuriyetin ilk yıllarında para arzının attırılmasına önem gösterilmiştir. Para arzının arttırılması ile halkın Türk parasına olan güvenini sağlamak

amaçlanmıştır. Söz konusu bu dönem için hâkim olan kapalı milli ekonomi anlayışından dolayı Türk Lirası ciddi oranda değerlenmiş ve böylece ihracat kapasitesi daralma gösterirken, ithalat talebi artış göstermiştir. Bu dönemde alınan gümrük vergileri döviz talebini kıramazken, dış borç ödemeleri de döviz talebini arttıran bir husus olmuştur. Ayrıca bu dönemde 1929 dünya ekonomik buhranının da etkisiyle Türk Lirasının istikrarı bozulmuş ve bunun üzerine 25 Şubat 1930 tarihinde Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu kanunla devletin döviz üzerindeki kontrolü güçlenmiştir. Cumhuriyet döneminde para politikası bakımından öne çıkan önemli gelişmelerden biri 30 Haziran 1930 tarihinde T. C. Merkez Bankasının kuruluşudur. Bununla birlikte öne çıkan bir diğer önemli para politikası ise Osmanlı Bankası banknotları, Osmanlı Devleti'nden kalan kaimeler ve Merkez Bankasının çıkardığı liralara dolaşımda olmasıdır (Sarı, 2014).

Cumhuriyetin kuruluşundan 1929 yılına kadar enflasyon karşıtı bir para ve maliye politikası takip edilerek, Türk Lirasının değerinin korunması hedeflenmiştir. Osmanlı Bankasının para basma hakkına Birinci Dünya Savaşı zamanında son verilmiştir. Fakat Duyun-u Umumiye İdaresi ile yapılan anlaşma ile 1915 yılından başlayarak (yedi tertip olacak şekilde) karşılığı altın ve Alman hazine bonolarından oluşan 159 milyon lira kâğıt para savaş sonuna kadar tedavüle konulmuştur. 1922 senesinde İzmir'de çıkan bir yangın sonucu 30 milyon değerinde kâğıt para yanarak yok olmuştur. Bundan sonra Cumhuriyet yönetimi kalan kâğıt para ile 8-10 milyon değerinde madeni parayı devralmıştır. Bu paralar Cumhuriyetin ilk yıllarında para basılmadığından dolayı 1927 yılına kadar kullanılmaya devam etmiştir (Eroğlu, 2010: 27). 5 Aralık 1927 tarihinde Cumhuriyet'in ilk kâğıt paraları dolaşıma girmiştir. Bu kâğıt paralar 1, 5, 10, 50, 100, 500 ve 1000 lira olacak biçimde dolaşıma dahil olmuştur. O tarihte harf inkılabı henüz olmadığı için söz konusu bu paralarda yer alan yazılar Arap harfleri ve Fransızca olarak basılmıştır. Bu dönemde 1000 liranın 1250 ABD dolara denk gelmesi TL'nin değerini ortaya koymaktadır. Latin harfleriyle basılan ilk banknotlar ise 15 Ekim 1937 tarihinde 5 Lira olarak piyasaya sürülmüştür (Kalaycı, 2010: 111). İlk madeni paraların basılması ise 12 Şubat 1924 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu madeni paraların en büyüğü 100 para olacak şekilde toplamda 2 milyon TL değerinde basılmıştır. Bundan sonra 1, 5 ve 10 kuruşluk madeni paralar basılmıştır. 1925 yılında ise 5,10 ve 25 kuruşluk ve toplam değeri 3 milyon TL değerinde olan madeni paralar basılmıştır. 1928 yılında ise toplam 5 milyon TL değerinde madeni paralar çıkarılmıştır (Akgönül, 2001:123).

2.3. Bankacılık Sisteminin ve Merkez Bankası'nın Kuruluşu

Türkiye Cumhuriyeti, Osmanlı Devleti'nden ekonomik olarak yıpranmış ve ekonomisinin büyük oranda tarıma dayalı olduğu bir mirası devralmıştır. Bu dönemin iktisat politikaları sosyal yapı ve iktisadi yapıya ilişkin politikaların değiştirilmesi ve düzenlenmesini hedeflemiştir. 1923 yılında İzmir İktisat Kongresi toplantısı gerçekleşmiştir. Bu kongrede merkezi bir ticari banka ile bu bankaya bağlı özel ticari bankaların kurulması, sanayi işi ile ilgili olanlara kredi desteği vermek amacıyla bir sanayi bankası kurulması kararına varılmıştır (Doğan, 2012: 402). Milli kalkınma için gerekli olan ekonomik alan ve örgütsel yapıların belirlenmesi açısından yol gösterici olan Kongrede bankacılık, sanayileşme ve şirketleşme konusunda verilen kararların karşılığında İş Bankası (1924) ve Sanayi ve Maadin Bankası'nın (1925) kuruluşu karşımıza çıkmaktadır. Cumhuriyetin kurulmasından bir yıl sonra kurulan İş Bankası ilerleyen dönemlerde kurulacak olan örgütsel yapılara yol gösterici olmuştur. Özel girişim olarak kurulan İş Bankası milli kalkınma için açılan ilk örgütsel yapı olması bakımından önem arz etmektedir (Aydemir, 2020: 207-208). 1924 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nde bankacılık faaliyetleri 17 yabancı banka, İtibar-i Milli Bankası, Ziraat Bankası gibi 16 Türk bankası tarafından gerçekleştirilmiştir. 1920'li yıllarda Türk bankalarının başarılı olduğu, fakat yabancı bankaların faaliyetlerini tam anlamıyla geri alamadıkları ifade edilmektedir (Pıçak vd., 2018:157-158). Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'ni ekonomik olarak kalkındırmak gayesiyle çeşitli çalışmalar yaptığı bilinmektedir. Bu doğrultuda maden ve enerji sektörünün kalkınması için Etibank önemli bir rol üstlenmiştir. Banka 23 Ekim 1935 tarihinde iktisadi bir devlet teşekkülü olarak yabancıların denetiminde olan belli miktardaki maden havzalarını, demiryollarını, enerji tesislerini, yer altı kaynaklarını işleterek millileştirmek ve bankacılık faaliyetlerinde bulunmak amacıyla kurulmuştur (Polatoğlu, 2019: 446-449).

Tablo 1. Atatürk Döneminde Kurulan ve Faaliyet Gösteren Bankalar

Türkiye İş Bankası	26 Ağustos 1924
Sanayi ve Maadin Bankası	19 Nisan 1925
Emlak ve Eytam Bankası	22 Mayıs 1926
Merkez Bankası	3 Ekim 1931
Sümerbank	3 Haziran 1933
Etibank	20 Haziran 1935
Denizbank	30 Kasım 1937
İller Bankası	24 Haziran 1933
Türkiye Halk Bankası	1933 yılında kurulmuş- 1938'de faaliyetlerine başlamıştır.

Kaynak: Bozoklu, 2003.

Cumhuriyetin ilanından sonra ülkede bankacılık ve kredi sisteminin büyük oranda yabancı sermayenin elinde olduğu görülmektedir. Uzun savaşların ardından faaliyetlerini donduran Osmanlı Bankası ile Maliye Bakanlığı arasında bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma 1925 yılında Osmanlı Bankasının haklarının uzatılması konusuna ilişkindir. Bu süreçte Cumhuriyet hükümeti de ülkenin ekonomik şartlarının yeni bir banka kurmaya uygun olmamasından dolayı Osmanlı Bankasının haklarını 1935 yılına kadar uzatma kararı almıştır. Fakat Hükümet banknot ihraç edecek bir devlet bankası kurulması halinde, söz konusu bu imtiyaz hakkının geçerli olmayacağını belirten hükme de yer vermiştir. 11 Haziran 1930 tarihinde 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu kabul edilmiş, banka 3 Ekim 1931 tarihinde kurulmuş ve resmi çalışmalarına 1 Ocak 1932 tarihinde başlamıştır 1715 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Kanunu ile banka (Akgönül, 2000:121-122):

- Reeskont oranını belirleme ve para piyasasını düzenleme,
- Hazine işlemleri yapma,
- Türk parasının değerinin korunması ile ilgili bütün önlemleri alma görevlerini almıştır.

Merkez Bankası'nın kurulmasına kadar olan süreçte Osmanlı döneminden kalma kağıt paralar kullanılmıştır. Osmanlı döneminden Cumhuriyete 158.748.563 lira değerinde kağıt para devredilmiştir. 31 Ekim 1933'te banknot çıkarma yetkisi yalnızca Merkez Bankasına ait olduğundan 274.785 değerinde olan bu kağıt paralar kullanımdan kaldırılmıştır. Merkez Bankası 1937 yılında kendi adına 15.563.000.-TL miktarında beş lira olan kağıt parayı piyasaya sürmüştür (Bozoklu, 2003:291).

3.Sosyal Yapının Kurumsallaşması

Sosyal yapının kurumsallaşmasına ilişkin incelemeler eğitim, sağlık, kentleşme ve kırsal yapıya yönelik politikalar altında ele alınacaktır.

3.1.Eğitimde Kurumsallaşmaya Yönelik Politikalar

Atatürk'ün eğitime dair görüş ve uygulamaları Cumhuriyet dönemi Türk eğitim sistemini şekillendirmiştir. Bu sistem eski sistemlerden farklı olarak, yeni bir çizgi üzerinde ilerlemiştir. Atatürk Türkiye Cumhuriyeti'nin ve milletin geleceğini, Türk Milletinin çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkmasını ve başarılı olmasının eğitimle ilgili olduğuna inanmıştır (Erdem, 2011:164). Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın hemen ardından halkın bilinçlenmesi ve ülkenin kalkınması için büyük bir eğitim seferberliği başlatmıştır. Cumhuriyet kurulduğunda çok ağır savaşlar geçirilmiş ve çok büyük bedeller ödenmiştir.

Savaş yıllarında ülkedeki öğretmen, doktor, hemşire, mühendis, mimar, sanatçı vb. meslek insanların sayısı çok azalmıştı. Bununla birlikte nalbant, demirci, duvarcı marangoz vb. meslek alanlarında da oldukça az insan kalmıştır (Kayadibi, 2006: 6). Atatürk döneminin eğitim politikalarının temel amacı tüm okullarda Cumhuriyet rejiminin gerektirdiği ve yeni Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu nesiller yetiştirmek (Kaplukan, 2012:178) ve savaştan sonra sözü geçen meslekleri yapacak öğrenciler yetiştirmeye başlamaktır.

Cumhuriyet düşüncesinin ve ideolojisinin yerleştirilmesi amacına yönelik bir düzenleme olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu 1924 senesinde yürürlüğe girmiştir. Bu kanunla birlikte medrese- mektep ayrılığı tamamıyla ortadan kalkmış, bütün okullar Maarif Vekâletine bağlanmıştır. Latin harfleri kabul edilmiş ve köylere öğretmen yetiştirme eğitim politikalarının öne çıkan temel hedeflerinden biri olmuştur (Kaplukan, 2012: 179). Atatürk Başöğretmen olarak 1929 senesinde bütün ülkede “Millet Mektepleri”ni açmış, 14-45 yaşındaki herkese okula gitme zorunluluğu gelmiştir (Erdem, 2011: 165).

Atatürk, bir ulusun ilerlemesinin eğitimin ulusallığı ile ilgili olduğunu öngörmüştür. Eğitime ulusal bir özellik kazandırmak adına Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu hayata geçirilmiştir (Burak, 2008: 627). 23 Nisan 1930 yılında toplanan Türk Ocakları Kurultayı, Türk Tarih Kurumunun kuruluşunun ilk adımı olarak ifade edilmektedir. Kurultayda bir “Türk Tarih Heyeti”nin kurulmasına karar verilmiş ve bu heyet 4 Haziran 1930’da ilk toplantısını gerçekleştirmiştir. Türk Tarih Heyeti, 12 Mart 1931’de Türk Ocaklarının kapatılmasıyla, Atatürk’ün isteği üzerine 12 Nisan 1931’de “Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti” ismiyle ayrı bir kurul oluşturulmuştur. Bu cemiyet ilk kongresini 2 Temmuz 1932’de Ankara’da yapmış ve 1935’te “Türk Tarih Kurumu” ismini almıştır (Öztaş, 2009: 97-98; Demirtaş, 2008:164). Atatürk tarih ile birlikte dile de önem vermiştir. 11 Temmuz 1932 yılında Türk Tarih Kongresi’nde alınan kararla 12 Temmuz 1932’de “Türk Dili Tetkik Cemiyeti” kurulmuştur. Ayrıca 26 Eylül’de bir Dil Kurultayı toplanması kararı alınmıştır (Demirtaş, 2008: 164). Atatürk’ün eğitim alanında gerçekleştirdiği bir diğer reform ise üniversitelerde gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda Ankara’da Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmuş ve Darülfünun düzenlenmiştir. 1933 yılında çıkarılan bir kanunla Darülfünun kaldırılarak İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (Tak, 2007: 132-133).

3.2.Sağlıkta Kurumsallaşmaya Yönelik Politikalar

Cumhuriyetin ilk senelerinde birçok alanda olduğu gibi sağlık alanında da çeşitli politikaların varlığından söz etmek mümkündür. Günümüzdeki sağlık uygulamalarının temeli 1928, 1930,1933 tarihlerindeki yasalara dayanmaktadır. 23 Nisan 1920’de TBMM’nin kurulması ile sağlık sistemi de devletin öncelikli görevlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Mustafa Kemal Atatürk ve görev arkadaşları sağlıksız bir toplumun ulusal kurtuluş savaşında başarılı olmayacağına inandığı için 2 Mayıs 1920 tarihinde 3 sayılı kanun ile Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı (SSYB) kurmuşlardır. Bu noktada dikkat çeken nokta, henüz düzenli bir ordu kurulmadan söz konusu bakanlığın kuruluşudur. Buradan anlaşılmaktadır ki Mustafa Kemal Atatürk ve görev arkadaşları sağlık konusunu milli bir mesele olarak görmüşlerdir (Ağırbaş vd. 2011: 737-738; Karataş, 2021:268). TBMM 3 Mayıs 1920 tarihinde Üç Sayılı Kanun’la Sıhhiye ve Muavenatı İçtimaiye Vekaleti’ni kurmuş ve Dr. Adnan Adıvar ise sağlık bakanı olarak görevlendirilmiştir. Kurtuluş Savaşı yıllarına denk gelen bu dönemde sağlık hizmetleri ile ilgili birçok kaydın İstanbul Hükümeti kontrolünde olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle zaman kaybetmeden hızlı işleyen bir sistemin kurulması hedeflenmiştir. Bunun üzerine bakanlık yeni bir usul ve kadro düzenlemiştir. Böylece; *merkezde Hıfzısıhha Dairesi, Sicil Dairesi, Muhasebe ve Evrak Kalemi kurulmuş olup, taşrada ise eski Sağlık Müdürlükleri, Hükümet, Belediye ve Karantina tabiplikleri ile küçük Sıhhiye Memurlukları* aynen korunmuştur. 1921 yılında yeni sağlık bakanı Refik Saydam olmuştur. Bakanlık ilk kurulduğunda bünyesinde toplamda 180 doktor yer almaktaydı. Başlangıçta karşılaşılan sorunlardan ilki doktor ve sağlık kuruluşu sayısının yeterli olmamasıydı. 1923 yılında sağlık hizmetleri, *hükümet, belediye, karantina tabiplikleri, küçük sıhhiye memurlukları, 86 adet yataklı tedavi kurumu, 6437 hasta yatağı, 554 hekim, 69 eczacı, 4 hemşire, 560 sağlık memuru ve 136 ebe ile* sağlanmaktaydı. Ayrıca söz konusu bu dönemde sağlık hizmetleri hükümetin vazifesi olarak görülmemiş, sağlık hizmetleri yerel idarelerin sorumluluğunda kalarak bu noktada hükümet yol gösterici bir rol üstlenmiştir. Bu amaçla, Ankara, İstanbul, Sivas, Erzurum ve Diyarbakır gibi büyük şehirlerde Bakanlığa bağlı “Numune Hastaneleri”nin açıldığı görülmektedir. 1925 tarihinde Sağlık Çalışma Raporunda hekim ve sağlık personeli yetiştirme, salgın hastalıklarla başa çıkma, kırsal kesimlerin sağlık hizmetlerinden yararlanması, sağlık mektebi açma gibi planlar yapılmıştır. Söz konusu bu dönemde sağlık hizmetleri en çok salgın hastalıklarla mücadele konusunda çalışmak durumunda kalmıştır (Kökçü, 2014:99-100, Karataş, 2021:268).

Anadolu toprakları yıllar boyunca savaş, kıtlık, salgın hastalık vb. zorlu durumlarla mücadele etmek durumunda kalmıştır. Bununla birlikte Millî Mücadele döneminde de hastabakıcı gibi sağlık personeline ulaşmak oldukça zor olmuştur.

Cumhuriyet ilan edildikten sonra Kızılay Kongresi 1924 yılında İstanbul'da toplanmıştır. Bu kongrede hemşire ihtiyacını gidermek üzere Kızılay Özel Hemşirelik Lisesi açılmasına karar verilmiştir. Bununla birlikte bulaşıcı hastalıklarla mücadele ederken hekimlere yardımcı olmaları için sıhhat memurları yetiştirilmesine karar verilmiştir. Bu doğrultuda Sivas ve İstanbul'da okullar açılmıştır (Özcan, 2021:124).

Atatürk döneminde sağlık alanında 8 Eylül 1926 tarihinde Özel İdare ve Belediyelerdeki Sağlık ve Hayır İşlerine İlişkin kararname öne çıkan bir diğer yasadır. Bu kararnamede Özel idare, Büyükşehir ve öteki belediye bütçelerinin, sağlık ve hayır işlerine dair düzenlemelerin yürürlüğe girdiği görülmektedir. Bununla birlikte hastane ve dispanserler SSYB'ye bağlanmıştır. 1 Aralık 1926 tarihinde çıkarılan kanunla vatandaşın hafta sonu ve resmî tatil olan Cuma günleri de sağlık hizmeti almasına yönelik düzenlemeler yapılmıştır (Karabulut, 2007:154).

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Cumhuriyet kurulmadan önce uzun yıllar devam eden savaşlar, savaşların getirdiği açlık, yoksulluk ve söz konusu dönemlerde yaygın olan salgın hastalıklar sebebiyle nüfusun azlığı tehdidini yaşamıştır. Bu nedenle Cumhuriyet yönetimi nüfusu artırma amacıyla bebek ölümlerinin önüne geçmek ve sağlıklı nesiller yetiştirmek üzere çeşitli çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1923 senesinden sonra çocuk ölümlerinin önüne geçmek, diğer bir ifadeyle '*gürbüz Türk çocuğu*' yetiştirmek amacıyla yürütülen tüm yardımlar birer devlet politikası olarak görülmüştür. Bu amaca yönelik süt çocuklarına özel tedavi evleri ve doğum hastaneleri açılmıştır. Edirnekapı Sıhhat Merkezi bu amaçla gebelere, emzikli çocuklara ve yoksullara hizmet vermiştir. Gebelikle ilgili sıkıntı yaşayan ve maddi durumu yeterli olmayan anne adayları ya doğum evlerine sevk edilmekte ya da evlerine ebe gönderilmekteydi. Öte yandan kırsal kesimde yaşayan halkın yoksul olması ve eğitim durumlarının düşük olmasından dolayı buralarda yaşayan anne ve anne adaylarına doğum öncesi ve doğum sonrası süreçte tedavi desteği ve annelerin bebeklerini sağlıklı ve bilinçli bir şekilde yetiştirmesine yönelik eğitimler sunulmuştur. Hem gebelik hem gebelik sonrası anne ve bebeğin takibini yapmak amacıyla önce Ankara'da, daha sonra ülke genelinde İctimaî Hıfzısihha Numune Dispanserleri hizmet vermeye başlamıştır (Baytal, 2009: 117,123-125).

3.3.Kentleşme ve Kırsal Yapıya Yönelik Politikalar

Cumhuriyetin ilanının ardından kentleşme yapısına yönelik politikalarda neler yaşandığını görmek için söz konusu dönemin toplumsal, siyasal ve ekonomik düzen gibi mevcut koşullarını bilmek gerekmektedir. Yeni kurulan devlet büyük savaşların ardından kurulmuştur. Dolayısıyla Cumhuriyet Türkiye'sinin konut, nüfus, tarım, sanayi ve siyasi dinamikler gibi sorunlarının olması da kaçınılmaz olmuştur. Mevcut sorunların

kentleşmeye ilişkin politikaları etkilemesi de kaçınılmaz olmuştur. Cumhuriyet Hükümetinin kuruluşundan 1950'ye kadar Türkiye'de kentleşmenin genel anlamda durgun olduğu ve bir kentleşme politikasının varlığından söz etmenin pek de mümkün olmadığı ifade edilmektedir. 1920-1945 yıllarında kent nüfusunun hemen hemen aynı kalması nedeniyle inşaat faaliyetlerinin de durgun olduğu belirtilmektedir. Bunun yanı sıra Ankara'nın başkent oluşuyla baştan inşa edilmesi, İstanbul'a Cumhuriyetin ilk yıllarında gereken ilginin gösterilmemesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin birçok bölgesinin demiryolu ağıyla hükümete bağlılığını sağlama gayesi, kentleşmeyi tetikleyen etkiler olarak değerlendirilmiştir (Kayan, 2017:158-159). Bununla birlikte (1927) Teşvik-i Sanayi Kanunu ve (1929) Gümrük Kanunu gibi düzenlemeler özel girişimlerin sanayileşmesini özendirmiştir. Fakat 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sanayi için özel girişim desteğinin sağlanmasını engellemiştir. 1930 yılının sonrasında sanayileşme anlamında Hükümet önemli bir rol sergilemiştir. Hükümet sanayileşmeyi siyasi, sosyal ve ekonomik kalkınma için önemli bir faaliyet olarak görmüştür. Öyle ki Hükümet Anadolu'nun birçok yerine kurduğu fabrikaları yalnızca ekonomik büyümeyi desteklemek için değil, aynı zamanda devrimler ile yapmaya çalıştığı mekânsal ve sosyal ortamlara örnek teşkil edecek yeni yerleşimler de kurmayı hedeflemiştir (Asiliskender, 2009:154).

1936-1939 tarihli sanayi planları kapsamında '*Cumhuriyet Köyü*' denilen köylerin planlanması ve kentsel olarak da stratejik önceliklerine dayanarak sanayi yatırımlarının yapılmasına karar verilen sanayi kentleri kurulmaya başlamıştır. Başka bir deyişle Cumhuriyetin kurulduğu yıllarda ulusal kalkınma gayretleri ile ilgili üretilen sanayi politikalarının hem kent hem de kırsal yerleşimler üzerinde etkili olduğu ifade edilebilir (Özcan, 2020:3). Cumhuriyet'in kurulduğu yıllarda kırsal kalkınma bir nevi yeniden düzenleme dönemi olarak tanımlanmaktadır. Bu dönemdeki modernleşme çalışmaları tarımın ve kırsal kesimin kalkınması için etkili olmuştur. Tarımsal yapı Cumhuriyet yöneticilerinin önemseydiği sorunlar arasında yer almıştır. Bu dönemde tarım ekonomik bir sektör olarak değerlendirilmiş ve ekonomik gelişmenin mühim bir unsuru olarak görülmüştür. Ayrıca Cumhuriyet döneminde köylerin, nüfusun büyük bir bölümünü barındırması ve ekonominin büyük oranda tarıma dayanması köylerin ve tarımın ulusal kalkınmadaki rolüne önem verilmesini gerekli kılmıştır. Bu doğrultuda 17 Şubat 1923 tarihinde gerçekleştirilen I. İzmir İktisat Kongresi'nde Türkiye'nin kırsal kalkınma gerçekleştirilmesi için tarım kesiminin sorunları değerlendirilmiş ve böylece Aşar Vergisinin kaldırılması, kırsal alanda dirliğin sağlanması ve tarımda makineleşme gibi kararlar alındığı görülmektedir (Ökten& Çeken, 2008:15). 1923 yılında gerçekleşen İzmir İktisat Kongresi'nde köylerle ilgili öne çıkan problemlere dair tartışmalar şu şekildedir (Dik, 2016:694-695):

-Köylerin öne çıkan sorunlarından biri güvenlik sorunudur ve köyler toplulaştırılmalıdır.

-Hem yıllardır yapılan savaşlar hem de vergiler köylüler üzerinde ağır yüke sebep olmuştur, bu nedenle aşar vergisi kaldırılmalıdır.

-Köylerde yeni imar çalışmaları ve eğitim seferberliği gerçekleştirilmelidir.

1924 yılında yürürlüğe giren 442 sayılı Köy Kanunu ile köylerin idari yapısı ve köylerde yapılacak hizmetler kararlaştırılmıştır. Bu dönemde kırsal kalkınma için yapılan bir diğer önemli çalışmanın ise az toprağa sahip veya toprağı olmayan köylüleri toprak sahibi yapmak isteyen uygulamaların olduğu çalışmalardır. Atatürk döneminde 1934 senesinde çıkarılan İskân Kanunu ve aynı yıl çıkan Tapu Kanunu bu uygulamalara örnek olarak gösterilmektedir (Ökten& Çeken, 2008:15).

Atatürk döneminde kentleşme ve kırsal yapıya ilişkin politikalar incelendiğinde bayındırlık hizmetlerinden de söz etmek gerekmektedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu zaman bayındırlık hizmetlerinde de çeşitli eksiklikler görülmüştür. Bu doğrultuda kara, demir ve denizyollarında, posta hizmetlerinde, bataklık ıslah edilmesinde, sulama alanında kalkınma faaliyetleri yürütülmüştür (Evsile, 2018: 81).

4.Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında savaş koşullarından yeni çıktığı için iktisadi ve sosyal anlamda yeni bir vizyon ortaya konmuş ve Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde ekonomik ve sosyal hayat yeniden tasarlanmaya çalışılmıştır. Bu dönemde iktisadi ve sosyal alana ilişkin politikalar çağın şartları dikkate alınarak ve dünyanın gelecekte nasıl bir konuma doğru gideceği gerçeği de başarılı bir öngörü ile tahmin edilerek belirlenmiştir. Türkiye ekonomisinin özgün koşulları ve jeopolitik konumu dikkate alınarak uzun vadeli kalkınma politikalarına yön verecek bir kurumsal yapının temelleri atılmıştır.

Atatürk döneminde iktisadi hayatta pür devlet müdahalesinden çok özel sektörün ekonomik bir aktör olarak ön plana çıkarılmaya çalışıldığı bir anlayıştan bahsetmek mümkündür. Devletin birçok alanda bulunması, ekonominin henüz kuruluş aşamasında olmasının doğal bir sonucu olarak düşünülmelidir. Henüz kuruluş aşamasında olan bir ekonomide belirli sektörlerde özel sermayenin üretim yapması son derece maliyetli ve zaman alıcıdır. Devlet bu anlamda özel sektörün girmekten imtina ettiği veya girmesi mümkün olmayan alanlarda faaliyetlerde bulunarak, ekonomide zaman kaybını önlemeye çalışmış ve özel sermayeye bir anlamda katkı yapmaya çalışmıştır.

Atatürk döneminde devlet, eğitim ve sağlık alanlarında vatandaşların ihtiyaçlarını en iyi şekilde karşılayacak düzenlemelere gitmiştir. Ayrıca bu dönemde kentleşme ve kırsal yapıya ilişkin uygulanan kalkınma faaliyetleri de görülmektedir.

Kaynakça

- Ağırbaş, İ., Akbulut, Y., & Önder, Ö. R. (2011). Atatürk Dönemi Sağlık Politikası. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(48), 733-748.
- Akalın, G. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*. T.C.Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı. Yayın No: 2008/384. Ankara.
- Akdur, R. (2008). *Cumhuriyetten Günümüze Türkiye’de Sağlık*. 12.Ulusal Halk Sağlığı Kongresi Kitabı, 45-71.
- Akgönül, H. (2001). Atatürk Dönemi'nin Para Politikası (1923-1938). *Afyon Kocatepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 117-126.
- Aksoy, V. (2018). Atatürk Dönemi Eğitim Politikalarında Kültürün Yeri ve Önemi. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 11(24), 415-434.
- Asiliskender, B. (2009). Cumhuriyet Sonrası Kalkınma Hareketi Olarak Sanayileşme ve Mekansal Değişim. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, (13), 153-170.
- Aydemir, M. (2020). Türk İşletme Tarihi ve Yönetim Bilimi Açısından Birinci İzmir İktisat Kongresi: Banka Merkezli İşletme Gruplarının Oluşumu. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 194-213.
- Baytal, Y. (2009). Atatürk Döneminde Nüfusu Artırma Çalışmaları ve Gürbüz Türk Çocuğu Projesi. *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 5 (10), 117-137.
- Bozoklu, D. (2003). Atatürk Döneminde Bankacılık Sistemine ve Gelişimine Genel Bir Bakış. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 19(55), 269-302.
- Burak, D. M. (2008). Atatürk’ün Eğitim Anlayışı ve Kıbrıslı Mehmet Efendi’nin Eğitimine Katkıları. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(2), 623-636.
- Demirtaş, B. (2008). Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler. *Gazi Akademik Bakış*, 1(2), 155-176.
- Dik, E. (2016). Türkiye’de Erken Cumhuriyet Döneminde (1923-1930) “Köy” Sorunu. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 71 (3), 693-729.
- Doğan, H. (2012). Cumhuriyet Döneminde Yerel Bankacılık: Akhisar Tütüncüler Bankası Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 397-416.

- Erdem, A. R. (2011). Atatürk'ün Eğitim Liderliğinin Başarısı: Türk Eğitim Devrimi. *Belgi Dergisi*, (2), 163-181.
- Eroğlu, N. (2010). Atatürk Dönemi Para Politikaları (1923-1938). *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(1), 23-36.
- Eroğlu, O. (2010). Osmanlı Devleti'nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12, 57-89.
- Evsile, M. (2018). Cumhuriyet Döneminde Bayındırlık Faaliyetleri (1923-1950). *History Studies* (13094688), 10(4). 81-102.
- Kahraman, S., & Şişmanoğlu, G. (2019). Atatürk Dönemi İktisadi Devletçi Sanayileşme Politikaları. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (17), 627-656.
- Kalaycı, İ. (2010). Atatürk Döneminde Parasal Politikalar: Çağdaş Türkiye Ekonomisine Etkileri. *Mülkiye Dergisi*, 34(266), 109-124.
- Kapluhan, E. (2012). Atatürk Dönemi Eğitim Seferberliği ve Köy Enstitüleri. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (26), 172-194.
- Karabulut, U. (2007). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Sağlık Hizmetlerine Toplu Bir Bakış, Dr. Refik Saydam'ın Sağlık Bakanlığı ve Hizmetleri (1925-1937). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 6(15), 151-160.
- Karataş, M. (2021). Atatürk Dönemi Sağlık Politikaları ve Salgın Hastalıklarla Mücadele. *Scientific Developments for Social and Education Sciences*, 264-281.
- Kayadibi, F. (2006). Atatürk Döneminde Eğitim ve Bilim Alanında Gelişmeler. *Journal of Istanbul University Faculty of Theology*, (13), 1-21.
- Kayan, A. (2017). Planlı Dönemden Önce Kentleşme Politikalarındaki Sorunların Günümüze Yansımaları. *International Journal of Social Science Research*, 6(2), 158-183.
- Kodaman, B. (2007). Osmanlı Devleti'nin Yükseliş ve Çöküş Sebeplerine Genel Bakış. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2007(16), 1-24.
- Kökçü, A. T. (2014). Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi Sağlık Politikaları. *Türkiye Klinikleri J Med Ethics*, 22(3), 98-105.
- Ökten, Ş., & Çeken, H. (2008). Gap Projesi'nin Türkiye'nin Kırsal Kalkınma Politikaları İçindeki Yeri ve Önemi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 14(1 ve 2), 13-22.

- Özcan, H. (2021). Atatürk Döneminde Köylüyü Sağlık Konusunda Bilgilendirme Çalışmaları ve Dr. Reşit Galip'in Bu Konudaki Faaliyetleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 61(1), 118-146.
- Özcan, K. (2020). Cumhuriyet Dönemi Sanayinin Yerleşimi: Kırıkkale. *Coğrafya Dergisi*, (40), 1-16.
- Öztaş, S. (2009). Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (2), 94-107.
- Pıçak, M., Süloğlu, D., & Eker, A. (2018). Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Türkiye İş Bankası'nın Kuruluşu ve Ekonomiye Etkisi. *Dünden Bugüne Ekonomi Yazıları*, 140-161.
- Polatoğlu, M. G. (2019). Atatürk Dönemi'nde Maden ve Enerji Alanında Kurulan ve Sonraki Dönem Türkiye Sanayisine Katkı Sağlayan Bir İktisadî Devlet Teşekkülü: Etibank. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 38(66), 444-478.
- Saraçoğlu, F. (2009). 1930-1939 Döneminde Vergi Politikası. *Maliye Dergisi*, 157, 131-149.
- Sarı, Akdağ, K. (2020). Atatürk Dönemi'nde Uygulanan Vergi Politikasının İktisadi Kesimler Üzerindeki Etkisi. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, (38), 189-218.
- Sarı, Y. (2014). Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de Uygulanan Para Politikaları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4 (7), Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/mkusbed/issue/19569/208592>
- Tak, İ. (2007). Atatürk Dönemi Eğitim Politikasının Cumhuriyetçi Karakteri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 120-135.
- Türkal, H. (2011). Türkiye'de 1923-1930 Yılları Arası Bütçe Politikası ve Uygulamasının Vergi Politikası ve Uygulaması Açısından Değerlendirilmesi. *Amme İdaresi Dergisi*, 44(3), 85-107.
- Vural, İ. Y. (2008). Atatürk Dönemi Maliye Politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (20), 77-114.
- Yay, G. G. (1998). Atatürk Döneminde Para Politikası. *Erdem*, 11(31), 289-320.

CRYPTOCURRENCY AND THE FUNCTIONS OF MONEY

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Arzu Neşe
BAKKALOĞLU

Kripto Para ve Paranın Fonksiyonları

Yazar(lar) / Author(s)
Arzu Neşe BAKKALOĞLU¹
Selman YILMAZ²

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 20/06/2022
Accepted Date : 02/10/2022

Keywords: Cryptocurrency, functions of money, digital money

Jel Codes: E0, E4, E5

ABSTRACT

It goes without saying that cryptocurrency is a technologically advanced type of electronic currency that came into our lives in 2009, but still not up to scratch. When you take into account particularly the last two decades of the course, its place in money markets is subject to critical evaluations, while the awareness of cryptocurrency becomes ubiquitous. One of the main intriguing points to be dug out at this point is the extent to which cryptocurrency meet the functions of money.

In the study, how extent the cryptocurrency types meet the functions of money is sought to dig out. Besides, the operability of the functions of money in the cryptocurrency is pinpointed with a multifaceted evaluation. Cryptocurrency and blockchain technology, which are clearly summarized with the aforementioned approach, are considered within the scope of today's usage areas. Within the scope of study, which also includes the advantages of cryptocurrency and blockchain technology, the possible usage areas and possible developments of cryptocurrencies in the following period are also highlighted, and their relationship with the functions of money is established.

ARTICLE INFORMATION

Makale Geliş Tarihi : 20/06/2022
Makale Kabul Tarihi : 02/10/2022

Anahtar Kelimeler:
Kripto para, paranın fonksiyonları, dijital para

Jel Kodları: E0, E4, E5

ÖZ

Kripto paralar 2009 yılında hayatımıza giren elektronik paranın teknolojik olarak gelişmiş bir türü durumundadırlar. Özellikle son yirmi yıllık süreç dikkate alındığında kripto paraların bilinirliği artarken para piyasaları içindeki yeri de değerlendirmelere konu olmaktadır. Bu noktada sorgulanan temel noktalardan biri kripto paraların, paranın fonksiyonlarını ne ölçüde karşıladığıdır.

Bu çalışmanın amacı kripto para türlerinin paranın fonksiyonlarını yerine getirme durumunu analiz etmek ve kripto paralarda paranın fonksiyonlarının işlerliliğini çok yönlü bir değerlendirme ile ele almaktır. Söz konusu yaklaşım ile net bir şekilde özetlenen kripto para ve blokzincir teknolojisi günümüzdeki kullanım alanları kapsamında değerlendirilmektedir. Kripto para ve blokzincir teknolojisinin sunduğu avantajlara da yer verilen çalışmada kripto paraların izleyen dönem muhtemel kullanım alanları ile olası gelişmelere de dikkat çekilirken, bunların paranın fonksiyonları ile olan ilişkisi kurulmaktadır.

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat A.B.D., ORCID No: 0000-0001-8854-9775, e-posta: nese.gurbuz@gmail.com

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Politikası A.B.D., ORCID No: 0000-0002-6212-280X, e-posta: selmany@istanbul.edu.tr

1. Introduction

The invention of money, which is one of the greatest breakthroughs in human history, dates back to ancient times of history, while its evolution still continues, and will keep continuing as economies and technological levels flourish. The flourishing of money and money systems continues today in the direction of network-based electronic currencies. In fact, money comes in completely digital form at the point we arrived today which began with cryptocurrencies as Bitcoin in 2008.

Cryptocurrencies emerge as the product of an interdisciplinary collaboration. The system is a combination of economics, computer and cryptography sciences (Alpago, 2018: 420). However, it is a suspicious topic of discussion whether the cryptocurrencies in the field of digital currency will replace the money.

In order for cryptocurrencies to replace money, they must have basic characteristics of money and fulfill functions of money with priority. Money serves three functions as; being a medium of exchange, a unit of account, and a store of value. How well cryptocurrencies can serve those functions relative to existing money and payment systems likely will play a large part in determining cryptocurrencies' future value and importance (Perkins, 2020: 2). From the perspective of the individuals' usage, the working mechanism is similar to the one which is widespread and generally accepted. Even so, it is still unclear whether cryptocurrencies will gain general acceptance. Today, the operability of the functions of money in cryptocurrencies is still not up to scratch, but the subject needs to be analyzed in detail.

In the study, the characteristics and functions of money are explained with priority in getting used to it. Information about cryptocurrencies and blockchain technology are given in detail and issues that makes them different from traditional electronic currency are presented. In the following section, the ability of cryptocurrency to perform the characteristics and functions of money in theoretical and practical terms is examined. For this purpose, following the theoretical evaluation within the scope of current economic approach, the application is detailed with the examples encountered today. In the last part, the operability of the functions of money in cryptocurrencies is evaluated. In this context, possible situations that may be occurred in the process of performing the functions of money with cryptocurrencies are exemplified.

2. Definition and Functions of Money

There are many definitions of money in the literature. Mishkin defines the money as any generally accepted instrument used for payments made for goods and services or for repayment of debts (Mishkin, 2001: 7). If it is moneyless, it states that accepting money in debt payments is a result of its success (Parasız, 1999: 1). Based on the definition of moneyless, what is referred to as the 'success of money' are the characteristics that money should have and the functions it should carry out. Accordingly, the medium with the necessary characteristics and functions is considered money.

Money as a medium must be homogeneous, generally accepted, divisible, easy to carry and durable (Mishkin, 2001: 54). These are also the characteristics of money. However, not every medium with these characteristics is considered money. Because in order for a medium to be money, it must be a means of exchange, it must be an account unit and it must be a value storage tool (Curtis and Irvine, 2017: 18). In some sources, the

function of being an economic policy intermediary is added as a fourth function among these functions (Sekmen, 2017: 16).

The most important reason for the emergence of money is the necessity in the operations of buying as a means of exchange (İçellioğlu and Öztürk, 2018: 55). The fact that money is a medium of exchange means that it is accepted in the daily trade of goods and services. The fact that it is an account unit is the measurement of the values of the goods and services traded in the accepted currency. The provision of the second function is possible with the realization of the first function. In order for both functions to be fulfilled, money must be generally accepted (Evlimoğlu and Gümüş, 2018: 177).

The function of being a value accumulation tool is associated with its ability to maintain the purchasing power of money. By taking advantage of the liquidity provided by the money, the non-expenditure portion of the income is saved for possible future opportunities and risks. The function of money as an instrument of economic policy is based on discussions about the fact that money in mainstream economics is a 'veil' covering economic events (Sekmen, 2017: 17). Contrary to this approach, money is actively used today not only in the purchase of goods and services, but also in the policy practices of central banks (Evlimoğlu, Gümüş, 2018: 178).

2.1. Cryptocurrency

As a requirement of the age, we live in, money and money systems are developing in the direction of electronic money with the influence of financial innovations. There are two types of electronic money as network-based and card-based. The current development of electronic money is largely in the direction of network-based electronic currencies. It is known that digital currency also emerged with the development of network-based electronic money. Digital currency is divided into two groups: 'central' and 'decentralized'. Decentralized digital currency is called 'virtual currency'. Cryptocurrency is a type of virtual currency that is advanced and connected to the real economy.

Cryptocurrency is defined in the report published by the European Central Bank (ECB) in 2019 as a type of digital currency that is completely digital, has no physical presence, and has no representative or responsible. While the report states that cryptocurrencies are based on cryptography, it is emphasized that it cannot perform the functions of money (European Central Bank, 2019: 3). The report prepared by the World Bank (WB) in 2018 indicates that cryptocurrencies are 'money that can be produced without a central bank and transferred without financial institutions' (World Bank Group, 2018: 21). The main points that stand out in the definitions are that cryptocurrencies are not under the control of central banks, exist entirely digitally, do not have a physical presence, are issued by private individuals or groups, and are incapable of performing the functions of the money.

The main feature that distinguishes cryptocurrencies from other types of electronic currencies is its technology. Cryptocurrencies are based on blockchain technology. Blockchain technology is a type of distributed ledger technology and refers to the ledger structure maintained by a large number of networked units. In the blockchain system, transactions are kept in blocks and chains are formed by these connecting these blocks to each other. Blocks created within the framework of certain rules are written into the system. Then the block is added to all distributed registry (Ünal and Uluyol, 2020: 168).

Technically, each transaction to be performed by each cryptocurrency user adds a few hundred bytes to the blocks of the blockchain, which increases the number of transactions, makes it difficult to change, and increases file sizes. However, there is a risk of storage space and system slowdown due to this feature (Doğan, 2020: 864). So much so that every agreement, every process, every task and every payment in this world has a digital record and signature that can be verified, stored and shared (Congressional Research Service, 2020: 7). In other words, no third-party mediation or central authority approval is required for any action to be taken. The lack of authority and intermediary reduces costs and speeds up transactions (Kesebir and Günceler, 2019: 614). Every deal, every process, every task and every payment in the world has a digital record and signature that can be verified, stored and shared (Mohamed, 2017). In other words, there is no need for the mediation of third parties or the approval of the central authority for any transaction to be carried out. The absence of the need for an authority and intermediary reduces costs and speeds up transactions (Kuzuloğlu, 2016). The fact that there is no need for a central intermediary also allows transactions to be made at any time of the day.

Transaction security and reconciliation in the system is carried out by SHA-256 settlement mechanism. In its simplest form, it is the cryptographic functioning that ensures the security of the system's public and decentralized digital recording structure (Halunen, vd., 2018: 2-3). Merkle Tree structure is another technique that is effective in terms of system security. Merkle Tree is a technique that prevents manipulation of the distributed ledger structure of today's crypto money system. This technique is used to confirm whether the transaction content of the units in the distributed structure has been changed (Yücel, 2017). All these features and working structure also constitute the characteristics and working structure of cryptocurrencies (Fleming, 2021). Every transaction made in the cryptocurrency system is given a timestamp, and the timestamps are added to the historical ledger that is reproduced at each stage. Even if this notebook can be accessed by any unit, its content cannot be changed (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2020: 12). In other words, in blockchain technology for any transaction, each participant keeps a copy of all records from the start. Since changing one of these registers will cause the hash function of the previous transaction to change, the units connected to the network realize this (TUBİTAK BİLGEM UEKAE). Therefore, the need for a central database is eliminated. The facilities offered by the system ensure that transactions with cryptocurrency are anonymous, irrevocable and secure.

There are two types of cryptocurrencies that are asset-backed and non-asset backed. Cryptocurrencies that are not backed by assets are the first types of cryptocurrencies. The value of cryptocurrencies that are not backed by assets is volatile due to the lack of a fundamental value on which they are based (European Central Bank, 2019: 3). This has a debilitating effect on cryptocurrency demand. For this reason, it is seen that asset-backed cryptocurrencies are produced. Bitcoin is the first example of non-asset-based cryptocurrencies, which emerged in 2008 by a person or a group named Satoshi Nakamoto and is also the first cryptocurrency. According to the article published by Satoshi Nakamoto the greatest problem in the payment system is the absence of a mechanism, working without the presence of a trusted third party. The suggested solution in the article is an electronic payment system based on cryptographic proof instead of trust, allowing any two willing parties to transact directly with each other without the need for a trusted third party. The transaction takes place when the third parties, who are in the position of approver, keep track of all transactions and at least 50% of them agree

about the accuracy of the transaction (Nakamoto, 2008: 1-2). This short introduction made by Nakamoto is the basic point of all cryptocurrencies' working mechanism and this is also the working logic of the approval process of all transactions. Although there have been many similar attempts before, the bullet that hit the target was the emergence of Bitcoin in 2008 and Nakamoto's statements. Today some similar versions of this approval mechanism are implemented for other cryptocurrency types but it's certain that the ancestor and the motivator of all other currencies has been the Bitcoin.

The other type of cryptocurrencies - aforementioned - are the asset-based cryptocurrencies which are emerged in the near future after non-asset-based ones. The Financial Stability Board (FSB) defines asset-backed cryptocurrencies as forms linked to one or more assets or sovereign national currencies in order to stabilize traditional cryptocurrencies with high volatility (Financial Stability Board, 2021). Asset-backed cryptocurrencies backed by a national currency are vulnerable to fluctuations in the value of the national currency or macroeconomic effects such as inflation. Gold, another asset on which asset-based cryptocurrencies are based, is a digital representation of a certain amount of gold (Kolodziejczyk and Jarno, 2020: 158). A basket of widely available national currencies, sometimes even commodities, can also be the collateral of asset-based cryptocurrencies (Dell'Erba, 2019: 13). According to the assets contained in the collateral, cryptocurrencies are divided into different types such as in-chain, out-chain, algorithmic and commodity-based (Criptopedia, 2021). Due to the guaranteed structure of asset-based cryptocurrencies, its supply is managed by a center. The center must be reliable. The reserve of the assets as relevant as the cryptocurrency supplied must be kept (Samman and Masanto, 2019: 48). In case of reduced exporter reserves, cryptocurrency supply should be reduced and harmonized with reserves.

As of the date of the study, there are 511 crypto money exchanges around the world that are actively, regularly and reliably traded (Coingecko, 2022). As of the same date, the number of cryptocurrencies bought and sold from these exchanges is over 10.000 and is constantly changing (Coinmarketcap, 2022). All of these cryptocurrencies can be transferred electronically from one user to another, stored in personal computers or digital wallets, and bought and sold electronically. But they cannot be physically used in any way (European Banking Authority, 2014: 12). In other words, cryptocurrencies as a whole are values that exist in digital environment. They do not have a physical asset, such as the electronic form of fiat money. Electronic forms of fiat currencies can be converted into cash through commercial banks at any time. However, cryptocurrencies can be converted into a physical entity only by converting them into fiat currency at the current exchange rate. The physical asset obtained is not the physical form of cryptocurrency, but its equivalent in fiat currency.

2.2. Functions of Money and Cryptocurrency in Theoretical Framework

One of the most discussed issues regarding cryptocurrencies is the security and reliability of blockchain technology. However, another issue that is discussed as much as security and reliability is the extent to which cryptocurrencies perform the functions of traditional money (World Bank Group, 2018: 30).

When the status of cryptocurrencies to fulfill the characteristics of money is evaluated, it is observed that they have its properties such as durability, easy portability and divisibility. The extent to which homogeneity is achieved is controversial. Because although each cryptocurrency is homogeneous in itself, having a large number of different

cryptocurrencies is considered a homogeneous effect. The degree to which a medium is accepted and adopted by the economic units in order to provide the functions of money is of strategic importance (Evlimoğlu and Gümüş, 2018: 181). It is possible to achieve general acceptance by using cryptocurrencies in the trading of goods and services and by expressing prices in cryptocurrency. In this respect, in order for cryptocurrencies to perform the functions of money, there is a requirement that it must be accepted by the general public with priority.

Under the assumption that cryptocurrencies are accepted by society as a whole, then the functions of being a means of exchange and a unit of accounts are functions that can be realized together. In order for these functions to be fulfilled, the value of the money is expected to be stable. It is the demand of people for that currency that determines the value of cryptocurrencies ((İçellioğlu and Öztürk, 2018: 56). In other words, the increasing and falling demand due to speculation makes the value of cryptocurrency volatile. This can be explained by the fact that no seller wants to express and sell their goods in a currency that will fall in value tomorrow, and similarly, no buyer wants to dispose of a money that will be very high in value tomorrow. The value of cryptocurrencies must be stable in order to perform exchange tool and account unit functions. Although technically, cryptocurrency transfer takes place between networks and the function of being a means of exchange is provided, there are economic obstacles. The volatility of cryptocurrencies cannot be prevented due to the fact that they are not under any authority control (Ammous, 2018: 51). In summary, the high value of cryptocurrencies and some types of cryptocurrencies demonstrate high time series volatility, preventing its use in daily payments. In addition, difficulties in the expression and perception of the value of goods and services in cryptocurrencies also negatively affect the ability to be a means of change (Yermach, 2013: 2).

The value of the money is expected to be stable in terms of its function as a value storage tool. The volatile value of cryptocurrency makes it difficult to use as a value accumulation tool (Congressional Research Service, 2020: 13). Within the scope of the value storage function, it is aimed to maintain the purchasing power and liquidity of the money. Sudden rises in the value of a coin may be risky but also be an opportunity. However, otherwise, it is inevitable that the savings stored for bad days or opportunities will melt away. In other words, cryptocurrencies can be a good option for increasing stored value and maintaining purchasing power, or they can lead to very negative situations in case of sudden devaluation.

The function of money as an economic policy intermediary is associated with the economic effects of the economic policy tools used by central banks. Because cryptocurrencies are special types of digital currencies, it may be expected that they may disrupt the effectiveness of economic policy tools used by central banks (Evlimoğlu and Gümüş, 2018: 181). In other words, the effectiveness of existing economic policy tools will be low or not at all, as the central bank will not control the money supply.

The value of asset-backed cryptocurrencies is clearly determined in the market within the scope of the asset on which it is based. In other words, it is not formed by market fluctuations like traditional cryptocurrencies (Sams, 2014: 4). However, similar features apply to asset-backed cryptocurrencies. The general acceptance of coins should be ensured and the homogeneity feature should not be controversial. If the general acceptance feature is realized, then the functions of being the unit of calculation and unit

of measure will be able to be fulfilled. The value retention function is carried out indirectly due to be the reserve asset, but purchasing power is maintained thanks to be the reserve asset.

2.3. Functions of Money and Cryptocurrency in Practice

There are one hundred and sixty-eight different fiat currencies used by approximately two hundred and fifty countries in the world. Most of these are the national currencies of the countries. In addition, some countries accept the currency of economically dominant countries as national currency, while there are currencies commonly used by money unions (IBAN, List of Currency Codes). The supply, reputation, and purchasing power of national currencies are under the control of central banks. Cryptocurrencies do not have a central bank. They are not in a mechanism controlled by mandatory reserve and interest rates (Ammous, 2016: 3). As of this period, there is over 10.000 different cryptocurrencies. While the supply of some of these cryptocurrencies is constant, the supply of some is determined by the exporter.

There is a debate that the constant supply of cryptocurrencies prevents it from being generally accepted and widely used by society. Limited supply causes some cryptocurrencies to be perceived as a gold-like precious metal (Koin Bülteni, 2019). Accordingly, the acceptance of cryptocurrencies as a digital value storage and revenue-raising tool is also becoming widespread. For this reason, about two hundred cryptocurrencies are bought and sold for profit on cryptocurrency exchanges with a high trading volume every day.

While other conditions are fixed, increasing demand for an economic commodity has an increasing effect on the price of that commodity (Ünsal, 2017: 73). The same is true for national currencies and cryptocurrencies. However, the limited supply of cryptocurrencies, which triggers the increase in value due to speculation, and the variability of demand cause the process to work differently. For example, the demand for a cryptocurrency is almost nonexistent in the t period, which is *the* initial period. However, during this period, supply is increased. This situation causes a mandatory demand for cryptocurrency. *During the $(t+1)$ period*, the demand for cryptocurrency increases with the effect of direct or indirect demand and herd psychology. In the $(t+2)$ period, the cryptocurrency supply, which is increased in a controlled manner with the motivation of increasing demand, increases the value of cryptocurrency. Careful management of the process will ensure that the value is maintained, but volatility due to demand fluctuations is inevitable. It is not possible to declare the prices of goods and services with cryptocurrencies with a volatile value. Because the value of some cryptocurrencies increases or decreases in excess of very large percentage rates on the same day (Samman and Masanto, 2019: 34). This will mean that the prices of goods and services increase or decrease by a very large percentage rate on the same day. Due to this situation, it is impossible for today's currency markets to perform the functions of exchange instruments and account units of measure. Another possible problem is which cryptocurrency will be generally accepted for the sale of goods and services. Today, cryptocurrencies are not used for the sale of general consumer goods. However, it is seen that popular cryptocurrencies are used in the trading of luxury consumer goods in various countries. In addition, some computer brands accept popular digital currencies in their sales. However, it is known that these companies quickly convert cryptocurrency, which

is the cost of their goods, into national currencies to avoid price fluctuations (Samman and Masanto, 2019: 37).

Cryptocurrencies are traded with very high transaction volume in our current times and are highly demanded for value storage purposes. However, high price movement during the day causes sudden ups and downs in savings. The prolonged waiting time of savers who do not want to lose money following the sudden decline creates a loss of liquidity. Despite this, a large number of savers are turning to popular cryptocurrencies to maintain purchasing power and grow their presence. Speculative value increases and decreases caused by the effect of fluctuating demand are causing losses to small investors. In addition, cryptocurrencies are not guaranteed and insured by many governments as in traditional savings deposits. In this respect, the savings made naturally lack the security offered by fiat currencies (Farrington, 2021). On the other hand, it is known that fiat currencies have no memory of transactions, but cryptocurrency transaction memory is kept in blockchain databases, which are the global ledger (Özkul and Baş, 2020: 60). The mentioned points are the differences and similarities of cryptocurrencies with fiat currencies in general.

Asset-backed cryptocurrencies bridge the gap between blockchain and the traditional world and have a relatively stable price structure (Samman and Masanto, 2019: 34). In this respect, it is thought that it performs the functions of money better than the cryptocurrencies that are not asset-backed (Criptopedia, 2021). However, it is likely that there are management and security problems due to its collateralized and indexed value to an asset. Popular asset-based cryptocurrencies traded on cryptocurrency exchanges are off-chain and indexed to a United States dollar. In other words, the value of cryptocurrency moves together with the United States dollar held in exchange for a unit of cryptocurrency (Criptopedia, 2021). It is imperative that the owner of the cryptocurrency maintains the value and security of the cryptocurrency by arranging collateral in the face of increasing and decreasing demand. It is seen that the issue has caused controversy and legal problems in various countries, especially in the United States. At the root of the problem is whether adequate collateral should be allocated. In addition, concerns about possible economic and monetary policy are among the reasons for the discussion. In terms of our subject, this situation brings out the concept of security and reliability from the characteristics of money (Suberg, 2019). Due to the specified security issues, asset-based cryptocurrencies do not fully meet the characteristics that money must carry, even if they are stable. However, it is preferred to use it in various areas in terms of low-price fluctuations.

Asset-based cryptocurrencies are used in cryptocurrency exchanges to trade non-asset backed cryptocurrencies. In terms of the fact that money transfer is fast and cost-effective with respect to SWIFT and similar methods, asset-based cryptocurrencies are preferred for international trade payments (Karaman, 2021). Although asset-based cryptocurrencies are not yet widely used in the trade of goods and services other than international trade, there are initiatives in this field. Some large companies that offer payment services give services for trading asset-based cryptocurrencies through Ethereum blockchain (Bambysheva, 2021). Recently, there have been efforts to create an ecosystem that aims to expand the use of cryptocurrencies in payment systems. The goal is to ensure the use of cryptocurrencies in daily transactions with global spread and acceptance (Partz, 2021). In addition, in some countries, salaried employees are offered the option to receive their wages in asset-based cryptocurrencies (Terenzi, 2019).

Initiatives related to the country and its areas of use are being replicated and new ones are being added every day. However, as of this period, these initiatives have not become widespread and not generally accepted.

The results of the surveys, which are carried out regularly by the World Economic Forum, also support the assumptions made. Accordingly, cryptocurrencies are most commonly used by developing countries. According to the survey results, the main reason for choosing cryptocurrencies is money transfer at low cost. On the other hand, cryptocurrency usage rates in developed countries are lower than a quarter of developing countries (Buchholz, 2021). At this point, it is noted that developing countries are willing to adopt cryptocurrencies.

3. Operability of the Functions of Money in Cryptocurrency

In the considerations, it is noted that cryptocurrencies, asset-based or not, are limited in performing the functions of the currency. It is imperative that there is a widespread sense of trust in a medium that is considered money. The source of the trust is possible by the central authority of the country by accepting that medium as money and making the necessary legal arrangements within this framework. Today, it is noted that legal regulations in many countries where the legal status of cryptocurrencies is not clear are limited in this respect. This is one of the barriers for the general acceptance of cryptocurrencies.

A large number of different products are supplied in the goods and services markets. In order for the consumption of these goods and services to occur, it is essential that the demand is supported by monetary power (effective demand) (Ünsal, 2017: 71). The widespread use of cryptocurrencies in the field of daily consumption can cause problems in terms of cryptocurrencies, whose supply is limited. It is inevitable that cryptocurrencies with limited supply will not work for the transactions in the economy (İçellioglu and Öztürk, 2018: 56). In other words, due to the limited supply of cryptocurrencies, it seems difficult for demand to turn into consumption. In such a case, recession and similar economic problems are also likely.

Under the assumption of general acceptance of cryptocurrencies, a seller is expected to agree on a certain price when selling their goods or services. However, as it is known, money transfers with cryptocurrency take time. It is likely that the money received in return for the goods will be valued or get value in the period up to the time the payment will take place (Adrian and Griffoli, 2019: 5). Therefore, cryptocurrencies are difficult to use as a unit of account.

Cryptocurrencies are expressed, bought and sold in United States dollars. This presents several challenges for nations whose national currency is not United States dollars. Those who request cryptocurrencies prioritize converting their national currency into United States dollars. It is then possible to buy cryptocurrency at the current exchange rate. Such a multi-stage procedure is quite laborious to perform. Moreover, the economic disadvantage is also likely for nations whose national currency is undervalued against the United States dollar. As it is known, different prices can be encountered in different cryptocurrency exchanges. Cryptocurrency claimants' desire to buy at a more affordable price may also cause monetary and temporal loss. In other words, the use of a generally accepted vehicle as money should not be so laborious.

The ever-increasing value of commonly used cryptocurrencies makes it difficult to express in national currencies. In other words, the expression of the prices of goods and services with a large number of zeros and expressions is not suitable for daily use. So much so that it is difficult for a lemon seller to express the weight of the lemon as 0.00075 X-coin, both in terms of expression and perception. Another negative about daily use is that the income from cryptocurrencies is immediately taxed or under taxation regulations in many countries. In this case, a person must pay tax on cryptocurrency earnings on a purchase using the cryptocurrencies he has already purchased, while at the same time paying his/her shopping-related tax (Rodeck and Schmidt, 2021). Both situations weaken the effectiveness of cryptocurrencies in daily use.

Cryptocurrencies are seen as a threat by the monetary authorities. The fact that cryptocurrencies disrupt the effectiveness and price stability of monetary policy is one of the main points of concern of central banks. Legal controls and restrictions particularly on asset-based cryptocurrencies are increasing. On the other hand, asset-based cryptocurrencies are indexed to fiat currencies as a whole. In practice, the value of asset-based cryptocurrencies fluctuates in a narrow band range. In the event of possible economic instability, interventions by central banks to manage the amount of money will cause fluctuations in the value of asset-based cryptocurrency. It is also possible that asset-based cryptocurrencies will remain unsecured in the event of narrowing policies (Adrian and Griffoli, 2019: 6).

Purchasing power and liquidity should not be compromised when providing the value storage function of the money. Cryptocurrency demandants, particularly the small savers, have to compromise on liquidity. Savers are long awaiting a new era of rises after sudden devaluations. In the absence of an increase in value or in case of taking a long time, purchasing power is lost. It is noted that some small investors even resort to consumer credit in order to trade on cryptocurrency exchanges. This is clear proof of the need for national currencies and the existing financial system to own cryptocurrencies.

Within the scope of the value retention function, holding asset-based cryptocurrencies for savings purposes and holding the asset behind them are close to each other. In other words, using the reserve asset itself or a basket of funds to be created from those assets for value retention may also be an option. The loss of liquidity to be encountered in this case will be similar to asset-based cryptocurrencies.

In addition to all the underlined considerations, attempts are underway by countries to launch their own digital currencies (CBDM). CBDMs, which gain their reputation from the state and central bank that issued them, are a safe alternative for all types of cryptocurrencies. Looking at the country's applications, the Bahamas actually uses its own digital currency. Sweden, China, Japan, and some other countries continue their pilot practices. The desire to meet the demand of the people and to be the first in terms of competition creates motivation for all countries.

4. Conclusion

Within the framework of the evaluations carried out, although cryptocurrencies have a great deal of what is expected to be owned by money, they fail to have general acceptance and homogeneity characteristics. The existence of a large number of cryptocurrency varieties with different features and different exchange rates has a depressing effect on homogeneity. At the point of general acceptance, it is not yet clear

which cryptocurrency is accepted or will be accepted with the priority of the money markets. The general acceptance of asset-based and non-asset-based types of cryptocurrencies also requires different assessments.

In the study, how the cryptocurrencies meet the functions of money was also evaluated on the basis of the assumption that they have the characteristics of money. Accordingly, no type of cryptocurrency fully performs the three basic functions of the currency. Cryptocurrencies that are not asset-backed are volatile because their values have high time series volatility. In this respect, cryptocurrencies that are not asset-backed are limited in performing the functions of the currency. Cryptocurrencies, which are not asset-backed, limited in quantity, and used only for the trading of luxury goods and services, are inadequate in terms of the functions of being a means of payment and unit of measure of money. On the other hand, due to its volatility, it is not a safe port in terms of value storage. Therefore, it is seen that the functions of money do not work in cryptocurrencies that are not based on assets. Behind this situation there are some reasons such as cryptocurrencies are not under the control of the central authority due to their nature, their value cannot be stabilized by any intervention, their value is determined by demand and supply, and also their demand shows changes due to speculation. All these factors show that the cryptocurrency markets have not yet been regulated.

Asset-based cryptocurrencies, on the other hand, are stable thanks to the reserve asset held behind them. It is not as volatile as cryptocurrencies whose value is not based on assets. However, the fact that the exporter is in control of the reserve asset held as collateral causes questioning of its trust and security. Shortcomings in trust and security, which are key features of money, are a major obstacle to the general acceptance of asset-based cryptocurrencies. In addition, due to the fact that it does not have competence in the functions of money, the functions of money do not work in asset-based cryptocurrencies.

On the basis of all evaluations and determinations carried out, it is possible to become operative for the cryptocurrencies in meeting the functions of money by gaining general acceptance and increasing their reliability. For general acceptance and reliability, there is also a requirement to regulate cryptocurrency markets with priority. This is the best possible way to fulfill the element of trust and gain general acceptance of societies. However, this case may lead to the implementation of obstructive policies by the monetary authority, because this can lead to a loss of power by the monetary authorities.

In general terms, cryptocurrencies are in demand for profit at this point. It is speculative in terms of its value, which shows sudden ups and downs due to demand changes. In this respect, none of the cryptocurrencies have the performance of the functions of the money. With the development of CBDM efforts in the future, the content and functioning of cryptocurrencies will literally gain the attribute of money for money markets.

References

- Adrian, T., & Mancini-Griffoli, T. (2019), "The rise of digital money", *IMF Fintech Notes*. Note 19/01.
- Alpago, H. (2018), "Bitcoin'den Selfcoin'e kripto para", *Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Dergisi (IBAD)*, 3(2), 411-428.

- Ammous, S. (2016), "Can Cryptocurrencies Fullfil the Functions of Money?", *Columbia University, Center on Capitalism and Society*, Working Paper No:92.
- Ammous, S. (2018), "Can Cryptocurrencies Fullfil The Functions Of Money?", *The Quarterly Review of Economics and Finance*, 70, 38-51.
- Bambysheva, N. (2021), Visa Will Start Settling Transactions with Crypto Parners In USDC On Ethereum, Ferbes <https://www.forbes.com/sites/ninabambysheva/2021/03/29/visa-to-start-settling-transactions-with-bitcoin-partners-in-usdc/?sh=333520ab5228> (Access 04.07.2021).
- Bilgi Teknolojileri İletişim Kurumu (2020), *Kripto Para Araştırma Raporu*, Ankara.
- Buchholz, K. (2021), These Are The Countries Where Cryptocurrency Use is Most Common, World Economic Forum [What countries use cryptocurrency the most? | World Economic Forum \(weforum.org\)](https://www.weforum.org/articles/2021/03/29/what-countries-use-cryptocurrency-the-most/) (Access 04.07.2021).
- Congressional Research Service (2020), "Cryptocurrency: The Economics of Money and Selected Policy", Issue.
- Curtis, D., Douglas C. & Irvine, I. (2017), "Principles of Macroeconomics", Revision-B, Lyryx Learning.
- Dell'erba, M. (2019), Stablecoins in Cryptoeconomics From Initial Coin Offerings to Central Bank Digital Currencies, New York University Journal of Legislation and Public Policy Forthcoming, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3385840#references-widget(Access 02.06.2021).
- Doğan, Ş. (2020), "Dijital Çağda Paranın Dönüşümü: Kripto Para Birimleri ve Blokzinciri Teknolojisi: Üniversite Öğrencilerine Yönelik bir Araştırma", *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(3), 859-870.
- European Banking Authority (2019), "Opinion on Virtual Currencies, European Central Bank, Crypto-Assets: Implications for Financial Stability, Monetary Policy and Payments and Market Infrastructures", *Occasional Paper series*, May/2019.
- Evlimoğlu, U. & Gümüş, U. T (2018), "İtibari Paranın Kullanımdan Kaldırılmasına Yönelik Teorik Bir Değerlendirme", *LAU Sosyal Bilimler Dergisi (IX-II)*, 167-183.
- Farrington, R., What Are The Risks Of Cryptosaving Accounts?, Forbes, (2021) <https://www.forbes.com/sites/robertfarrington/2021/05/17/what-are-the-risks-of-crypto-savings-accounts/?sh=14015f81417d> (Access 08.07.2021).
- Financial Stability Board (2021), Crypto-assets and Global Stablecoin <https://www.fsb.org/work-of-the-fsb/financial-innovation-and-structural-change/crypto-assets-and-global-stablecoins/> (Access 01.06.2021).
- Halunen, K., Vallivaara, V. & Karinsalo, A. (2018), On the Similarities Between Blockchain and Merkle-Damgard Hash Functions, International Conference on Software Quality, Conference Paper, https://www.researchgate.net/publication/327000228_On_the_Similarities_between_Blockchains_and_MerkleDamgard_Hash_Functions (Access 01.06.2021).

- İçellioğlu Ş. C. & Öztürk, M. B. (2018), “Bitcoin ile Seçili Döviz Kurları Arasındaki İlişkinin Araştırılması: 2013-2017 Dönemi için Johansen Testi ve Granger Nedensellik Testi”, *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (109), 51-70.
- Karaman, A. (2021), Stablecoin nedir?, <https://tr.cointelegraph.com/news/what-are-stablecoins> (Access 04.07.2021).
- Kesebir, M. & Günceler, B. (2019), “Kripto Para Birimlerinin Parlak Geleceği”. *Iğdır University Journal of Social Sciences*, 17, 605-625.
- Kolodziejczyk, H. & Kaludia, J. (2020), “Stablecoin - The Stable Cryptocurrency, *Studia Bas*”, 3 (63), 155-170.
- Kuzuloğlu, S., Blok Zinciri Nedir?, BKM. <https://bkm.com.tr/blok-zinciri-blockchain-nedir/> (Access: 29.06.2021).
- Miskin, F., S. (2001), *The Economics of Money, Banking & Financial Markets*, (Ed.) Gary Bennett, Sixth Edition, Toronto.
- Özkuş, F. U. & Baş, E. (2020), “Dijital Çağın Teknolojisi Blokzincir ve Kripto Paralar: Ulusal Mevzuat ve Uluslararası Standartlar Çerçevesinde Mali Yönden Değerlendirme”, *Muhasebe ve Denetim Bakış*, Sayı: 60, 57-74.
- Parasız, İ. (1999), *Para Ekonomisi*, 2nd Edition, Ezgi Bookstore, Bursa.
- Partz, H. (2021), Visa Reports Over Dolar 1 Billion in Crypto Spending H1 2021, https://cointelegraph.com/news/visa-reports-over-1-billion-in-crypto-spending-in-h1-2021?_ga=2.248170510.84499937.1626237132-17447723.1626237132 (Access: 14.07.2021)
- Perkins, D., W. (2020), “Cryptocurrency: The Economics of Money and Selected Policy Issues”, *Congressional Research Service*, R45427.
- Rodeck, D. & Schmidt, J. (2021), Cryptocurrency Taxes in 2020: What You Need To Know? <https://www.forbes.com/advisor/investing/cryptocurrency-taxes/> (Access: 15.07.2021)
- Sams, R. (2014), A Note on Cryptocurrency Stabilization: Seigniorage Shares, <https://github.com/rmsams/stablecoins/blob/master/paper.pdf> (Access 06.07.2021).
- Sekmen, F. (2017), *Para Teorisi*, 2. Baskı, Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Suberg, W. (2019), Stablecoin Adoption Can Impact Economy, Warn Senior US Regulators, Coin Telegraphe, https://cointelegraph.com/news/stablecoin-adoption-can-impact-economy-warn-senior-us-regulators?_ga=2.160247805.1186203275.1625805114-727105532.1622559267 (Access: 09.07.2021)
- Terenzi, C. (2019), New Zealand Allows Workers To Receive Their Salary In Stablecoins, <https://usethebitcoin.com/new-zealand-allows-workers-to-receive-salaries-in-stablecoins/>(Access 04.07.2021).
- Ünal, G. & Uluyol, Ç. (2020), “Blok Zinciri Teknolojisi”, *Journal of Information Technologies*, 13(2), 167-179.
- Ünsal, E. (2017), *Makro İktisat*, 11. Baskı, Ankara: Murat Yayınları.

World Bank Group (2018), “Cryptocurrencies and Blockchain”, *Europe and Central Asia Economic Update*, May/2018.

Yermach, D. (2013), “Is Bitcoin a Real Currency?”, *An Economic Appraisal*, National Bureau of Economic Research, Working Paper:19747.

EĞİTİM SİSTEMİNİN GİRİŞİMCİLİK DAVRANIŞI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ: FİNLANDIYA ÖRNEĞİ*

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Kurtuluş Yılmaz GENÇ

The Impact Of Education System On Entrepreneurial Behaviour: The
Modal Of Finland

Yazar(lar) | Author(s)
Kurtuluş Yılmaz GENÇ¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 17/11/2022
Makale Kabul Tarihi : 29/11/2022

Anahtar Kelimeler:
Girişimcilik, Eğitim,
Finlandiya, Kalkınma,
Yenilik.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, girişimcilik ve eğitim arasındaki ilişkiyi belirlemek, girişimci niteliklere sahip bir toplum oluşturabilmek için nasıl bir eğitim bir sistemi oluşturulması gerektiğini Finlandiya modelinden hareket ederek ortaya koymaktadır. Bu çerçevede, Finlandiya'ya bir ziyaret gerçekleştirilmiş ve gözlemlerde bulunulmuştur. Araştırma sonucunda elde edilen temel bulgu, girişimciliğin gelişmiş olduğu ya da girişimcilik davranışının güçlü bir şekilde ortaya çıktığı ülkelerde, esnek, öğrenci odaklı, öğrenci merkezli, yaşamla bütünleşmeyi esas alan, adil, eşitlikçi, yaşayarak öğrenmeyi öne çıkaran bir eğitim sisteminin uygulandığıdır. Girişimcilikte öne çıkan ülkelerde, çocukların bir baskı hissetmeden eğitim almaları sağlanmakta, onların okulu sevmeleri, bilginin yaşamın içinde olduğu gerçeğini tam olarak algılamaları yönünde eğitim politikaları uygulanmaktadır. Finlandiya ve diğer Nordik ülkeler örneğinde, okulda her türlü ayrımcılık ve rekabet ortadan kaldırılmaktadır. Öğrencilerin bir rekabet hissetmeden, birbirleriyle yarışmadan birlikte yaşamaları öğretilmektedir. Diğer taraftan, girişimciliğin gelişmiş olduğu ülkelerde araştırmacı sayısının toplam nüfusa olan oranı da yüksektir. Bilgi düzeyi, yaratıcılığı, yenilikçiliği, dolayısıyla girişimciliği güçlendirmektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 17/11/2022
Accepted Date : 29/11/2022

Keywords:
Entrepreneurship,
Education, Finland,
Development, Innovation.

ABSTRACT

The aim of this study is to identify the relationship between entrepreneurship and education and; basing up on the Finland modal, to put forward the characteristics of an education system required to achieve an entrepreneur society. In this context, Finland was visited by the researcher, and observations were made. The basic finding of the research is this: in the countries where entrepreneurship is advanced; or a strong entrepreneurial behaviour exists, the education system is flexible, student focused, student centred, life integrated, fare, equitable, and bases up on live and learn behaviour. At the countries in which the entrepreneurship is advanced, the children are educated

* Bu çalışma, 22-24 Kasım 2019 tarihleri arasında Samsun-Türkiye’de gerçekleştirilen “4th International Symposium on Innovative Approaches in Social-Human and Administrative Sciences” (4. Uluslararası Sosyal-Beşeri ve Yönetimsel Bilimlerde Yenilikçi Yaklaşımlar Sempozyumu)de sunulmuş ve sempozyum e-kitabında yayımlanmıştır. Bu makale, Giresun Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP) birimi tarafından, SOS-BAP-A-230218-75 numaralı “Girişimciliğin Geliştirilmesinde Eğitimin Önemi: Model Ülke Finlandiya’daki Uygulamalar” başlıklı projeden üretilmiştir.

¹ Prof. Dr., Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID: 0000-0001-5637-2995, E-Posta: kyilmazgenc@gmail.com

without any pressure; and the education system focuses on making children like school, and comprehends the reality that the knowledge is in the life. Finland and other Nordic Countries take all the precautions to do away with all types of discrimination. Accordingly, in these countries, it is educated to students how to live together without any competitive feelings. On the other hand, in the entrepreneurially advanced countries, the total number of researchers proportion to population is high. In addition, the level of knowledge strengthens creativity, innovativeness; and as a result entrepreneurship.

1. Giriş

Girişimcilik, ülkelerin kalkınmasında temel etkenlerden biridir. Genel olarak bakıldığında, Dünya’da, girişimcilik düzeyi yüksek olan ülkeler aynı zamanda kalkınmış ülkelerdir. Diğer taraftan, bu iki değişken arasında karşılıklı ilişki vardır. Öyle ki, ülkelerin gelişmişlik düzeyi artınca girişimciliğe verdikleri destek de artmaktadır. Bu destek, doğrudan finansal destek şeklinde olabildiği gibi, toplumsal kültürün girişimciliği öne çıkaracak şekilde dönüştürülmesi şeklinde de olabilmektedir. Bu çerçevede, kültürün dönüştürülmesinde, girişimciliğin saygınlığının vurgulanması, girişimcilerin topluma olan katkılarının sürekli olarak gündemde tutulması, girişimcilik ödülleri verilmesi, karşılıklı saygıya dayalı bir toplumsal yapının oluşturulması, eğitim sisteminin girişimciliği destekleyecek şekilde yapılandırılması ve doğrudan girişimcilik eğitimleri verilmesi şeklinde gerçekleştirilebilir. Aynı zamanda, devletler ve sivil toplum kuruluşları, girişimciliği güçlendirecek araştırma merkezleri kurabilirler.

Finlandiya’da ve Nordik ülkelerde girişimcilik çok gelişmiştir. Bu ülkeler, refah düzeylerini esas olarak girişimcilik faaliyetlerinin yetkinliğine borçludurlar. Finlandiya, İsveç, Norveç, İzlanda ve Danimarka uygulamaları ya da modelleri incelendiğinde görülecektir ki, bu ülkelerde girişimciliğin başarısı ile toplumsal kültürün girişimciliği desteklemesi arasında doğrudan yüksek düzeyli ilişki vardır. Kendilerine özgü bir demokrasi uygulamaları olan bu ülkelerde, demokratik, katılımcı, bütünlendirici uygulamalar ailede başlamakta, okulda devam etmektedir. Okullar, demokrasinin ve katılımcılığın en ileri örneklerinin görüldüğü yerlerdir. Demokratik, katılımcı, baskıcı olmayan bir kültürün yaygınlaştırılması okullar aracılığıyla olmaktadır. Öğrencilerin okulu kendi evleri gibi hissetmesi sağlanmakta, öncelikli olarak okul öğrenciye sevdirmektedir. Örneğin, öğrenciler okula ayakkabılarını çıkararak girmekte, okulun mutfağında kendi yemeklerini hazırlayabilmektedirler. Öğretmenler, bir öğretici oldukları kadar da birer yönlendiricidirler. Her türlü ayrımcılığın reddedilmesinin gerekliliği okullardaki uygulamalarla özellikle vurgulanmaktadır. Zekâ düzeyi ne olursa olsun, öğrencilerin gruplandırılması söz konusu değildir. Yetenek düzeyi daha sınırlı olan öğrenciler de diğerleri ile aynı sınıflarda eğitim-öğretim görmekte, eğer gerek duyuluyorsa onlara ek eğitim hizmeti de sunulmaktadır.

Girişimcilik, yaratıcılığı, risk almayı, kendine güveni ve güçlü bir kişiliği gerektirir. Finlandiya’da ve diğer Nordik ülkelerde, okul içindeki uygulamalarda öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşlerine de başvurulmaktadır. Örneğin, eğitim-öğretim müfredatı, öğrencilerin ve öğretmenlerin görüşlerine de açıktır, onlar da müfredatın içeriğinin ne olması gerektiği konusunda fikirlerini söyleyebilmektedirler ve bu dikkate alınmaktadır. Yine bu ülkelerde, aile içerisinde kötü davranışa maruz kalan çocuklar, derhal devlet korumasına alınmaktadır. Bir anlamda, bireye saygı devlet güvencesindedir.

Dünya’da refah sıralamasında önde gelen ülkeler arasında bulunan Finlandiya ve diğer Nordik ülkeler, araştırma ve geliştirmeye büyük kaynaklar ayırmaktadırlar. Bu ülkelerde araştırma geliştirmeye ayrılan kaynağın Gayri Safi Milli Hasıla’ya olan oranı Dünya ortalamasının çok üzerindedir. Dolayısıyla, bu ülkelerde, araştırmacı sayısı da çoktur. Toplam araştırmacı sayısının nüfusa oranı bakımından bu ülkeler Dünya’da üst sıralardadır. Finlandiya, Dünya’da toplam araştırmacı sayısının nüfusa oranı bakımından en önde gelen ülkelerden biridir.

Araştırma ve geliştirmeye verilen önem, bu alandaki başarı girişimciliği hem doğrudan hem de dolaylı olarak desteklemektedir. Araştırma ile bilgi elde edilmekte, geliştirme ile de bilgi uygulamaya, üretime aktarılmaktadır. Yaratıcılık ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan yenilik girişimciliğin ana bileşenlerindedir. Araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile ortaya çıkan yenilik, yeni işletmelerin kuruluşunu kolaylaştırmaktadır. Böylece, girişimcilik faaliyetleri artmaktadır. Diğer taraftan, artan girişimcilik faaliyetleri toplam ulusal geliri artırmakta, toplam istihdam artmakta, talep artmakta, devletin vergi gelirleri yükselmekte ve böylece, devlet de girişimcilere daha çok teşvik verebilmektedir.

Bu çalışmada, öncelikli olarak girişimcilik kavramı üzerinde durulmaktadır. İkinci olarak, girişimcilik eğitimi ve girişimcilik-eğitim ilişkisi ele alınmıştır. Sonra, Finlandiya’da girişimcilik eğitimi başlığı vardır. Çalışma, sonuç ve öneriler ile sonlanmaktadır.

2. Girişimcilik Kavramı

Bir mal ya da hizmet üreten ekonomik ve teknik birimler işletme olarak tanımlanmaktadır (Akdemir, 2009; Mucuk, 2013). Kar amacı güden, bir riske dayalı olarak kurulan, yenilikçi, fırsatları değerlendirmeye dayalı işletmelere girişim denir. Dolayısıyla, her girişim bir işletmedir ancak, her işletme bir girişim değildir.

İşletmeler eğer kar amacı güdüyorlarsa girişim olarak adlandırılabilirler. Dolayısıyla, sosyal amaçla kurulmuş örgütler, toplumsal ihtiyaçları karşılarken kar amacı olmayan kamu kurum ve kuruluşları girişim olarak nitelendirilemez. Ancak, özel

sektör kuruluşları ile piyasada rekabet eden, kar amacı güden kamu kurumları girişim ya da teşebbüs olarak nitelendirilebilirler.

İşletmeler, eğer riske dayalı olarak kurulmuşlarsa girişim olarak nitelendirilebilirler. Bu noktada, yaşamın bütün alanlarının riskler içerdiği savunulabilir. Ancak, girişimler, kar elde edemedikleri takdirde varlıklarını sürdüremeyecek kuruluşlardır. Bu kurum ya da kuruluşların karşı karşıya oldukları temel risk ya da tehlike, onları kurmak ve geliştirmek için harcanan, ortaya konulan sermayeyi kaybetme olasılığıdır. Kuşkusuz, bu olasılık ne kadar yüksekse risk de o kadar yüksektir. Girişimler, riski azaltmak ya da riskin gerçekleşme olasılığını düşürmek için etkili çevre analizleri yapıp önlemler almalıdırlar.

Girişim niteliği taşıyan işletmelerin diğer bir ortak ve temel özelliği yenilikçi olmalarıdır. Ticarileştirilebilen yaratıcılık olarak tanımlanabilecek yenilikçilik, günümüzün yüksek rekabet ortamında ayakta kalabilmek için temel kaynaklardan biri olarak ifade edilebilir. Yenilikçilik, kapsam olarak oldukça geniştir. Birçok faaliyet yenilikçilik kapsamında değerlendirilebilir. Basit icattan herhangi bir işletme fonksiyonunda ortaya çıkabilecek her türlü değişiklik, eğer katma değer yaratıyorsa yenilikçilik olarak adlandırılabilir. Bu çerçevede, yönetim, pazarlama, tedarik, üretim, muhasebe, finansman, halkla ilişkiler, araştırma-geliştirme gibi işletmecilik fonksiyonlarında ortaya çıkan para kazandıran değişiklikler, yaratıcılık uygulamaları yenilik olarak nitelendirilebilir. Para kazandıran ya da müşterinin para ödemeye hazır olduğu yaratıcılık uygulamaları yenilik olarak adlandırılmaktadır. Yenilik kavramının kapsamı çok geniştir. Örneğin, bir şehirde bulunmayan bir işletmecilik şeklini o şehre getirmek de bir yeniliktir. Turizm işletmeciliği açısından ele alındığında, farklı uygulamaları bir İl'e taşıyarak turizm işletmeciliği yapmak da bir yeniliktir. Örneğin, belli bir ülkeden gelen turistleri daha çok memnun edebilmek için o ülkenin kültürünü, ekonomik yapısını, mutfağını-yemeklerini, insanların diğer beklentilerini araştırıp bu beklentiler çerçevesinde işletmecilik uygulamaları ilk kez yapılıyorsa, bu da bir yeniliktir.

Girişimciliğin diğer bir önemli boyutu fırsatların değerlendirilmesidir. Girişimci, fırsatları değerlendirerek öne çıkabilir. Girişimciliğe ilişkin fırsatları belirlerken aşağıdaki sorular sorulabilir:

- Mevcut durum nedir?
- İnsanlar neye en çok ihtiyaç duymaktadırlar?
- Hangi ürünlerle insanlar yönlendirilebilir?
- İnsanlara talep edebilecekleri hangi ürünleri sunabilirim?
- Üretebileceğimiz hangi mal ve hizmetleri insanlar talep edebilir?
- Başka ülkelerde olup da benim ülkemde olmayan mal ve hizmetler hangileridir?

- Başka ülkelerde olup da belli bir ülkede olmayan mal ve hizmetler hangileridir?
- Başka şehirlerde olup da belli bir şehirde olmayan mal ve hizmetler hangileridir?
- Yöresel ürünler nelerdir ve nasıl pazarlanabilir?
- Güncel yenilikler nelerdir?
- Üniversitelerin gerçekleştirdiği yenilik uygulamaları nelerdir?
- Diğer işletmelerin ihtiyaç duyduğu ürünler nelerdir?
- Yurtdışından alınan hangi mallar ülkemizde üretilebilir?
- Hangi ürün grubu için tamamlayıcı ya da ikame ürünler gereklidir?

Toplumların gelişmesi için hayati bir önemde olan girişimcilik faaliyetleri devletler, sivil toplum örgütleri ve diğer birey veya unsurların destekleriyle gerçekleştirilebilmektedir. Ülkelerin ilerlemesinde, refahın artmasında esas bir unsur olan bu faaliyet, ekonomik istikrarın temel unsurlarının kurulup gelişimini ve sürekliliğini sağlamayı amaçlamaktadır.

Kurulan her bir işletme en azından bir kişi için istihdam olanağı yaratacaktır. Her bir yeni işletme ülkede toplam gelirin artmasına katkıda bulunacak, bu da talebin artmasını sağlayacaktır. Talebin artması üretimi daha da artıracak, üretimin artması da istihdamın yükselmesi ile birlikte gerçekleşebilecektir. İstihdamın ve üretimin artması geliri daha da artıracak, bu da toplam talep düzeyini yine yükseltecektir. Bu olumlu döngü giderek ekonominin büyümesini, devletin vergi gelirlerinin artmasını sağlayacaktır. Vergi gelirlerinin artışı da devletin daha kaliteli hizmet sağlaması, girişimciliği de olumlu etkileyecek şekilde alt yapının güçlendirilmesi sonuçlarını ortaya çıkaracaktır. Girişimcilik faaliyetlerinin başarılı şekilde sürdürülmesi, ekonominin büyümesi, istihdamın artışı devletin doğrudan desteklemek zorunda kalacağı insanların sayısını azaltacak, bir başka ifadeyle üzerindeki yükü hafifletecektir. İşte bu nedenlerle devletler, girişimciliği teşvik etmekte, doğrudan para desteği, altyapı desteği ve vergi indirimi gibi dolaylı katkılarla girişimciliğin geliştirilmesi yönünde politikalar uygulamaktadırlar.

Girişimcilik eğilimi değişik nedenlerle ortaya çıkmaktadır. Girişimcilik eğitimlerine katılanların durumu incelendiğinde bağımsız, kimseden talimat almadan çalışabilme arzusu, belli bir konuda bilgi sahibi olmak, para kazanmak ya da çok para kazanmak, saygınlığı artırmak, yapılabilecek başka bir işin olmaması, teşviklerin cazipliği, gibi nedenler insanları girişimciliğe yönlendirebilmektedir.

Girişimcilik aynı zamanda çevresel etkilere çok açık olan bir konudur. Girişimcilik davranışı, çevresel koşullardan etkilenmektedir. Çevrenin girişimciliği teşvik eden unsurları, eğitim sistemi, liberal bir ortam ve kültür, girişimcinin toplum nezdindeki saygınlığı da girişimciliğin ortaya çıkmasında etkilidir.

Türkiye’de girişimcilik kursları, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana, var olan işletme ya da girişim eksikliğini ortadan kaldırmak, toplumun ihtiyaçlarını karşılanması amacıyla devlet tarafından teşvik edilmektedir. Bir ‘devlet kapitalizmi’ uygulaması örneği olarak, devlet kendi kuruluşlarıyla temel ihtiyaçların bir kısmını karşılama yoluna giderken, daha fazlası için de bir özel sektörün ortaya çıkması ve başarılı olması için teşviki bir ulusal politika durumundadır.

Buna göre, ilk olarak ilgili ulusal ve uluslararası literatür ortaya konacaktır (ör.: Ahmetoglu, Leutner ve Chamorro-Premusic; 2013; Beaver, 2002; Hatten, 1997; İrmış, Durak ve Özdemir, 2010; Kahya ve İmamoğlu, 2013; Karabulut, 2009; Lee, 1999; Megginson, Byrd ve Emeritus Megginson, 2000; Müftüoğlu ve Durukan, 2004; Stefanovic, Rankovic ve Prokic, 2011; Taşkın, 2012; Tiryaki, 2012; Uluköy, Demireli ve Kahya, 2013; Veccio, 2003).

2.1. Girişimcilik Kuramları

Girişimcilikle ilgili farklı kuramlar, farklı yaklaşımlar vardır. Bu kuramlar, girişimcinin ve girişimciliğin nasıl ortaya çıktığına odaklanmışlardır. Her ne kadar farklı kuramlar ve farklı yaklaşımlar olsa da bunların birbirlerini reddetmediği, tersine birbirlerini tamamladıkları, konuyu farklı boyutlarıyla ele aldıkları gözlemlenmiştir. Diğer taraftan, bilimin, özellikle sosyal bilimlerin farklı alanlarındaki yaklaşımların ya da kuramların, disiplinlerarası bir yaklaşımla birleştirilebildikleri, belli bir konuya uyarlanabildikleri de açıktır. Girişimcilikle ilgili başlıca yaklaşımlar şunlardır:

- Kişilik Özellikleri Yaklaşımı;
- Bilişsel Yaklaşım;
- Girişimsel Niyet Yaklaşımı;
- Beşeri Sermaye Yaklaşımı.

2.2. Kişilik Özellikleri Yaklaşımı

“Kişilik özellikleri yaklaşımı”, girişimci tavrın ve girişimciliğin ortaya çıkışında kişilik özelliklerinin belirleyici olduğuna vurgu yapan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, girişimcilerin kendilerine özgü özellikleri vardır ve bu özellikler onları girişimci kıldığı gibi diğer insanlardan da farklı kılar (Gartner, 1988; Naffziger, Hornsby ve Kuratko, 1994; Uygun, 2016). Bu çerçevede, girişimciler birbirlerine benzer özelliklere sahiptirler ve birbirlerine benzer davranışlar sergilerler.

Kişilik özellikleri yaklaşımına göre, girişimcilerde en çok görülen ortak özellikler şunlardır: Kontrol odaklılık, başarı ihtiyacı, risk alma eğilimi, saygınlık ihtiyacı, kararlılık, kendine güven, bağımsızlık arzusu, amaç odaklı olma, çalışkan

olma, sorun çözebilme, dürüstlük, sorumlulukla hareket edebilme, atılımcılık, insan ilişkileri becerisi, akılcı düşünebilme, sosyal sorumluluk davranışına sahip değildir.

2.3. Bilişsel Yaklaşım

Girişimciliğe “bilişsel yaklaşım”, bireyleri girişimci kılan özelliklerin zihinsel oluşumunun kaynaklarını ortaya çıkarmaya odaklanmıştır. Bu yaklaşım, girişimcilerin işletmelerini kurmalarında ve onu büyütmelerinde zihinsel modellerden nasıl yararlandıklarını araştırır. Bu çerçevede, girişimcilerin algılarının, hafızalarının, zihinsel şemalarının, eğilimlerinin, bilişsel mekanizmalarının, niyetlerinin ve dış çevrenin zihinde temsil edilmesinin davranışları nasıl ve hangi etkilediği sorusunun yanıtları aranır (Baron, 1998; Baron, 2004; Mitchell ve Diğerleri, 2002; Uygun, 2016).

Bilişsel yaklaşıma göre, girişimciliğe, objektif gerçekliklerden çok bireylerin algıları yön verir. Bireyler, fırsatları ve riski zihinlerinde kurgularlar. Bu nedenle, algı ve diğer bilişsel unsurlar fırsatların değerlendirilmesi ve risklerin algılanması için son derece önemlidir. Buna göre, girişimciler, girişimci olmayanlara göre, bilişsel süreçleri bakımından farklılık gösterirler.

2.4. Girişimsel Niyet Yaklaşımı

Bu yaklaşım girişimsel niyetin nasıl ortaya çıktığını bulmaya odaklanır. Buna göre, bireysel ve bağlamsal şartlar, girişimsel niyetlerin oluşumu sürecinde akılcı ve sezgisel düşünme sistemi ile etkileşim içerisine girer ve böylece girişim olarak ifade edilen örgüt ortaya çıkar. Bağlamsal şartlar, bireyin sosyal, politik ve ekonomik koşullarından, bireysel şartlar ise bireyin özgeçmişi, kişiliği ve yeteneklerinden oluşur. Yeni girişim başlatma niyeti, akılcı, analitik, nedensel düşünme süreci ile sezgisel, sonuç odaklı düşünme sürecinin bir sonucudur. Girişimsel niyet, zamanla, girişimsel davranışa dönüşmektedir. Davranışsal niyet kaynağını tutumlardan alır (Westhead, Ucbasaran ve Wright, 2003; Uygun, 2016).

2.5. Beşeri Sermaye Yaklaşımı

Girişimciliğe “beşeri sermaye yaklaşımı”, bilgi, beceri ve yeteneğin girişimcilikteki önemini ele alır. Bu kurama göre, başkalarına göre daha yüksek düzeyli girişimcilik bilgi, beceri ve yeteneğine sahip olan bireyler, girişimcilikte daha yüksek başarıya sahip olacaktırlar (Becker, 1975; Uygun, 2016).

Beşeri sermaye kuramı, bireyin sahip olduğu bilgi, beceri ve yeteneğin ekonomik ve sosyal başarıdaki önemini vurgular. Bilginin iki temel kaynağı alınan eğitim ve yaşananlardır (deneyimlerdir). Sahip olunan bilgi, beceri ve yetenek ne kadar farklı, değerli ve kolayca ikame edilmeyen ya da taklit edilemeyen nitelikte ise, bu

unsurlara dayalı olarak rekabet üstünlüğü elde etmek de o kadar kolay olacaktır. Beşeri sermaye, bireylerin okul ve staj dönemlerinde, iş yaşamlarında ve diğer deneyimlerinden elde edilebilir.

Bireylerin öğrenme kapasiteleri, mal ve hizmet üretiminde yer alan diğer kaynaklarla karşılaştırılabilir bir değere sahiptir (Lucas, 1988). Bu nedenle de, beşeri sermaye, girişimciliğin ortaya çıkmasında ve sürdürülebilirliğinde son derece önemlidir.

3. Girişimcilik – Eğitim İlişkisi

Girişimcilik, Dünya’da ekonomik gelişmenin en önemli kaynaklarından biridir. Ülkelerin gelişme düzeyleri ile girişimcilik düzeyleri arasında olumlu bir doğrusal ilişki olduğu iddia edilebilir. Bu nedenle, girişimciliğe katkıda bulunan süreçler çok önemlidir. Eğitim, girişimciliğe katkıda bulunan en önemli unsurlardan biridir. Girişimciliğin gelişmesine katkıda bulunan eğitim iki şekilde olabilir: Doğrudan girişimcilik eğitimi ve genel eğitim.

Girişimcilik eğitiminin tarihi yüzyıl öncesine kadar gitmektedir. Özellikle iddia edilebilir ki, girişimcilik eğitimi tarihi ne kadar geçmişe gidiyorsa ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmişlik düzeyi de o kadar yüksektir. Diğer taraftan, aynı şekilde, girişimciliği destekleyen bir eğitim sistemine sahip olma da ülkenin ekonomik kalkınma düzeyi ile doğrudan ilişkili olacaktır.

Türkiye’de, devlet üniversiteleri ve vakıf üniversitelerinde okutulan dersler, liselerde verilen girişimcilik dersleri ve Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeleri Destekleme ve Geliştirme İdaresi Başkanlığı (KOSGEB) öncülüğünde verilen girişimcilik eğitimleri ile toplumun girişimci nitelikler kazanması yönünde bir çaba söz konusudur. Türkiye’de, girişimciler için destek politikaları 1920’lerde başlamış olmasına rağmen, doğrudan girişimcilik eğitimlerinin tarihi bu kadar eski değildir. Türkiye’de, girişimcilikle ilgili ilk eğitim kurumları 1960’larda kurulmuştur. Buna göre, girişimcilik eğitimi ile ilgili faaliyetler de bu yıllarda başlamıştır. Günümüzde, Türkiye’de 200 dolayında üniversite ve yine yaklaşık bu sayıda iktisat ya da işletme fakültesi vardır. Bu fakültelerde zorunlu ya da seçmeli girişimcilik dersleri vardır. Diğer taraftan, özellikle mühendislik fakültelerinde de zorunlu ya da seçmeli girişimcilik dersleri vardır. Diğer taraftan, devletin belli bir kurumunun (KOSGEB) öncülüğü ve denetiminde, girişimci adaylarının beceri, yetenek ve bilgi düzeylerini yükseltmeye ve aynı zamanda girişimcilik konusunda toplumsal farkındalık yaratmaya dönük kurslar düzenlenmektedir. Aynı zamanda, bu girişimcilik eğitimi programlarına katılmak, yeni işletme kurma konusunda devletin finansal desteğini sağlamak için bir zorunluluktur.

Üniversitelerin, öğrencilerin girişimci bir kimlik kazanmalarında önemli bir rolü vardır. Gery vd. (2008), akademik eğitim, öğrencilerin kendi işletmelerini kurmaları

konusundaki ilgi ve güdülenmeleri üzerinde anlamlı bir etkisi olduğunu bulmuşlardır. Günümüzde, birçok üniversite öğrencisi için, mezuniyet sonrasında girişimci olmak, ortak bir amaçtır. Bu, ekonomideki ve emek piyasasındaki koşulların sonucudur. Diğer taraftan, üniversiteler, mezunlarının bilgilerini ve yaratıcılıklarını doğrudan kendi işlerinde kullanmalarını isterler. Bu, yeni mezunların topluma kalburüstü katkılarının bir kaynağı olabilir.

Girişimcilik eğitimi konusunda, bu başlığı kapsamlı bir literatür vardır (Sexton vd., 1997; Kourilsky ve Walstad, 1988; McMullan ve Gillin, 1998; Fiet, 2000; Finkle ve Deeds, 2001; Carayannis, Evans ve Hanson, 2003; Katz, 2003; Okudan ve Rzasa, 2006; Rasmussen ve Sorheim, 2006; Yelkialan vd., 2010).

Girişimci adaylarının öğrenme öncelikleri şunlar olabilir (Sexton vd., 1997):

- Finansal kaynaklar kaynakların sağlanması;
- Finansal kaynakların kullanımı;
- Finansal büyüme;
- İşletme değerinin yükseltilmesi;
- Ödeme, ücret, tazminat ile ilgili sorunlar;
- İşe alma;
- Eğitim;
- Büyüme konusunda güdüleme;
- Sürekli değişen iş çevresine uyum;
- Pazarlama;
- Müşteri ilişkileri;
- Halkla ilişkiler;
- Yönetim ve organizasyon dinamikleri;
- Süreçte ortaya çıkabilecek sorunlar ve engeller.

Girişimcilik, risk alma, yaratıcılık, yenilik ve fırsatları değerlendirme içerecek şekilde, bir işletmeyi kurmak ve değerlendirmek şeklinde tanımlanabilir. Girişimcilik insanın refahı ve zenginliği için anahtar bir faaliyet olarak ifade edilebilir. Bu çerçevede, girişimcilik dersleri ve girişimcilik kurslarını bilimsel temelde başlatıp sürdürmek için tüm Dünya’da yoğun çabalar vardır. İlk işletmecilik okulunun 1890’da Pensilvanya Üniversitesi’nde Whartoon Okulu olarak kurulmasından ve ilk girişimcilik sınıfının 1947’de Harvard Üniversitesi’nden bu yana ilişkili faaliyetler beklentilerin ötesinde bir gelişme göstermiştir (McMullan ve Gillin, 1998; Katz, 2003). Girişimcilik eğitimi konusundaki faaliyetler, dersler, kurslar, seminerler ve çalıştaylarla gerçekleştirilmektedir. Aynı zamanda, uygulamayı destekleyen çok sayıda kitap, dergi ve diğer yayınlar vardır. Yine, öğrenciler, girişimciler, profesörler, eğitmenler, devletler, üniversiteler, hükümetler, özel örgütler, ticaret odaları gibi sivil toplum kuruluşları

(STK) da süreçte rol alırlar. Bununla ilişkili olarak, Kaourilsky ve Walstad (1998), gençler için girişimcilik kampları kurulmasını önermektedirler. Yine, Finkle ve Deeds (2002: 617), girişimcilikle ilgili konum ve adayların artışının, okulların ve adayların ilgisini girişimcilik eğitime yönlendiği şekilde bir sonuç bulmuşlardır.

Okudan ve Rzasa (2006: 199), bir sınıftaki öğrencilerin görüşleri üzerinden girişimcilik eğitimlerini ele almışlardır. Yazarlar, girişimcilik eğitiminin, hedef pazarın belirlenmesi, pazarlama ve satış stratejisi, teknoloji, finansal plan, yönetim ilkeleri ve örgüt yapısını içermesi gereken iş planına odaklanması gerektiğini ifade etmişlerdir. Aynı zamanda, girişimcilik derslerinin, özerklik, yenilikçilik, risk-alma, yaratıcı düşünme, liderlik, proaktif olma ve atak olma davranışlarını güçlendirerek girişimci bir ruh vermesi gerekir. Aynı zamanda, yeni mal ve hizmetler, liderlik ve iletişim hakkında yeni düşünceler ya da bilgi bu dersler tarafından sağlanmalıdır. Üniversitelerdeki girişimcilik eğitimi, bir girişimcilik kültürünü de yansıtmalıdır. Bu kültür, derslerde, araştırmalarda, danışmanlıklarda ve diğer faaliyetlerde yansıtılmalıdır (McMullan ve Gillin, 1998; Rasmussen ve Sorheim, 2006). Finkle ve Deeds (2001)'in işaret ettikleri gibi, bu dersleri veren örgütler kurumsallaşmalıdır.

Rasmussen ve Scheim (2006) konuyu farklı bir bakış açısından ele almışlardır. Bu yazarlar, girişimcilik derslerinin “öğretme odaklı” mı yoksa “uygulama odaklı” mı olması gerektiğini tartışmışlardır. Buna göre, beş İsveç üniversitesinin uygulama-odaklı örneklerini, modellerini sunmuşlardır. Onlar tarafından ortaya konan örneklerde, girişimcilik eğitimi sınıfta öğretimi daha az, uygulayarak öğrenmeye daha çok yer vardır (Rasmussen ve Sorheim, 2006). Geleneksel girişimcilik eğitimi yetersiz bulunmaktadır. Dolayısıyla, yeni yöntem, öğrencileri gerçek girişimlerle bir araya getiren durum odaklı öğretimdir. Bu süreçte, bir sektör seçerler, bir takım kurarlar ve sonraki aşamalarda sorunları çözmeye odaklanırlar. Bu şekilde, öğrenciler kendi işletmelerini kurmaya teşvik edilirler. Diğer taraftan, bu yöntem aynı zamanda öğretim faaliyetinin öğrencilere aktarılmasıdır ki, bu durum dersleri daha ilginç hale getirir (Sexton ve Diğerleri, 1997; Kourilsky ve Walstad, 1998; McMullan ve Gillin, 1998; Fiet, 2000). Böylece, birçok pedagojik sorundan kaçınılabılır. Bununla ilişkili olarak, Fiet (2000), derslerin içeriği hakkında öğrencilerin de görüşlerinin alındığı bir “öğrenci-katılım sistemi” önermektedirler. Bu yöntemle öğrenciler derslerde kendilerini daha iyi hissedecekler ve dersler de daha etkili olacaktır. Özellikle, Finlandiya’da bu sistem uygulanmaktadır. Öğrenciler müfredata ve derslerin içeriğine dair görüşlerini açıklayabilmektedirler. Dolayısıyla, derslerden ya da diğer eğitimlerden elde edilen tatmin süresi yükselmektedir.

Carayannis vd. (2003: 769), Fransa ve Amerika Birleşik Devletleri'nin girişimcilik eğitimi sistemlerini karşılaştırmışlar ve farklılıklardan hareket ederek birçok ilke ya da uygulama önermişlerdir:

- Bütün çocuklar yaratıcı olmaya ve olumlu, yapıcı sıra dışılığa özendirilmelidir;
- Öğrenciler, pazarın dinamikleri ve pazarın gereklilikleri konusunda bilgilendirilmelidir; Bu çerçevede, öğrenciler, bir işletme kurmanın ne kadar önemli bir seçenek olduğu konusunda bilinçlendirilmelidir;
- Girişimciler, kendi iş hikâyelerini anlatmak için derslere davet edilmelidirler (Kourilsky ve Walstad, 1998; Carayannis, Evans ve Hanson, 2003). Hatta, bazı potansiyel girişimciler ya da halen girişimci olanlar, öncelikli olarak diğer girişimcilerden ya da en azından benzer koşulları deneyimlemiş olan diğer bireylerden dersler almayı tercih ederler (Sexton vd., 1997).
- Buna ek olarak, Carayannis vd. (2003) aynı zamanda, üniversiteler ve liselerin ya da bir üniversite ile bir başka üniversitenin bir araya gelmesi gibi okulların dikey veya yatay birleşmesini önermektedirler.
- Diğer taraftan, işletmecilik ve mühendislik programlarının bütünleşmesi de sağlanmalıdır. Bu yolla, özellikle mühendislik öğrencileri profesyonel yaşamlarında daha yaratıcı ve daha verimli olabilirler.
- Carayannis vd. (2003), aynı zamanda, iş kurma deneyimi için, öğrencilere kendi işlerini kurmalarında güvenli bir iş çevresini tercih etmelerini önermişlerdir.
- Yine, öğrenciler, yaratıcılık, bağımsızlık ve bireyciliğe dayanan girişimcilik açısından zengin bir çevreyle bütünleştirilebilirler.
- Yine, danışmanlar ya da danışmanlık firmaları da bu sürecin birer parçası olabilirler.
- Son olarak, öğretim elemanları ve öğrenciler, verimli çalışmalar için ilişki içerisinde olmalıdırlar.

Sexton vd. (1997), mevcut girişimcilerin kısa, amaca ulaşma odaklı, kendi deneyimlerine dayalı bilgilerinin girişimci adaylarına ya da girişimciliğe yeni başlayanlara öğretilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yazarlar, hızlı büyüyen yazarlar için öğrenme ihtiyaçlarını araştırmışlardır. Buna göre, ilk olarak, girişimciler, neyi nasıl öğrenmeleri gerektiğini belirlemelidirler. Girişimciler, genel bilgiden çok özel bilgiye önem verirler. Diğer bir ifadeyle, onlar, ilk aşamada süreci dikkate almazlar. Dahası, girişimcilerin eğitimi ile deneyimleri arasında ve işletmelerinin büyüklüğü ile karmaşıklığı arasında doğrusal bir ilişki vardır. Yine, derslerde verilen enformasyon ve bilgi, öncelikle acil gereksinimlere dönük olmalı ve girişimci adaylarını planlama sürecinde desteklemelidir. Aynı zamanda, derslerin içeriğinin pazarın ve iş çevresinin koşullarına uygun hale getirilmesi gerekir.

Mcmullan ve Gillin (1998)'e göre, öğrenciler, girişimcilik eğitimi programlarına bir seçme süreci ile kayıt edilebilirler. Bu süreç üç temel ölçüte dayanabilir: Geçmişteki sorumluluklar, girişimciliğe bağlılık ve yaratıcı düşünme. Açık ki, güdülenme ve hazırlık düzeyi daha yüksek olacağından, eğitim programlarının sonuçları, seçilmiş öğrenciler ya da kursiyerler ile daha yüksek olacaktır.

Kourilsky ve Walstad (1988), gençler için, özellikle kızlara yönelik “girişimcilik kampları” ya da yaz kampları önermektedirler. Girişimcilik faaliyetlerinde kadınlar ve erkekler arasında bir denge kurmak önemlidir. Kuşkusuz, kadınlar iş yaşamında daha çok yer aldıklarında, sosyal ve ekonomik gelişme daha kolay ve daha yüksek olacaktır. Yazarlar, aynı zamanda, bu faaliyetlerin tamamlayıcı yönlendirme ve rehberlik içeren çalıştaylarla genişletilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir. Yine, başarılı girişimciler, potansiyel meslektaşlarına mentorluk yapabilirler.

Genç (2015), Türkiye’de gerçekleştirdiği araştırmasında, girişimcilik eğitime ilişkin beklentileri değerlendirmiştir. Buna göre, beklentilerin kişilerin eğitim düzeyine göre farklılık gösterdiği bulunmuştur. Diğer taraftan, araştırmada, girişimcilik eğitimi ile cinsiyet, eğitim grupları, gelir düzeyi, ailede bir girişimcinin olup olmama durumu ve girişimcinin kimliği arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

4. Finlandiya’da Girişimcilik Eğitimi

Finlandiya’da girişimcilik eğitiminin iki boyutu vardır: Doğrudan girişimcilik eğitimi ve genel örgün eğitimin girişimciliği desteklemesidir. Finlandiya’da genel örgün eğitimde girişimciliği destekleyen aşağıdaki özellikler tespit edilmiştir:

- Okul ile ev yaşamının bütünleşmesi;
- Her düzeyde katılımcılık;
- Mutluluğun birlikte elde edilebileceği yönünde vurgu;
- Dokuzuncu sınıfa kadar ev ödevi verilmemesi;
- Öğrencilere okulu sevdirmeye kaygısı;
- Günlük dört saatlik ilköğretim eğitimi;
- Uzun teneffüs süreleri;
- Rehber öğretmenlerin işlevselliği;
- Üniversitelerde girişimcilik araştırma merkezlerinin varlığı;
- Öğrencilerin kendi gereksinimlerini kendilerinin karşılaması;
- Çocukların kişiliğine gösterilen üst düzeyde saygı;
- Dürüstlüğün bir temel değer olarak öğretilmesi;
- Öğrenci merkezlilik;
- Her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılması;
- Sınıfların heterojen niteliğine önem verme;

- Gruplandırarak homojen sınıflar oluşturma uygulamasından özenle kaçınılması;
- Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilere mutlaka ortak, genel, birlikte eğitiminin verilmesi;
- Öğrenciler arasında rekabet yaratacak durumlardan kaçınılması;
- “Spor” oyunlarında “skor”un kaldırılması;
- Öğrencilerin ve öğretmenlerin müfredatı, ders içeriğini ve gündelik faaliyetlerin içeriğini birlikte belirlemeleri;
- Meslek seçimlerinde bireysel beceri ve yeteneklere uygun yönlendirme yapılması;
- Okulların işletmelerle yakın ilişki içerisinde olması;
- Yaz kamplarının, gençlik kamplarının varlığı;
- Eğitimin temelinde nitelikli öğretmenlerin olması;
- Eğitimin devlet tarafından finanse edilmesidir.

Finlandiya eğitim sisteminin temelinde nitelikli öğretmenler vardır (Özdemir, 2017). Finlandiya’da öğretmenler en az yüksek lisans düzeyinde eğitim almaktadırlar. Bu ülkede, öğretmen olarak atanabilmek için bilgi testi, psikolojik test gibi seçme aşamalarından geçmek gerekmektedir. Öğretmen adaylarının, lisans öğrenimleri boyunca her yıl bir ay staj yapmaları zorunludur. Finlandiya’da, öğretmenlik en saygın meslek konumundadır. Öğretmen olabilmek oldukça zordur. Öğretmenlerin ücretleri yüksektir.

Finlandiya, uluslararası akademik değerlendirme sistemi, PISA’da hemen her yıl üst sıralarda yer almaktadır. Matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi alanlarda Finlandiya çok başarılıdır; Finlandiyalı öğrenciler üst düzeyde performans sergilemektedirler.

Finlandiya’da okullar belediyelere bağlı kuruluşlardır. Büyük şehirlerde okul müdürünü belediye seçer, müdür ise öğretmenleri atar. Bu uygulama, okullar ve toplum arasındaki bağın güçlü olmasını sağlayan unsurlardan biridir.

5. Bulgular

Bu çalışmada elde edilen temel bulgu, girişimcilik eğitiminin hem doğrudan girişimcilik eğitimi şeklinde, hem de genel eğitimin girişimciliği destekleyecek şekilde yapılandırılmasıyla gerçekleştirilebileceğidir. Diğer taraftan, girişimcilik, bireye saygının üst düzeyde olduğu, katılımcı toplumsal yapılarda daha kolay gelişmektedir. Yine, bilim, girişimciliği destekleyecek düzeye ulaştırıldığında, bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetleri ile desteklendiğinde girişimcilik daha kolay gelişebilmektedir.

Finlandiya örneğinden hareketler, her türlü ayrımcılığın reddedildiği, katılımcı toplumsal yapılarda girişimcilik düzeyi daha yüksek olmaktadır. Finlandiya’da ve girişimcilik düzeyinin yüksek olduğu ülkelerde aşağıdaki nitelikler gözlemlenmiştir:

- Öğrencilerin okulu daha çok sevmeleri yönünde uygulamalar vardır;
- Okullarda katılımcı bir yapı ya da kültür vardır;
- Öğrencilere “birlikte mutlu olma”nın önemi öğretilmektedir;
- İlkokullarda, dokuzuncu sınıfa kadar ev ödevi verilmemektedir;
- Okullarda teneffüs süreleri uzundur; günlük dört saatlik eğitimin en az 70 dakikası teneffüslere ayrılmıştır;
- Girişimcilikle ilgili yönlendirmeler ilkokuldan, ilk sınıflardan itibaren başlamaktadır;
- Finlandiya’da ve girişimcilik düzeyinin yüksek olduğu diğer ülkelerde çok sayıda girişimcilik araştırma merkezi vardır;
- Girişimcilik araştırma merkezleri, bilginin en yoğun aktarıldığı kurumlar olan üniversitelerde özellikle çok sayıda vardır;
- Bu ülkelerde bireye üst düzeyde saygı gösterilmektedir. Dolayısıyla; çocuklara da , onların kişiliğine de üst düzeyde saygı gösterilmektedir;
- Finlandiya’da okul yaşamı ile gerçek yaşam ile bütünleştirilmiştir;
- Bu ülkelerde “Yaşayarak öğrenme” ilkesi esas alınmaktadır;
- Öğrenci merkezli bir eğitim sistemi girişimcilik düzeyi arasında bir doğrusal ilişki olduğu, gözlemlere dayalı olarak iddia edilebilir;
- Her türlü ayrımcılık ortadan kaldırılmasına dönük politikalar izlenmektedir;
- Farklı özelliklere sahip çocukların birlikte eğitim almaları sağlanmaktadır;
- Farklı beceri ve yetenek düzeylerindeki çocukların aynı sınıflarda öğrenim görmekte oldukları;
- Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilere mutlaka ortak, genel, birlikte eğitim de verilmektedir;
- Öğrenciler arasında rekabeti artıracak uygulamalara ve yöntemler, en azından belli bir yaştan önce, bütünüyle ortadan kaldırılmaktadır;
- Çocuklara, “birlikte başarmanın mutluluğunun tadına varma” duygusu yaşatılmaktadır;
- Çocukların kendilerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlanmaktadır;
- Meslek seçimleri ile yönlendirmelerde bireysel beceri ve yetenekler temel hareket noktasıdır;
- Okullar, mal ya da hizmet üreten diğer işletmelerle yakın ilişkiler içerisinde oldukları. Okullar, öğrenci ve öğretmenlerin birlikte okul ziyaretlerini rutin bir faaliyet olarak ve sıklıkla gerçekleştirmektedirler;
- Yaz dönemlerinde gençlik kampları kurulmalıdır;
- Eğitim, her aşamada devlet tarafından finanse edilmektedir;
- Öğrenciler, müfredatın oluşumuna ve derslerin içeriğine dair kararların alındığı toplantılara görüşleriyle katkıda bulunmaktadırlar;

- Öğretmenlik mesleği çok saygındır;
- Öğretmenlik mesleğine girmek çok zordur;
- Öğretmenler, müfredatın oluşumuna doğrudan katkıda bulunmaktadır.

6. Tartışma ve Sonuç

Bu projede, girişimciliğin geliştirilmesinde eğitimin rolü ele alınmıştır. Bu çerçevede, model ülke Finlandiya'daki uygulamalar incelenmiş ve bulgular ortaya konmuştur. Bu proje çerçevesinde gerçekleştirilen araştırmada elde edilen temel sonuç, girişimciliğin esnek, öğrenci odaklı, öğrenciyi merkeze alan ve ona saygı gösteren, değer veren ve onu özgür bırakan bir eğitim sistemi doğrudan ilişkili olduğu yönündeki gözlemdir. Yine, sadece doğrudan girişimcilik eğitimleri değil, genel eğitim de girişimcilik faaliyetlerini desteklemektedir. Genel eğitim de girişimcilik faaliyetleri üzerinde belirleyici etkiye sahip olabilmektedir. Bu durum, toplumsal kültürün oluşumunda eğitimin rolü ile açıklanabilir.

Finlandiya ve diğer Nordik ülkelerde uygulanan eğitim politikasının temel odağı “yaşayarak öğrenme”, “hayatın içinde yer alarak” öğrenmedir. Böyle bir eğitim sistemi ile; girişimcilik için temel olan bilgi, kendine güven, risk alabilme, yenilikçilik gibi kişilik özellikleri daha kolay kazanılabilmektedir.

Finlandiya örneğinde, girişimci bir toplum yaratabilmek için dürüstlük, bilgi, bilim, katılımcılık temelinde bir toplumsal yapı oluşturulduğu görülmüştür. Bu özellikler, gelişmiş ülkelere ve toplumlara özgüdür. Bu özellikler, aynı zamanda girişimciliği de, girişimcilik eğilimini de desteklemektedir.

Yukarıdaki ifadeler çerçevesinde şu öneriler geliştirilmiştir:

- Öğrencilerin okulu daha çok sevmeleri yönünde uygulamalar geliştirilmelidir.
- Okullarda katılımcılık artırılmalıdır.
- Öğrencilere “birlikte mutlu olma”nın önemi öğretilmelidir;
- İlkokullarda, dokuzuncu sınıfa kadar ev ödevi verilmemelidir;
- Okullarda teneffüs süreleri artırılmalıdır;
- Girişimcilik dersi temel bir ders olarak ilkokuldan itibaren okutulmalıdır;
- Girişimcilik projeleri konusunda projeler hazırlanmalıdır;
- Girişimcilikle ilgili araştırma merkezleri kurulmalıdır;
- Girişimcilik araştırma merkezlerinde her yaştan insanın katılımının sağlanabileceği faaliyetler gerçekleştirilmelidir;
- Çocukların kişiliğine saygı gösterilmesi yönünde toplum yönlendirilmelidir;
- Okul, gerçek yaşam ile bütünleştirilmelidir;
- “Yaşayarak öğrenme” ilkesi esas alınmalıdır;
- Öğrenci merkezli bir eğitim sistemi yaşama geçirilmelidir;

- Her türlü ayrımcılık ortadan kaldırılmalıdır;
- Farklı özelliklere sahip çocukların birlikte eğitim almaları sağlanmalıdır;
- Farklı beceri ve yetenek düzeylerindeki çocukların aynı sınıflarda öğrenim görmeleri sağlanmalıdır;
- Özel eğitime ihtiyaç duyan öğrencilere mutlaka ortak, genel, birlikte eğitim de verilmelidir;
- Öğrenciler arasında rekabeti artıracak uygulamalara ve yöntemler, en azından belli bir yaştan önce, bütünüyle ortadan kaldırılmalıdır;
- Çocuklara, “birlikte başarmanın mutluluğunun tadına varma” duygusu yaşatılmalıdır;
- Çocukların kendilerini özgürce ifade etmelerine olanak sağlanmalıdır;
- Meslek seçimleri ile yönlendirmelerde bireysel beceri ve yetenekler temel hareket noktası olmalıdır;
- Girişimcilik konusunda “kamu spotları” oluşturulmalı ve yaygın şekilde duyurulmalıdır;
- Başarılı girişimciler ayrıca ödüllendirilmeli, kamuoyuna tanıtılmalıdır;
- Her yıl, bir, “Yılın Başarılı Girişimcileri” kitabı yayınlanmalıdır;
- Okullar, mal ya da hizmet üreten diğer işletmelerle yakın ilişkiler içinde olmalıdır. Okullar, öğrenci ve öğretmenlerin birlikte okul ziyaretlerini rutin bir faaliyet olarak ve sıklıkla gerçekleştirmelidirler;
- Bütün illerde, yaz dönemlerinde gençlik kampları kurulmalıdır;
- Eğitim, her aşamada devlet tarafından finanse edilmelidir;
- Kültürel etkileşimin artırılması için öğrenci değişim programlarının kapsamı genişletilmelidir ve yeni değişim programları oluşturulmalıdır;
- Devlet, burs vererek daha çok öğrenciyi yurt dışına göndermelidir;
- Uluslararası girişimcilik araştırma merkezleri ile daha çok işbirliği gerçekleştirilmelidir;
- Öğrenciler, müfredatın oluşumuna ve derslerin içeriğine dair kararların alındığı toplantılara görüşleriyle katkıda bulunmalıdırlar;
- Öğretmenler, müfredatın oluşumuna doğrudan katkıda bulunmalıdırlar;
- Öğretmenlik mesleğine girmek isteyenlerde daha üst düzey nitelikler aranmalıdır;
- Öğretmenlerin ücret düzeyleri yükseltilmelidir;
- Öğretmenlerin daha da saygın insanlar olmaları yönünde onlar desteklenmelidir;
- Girişimcilik dersleri, girişimcilik uygulamasıyla bütünleştirilmelidir;
- Girişimcilik eğitimlerine, girişimcilikte başarılı ya da başarısız olmuş başarılı girişimciler de davet edilmelidir.

SOS-BAP-A-230218-75 proje numarasıyla, Giresun Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü Birimi tarafından desteklenen “Girişimciliğin Yaygınlaştırılmasında Eğitimin Önemi: Model Ülke Finlandiya’daki Uygulamalar” başlıklı projeden uyarlanmıştır.

Kaynakça

- Ahmetoglu, G., Leutner, F., Chamorro-Premuzic (2011), “EQ-nomics: Understanding the Relation Between Individual Differences in Trait Emotional Intelligence and Entrepreneurship”, *Personality and Individual Differences*, 51, 1028-1033.
- Akdemir, A. (2009), İşletmeciliğin Temel Bilgileri, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Baron, R. A. (1998), “Cognitive Mechanisms in Entrepreneurship: Why and When Entrepreneurs Think Differently than Other People”, *Journal of Business Venturing*, 13(4), 275-294.
- Baron, R. A. (2004), “The Cognitive Perspective: A Valuable Tool for Answering Entrepreneurship’s Basic Why Question”, *Journal of Business Venturing*, 19 (2), 221-239.
- Beaver, G. (2002), “Small Business, Entrepreneurship and Enterprise Development”, England: Pearson Education Limited.
- Becker, G. S. (1975), “Human Capital”, The National Bureau of Economics Research, İkinci Baskı, New York, Amerika Birleşik Devletleri.
- Carayannis, E. G., Evans, D., Hanson, M. (2003), “A Cross-Cultural Learning Strategy for Entrepreneurship Education: Outline of Key Concepts and Lessons Learned From a Comparative Study of Entrepreneurship Students in France and the US”, *Technovation*, 23, 757-771.
- Gartner, W. B. (1988), “Who is an Entrepreneur? Is the Wrong Question?”, *American Journal of Small Business*, 12(4), 11-32.
- Fiet, J. O. (2000), “The Pedagogical Side of Entrepreneurship Theory”, *Journal of Business Venturing*, 16, 101-117.
- Finkle, T. A., Deeds, D. (2001), “Trends in the Market for Entrepreneurship Faculty”, 1989 – 1998, *Journal of Business Venturing*, 16, 613-630.
- Hatten, T. S. (1997), *Small Business: Entrepreneurship and Beyond*, USA: Prentice-Hall, Inc.
- İrmiş, A., Durak, I, Özdemir, L. (2010), “Girişimcilik Kültürü: Anadolu Girişimciliğinden Örnekler”, Bursa: Ekin Yayınevi.

- Kahya, C., I. İmamoğlu, K. (2013), “Sosyo-Demografik Özellikler ve Girişimcilik İlişkisinin Yerel Kalkınma Bağlamında Değerlendirilmesi (Bayburt İli Örneği)” *Akademik Bakış Dergisi* (Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi), 38, 1-14.
- Karabulut, A. T. (2009), “Üniversite Öğrencilerinin Girişimcilik Özelliklerini ve Eğilimlerini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 26(1), 331-356.
- Katz, J. A. (2003), “The Chronology and Intellectual Trajectory of American Entrepreneurship Education, 1876 – 1999”, *Journal of Business Venturing*, 18, 283-300.
- Kourilsky, M. L., Walstad, W. B. (1998), “Entrepreneurship and Female Youth: Knowledge, Attitudes, Gender Differences, and Educational Practices”, *Journal of Business Venturing*, 13, 77-88.
- Lee, J. (1999), “Impact of Culture on Entrepreneurship”, *AAM Journal*, 4(2), 1-22.
- Lucas, R. (1998), “On the Mechanics of Economic Development”, *Journal of Monetary Economics*, 22, 3-42.
- McMullan, W. E., Gillin, L. M. (1998), “Industrial Viewpoint – Entrepreneurship Education”, *Technovation*, 18 (4), 275-286.
- Megginson, W. L., Byrd, M. J., Emeritus Megginson, L. C. (2000), “Small Business Management: An Entrepreneur’s Guidebook”, Third Edition, USA: Irwin McGraw-Hill.
- Mitchell, R. K., Busenitz, L., Lant, T., Mcdougall, P.P., Morse, E. A., Smith, B. J. (2002), “Toward a Theory of Entrepreneurial Cognition: Rethinking the People Side of Entrepreneurship Research”, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 27(2), 93-104.
- Mucuk, İ. (2013), *Modern İşletmecilik*, İstanbul: Türkmen Kitabevi.
- Müftüoğlu, T., Durukan, T. (2004), *Girişimcilik ve KOBİ’ler*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Naffziger, W. D., Hornsby, S. J., Kuratko, F. D. (1994), “A Proposed Research Model of Entrepreneurial Motivation”, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, 18(3), 29-41.
- Okudan, G. E., Rzasa, S. E. (2006), “A Project-Based Approach to Entrepreneurial Leadership Education”, *Technovation*, 26, 195-210.
- Özdemir, A. (2017), “Bütün Öğrencilerin Okulu Finlandiya Okulları”, *İnformel Ortamlarda Araştırmalar Dergisi* (İOA), 2(1), 59-91.

- Rasmussen, E. A., Sorheim, R. (2006), Action-Based Entrepreneurship Education, *Technovation*, 26, 185-194.
- Sexton, D. L., Upton, N. B., Wacholtz, L. E., P. P. McDougall, (1997), Learning Needs of Growth-Oriented Entrepreneurs, *Journal of Business Venturing*, 12, 1-8.
- Stefanovic, I., Rankovic, L., Prokic, S. (2011), “Entrepreneurs’ Motivational Factors: Empirical Evidence from Serbia”, *Serbian Journal of Management*, 6(1), 73-83.
- Taşkın, E. (2012), “Başarılı Girişimcilerin Ortak Özellikleri. Girişimcilik ve KOBİLER: Kavramlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Editör: Prof. Dr. B. Zafer Erdoğan; içinde, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Tiryaki, A. (2012), “İktisat Teorisinde Girişimcilik. Girişimcilik ve KOBİLER: Kavramlar, Sorunlar ve Çözüm Önerileri”, Editör: Prof. Dr. B. Zafer Erdoğan; içinde, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Uluköy, M., Demireli, C., Kahya, V. (2013), “KOSGEB Girişimcilik Kurslarına Katılan Katılımcıların Girişimcilik Profiline Yönelik Bir Alan Araştırması”, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 8(2), 79-96. www.marmaragirisim.com
- Uygun, R. K. (2016), “Girişimcilik Teori ve Uygulamaları”, Birinci Baskı, Bursa: Ekin Yayınevi.
- Veccio, R. P. (2003), “Entrepreneurship and Leadership: Common Trends and Common Threads”, *Human Resource Management Review*, 13, 303-327.
- Westhead, P., Ucbasaran, D., Wright, M. (2003), “Differences between Private Firms Owned by Novice, Serial and Portfolio Entrepreneurs: Implications for Policy Makers and Practitioners”, *Regional Studies*, 37(2), 187-200.
- Yelkikalan, N., Akatay, A., Yıldırım, H. M., Karadeniz, Y., Köse, C., Koncagül, Ö., Özer, E. (2010), “Dünya ve Türkiye Üniversitelerinde Girişimcilik Eğitimi: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 51-59.

COVID-19 VE DERİNLEŞEN YOKSULLUK

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Berna AK BİNGÜL**

Covid-19 and Deepening Poverty

Yazar(lar) / Author(s)

Rengin AK¹

Berna AK BİNGÜL²

Armağan TÜRK³

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 15/07/2022
Makale Kabul Tarihi : 04/11/2022

Anahtar Kelimeler:

Covid-19, Pandemi, Salgın,
Yoksulluk, Alkire-Foster

ÖZ

Tarih boyunca pandemi ve salgınların insan toplulukları üzerinde birçok etkisi olmuştur. Bu dönemlerde toplumsal bir sorun olan yoksulluk kavramı farklı boyutlarıyla ve daha derin etkileriyle karşımıza çıkmaktadır. Son yüzyıldaki tıbbi gelişmelere rağmen salgınlar toplumlar için tehdit oluşturmaktadır. Salgınlar bazen belirli bir bölgede etkisini gösterirken bazen de yayılarak pandemi haline gelmektedir. Salgınların en önemli yönü insan kaybına yol açması olsa da ekonomi üzerinde de önemli yansımaları olmaktadır. Bu yansımalar içinde yoksulluk üzerindeki etkileri önemlidir. Yoksulluk, sürdürülebilir geçim kaynakları sağlamak için gelir ve üretken kaynaklarının eksikliğinden daha fazlasını içermektedir. Açlık ve yetersiz beslenme, eğitime ve diğer temel hizmetlere sınırlı erişim, sosyal ayrımcılık ve dışlanmanın yanı sıra karar alma süreçlerine katılım eksikliği de bunun belirtileri arasındadır. Pandemi süreci çeşitli sosyal gruplar arasında orantısız bir yoksulluk ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bundan dolayı yoksulluğun ortadan kaldırılmasının hem sosyal hem de ekonomik etkileri olacaktır. Pandemi dönemleri yoksulluğun temelini oluşturan işsizlik ve eksik istihdamı etkilemektedir. Bu nedenle, üretken istihdam fırsatlarının yaratılması, yoksulluğun azaltılması ve sürdürülebilir ekonomik ve sosyal kalkınmanın sağlanması için esastır. Yoksullar, özellikle kadınlar ve genç insanlar için hem gelir hem de güçlenme sağlayan insana yakışır işler sağlanması da işin farklı bir boyutudur.

Bu çalışmada Covid-19 salgınının, en genel haliyle gelire sahip olamama olarak tanımlanan yoksulluk üzerindeki etkisi ele alınacaktır. Yoksulluk herkes tarafından bilinen bir gerçeklik olmakla birlikte yoksulluğun ölçülmesi konusunda farklı görüşler vardır. Literatürde yer alan çalışmaların bir kısmı bir standart oluşturmaya çalışırken bazı çalışmalarda yoksul nüfusun sayısını tespiti yöneliktir. Bu çalışmalar yoksulluğun ölçümüyle ilgili birçok yöntemin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kapsamda çalışmada literatüre katkı olması açısından çok boyutlu yoksulluğu ölçme yöntemi olarak Alkire-Foster yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem kullanılarak Türkiye için yapılan analizde 2019 ve 2020 yılı önceki yıllarla karşılaştırılarak Covid-19 döneminde yoksulluğun etkisi ölçülmüştür. Alkire-Foster yöntemi, her bir kişinin

¹ Prof. Dr., Kırklareli Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: rengin.ak@klu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0003-0364-9975>

² Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi Finans ve Bankacılık Bölümü, e-posta: berna.akbingul@klu.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-2813-2780>

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, e-posta: aturk@bandirma.edu.tr, Orcid No: <https://orcid.org/0000-0002-6646-9333>

aynı anda karşı karşıya kaldığı sağlık, eğitim veya yaşam standartları gibi çoklu yoksunlukları yansıtır. Elde edilen sonuçta rakamın büyümesi yoksulluğun arttığını, küçülmesi ise yoksulluğun azaldığını göstermektedir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 15/07/2022
Accepted Date : 04/11/2022

Keywords:

Covid-19, Pandemic,
Outbreak, Poverty, Alkire-
Foster

ABSTRACT

Although pandemics and epidemics have significantly affected human communities throughout history, this social problem exhibits different and deeper dimensions today. Despite the medical advances in the last century, epidemics pose a threat to societies. While epidemics sometimes show their effect in a particular region, sometimes they spread and become a pandemic. Although the most vital aspect of outbreaks is the loss of people, they also have grave repercussions for the economy. One of these reflections is the poverty effect. Poverty means more than a lack of income and productive resources to provide sustainable livelihoods and encompasses hunger and malnutrition, limited access to education and other fundamental services, social discrimination, exclusion, and lack of participation in decision-making processes. Pandemics lead to the emergence of disproportionate poverty among various social groups, and thus the combat for eradication of poverty will have both social and economic effects. Pandemic periods bring along unemployment and underemployment problems, which form the basis of poverty. Therefore, employment opportunities are essential for poverty reduction and sustainable economic and social development. Providing respectable jobs that provide both income and empowerment for the poor, especially women and young people, is another requirement of the situation.

The current study discussed the impact of the COVID-19 pandemic on poverty, which is the inability to have income in its most general form. Although poverty is a reality known to everyone, there are different views on the measurement of poverty. While some studies in the literature seek to establish a standard, some studies aim to determine the number of poor people. These studies have produced many methods of measuring poverty. In this context, this research, preferring the Alkire-Foster multidimensional poverty measurement method, calculated the impact of poverty in Türkiye during the COVID-19 period by comparing 2019 and 2020 with previous years. The Alkire-Foster expresses the multiple deprivations that each person simultaneously faces, such as health, education, or living standards. Upward results indicate higher poverty, while downward results.

1.Giriş

Birinci Dünya Savaşı sonrasında tıbbi alanda ortaya çıkan gelişmeler ortalama insan ömrünün uzamasında etkili olmuştur. Tıp alanında yaşanan gelişmeler bazı hastalıkların ölümcül olmaktan çıkmasına yol açmıştır. Büyük ölüm ve salgınlara yol açan çiçek hastalığı tamamen ortadan kalkarken, çocuk felci, kızamık, difteri gibi hastalıklarda aşılama ile birlikte yok denecek kadar azalmıştır. Bu gelişmelere rağmen salgınlar insan yaşamını hala etkilemektedir. Salgınların belirli bölgelerde ortaya çıkması bir sorun olsa da asıl sorun ortaya çıktığı bölgeden yayılarak pandemi haline gelmesidir. Salgınların birçok etkisi olmakla birlikte en önemli etkisi insan kaybına yol açmasıdır. Salgınlar ve pandemilerin insan kaybına yol açması istihdam kaybına yol açmasından

dolayı ekonomiyi de etkilemektedir. Literatürde yer alan çalışmalarda salgın hastalıkların sağlık, ulaşım, tarım ve turizm sektörleri dahil olmak üzere çeşitli kanallar aracılığıyla bir ülke ekonomisini etkilediğini göstermektedir. Aynı zamanda, diğer ülkelerle ticaret de etkilenebilirken, modern ekonomilerin birbirine bağıllığı, bir salgının uluslararası tedarik zincirlerini de etkileyebileceği anlamına geliyor. Bu etkiler ve hızlı kentleşme, artan uluslararası seyahat ve iklim değişikliğinin, salgınları sadece yerel bir olgu olmaktan çıkarıp küresel bir olgu haline getirmektedir. Bununla birlikte, tüm ülkelerin bu tehdide karşı gerekli önlemleri almalarının önemli olduğu da ortaya çıkmıştır.

Salgın ve pandemilerde yaşanan insan kayıpları işgücünün azalmasına yol açarak ekonomiyi etkilemektedir. Bu süreç devamında ekonominin yavaşlamasıyla birlikte gelirlerin azalması işsizliğin artması ile hane halkını etkilemektedir. Gelirlerin azalması ya da hiç gelir elde edememe yoksul kategorisine giren insan sayısını arttırmaktadır. Kısacası pandemi dönemleri yoksulluk üzerinde etkilidir ve yoksul sayısının artmasına yol açmaktadır. Yoksulluk kavramı sosyal bir olgu olmasından dolayı her dönem tartışılan bir konu olmuş ve yoksulluğun azaltılması ve giderilmesine yönelik çalışmalar gündemde kalmıştır. Pandemi dönemlerinin yoksulluğu arttırması bu dönemlerde yoksulluk ile ilgili çalışmaları da arttırmaktadır. Literatürde yoksulluk ile ilgili çalışmaları iki ana başlığa ayırabiliriz. Birinci kısımda yoksulluğun tanımı ve kimlerin yoksul sayılması gerektiğine yönelik çalışmalar varken ikinci kısımda yoksulluğun ölçülmesinde kullanılacak kriterler ve hesaplama yöntemleri bulunmaktadır. Bu ayırmda yoksulluğun tanımının yapılması hesaplanmasına göre daha kolay olmaktadır. Bunun temel nedeni ülkelerin sosyal ve ekonomik yapılarının farklı olmasından dolayı yoksulluk kriterlerinin farklılaşabileceğidir. Bir diğer sorun ise yoksulluğu ölçmek için kullanılan değişkenlerin ülkelere göre farklılaşmasıdır. Kullanılan yöntemlerdeki veri setinin her ülke için sağlanabilmesi mümkün olmamaktadır.

21 yy. da Çin’de ortaya çıkarak önce ulusal sonrasında küresel etki yaratan ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) tarafından Pandemi olarak tanımlanan Covid-19, özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde dezavantajlı gruplar üzerinde derin bir sağlık ve ekonomik etkiler yaratmıştır. Salgının yayılımını azaltmak için uygulanan, sosyal mesafe, karantina gibi kısıtlamalar, ücretsiz izne ayrılma, uzaktan çalışma, kısa çalışma gibi uygulamalar özellikle gelir düzeyi düşük olan ve yoksulluk ile mücadele eden savunmasız insanların gelir kaybı yaşamalarına yol açmıştır. Yaşanılan gelir kayıpları savunmasız durumda olan ve kırılgan topluluğu ifade eden yoksulları temel ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma getirmektedir. Küresel düzeyde yoksulluğu önlemeye yönelik uygulamalar ve politikalar Covid-19 ‘un yıkıcı etkileri nedeniyle işlevsiz hale gelmekte ve yoksulluğu derinleştirici etki yaratmaktadır.

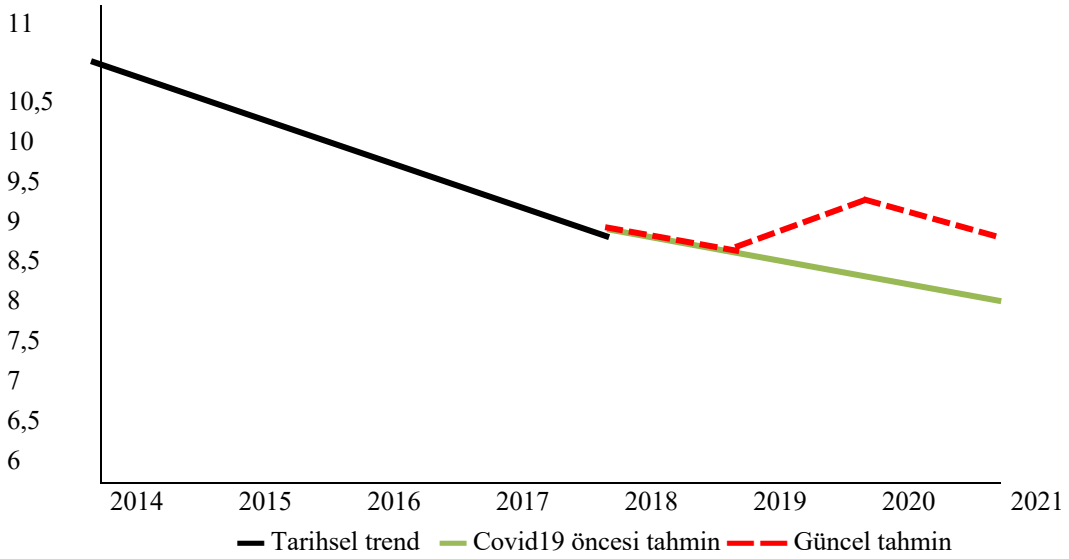
Bu çalışmada Covid-19 pandemisinin küresel bir problem olan yoksulluk üzerindeki etkileri farklı yönleri ile ele alınarak Türkiye için yapılan analizde 2019 ve

2020 yılı önceki yıllarla karşılaştırılarak Covid-19 döneminde yoksulluğun etkisi incelenmiştir. Bu incelemede Alkire-Foster yöntemi tercih edilmiştir. Literatürde daha kapsamlı ve farklı yöntemler olmakla birlikte literatüre katkı sağlamak ve farklı yöntemlerle elde edilen sonuçların karşılaştırılması amacıyla çalışmada Alkire-Foster yöntemi kullanılmıştır.

2. Pandemi ve Yoksulluk İlişkisi

İnsani, ekonomik ve sosyal bir kriz olan ve WHO tarafından pandemi olarak nitelendirilen Covid-19, toplumlara özünde saldırarak sağlık krizinden çok daha fazlasını ifade etmektedir (UN, 2020a). Yarattığı yıkıcı etki küresel yoksulluğun azaltılmasında yıllarca kaydedilen ilerlemeyi ve çabayı ortadan kaldırmaktadır (Yasmin vd. 2021). Küresel düzeyde Covid-19'un potansiyel etkisi, 2030'a kadar yoksulluğu sona erdirmeye konusunda BM'nin Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi için bir zorluk teşkil etmektedir (Sumner vd. 2020a:8).

Şekil 1. Covid-19'un Küresel Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: (Küresel Yoksulluk Oranı %)

UNU Dünya Kalkınma Ekonomisi Araştırmaları Enstitüsü (UNU-WIDER) tarafından yayınlanan araştırmada, küresel pandeminin ekonomik yansımalarının küresel yoksulluğu toplam nüfusun %8'i kadar artırabileceği ve özellikle orta gelirli gelişmekte olan ülkelerde yoksullaşmaya karşı yürütülen mücadelede elde edilen kazanımları salgının tehdit ettiği, bu ülkelerde salgının dramatik bir şekilde artacağı ve küresel yoksulluğun Güney Asya ve Doğu Asya'daki gelişmekte olan ülkelere geri kayacağı öngörülmektedir (UNU, 2020).

Covid-19 salgını nüfusun tümü ve özellikle de en savunmasız durumda olan ve yoksulluk çeken insanlar, yaşlılar, engelliler, gençler ve kadınlar da dâhil olmak üzere tüm toplumu etkilemiş ve etkilemeye devam etmektedir. Bu konudaki ilk sonuçlar, virüsün sağlık ve ekonomik etkilerinin yoksul insanlar tarafından orantısız bir şekilde karşılandığını göstermektedir (UN, 2020a). Salgını kontrol altına almaya yönelik tedbirlerin savunmasız çalışanlar ve kadınlar üzerinde orantısız etkileri olduğundan, Covid-19'un eşitsizliği geçmiş krizlerden daha da kötü hale getirmesi beklenmektedir (IMF, 2020a).

Akademisyenler, devlet kurumları ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar tarafından yürütülen ve/veya analiz edilen birçok araştırma, yoksulluğun, yoksul insanların yaşamları üzerindeki etkilerini belgelemiştir. Yoksulluk toplumun tamamını etkilemekle birlikte çocuklar üzerindeki etkisi daha da fazladır. Genel olarak, yoksul çocuklar yetişkin olduklarında daha fakir olma olasılıkları, liseyi bırakma, ergenlik çağında ebeveyn olma ve iş sorunları yaşamalarından dolayı daha yüksektir. Yoksul olmayan çocukların yalnızca yüzde 1'i genç yetişkinler olarak fakir hale gelse de yoksul çocukların yüzde 32'si genç yetişkinler olarak yoksullaşmaktadır (Ratcliffe & McKernan,2010:8). Yoksulluğun ortaya çıkmasında birçok etken olmakla birlikte yoksulluğun sonucu olarak, boşanma ve aile içi çatışmalar da dahil olmak üzere çeşitli aile sorunlarına sahip olma, yoksul insanların çeşitli sağlık sorunları olma olasılığı daha yüksektir. Yoksulluk içinde büyüyen çocukların liseden mezun olma veya üniversiteye gitme olasılıkları daha düşük ve sokak suçu işleme olasılıkları daha yüksektir (University of Minnesota Libraries Publishing, 2010). Bu sonuç göstermektedir ki mevcut pandeminin yoksulluk üzerine gerçek etkileri uzun vadede gözlemlenecektir.

Yoksulluk içinde yaşamak genellikle Covid-19'a ve ekonomik etkilerine daha fazla maruz kalma anlamına gelir ve kriz aslında artan yoksulluk ve eşitsizlik arasında bir kısır döngüyü de beraberinde getirmektedir. Savunmasız olanlar hem kilitlenmelerden hem de salgının doğrudan sağlık tehdidinden en ağır şekilde etkilenirken, uzaktan çalışma becerilerine sahip hizmet sektöründe çalışan kesim önemli ölçüde daha fazla korumadan yararlanma olanağına sahiptirler. Krizin ardından teknolojik donanıma sahip zengin ve orta kesim kazanımlardan yararlanırken, yoksullukla mücadele eden bireyler yoksulluk içinde kalarak gelir, sağlık ve eğitim problemleri ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum uzun süreli etkiler yaratacaktır (UN, 2020b).

Karantina önlemleri ve ekonomik faaliyetteki düşüş nedeniyle işgücü arzı düşmektedir. Dünyadaki çalışma çağındaki nüfusun önemli bir kısmı yoksulluk riski altında olup bu durumda istihdam, bireylerin ve ailelerinin sadece temel yaşam ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik bir konu olmaktadır. Birçok kişi özellikle düşük maaş ile sosyal koruma ve haklara ya az erişimle veya bu haklara sahip olmadan, özellikle kayıt dışı ekonomide savunmasız işlere girmek zorunda kalmaktadır (Social Watch,

2019). Tarım ve hizmet sektörlerinde, genellikle küçük işletmelerde veya aile işletmelerinde kayıt dışı olarak istihdam edilme durumunda ise sosyal koruma ve finansal erişime uzak olan bu grubun pandemiden derinden etkilenmesi sonucunu doğurmaktadır.

Covid-19 krizi tüm dünyaya şok dalgaları yaratırken, düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler bu duruma yanıt vermek için çareler ararken hem dış şoklardan sert bir şekilde etkilenmeleri hem de virüsün yayılması ve onu kontrol altına almak için alınan kilitleme önlemleri nedeniyle ciddi iç daralmayla karşı karşıya kalmışlardır. Aynı zamanda, sınırlı kaynaklar ve zayıf kurumlar, birçok düşük gelirli gelişmekte olan ülke ekonomilerini destekleme kapasitesini kısıtlamaktadır (IMF, 2020b).

3. Literatür Taraması

Covid-19 sürecinde çok boyutlu yoksulluğu ölçmek için Brezilya için yapılan bir çalışmada Alkire Foster ve bulanık küme yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, ülkedeki yapısal yoksunlukları ve bölgeler ve etnik gruplar arasında önemli eşitsizliği ortaya koymuştur. Ampirik kanıtlar, pandemi dönemlerinde en savunmasız gruplara öncelik verilmesi gerektiğine dair ek bir uyarı sunmuştur ve koordineli ulusal eylem planına ihtiyacı güçlendirmiştir (Tavares & Betti,2021:1).

Sumner vd. (2020b) çalışmalarında, Covid-19 salgınının gelişmekte olan ülkelerdeki yoksulluk insidansı, yoğunluğu ve şiddeti ve küresel yoksulluğun dağılımı üzerindeki potansiyel etkisi için bir dizi tahminde bulunmuş ve Covid-19'un yoksullukta önemli ölçüde artışlar yaratacağı ifade edilmiştir. Tahminlere göre 1,90 dolarlık yoksulluk sınırının altında 400 milyona kadar, 3,20 dolar ve 5,50 dolarlık yoksulluk sınırları altında 500 milyondan fazla yeni yoksul ortaya çıkabilecektir. Ayrıca, her bir yoksulluk sınırının altındaki küresel gelir açığı yüzde 60'a kadar genişleyebileceği hesaplanmıştır. Son olarak, küresel yoksulluğun yerinin orta gelirli ülkelere, Güney Asya ve Doğu Asya'ya kayacağını gösteren ülke düzeyinde yoksulluk tahminleri yapılmıştır.

Sumner vd. (2020a) tarafından yapılan farklı bir çalışmada, ekonomik durgunluğun, milyonlarca insanı yoksulluğa iteceği ve 138 gelişmekte olan ve 26 yüksek gelirli ekonomiyi kapsayan hızlı bir simülasyonda, en ılımlı senaryoda bile Covid-19'un fazladan 85 milyon insanı yoksullaştırabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Covid-19'un yoksulluk üzerine etkileri için Endonezya'da hastalığın en yaygın olduğu Palangka Raya şehri için yapılan çalışmada, öncelikle salgının yoksulluk üzerinde önemli bir etkileme potansiyelinin var olduğu vurgulanmıştır. Salgına bağlı küresel ekonomik durgunluk bölgede yoğun olarak görülen küçük ve orta ölçekli işletmelerin çalışma normal rutinlerini bozmakta ve istihdam üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır. Bunun sonucu olarak ortaya çıkan gelir kayıpları hem çalışanları hem de işletme sahiplerini etkilemektedir. Ayrıca salgın sonrası dönemde bazı işletmelerin tamamen ortadan kalkacak olması hem bölge hem de ülke ekonomisi açısından etkiler

yaratacağından bunun sonucu olarak bölge halkının gelir kaybı yanında ülkenin tamamı içinde bir gelir kaybı ortaya çıkabilme tehlikesi bulunmaktadır (Ningrum vd., 2020:626-27).

Amerika için aylık veriler kullanılarak mevcut salgının gelir ve yoksulluk üzerindeki etkilerinin araştırıldığı çalışma, salgının başlangıcında, hükümet politikasının yoksulluğun düşmesine ve bir dizi demografik grup ve coğrafyada düşük gelir yüzdelerinin yükselmesine yol açtığını göstermiştir. Yapılan simülasyon yoksulluktaki tüm düşüşün, işsizlik sigortası yardımları ve Ekonomik Etki Ödemeleri dahil olmak üzere devlet yardımlarındaki artışla açıklanabileceğini göstermiştir (Han vd., 2020:1).

Amerika için yapılan farklı bir çalışmada ise bir ailenin yıllık kaynaklarına dayalı yoksulluk ölçümleri yerine aylık kaynaklara dayalı yoksulluk ölçümleri kullanılmıştır. Yapılan hesaplamalarda 2020 yılı için yoksulluk oranının %15'ten %16,7'ye yükseldiği hesaplanmıştır. Aylık yoksulluk oranlarındaki artışlar özellikle Siyah ve Hispanik bireylerin yanı sıra çocuklar için daha şiddetli olmuştur (Parolin vd., 2020:1).

Covid-19 salgınının Endonezya'daki büyüme ve yoksulluk üzerindeki etkisini tahmin etmek için, geçmiş bir şok modeline dayalı simülasyonlarda, ekonomik büyüme oranının %4,2'ye düştüğü Covid-19 etkisinin en iyi senaryosunda, yoksulluk oranının Eylül 2019'daki %9,2'den 2020 sonunda %9,7'ye yükseldiğini ve bunun daha fazla insanı yoksullaştırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Ancak ekonomik büyüme oranının %-3,5'e düştüğü en kötü senaryo ise, yoksulluk oranının %16,6'ya yükselerek 19,7 milyon daha fazla insanın fakirleşmesi sonucunu ifade etmektedir (Suryahadi vd., 2020:188).

Covid-19'un etkileri ile ilgili Decerf vd. (2020) tarafından yapılan çalışma da ise Covid-19 salgınının neden olduğu ölüm ve yoksulluk artışlarının küresel refah sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmada üç ana bulgu ortaya çıkmıştır. Birincisi, 2020 yılının haziran ayı başlarında, salgın 150 ülkede en az 68 milyon ek yoksulluk ve yıllık 4,3 milyon yaşam kaybına neden olmuştur. İkincisi, pandemide ortalama ömrün azalması kişi başına GSYİH'yi sistematik olarak azaltmakta ve yoksulluk, yoksul ülkelerde refah maliyetlerinin çok daha büyük bir kısmını oluşturmaktadır. Son olarak, herhangi bir politika müdahalesi olmaksızın, kaybedilen yaşam yılı, yoksullukta geçirilen yıllardan daha büyük olma eğilimindedir ve genel refah kayıplarının daha büyük olduğudur.

Buheji (2020) çalışmasında, Covid-19'un ekonomik etkisinin üç olası senaryo aracılığıyla ortaya çıkabileceğini vurgulanmıştır. Birinci senaryo dünyadaki ülkelerin çoğunda, işgücü üretkenliği şoku, işçilerin gelir azalması ve bu da işgücü verimliliğinde ortalama düşüşe neden olmasıdır. İkinci olarak dağıtım kanallarındaki kesintilerin yerel ekonomik faaliyetleri azaltması küresel olarak toplam faktör verimliliğini GSYİH'nin %1 kadar azaltmasıdır. Son olarak ticaret yapma maliyetinin ortalama %5 artması %1'lik küresel ekonomik büyüme kaybına yol açacağı sonucuna varılmıştır (Buheji, 2020:218).

Çalışan nüfusa odaklanan ILO, 9 ila 35 milyon arasında yeni çalışan yoksul olacağını ve ekonomik faaliyetteki düşüşten kaynaklanan baskının, yoksulluk sınırına yakın veya bu sınırın altındaki işçileri zor duruma sokacağını savunmaktadır. İşsizlik tahminleri için kullanılan virüsün büyüme etkileri, dünya genelinde başlangıçta tahmin edilenden 8,8 milyon daha fazla çalışan yoksulluk içinde olduğunu gösterirken orta ve yüksek senaryolarda 20,1 milyon ile 35,0 arasında olacağı tahmin edilmektedir (ILO, 2020: 5).

IMF'in bir araştırması, düşük gelirli çalışanlar arasında evden çalışma yeteneğinin yüksek gelirlilere göre daha düşük olduğu ve Amerika Birleşik Devletleri'nden alınan veriler ise, faaliyetlerin evden gerçekleştirilme olasılığı daha yüksek olan sektörlerin istihdamında daha küçük bir azalma olduğunu göstermektedir. Bu durum, düşük gelirli çalışanların evden çalışma olasılıklarının daha düşük ve pandeminin bir sonucu olarak gelir dağılımını kötüleştirecek olan işlerini kaybetme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir (IMF, 2020a).

Geçmişte yaşanan ve Batı Afrika'nın bazı bölgelerini etkisi altına alan Ebola Salgını, sağlık salgınları bağlamında sosyal koruma önlemlerinin eksikliğinin yoksulluğu, işsizliği ve kayıt dışılığı artırdığını ve daha da büyük bir kırılma kısır döngüsüne yol açtığını göstermiştir (ILO, 2020:15). Benzer şekilde Mukherjee (2007) çalışmasında AIDS'in dünyanın en fakir ülkelerini daha da yoksullaştırdığını tespit etmiştir. AIDS'in özellikle Sahraaltı Afrika'daki etkisini görmek için aile geliri, gıda güvenliği, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çarpıcı ekonomik göstergelere bakılmasını yeterli görmüştür. Hane reisini kaybetmek aylık gelirden yüzde 80'lik bir düşüşe neden olmaktadır. Bu bölgelerde HIV pozitif çiftçilerin haftalık çalışma saatleri sağlıklı çiftçilere göre yaklaşık %50 daha azdır ve bu durum gelir kaybına yol açmaktadır (Mukherjee, 2007:118-119).

4. Yoksulluğun Ölçülmesi

Dünya giderek eşitsizlikten ve eşitsizliğin yarattığı ekonomik ve sosyal adaletsizlikten rahatsızlık duymaktadır. Vatandaşlar ve politikacılar, birçok toplumda artan eşitsizliğin ve bunun siyasi istikrar, ekonomik büyüme, sosyal uyum ve hatta mutluluk üzerindeki potansiyel etkisinin farkındadırlar. Fakat eşitsizlik yoksullukla nasıl bağlantılıdır? Yoksulluk, kazanımları onları alttakilerin en üsttekilerden ne kadar uzakta olduğu ve arada ne olduğunu ele almaktadır. Eşitsizlik karmaşık olsa da dağılımın en altında bulunanların miktarı artarsa eşitsizliğin rahatsız edici bir yönü de ortaya çıkar.

Esasen yoksulluk, yaşamın gereklerini (yiyecek, temiz su, barınak ve giyecek) sağlamak için yeterli kaynağa sahip olmamayı ifade eder. Ancak günümüz dünyasında bu, sağlık hizmetlerine, eğitime ve hatta ulaşım erişimi kapsayacak şekilde genişletilebilir. Hükümet çevrelerinde, yoksulluk genellikle “mutlak yoksulluk” ve

“görelî yoksulluk” olarak tanımlanır. Her ülkenin kendi yoksulluk ölçüsü vardır. Ancak, “aşırı yoksulluk” konusunda genelde Dünya Bankası’nın tanımı tercih edilmektedir. Dünya Bankası Uluslararası Yoksulluk Sınırı olarak adlandırılan bir ölçek oluşturmuş ve 2015 yılından itibaren bu tanıma göre yoksulluk ölçülmektedir. Aşırı yoksulluk tanımını günde 1,90 ABD dolarının altında yaşayanlar olarak belirlenmiştir (Günde 1,90-3,10 dolar arasında geçinenler “ılımlı yoksul” olarak sınıflandırılır). Bu rakamlar, yalnızca geliri değil bir kişinin tüketiminin parasal değerine de dayanmaktadır (World Vision, 2021).

Yoksullukla ilgili öncü çalışmalarda, yalnızca fiziksel ihtiyaçları satın almak için gereken gelir olarak birincil yoksulluk eşiği sabitlenmiştir (Rowntree, 1901:87). 1900’lerin başından beri çok çeşitli eşikler oluşturulmuştur. Asgari bütçe standartları yaklaşımı, bu yüzyılın ilk yarısında yoksulluk kavramlarına egemen oldu. Bununla birlikte, sonraki dönemlerde, birçoğu temel ihtiyaçların mutlak veya fiziksel bir eksikliği olarak değil, sosyal olarak belirlenmiş veya göreceli bir yoksulluk olarak kavramsal anlayıştaki ilerlemeye yanıt olarak eşikler oluşturmak için daha geniş bir yöntem yelpazesi geliştirilmiştir (Bradshaw, 2001:2). Bu yaklaşımlar arasında bütçe standardı, gelir eşiği, subjektif ölçümler, karma yöntemler, mutlak yoksulluk (sosyal yardım standardı, ABD yoksulluk standardı, kısıtlı harcama yaklaşımı, bütçe standardı) sayılabilir. Daha yeni dönemlerde (1980 sonrası) ise normatif yoksulluk, hissedilen yoksulluk, görelî yoksulluk ve insani yoksulluk gibi yoksulluk sınıflandırmaları vardır.

Yoksulluğun sınıflandırılması kadar yoksulluğun ölçülmesi de önemlidir. Yoksulluğun sınıflandırılmasında yaşanan güçlükler yoksulluğun ölçülmesinde de görülmektedir.

4.1. Yöntem ve Bulgular

Çalışmada Alkire-Foster yöntemi kullanılmıştır. Alkire-Foster (AF) yöntemi, Sabina Alkire ve James Foster tarafından geliştirilen çok boyutlu yoksulluğu ölçmenin bir yoludur. Foster-Greer-Thorbecke yöntemi önlemlerine dayanarak, bireylerin aynı anda deneyimlediği, eğitim veya istihdam eksikliği veya kötü sağlık veya yaşam standartları gibi farklı yoksulluk türlerinin sayılmasını içerir. Bu yoksulluk profilleri, kimin yoksul olduğunu belirlemek için analiz edilir ve daha sonra çok boyutlu bir yoksulluk endeksi oluşturmak için kullanılır (OPHI, 2021).

Yoksulluğun ölçülmesinde sadece bir faktör kullanarak karşılaştırma yapmak oldukça güçtür. Alkire Foster çok boyutlu ölçüm yöntemi gelir yoksulluğu endekslerini tamamlayan ölçümler oluşturmak için yoksulluk veya refahın birkaç farklı "boyutunu" birleştirebilen esnek bir tekniktir. Alkire Foster yöntemi, maruz kaldıkları yoksullukların kapsamını göz önünde bulundurarak “kimin yoksul olduğunu” belirler. Bu bilgileri, insanların nasıl fakir olduğunu ortaya çıkarmak için sağlam ve kolayca alt bölümlere

ayrılabilir (coğrafi alan, etnik köken, cinsiyet ve diğer sosyal gruplara göre) bir şekilde toplumsal yoksulluğu yansıtabilecek şekilde toplar. Alkire Foster yöntemi kullanılarak oluşturulan önlemler, yoksunluklar arasındaki bağlantıları belirleyebilir ve politika tasarımı iyileştirebilir. Alkire Foster yöntemi, çeşitli kullanımları ve avantajları olan önlemler oluşturmak için STK'lar, hükümetler, ajanslar ve özel sektör tarafından kullanılabilir. Alkire Foste yönteminin politika yapıcılara faydaları aşağıdaki gibi sıralanabilir (OPHI, 2021:1).

-Kaynakların etkin dağılımını sağlama. AF yöntemi ile politika yapıcılar en yoksul insanları ve en yoksun oldukları göstergeleri belirleyebilirler. Bu bilgi, yoksulluğu azaltmada en yararlı olabilecekleri kaynaklara yatırım yapmak için hayati önem taşımaktadır.

-Politika tasarımına yardımcı olma. Politika yapıcılar, hangi yoksunlukların yoksulluğu oluşturduğunu ve hangilerinin yoksul gruplar arasında ve içinde en yaygın olduğunu belirleyebilir, böylece politikalar belirli ihtiyaçları ele alacak ve yoksulluğu daha etkin bir şekilde azaltacak şekilde tasarlanabilir.

-Yoksunluklar arasındaki bağlantıları belirleme. AF yöntemi, yoksulluğun birçok farklı yönünü tek bir ölçümde birleştirir, yoksunluklar arasındaki bağlantıları yansıtır ve yoksulluk tuzaklarının belirlenmesine yardımcı olur.

-Etkileri zamanla gösterme. AF yöntemi, politikadaki değişikliklerin etkilerini tek başına gelirden daha hızlı yansıtabilir. Örneğin, bir bölgeye eğitimi iyileştirmeyi amaçlayan yeni bir sosyal program tanıtılırsa, eğitimden sağlanan herhangi bir faydanın bir gelir ölçüsüne yansıtılması uzun zaman alacaktır. Buna karşılık, çocukların okula devamını ve eğitimdeki başarısını içeren çok boyutlu bir yoksulluk ölçüsü, eğitimi iyileştirmeye yönelik politikaların sonuçlarını ortaya çıkarabilir ve eğitimin genel çok boyutlu yoksulluğa katkısını ölçebilir.

-Esneklik. Belirli kullanımlara, durumlara ve bağlamlara göre uyarlanmış ölçüler oluşturmak için farklı boyutlar, göstergeler ve sınır değerler kullanılabilir. Yöntem, yoksulluk önlemleri oluşturmak, Şartlı Nakit Transferleri veya hizmetlerden yararlananlar olarak yoksulları hedeflemek ve programların izlenmesi ve değerlendirilmesi için kullanılabilir.

-Diğer ölçümleri tamamlama. Çok boyutlu ölçümler, gelir gibi diğer yoksulluk ölçümlerini tamamlayabilir. Bu, bir ülkede yoksulluğun ne olduğunun daha iyi anlaşılmasını ve yoksulluk içinde yaşayan bireylerin ve hanelerin durumunun daha derinlemesine analiz edilmesini sağlar.

Bu çerçevede yoksulluk hesaplaması yaparken üç farklı boyut kullanılır. Bu boyutlar ve içeriği aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 1. Yoksulluğun Üç Boyutu

Sağlık	Beslenme
	Çocuk ölümü
Eğitim	Eğitim süresi
	Okula devam oranı
	Mutfakta kullanılan yakıt
	Temizlik
Yaşam standardı	İçme suyu
	Elektrik
	Barınma
	Varlık sahipliği

Kaynak: UNDP, Global Multidimensional Poverty Index, 2019: 7

Alkire-Foster (AF) yöntemi birçok boyutlu yoksulluk endeksidir. Bu endeksin geleneksel yoksulluk ölçümlerine göre bazı avantajları vardır. Geleneksel yoksulluk göstergeleri aynı anda birden fazla yoksunlukla kimin mücadele ettiğini gösteremez. Buna karşılık Alkire-Foster yöntemi, her bir kişinin aynı anda karşı karşıya kaldığı çoklu yoksunlukları yansıtır. Küresel ve ulusal çok boyutlu yoksulluk endeksleri her zaman tutarlı göstergelerden oluşan bir gösterge tablosu kullanır ve bunlar çapraz yoksunluk profilleri üzerine kuruludur. Yoksulluğun ölçülmesinde kullanılan temel istatistikler şunları içerir (OPHI, 2021:2):

- Yoksulluk insidansı: Çok boyutlu yoksul insanların yüzdesi.
- Yoksulluğun yoğunluğu: Yoksul insanların bir kerede karşılaştıkları yoksunlukların ortalama oranı.
- Yoksulluğun bileşimi: Her bir göstergede yoksul ve yoksun insanların yüzdesi

Alkire Foster metodolojisi iki adım içerir: maruz kaldıkları yoksunlukların aralığını dikkate alarak “kimin yoksul olduğunu” tanımlayan bir tanımlama yöntemi (ρ_k) ve sezgisel bir yoksulluk ölçüleri seti üreten bir toplama yöntemi ($M\alpha$) dir. Burada en yoksul insanları ve onların en yoksun oldukları boyutları hedef almak için ayrıştırılabilen geleneksel Foster, Greer and Thorbecke (FGT) yöntemi kullanılmaktadır (Alkire ve Roche,2012:18).

Tanımlama yöntemi (ρ_k), iki kesme kullanarak kimin zayıf olduğunu tanımlar. İlk kesme bir kişinin her boyutta yoksun olup olmadığınıdır. Örneğin, dokuz yaşındaki X, hafif derecede yetersiz beslenmiş, bir doz kızamık aşısı almamış, yeterli sanitasyon imkanlarına sahip bir evde yaşıyor ve okula gitmiyor. Yoksulluk sınırları “beslenmek, en az bir doz kızamık aşısı olmak, yeterli sanitasyona sahip olmak ve okula gidiyorsa” o zaman X dört boyuttan üçünde yoksundur. Eğer farklı bir sınır seçilseydi örneğin şiddetli yetersiz beslenmeye sahip olmak gibi X dört boyuttan sadece ikisinde mahrum kalacaktı. İkinci kesme: Bir kişinin yoksul sayılabilmesi için yoksun bırakılması gereken boyutlar aralığıdır. Birçok durumda, yoksulların en yoksulunu, aynı anda çeşitli yönlerden yoksun

kalmış insanları belirlemek istenir. Bunu yapmak için aynı anda en az üç boyuttan yoksun olanlar belirlenmek istenebilir. Eğer öyleyse, X üç boyuttan yoksun olduğu için çok boyutlu olarak yoksul kabul edilecektir. Ancak, en az dört boyutlu bir kesme seçersek, X yoksul olarak tanımlanmayacaktır. Burada basitlik açısından her boyutun eşit ağırlıklı olduğu varsayılmıştır (Alkire ve Roche,2012:19).

Toplama yöntemi (Mα), yoksulluğu ölçülecek gurubun oranını ve yaşadığı ortalama yoksunluk sayısını (veya ağırlıklı toplamı) belirler. Belirli koşullar çerçevesinde yoksunlukların aralığındaki artış, genel yoksulluk düzeyine yansır. Bu ölçüler, popülasyonun alt gruplarına ve boyuta göre, gruplar arasında yararlı karşılaştırmalara ve kimin en kötü durumda olduklarını ve hangi boyutlardan en çok yoksun olduklarını belirlemeye olanak tanıyarak bölünebilir.

Alkire-Foster Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi (MPI)= H x A olarak formüle edilmiştir. Burada Sıklık (H): Yoksul insanların yüzdesi/Kafa sayım oranı, Yoğunluk (A) İnsanların yoksulluğunun yoğunluğu/ yoksul insanların yoksun olduğu boyutların ortalama yüzdesi olarak tanımlanmıştır. Burada ağırlıklı yoksunların %30'unu veya daha fazlasını yaşayan herkes yoksul kabul edilmektedir. Yoksul kişilerin yoksun bırakıldığı tüm durumlarda ortalama yoksulluk açığını hesaplayarak normalleştirilmiş yoksunluk açığının hesaplanmasını gerektirir. Bu hesaplama şu formülle yapılmaktadır.

$$g_{ij} = \frac{z_j - \tilde{x}_{ij}}{z_j}$$

Yöntemin işleyişi ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Örnek 1

	Sağlık	Eğitim Süresi	Konut Endeksi	Yetersiz Beslenme
1.Kişi	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil
2.Kişi	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun
3.Kişi	Yoksun	Yoksun	Yoksun	Yoksun
4.Kişi	Yoksun değil	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil

Bu tablodaki verilere göre kimler ne kadar yoksul sayılacağı şu şekilde hesaplanmaktadır. Öncelikle yoksun olunan kriterleri gösterecek yeni bir sütün oluşturulur.

Tablo 3. Örnek 2

	Sağlık	Eğitim Süresi	Konut Endeksi	Yetersiz Beslenme	Skor
1.Kişi	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil	0
2.Kişi	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun	2
3.Kişi	Yoksun	Yoksun	Yoksun	Yoksun	4

4.Kişi	Yoksun değil	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil	1
--------	--------------	--------	--------------	--------------	---

Daha sonra skor değeri 2'den büyük olan satırlar oranlanır. Çok Boyutlu Yoksulluk Kişi Sayısı (H)= 2/4 olarak hesaplanır. Buna göre nüfusun %50'si yoksuldur. Sonraki aşamada yoksullar arasında yoksunluğun yoğunluğu (A) hesaplanır.

Tablo 4. Örnek 3

	Sağlık	Eğitim Süresi	Konut Endeksi	Yetersiz Beslenme	Skor	
1.Kişi	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun değil	0	
2.Kişi	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil	Yoksun	2	2/4
3.Kişi	Yoksun	Yoksun	Yoksun	Yoksun	4	4/4
4.Kişi	Yoksun değil	Yoksun	Yoksun değil	Yoksun değil	1	

Yoksullar arasında yoksunluğun yoğunluğu (A) = (2/4+4/4)/2= 3/4. Yani ortalama olarak, yoksulların %75'i yoksundur. Buradan çok boyutlu yoksulluk endeksi şu şekilde hesaplanır.

$$MPI = H \times A \quad (2/4) \times (3/4) = 6/16 = 0,375$$

Elde edilen sonuçta rakamın büyümesi yoksulluğun arttığını, küçülmesi ise yoksulluğun azaldığını göstermektedir. Yıllar itibarıyla yapılan karşılaştırmalarda da bu çerçevede ülkede yoksulluğun artıp artmadığına karar verilmektedir.

Türkiye için 2003 yılında yapılan hesaplamada MPI değeri 0,028 olarak hesaplanmıştır. 2019 ve 2020 yılları için veri eksikliğinden dolayı Küresel Çok Boyutlu Yoksulluk Endeksi'nin hesaplanamadığı belirtilmiştir. Türkiye için yapılan çalışmada 2019 ve 2020 yılı önceki yıllarla karşılaştırılarak Covid-19 döneminde yoksulluğun artıp artmadığı ölçülmüştür. Hesaplamalarda aşağıda yer alan Tablo. 5 ve Tablo. 6'daki verilerden yararlanılmıştır. Bu kapsamda Alkire-Foster yöntemine göre yapılan hesaplamalarda 2018 yılına göre 2019 ve 2020 yılında yoksulluk artmıştır. Fakat 2019 yılına göre 2020 yılında yoksulluk azalmıştır. 2019 yılında 2018 yılına göre yoksulluk indeksi 0,33 artış göstermiştir. 2020 yılında ise yoksulluk indeksi 0,06 oranında azalma göstermiştir.

Tablo 5. Yoksulluk Göstergeleri 1

	Okula Gitmeyen Çocuklar	Kafa Sayımı Oranı	Okuma Yazma Bilmeyen	İlkokul	İlköğretim	Ortaokul ve Denge Meslek Okulu	Uzun sürelili işsizlik	İşsizlik Oranı
2010	247866	16,1	3 825 644	15 709 975	10 820 045	3 127 204	536000	11,9
2011	311775	16,3	3 171 270	15 333 800	11 986 436	2 856 407	431000	9,8
2012	404089	15	2 788 757	15 220 028	12 669 905	2 849 999	406000	9,2

2013	342826	15	2 654 643	14 994 232	13 018 720	2 828 299	455000	9,7
2014	277326	14,7	2 663 096	19 711 895	10 690 444	5 954 049	48000	9,9
2015	277670	14,3	2 644 144	19 825 078	9 323 169	7 269 584	455000	10,3
2016	310864	13,5	2 482 432	19 805 044	8 481 757	8 473 020	485000	10,9
2017	273461	13,9	2 336 847	19 546 890	8 691 859	8 823 751	530000	10,9
2018	430284	14,4	2 198 088	18 282 367	8 832 635	9 725 445	541000	11
2019	587108	-	2 024 979	17 579 747	5 678 694	13 365 564	707000	13,4
2020	743932	-	1 914 783	17 002 824	5 468 879	14 077 879	679000	13,2

Kaynak: TÜİK & Dünya Bankası

Tablo 6. Yoksulluk Göstergeleri 2

	Sağlık Sigortası	Elektriğe Ulaşım %	Su Stres Düzeyi	Çocuk İstihdamı*
2010	994747	100	34,83	
2011	1530855	100	36,17	
2012	1706791	100	37,51	893000
2013	1742524	100	38,92	
2014	2050970	100	40,33	
2015	2236261	100	41,75	
2016	2472180	100	43,16	
2017	2851887	100	44,57	
2018	2918959	100	45,46	
2019	3066521	100	46,66	720000
2020	2786754	100	47,86	

Kaynak: TÜİK & Dünya Bankası *TÜİK tarafından 7 yılda bir yapılmaktadır.

5.Sonuç

Yoksulluğun ortaya çıkmasında birçok etken söz konusudur. Yoksulluk ülkeye, bölgeye ve küresel düzeyde diğer faktörlere göre farklılık gösterebilmektedir. Ancak, bu nedenler arasında bir ortak nokta vardır. Bu nedenlerin anlaşılmasında felsefi perspektifler ve özellikle mikro ve makro düzeyde bazı faktörleri içeren tarihsel perspektifler dikkate alınabilir. Yoksulluğun nedenleri üzerine davranışsal, yapısal ve politik teoriler vardır. Literatüre bakıldığında yoksulluğun en temel nedenleri olarak eşitsizlik ve marjinalizasyon (ekonomik ve sosyal eşitsizlik), çatışma, açlık, yetersiz beslenme ve bodurluk (büyüme engelleri), zayıf sağlık sistemleri (özellikle anneler ve çocuklar için), temiz su, sanitasyon ve hijyen erişimini düşük olması yada hiç olmaması, iklim değişikliği, eğitim eksikliği, kötü bayındırlık ve altyapı, devlet desteği eksikliği, iş veya geçim sıkıntısı ve rezerv eksikliği (nakit, tasarruf ve kredi) olarak sıralanabilir. Salgınlar ve pandemiler burada sayılan nedenlerin birçoğunun ortaya çıkmasına neden olmaktadır.

Yoksulluğun kalıcı ve yüksek düzeyde olması yoksulluğun öncelikle toplumun örgütlenme ve kaynakların tahsis edilme biçiminin bir sonucu olduğunu göstermektedir.

Bir ülkede yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağına dair kararlar, o ülkede oluşturulmak istenen toplum türüyle ilgili siyasi otoritenin seçimleriyle de ilgilidir. Refah seviyesi yüksek olan ülkelere yoksulluğun olmayacağı ya da bunun yanlış seçimler sonucu ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Fakat sıkı para politikaları yoksulluğu ve eşitsizliği derinleştirebilmektedir. Bunun dışında bir ülkede yoksulluk riskini arttıran bazı faktörler vardır. Bu faktörler şu şekilde sıralanabilir.

- İşsizlik veya düşük ücretli veya güvencesiz işe sahip olma,
- Düşük eğitim ve beceri seviyesi,
- Ailenin büyüklüğü ve türü,
- Cinsiyet,
- Sakatlık veya hastalık,
- Azınlık etnik grupların üyesi olmak ve
- Uzak veya çok dezavantajlı bir toplulukta yaşamaktır.

Sonuç olarak, pandemin toplumsal bir problem olan yoksulluğu ve gelir eşitsizliğini giderek derinleştirdiğini, bundan dolayı da özellikle hassas/kırılgan ve dezavantajlı durumda olan grupların daha kapsayıcı politikalarla koşullarının iyileştirilmesi önerilmektedir. Bu kapsamda pandeminin yoksulluğu arttırıcı bir etkisi olduğu açıktır. Yoksulluk pandeminin kendisinden dolayı ortaya çıkabileceği gibi yoksulluk riskini arttıran diğer faktörlerden de ortaya çıkabilir. Pandemi dönemlerinde yoksulluğun derinleşmemesi ve eşitsizliğin artmaması için yoksulluk riskini arttıran faktörün iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Yukarıda sayılan faktörlerden hangisinin daha baskın olduğunun belirlenmesi pandemi dönemlerinde yoksulluğun derinleşmesini önlemeye yönelik politika tercihlerini belirlemede yardımcı olacaktır. Açıktır ki sorunun kaynağı tespit edilmeden çözümün bulunması pek mümkün değildir.

Covid-19, ülkelerin sağlık sistemlerine büyük bir yük getirmiş ve bu sorunun çözümünde özellikle mali yetersizliği olan ülkelere uluslararası yardımı gerekli kılmıştır. Uluslararası destek yanında ülkelerin sosyal ve ekonomik uyumu güçlendirmeye yönelik çalışmaları önem kazanmıştır. Normal dönemlerde olduğu gibi pandemi dönemlerinde de yoksullukla mücadele de temel nedenlere inmeyi gerektirmektedir. İş olanaklarının eksikliği, iş kapasitesi ve sosyal dışlanmaya yol açan sorunların çözümüne yönelik politikaların uygulanması yoksullukla mücadelede önem kazanmaktadır.

Uluslararası destekle birlikte aktif kapsayıcı politikaların geliştirilmesi, yerel, bölgesel ve ulusal düzeyde en iyi uygulamaların ve bilgilerin paylaşımı salgın ve pandemilerin yoksulluk üzerindeki derin etkilerinin azaltılmasında önem kazanmaktadır. Toplumun iş beklentilerini ve iş kapasitesini arttırmaya yönelik faaliyetlerin geliştirilmesi, sosyal ve ekonomik dışlanmaya karşı savunmasız olanlara odaklanan ayrımcılık karşıtı faaliyetler, gençler veya azınlıklar arasındaki işsizliği gidermeye yönelik, sektörler arası ve sosyal açıdan yenilikçi yaklaşımlar küresel düzeyde yoksulluğu azaltmak ve salgının

yarattığı derin etkilerin azaltılması için uygulanan politikaların etkinliği üzerinde olumlu katkı yaratacaktır.

Salgınlar ve pandemiler sonrası ortaya çıkan olumsuzlukların giderilmesinde literatürde yer alan ve yukarıda sayılan önlemler önemlidir. Bu dönemlerde uygulanacak politikaların etkinliğinde önceki dönemde yapılan iyi uygulamalar ve mevcut krizdeki iyi ülke örnekleri bir rehber olarak kullanılabilir. Fakat bunlar kadar önemli olan bir durumda ülkeye uygun çözümlerin bulunmasıdır. Ülkelerin ekonomik yapıları farklı olduğu gibi sosyal yapıları da farklıdır. Ülkeler pandemi dönemlerinde yoksullukla mücadele ederken sadece ekonomik yapıya değil toplumun sosyal yapısına da bakmaları gerekmektedir. Ekonomik ve sosyal yapı iyi analiz edilip uygulanan politikaların başarılı olma ihtimali daha yüksek görünmektedir.

Kaynakça

- Alkire, S., Roche, J.M., (2012), “Beyond Headcount: The Alkire-Foster Approach to Multidimensional Child Poverty Measurement”, Editör: Isabel Ortiz, Louise Moreira Daniels, Solrun Engilbertsdottir, UNICEF, NewYork, 18-21.
- Bradshaw, J. (2001), “Child Poverty and Child Outcomes “, *Children & Society* Vol: 16 (2002) pp. 131–140 Published online in Wiley InterScience (www.interscience.wiley.com). DOI: 10.1002/CHI.707
- Buheji, M., Katiane da Costa, C., Godfred, B., Bartola, M., Yuri, L., Simone, S., Mohammed H. & Tulika, C. (2020), “The Extent Of Covid-19 Pandemic Socio-Economic Impact on Global Poverty, *A Global Integrative Multidisciplinary Review*, American Journal of Economics, 10(4): 213-224.
- Decerf, B., Francisco H. G. F., Daniel G. M. & Olivier S. (2020), “Lives and Livelihoods: Estimates of the Global Mortality and Poverty Effects of the Covid 19 Pandemic”, *IZA – Institute of Labor Economics*, 1-37.
- Dünya Bankası, Poverty, <https://data.worldbank.org/topic/poverty>.
- Han, J., Bruce D. M. & James X. S. (2020), “Income and Poverty in the Covid-19 Pandemic”, *NBER Working Paper*, No. 27729, 1-33.
- IMF (2020a), Gabriela, C. & Futoshi, N. “How COVID-19 Will Increase Inequality in Emerging Markets and Developing Economies”, October 29 2020, <https://blogs.imf.org/2020/10/29/how-covid-19-will-increase-inequality-in-emerging-markets-and-developing-economies/>
- IMF (2020b), Daniel, G., Stefania, F. & Johannes, W. “COVID-19: Without Help, Low-Income Developing Countries Risk a Lost Decade”, August 27 2020, <https://blogs.imf.org/2020/08/27/covid-19-without-help-low-income-developing-countries-risk-a-lost-decade/>

- ILO (2020), “COVID-19 and the World of Work: Impact and Policy Responses”, Downloaded at https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---dgreports/---dcomm/documents/briefingnote/wcms_738753.pdf
- Mukherjee, Joia S. (2007), “Structural Violence, Poverty and the Aids Pandemic”, *Development*, 50(2), 115-121.
- Ningrum, P. A., Alexandra, H. & Saputra, A. (2020), “The Potential of Poverty in the City of Palangka Raya: Study Smis Affected Pandemic COVID-19”, *Budapest International Research and Critics Institute-Journal*, (BIRCI-Journal), Volume 3, No 3, August, 1626-1634.
- OPHI, (2021), “Alkire-Foster Method”, <https://ophi.org.uk/policy/alkire-foster-methodology/>
- Parolin, Z., Megan, C., Jordan, M., Jane, W. & Christopher, W. (2020), “Monthly Poverty Rates in the United States During the COVID-19 Pandemic”, *Poverty and Social Policy Working Paper*, October 15, 1-24.
- Ratcliffe, C.&Mc Kernan, S-M. (2010), “Childhood Poverty Persistence: Facts and Consequences”, *The Urban Institute*, Brief 14 June, 1-10.
- Rowntree, B. S. (1901), *Poverty, a Study of Town Life*, Macmillan and Co. Limited, New York, 1-437.
- Suryahadi, A., Al Izzati, R., & Suryadarma, D. (n.d.). (2020), “Estimating the Impact of Covid-19 on Poverty in Indonesia”, *Bulletin of Indonesian Economic Studies*, 1–34. <https://doi.org/10.1080/00074918.2020.1779390>
- Sumner, A., Hoy, C. & Ortiz-Juarez, E. (2020a), “Estimates of the Impact Of COVID-19 on Global Poverty”, *Working Paper 2020/43, World Institute for Development Economics Research (WIDER)*, United Nations University, Helsinki.
- Sumner, A., Ortiz-Juarez, E. & Hoy, Chris. (2020b), “Precarity and the Pandemic: COVID-19 and Poverty Incidence, Intensity, and Severity in Developing Countries”, *WIDER Working Paper*, 2020/77, 1-24.
- Social Watch. (2019), “ILO: Poor Quality Employment a Major Challenge”, | *Social Watch*. Retrieved 12 May 2020, from <http://www.socialwatch.org/node/18215>
- Tavares, Fernando Flores & Betti Gianni (2021). “The Pandemic of Poverty, Vulnerability, and COVID-19: Evidence from a Fuzzy Multidimensional Analysis of Deprivations in Brazil”, *World Development*, Volume 139.
- TÜİK (2020). Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2020-37404#:~:text=E%C5%9Fde%C4%9Fer%20hanehalk%C4%B1%20kullan%C4%B1labilir%20fert%20medyan,%21%2C9%20olarak%20ger%C3%A7ekle%C5%9Fti.>

- University of Minnesota Libraries Publishing (2010), Social Problems: Continuity and Change, <https://open.lib.umn.edu/socialproblems/chapter/2-4-the-consequences-of-poverty/#:~:text=Poor%20people%20are%20more%20likely%20to%20have%20several%20kinds%20of,likely%20to%20commit%20street%20crime>
- UN (2020a), Everyone Included: Social Impact of COVID-19. <https://www.un.org/development/desa/dspd/everyoneincluded-covid-19.html>, Everyone Included: Social Impact of COVID-19 | DISD (un.org)
- UN (2020b), UN/DESA Policy Brief #86: The Long-term Impact of COVID-19 on Poverty, 15 October 2020.
- UNU (2020), UNU.edu (<https://unu.edu/news/news/covid-19-could-drive-global-poverty-back-over-one-billion-people.html>)
- UNDP (2019), “Global Multidimensional Poverty Index 2019”, *United Nations Development Programme and Oxford Poverty and Human Development Initiative*, 1-21.
- World Vision (2021), “What is Poverty? It’s not as Simple as you Think”, <https://www.worldvision.ca/stories/child-sponsorship/what-is-poverty>
- Yasmin S., Alam M.A., Bin Ali F., Banik Rr.& Salma N. (2021), “ Psychological Impact of Covid-19 among People from the Banking Sector in Bangladesh: A Cross-Sectional Study, *International Journal of Mental Health and Addiction*, <https://doi.org/10.1007/s11469-020-00456-0>

İDT VE KİK STATÜ FARKLILIKLARI VE STATÜ BELİRLEMeye YARDIMCI BİR ANALİZ: TMO ÖRNEĞİ*

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Yalçın ARSLANTÜRK

ESE and PEO Status Differences and an Analysis to Help Determining Status: TGB Example

Yazar / Author
Yalçın ARSLANTÜRK¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 22/08/2022
Makale Kabul Tarihi : 29/11/2022

Anahtar Kelimeler:

Finansman, Görevlendirme Bedeli, İktisadi Devlet Teşekkülü, Kamu İktisadi Kuruluşu, Kârlılık.

ÖZ

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) faaliyet yapılarına göre İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ve Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) olarak iki farklı statüde yapılanmıştır. KİT'ler için farklı amaç ve faaliyet yapıları doğrultusunda bu statülerden uygun olanı tercih edilmektedir. Söz konusu statüler özellikle KİT'lerin finansman yöntemi açısından büyük önem arz etmektedir. Zira KİT'lerin faaliyetleri neticesinde karşılanmış olduğu finansman açıklarının karşılanma yöntemi tâbi oldukları statüye göre farklılaşmaktadır. Nitekim KİT'lerin finansman açıkları, sermaye transferleriyle genel bütçeden karşılanabilmekle birlikte diğer özel işletmeler gibi piyasadan borçlanmak suretiyle de karşılanabilmektedir. Bu nedenle bir KİT'e hangi statünün tanınması gerektiği konusu, KİT'in sağlıklı bir finansman yapısına sahip olması açısından olduğu kadar genel bütçe açısından da önem arz etmektedir. Bu itibarla çalışmada öncelikle mevzuat açısından her iki statünün gerektirdiği faaliyet yapısı ile söz konusu statülere sağlanan finansal imkânların farklılıkları değerlendirilmiştir. Sonrasında ise faaliyet ve mali yapı analizi yardımıyla örnek bir statü değerlendirmesi, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü (TMO) üzerinden yapılmıştır. Söz konusu analiz neticesinde KİK statüsüne uygun bir faaliyet ve mali yapıya sahip olduğu değerlendirilen TMO'nun bu statüyle elde edeceği finansman avantajı da ayrıca vurgulanmıştır.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 22/08/2022
Accepted Date : 29/11/2022

Keywords: Financing, Assignment Fee, Economic State Enterprise, Public Economic Institution, Profitability.

ABSTRACT

State Economic Enterprises (SEEs) are structured in two different statuses as Economic State Enterprise (ESE) and Public Economic Organization (PEO) according to their activity structures. The appropriate one of these statuses is preferred for SEEs in line with different purposes and activity structures. These statuses are of great importance especially in terms of the financing method of SEEs. Because the method of meeting the financing deficits faced by SEEs as a result of their activities differs according to the status, they are subject to. As a matter of fact, the financing deficits of SEEs can be covered by capital transfers from the general budget, as well as by borrowing from the market, like other private enterprises. For this reason, the issue of

* Bu çalışma, danışmanlığımı Prof. Dr. Ahmet Burçin YERELİ'nin yürüttüğü, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında Yalçın ARSLANTÜRK tarafından 2021 yılında tamamlanan ve 2022 yılında yayımlanan "Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Analizi ve Yeni Politika Önerileri" adlı doktora tezinden yararlanılarak üretilmiştir.

¹ Uzman, T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-0895-0022>, e-posta: yalcintrabzon@gmail.com

which status should be granted to a SEE is important for the general budget as well as for the SEE to have a healthy financing structure. In this respect, in this study first of all, the differences in the activity structure required by both statutes in terms of legislation and the financial opportunities provided to the said statutes were evaluated. Afterwards, with the help of activity and financial structure analysis, an exemplary status assessment was made over the General Directorate of Turkish Grain Board (TGB). As a result of the aforementioned analysis, the financial advantage that TGB will gain with the status, which is evaluated to have an operating and financial structure in accordance with the status of the PEO, has also been emphasized.

1. Giriş

Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT'ler) için 233 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararnameyle (233 sayılı KHK)² İktisadi Devlet Teşekkülü (İDT) ve Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) şeklinde iki farklı statü öngörülmüştür. Bu iki KİT türünün ayrışması temelde, 233 sayılı KHK'de yer alan tanım ve amaç farklılığına dayanmaktadır. KİK'ler, kamu yararı ağırlıklı amaca sahip ve bu nedenle de kârlılık yerine yalnızca verimliliğin dikkate alındığı KİT'ler iken İDT'ler ise iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet gösteren ve verimlilikle birlikte kârlılığın da dikkate alındığı KİT'lerdir.

Bu farklıların gözetilerek KİT'lerin kendi amaç ve faaliyet yapısına uygun statüye sahip olması gerekmektedir. Her iki statüye tanınan finansman imkânının farklı olması, KİT'ler için doğru statü belirlenmesinin önemini artırmaktadır. Zira 233 sayılı KHK'yle amaç ve faaliyet yapılarının yanı sıra her iki KİT statüsü için farklı bir finansman yöntemine hükmedilmiştir. Şöyle ki sermaye transferleri ve kendilerine verilen görevler nedeniyle yapılan görevlendirme bedeli gibi Hazine ödemeleri dışında İDT'ler faaliyetleri neticesinde uğramış oldukları finansman açıklarını piyasadan borçlanarak kapatmak zorundadır. Aynı şekilde finansman fazlalarını da kendileri kullanabilmektedir. KİK'lerin ise finansman açıkları tamamen Hazine'den dolayısıyla genel bütçeden karşılanmakta, finansman fazlaları da genel bütçeye aktarılmaktadır. Finansman açısından bu farklılıklar ise söz konusu kuruluşlara ilişkin yapılan tanım ve belirlenen amaç farklılığından kaynaklanmaktadır. Nitekim kamu yararı ağırlıklı bir amaca sahip olan KİK'lerin söz konusu faaliyetlerine ilişkin finansman açıklarının genel bütçeden karşılanması gayet doğaldır. Ticari esaslara göre faaliyet yürütüp kârlılığı dikkate alan bir faaliyet yapısına sahip İDT'lerin ise finansman açıklarının diğer ticari şirketler gibi piyasadan karşılanması rasyonel bir uygulamadır. Bu gerekçelerle her iki statü farklılığı, genel bütçe açısından farklılık oluşturmaktadır. Zira faaliyet sonuçlarına göre oluşan

²18/06/1984 tarihli ve 18435 mükerrer sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

finansman ihtiyacının karşılanması ya da finansman fazlasının kullanılması, KİT'in sahip olduğu statüye göre genel bütçeyi etkilemektedir.

Tüm bu açıklamalar hem KİT'in faaliyetlerinin sürdürülebilirliği hem de bütçe kaynaklarının verimli kullanımı açısından her bir KİT'in faaliyet yapısına göre uygun bir statüye sahip olması gerekliliğinin önemini ortaya koymaktadır. Bu itibarla çalışmada öncelikle İDT ve KİK statüleriyle ilgili mevzuatta hüküm altına alınan farklılıklar dikkate alınarak her iki statüye ilişkin özellikler ortaya konulmuştur. Sonrasında ise faaliyet yapısı ve bu faaliyetlerine ilişkin mali sonuçlarından yola çıkarak statü belirlemesine genel bir örnek olması açısından Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü (TMO) özelinde bir analiz gerçekleştirilmiştir.

2. KİT'lerin Tarihçesi

Ülkemizde KİT'lerin kuruluşu, Osmanlı Devleti'ne dayanmaktadır. Osmanlı Devleti'ndeki kamu teşebbüslerine 19. yüzyılda kurulan şu işletmeler örnek teşkil etmektedir: Deri sanayiinde Beykoz Teçhizatı Askeri Fabrikası, yünlü dokumada Feshane Fabrikası ve İzmit Fabrikası, denizyolu işletmeciliğinde Fevaidi Osmaniye, pamuklu dokumada Zeytinburnu Fabrikası, kadife ve ipekli dokumada Hereke Fabrikası, Ereğli-Zonguldak Kömür Havzası, İnceköy Cam Tesisleri ve Yıldız Porselen İmalathanesi (Sağlam, 1967: 6-8; Kepenek, 1993: 18-19).

Bununla birlikte KİT'lerin yaygınlaşması, Cumhuriyet döneminde gerçekleşmiştir. Cumhuriyet'in ilanından 1930 yılına kadar geçen sürede; demiryolu hatlarının Devlet tarafından satın alınması, Tütün İdaresi Muvakkatesi'nin, barut ve patlayıcı maddeler tekelinin, Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası'nın, ispiro ve alkollü içkiler tekelinin, Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi'nin kurulması bunların örnekleridir (Özmen, 1967: 128-129). 1930 yılı sonrası dönem ise KİT'lerin yaygınlaşmasındaki ivmenin artmış olduğu dönem olarak dikkat çekmektedir. Zira kamu işletmelerinin sınıai kuruluşları içerisindeki payı 1932 yılında yüzde 2,1 iken bu oran 1939 yılında yüzde 9,7'ye yükselmiştir (Kuntbay, 1981: 16). Bundaki temel neden, Lozan Anlaşması uyarınca Osmanlı Devleti'nden üstlenilen borç yükünün hafiflemesiyle Devletin bu alana daha fazla kaynak ayırabilmesidir. Bu dönemde kurulan; Devlet Sanayi Ofisi ve lağvedilmesi sonrasında Sümerbank, Havayolları Devlet İşletmesi İdaresi, Etibank, Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü, Elektrik İşleri Etüd İdaresi, Emlak ve Eytam Bankası ile demir ve deniz yolları, liman ve rıhtım işletmelerinin tamamen devletleştirilmesi neticesinde oluşan kamu işletmeleri söz konusu işletmelere örnek olarak verilebilir (Altıntaş, 1988: 10-11; Atasoy, 1993: 67-68).

3460 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Devlet Teşekküllerinin Teşkilat ile İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun (3460 sayılı Kanun)³ ile sonrasında 3780 sayılı Milli Korunma Kanunu'nun⁴ kabulüyle KİT'lerin kuruluşu daha da hızlanmış ve böylece sayılarında ciddi artışlar görülmüştür. Nitekim 1970 yılına kadar: TMO, Petrol Ofisi, Et ve Balık Kurumu, Türkiye Süt Endüstrisi Kurumu, Türkiye Çimento Sanayi T. A.Ş., Azot Sanayi A.Ş., Türkiye Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları, Türkiye Demir ve Çelik İşletmeleri, Türkiye Kömür İşletmeleri Kurumu, Etibank'a bağlı olarak Çinko Kurşun Metal Sanayii A.Ş. ve Karadeniz Bakır İşletmeleri A.Ş. kurulmuştur (Kepenek, 1993: 22-33).

Ayrıca bu dönemde; Posta ve Telgraf Teşkilatı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları, Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu, Atatürk Orman Çiftliği, Denizcilik Bankası, Devlet Malzeme Ofisi, D.B. Deniz Nakliyat T.A.Ş., Türk Hava Yolları A.O., Türkiye Yapağı ve Tiftik A.Ş., Yem Sanayi A.Ş., T.C. Turizm Bankası A.Ş. ve Ereğli Demir-Çelik Fabrikaları A.Ş. gibi daha önce kamu kurumu olarak yapılan bazı kuruluşlar KİT statüsüne kavuşturulmuştur (Özmen, 1967: 129; Ceylan ve Vergiliel, 1990: 20).

1970'li yıllarda da; Türkiye Elektrik Kurumu, Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü, Devlet Sanayi ve İşçi Yatırım Bankası, Takım Tezgahları Sanayii A.Ş, Türk Motor Sanayii ve Ticaret A.Ş., Türkiye Elektronik Sanayii ve Ticaret A.Ş ile Türkiye Elektromekanik Sanayii A.Ş. kurularak KİT sisteminin genişlemesi devam etmiştir (Atasoy, 1993: 78-79).

1980 sonrası dönem ise özellikle 24 Ocak Kararları doğrultusunda serbest piyasa ekonomisinin genel kabul gördüğü ve 1984 yılından itibaren de KİT sisteminin özelleştirmeler neticesinde daraldığı bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur. Süreç içerisinde bazı yeni KİT'ler kurulsun da KİT'lerin birleşmesi ve özellikle özelleşmesi sonucu sayıları azalmıştır. Netice olarak günümüzde KİT statüsünde 18 işletme varlığını sürdürmektedir. Söz konusu işletmelere 4 no.lu "Mevcut Durumda İDT ve KİK Statüsünde Faaliyet Gösteren KİT'ler" başlığı altındaki tablo 1'de yer verilmiştir.

Ülkemizde olduğu gibi dünya genelinde pek çok ülkede KİT'ler mevcudiyetini sürdürmektedir. Ülkemizdeki tarihsel süreçle paralel şekilde özelleştirmeler neticesinde genel olarak son yıllarda sayıları azalmakla birlikte KİT sistemi dünya genelinde belirli bir ağırlığa sahiptir. Zira OECD üyesi ülkeler içinde, KİT'lerin de kapsamda bulunmuş olduğu, çoğunluk hissesi devlete ait kamu teşebbüslerinin toplam varlıklarının değeri yaklaşık 2 trilyon ABD \$'dır (Avrupa Komisyonu, 2016: 1). Kaldı ki sermaye ve ciro büyüklüğü açısından da kamu teşebbüsleri dünyada varlığını hissettirmektedir. Zira

³ 04/07/1938 tarihli ve 3950 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

⁴ 26/01/1940 tarihli ve 4417 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

dünyanın en büyük 100 şirketinden 22'si devlet kontrolündeki şirketlerden oluşmaktadır (OECD, 2016: 11). Özellikle benimsemiş oldukları ideolojilere bağlı olarak ülkeden ülkeye yoğunluğu değişen kamu işletmeciliği konusunda Çin Halk Cumhuriyeti en dikkat çekici örnek teşkil etmektedir. Merkezi ve yerel hükümetlere ait olmak üzere toplamda 155 bin kamu teşebbüsüne sahip Çin, bu işletmelerden 2.467'sinde sermaye çoğunluğuna sahiptir (OECD, 2017a: 44, OECD, 2017b: 20). İlk 500 şirket listesinde yer alan şirketlere ait toplam gelirlerin yüzde 64'ü merkezi hükümete bağlı kamu teşebbüslerine ait olup bu da yalnızca sayı olarak değil faaliyet hacmi açısından da Çin'de kamu teşebbüslerinin ne derece büyük işletmeler olduğunu göstermektedir (OECD, 2016: 23).

3. İDT ve KİK Statü Tanımları ve Farklılıkları

KİT'lerin tanımı 233 sayılı KHK'de yapılmıştır. Buna göre KİT, İDT ve KİK'in ortak adıdır⁵. Dolayısıyla KİT'ler, İDT ve KİK'lerden oluşmakta olup bu iki statü dışında bir KİT bulunmamaktadır. Aynı KHK'de İDT'nin, sermayesinin tamamına devletin sahip olduğu, iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyette bulunmak amacıyla kurulan bir KİT olduğu hüküm altında alınmıştır⁶. 233 sayılı KHK'de KİK'in tanımı ise sermayesinin tamamı devlete ait, tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü bu kamu hizmeti dolayısıyla üretmiş olduğu mal ve hizmetler imtiyaz sayılan KİT, şeklinde yapılmıştır⁷. Her iki tanım dikkate alındığında İDT ve KİK'lerin ortak özelliği, sermayenin tamamının devlete ait olmasıdır. Dolayısıyla KİT'lerde tek sermayedar devlettir. İDT ve KİK arasındaki temel fark ise faaliyet yapısıdır. İDT'ler ticari esaslara göre faaliyet gösterirken KİK'lerin faaliyeti ise tekel niteliğindeki mal ve hizmetlere yönelik olup bunlar için dikkate alınacak temel husus "ticari esaslar" yerine "kamu yararı"dır. Nitekim KİK'lerin yapmış olduğu faaliyetin bir kamu hizmeti olduğu ve bu nedenle de üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin imtiyaz sayılmış olduğu, söz konusu KİK tanımında açıkça belirtilmiştir.

İDT ve KİK'lere ilişkin farklılıklara, tanımların yanı sıra bu teşebbüsler için belirlenen amaçlarda da karşılaşılmaktadır. İDT'lerin ekonomik gereklere uygun olarak verimlilik ve kârlılık ilkeleri doğrultusunda kendi aralarında ve milli ekonomi ile uyum içinde çalışarak sermaye birikimine yardım etmeleri ve bu suretle daha fazla yatırım kaynağı yaratmaları amaçlanmıştır⁸. KİK'lerin ise kendilerine verilen görev ve kamu hizmetlerini ekonomik ve sosyal gereklere uygun olarak verimlilik ilkesi doğrultusunda yürütmeleri amaçlanmıştır⁹. Amaçlara ilişkin bu farklılıklar, tanımlardaki söz konusu

⁵ Madde 2/1.

⁶ Madde 2/2.

⁷ Madde 2/3.

⁸ Madde 1/2-b.

⁹ Madde 1/2-c.

statü farklılıklarıyla tutarlılık arz etmektedir. Tanımlara göre ticari esaslara göre faaliyet göstermeleri beklenen İDT'ler için bu doğrultuda ekonomik gerekler dikkate alınarak verimliliğin yanı sıra kârlılık ilkesiyle faaliyet göstermeleri amaçlanmıştır. Kamu yararı gözetmek suretiyle tekel niteliindeki mal ve hizmet üreten KİT'ler olarak tanımlanan KİK'ler için ise ekonomik gerekler yerine kendisine verilen kamu hizmetlerini yerine getirmeleri ve ticari esaslar yerine kamu yararının dikkate alınma nedeniyle de kârlılık yerine yalnızca verimlilik ilkesine göre faaliyet göstermeleri amaçlanmıştır. Böylece hem İDT hem KİK'lerin tanım ve amaçları arasında tutarlılık sağlanmış, farklı amaca sahip olan söz konusu statüler için farklı faaliyet yapısı ve farklı hedefler (kârlılık ve/veya verimlilik gibi) belirlenmiştir.

233 sayılı KHK'de İDT ve KİK'ler için belirlenen gerek tanım gerekse amaç farklılıkları uyarınca söz konusu KİT'ler için işleyiş de farklılaştırılmıştır. Ticari esaslara göre faaliyet gösterme yükümlülüğü bulunan ve kârlılığı da dikkate almak zorunda olan İDT'ler için 233 sayılı KHK'de Türk Ticaret Kanunu hükümleriyle benzer şekilde yedek akçe ayrılması gibi detaylı bir şekilde kâr dağıtımına ilişkin hususlar düzenlenmiştir¹⁰. Buna karşın KİK'lerin uygulayacakları fiyat ve tarifelere sosyal faydayı artırmak amacıyla merkezi kamu otoritesince müdahale edilebileceği şeklinde KİK'lere yönelik kamu yararı amacıyla örtüşen hükümlere yer verilmiştir¹¹.

KİT'ler bütçe dışındaki kuruluşlardan olmakla birlikte temettü ödemesi şeklinde KİT'lerden bütçeye kaynak aktarımı ya da finansman açıklarının giderilmesi amacıyla bütçeden KİT'lere sermaye transferleri söz konusu olabilmekte ve böylece KİT'lerle genel bütçe arasında transfer ilişkisi gerçekleşmektedir (Pınar, 2011: 160). Her iki KİT statüsünün amaç ve faaliyet yapısındaki söz konusu farklılıklar uyarınca 233 sayılı KHK'yle düzenlenen mali hükümlerde finansmana ilişkin ciddi bir farklılık oluşturulmuştur. KİK'ler için “*Yatırım ve işletme finansman açıkları Hazinece karşılanır. Finansman fazlası Hazineye devredilir.*” hükmü yer almıştır¹². İDT'lere ilişkin ise böyle bir düzenlemeye yer verilmemiştir. 233 sayılı KHK hükmü doğrultusunda KİK'lerin finansman açıklarının Hazine tarafından karşılanması, bu KİT'lerin kamu yararı amaçlı faaliyetleri nedeniyle rasyonel bir düzenleme olmuştur. Zira kamu hizmeti niteliğine sahip faaliyetleri nedeniyle kârlılığı dikkate alamayan KİK'lerin finansman açığı vermesi kuvvetle muhtemeldir. 233 sayılı KHK uyarınca merkezi otorite tarafından fiyat ve tarifelerine müdahalede bulunulabilmesi de KİK'lerin kârlılığı sağlayamaması ve finansman açığına maruz kalmasının diğer bir temel nedenini oluşturmaktadır. İDT'ler ise yalnızca kendilerine sermaye transferi öngörüldüğü durumlarda ya da görev verilmesi durumunda görevlendirme bedeli şeklinde genel bütçeden ödeme alabilmekte, bunun

¹⁰ Madde 36.

¹¹ Madde 37.

¹² Madde 37/5.

dışında ise finansman açıklarını ancak piyasadan borçlanarak kapatabilmektedir. Finansman açıkları Hazine tarafından karşılanan KİK'lerin aksine İDT'ler için bu şekilde bir finansman yöntemi tercih edilmesi, İDT'lerin ticari esaslara göre ve kârlılık ilkesi doğrultusunda faaliyet gösterme yükümlülüğüyle uyumlu bir düzenleme olarak değerlendirilmektedir. Her iki KİT statüsü arasında finansman imkânının farklılaşması yalnızca ülkemiz mevzuatında düzenlenen bir durum değildir. Avrupa Birliği'nde topluluk mevzuatıyla daha sıkı bir şekilde uygulandığı üzere genelde İDT olarak nitelenebilecek olan ticari KİT'lerin imtiyazlı finansman imkânı bulunmamakta, ticari olmayan KİT'lerin (KİK olarak değerlendirilecek olan KİT'ler) ise kamu bütçesi üzerinden sınırlı borç ve garantilere erişme olanağı bulunmaktadır (Barca vd., 2015: 73).

Genel olarak KİT'lerin finansman sorunları günümüze özgü bir husus da değildir. Ülkemizde farklı tarihlerde farklı teşebbüsler olmak üzere kuruluşlarından itibaren KİT'ler finansman sorunu yaşamaktadır. KİT'lere verilen yatırım görevleri, uygulanan tarım politikaları gereğince yapılan destekleme alımları, fiyat artışları ve genişleyen iş hacimleri dolayısıyla artan sermaye ihtiyaçları KİT'lerin finansman açıklarının temel nedenlerini oluşturmuştur (Bilginoglu, 1985: 79).

Sonuç olarak Hazine tarafından sağlanan finansman imkânı dikkate alındığında bir KİT'in İDT mi yoksa KİK statüsüne mi sahip olacağı büyük önem arz etmektedir. Söz konusu statülerin belirlenmesinde ise KİT'in faaliyet yapısının ticari esaslara mı yoksa kamu hizmeti niteliğine mi uygun olduğunun tespiti gerekmektedir. Faaliyetlerin içeriğinin yanı sıra gerçekleşen mali sonuçlar, KİT'e ilişkin statü değerlendirmesinde ayrıca bir gösterge olarak dikkate alınabilecektir.

Tüm bunların yanı sıra İDT ve KİK statüleri, söz konusu işletmelerin özelleştirilmesi hususunda da farklılık arz etmektedir. 4046 sayılı Özelleştirme Uygulamaları Hakkında Kanun (4046 sayılı Kanun)¹³ uyarınca¹⁴ Özelleştirme Yüksek Kurulu tarafından İDT'ler tüm unsurlarıyla özelleştirme kapsamına alınabilirken KİK'lerin ise ancak gördükleri kamu hizmeti ile doğrudan doğruya ilgili olmayan varlıklarının ve iştiraklerindeki payları özelleştirme kapsamına alınabilmektedir. Yine 4046 sayılı Kanun uyarınca¹⁵ kamu hizmeti gören tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri üreten KİK'ler ile bunların müessese, bağlı ortaklık, işletme ve işletme birimlerinin; işletme haklarının verilmesi veya kiralanması ve mülkiyetin devri dışındaki benzeri diğer yöntemlerle özelleştirilmesi söz konusu Kanun hükümleri çerçevesinde yapılabilmektedir. Dolayısıyla 4046 sayılı Kanun'da kamu hizmeti gören tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri üreten KİK'ler "mülkiyet devri" dışında özelleştirmelere

¹³ 27/11/1994 tarihli ve 22124 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

¹⁴ Madde 17/A.

¹⁵ Madde 15/1.

konu olabilmekte iken İDT'lere yönelik böyle bir sınırlama bulunmamaktadır. Bunların yanı sıra İDT ya da KİK statüsüne bağlı olmaksızın 4046 sayılı Kanunda, stratejik özelliklerine göre bazı kuruluşların özelleştirilmesinde, imtiyazlı hisse oluşturulması şart koşulmuştur. Buna göre Türk Hava Yolları A.O., T.C. Ziraat Bankası, Türkiye Halk Bankası A.Ş., TMO Alkoloid Müessesesi ve Türkiye Petrolleri A.O.'nun sermayelerinin % 49'undan fazlasının özelleştirilmesine karar verilmesi halinde bu kuruluşlarda imtiyazlı hisseler oluşturulması zorunlu tutulmuştur¹⁶. TMO Alkoloid Müessesesi örneğinden de görüldüğü üzere her ne kadar İDT statüsüne bağlı olarak faaliyet gösterse de tekel niteliğindeki üretimlere yönelik tesislere yönelik kamunun sermaye çoğunluğunu kaybedeceği özelleştirmelerde, imtiyazlı hisseler oluşturularak karar yetkisinin özel sektöre geçmesinin önlenmesi amaçlanmıştır.

4. Mevcut Durumda İDT ve KİK Statüsünde Faaliyet Gösteren KİT'ler

Ülkemizde faaliyet gösteren KİT'ler, statü ve faaliyet alanlarına göre tablo 1'de listelenmiştir.

Tablo 1. 233 Sayılı KHK Kapsamında Yer Alan Mevcut KİT'ler

Teşebbüs Adı	Statü	Faaliyet Alanı
Devlet Malzeme Ofisi	İDT	İmalat Sektörü
Türkiye Elektromekanik Sanayi A.Ş.	İDT	İmalat Sektörü
Türkiye Taşkömürü Kurumu	İDT	Madencilik
Türkiye Kömür İşletmeleri	İDT	Madencilik
Eti Maden İşletmeleri	İDT	Madencilik
Elektrik Üretim A.Ş.	İDT	Elektrik
Türkiye Elektrik Dağıtım A.Ş.	İDT	Elektrik
Boru Hatları İle Petrol Taşıma A.Ş.	İDT	Petrol-Doğalgaz
Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı	İDT	Petrol-Doğalgaz
TMO	İDT	Tarım Sektörü
Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü	İDT	Tarım Sektörü
Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü	İDT	Tarım Sektörü
Et ve Süt Kurumu Genel Müdürlüğü	İDT	Tarım Sektörü
Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş.	İDT	Tarım Sektörü
T.C. Devlet Demiryolları İşletmesi	İDT	Ulaştırma Sektörü
Türkiye Raylı Sistem Araçları Sanayii A.Ş.	İDT	Ulaştırma Sektörü
Devlet Hava Meydanları İşletmesi	KİK	Ulaştırma Sektörü
Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü	KİK	Ulaştırma Sektörü

* Tablonun temel alındığı "2021 Kamu İşletmeleri Raporu"nda KİT'ler arasında yer almasına rağmen 02/07/2021 tarihli ve 4222 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararıyla özelleştirme kapsamına alınması sebebiyle Türkiye Elektrik İletim A.Ş. tablodan çıkarılmıştır.

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı (HMB), 2022: 188-191.

¹⁶ 4046 sayılı Kanun madde 13/2.

Tablo 1, 233 sayılı KHK'ye tâbi teşebbüslerden oluşmaktadır. Zira KİT tanımı söz konusu KHK kapsamındaki teşebbüsleri nitelendirmektedir. KİT'lerden özelleştirme kapsam ve programına alınanlar, 4046 sayılı Kanuna tâbi olmak suretiyle temel olarak 233 sayılı KHK kapsamından çıkmaktadır. Bununla birlikte bu teşebbüslerden sermayesinin yüzde 50'sinden fazlası Devlete ait olan işletmecî kuruluşlar, Genel Yatırım ve Finansman Programları ve personel ücretlerinin belirlenmesi gibi KİT'lerle aynı düzenlemelere tâbi olmayı sürdürmektedir. Bu itibarla özelleştirme kapsam ve programındaki teşebbüslerden, sermayesinin tamamı Devlete ait olan (KİT tanımının gereği olarak) işletmecî kuruluşları, işleyiş açısından KİT olarak değerlendirmek mümkündür. Söz konusu teşebbüsler; Sümer Holding, Türkiye Denizcilik İşletmeleri A.Ş., Ankara Doğal Elektrik Üretim ve Ticaret A.Ş. ile Türkiye Elektrik İletim A.Ş.¹⁷'dir (HMB, 2022: 192).

KİT'ler faaliyetleri neticesinde oluşan mali yapılarıyla genel bütçeyi etkileyebilmektedir. Zira bazı KİT'ler için belirlenen ve ciro üzerinden hesaplanan hasılat payı ile kâr üzerinden hesaplanan temettü ödemeleriyle KİT'ler bütçeye katkı sunabilmektedir. 2021 yılı itibarıyla KİT'lerden bütçeye 3.027,3 milyon TL (Devlet Malzeme Ofisi 153,9 milyon TL, Eti Maden İşletmeleri 1.789,9 milyon TL, Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü 1.083,5 milyon TL) temettü ödemesi gerçekleşmiştir (HMB, 2022: 186). KİT'lerden elde edilen hasılat payı ise 847,7 milyon TL (Devlet Hava Meydanları İşletmesi 552 milyon TL, Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü 295,7 milyon TL) tutarında hesaplanmıştır (HMB, 2022: 186).

KİT'lerin temettü ve hasılat payı şeklinde bütçeye sağlamış oldukları katkılarının yanı sıra kendilerine verilen kamu görevleri nedeniyle oluşan görev zararı ve farklı nedenlerden kaynaklı finansman ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik sermaye transferi şeklinde bütçeden kendilerine transferler de söz konusu olabilmektedir. KİT'lerin bütçeye yükünü yansıtan söz konusu transferlerin 2021 yılındaki toplam tutarı 63.128,2 milyon TL'dir (HMB, 2022: 184).

KİT'lerin genel bütçe dışında, ekonomiye etkileri 2021 yılına ilişkin şu toplam katma değer verilerinden anlaşılabilir: 39 milyar TL yatırım harcaması (GSYH'ye oranı %0,54), 17 milyar TL istihdam harcaması (GSYH'ye oranı %0,24) ve 21 milyar TL dönem zararı (GSYH'ye oranı %0,29) (HMB, 2022: 184). 2021 yılında KİT'lerin toplam kâr/zarar durumunun zarar bakiyesi vermesi, 2021 yılı için olumsuz bir katma değer göstergesi teşkil etmektedir. Bununla birlikte son 5 yıllık süreç dikkate alındığında,

¹⁷ HMB'nin 2022 yılında yayımlanmış olduğu 2021 Yılı Kamu İşletmeleri Raporu'nda KİT tablosunda yer alan Türkiye Elektrik İletim A.Ş. 02/07/2021 tarihli ve 4222 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararıyla özelleştirme kapsamına alınması sebebiyle çalışmada bu kuruluşlar arasında sayılmıştır.

KİT'lerin kâr ve zararlarının toplamı 2017, 2018 ve 2020 yıllarında dönem kârı vermek suretiyle söz konusu yıllarda bu göstergede de katma değere olumlu katkı sunulmuştur.

Tablo 1'de yalnızca Devlet Hava Meydanları İşletmesi ile Kıyı Emniyeti Genel Müdürlüğü'nün KİK, diğer teşebbüslerin ise İDT statüsünde olduğu görülmektedir. Ancak İDT statüsüne sahip KİT'lerden TMO'nun Ana Statüsüyle belirlenen amaç ve faaliyet konuları dikkate alındığında, bu teşebbüsün İDT statüsünün sorgulanması gerektiği değerlendirilmiştir. Bu itibarla çalışmanın devamında TMO'nun hem faaliyet konularının hem de bu faaliyetlerin mali sonuçlarının, mevzuattaki İDT ve KİK statüleri için belirlenen unsurlara uygunluğu analiz edilerek teşebbüs için uygulanması gerekli KİT statüsüne ilişkin kapsamlı bir değerlendirme yapılmıştır. Bu değerlendirme yönteminin, diğer KİT'lere ilişkin yapılabilecek İDT ve KİK statü analizleri için bir örnek teşkil etmesi de amaçlanmıştır.

5. Statü Değerlendirmesine İlişkin TMO Analiz Örneği

5.1. İşletme Yapısı

TMO; 1938 yılında 3491 sayılı Toprak Mahsulleri Ofisi Kanunuyla¹⁸ merkezi Ankara olmak üzere Ekonomi Bakanlığına (İktisat Vekaleti) bağlı olarak kurulmuştur. Söz konusu Kanunla sermayesinin tamamının¹⁹ Devlete ait olması kararlaştırılan TMO'nun ayrıca 3460 sayılı Kanun hükümlerine tabi ve tüzel kişiliğe sahip olmasına hükmedilmiştir.

3491 sayılı Kanunla²⁰ TMO'nun temel işgal konusu; buğday fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini önlemek için Bakanlar Kurulu Kararı ile tespit edilecek yerlerde ve tayin edilecek fiyatlarla buğday satın almak ve bu suretle piyasayı korumak, tanzim etmek ve stok bulundurmak şeklinde belirlenmekle birlikte buğday dışındaki hububatın da Bakanlar Kurulu tarafından TMO işgal konusuna alınabileceğine hükmedilmiştir. Ayrıca aynı Kanunla²¹ TMO'nun yapabileceği faaliyetler arasında; un ve ekmek fabrikaları kurma, satın alma ve işletme faaliyetleri de belirtilmiştir. Hububata yönelik faaliyetlerin yanı sıra 3491 sayılı Kanun uyarınca²² afyon ve uyuşturucu madde imalatı, satışı, ithalatı ve ihracatı da TMO'nun tekeline verilmiştir.

Günümüzde de TMO; sermayesinin tamamı Devlete ait, tüzel kişiliğe sahip, sorumluluğu sermayesi ile sınırlı bir İDT olarak KİT statüsünde faaliyet göstermektedir. Yürürlüğü girmiş olduğu 1984 yılından itibaren 233 sayılı KHK hükümlerine tâbi olan

¹⁸ 13.07.1938 tarihli ve 3958 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

¹⁹ 17 milyon lira sermaye ile kurulmuştur.

²⁰ Madde 2 ve madde 3.

²¹ Madde 4 ve madde 5.

²² Madde 6 ve madde 7.

TMO'nun faaliyet konularına detaylı bir şekilde Ana Statüsünde²³ yer verilmiştir. Kuruluşunda Ekonomi Bakanlığına bağlı olan TMO mevcut durumda²⁴ Tarım ve Orman Bakanlığı'nın ilgili kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.

Ana Statüsüyle belirlenen hükümlerin yanı sıra KİT statüsü nedeniyle TMO için 233 sayılı KHK temel yasal mevzuattır. KİT'lerin yönetim yapısı 233 sayılı KHK'de hüküm altına alınmıştır. Buna göre TMO'nun yetkili ve sorumlu yürütme organı genel müdürlük, en yüksek seviyede yetkili ve sorumlu karar organı ise yönetim kuruludur²⁵. Bir başkan ve beş üyeden oluşan yönetim kuruluna genel müdür başkanlık etmektedir²⁶. Yönetim kurulu üyeleri Cumhurbaşkanı onayıyla atanabilmekte²⁷ olup beş yönetim kurulu üyesinden dördü için ilgili bakan, biri için ise Hazine ve Maliye Bakanlığı teklifte bulunabilmektedir²⁸. Genel müdür ve dolayısıyla yönetim kurulu başkanı ise doğrudan Cumhurbaşkanı kararıyla atanabilmektedir²⁹.

2021 yılı sonu itibarıyla 2.550 milyon TL ödenmiş sermayeye sahip TMO'da; memur, sözleşmeli ve işçi statülerinde olmak üzere toplam 3.115 personel görev yapmaktadır (TMO, 2022: 2). Zira KİT'ler için temel personel mevzuatı 399 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüsleri Personel Rejiminin Düzenlenmesi ve 233 sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Bazı Maddelerinin Yürürlükten Kaldırılmasına Dair Kanun Hükmünde Kararname³⁰ olup bu KHK uyarınca KİT personeli; memur, sözleşmeli personel ve işçi olarak sayılmıştır³¹.

Merkezde bulunan Genel Müdürlüğün yanı sıra geniş bir taşra yapılanmasına sahip TMO ülke genelinde; 1 işletme müdürlüğü (Afyon Alkaloidleri Fabrikası İşletme Müdürlüğü), 30 başmüdürlük, 5 şube müdürlüğü, 80 ajans amirliği ve 70 tesisli ekip olmak üzere toplam 186 işyeriyle faaliyet göstermektedir (TMO, 2022: 12).

Bunlarla birlikte TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Sanayi ve Ticaret A.Ş.'de yüzde 50 ve Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş.'de yüzde 15 sermaye payına sahip olmak üzere TMO'nun iki tane de iştiraki bulunmaktadır.

²³ 30.09.2021 tarihli ve 31614 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanmıştır.

²⁴ Ana Statü madde 4/5.

²⁵ 233 sayılı KHK madde 5.

²⁶ 233 sayılı KHK madde 6/1 ve 6/2.

²⁷ 3 sayılı Üst Kademe Kamu Yöneticileri İle Kamu Kurum ve Kuruluşlarında Atama Usullerine Dair Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (10/07/2018 tarihli ve 30474 sayılı Resmi Gazetede yayımlanmıştır) madde 2.

²⁸ 2019/8 sayılı Cumhurbaşkanlığı Genelgesi (01/05/2019 tarihli ve 30761 sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır) hükmü uyarınca.

²⁹ 3 sayılı Kararname madde 2.

³⁰ 29/01/1990 tarihli ve 20417 mükerrer sayılı Resmî Gazetede yayımlanmıştır.

³¹ Madde 3/a.

5.2. Faaliyet Yapısına Göre Statü Değerlendirmesi

TMO'nun amaç ve faaliyet konuları Ana Statüsü ile belirlenmiştir. Buna göre TMO'nun kuruluş amacı; yurttan hububat ve bakliyat fiyatlarının üreticiler yönünden normalin altına düşmesini ve tüketici aleyhine anormal derece yükselmesini önlemek, bu ürünlerin piyasasını düzenleyici tedbirler almak, gerektiğinde Cumhurbaşkanı tarafından hububat ve bakliyat dışındaki diğer tarım ürünleri ile ilgili verilecek görevleri yürütmek, afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekeli işletmektir³². Bu amaçları gerçekleştirebilmesi için Ana Statüyle TMO'ya tanınan faaliyet konuları³³ 3 ana başlık altında toplanabilir. Bunlardan ilki; TMO'nun ürün piyasasındaki düzenleyici fonksiyonu gereği faaliyet alanına giren ürünlerin yurtiçi alım ve satışı, ithalat ve ihracatı, stoklama faaliyetidir. İkincisi; afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekeli işletmek için haşhaş ekimi izni verme ve ekim ile üretimi kontrol etme, satın alma, uyuşturucu madde ve türevlerini imal etme, yurtiçi ve yurtdışı satışını ve ithalatını yapma ve ıslah çalışmalarını yürütme faaliyetleridir. Üçüncüsü ise stoklama faaliyetinde bulunduğu ürünler için depo kiralamak ve bu amaçla yapılacak depolara kiralama garantisi vermektir. Bunların yanı sıra TMO yine ürün piyasasındaki düzenleyici fonksiyonuyla ilgili olarak lisanslı depo şirketlerine ortak olabilir ve elektronik ürün senetlerini satın alabilir, satabilir ve lisanslı depoculukla ilgili diğer iş ve işlemleri yapabilmektedir³⁴.

Bu kapsamda TMO, ülke geneline yayılmış bir şekilde dağılım gösteren depolarını kullanmak suretiyle tarımsal ürünlere ilişkin alım, satım ve stok faaliyetini gerçekleştirmekte ve Afyon Alkaloidleri Fabrikasında gerçekleştirmiş olduğu üretimle de afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekeli işletmektedir. Ayrıca TMO; TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Sanayi ve Ticaret A.Ş.'de yüzde 50, Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş.'de ise yüzde 15 iştirake sahiptir (TMO, 2022: 31)³⁵.

TMO'nun kuruluş amacı olarak açıkça belirtilen, üretici ve tüketici refahını gözetilen ve bu kapsamda piyasada düzenleyici tedbirleri almak göreviyle ilgili faaliyet yapısı, KİK statüsüyle uyumlu bir yapıdır. Zira 233 sayılı KHK'deki KİK'in tanımındaki "kamu yararı" ve "kamu hizmeti" unsurları ile TMO'nun sosyal faydayı gözetilen bu faaliyet yapısı doğrudan örtüşmektedir. Ayrıca yine 233 sayılı KHK'de hüküm altına alınan KİK'lerin "ekonomik ve sosyal gereklere uygun olarak verimlilik ilkesi doğrultusunda" faaliyetlerini yürütme amacı ile TMO'nun üretici ve tüketici refahını gözetilen faaliyet yapısı uyum arz etmektedir. İDT'lerin ticari esaslara göre faaliyet

³²Madde 5/1.

³³ Madde 5/1.

³⁴ Ana Statü madde 5/1-g

³⁵ Söz konusu sermaye paylarının tamamı ödenmiştir: TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Sanayi ve Ticaret A.Ş.'de 51 milyon TL ve Türkiye Ürün İhtisas Borsası A.Ş.'de 7,5 milyon TL. Her iki şirket de 2021 yılını dönem kârıyla kapatmıştır.

göstermeleri amaçlanmışken TMO'nun bu faaliyet yapısı, ticari esaslar yerine sosyal gereklere göre karar alınmasını gerektirmektedir. Bunun sonucu olarak da TMO'dan, İDT'ler için öngörülen verimlilik ve kârlılık ilkesi yerine KİK'ler için öngörülen yalnızca verimlilik ilkesiyle faaliyet göstermesi beklenmektedir. Nitekim TMO'nun stok politikasını, kârlılık yerine piyasa düzenleme amacı doğrultusunda belirlediği, 2019-2023 Stratejik Planından anlaşılmaktadır. Planda TMO için finansal amaçlardan biri "Faaliyet konusu ürünlerle ilgili piyasalarda istikrar sağlanacaktır." şeklinde belirlenmiştir (TMO, 2019a: 15). Bu amaca yönelik ise iki hedef belirlenmiştir. Bunlardan biri "Öngörülemeyen durumlar için yıllık en az 1,5 milyon ton buğday, 250 bin ton arpa, 150 bin ton mısır, 50 bin ton çeltik stoku tutulacaktır" hedefi, diğeri ise "Yurtiçi hububat piyasa fiyatları TMO alım fiyatına göre +/- %25 bandında tutulacaktır." hedefidir (TMO, 2019a: 15). Her iki hedefin de TMO'nun kendi kârlılığını sağlamak yerine ürün piyasasındaki düzenleyici fonksiyonuna yönelik olduğu açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Stratejik Planda belirlenen bu hedeflerden de teyit edildiği üzere TMO'nun Ana Statüsüyle hüküm altına alınan piyasada düzenleyici tedbirler almaya ilişkin faaliyeti, KİK statüsüne sahip olması gerekliliğinin temel bir göstergesidir.

TMO'nun temel faaliyet konularından olan "Afyon ve uyuşturucu maddelere konulan devlet tekelini işletmek" faaliyeti de TMO için İDT yerine KİK statüsünün uygun olduğu değerlendirilmesine olanak tanıyan başka bir göstergedir. Zira çalışmanın "İDT ve KİK Statüleri" başlığı altında açıklandığı üzere KİK tanımında "Tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan" ifadeleri yer almaktadır. TMO'nun afyon ve uyuşturucu maddelere ilişkin gerçekleştirmiş olduğu üretim ve ticaret, KİK tanımındaki bu ifadeleri tam olarak karşılamaktadır. Bu itibarla bu faaliyet de TMO'nun KİK statüsüne sahip olması gerektiğine ilişkin değerlendirmeyi mümkün kılmaktadır.

Bunların yanı sıra Ana Sözleşmedeki faaliyet konuları arasında yer alan, depo yapımı için kiralama garantisi verme, faaliyeti kapsamında TMO depo kiralaması ve ortak olmuş olduğu TMO-TOBB Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk Sanayi ve Ticaret A.Ş. aracılığıyla lisanslı depolama faaliyeti de gerçekleştirmektedir (TMO, 2022: 21). Depolamanın ve özellikle lisanslı depoculuğun gelişimini sağlamak amacıyla TMO'nun gerçekleştirmiş olduğu gerek söz konusu ortaklık gerekse özel sektör firmalarını teşvik etmek amaçlı vermiş olduğu kiralama taahhüdü de KİK statüsüne uygunluk arz etmektedir. Zira TMO bu faaliyetleriyle ülkede lisanslı depoculuğun gelişimini sağlayarak özellikle ürün arz dengesinin sağlanmasının ve üretici refahını gözetmektedir. KİK'lerin faaliyetlerini "ekonomik ve sosyal gereklere uygun" yürütme amaçları dikkate alındığında, TMO'nun bu faaliyetleri de KİK statüsüne sahip olması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Faaliyet analizine yönelik tüm bu açıklamalardan, temel faaliyetlerinin tamamının 233 sayılı KHK'yle belirlenen KİK statüsünün gerekleriyle örtüşmesi dolayısıyla TMO'nun mevcuttaki İDT statüsü yerine KİK statüsüne sahip olması gerektiği değerlendirilmektedir. Böylece TMO statüsünün mevzuata uyumu ve dolayısıyla 233 sayılı KHK'yle KİK ve İDT statülerine ilişkin yapılan farklılaştırmaların amacına ulaşması sağlanmış olacaktır.

5.3. Mali Yapı Üzerinden Statü Değerlendirmesi

Tablo 2. 2016-2021 Dönemi TMO Özet Gelir Tablosu (Bin TL)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Brüt Satışlar	5.548.681	6.165.930	4.736.994	8.921.459	12.491.894	17.397.427
Satış İndirimleri (-)	15	49	23	154	2	73
Net Satışlar	5.548.665	6.165.881	4.736.971	8.921.305	12.491.892	17.397.354
Satışların Maliyeti (-)	4.960.888	5.896.984	4.513.594	8.289.457	11.722.028	16.278.767
Brüt Satış Kârı / (Zararı)	587.777	268.897	223.376	631.848	769.863	1.118.586
Faaliyet Gid. (-)	174.150	216.439	187.576	287.936	306.444	351.100
Faaliyet Kârı / (Zararı)	413.627	52.458	35.800	343.912	463.419	767.486
Diğer Faaliyet.den Olağan Gelir ve Kârlar (+)	41.920	119.690	198.494	254.180	209.468	88.902
Diğer Faaliyet.den Olağan Gider ve Zararlar (-)	14.500	10.552	71.645	80.661	39.663	39.125
*Finansman Giderleri (-)	-	-	-	-	-	-
Olağan Kâr / (Zarar)	441.047	161.596	162.649	517.432	633.224	817.263
Olağandışı Gelir ve Kârlar (+)	52.079	35.116	110.762	53.580	71.237	147.858
Olağandışı Gider ve Zararlar (-)	320.712	463.860	267.558	461.330	642.852	863.061
Dönem Kârı / (Zararı)	172.414	(267.149)	5.853	109.682	61.609	102.060
Dönem Kârı Vergi ve Diğer Yasal Yük. Karşılıkları (-)	39.428	-	-	-	-	-
Dönem Net Kârı/ (Zararı)	132.985	(267.149)	5.853	109.682	61.609	102.060

*TMO'nun finansal tablolarında, banka kredileri dolayısıyla oluşan finansman giderine ilişkin bir tutar yer almamaktadır. Bunun nedeni, TMO'nun banka kredilerini sadece ürün alımı nedeniyle kullanmasına ilişkin gerekçesi doğrultusunda, söz konusu kredilere ilişkin faiz giderlerini, satışı gerçekleşen ürünlere yönelik kısmını satışların maliyetine, kalan kısmını ise stok maliyetlerine yansıtmasıdır. TMO raporlarında yer alan bilgiler doğrultusunda TMO'nun 2016-2021 döneminde bu kapsamda gerçekleşen finansman giderlerinin sırasıyla; 216, 170, 127, 81, 77 ve 454 milyon TL olduğu tespit edilmiştir (TMO, 2021: 3 ve TMO, 2022: 2). Kaynaklar: TMO, 2018: 120; TMO, 2019b: 96; TMO, 2021: 115, TMO, 2022: 72.

Tablo 2’den, 2016-2021 dönemindeki 6 yıllık süreçte TMO’nun yalnızca 2017 yılında dönem zararına uğradığı, diğer yıllarda ise dönem kârı elde ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte dönem zararına uğranılmasına rağmen 2017 yılında faaliyet kârı elde edildiği görülmektedir. TMO’nun bu kârlı faaliyet yapısında, kendisine verilen görevler dolayısıyla Hazine’den elde etmiş olduğu gelirin de payı bulunmaktadır. Zira olağan alım/satım faaliyeti dışında TMO’ya, daha önceleri Bakanlar Kurulu, yeni sistemde ise Cumhurbaşkanı tarafından belirli miktarlar dâhilinde bazı tarım ürünleri için alım/satım görevi verilebilmekte ve Hazine’den bu görevlendirmeler için yalnızca katlanılan maliyet değil, ayrıca belli bir oranda kâr payı da ödenmektedir. Bu görevlendirmeler nedeniyle TMO’nun kâr payı şeklinde elde etmiş olduğu gelirin hesaplanması, TMO’nun olağan faaliyetlerinin kârlı mı yoksa zararlı mı yerine getirmiş olduğunu tespit etmeye yardımcı olacaktır. Bu tespit ise TMO’nun olağan faaliyet yapısının İDT ve KİK statülerinden hangisine uygun olduğuna ilişkin bir gösterge teşkil edecektir. Zira 233 sayılı KHK uyarınca KİK’ler faaliyetlerini verimlilik ilkesine uygun bir şekilde yerine getirmekle yükümlü iken İDT’ler faaliyetlerinde verimliliğin yanı sıra kârlılık ilkesini de gözetmek durumundadır. Sonuç olarak sahip oldukları nitelikleri gereği faaliyetlerini kârlı bir şekilde yerine getiremeyen bir KİT’in bu nedenle İDT yerine KİK statüsüne sahip olması uygun olacaktır.

TMO’nun görevlendirme bedeline ilişkin hesaplamalardan önce KİT’lerin görevlendirmelerinin kanuni dayanağını kısaca açıklamak uygun olacaktır. KİT’lerin görevlendirme hususu temel olarak 233 sayılı KHK’de düzenlenmiştir. 233 sayılı KHK madde 35/3’te *“İkinci fıkra çerçevesinde Cumhurbaşkanınca teşebbüs, müessese ve bağlı ortaklıkların mal ve hizmetlerinin fiyatlarının satış fiyatının altında tespit edilmesi veya teşebbüs, müessese ve bağlı ortaklıklara faaliyet alanları ile ilgili olarak görev verilmesi hâlinde söz konusu görevler ile ilgili bu kuruluşlara ödenecek görevlendirme bedeli Hazine ve Maliye Bakanlığı bütçesine konulacak ödenekle karşılanır.”* hükmü bulunmaktadır. Yine 233 sayılı KHK madde 35/4 ve 34/5’te yer alan hükümler uyarınca görevlendirme bedeline ilişkin hususlar ve söz konusu bedelin hesaplanma yöntemi Cumhurbaşkanı kararında açıkça belirtilmeli ve her bir görevlendirme uygulamasına ilişkin usul ve esaslar görev verilen KİT’in ilgili olduğu Bakanlığın görüşü alınmak suretiyle Hazine ve Maliye Bakanlığınca belirlenmelidir.

Cumhurbaşkanlığı sistemi öncesinde TMO ve diğer KİT’lerin görevlendirilmesi Bakanlar Kurulu kararlarıncı yapılmaktaydı. Cumhurbaşkanlığı sistemiyle birlikte görevlendirmeler Cumhurbaşkanı kararlarıyla yapılabilmekte ancak buna ilişkin yayımlanmış bir karar bulunmamaktadır. Bu nedenle TMO için Bakanlar Kurulu Kararları doğrultusunda yapılan görevlendirmeler üzerinden bir analiz yapılmıştır. Kaldı ki çalışmada ele alınan 2016-2021 dönemindeki 2016, 2017 ve 2018 yılları Bakanlar Kurulu kararlarıyla yapılan görevlendirmelerin söz konusu olduğu yıllardır. Bununla

birlikte 2019, 2020 ve 2021 yıllarına ilişkin gizli, dolayısıyla yayımlanmamış Cumhurbaşkanlığı kararları olabileceği gibi diğer yıllarda da yayımlanmamış Bakanlar Kurulu kararlarının bulunması mümkündür. Yayımlanmamış olmaları nedeniyle bu olasılık dâhilindeki kararların içeriğine ulaşma ve açıklama imkânının bulunmaması dolayısıyla çalışmada konuya ilişkin analiz, yayımlanmış kararlardaki hükümler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Yayımlanmış kararlarda görevlendirme bedelinin kapsamı genel olarak; ithalat, ihracat, Dâhilde İşleme Rejimi kapsamında yapılan satışlar ve olağanüstü hâl stok görevlendirmeleriyle ilgili olarak yapılan masraf ve uğranılan zararlar ile ürünlerini lisanslı depoya koyan üreticilerin bu kapsamda ödemiş olduğu faiz giderleri şeklindedir (Arslantürk, 2022: 124). Satış faaliyetinin söz konusu olduğu görevlendirmeler ile diğer görevlendirmeler arasında görevlendirme bedelinin hesaplanmasında önemli bir fark bulunmaktadır. İhracat, DİR kapsamındaki satışlar ve ithal edilen ürünün yurtiçine satışıyla ilgili görevlendirmelerde; satış maliyetine %8'lik mahrum kalınan kâr payı da dâhil edilerek görevlendirme bedeli hesaplanmaktadır (Arslantürk, 2022: 124). Tarımsal ürünlerin hibe olarak verilmesi³⁶, olağanüstü stok tutulması³⁷ ve ürünlerini lisanslı depoda muhafaza eden üreticilerin katlanmış olduğu faiz giderlerinin karşılanması gibi görevlendirmelerde ise satış söz konusu olmadığı için herhangi bir ilave gelir söz konusu olmaksızın TMO'nun yalnızca karşılaştığı maliyetler görevlendirme bedeli olarak hesaplanmaktadır.

Mahrum kalınan kâr payının TMO tarafından piyasadan elde edilen bir gelir olmaması nedeniyle bu gelir kalemini dikkate almadan TMO'nun mali durumunun ortaya konulması önem arz etmektedir. Zira TMO'nun, bütçeden transfer anlamına gelen böyle bir kâr payı olmaksızın yalnızca kendi olağan faaliyetleri ve dolayısıyla salt işletmecilik yönetimi neticesinde sahip olabileceği mali tablo, işletme performansına ve böylece mevzuat uyarınca sahip olması gereken statüsüne ilişkin belirleyici bir göstere olacaktır.

Satışa konu görevlendirmelerde mahrum kalınan kâr payı teorik olarak her zaman bulunmaktadır. Ancak fiiliyatta söz konusu kâr payı bulunmayabilir. Zira gerçekleşen bir satıştan, mahrum kalınan kâr payı kadar kâr elde ediliyorsa böyle bir ödemeye zaten gerek kalmamaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere mahrum kalınan kâr payı, söz konusu görevlendirmeler neticesinde kâr elde edilememesi durumunda sağlanan kâr payıdır. Örneğin; görevlendirmeye dayalı olarak ihracatta, DİR kapsamındaki satışlarda ya da ithal edilen ürünlerin satışında yüzde 8 kâr elde edilmesi halinde mahrum kalınan kâr payına ilişkin bir ödeme gerçekleşmeyecektir. Bu itibarla her satışa dayalı görevlendirmede, mahrum kalınan kâr payı bulunmayabilir. Ancak söz konusu

³⁶Bkz. 03/08/2016 tarihli ve 29790 sayılı Resmi Gazetede yayımlan 18/07/2016 tarihli ve 2016/9074 sayılı Filistin'e Ekmeklik Buğday Unu ve Pirinç Hibe Edilmesi Amacıyla TMO'nun Görevlendirilmesine İlişkin Karar.

³⁷Bkz. TMO Ana Statüsü madde 23/1.

görevlendirmeler neticesinde TMO adına görevlendirme bedeline ilişkin bir tahakkuk işlemi yapılmışsa oranı değişmekle birlikte söz konusu tahakkuk tutarı içerisinde mutlaka mahrum kalınan kâr payı da bulunmaktadır. Zira TMO zarara uğramışsa zarar tutarı ve yüzde 8’lik mahrum kalınan kâr payı, zarara uğramamasına karşın yüzde 8 oranından daha düşük bir oranda kâr sağlamış ise yüzde 8’le aradaki fark kadar mahrum kalınan kâr payı tahakkuku gerçekleşmiştir.

Tablo 3. Mahrum Kalınan Kâr Payı Çıkarılmış TMO Kâr/Zarar Durumu (Bin TL)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Dönem Kârı / (Zararı)	172.414	(267.149)	5.853	109.682	61.609	102.060
Görevlendirme Bedeli Tahakkuku	2.022.943	793.653	255.368	771.816	718.166	*-
**Mahrum Kalınan Kâr Payı Tutarı	372.222	146.032	46.988	142.014	132.143	*-
Mahrum Kalınan Kâr Payı Hariç Dönem Kârı/(Zararı)	(199.808)	(413.181)	(41.135)	(32.332)	(70.534)	*-

*TMO'nun 2021 Yılı Faaliyet Raporunda görevlendirme bedeli tutarına yer verilmemesi nedeniyle 2021 yılı için hesaplama yapılamamıştır.

**Yayımlanmış raporlarda 2016-2021 dönemindeki görevlendirme bedellerinin içeriğiyle ilgili bilgiler bulunmamaktadır. Bu itibarla TMO'nun 2016-2021 dönemi için mahrum kalınan kâr payı tutarlarının hesaplanmasında, (Kaya, 2017: 68)'de yer verilen 2014 ve 2015 yılındaki mahrum kalınan kâr payı tutarlarının, toplam görevlendirme bedeli içerisindeki oranlarının ortalaması (%18,4) kullanılmıştır.

Kaynaklar: TMO, 2018: 37, 120; TMO, 2019b: 38, 96; TMO, 2020: 26, 116; TMO, 2021: 25, 115; TMO, 2022: 72; Kaya, 2017: 68 ve yazar tarafından yapılan hesaplamalardır.

Tablo 3'te, görevlendirmelerden hesaplanan kâr payı tahakkukları ile bunlar olmasaydı TMO için hesaplanan dönem kârlılığına yer verilmiştir. Tablodan, söz konusu kâr payı tahakkuklarının dikkate alınmadığı durumda; 2016, 2018, 2019 ve 2020 yıllarında dönem kârı elde eden TMO'nun bu kârlılıklarının dönem zararına dönüştüğü görülmektedir. Mevcut durumda dönem zararının söz konusu olduğu 2017 yılında ise zararın yaklaşık iki kata yükseldiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla tablo 3'teki veriler, TMO'nun merkezi otorite tarafından görevlendirilmesinin, zarardan kâra geçmesi ya da zarar tutarının düşmesi suretiyle TMO mali tablosunu ciddi bir şekilde olumlu etkilediği anlaşılmaktadır.

Tablo 3'te yer alan verilerden, TMO'nun olağan faaliyetlerini dönem zararıyla yerine getirmiş olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Zira dönem kârlılık hesabından, görevlendirmeler nedeniyle elde etmiş olduğu kâr payları çıkarıldığında, TMO incelenen dönemin tamamında dönem zararına uğramaktadır. Bu durum, TMO'nun temel faaliyet

yapısının kârlılığa uygun olmadığını göstermektedir. Böylece faaliyet analizi neticesinde ulaşılan TMO'nun KİK statüsüne sahip olması gerektiği sonucuna, mali analizle de ulaşılmıştır. Bu da her iki analizin rasyonelitesini teyit etmektedir. Zira faaliyet konularının KİK statüsüne uygun olması, söz konusu faaliyetler neticesinde elde edilen mali sonucun da KİK statüsünü gerektirmelidir. TMO'nun kendi faaliyetleri nedeniyle kâr elde etmek yerine zarara uğraması, faaliyet türü ve mali sonuç ilişkisini teyit etmiştir. Zira TMO'nun ticari esaslara uygun olmayan, sosyal amaç ve kamu yararı ağırlıklı faaliyetleri, bu özellikleriyle tutarlı bir şekilde zararlarla gerçekleştirilebilmiştir.

TMO'nun mali yapısının İDT yerine KİK statüsüne uygun olmasına ilişkin bir başka gösterge, borç ve stok yapısıdır. Tablo 4, TMO'nun mali yılsonları itibarıyla borç tutar ve maliyeti ile stok tutarı arasındaki ilişkiyi göstermektedir.

Tablo 41. TMO Banka Kredisi ve Stok İlişkisi (Bin TL)

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Banka Kredi Tutarı	2.517.740	417.761	892.717	2.911.246	1.901.442	5.534.571
Toplam Stok Tutarı	4.923.130	3.380.372	4.717.653	7.002.363	6.484.987	10.996.775
Borç Maliyeti	216	170	127	81	77	454

Kaynaklar: TMO, 2018: 116; TMO, 2020: 4, 112; TMO, 2022: 2, 68.

TMO'nun kârlılık yerine üretici ve tüketici refahına yönelik olarak piyasada düzenleyici bir rol üstlendiği; tablo 4'teki özellikle 2018, 2019 ve 2021 yıllarına ilişkin borç ve stok tutarları arasındaki ilişkiden açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Söz konusu yıllarda TMO, yüksek banka kredi borcuna ve yüksek stok tutarına sahip olmasına rağmen borç artışı pahasına stoklarını artırmıştır. Kârlılık ilkesiyle faaliyet gösteren rasyonel bir işletmeden, mevcut durumda yüksek tutarda kredi borcuna sahipken bu borçları artırma karşılığında, satışlarına göre yüksek alım miktarına devam ederek hâlihazırdaki yüksek stoklarını daha da yükseltmesi beklenemez. Zira söz konusu borçlanmanın ciddi bir maliyeti bulunmaktadır. TMO'nun stok artışlarının da etkisiyle 2021 yılı sonunda banka kredi borcu 5,5 milyar TL'ye yükselmiş ve 2021 yılı içerisinde katlanılan faiz maliyeti 454 milyon TL gibi çok yüksek bir seviyeye ulaşmıştır. Bu açıklamalar doğrultusunda TMO'nun yüksek stokla faaliyet göstermesi, kârlılığı dikkate almadığını dolayısıyla İDT statüsüne uygun olmayan bir faaliyet yapısına sahip olduğuna ilişkin bir başka gösterge niteliği taşımaktadır. Bu gösterge de faaliyet konularına göre statü değerlendirmesinin yapıldığı bölümde, TMO'nun kârlılık yerine sosyal gereklere göre faaliyet gösterdiği ve kamu yararını gözetmiş olduğu, bu nedenle de KİK statüsüne

sahip olması gerektiğine ilişkin açıklamalarla uyum arz etmektedir. Neticede TMO, fiyata ilişkin alım ve satım politikasının yanı sıra stok politikasını da kârlılık yerine üretici ve tüketici refahını sağlamak amaçlı gerçekleştirmektedir.

6. Sonuç ve Değerlendirme

İDT statüsüne sahip olmasına rağmen faaliyet ve mali yapı analizleri dikkate alındığında TMO'nun, İDT tanım ve amacına uygun bir faaliyet yapısına sahip olmadığı anlaşılmaktadır. TMO'nun Ana Statüyle hüküm altına alındığı üzere üretici ve tüketici refahını gözeterek şekilde piyasada düzenleyici bir rol üstlenmesi bunun temel nedenidir. Hem amacın kendisi hem de bu amacı gerçekleştirmek üzere fiyat dengesini sağlamak için yapılan alım/satım ve stok politikası, kârlılık ilkesiyle tezatlık oluşturmaktadır. Zira üretici ya da tüketici refahının hedeflendiği bir faaliyet yapısından kârlılığın dikkate alınması beklenemez. Ancak 233 sayılı KHK uyarınca İDT'ler verimlilikle birlikte kârlılık ilkesini dikkate alarak faaliyet göstermekle yükümlüdür.

Mali tablolar görünüşte TMO'nun kârlı bir işletme olarak değerlendirilmesine yol açmaktadır. Ancak TMO'nun mali yapısı analiz edildiğinde söz konusu kârlılığın temel nedeninin, görevlendirme bedeli karşılığında Hazine tarafından TMO'ya ödenen "mahrum kalınan kâr payı" olduğu anlaşılmıştır. Zira bahse konu görevlendirmelerden kaynaklı zarar karşılığında TMO'ya ödenmekte olan tutarlar hariç olmak üzere yüzde 8'lik kâr payının söz konusu olmadığı bir tablo, TMO'nun işletme olarak gerçekleştirmiş olduğu faaliyetlerin mali sonucunu vermektedir. Bu amaçla yapılan hesaplamalar, kâr payı adı altında Hazine tarafından ilave bir transfer olmaksızın TMO'nun dönem zararıyla faaliyet gösterdiğini ortaya koymuştur. TMO'nun üretici ve tüketici refahını amaçlayan faaliyet yapısı, söz konusu dönem zararlarının gerekçesidir. Nitekim sosyal gerekler doğrultusunda kamu faydası gözetilen bir faaliyet yapısından kâr beklenmesi rasyonel değildir. Dolayısıyla TMO'nun kendi kararları doğrultusunda gerçekleştirmiş olduğu faaliyetler neticesinde oluşan mali yapısı, İDT statüsünün gerektirdiği kârlılık ilkesini sağlayamamaktadır.

Kâr/zarar unsurunun yanı sıra stok politikası analiziyle de TMO'nun İDT statüsüne uygun bir mali tabloya sahip olmadığı ortaya koyulmuştur. Yüksek banka kredisi ve yüksek stok tutarlarına karşın söz konusu borç tutarlarının ve dolayısıyla borçlanma maliyetlerinin artışı pahasına yüksek stok artışları gerçekleştirilmesi, TMO'nun stok politikasını kârlılık ilkesi yerine üretici ve tüketici refahı amaçlı yürütmüş olduğunu göstermiştir. Zira kârlılık amacına sahip bir işletme, borçlanmadan kaynaklı faiz gideri dolayısıyla oldukça yüksek bir maliyeti bulunan böylesine yüksek bir stok politikası izlemeyecektir. Bu itibarla TMO'nun stok politikası da İDT statüsünün gerektirmiş olduğu bir politika olarak değerlendirilememektedir.

Tüm bu tespit ve değerlendirmeler, TMO'nun İDT statüsü yerine KİK statüsüne sahip olmasının gerekçelerini teşkil etmektedir. Ayrıca TMO'nun Afyon Alkaloidleri Fabrikasında gerçekleştirmiş olduğu tekel niteliğindeki üretim faaliyeti, doğrudan 233 sayılı KHK'de yapılan KİK tanımı kapsamına girmektedir. Bu da TMO'nun KİK statüsüne sahip olmasının başka bir gerekçesidir. Bu itibarla TMO'ya İDT yerine KİK statüsü verilmesi, mevcut durum ile mevzuat arasındaki tezatlığı da ortadan kaldıracaktır.

TMO'nun hâlihazırdaki İDT statüsü yerine KİK statüsüne sahip olması temel olarak finansman yöntemini ve dolayısıyla finansman maliyetlerini değiştirecektir. Zira KİK statüsüne sahip bir TMO'nun finansman açıkları genel bütçeden karşılanacak ve bu sayede 2016-2021 dönemindeki borçlanmalarının büyük bir kısmı gerçekleşmeyecekti. Söz konusu dönemde 216, 170, 127, 81, 77 ve 454 milyon TL finansman giderine katlanmış olan TMO bu kadar maliyete katlanmamış; dolayısıyla daha olumlu bir gelir tablosuna ve finansman yapısına sahip olacaktı. Bu itibarla TMO'nun İDT yerine KİK statüsüne kavuşması, kamu yararını gözeterek yapmış olduğu alım-depolama ve satım faaliyetlerini, finansal bir baskı hissetmeden amacına daha uygun bir şekilde yapmasına olanak tanıyacaktı. Nitekim İDT ve KİK statülerinin ve dolayısıyla finansman yöntemlerinin farklılaşması, söz konusu statülerdeki KİT'lerin amaçlarının ve buna yönelik faaliyet esaslarının farklılığından kaynaklanmaktadır. Temel faaliyet amacının kamu yararı ağırlıklı olması ve ayrıca tekel niteliğindeki üretim tesisi de bulunması dikkate alındığında, KİK statüsüne sahip olması gereken TMO'ya İDT statüsü verilmesi, faaliyet yapısı ve finansman yöntemi arasında tezatlık oluşturmuştur. Söz konusu durum ise genel tarım politikalarının maliyetinin yalnızca görevlendirme bedeli karşılığının genel bütçeden karşılanabilmesine yol açmıştır. TMO'nun özellikle yüksek ürün alım miktarları ve stoklar nedeniyle yapmış olduğu borçlanmalar nedeniyle katlanmış olduğu finansman giderleri ise Kuruluşun bir maliyet kalemi olarak tablolarına yansımıştır. Halbuki bu maliyetler de üretici-tüketici refahı gözetilerek uygulanan stok yönetimi ve dolayısıyla genel tarımsal politikaların bir maliyetidir. 233 sayılı KHK de bu durumu öngörerek KİK'lerin finansal açıklarının Hazine'den karşılanmasını hükmetmiştir. Netice olarak TMO'ya KİK statüsü verilerek 233 sayılı KHK'yle öngörülmüş olan faaliyet yapısı ile finansman yöntemi arasındaki tutarlılık sağlanmış olacaktır. Böylece TMO faaliyet yapısına uygun bir finansman yöntemine kavuşarak sağlıklı bir mali yapıya sahip olabilecektir.

Kaynakça

Arslantürk, Y. (2022), *Türkiye'de Tarımsal KİT'lerin Analizi ve Yeni Politika Önerileri*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi.

Avrupa Komisyonu (2016), *State-Owned Enterprises in the EU: Lessons Learnt and Ways Forward in a Post-Crisis Context*, Luxembourg: Publications Office of the European Union.

Atasoy, V. (1993), *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu*, Ankara: Nurool Matbaacılık.

Barca, M., Erdil, E., Akdeve, E. ve Türkeli S. (2015), *Türkiye ve Dünyada Kamu İşletmeleri: AB, OECD, BRICS Ülkeleri Karşılaştırmalı Araştırma, İnceleme Raporu ve Siyasa Önerileri*, Türk Kamu İşletmeleri Birliği, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Bilginoglu, M. A. (1985), “KİT Sorunu ve Çözüm Yolları”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7, 75-85.

Ceylan, A. ve Vergiliel, M. (1990), *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*, Uludağ Üniversitesi Güçlendirme Vakfı Yayın No.17.

HMB (2022), *2021 Kamu İşletmeleri Raporu*, Hazine ve Maliye Bakanlığı, Ankara.

Kaya, M. (2017), *Tarımda Lisanslı Depoculuk Sistemi: Hububat Piyasası Örneği*, Uzmanlık Tezi, Kalkınma Bakanlığı.

Kepenek, Y. (1993), *100 Soruda Gelişimi, Sorunları ve Özelleştirmeleriyle Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Kuntbay, İ. (1981), *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşekküllerinin Yönetimi*, Ankara: TODAİE Yayınları No.98.

OECD (2016), *State-Owned Enterprises as Global Competitors*, Paris: OECD Publishing.

OECD. (2017a), *OECD Economic Surveys: China 2017*, Paris: OECD Publishing.

OECD. (2017b), *The Size and Sectoral Distribution of State-Owned Enterprises*, Paris: OECD Publishing.

Özmen, S. (1967). *Türkiye’de ve Dünyada İktisadi Devlet Teşekkülleri*, Ankara: Sevinç Matbaası.

Pınar, A. (2011), *Kamu Maliyesi ve Maliye Politikası*, 7. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi.

Sağlam, D. (1967), *Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüsleri*, SBF Yayınları, No.9.

TMO (2018), *80. Hesap Dönemi Faaliyet Raporu 2017*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TMO (2019a), *Stratejik Plan 2019-2023*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TMO (2019b), *81. Hesap Dönemi Faaliyet Raporu 2018*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TMO (2020), *82. Hesap Dönemi Faaliyet Raporu 2019*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TMO (2021), *83. Hesap Dönemi Faaliyet Raporu 2020*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TMO (2022), *84. Hesap Dönemi Faaliyet Raporu 2021*, Toprak Mahsulleri Ofisi Genel Müdürlüğü, Ankara.

TALEBE ETKİ EDEN FAKTÖRLER VE EN İDEAL ENVANTER KONTROLÜ VE İZLENMESİ MODELİ SEÇİMİ: ORDU İLİ GIDA İŞLETMELERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Selçuk KORUCUK

Factors Affecting Demand and Choosing the Most Ideal Inventory Control and Monitoring Model: An Application on Ordu Province Food Enterprises

Yazar(lar) / Author(s)

Elif MEMİŞ²

Selçuk KORUCUK³

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 00/00/2020
Makale Kabul Tarihi : 00/00/2020

Anahtar Kelimeler:

Entropi, Envanter Kontrolü ve İzlenmesi, Gri İlişkisel Analiz, Lojistik, Talebe Etki Eden Faktörler.

Dünyanın küresel bir pazar durumuna dönüşmesiyle birlikte lojistik kavramı da işletmeler açısından önemini arttırmış ve ana maliyetler içerisinde yer almıştır. Lojistik sektörünün küreselleşmenin de etkisi ile dünya üzerinde işletmelerin imal ettikleri mamul ve hizmetlerin pazarlara daha hızlı ve minimum maliyet ile ulaştırılması bakımından büyük önemi bulunmaktadır. Bu bağlamda hem son tüketici hem de endüstriyel müşteriler, mamul ve hizmetlerde en iyi kaliteyi talep etmekte, üreticiler de alıcıların bu beklentilerini karşılamak istemektedirler. Küreselleşmenin her anlamda yaşandığı günümüz koşullarında, lojistik faaliyetlerinde mamullerin hammaddeden tüketicilere ulaşmaya kadar ki süreçte depolanma, stoklanma ve korunması işlemleriyle birlikte mamullerin envanter kontrolü ve izlenmesinin de gerçekleştirilmesi önemli bir durumdur. En ideal envanter politikasının oluşturulabilmesi, mevcut şartlara göre tercih edilmesi söz konusu olan türlü model ve yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. Karar vericilerin bu şartlarla alakalı farklı varsayımları, farklı envanter problemlerini de beraberinde getirmektedir. Bu varsayımlar dahilinde en ideal kararı veren model veya en ideal karara yakın bir sonuç veren ve bu sonuca en uygun modelden daha az zamanda ya da daha kolay bir şekilde ulaşmayı sağlayabilen sezgisel yaklaşımlar geliştirilmelidir. Bu çalışmadaki ana amaç talebe etki eden faktörler üzerinden envanter kontrolü ve izlenmesi modellerinden en ideal model seçiminin yapılmasıdır.

Çalışmada gıda sektöründe talebe etki eden faktörlerin ağırlıklandırılması yapılarak en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçimi için çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılarak tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda talebe etki eden faktörlerde en yüksek ağırlığa sahip unsur “Marka İmajı” olarak tespit edilmiştir. Diğer taraftan talebe etki eden faktörler içinde en az ağırlığa sahip olan unsur ise “Tüketici Zevk ve Tercihleri” olduğu

¹ Bu çalışma Giresun Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (BAP) tarafından desteklenmiştir. Proje numarası: SOS-BAP-C-240222-16

² Yüksek Lisans Öğrencisi, Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Yönetimi A.B.D., Orcid No: 0000-0002-5197-760X, e-posta: elif.erdoganmemis@gmail.com

³ Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir KARABAŞ Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Lojistik Yönetimi Bölümü, Orcid No: 0000-0003-2471-1950, e-posta: selcuk.korucuk@giresun.edu.tr

ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 00/00/2020 Accepted Date : 00/00/2020</p> <p>Keywords: Entropy, Grey Relational Analysis, Inventory Control and Monitoring, Logistics, Factors Affecting Demand.</p>	<p>belirlenmiştir. En ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli ise “Aşama Sayısı” olmuştur.</p> <p>With the transformation of the world into a global market situation, the logistics concept has increased its importance for enterprises and has been included in the main costs. The logistics sector has a great importance in terms of delivering the products and services produced by enterprises around the world to markets faster and with minimal cost due to the impact of globalization. In this regard, both the end-consumer and industrial customers demand the best quality in terms of the finished goods and services, and manufacturers also want to meet these expectations of buyers. In today's conditions where globalization is happening in every sense, it is an important situation to carry out inventory control and monitoring of finished goods along with storage, stocking, and protection operations throughout the whole process. To create the most ideal inventory policy, including several models and methods, varies according to current conditions. Having said that, different assumptions of decision makers about these conditions also bring about different inventory problems. Heuristic approaches should therefore be developed for the most ideal decision-making model or a result that is close to the most ideal decision – so that it can achieve this result in less time or easier than the most appropriate model. The main purpose of this study is to make the most ideal model selection from inventory control and monitoring models based on the factors affecting demand.</p> <p>In the study, the most ideal inventory control and monitoring model selection was determined by using multi-criteria decision-making methods by weighting the factors affecting demand in the food sector. As a result of the research, the element with the highest weight within the factors affecting demand was determined as the “Brand Image”. On the other hand, it has been determined that “Consumer Tastes and Preferences” are the element that has the least weight among the factors affecting demand. The most ideal inventory control and monitoring model has been the “Number of Stages”.</p>

1.Giriş

Dünya üzerinde geçmişten günümüze kadar ki süreçte imalat şartları değişir iken, mamul ve hizmet kalitesi gelişerek artarken lojistik, ulaştırma talep ve arzının kaliteleri de artmaktadır. Bu manada özellikle fiziksel altyapılara yönelik olarak; yeni büyük kapasiteli kara yolları, köprüler, limanlar, hava alanları, demiryolları, boru hatları, depo ve antrepolar da yapılmaktadır.

Talep kavramı, belli bir dönem ve belli bir pazarda müşterilerin farklı fiyat seviyelerinde satın alma arzusunda oldukları ve satın alacakları mamul miktarı biçiminde ifade edilebilir. Bu durumla birlikte, belli bir zaman içinde müşterilerin gelirleri, beğenileri ve satın alabilecekleri diğer mamullerin fiyatlarının da sabit olacağı kabul edilir ise; bir ürün veya hizmetin talep edilen miktarı yalnızca o mamule yönelik olan gereksinimi ve mamul fiyatına bağımlı olarak farklılık sergileyeceğini açıklayan fonksiyonel ilişki de talep olarak kavramsallaştırılmaktadır (Aydın, 2017).

Ürün ve/veya hizmet sistemlerinin her defasında kullanıcılar açısından kabul edilmesini sağlamak çok zordur. Bu süreçte sistemin kullanıcılar açısından algılanma

biçimi, kullanıcının mamul veya sistem yönetimiyle olan etkileşimi, sistemin kullanıcılar bakımından algılanan değeri, sosyal veya psikolojik değişkenler sistemin, kullanıcılar bakımından kabul görmesine etki eder (Yüksel, 2010).

Tüketim davranışı üzerinde çok sayıda etken vardır. Müşteriler mamulü satın almayı tercih edebilir veya alternatif çözümler de araştırabilirler. Bu noktada tüketicilerin talebini etkileyen faktörlerin belirlenmesi işletmelerin envanter yönetimini etkili bir şekilde planlayabilmesi adına önem arz etmektedir.

Yukarıda bahsedilen hususlar ile birlikte envanter kontrolü ve izlenmesi de işletmeler açısından önemli ve üzerinde durulması gereken hassas konulardan biridir. Envanter çoğunlukla üretici işletmelerin toplam kıymetli varlıklarının %20'sinden %60'ına kadar ki bölümüne karşılık gelmektedir. Bundan dolayı işletmeler için kârın belirlenmesinde envanter yönetiminin önemli bir yeri bulunmaktadır. Envanter yönetimi aynı zamanda tedarik zincirinin de ana bir konusunu oluşturmaktadır (Giannoccaro, 2003). Envanter kontrolüyle, envanterle alakalı bilgilerin yönetime bildirilmesi ve envanter bulundurma giderleriyle envanter bulundurmanın sağlayabileceği yararların dengelenerek işletme için en uygun envanter düzeyinin tespit edilmesine çalışılır (Hıçkın, 2002).

Envanter kontrolü, envanter oranı ve türlerinin, işletmenin tedarik, üretim, satış ve maddi olanaklarına göre ekonomik olarak tespit edilmesidir (Günay, 2005). Envanter kontrolü ve izlenmesinin temel amacı envanter yönetimini gerçekleştirebilmek için ihtiyaç duyulan envanter seviyesinin belirlenmesi ve sipariş zamanlarının tespit edilmesidir. Envanter kontrolü ve izlenmesi sayesinde toplam envanter maliyetlerini en aza indirilebilecek bir envanter seviyesine ulaşma imkanı sağlanabilmektedir. Böylece işletmeler; mali imkanlarına, yönetim politikalarına, büyüklüklerine, ülkenin ekonomik politikasına, imalat tipine, hizmetin ve mamulün imalat çeşidi açısından meydana getirdiği bir envanter kontrol sistemini uygulamaya koymaktadır (Ayanoglu, 2005). Envanter kontrolü ve izlenmesi; iç ve dış talebi ekonomik bir şekilde karşılamak için, bir organizasyonun elde yeterli düzeyde envanter bulundurmasını temin etmesini sağlayan bir ortam sunar. Envanter kontrolü ve izlenmesi, olumlu ve olumsuz maliyet kalemlerinin denetimini sağlamaya ve bir denge noktası kurmaya çalışırken; istenilen mamulü, istenilen zamanda hazır bulundurmaya ve bunu en uygun şekilde yürütmeyi de amaçlamaktadır.

Envanter kontrolü ve izlenmesi için kullanılan sistemlerin işletme ekonomisi bakımından ortak ana amacı, toplam envanter maliyetlerini minimuma düşürecek biçimde oluşturulmasıdır. Bu amacı yerine getirebilmek için öncelikle kullanılacak envanter kontrol sisteminin tespit edilmesi, daha sonra da bu sistemin çalıştırılması için ihtiyaç duyulan parametrelerin saptanması gerekir. İşletmeler, daha verimli ve etkin bir biçimde çalışmak için envanter bulundurmaktadırlar. Fakat envanter bulundururken doğru karar verme de, en az envanter bulundurmaya kadar önem arz eden bir işlemdir. Envanter yönetiminde verilecek her hangi bir yanlış ya da hatalı karar, işletmeyi elde etmeyi planladığı kardan daha azı ile yetinmek durumunda bırakabilir. Bu nedenden dolayı işletmelerin envanter yönetimine gerekli ehemmiyeti göstermeleri gerekir. İşletmelerin envanter yönetimine gerekli olan önemi göstermeleri de içerisinde bulunan şartları doğru bir şekilde analiz ederek ve bu analiz sonucunda en ideal envanter politikasının belirlenmesi ile söz konusu olur.

Bu noktada çalışmada Ordu ilinde faaliyet gösteren gıda işletmelerinde talebe etki eden faktörlerin sıralanması ve en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçimi amaçlanmıştır. Kompleks ve karmaşık problemlerin çözümünde başvurulan Çok Kriterli Karar Verme tekniklerinden ENTROPİ ve GİA'dan faydalanılmıştır.

Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde talebe etki eden faktörler / envanter kontrol modellerine ilişkin kapsamlı literatür taramasına yer verilmiştir. Daha sonraki aşamada çalışmada kullanılan çok kriterli karar verme yöntemleri hakkında bilgi verilerek ENTROPİ ve GİA yöntemleri açıklanarak uygulama bölümüne geçilmiştir. Çalışmanın son bölümünde ise sonuç ve gıda sektörünün mevcut durumu incelenerek sektörde yaşanan sorunlar ve muhtemel çözüm önerileri sunulmuştur.

2. Literatür Taraması

Talep ve talebe etki eden faktörler ile envanter kontrolü ve izlenmesine yönelik bazı ulusal ve uluslararası çalışmalar aşağıda verilmiştir.

Bayraktar vd. (1995), yaptıkları çalışmada genç neslin hızlı hazır yiyecek lokantalarını tercih etmelerinde etkili olan faktörlerin; atmosfer, kolay ulaşılabilirlik, dekor, servis hızı, yiyecek kalitesi, özel mamullerin olması, menüdeki zenginlik gibi faktörler olduğunu belirlemiştir.

Hsu (2003), yaptığı çalışmada bozulabilir mamuller için elde bulundurma ve imalat/satınalma maliyetlerini en aza indirecek polinom zamanlı dinamik programlama tabanlı algoritma tavsiye etmiştir. Tavsiye edilen modelde, T dönemi süresince bir tek mamulün olduğu ve beklemekte olan sipariş maliyetine izin verildiği göz önünde bulundurulmuştur.

Gen ve Syarif (2005), kaynak kısıdının olduğu çok dönemli ve mamullü imalat/dağıtım ya da envanter problemlerini çözebilmek amacıyla bulanık mantık ve yayılan ağaç tabanlı- genetik algoritmanın beraber kullanılabildiği bir melez algoritma yöntemini tavsiye etmişlerdir. Tavsiye edilen melez algoritmanın klasik ağaç tabanlı- genetik algoritmaya nazaran daha da iyi sonuçlar verdiği gözlemlenmiştir.

Özdemir ve Özdemir (2006), talep yöntemindeki temel kavramlar, kalitatif ve kantitatif talep tahminleme yöntemlerin ele alındığı çalışmada, bir işletme için seramik grubu mamullerinin talep tahminlemede kantitatif yöntemler kullanılmıştır. İşletme verilerine göre 2006 yılı talep tahminlerinin meydana getirilmesinde kullanılması gereken en etkin tahminleme yöntemi saptanmasına yönelik hipotezler geliştirilmiş ve analizler yapılmıştır.

Chen (2007), tüketicilerin organik gıdaya yönelik satın alma davranışları ve tutumlarına olan etkisini, Regresyon Analizi yöntemiyle tespit etmiştir.

Han ve Ryu (2009), hızlı yeme yeri tercihinde fiyat algısı üzerinde; yiyecek içecek malzemeleri, servis, ambiyans ve dekorasyon gibi faktörlerin etkili olduğu sonucuna varmışlardır.

Bai vd. (2010), bozulabilen mamuller için parti büyüklüğü tespit etme problemine yönelik yaptıkları çalışmada, mevcut problem matematiksel modele bekleyen sipariş maliyeti (backorder) eklenerek sezgisel algoritma yöntemiyle çözülmüştür.

Habib vd. (2011), çalışmalarında servis hızı, lezzet ve gıda güvenliğinin tüketicilerin satın alma davranışı üzerinde etkisi olduğunu belirlemiştir.

Helber ve Sahling (2013), çalışmalarında tek düzeyli, çok dönem ve mamullü parti büyüklüğü tespit etme problemini stokastik talep ve kapasite kısıdı altında doğrusal olmayan programlama tekniğiyle modellemiştir.

Cevizkaya (2015), yaptığı çalışmada etnik restoran işletmelerinin tercih edilmesinde; marka bilinirliği, yiyeceklerin sunumu, çeşitliliği, besin içeriği, lezzet ve tazeliğin önemli etkisinin olduğunu tespit etmiştir.

Sazvar vd. (2016), yaptıkları çalışmada kısıtlı raf ömrü olan mamullerin olduğu FEFO tabanlı depo yönetim sistemine sahip çok mamullü ve evreli envanter kontrol problemini kısıtlı depolama yeri altında detaylı bir biçimde ele almışlardır.

Alikar vd. (2017), çalışmalarında, seri-paralel sistemlerde envanter kontrol problemini ele almışlardır. Çok amaçlı envanter kontrol problemlerinden farklı olarak matematiksel modeli çözmek amacıyla Çok Amaçlı Armoni Araştırması metodunu kullanmışlardır

Zengin ve Çakmak (2019), yiyecek ve içecek işletmeleri tercihinde etkili olan faktörler; temizlik ve hijyen, yiyecek-içecek kalitesi, işletme imajı, hizmet kalitesi, konum, fiyat, güven ve atmosfer, menü çeşitliliği ve yiyecek içecek dışı hizmetlerden oluştuğu sonucuna ulaşmışlardır.

Çakmak ve Sarıışık (2020) yaptıkları çalışmada tüketicilerin restoranla ilgili yorumlarında hizmet, yemek, içecek, ambiyans ve konumlara yönelik ifadelerin daha öne çıktığını belirlemiştir.

Literatür taraması sonucunda çoğunlukla yapılan çalışmalarda farklı sonuçlar tespit edildiği görülmekle birlikte; fiyat, hizmet kalitesi, hijyen, marka imajı, çevre bilinci vb. unsurların daha öne çıkan seçim faktörleri oldukları söylenebilir. Bununla beraber yine yapılan çalışmalarda tüketici seçimlerinin, tek düzeyliğin dışında farklı boyutlarda ve derinliklerde yapıldıkları gözlemlenmektedir.

3. Yöntem

Ordu ilinde faaliyet gösteren gıda işletmelerinde talebe etki eden faktörlerin sıralanması ve en ideal envanter kontrolü ve izlenmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden ENTROPİ ve GİA'dan faydalanılmıştır. Çünkü ÇKKV yöntemleri; istatistiksel analiz tekniklerinden farklı bir biçimde uygulanmakta yani nesnel ve nesnel olmayan faktörlerin beraber değerlendirildiği yöntemlerdendir. Uzman görüşleri çerçevesinde analizler gerçekleştirilmekte aynı zamanda tek uzman görüşüne ya da bir grup uzman görüşüne göre çalışma şekillenebilmektedir (Korucuk, 2021).

Çalışmada kullanılan Entropi Yöntemin en önemli özelliği, tek bir yapı grubundan, silüet bütüne kadar çeşitli ölçeklerde uygulama olanağı bulmasıdır. Ayrıca yöntem estetik değerlendirmede kullanılabilen, az miktardaki nesnel değerlendirme yöntemlerinden biridir. Yöntem yapı formlarına ilişkin bilgileri de analiz etmektedir (Bostancı ve Ocakçı, 2009).

Diğer kullanılan yöntem olan GİA'da ise referans seri kullanabildiğinden diğer çok kriterli karar verme tekniklerinden ayrılmaktadır (Tayyar vd., 2014). Az sayıda veriye ihtiyaç duyan ve hesaplanması basit olan bu yöntem birçok alanda kullanılmaktadır (Wu vd., 2008)

Bu bölümde talebe etki eden faktörlerin sıralanmasında kullanılan ENTROPİ ve envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçiminde kullanılan GİA anlatılmıştır.

3.1. Entropi Yöntemi

Entropi, gerçeği yansıtan ağırlıklandırma tekniklerinden biridir. Ortaya konulan probleme ilişkin en fazla belirsizlik veya en az belirliliği açıklamada etkin tekniklerden biri olan Entropi, ayrıca insan kaynaklı hataların da ortadan kaldırmasını sağlamaktadır. Uygulama bakımından yöntemde değer küçüldükçe düzensizlik derecesi de küçülmektedir (Wu vd., 2011; Çiçek, 2013).

Entropi ağırlık tekniğinin uygulama adımları aşağıda verilmiştir (Abdullah ve Otheman, 2013).

Adım 1. Karar Matrisinin Oluşturulması: m tane karar alternatifi ve n tane değerlendirme kriterine sahip olan çok kriterli karar problemi için aşağıdaki biçimde bir başlangıç karar matrisi meydana getirilir.

$$X_{m \times n} = \begin{matrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1j} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2j} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ X_{i1} & X_{i2} & \dots & X_{ij} \end{matrix} \quad (1),$$

Adım 2. Karar Matrisinin Normalize Edilmesi: Normalizasyon sürecinde kriterlerin fayda (2) veya maliyet (3) yönlü olmasına göre aşağıda yer alan formüller uygulanır (Memiş ve Korucuk, 2021):

$$P_{ij} = \frac{X_{ij} - X_j^{\min}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (2),$$

$$P_{ij} = \frac{X_j^{\max} - X_{ij}}{X_j^{\max} - X_j^{\min}} \quad i = 1, \dots, m; j = 1, \dots, n \quad (3),$$

Başlangıç matrisi normalize edildikten sonra $R=[r_{ij}]_{m \times n}$ matrisinde gösterilerek eşitlik (4)'ten yararlanılmaktadır.

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (4),$$

Adım 3. Entropi Değerinin Hesaplanması Entropi değeri (E_j), aşağıdaki eşitlik (5) yardımı ile hesaplanır:

$$E_j = -k \sum_{i=1}^m P_{ij} \ln(P_{ij}) \quad (5)$$

Burada k değeri, $k = (\ln(m))^{-1}$ formülüyle hesaplanır.

Adım 4. Farklılaşma Derecesi ve Entropi Ağırlığının Hesaplanması: Entropi değerinin farklılaşma derecesi (d_j), eşitlik (6) yardımı ile hesaplanır:

$$d_j = 1 - E_j; \forall_j \quad (6)$$

Her bir kriterin nesnel ağırlığı (W_j), eşitlik (7)'ya göre tanımlanmaktadır:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j}, \forall_j \quad (7)$$

3.2. Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemi

Deng (1989) geliştirdiği GİA, gri sayılar ve gri değişkenlerle temsil edilen bilinmeyen bilgiyi kapsayan bir sistem olarak ifade edilmektedir (Chou ve Tsai, 2009: 201). GİA uygulama aşamaları aşağıda verilmiştir (Zhai vd., 2009 ve Korucuk, 2018):

Adım. 1. Alternatiflerin ($i=1, \dots, m$) ve kriterlerin ($j=1, \dots, n$) oluşturulması.

$$X_i = (X_i(1), X_i(2), X_i(3), \dots, X_i(n)), \quad (8)$$

Adım.2. Karşılaştırılabilir serilerin minimum ya da maksimum değerlerine dayalı olan referans serilerin oluşturulması.

$$X_o = (X_o(1), X_o(2), X_o(3), \dots, X_o(n)), \quad (9)$$

Adım. 3. Değerlerin birim etkisinden arındırılmasına imkan veren normalleştirme faaliyetinin yapılması. Bu adım, aşağıda gösterildiği gibi üç biçimde yapılabilir:

$$\text{Daha düşük daha iyi: } X_i(k) = \frac{\max X_i^0(k) - X_i^0(k)}{\max X_i^0(k) - \min X_i^0(k)} \quad (10)$$

$$\text{Daha yüksek daha iyi: } X_i(k) = \frac{X_i^0(k) - \min X_i^0(k)}{\max X_i^0(k) - \min X_i^0(k)} \quad (11)$$

$$\text{İdeal değere daha iyi: } X_i(k) = 1 - \frac{[X_i^0(k) - X^0]}{\max X_i^0(k) - X^0} \quad (12)$$

ve sırasıyla normalleştirme önceki ve sonraki değeri gösterirken ve da k 'nıncı cevaplayıcının sırası ile normalleştirme öncesi minimum ve maksimum değerlerini göstermektedir.

Adım. 4. Referans serileriyle alternatif seriler arasındaki benzerliğin bir göstergesi olarak Gri İlişkisel Katsayı değerlerinin hesaplanması.

$$\mathcal{E}(X_o(k), X_i(k)) = \frac{\Delta_{\min} + \epsilon \Delta_{\max}}{\Delta_{oi(k)} + \epsilon \Delta_{\max}} \quad (13)$$

Adım. 5. Referans serilere benzerliklerine göre alternatiflerin sıralanmasında kullanılması için Gri İlişkisel Derece değerlerinin hesaplanması

$$\gamma(\chi_0, \chi_i) = \frac{1}{n} \sum_{k=1}^n \varepsilon(\chi_0(k), \chi_i(k)) \quad (14) \text{ ve } (15).$$
$$\gamma(\chi_0, \chi_i) = \sum_{k=1}^n w_i(k) \varepsilon(\chi_0(k), \chi_i(k))$$

4. Uygulama

Bu bölümde öncelikle talebe etki eden faktörler ile envanter kontrolü ve izlenmesi modeline ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

4.1. Çalışmada Kullanılan Faktörler ve Alternatifler

Gıda işletmelerinde genel anlamda talebi etkileyen faktörler ve envanter kontrolü ve izlenmesi modeli dikkate alınarak çalışmada kullanılacak olan kriterler ve alternatifler belirlenmiştir. Bu noktada ayrıntılı literatür taraması ile 8 faktör ve 5 alternatif tespit edilmiştir. Belirlenen kriterler ve alternatifler Tablo 1 ve Tablo 2’de açıklanmıştır.

Tablo 1. Karar Kriterleri Tablosu

	Kriterler	Açıklama	Kaynak
K1	Fiyat	Mamul tercihinde fiyat faktörünün tüketiciler tarafından dikkate alınmasını ifade eder.	Besch (2005); Gavcar ve Didin (2007)
K2	Marka İmajı	Marka imajının mamulün kabul görmesi konusunda güven oluşturu etkisinden dolayı tüketiciler tarafından tercih edilmede dikkate alınması durumudur.	Catulli (2011); Uğur (2014)
K3	Hijyen	Mamul tercihinde hijyen faktörünün tüketiciler tarafından dikkate alınması durumudur.	Yüksel (2010); Catulli (2011)
K4	Empati	Mamulün tercih edilmesinde işletme yetkililerinin tüketicilere bireysel olarak ilgi göstermesi ve duyarlı olması durumu	Marceau ve Martinez, (2002)
K5	Kullanım Sıklığı ve Ulaşılabilirlik	Kullanım sıklığının yüksek ve istenildiği anda mamule ulaşabilme esnekliğine sahip olduğu mamullerin tercih edilmedir.	Scholl (2006)
K6	Satıcı Sayısı	Satıcı işletme sayısının fazla olması tüketicilerin karar vermede bu alternatifler arasından tercihte bulunmalarını etkileme durumudur.	Uzman Görüşü
K7	Tüketici Zevk ve Tercihleri	Mamul tercihinde tüketici zevk ve tercihler faktörünün tüketiciler tarafından dikkate alınması anlamını verir.	Dinler (2001)
K8	Çevre Dostu	Satın alınması planlanan mamulün çevreye zarar vermeyecek şekilde çevre dostu olmasının tüketiciler tarafından dikkate alınması durumudur.	Abdul-Muhmin (2007)

Tablo 2. Alternatifler Tablosu

	Kriterler	Açıklama	Kaynak
A1	Ürün Sayısı	Ürünün tek ya da çok mamullü olmasının en ideal envanter kontrolü ve izlemesi modeli seçiminde dikkate alınması durumudur.	Hnaïen vd. (2016); Ceylan vd. (2017)
A2	Aşama Sayısı	Aşama sayısının tek ya da çok olmasının en ideal envanter kontrolü ve izlemesi modeli seçiminde dikkate alınması durumudur.	Zhou vd. (2013); Hnaïen vd. (2016); Ceylan vd. (2017)
A3	Talep Türü	Talep türünün belirli ya da belirsiz olmasının en ideal envanter kontrolü ve izlemesi modeli seçiminde dikkate alınması durumudur.	İlhan (2002)
A4	Ürün Ömrü	Ürün ömrü süresinin en ideal envanter kontrolü ve izlemesi modeli seçiminde dikkate alınması durumudur.	Karaesmen vd. (2011)
A5	Amaç Fonksiyon Sayısı	Envanter kontrol ve izlemesinde beklenen amacının te ya da çok olmasının envanter kontrolü ve izlemesi modeli seçiminde dikkate alınması durumudur.	Srivastav ve Agrawal (2015)

4.2. Kriterlerin ENTROPİ Yöntemi ile Ağırlıklandırılması

ENTROPİ yönteminden faydalanılan bu aşamada kriterlerin değerlendirilmesi amacıyla anket oluşturulmuştur. Konunun paydaşları olan gıda işletme yöneticilerine (11), Ticaret ve Sanayi Odası Yetkililerine (2) ve Akademisyenlere (2) olmak üzere toplam 15 uzmana anket sunulmuştur. Bu kapsamda ENTROPİ yöntemi uygulama adımları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Tablo 3. de ise çalışmanın Karar Matrisi tablosu verilmiştir.

1. Adım; Karar Matrisinin Oluşturulması; ENTROPİ yöntemi ile ağırlıkları belirlemek için ilk adım Tablo 3'de verildiği şekilde karar matrisinin oluşturulmasıdır.

Tablo 3. Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	6,542	3,557	4,579	1,260	2,689	4,787	3,807	5,261
A ₂	6,950	2,621	5,518	1,821	2,885	5,635	4,932	2,992
A ₃	7,267	1,817	6,257	1,516	3,130	5,244	4,790	3,949
A ₄	6,215	4,718	4,380	2,520	2,515	7,652	4,762	3,728
A ₅	5,769	2,467	3,634	1,698	2,379	3,350	3,988	4,289

2. Adım: Normalize Karar Matrisinin Oluşturulması:

Eşitlik 2 kullanılarak oluşturulan normalize edilmiş karar matrisi Tablo 4. te verilmiştir.

Tablo 4. Normalize Edilmiş Karar Matrisi

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	0,200	0,230	0,190	0,140	0,200	0,180	0,170	0,260
A ₂	0,212	0,173	0,227	0,207	0,212	0,211	0,221	0,148

A ₃	0,222	0,120	0,257	0,172	0,230	0,197	0,215	0,195
A ₄	0,190	0,311	0,180	0,286	0,185	0,287	0,214	0,184
A ₅	0,176	0,163	0,149	0,193	0,175	0,126	0,179	0,212

3. Adım: Entropi Değerinin Hesaplanması:

Eşitlik 5'ten yararlanılan bu aşama aşağıdaki Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Normalize Edilmiş Entropi Değerlerinin LN Tablosu

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	-1,610	-1,451	-1,672	-1,945	-1,621	-1,718	-1,767	-1,346
A ₂	-1,550	-1,756	-1,485	-1,577	-1,550	-1,555	-1,508	-1,911
A ₃	-1,505	-2,122	-1,360	1,760	-1,469	-1,626	-1,537	-1,633
A ₄	-1,662	-1,169	-1,716	-1,252	-1,688	-1,249	-1,543	-1,691
A ₅	-1,736	-1,817	-1,903	-1,647	-1,743	-1,208	-1,720	-1,551

Aşağıda verilen Tablo 6'da ise LN değerleri ile normalizasyon matrisi çarpımı verilmiştir.

Tablo 6. LN Değerleri ile Normalizasyon Matris Çarpım Tablosu

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	-0,322	-0,340	-0,314	-0,278	-0,321	-0,308	-0,302	-0,350
A ₂	-0,329	-0,303	-0,336	-0,326	-0,329	-0,328	-0,334	-0,283
A ₃	-0,334	-0,254	-0,349	-0,303	-0,338	-0,320	-0,330	-0,319
A ₄	-0,315	-0,363	-0,309	-0,358	-0,312	-0,358	-0,330	-0,312
A ₅	-0,306	-0,295	-0,284	-0,317	-0,305	-0,261	-0,308	-0,329

4. Adım: Entropi Ağırlıklarının (w_j) Hesaplanması: Eşitlik 6 ve 7 yardımıyla kriter ağırlıkları hesaplanır.

Tablo 7. ENTROPİ Ağırlık Değerleri Tablosu

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
W _j	0,121	0,134	0,125	0,127	0,122	0,129	0,119	0,123

Tablo 7'den faydalanarak ENTROPİ yöntemine göre Ordu ilinde gıda işletmelerinde talebe etki eden faktörlerde en yüksek ağırlığa sahip unsur "Marka İmajı" olmuştur. Diğer önemli unsurların ise sırasıyla "Satıcı Sayısı", "Empati" ve "Hijyen" olduğu tespit edilmiştir. Öte yandan talebe etki eden faktörler için en az ağırlığa sahip olan unsurun ise "Tüketici Zevk ve Tercihleri" olduğu belirlenmiştir. Diğer en az ağırlığa sahip kriterlerin ise sırasıyla "Fiyat", "Kullanım Sıklığı ve Ulaşılabilirlik" ile "Çevre Dostu" olduğu görülmüştür.

4.3. Alternatiflerin GİA Yöntemi ile Sıralanması

GİA yönteminden faydalanılan bu aşamada alternatiflerin değerlendirilmesi amacıyla anket oluşturulmuştur. Konunun paydaşları olan gıda işletme yöneticilerine

(11), Ticaret ve Sanayi Odası Yetkililerine (2) ve Akademisyenlere (2) olmak üzere toplam 15 uzmana anket sunulmuştur. Bu kapsamda GİA yöntemi uygulama adımları aşağıdaki tablolarda sunulmuştur. Tablo 8’de ise çalışmanın Karar Matrisi tablosu verilmiştir.

1. Adım; Karar Matrisinin Oluşturulması; Eşitlik 8 yardımı ile aşağıda verilen Karar Matrisi Tablosu oluşturulmuştur.

Tablo 8. Karar Matrisi Tablosu

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	4,667	3,333	3,270	2,990	3,450	4,900	4,800	4,150
A ₂	4,250	3,900	4,730	4,550	4,000	4,100	3,800	4,100
A ₃	4,800	4,440	4,512	2,786	3,700	3,330	4,200	3,350
A ₄	4,333	2,880	3,100	3,000	3,250	3,500	4,050	3,550
A ₅	3,667	2,933	2,985	2,850	3,300	3,650	3,150	2,850

2. Adım: Normalizasyon Matrisinin Oluşturulması; Eşitlik 10 ve 11’deki formüller kullanılarak Normalizasyon Matrisi hesaplanır. Tablo 9’da normalize matris tablosu verilmiştir.

Tablo 9. Normalizasyon Matrisi Tablosu

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	0,117	0,255	0,163	0,116	0,267	1,000	1,000	1,000
A ₂	0,485	0,107	1,000	1,000	1,000	0,491	0,394	0,962
A ₃	0,000	1,000	0,875	0,000	0,600	0,000	0,636	0,385
A ₄	0,412	0,034	0,066	0,121	0,000	0,108	0,546	0,539
A ₅	1,000	0,000	0,000	0,036	0,067	0,204	0,000	0,000

3. Adım: Mutlak Değer Tablosunun Oluşturulması; Eşitlik 12’deki formüller kullanılarak Mutlak Değer Tablosu elde edilir. Tablo 10’da mutlak değer tablosu verilmiştir.

Tablo 10. Mutlak Değer Tablosu

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	0,883	0,745	0,837	0,874	0,733	0,000	0,000	0,000
A ₂	0,515	0,893	0,000	0,000	0,000	0,509	0,606	0,038
A ₃	1,000	0,000	0,125	1,000	0,400	1,000	0,364	0,615
A ₄	0,588	0,956	0,934	0,779	1,000	0,892	0,454	0,461
A ₅	0,000	1,000	1,000	0,954	0,933	0,796	1,000	1,000

4. Adım: Gri İlişki Katsayı Matrisinin Oluşturulması; Eşitlik 13 kullanılarak Gri İlişki Katsayı Matrisi hesaplanır. Tablo 11’de Gri ilişki katsayı matrisi tablosu verilmiştir.

Tablo 11. Gri İlişki Katsayı Matrisi Tablosu

Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈
A ₁	0,362	0,402	0,374	0,364	0,406	1,000	1,000	1,000
A ₂	0,493	0,359	1,000	1,000	1,000	0,496	0,452	0,929
A ₃	0,333	1,000	0,800	0,333	0,556	0,333	0,579	0,448
A ₄	0,460	0,343	0,349	0,391	0,333	0,359	0,524	0,520

A ₅	1,000	0,333	0,333	0,344	0,349	0,386	0,333	0,333
----------------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------	-------

5. Adım: Ölçüt Önem Derecelerinin Farklı olduğu Durumların Hesaplanması: Eşitlik 15 kullanılarak Ölçüt Önem Derecelerinin Farklı olduğu durumlara göre hesaplama yapılır. Tablo 12’de ölçüt önem derecelerinin farklı olduğu durumlara göre hesaplama tablosu verilmiştir.

Tablo 12. Ölçüt Önem Derecelerinin Farklı olduğu Durumlara Göre Hesaplama Tablosu

W _j	0,121	0,134	0,125	0,127	0,122	0,129	0,119	0,123	
Alternatifler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇	K ₈	Toplam
A ₁	0,044	0,054	0,047	0,046	0,050	0,129	0,119	0,123	0,612
A ₂	0,060	0,048	0,125	0,127	0,122	0,064	0,054	0,114	0,714
A ₃	0,040	0,134	0,100	0,042	0,068	0,043	0,069	0,055	0,551
A ₄	0,056	0,046	0,044	0,050	0,041	0,046	0,062	0,064	0,409
A ₅	0,121	0,045	0,042	0,044	0,043	0,050	0,040	0,041	0,426

6. Adım: Alternatiflerin Sıralanması: Tablo 12’ de ENTROPİ yöntemi ile Gri İlişki Dereceleri ve sıralaması yapılmıştır.

Tablo 13. ENTROPİ Yöntemi ile Gri İlişki Dereceleri ve Sıralama Tablosu

	A ₁	A ₂	A ₃	A ₄	A ₅
Γ _{0i}	0,612	0,714	0,551	0,409	0,426
Sıralama	2	1	3	5	4

Tablo 13’de ise ENTROPİ yöntemiyle belirlenen ağırlıklar kullanılarak GİA yöntemi ile alternatifler sıralanmıştır. Çalışma sonucuna en ideal Envanter Kontrolü ve İzlenmesi Modeli “Aşama Sayısı” olmuştur. Öte yandan gıda işletmelerinde en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli sıralaması ise A₂> A₁> A₃> A₅>A₄ şeklinde gerçekleşmiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Her geçen gün değişimin yaşandığı dünyada insan istek ve ihtiyaçları da değişmekte ve farklılaşmaktadır. İnsanlar daha önceleri çok beklentisi olmayan, sahip oldukları ile yetinen ve çok alternatifli olmayan anlayışa sahip konumda iken gelişen ve değişen dünya ile birlikte tüketici anlayışları da hızlı bir şekilde değişime uğramakta ve böylece daha bilinçli ve bilinçlenmeyi sürdüren tüketicilerden meydana gelen toplumsal bir yapı oluşmaktadır. Tüketici istek ve ihtiyaçlarıysa demografik, sosyokültürel, psikolojik ve tüketiciye sağladığı yararları göre farklılık göstermektedir. İhtiyaçları

saptayabilmek ve bu ihtiyaçlar doğrultusunda mamul geliştirmek veya mevcut mamulü talep doğrultusunda imal etmenin işletmeler açısından büyük bir önemi bulunmaktadır.

İşletmelerin çeşitli alanlarında yönetim faaliyetlerinde olduğu gibi lojistik ve tedarik zinciri yönetiminde de tüketici beklentilerinin zamanında yerine getirilmesi önem arz eden bir konudur. Bu yüzden lojistik yönetimi ve tedarik zinciri yönetiminde yürütülen faaliyetlerin tüketici taleplerini hızlı bir şekilde karşılayabilmesi gerekir. Özellikle lojistik ve tedarik zinciri yönetimi faaliyetlerinin etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesinde geçmişteki somut verilere dayanarak elde edilecek tüketici talep tahminleri ile beraber talep hacminin tespit edilmesi gerekliliği aşikâr bir durumdur.

Lojistik faaliyetlerin önemli unsurlarından biri olan envanter yönetiminde işletmeler, daha verimli ve etkin çalışabilmek için envanterlerinde stok bulundurmaları gerekir. Fakat stok tutarken doğru kararlar almak, minimum düzeyde stok bulundurmak kadar mühim bir meseledir. Envanter sisteminde alınabilecek yanlış ve hatalı kararlar, işletmeyi elde etmeyi planladığı kardan daha azı ile yetinmek durumunda bırakabilir. Bu nedenden ötürü işletmelerin envanter yönetimine gereken ilgiyi göstermeleri önemlidir. İşletmelerin envanter yönetimine gereken ilgiyi göstermeleri de yalnızca içerisinde buldukları şartları doğru analiz etmeyle uygun envanter politikaları oluşturmaları sayesinde mümkün olmaktadır.

İçerisinde bulunan şartların doğru bir şekilde analiz edilmesi, problemin tanımını doğru yaparak sağlanabilir. Kararı vericinin, karşılaştığı problemin parametrelerini, yapısını ve kapsadığı sınırları iyi bir biçimde idrak etmesi gerekir. Bu durumda yapılabilecek bir hata, sonrasında gelecek olan adımların analizlerinin değerini sıfıra indirmesi söz konusu olabilir.

Problemin yapısı doğru bir şekilde tanımlanmasından sonra, bir en uygun şekle sokma metodu seçilerek en ideal politikanın belirlenmesi gerekir. Bazı hallerde daha basit veya hızlı hesaplamalar yapabilmesi amacıyla en uygun politikanın sağlayacağı yarardan olanak olduğu kadar daha az ödün veren sezgisel yaklaşımların kullanılması da mümkündür. Fakat iki halde de seçilen metot problem tanımına uygun metot olmalıdır.

En ideal envanter politikasının oluşturulabilmesi, mevcut şartlara göre tercih edilmesi söz konusu olan türlü model ve yöntemleri içerisinde barındırmaktadır. Bu çalışmada, talebe etki eden faktörler üzerinden envanter kontrolü ve izlenmesi modellerinden en ideal model seçimi yapılması amaçlanmıştır.

Ordu ilinde gıda sektöründe talebe etki eden faktörlerin ağırlıklandırılması yapılarak en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçimi çok kriterli karar verme yöntemlerinden yararlanılarak tespit edilmiştir. Yapılan araştırma sonucunda talebe etki eden faktörlerde en yüksek ağırlığa sahip unsur “Marka İmajı” olduğu belirlenmiştir. Bu

sonuç Devaraj vd. (2001), Catulli (2011) ve Uğur (2014) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Bu örtüşmeye neden olarak tüketicilerin işletmelere bakış açıları, algı seviyeleri ve yetiştirme ortamları olduğu söylenebilir. Özellikle tüketicilerin mamulle özdeşleştirdikleri anlam veya tüketicilerin mamulden anladıklarının toplamı olarak ifade edilebilen marka imajı, bu anlamda tüketicilerin taleplerini etkileyen en önemli faktör olarak belirlenmesi çıkan bu sonucun tesadüfi olmadığını göstermektedir. Bu noktada değişen rekabet koşulları gereğince mamullerin tüketicilerin istek ve ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulmasıyla birlikte aynı zamanda markaya da odaklanarak etkili bir marka imajının oluşturulması önem arz eden bir durumdur.

Öte yandan talebe etki eden faktörlerde en düşük ağırlığa sahip unsur ise “Tüketici Zevk ve Tercihleri” olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuç ise Dinler (2001) yaptığı çalışmayla benzeşmemektedir. Bir diğer en az ağırlığa sahip kriter olan ”Fiyat” ise Besch (2005) ve Gavcar ve Didin (2007) çalışmalarıyla benzeşmemektedir. Bu benzeşmemeye sebep olarak işletmelerin bakış açıları, pazar politikaları, rekabet düzeyleri gibi unsurların neden olduğu düşünülebilir. Dolayısıyla en önemli kriter olarak ortaya çıkan “Marka İmajı” faktörüyle değerlendirecek olursak etkili bir marka imajı oluşturan işletmelerden mamul alan tüketiciler ”Fiyat” değişkenine bu kadar önem vermediklerini söylemek yanlış olmaz.

Çalışmada belirlenen önem derecelerine göre en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçimine yönelik GİA yöntemi ile yapılan analiz neticesinde en ideal model seçimi “Aşama Sayısı” olmuştur. Elde edilen bu sonuç Zhou vd. (2013) ve Hnaien vd. (2016) çalışmalarıyla örtüşmektedir. Ulaşılan bu sonuç gıda imalat sektöründe envanter kontrolü ve izlenmesinde “Aşama Sayısı” modelinin daha etkili ve verimli olduğunu düşünmemizi sağlayabilir.

İlgili literatür tarandığında gıda imalat sektöründe talebe etki eden faktörler ve en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli seçimine dair herhangi bir çalışmayla karşılaşılmaş olması çeşitli açılardan mukayese edilmeye örnek özellikte bir çalışma olduğunu düşünülebilir. Bununla birlikte kullanılan yöntemler itibarı ile başka herhangi bir çalışmanın da olmaması konunun önemini artıran önemli diğer bir husus olmaktadır. Dolayısı ile bu çalışmanın alana katkı sunacağı düşünülmektedir.

Araştırma için uzman gruplarla görüşülmüş ancak zaman kısıdı sebebi ile uzman sayısı bu doğrultuda artırılmamıştır. Diğer yandan, araştırmada ulaşılan sonuçların uzman gruplarla gerçekleşen görüşmeler neticesinde karar alıcıların beklentilerini desteklediği tespit edilmiştir. Ancak insan kararları, beklentileri ve yargıları net olarak sayısal biçimde ortaya çıkarılmadığından ve belirsiz olması nedeni ile gerçek durumu modellemek çok zor olmasıyla birlikte çok da karmaşıktır. Bu olgudan hareket ile ileride

yapılabilecek çalışmalar için, bulanık çok kriterli karar verme yöntemlerinden ve istatistiki analizlerden faydalanılarak elde edilen sonuçlar mukayese edilebilir. Çalışmada konunun tarafları olduğu düşünülen uzmanlarla görüşülmüş ama zaman kısıdı sebebiyle araştırma Ordu ilinde gerçekleştirilmiştir. Başka bir çalışma kısıdı olarak Covid 19 pandemisi gösterilebilir. Salgın sebebiyle uzman grup sayısı artırılmamıştır.

Gelecekte daha kapsamlı illeri içine alacak şekilde benzer bir çalışmayla iller arasında talebe etki eden faktörlerin önceliğinin sonuçları mukayese edilebilir. Diğer taraftan bu çalışmada araştırılan problem tüketicileri de içine alacak şekilde dizayn edilerek tüketicilerin bakış açısından talebe etki eden faktörlerin önceliği tespit edilebilir. Ayrıca farklı ÇKKV yöntemleri kullanılarak talebe etki eden faktörlerin önceliği ve en ideal envanter kontrolü ve izlenmesi modeli değerlendirilmesi yapılabilir.

Çalışmada elde edilen bulgular, sadece gıda imalat sektöründe faaliyette bulunan işletmelere yönelik sonuçları kapsamaktadır. Bu noktada ileride yapılacak çalışmalarda, çalışmanın çeşitli sektörleri ve sıralamayla seçme temelli ÇKKV tekniklerini de içerecek biçimde genişletilmesi söz konusu olabilir.

Kaynakça

- Abdullah, L. ve Otheman, A. (2013), “A New Weight for Sub-Criteria in Interval Type-2 Fuzzy TOPSIS and Its Application”, *I. J. Intelligent Systems and Applications*, 2, 25-33.
- Abdul-Muhmin, A. G. (2007), “Explaining Consumers Willingness to Be Environmentally Friendly”, *International Journal of Consumer Studies*, 31(3), 237-247.
- Alikar, N., Mousavi, S.M, Raja Ghazilla R.A., Tavana, M. ve Olugu, E.U. (2017), “Application of the NSGA-II Algorithm to a Multi-Period Inventory Redundancy Allocation Problem in A Series Parallel System”, *Reliability Engineering & System Safety*, 160, 1-10.
- Ayanoğlu, M. (2005), *Üretim Yönetimi* (Ders Notları). Adapazarı: Sakarya Kitabevi.
- Aydın, M.Ç. (2017), *Giyim Endüstrisinde Talep Tahmin Yöntemlerinin Uygulanması: Örnek Bir Uygulama*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Bai, Q.-G., Zhang, Y.Z. ve Dong, G.L. (2010), “A Note on an Economic Lot-Sizing Problem with Perishable Inventory and Economies of Scale Costs: Approximation Solutions and Worst Case Analysis”, *International Journal of Automation and Computing*, 7, 132–136.
- Bayraktar, M., Babekoğlu, Y. ve Salman, M. (1995), *Tüketicilerin Fast Food Restoran Tercihlerini Etkileyen Faktörler*, Ankara: Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayını.

- Besch, K. (2005), “Product Service-Systems for Office Furniture: Barriers and Opportunities on the European Market”, *Journal of Cleaner Production*, 13(10), 1083–1094.
- Bostancı, S.H. ve Ocağcı, M. (2009), “Kent Silüetlerine İlişkin Tasarım Niteliklerinin, Entropi Yaklaşımı ile Değerlendirilmesi”, *İstanbul Teknik Üniversitesi Dergisi*, 8 (2): 27-36.
- Catulli, M. (2011), “What Uncertainty? Further Insight into Why Consumers Might Be Distrustful of Product Service Systems”, *Journal of Manufacturing Technology Management*, 23(6), 780-793.
- Cevizkaya, G. (2015), “Tüketicilerin Etnik Restoran İşletmelerini Tercih Nedenleri: İstanbul’da Bir Araştırma, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Ceylan, Z., Bulkan, S. ve Tozan, H. (2017), “Tek ve Çok Dönemli Envanter Kontrol Modelleri”, *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 441-455.
- Chen, M. F. (2007), “Consumer Attitudes and Purchase Intentions in Relation to Organic Foods in Taiwan: Moderating Effects of Food-Related Personality Traits”, *Food Quality and Preference*, 18, 1008-1021.
- Chou, J.R. ve Tsai, H. C. (2009), “On-Line Learning Performance and Computer Anxiety Measure for Unemployed Adult Novices Using a Grey Relation Entropy Method”, *Information Processing and Management*, 45, 200–215.
- Çakmak, M. ve Sarıışık, M. (2020), “Yiyecek İçecek İşletmesine İlişkin Tüketici Yorumlarının İçerik Analizi”, *GASTROİA: Journal of Gastronomy and Travel Research*, 4 (3), 362-383.
- Devaraj, S., Matta, K. F. ve Conlon, E. (2001), “Product and Service Quality: The Antecedents of Customer Loyalty in the Automotive Industry”, *Production and Operations Management*, 10(4), 424-439.
- Dinler, Z. (2001). *İktisada Giriş*, Yedinci Baskı, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gavcar, E. ve Didin, S. (2007), “Tüketicilerin Perakendeci Markalı Ürünleri Satın Alma Kararını Etkileyen Faktörler: Muğla İl Merkezi’nde Bir Araştırma” *ZKÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(6), 21–32.
- Gen, M. Ve Syarif, A. (2005), “Hybrid Genetic Algorithm for Multi-Time Period Production/Distribution Planning”, *Computers & Industrial Engineering*, 48, 799–809.
- Giannoccaro, I. (2003), “A Fuzzy Echelon Approach For Inventory Management In Supply Chains”, *European Journal of Operational Research*, 149 (1), 185-196.
- Günay, S. (2005), *Lojistik Yönetim ve Stok Kontrolünde Silver Meal Modelinin Uygulanması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Habib, F. Q., Dardak, R. A. ve Zakaria, S. (2011), “Consumers’ Preference and Consumption Towards Fast Food: Evidences from Malaysia”, *Business Management Quarterly Review (BMQR)*, 2 (1), 14-27.

- Han, H. ve Ryu, K. (2009), “The Roles of the Physical Environment, Price Perception, and Customer Satisfaction in Determining Customer Loyalty in the Restaurant Industry”, *Journal of Hospitality & Tourism Research*, 33(4), 487-510.
- Helber, S. Ve Sahling, F. (2013), “Dynamic Capacitated Lot Sizing with Random Demand and Dynamic Safety Stocks”, *OR Spectrum* 35, 75–105.
- Hıçkın, A. (2002), *Seçil, Lojistik ve Ulaştırma Hizmetlerinde Optimal Stok Planlama Yönetimi*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Hnaien, F., Dolgui, A. ve Wu, D.D. (2016), “Single-period Inventory Model for One-level Assembly System with Stochastic Lead times and Demand”, *International Journal of Production Research*, 54, 186–203.
- Hsu, V. (2003), “An Economic Lot Size Model for Perishable Products with Age-Dependent Inventory and Backorder Costs”, *IIE Transactions*, 35(8), 775–780.
- İlhan, A. M. (2002), *Bir Bilgi Sistemi Olarak Malzeme İhtiyaç Planlaması (MRP) Sisteminde Malzeme Akışının Yönetimi ve Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karaesmen, I.Z., Scheller-Wolf, A. ve Deniz, B. (2011), “Managing Perishable and Aging Inventories: Review and Future Research Directions”, *International Series in Operations Research & Management Science*, 151, 393-436.
- Korucuk, S. (2018), “Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3PL Firma Seçimi: İstanbul Örneği”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16, 341-365.
- Korucuk, S. (2021). “Ordu ve Giresun İllerinde Kentsel Lojistik Performans Unsurlarına Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz”, *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 141-155.
- Marceau, J. ve Martinez, C. (2002), “Selling Solutions: Products-Service Packages As Links Between New and Old Economies”, DRUID Summer Conference on “Industrial Dynamics of the New and old Economy – who is embracing whom?”, *Copenhagen, Elsinore*, 6-8 June 2002, 1-34.
- Memiş, S. ve Korucuk, S. (2021), “Tedarikçi Bağlılığını Etkileyen Faktörlerin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma: Giresun İli Örneği,” *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 13 (3), 2033-2041.
- Özdemir, A. ve Özdemir, A. (2006), “Talep Tahminlerinde Kullanılan Yöntemlerin Karşılaştırılması: Seramik Ürün Grubu Firma Uygulaması”, *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 6 (2), 105-114.
- Sazvar, Z., Smırzapour Al-E-Hashem, M.J., Govindan, K. ve Bahli B. (2016), “A Novel Mathematical Model for A Multi-Period, Multi-Product Optimal Ordering Problem Considering Expiry Dates in A FEFO System”, *Transportation Research Part E: Logistics and Transportation Review*, 93, 232-261.
- Scholl, G. (2006), “Product Service Systems, Proceedings of “Perspectives on Radical Changes to Sustainable Consumption and Production (SCP)”, *Workshop of the Sustainable Consumption Research Exchange (SCORE)*, Copenhagen, Denmark, 21 April 2006, 25-43.

- Srivastav, A. ve Agrawal, S. (2015), “Multi-Objective Optimization of A Mixture Inventory System using a MOPSO–TOPSIS Hybrid Approach”, *Transactions of the Institute of Measurement and Control*, 39 (4), 555–566.
- Tayyar, N. vd. (2014), “BİST’e Kayıtlı Bilişim ve Teknoloji Alanında Faaliyet Gösteren İşletmelerin Finansal Performanslarının Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) ve Gri İlişkisel Analiz (GİA) Yöntemiyle Değerlendirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 61, 19-40.
- Wu, Wann-Yih, Hsiao, Shih-Wen & Tsai, Cheng-Hung (2008), “Forecasting and Evaluating the Tourist Hotel Industry Performance in Taiwan Based on Grey Theory”, *Tourism and hospitality Research*, 8 (2), 137-152.
- Wu, Z., Sun, J., Liang, L. ve Zha, Y. (2011), “Determination of Weights for Ultimate Cross Efficiency Using Shannon Entropy”, *Expert Systems with Applications*, 38, 5162-5165.
- Yüksel, C. U. (2010), “An Investigation on Use-Sharing Model of Product Service Systems Through A Study Of Communal Laundries In Izmir”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Zengin, B. ve Çakmak, M. (2019), “Sosyal Medya Kullanımının Tüketicilerin Yiyecek İçecek İşletmesi Tercihlerine Etkisi”, *Diyalektolok Ulusal Sosyal Bilimler Dergisi*, 21, 243-256.
- Zhai, L.Y.K., Lipheng, Z. ve Zhao, W. (2009), “Design Concept Evaluation in Product Development Using Rough Sets and Grey Relational Analysis”, *Expert Systems with Applications*, 36, 7072–7079.

TÜRKİYE EKONOMİSİNDE LOJİSTİK MALİYETLER, ETKİN ÜCRET VE ULUSLARARASI REKABET İLİŞKİSİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sadettin GÜLTEKİN

The Relationship of Logistics Costs, Effective Wage and
International Competition in the Turkish Economy

Yazar / Author
Sadettin GÜLTEKİN¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 07/05/2022
Makale Kabul Tarihi : 18/11/2022

Anahtar Kelimeler: Etkin
Ücret, Verimlilik, Rekabet
Gücü, İstihdam Politikaları.
JEL Kodları:
J08, J31, F16, F66.

ÖZ

Dünyada tüm kaynaklar kıt olduğu gibi işgücü faktörü de oldukça kıttır. Kıt ve dayanıksız olan işgücü faktörünün işsiz kalması ekonomik kaynak israfına yol açmaktadır. İşsizlik gibi işgücünün kapasitesinin altında çalıştırılması da kaynak kaybına neden olmaktadır. Kamu veya özel sektörde, istihdam politikalarında, ekonomik kaynak israfına yol açan kayırmacı uygulamalardan kaçınılması, liyakat, adalet ve hakkaniyete dayalı istihdam politikalarının uygulanması gerekmektedir. İşgücü ücretlerinin düşük tutulması; işten ayrılma oranının ol açmakta, beyin göçünü artırmakta ve daha pek çok olumsuzluğa neden olmaktadır. Oysa günümüzde iş görenlerin verimliliğini ve motivasyonunu artırmaya yönelik çok sayıda modern yaklaşım bulunmaktadır. Bunlar, işgücünün tatmini, işyerine bağlılığının artırılması, gelirlerinin yükseltilmesi, çalışma ilişkilerinde adaletin sağlanması, çalışanların karar alma süreçlerine katılmaları vb.dir. Bu yaklaşımlardan birisi de etkin ücret politikasıdır. Gelişmiş ülkelerde uygulanan istihdam politikaları ve modern istihdam yaklaşımları, düşük ücretlerin, özellikle uluslararası rekabette avantaj sağlamadığını, aksine işgücü faktörünün kapasitesinin tam olarak değerlendirilememesine yol açtığını ortaya koymaktadır. Bu çalışmada üretim maliyetleri içerisinde önemli payı bulunan lojistik maliyetlere değinilmekte, Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü açısından lojistik maliyetlerin azaltılmasının ve ekonominin lojistik performansının iyileştirilmesinin ücretlerin düşük tutulmasından daha etkili olduğu ileri sürülmektedir. Yine, literatürde istihdam politikası açısından bir motivasyon aracı olarak ele alınan "etkin ücret" kavramı uluslararası rekabet açısından değerlendirilmekte, özellikle ülkemizde, giderek ortalama ücrete dönüşen asgari ücret politikalarının, uzun dönemde, üretim ve teknoloji üretme kapasitesinin aşınmasına yol açacağı, uluslararası rekabet gücünü düşüreceği vurgulanmaktadır. Ayrıca, hükümetler tarafından, ideolojik veya siyasi gerekçelerle uygulanan kayırmacı istihdam politikalarının kamu altyapı hizmetlerinin verimliliğini azaltacağı, vergileri ve üretim maliyetlerini yükselteceği ve dolayısıyla uluslararası ticarete rekabet gücünün düşmesine yol açacağı ileri sürülmektedir. Bu çalışmada ayrıca, işgücünün "beşeri sermaye" olarak kabul edilmesi gerektiği, etkin ücretin de uluslararası rekabet gücünü artırıcı bir faktör olarak kullanılabileceği ifade edilmektedir.

¹ Doç. Dr., Giresun Üniversitesi, Bulancak Kadir Karabaş Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret ve Finansman Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-7913-8381>, e-posta: sdgultekin@gmail.com

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 07/05/2022
Accepted Date : 18/11/2022

Keywords: Efficiency
Wage, Productivity,
Competitiveness,
Employment Policies.
JEL Codes:
J08, J31, F16, F66.

ABSTRACT

As all the resources in the world are scarce, the labour factor is also very scarce. Unemployment of the scarce and perishable labour factor leads to wastage of economic resources. Employment of the workforce below its capacity, like unemployment, also causes loss of resources. Be it in the public or private sector, nepotist employment policies that lead to the waste of economic resources should be avoided, and employment policies based on merit, justice and equity should be implemented. Keeping labour wages low, causes an increase in the turnover rate, a decrease in productivity, a deterioration in income distribution, increases the brain drain and causes many more negativities. Today, however, there are many modern approaches to increase the productivity and motivation of employees. These are the satisfaction of the workforce, increasing their commitment to the workplace, increasing their income, ensuring justice in labour relations, participation of employees in decision-making processes, etc. One of these approaches is the effective wage policy. Employment policies and modern employment approaches applied in developed countries reveal that low wages do not provide an advantage especially in international competition, but on the contrary, they lead to an inability to fully utilization the capacity of the labour factor. In this study, logistics costs, which have a significant share in production costs, are mentioned, and it is argued that reducing logistics costs and improving the logistics performance of the economy are more effective than keeping wages low in terms of Turkey's international competitiveness. In addition, the concept of "effective wage", which is considered as a motivation tool in terms of employment policy in the literature, is evaluated in terms of international competition, and emphasized that, especially in our country, minimum wage policies, which gradually turn into average wages, will lead to erosion of production and technology production capacity in the long run, and will reduce international competitiveness. In addition, it is argued that nepotist employment policies implemented by governments for ideological or political reasons will reduce the efficiency of public infrastructure services, increase taxes and production costs, and thus lead to a decrease in competitiveness in international trade. In addition, it is argued that nepotist employment policies implemented by governments for ideological or political reasons will reduce the efficiency of public infrastructure services, increase taxes and production costs, and thus lead to a decrease in competitiveness in international trade. In this research, it is also stated that the labour force should be considered as "human capital" and that effective wages can be used as a factor increasing international competitiveness.

1. Giriş

Ekonomi bilimi kıt kaynak bilimidir. Ekonomik kaynakların alternatif yerleri arasında optimum ve akılcı şekilde dağılımı ekonomik hedeflerin başında gelmektedir. Ekonomik kaynaklar üretim faktörleri kullanılarak insan ihtiyaçlarını karşılayacak mal ve hizmetlere dönüştürülür. Üretim faktörleri emek, sermaye, doğal kaynak ve girişimdir. Ekonomi biliminde teknoloji faktörü de beşerî sermaye, kalifiye emek veya girişim yeteneği şeklinde bu faktörler içinde yer alır.

Üretim faktörlerinin tamamının, toplumsal talebin bulunması ve teknolojinin izin vermesi koşulu ile tam ve etkin kullanımına tam istihdam denir. Tam istihdamın gerçekleşmesi ekonomi politikalarının en önemli hedeflerinden biridir. Bir ülkede üretim faktörlerinin tam ve etkin kullanımı durumunda, kalkınma, büyüme, yoksulluğun önlenmesi, yaşam standardının yükseltilmesi gibi diğer ekonomik hedefler de zaman içinde gerçekleşmiş olur.

Üretim faktörleri içerisinde emek faktörünün tam ve etkin kullanımı dar anlamda tam istihdamdır. Emek faktörünün eksik kullanımına işsizlik denir. İşsizlik sosyal boyutları da olan ekonomik bir sorundur. İşsizlik, toplumlarda aile içi şiddetten psikolojik rahatsızlıklara, kapkaç olaylarından terörizme, yasadışı göç olgusundan insan ticaretine kadar toplumsal sorunların kaynakları arasındadır. İşsizliğin ekonomik sonuçları da vardır: İnsanlar çocukluk çağında veya yaşlandıklarında, hastalık, resmî tatil ve bayramlarda, savaş, doğal afet ve salgın hastalık dönemlerinde çalışamazlar. Ayrıca insanlar günde sekiz saat çalışıp sekiz saat dinlenmek ve sekiz saat de uyumak zorundadır. İnsanlar biyolojik birer varlık olduklarından, aşırı sıcak ve aşırı soğuk iklimlerde çalışamazlar. Bu nedenle üretim faktörleri içerisinde biriktirilemez ve dayanıksız ekonomik faktör olan insan emeği, çalışma çağı ve saatleri içerisinde değerlendirilemezse sonsuza kadar kaybedilmiş olur.

Diğer üretim faktörlerinden örneğin sermaye faktörü olan makine kullanılmazsa enerji harcamaz, daha az aşınır ve yıpranır. Doğal kaynaklar örneğin madenler işletilmezse, balıklar avlanmazsa, ağaçlar kesilmezse gelecek nesillere devredilebilir. Oysa insan, emeği ekonomik olarak değerlendirilmese de hayatta kalabilmesi için bazı mal ve hizmetleri tüketmek zorundadır. Üretime katılan kişilere bağımlı kalır ve paylaşım sorunları ortaya çıkar. Ayrıca insan biyolojik bir varlık olduğundan, üretime katılmasa da yaşlanır ve bir süre sonra çalışma gücünü kaybeder. Bu noktada da sosyal güvenceden yoksunluk, sağlık sorunları ve yakınlarının bakımına muhtaç olma gibi durumlar oluşur.

Ekonomik gelişme, aynı zamanda tüm aktif işgücünün istihdam edilmesini gerektirir. İşsizlik, üretimin temelinde yer alan en önemli kaynağın israf edilmesi, bir toplumun en önemli varlığı olan insan gücünün yeteri ve gereğince değerlendirilememesi anlamına gelmektedir (Taş ve Bozkaya, 2012:161). İşsizlik olgusu gerek toplumsal gerekse makro ekonomik pek çok parametreden kolaylıkla etkilenebilmektedir. Örneğin 2008 küresel krizinin etkileri sürmekte iken, içinde bulunduğumuz dönemde ortaya çıkan yeni tip koronavirüs Covid-19 salgını nedeniyle tüm dünyada ekonomik daralma yaşanmakta ve tüm ülkelerde işsizlik oranları yükselmektedir.

İşsizlik sorununun çözülmesi ekonomi politikalarının temel hedeflerinden olmakla birlikte, günümüzde teknolojinin hızla gelişmesi ve yenilerinin geliştirilmesi ihtiyacı işgücünün donanımının yükseltilmesi gerekliliğini de ortaya çıkarmıştır.

Küreselleşme nedeniyle, dünya ekonomileri arasında kıyasıya rekabet ve çatışma ortamı bulunmaktadır. Bu ortamda yaratıcı düşünceye, kalifiye emek ve teknolojik bilgi birikimine sahip beşerî sermayeye daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü, her alanda iş bölümü ve uzmanlaşmanın inanılmaz boyutlarda olduğu küresel rekabet ortamında, sadece bilmek değil, ileri düzeyde iş bölümü yaparak uzmanlaşmak gerekmektedir. Ancak bu şekilde bir ülke küresel rekabet ortamında yarışa katılabilir ve kaynaklarını daha iyi değerlendirebilir.

Bu araştırmada; üretim maliyetleri içerisinde önemli payı bulunan lojistik maliyetlere değinilmektedir. Türkiye'nin uluslararası rekabet gücü açısından lojistik maliyetlerin azaltılmasının ve ekonominin lojistik performansının iyileştirilmesinin ücretlerin düşük tutulmasından daha etkili olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca geleneksel ücret politikalarının ülke ekonomilerinde ne tür ekonomik kayıplara neden olabileceği vurgulanmakta, literatürde istihdam politikası açısından bir motivasyon aracı olarak ele alınan "etkin ücret" kavramı uluslararası rekabet açısından değerlendirilmektedir.

Geleneksel istihdam politikaları düşük ücretleri uluslararası ticarete rekabet avantajı olarak görmektedir. Bu çalışmada düşük ücretin değil etkin ücretin uluslararası ticarete rekabet avantajı yarattığı tezi ileri sürülmektedir.

2. Türkiye'de Lojistik Maliyetler ve Uluslararası Rekabet İlişkisi

Uluslararası ticarete konu bir malın üretildiği ülkeden pazarlanacağı ülkeye gönderilmesi sırasında dış ticaret maliyetleri oluşmaktadır. Bunlara örnek olarak; taşıma, iletişim, danışmanlık, pazarlama, finansman, kambiyo maliyetleri, tarifeler ve tarife dışı engellerin oluşturduğu maliyetler gösterilebilir. Teknolojik gelişme dolayısıyla bu maliyetlerin birçoğunda özellikle iletişim ve taşıma maliyetlerinde önemli düşüş yaşanmıştır. Tarifeler ve tarife dışı engeller ise GATT/WTO (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması/Dünya Ticaret Örgütü), ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmaları ile önemli ölçüde azaltılmıştır. Sermaye piyasalarının serbestleşmesi de yabancı para değişim maliyetlerini azaltmıştır. Dış ticaret maliyetleri azaldıkça, uluslararası ticaret daha karlı hale gelmiş, bu da dış ticaretin artışını hızlandırmıştır (Özay, 2015: 29).

Ancak, ülkemizde, ithalat sırasında istenilen belge adedinin fazlalığı, ithalatla ilgili kurum ve kuruluşların çeşitliliği, dış ticaret mevzuatının karmaşıklığı gibi çok sayıda engel vardır. İthalat sırasında gümrük idaresince talep edilip diğer kurum ve kuruluşlardan temin edilen belge sayısı 200'ü aşmaktadır. Bu sayıdaki belgenin hazırlanması, ilgili kurumlardan onay ya da izin alınması gibi uygulamalar dış ticaret maliyetlerini artırmaktadır (Özay, 2015: 30).

Dış ticaret maliyetlerine eklenen maliyetlerden birisi de lojistik maliyetlerdir. Bu maliyetler yükleme, boşaltma, taşıma, depolama, belgelendirme, sigortalama, gümrükleme gibi maliyetlerdir. Bir ülkenin lojistik altyapısı ne kadar mükemmel olursa bu maliyetler o kadar azalır. Gümrüklerde gereksiz formaliteler çıkarılması bile taşımacılık maliyetlerini yükseltmektedir. Lojistik altyapısının etkinliğini dünyada ölçen endeksin adı Lojistik Performans Endeksi (LPE)'dir. Bu endeks Dünya Bankası tarafından iki yılda bir hesaplanmaktadır. Bu endekste 2018 yılı itibariyle Almanya ilk sırada ve onu İsveç, Belçika, Japonya, İngiltere gibi gelişmiş ülkeler takip etmektedir (The Worldbank, 2018). Bu durum tesadüf değildir. Çünkü lojistik performans düşüklüğü ürünün maliyetine ve ihracat fiyatlarına yansımaktadır. Ayrıca ithalat fiyatlarına da yansımaktadır. Bu endeks değeri ne kadar yüksekse ülke o kadar etkin çalışmakta ve uluslararası ticarete rekabet gücünü yükseltmektedir.

Tablo 1. Türkiye'nin Lojistik Performans Endeksi Değerleri

YIL	LPE SIRASI	LPE SKORU
2018	47	3.15
2016	34	3.42
2014	30	3.50
2012	27	3.51
2010	39	3.22
2007	34	3.15

Kaynak: The World Bank, 2018

Türkiye Lojistik Performans Endeksinde 2007 yılında 34. sırada iken, 2018 yılında 47. sıraya gerilemiştir. Türkiye'nin 2012 yılı lojistik performans endeksi sıralaması 27 ve lojistik performans endeksi skoru 3,51 iken, bu değer korunamamıştır. Bu durum Türkiye'de lojistik altyapısının yetersiz hale geldiğini ve modernize edilemediğini göstermektedir. Örneğin; Türkiye'de, gelişmiş ülkelerin aksine demiryolu taşımacılığı gelişmemiştir. Oysa demiryolu taşımacılığı Türkiye koşullarına son derece uygun ve ucuz bir taşımacılık türüdür. Demiryolu taşımacılığının Türkiye'de aşırı yaygın olan karayolu taşımacılığına göre işletim maliyetleri düşüktür ve karayoluna göre daha az enerji tüketir. Modern demiryolları elektrik enerjisi ile de işletilebildiğinden enerjide dışa bağımlılığı da azaltmaktadır.

Türkiye'de demiryollarının modernizasyonu çalışmaları yürütülmektedir. Ancak bu çalışmalar küçük etaplar şeklinde yürütülmekte, geç tamamlanmakta ve değişen teknolojinin hızına ayak uyduramamaktadır. Türkiye ekonomisi ekonomik şoklardan kolay etkilenen kırılgan bir yapıda olduğundan, yeterli düzeyde alt yapı yatırımı yapılamamakta, her ekonomik kriz sonrası zaten yetersiz olan yatırımlar daha da kısılmaktadır. Altyapı yatırımlarının yetersizliği özel sektörün maliyetlerini yükseltmekte, rekabet gücünü zayıflatmaktadır.

Bir ülkenin lojistik altyapısı onun taşımacılık performansını belirlemektedir. Taşımacılık performansı taşımacılık maliyetlerini, taşımacılık maliyetleri de ürünün satış fiyatını etkilemektedir. Satış fiyatı ise rekabet gücünü etkilemektedir. Mal ve hizmet maliyetlerinin yüksekliği ülkelerin uluslararası rekabet gücünü azaltmaktadır. Bu ülkeler ihracatta zorlanmaktadır. Türkiye’de ayrıca enerji maliyetleri, hammadde maliyetleri ve vergi yükü de yüksektir. Bunlara bir de yüksek lojistik maliyetler eklendiği zaman, işgücü ücretleri düşük tutularak rekabet gücü elde edilmeye çalışılmaktadır.

Günümüzde düşük işçilik ücretleri rekabet gücünü belirleyen ana faktör olmaktan çıkmıştır. Giderek artan rekabet ortamında yer alan endüstrilerde, toplam üretim maliyetleri içinde niteliksiz işgücü maliyeti azalmaktadır. Artık, düşük ücretlerden kaynaklanan rekabet gücü, belirleyici bir faktör değildir. Bunun yerini, nitelikli işgücünden kaynaklanan verimlilik, kalite, iş disiplini ve yenilik yaratma gücü almıştır (Gültekin, 2017: 134).

Bu nedenle ücretler, ülkelerin uluslararası rekabet gücünü belirlemede önemli bir etken değildir. Ülkelerin uyguladıkları üretim politikaları rekabet gücünün belirlenmesinde daha etkilidir.

3. Üretim Politikaları ve Uluslararası Rekabet İlişkisi

Geleneksel üretim teorileri, ülkelerin faktör donanımlarını üretimin gerçekleşmesi için temel faktör olarak ele almaktadır. Ancak 1980’lerde “içselleştirilmiş büyüme teorisi” ile elde edilen gelişmeler teknolojik yeniliğin önemini öne çıkarmaktadır. Yapısal rekabet gücünü artırmak amacıyla özellikle gelişmiş ülkelerde baş döndürücü bir teknoloji ve bilgi üretme yarışı sürmektedir. Bu gelişmenin salt küresel rekabet gücü açısından iki önemli sonucu vardır: Birincisi doğal kaynaklar, emek hatta sermaye bakımından çok da güçlü olmayan ülkeler, bilgi ve teknolojik yenilik alanındaki gelişimleriyle, küresel rekabet yarışında ön sıralara gelebiliyorlar. Bunun en önemli örnekleri Japonya ve Güney Kore’dir. İkincisi özellikle sermaye yoğunluğuna dayalı uzmanlaşma anlayışı giderek yerini teknolojik yenilik alanındaki üstünlüğe ya da güce bırakmaktadır (Kepenek, 2012: 550).

Bu durumda kolayca anlaşılıyor ki; teknolojik yeniliğe dayalı rekabet ne ucuz işgücü ne bol doğal kaynak ne de çok ileri düzeyde sermaye birikimine bağlıdır. Teknolojik yeniliğe dayalı rekabet çok yönlüdür ve bilgi birikimi ve teknoloji konularındaki uzmanlığa bağlı olarak değişkendir. Küresel rekabet gücünün ölçütü olarak bilgi üretimi ve teknolojik yenilik ana göstergelerdir (Kepenek, 2012: 551).

Ülke ekonomileri arasında kıyasıya rekabet ortamı yaşanmaktadır. Bu rekabet her alanda olmakla birlikte yenilikçi teknolojiler alanında daha belirgindir. Ekonomilerin

yenilikçilik (innovation) yeteneği, her ekonominin rekabetçilik gücünü belirleyen ana etkenlerdendir.

Türkiye, Dünya’da ülkelerin inovasyon (yenilikçilik) performansını ölçen ve 132 ülkenin yarıştığı, 2021 yılı Küresel İnovasyon Endeksi’nde 41. sıradadır (WIPO, 2021). Küresel inovasyon endeksi Birleşmiş Milletlerin İsviçre merkezli uzmanlık kuruluşu Dünya Fikri Mülkiyet Örgütü (World Intellectual Property Organization -WIPO) tarafından hazırlanmakta ve 14 yıldır yayınlanmaktadır. Küresel Rekabetçilik Endeksinde ülkelerin yenilikçilik performansı “Kurumlar”, “İnsan Sermayesi ve Araştırma”, “Altyapı”, “Pazarın Çok Yönlülüğü”, “Firmaların Çok Yönlülüğü”, “Bilgi ve Teknoloji Çıktıları” ile “Yaratıcı Çıktılar” olmak üzere 7 ana bileşen altında 80 farklı gösterge ile karşılaştırılmaktadır (TÜRKPATENT, 2021).

Gayrisafi Yurtiçi Hasıla büyüklüğü bakımından Dünya’nın en büyük 20 ekonomisi arasında bulunan Türkiye’nin, inovasyon endeksinde 41. sırada bulunması, uluslararası ticarete rekabet gücünü zayıflatmakta ve potansiyelini yeterince kullanamamasına yol açmaktadır. Günümüzde ülkelerin inovasyon yeteneğini belirleyen bileşenler arasında insan sermayesi, araştırma, bilgi ve teknoloji, yaratıcılık gibi faktörler ön plana çıkmaktadır. İnovasyonu gerçekleştirecek olan nitelikli iş gücüdür. İşgücünün niteliğinin artırılması ise eğitimden ücret politikalarına kadar birbirini tamamlayan bir dizi faktörün birlikte gerçekleşmesine bağlıdır.

Bu nedenle rekabetçi bir ekonomide işgücü politikaları açısından 5 ana faktör özellikle dikkate alınmalıdır. Bunlar:

1-İleri düzeyde bilgi birikimi ve rekabete dayalı eğitim-öğretim altyapısı.

2-Şeffaf, adil, eşit, objektif, öngörülebilir, başarı, beceri öncelikli, liyakate dayalı personel ölçme ve seçme sistemi.

3-Hizmetin gereklerine göre hazırlanmış hizmet içi eğitim ve uzmanlaşma, yaparak öğrenme programları, hayat boyu öğrenme,

4-Rekabete ve liyakate dayalı kariyer imkanları, kariyer basamaklarının açık tutulması,

5-Etkin ücret politikası.

3.1. İleri Düzeyde Bilgi Birikimi ve Rekabete Dayalı Eğitim-Öğretim Altyapısı

İnsan kaynağı, ülke ekonomilerinin en önemli değeri olduğuna göre, eğitim öğretimin ülke ihtiyaçları ve küresel ekonomik gelişmelere göre planlanması ve modern teknolojilerle desteklenen bilimsel altyapının kurulması bir zorunluluktur. Eğitim-öğretimin bir süreç olduğu gerçeğine uygun olarak okul öncesinden, hayat boyu öğrenmeye kadar bu sürecin her aşamasının bilimsel öğretim yöntemleri kullanılarak,

ileri teknolojilerle desteklenmesi gerekmektedir. Ölçme değerlendirme yöntemleri önceden belirlenen kriterlere göre objektif şekilde yapılmalı, her öğretim kademesinde olması gereken öğrenme çıktıları belirlenmeli ve gerekli öğrenme çıktısının elde edilemediği durumlarda bir üst basamak eğitim öğretim düzeyine geçiş önlenmelidir. Öğrenme çıktılarının ölçülmesi öğreticinin sübjektif ve standart dışı değerlendirmelerine göre değil, gelişmiş elektronik ölçme ve değerlendirme yöntemlerine göre yapılmalıdır.

Örneğin, dünya vatandaşlığı kavramının ön plana çıktığı günümüz dünyasında rekabet için yabancı dil bilgisi temel olmaktadır. Oysa ülkemizde, ortaöğretim programlarının öğrenme çıktısı olan gramer bilgisi, bu aşamada tamamlanamadığı için üniversite öğretiminde de sürmektedir. Üniversite öğretiminde verilmesi gereken ileri düzey mesleki yabancı dil bilgisi ise sığ kalmakta, amacına ulaşamamakta, derinlemesine bilgi birikimi ve uzmanlaşma için ana altyapı unsurlarından birisi olan yabancı dil bilgisi eksik kalmaktadır.

3.2. Liyakate Dayalı Personel Ölçme ve Seçme Sistemi

Kayırmacılık; kamu görevlerine yapılan atamalarda ve terfilerde akrabalık (nepotizm), tanıdık, dost (kronizm) ilişkilerinin ya da politik, dinsel veya etnik kimliğin belirleyici olması, kamu kaynaklarının siyasal iktidara yandaş seçmen kesimlerini kayıracak biçimde yönlendirilmesi (klijentalizm) gibi anlamlara gelmektedir (Uluslararası Şeffaflık Derneği, 2021).

Ahbab çavuş kapitalizmi, yandaş kapitalizmi ya da eş dost kapitalizmi (crony capitalism), kamu görevlilerinin ve iş adamlarının aile üyeleri ve dostlarına, işe yerleştirme ve kredi bulma vb. konularda haksız çıkar sağlamalarıdır (Cambridge Dictionary, t.y.).

Serbest piyasa ekonomisinin özelliklerini taşıyor gibi görünen, aslında hükümete yakınlıkları olanlara özel kurallar uygulayan ekonomik yapı olan ahabab çavuş kapitalizmi; bazı kişilerin işlerini, siyasal iktidar ve bürokratlarla olan yakın ilişkilerine dayanarak yürüttüğü sistemdir. Siyasal iktidarın ve onun talimatı altında bürokrasinin verdiği izinler, ihaleler, teşvikler ve destekler, ahabab çavuş kapitalizminin başlıca alanını oluşturmaktadır (Eğilmez, 2014).

Uluslararası Şeffaflık Örgütü (Transparency International) tarafından her yıl açıklanan “Yolsuzluk Algısı Endeksi (Corruption Perceptions Index)” sonuçlarına göre Türkiye, 2020 yılında 40 puanla, 179 ülke arasında 86. sırada bulunmaktadır. Bu endekste Türkiye'nin skoru 2013 yılında 50 iken, yıllar içinde gerileyerek 40'a düşmüştür. Bu durum Türkiye'de toplumsal yozlaşmanın yıllar içinde yaygınlaştığını göstermektedir. Endeksin 2020 yılı sonuçlarına göre Türkiye ile aynı 86. sırayı Fas, Hindistan, Burkina

Faso, Trinidad ve Tobago ve Timor Leste paylaşmaktadır (Transparency International, 2021).

CNBC tarafından yolsuzlukla ilgili olarak yapılan “yolsuzluğun bedeli nedir (what's the cost of corruption)” adlı kısa belgeselde “balık baştan kokar” ata sözüme vurgu yapılmaktadır. Burada tabana yayılan yolsuzluğun aslında üst yönetimin tutumundan kaynaklandığı belirtilmektedir (CNBC International, 2018).

Yozlaşmış toplumlarda manevi değerlerin azaltılması pahasına maddi değerleri artırmak mümkündür. Ancak yozlaşma toplumun tüm organlarına bulaşınca, ülke; anarşi, terör, kaos, kargaşa, iç savaş gibi ciddi toplumsal felaketlere sürüklenebilir. Yozlaşmış sistem reforma mecbur kalır. Siyasal iktidarlar değişir, yolsuzluk soruşturmaları başlar. Toplumsal gündem gereksiz yere yıllarca meşgul edilir. Siyasal ve ekonomik istikrarsızlığın olduğu ülkelerin küresel finans piyasalarında kredibilitesi, buna bağlı olarak kredi derecelendirme kuruluşlarının notları düşer, CDS (Credit Default Swap-Kredi Temerrüt Takası Piri) yükselir.

Yolsuzluklar etik ve ekonomik değerleri aşındırır. Ancak her yolsuzluğun hukuki boyutu ve sonucu da vardır. Yolsuzlukların ortaya çıkmaması için hukuk kontrol ve baskı altında tutulmaya çalışılır, kamuoyu ve basın ile muhalefet susturulur, denetim ortadan kalkar. Bu durum ülkede hukuka olan güveni sarsar, denetimden yoksun uygulamalar gittikçe daha da yozlaşır. Bu sarmal güçlenerek büyür.

Özellikle kamu sektörünün işgücü istihdamında ortaya çıkan haksızlık, liyakatsizlik ve adaletsizlik bir süre sonra verimsizlik, denetimsizlik, yürütülen projelerde başarısızlık, yolsuzluk, suiistimal, rant kollama vb. yollarla ortaya çıkmakta, ekonomik kaynaklar israf edilmektedir. Bu durumda olan ülkeler, hukukun, liyakatin, bilimin ve hakkaniyetin egemen olduğu toplumlara karşı rekabet gücünü kaybetmekte, kronikleşmiş sorunlar ve iç çatışmalara sürüklenmektedir.

Kamu ya da özel sektörde, fabrikada, büroda veya özel iş yerinde, etik davranışı aşan her durum yolsuzluğa, yoksulluğa, kaynak ve zaman israfına, ekonomik kaynakların yok olmasına neden olmaktadır. İster yönetici ister yönetilen tarafından gerçekleştirilsin, etik dışı davranışlar kurum kültüründe yozlaşmaya, kurumun sosyal sorumluluklarının aşınmasına, haksız rekabete neden olmakta, devlete ve topluma zarar vermektedir. Kurum kültüründe yozlaşma ise haksızlığa, eşitsizliğe, iç huzursuzluğa ve verimsizliğe neden olmaktadır (Gültekin, 2015: 401).

Yukarıda yer alan ifadelerden yola çıkılarak aşağıdaki yargıya ulaşmak mümkündür: İstihdam politikalarında kayırmacılık ve sübjektiflikten kaçınılmalıdır. İşgücünün istihdamı en az gelecek kırk yıla yatırım yapmak demektir. Bu yatırım yapılırken, rasyonel ve bilimsel kriterler dikkate alınmalı, liyakat esas olmalıdır. Politik

kaygılarla niteliksiz işgücünün istihdamı adaleti ve rekabeti ortadan kaldırmakta, verimliliği düşürmekte, sanıldığı gibi aksine memnuniyet değil, geniş toplum kitlelerinin memnuniyetsizliğine ve nefretine yol açmaktadır. Bu yolla ekonomik kaynaklar israf edilmekte, rekabetin yerini haksız ve hukuksuz şekilde elde edilen makamların korunması telaşı almaktadır.

3.3. Hizmetin Gereklerine Göre Hazırlanmış Hizmet İçi Eğitim ve Uzmanlaşma, Yapararak Öğrenme Programları, Hayat Boyu Öğrenme

Hiçbir üniversite iş dünyasının ihtiyaçlarını tam olarak karşılayan bir eğitim-öğretim düzeyi sunamaz. İşletmeler, sundukları hizmetin gereklerine göre dikkatlice hazırlanmış hizmet içi eğitim ve uzmanlaşma programları ile çalışanların becerilerini ve verimliliklerini geliştirmelidir.

Yapararak öğrenme (learning by doing) eğitim bilimleri için geliştirilmiş bir öğrenme tekniği olmasına rağmen, çalışma hayatında da çalışanların iş süreçlerinde yeni yöntemleri ve teknikleri öğrenmeleri ve uygulayarak geliştirmeleri olarak anlaşılmalıdır. Üretilmeyen bir ürünün veya teknik bilginin geliştirilmesi de mümkün değildir. İşgücü istihdam politikaları açısından iş başında uygulamalı eğitim ve yapararak öğrenme programları uygulanmalıdır. Örneğin, bir öğrenci veya çalışan, gaz altı kaynağının inceliklerini videolarını izleyerek öğrenemez.

Yine hayat boyu öğrenme (Life long learning) programları da çalışanların teknolojiye ve yeniliklere adaptasyonunu sağlar. Öğrenme süreci hayat boyu devam eden bir olgudur.

Bu nedenle, yukarıda ifade edilen öğrenme ve uzmanlaşma programları izlenilmeden iş yerinde verimlilik sağlanamaz. Verimliliğin olmadığı her durumda kaynak israfı ortaya çıkar. Kaynak israfı, kaynaklarını doğru ve etkin kullanan rakipler karşısında rekabet gücü kaybı demektir. Rekabet gücü kaybı ise sadece işgücünün ücretinden kesinti yapılarak giderilemez.

3.4. Rekabete ve Liyakate Dayalı Kariyer İmkanları, Kariyer Basamaklarının Açık Tutulması

Çalışanların geleceğe yönelik kariyer hedefleri bulunmaktadır. Gerek kamu kurumları gerekse özel işletmeler, çalışanların kariyer hedefleri ile kurumsal kariyer planlamalarını uyumlaştırmak ve geliştirmek zorundadır. Rekabet ve liyakate dayalı kariyer imkanları, çalışanların motivasyonunu ve azmini artırdığı gibi örgüt içi çatışmaları da azaltmaktadır. Ayrıca kariyer basamaklarının açık tutulması çalışanların iş değiştirme yerine, bulunduğu alanda uzmanlaşmasını ve uzmanlığını daha üst görevlerde değerlendirmesini sağlamaktadır.

Özellikle kamu kurumlarında, kurum içinden veya dışından, liyakatsiz kişilerin yönetsel görevlere atanmaları, kariyer hedefi olan yüzlerce, bazen binlerce çalışanın azmini ve motivasyonunu bir anda yok edebilmekte, derin bir nefret ve tepkiye yol açabilmektedir. Bu şekilde örgütsel verimlilik azalmakta, kaynaklar israf edilmekte, örgütsel hedefler gerçekleştirilememektedir. Özellikle kamunun, kaynakları verimsiz ve yersiz kullanması, özel sektörün de üretim maliyetlerini olumsuz etkilemekte, ülkenin uluslararası rekabet gücüne zarar vermektedir.

3.5. Etkin Ücret Politikası

Etkin ücret modelleri oldukça yeni olmasına karşın ilk izlerine Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eserinde rastlanmaktadır (Adaş, 2002: 113):

"Emeğin piyasa ücreti, emek arzını teşvik ettiği sürece, toplumun ekonomik faaliyetlerini artırır. Tüm diğer beşerî davranışlarda olduğu gibi, elde edilen getiri ile orantılı olarak, emek ücreti sanayii teşvik eder. Cömertçe verilmiş bir esas ücret, emeğin bedensel gücünü artırırken, iş konumunun iyileşeceği ve hayatının son günlerinde bolluk ve huzura kavuşacağı yönündeki umutlar da bu gücün sonuna kadar işe adapte edilmesine yönelir. Sonuç olarak, ücretlerin düşük olduğu bir konuma göre, yüksek olduğu durumda, emeğin, daha aktif, daha çalışkan ve daha coşkulu olmasını beklemeliyiz"

Etkin ücret teorisi ilk olarak 1957 yılında Leibenstein tarafından ortaya atılmıştır. Etkin ücret teorisi özellikle 1960'lı yıllarda Yeni Keynesyen iktisatçılar tarafından çok sayıda çalışmada ele alınmıştır (Polat ve Fendoğlu, 2021.s.341).

Etkin ücret teorisine göre, işçilerin fiziksel sağlıkları ve üretkenlikleri, işgücüne ödenen ücretler ile pozitif bir ilişkiye sahiptir. Bu bağlamda firmalar, yüksek ücret ödeyerek, işçilerin daha sağlıklı ve daha üretken olmalarını sağlarlar. Lawrence Katz'ın aktarmasıyla, Solow'un 1979'daki makalesinde formüle ettiği şekilde, artırılmış ücretler, işçilerin moralini geliştirir ve bu da işçilerin gayretini artırması yoluyla onların üretkenliklerini artırır (Kaytancı, 2010: 94).

Ekonomi literatüründe, işgücü piyasasında arz talebi eşitleyen ücret düzeyinden daha yüksek ücret ödenmesini açılmaya yönelik olarak etkin ücret modelleri geliştirilmiştir. Bu modeller şunlardır:

1)Kaytarma Modeli: İşçilerin işyerinde daha yüksek düzeyde çaba göstermeleri ve kaytarmaların azalmasına dayanan modeldir.

2)Ters Seçim Modeli: İş başvurusunda bulunanların kalitesinin yükselmesi ve seçilenlerin yüksek kaliteli bir işgücü havuzu içerisinde seçilmesi modelidir.

3)İşgücü Devri Modeli: İşten ayrılma oranlarının azalması ve işgücü devir maliyetlerinin düşmesi modelidir.

4)Sosyolojik Model: İşçilerin işe bağlılığının ve işgücü verimliliğinin artması modelidir.

5)Beslenme Modeli: Bireylerin verimlilikleri onların beslenmelerine, beslenmeleri ise onlara yapılan ödemelere bağlıdır. Firmalar verimliliği korumak için, gerekirse işsizliğe neden olmak pahasına, ücreti belirli bir düzeyin altına indirmezler (Kaytancı, 2008: 71).

Bu modellerin temel varsayımı, işgücü verimliliği ile ücretler arasında pozitif bir ilişki bulunmasıdır (Adaş, 2002:114).

Geleneksel istihdam politikalarının tersine, günümüzde özellikle gelişmiş ülkelerde iş görenler “çalışan” değil “beşerî sermaye” olarak görülmektedir. Bu nedenle iş görenlerin motivasyonunun yükseltilmesi, verimliliğinin artırılması, örgütsel bağlılığının, aidiyet duygusunun geliştirilmesi, adalet algısının güçlendirilmesi gibi faktörler ön plana çıkmıştır. Bu konuda ülkemizde ve dünya ekonomi literatüründe çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalarda vurgulanan çağdaş istihdam politikaları sonucu ülkelerin uluslararası rekabet gücü yükselmektedir.

Bir işletmenin çalışanları ya da iş görenleri işletmenin amaçları doğrultusunda hizmet eden, hedeflerine ulaşmasını sağlayan en önemli unsurdur. Bu nedenle iş görenlerin tatmini ya da memnuniyeti demek işletmenin karlı olması demektir. Ford otomotiv kurucularından Henry Ford “Benim her türlü menkullerimi ve gayrimenkullerimi alabilirsiniz. Bana sadece çalışanlarımı verin yeter” diyerek iş görenin önemini vurgulamaktadır. Dolayısıyla, işletmeler açısından tatmin olmuş iş görenler; düşük personel devir hızı, işe zamanında gelme ve verimlilik artışı demektir (Gülmez ve Dörtüoğlu, 2009: 32).

İş görenlerin iş tatmini açısından yapılan bir çalışmada; düşük gelirli iş görenlerin iş tatmininin artırılması açısından ücretin önemi vurgulanmaktadır. Ayrıca, iş görenlerin büyük bir kısmının yaptıkları iş karşılığında yeterli ücreti alamadıkları ve teşvik edici maddi ödüllerin adil bir şekilde dağıtılmadığı gibi sebeplerle ekonomik karşılıkları yetersiz gördükleri, bu yüzden işten ayrılma düşüncesinin ortaya çıktığı da belirtilmektedir. “Mutsuz çalışan” olarak tanımlanan grubun temel özellikleri olarak ücret, yükselme ve yönetsel yaklaşımlar ile ilgili derin endişelere sahip olmaları gösterilmiştir. Yüksek ücret ve hakkaniyetli yükselme olanakları gibi hususlara daha çok eğitim-öğretim düzeyi yüksek kişilerin odaklandığı ifade edilmektedir (Gülmez ve Dörtüoğlu, 2009: 31).

Yetki ve sorumlulukları ile görevleri belirlenmiş iş görenlerin bu görevleri yerine getirme düzeylerinin değerlendirilmesi de ayrı bir önem taşımaktadır. Bu nedenle, iş görenlere yeteneklerine uygun iş verilmesi ve iş performansının da objektif ölçütlerle adaletli bir şekilde değerlendirilmesi iş gören tatmini açısından zorunludur (Doğan ve Üngüren, 2012: 31).

Yapılan çalışmalar, iş görenlerin performansının hangi kriterlere göre değerlendirileceğinin önceden bilinmesinin, bireylerin adalet algısını ve iş tatminini olumlu yönde etkilediğini göstermektedir (Bayhan Karapınar, 2011: 120).

Yine başka bir araştırmada; “adaletin sağlanmasının çalışanların kendilerini çalıştıkları örgütün bir parçası gibi hissetmelerine, onun değer ve amaçlarını benimsemelerine yardımcı olacağı, örgütsel özdeşleşmeyi olumlu şekilde etkilediği, çalışanların adalet algıları arttıkça örgütleriyle özdeşleşme düzeylerinin arttığı” sonucuna varılmıştır (Cüce vd., 2013: 21).

Yapılan araştırmalarda yönetimin çalışanlarını karar alma süreçlerine katmalarının, işlerini yapmaları için yetkinlik vermelerinin, adil davranmalarının ve onlara gereken destek ile güveni vermelerinin iş görenlerin örgüte bağlılığını artırdığı tespit edilmiştir. (Taşkaya ve Şahin, 2011: 168).

Dolayısıyla çalışanların örgütsel adalet algılarının ve işyerinde algıladıkları desteğin, onların iş tatminlerini, çalıştıkları kurumlara yönelik bağlılıklarını ve motivasyonlarını artıracaktır; bunların da çalışanın performansı üzerinde olumlu etkiye sahip olacağı varsayılmaktadır (Sandal Önal ve Kavuncu, 2013: 28).

Çalışanların performansının artması verimlilik düzeyini artırır. Verimlilik düzeyinin artması ekonomik kaynakların daha etkin kullanımını sağlar. Kaynakların etkin kullanımı ise sektör veya ülke bazında rekabet gücünün yükselmesine yol açmaktadır. Rekabet gücünün yükselmesi ülkede üretilen mal ve hizmetlerin daha rekabetçi fiyatlarla dünya pazarlarına sunulmasını kolaylaştırır. Bu da dış ticaret gelirlerinin artmasını ve ülkenin daha fazla araştırma, geliştirme, reklam, tanıtım, pazarlama, kredi, finansman vb. yapabilmesini sağlar. Bu ve benzeri birbirini etkileyen pek çok etmenin olumlu gelişmesi sonucunda ortaya çıkan sinerji sayesinde ülke, uluslararası ticaretten, beklenenden çok daha fazla pay alabilir.

Uluslararası ticarete rekabet gücü o ülkenin işletmelerinin toplam rekabet gücünün çok daha fazlasıdır. Uluslararası ticarete rekabet gücü “ülke imajı” açısından son derece önemlidir. Örneğin; uluslararası rekabet gücü açısından üst sıralarda yer alan Japonya çoğunlukla kaliteli ve yüksek teknolojik ürünler üreten bir ülke olarak bilinmektedir. Oysa 1950’lerde Japon malları için “Çin işi Japon işi” yakıştırması yapılırdı. Buna karşılık, örneğin Nijerya, sahip olduğu kaynakları yeterince değerlendiremediğinden

uluslararası ticarete yüksek rekabet gücüne sahip değildir. Nijerya, Batı Afrika'da 206 milyon nüfuslu bir ülkedir ve yüzölçümü Türkiye'nin yüz ölçümünden fazladır. Doğal kaynak zenginliği bakımından Japonya'nın üzerindedir. Ancak, başta nüfus olmak üzere kaynaklarını yeterince değerlendiremediğinden, uluslararası ticarete yüksek rekabet gücüne sahip değildir ve bu yüzden ülke imajı zayıftır. Ülke imajının zayıflığı Nijerya açısından uluslararası pazarlara girme, markalaşma, ürün tutundurma, müşteri bağlılığı oluşturma, reklam, tanıtım, promosyon, kredili satış vb. açısından da olumsuzluklara yol açmaktadır.

4. Etkin Ücret ve Uluslararası Rekabet İlişkisi

İşgücü ücretlerinin düşük tutulması verimsizlik, iş doyumsuzluğu, motivasyon düşüklüğü, dikkatsizlik, iş kazaları, sağlık sorunları, işten kaytarma, enerji ve hammadde israfları vb. şekilde geri dönmektedir. Oysa etkin ücret çalışanın kapasitesini en iyi kullanabileceği ve en yüksek motivasyonla çalışabileceği ücret düzeyidir. Eğer çalışan motive edilmiş, huzurlu ve işine bağlı ise yani aldığı ücret onun en iyi şekilde performansını kullanmasına yeterli düzeyde ise verimliliği yükseleceğinden işyerine daha fazlasını kazandırabilir. Bu durumda işletme de çalışan da dolaylı olarak devlet de (vergi ve SGK primi şeklinde) daha yüksek gelir elde edebilir. Sonuç olarak ücretlerin düşürülmesi değil, verimliliğin yükseltilmesi ülkeye ve işletmelere rekabet gücü kazandırır. Etkin ücret politikaları da bunun sağlanmasına katkıda bulunur.

Klasik ve neoklasik makro ekonomik analiz, ücretlerin emek piyasasında, emek arz ve talebine göre belirlendiğini öne sürmektedir. Oysa günümüzde özellikle gelişmekte olan ülkelerde kamu sektöründe kayırmacılık, gelişmiş ülkelerde ise etkin ücretlerin varlığı ve gelişen bilim ve teknolojinin emeğin donanımının yükseltilmesini gerektirmesi gibi nedenlerle işgücü piyasası etkin çalışmamaktadır. Kalifiye işgücü ülkelerin rekabet gücünün en önemli belirleyicilerinden birisi haline gelmiştir ve günümüzde beşerî sermayeye dönüşmüştür. Kalifiye işgücü transfer ücretlerine konu olmaktadır ve bu olgu ABD tarafından, ülke içinde ve dışarıdan beyin göçü şeklinde, yıllardır kullanılan bir rekabet gücü stratejisidir. Dünyanın en rekabetçi ekonomileri incelendiğinde bu durum görülmektedir.

Dünya Ekonomik Forumu (World Economic Forum-WEF) tarafından her yıl yayımlanan Küresel Rekabetçilik Raporu bu yıl covid-19 salgını nedeniyle ülkeler arasında genel bir sıralama yapılmamış, ülke ekonomileri raporda temel alınan kriterler bazında sıralanmıştır. Ülke ekonomilerini; çalışma ortamındaki gelişmeler, beşerî sermayeyi, pazarları ve işgücü piyasalarını dönüştürebilme yetenekleri, yenilikçilik (inovasyon) ekosistemi oluşturabilmeleri gibi kriterler açısından değerlendiren Küresel Rekabetçilik Raporu Özel Sayısı 2020 (The Global Competitiveness Report Special Edition 2020) sonuçlarına göre Türkiye pek çok kriterde 37 ülke arasında son sıralarda

yer almaktadır (World Economic Forum, 2020). Aynı endekste 2019 yılında Türkiye 61. sırada yer almaktadır. ABD, Hollanda, Almanya, Japonya ve İngiltere Küresel Rekabetçilik Endeksi 2019 sonuçlarına göre ilk 10 içerisinde yer alan ülkelerdendir. Bu ülkelerde ücretlerin görece yüksekliği bilinmektedir. Buna rağmen bu ülkelerin rekabette en önde yer almaları düşük ücretlerle değil, işgücünün nitelikleri ve verimliliğinin yüksek olması ile açıklanabilir.

Düşük ücretler genellikle işten ayrılma oranını yükseltmektedir. Yüksek oranlı işten ayrılmalar nedeniyle yeni çalışanların bulunması, bunların işe adaptasyon süreleri, yıllar alan hizmet içi eğitim ve yaparak öğrenme süreci, bu süreçte katlanılan maliyetler ve verimlilik kayıpları çoğunlukla etkin ücret maliyetlerini aşabilmektedir.

Ücretle verimlilik arasında bire bir ilişki vardır. Yüksek verimlilikte ücret yüksek, düşük verimlilikte düşük olmaktadır. Verimliliği artırmadan ücretleri artırmak rekabet gücü kaybına neden olmaktadır. Rekabet düzeyini ücretin mutlak düzeyi değil, verimliliğe kıyasla ücret düzeyi belirlemektedir. Örneğin ücretlerin yüksek olduğu Japonya’da işgücü verimliliği de yüksek olduğundan rekabet gücü de yüksek iken Hindistan’ın işgücü verimliliği daha düşük olduğu için (diğer faktörlerin de etkisiyle) rekabet gücü düşüktür (Gültekin, 2006: 16).

Ülkelerin dış ticarete uluslararası rekabet güçlerinin ölçülmesinde kullanılan ölçütlerden birisi de toplam faktör verimliliğidir. Toplam faktör verimliliği sermaye ve işgücü verimliliğini gösterir. Sermaye faktörü yeni teknolojilerin sürekli izlenerek sermaye mallarının yenilenmesini ve işgücü verimliliğini maksimum kılacak yeni teknoloji ürünlerinin kullanımını da içermektedir. Ayrıca organizasyon yöntemlerindeki değişme ve gelişmelerin de izlenerek derhal üretim sürecine uygulanması da bu kapsamda düşünülmelidir. Toplam faktör verimliliğini yükseltmek için işgücü faktörünün çalışılan saat başına verimliliğinin artırılması da amaçlanmaktadır. Bunun için fizyolojik bir varlığa sahip olan işgücü (insan) unsurunun motivasyonunun artırılmasından sağlığının korunmasına, işyeri ergonomisinden hizmet içi ve hizmet dışı eğitim programlarıyla yenilenmesine ve yeni teknolojik gelişmelere hızla uyum sağlamasına kadar pek çok verimlilik artırıcı önleme ihtiyacı bulunmaktadır (Gültekin, 2007: 273).

Ücretlerin yükselmesi durumunda işletmeler birim emekten daha fazla çıktı elde etmek için ileri teknolojilere ve işgücünün kalitesine yatırım yapmak zorunda kalırlar. Bu şekilde sermayenin ve işgücünün verimliliği ve buna bağlı olarak işletmelerin ve ülkenin uluslararası rekabet gücü yükselmektedir.

Etkin ücret gelir dağılımını da düzeltir. Bir ülkede, gelir dağılımındaki dengesizlikler, toplumsal sınıflar arasında çıkar çatışmaları ve huzursuzluk yaratır. Ayrıca ekonomik kaynakların yüksek gelirli bir grup tarafından israf edilmesine ve toplumun genelinin temel ihtiyaçları karşılayamaması durumuna yol açabilir.

Gelir dağılımında eşitlik-eşitsizlik düzeyini ölçmekte kullanılan yöntemlerden birisi olan GİNİ Katsayısına göre Türkiye, OECD ülkeleri arasında gelir dağılımı en bozuk ülkelerden birisidir. Türkiye'den sonra Meksika, Şili, Kosta Rika, Güney Afrika bulunmaktadır (Eğilmez, 2020). Bu ülkelerin temel özellikleri ücretlerin düşük olmasıdır.

Ücretlerin ve buna bağlı olarak verimlilik düzeyinin veya verimlilik düzeyine bağlı olarak ücretlerin yüksek olduğu ülkelerde gelir dağılımı daha eşitlikçidir. Bu ülkelerde çalışan sınıf olan orta sınıf nüfusun çoğunluğunu oluşturmaktadır. Orta sınıfın güçlendirilmesi pek çok ekonomik sorunun çözülmesinde etkin rol oynamaktadır.

Avrupa ülkeleri arasında 2018 yılında yapılan hesaplama göre, Türkiye'de asgari ücretle çalışanların oranı yüzde 36,2'dir. İkinci sıradaki Slovenya'da asgari ücretli oranı yüzde 15,2'dir. Türkiye'deki oran kendisine en yakın Slovenya'nın 2,5 katıdır. Üçüncü sırada ise yüzde 14,1 ile Bulgaristan yer almaktadır. Bu ülkeleri sırasıyla Romanya (yüzde 13,3), Polonya (yüzde 12,1), Fransa (yüzde 11,6) ve Yunanistan (yüzde 8,9) izlemektedir. Almanya'da ise asgari ücretle çalışanların oranı yüzde 6,6'dır. Türkiye'de asgari ücretle çalışanların oranı 2020 yılında yüzde 42'ye yükselmiştir (Euronews, 2021). Asgari ücret Lüksemburg'da 2257 €, Almanya'da 1621 €, Yunanistan'da 774 €'dur. Türkiye'de net asgari ücret 1 Temmuz 2022 itibariyle 286 €'dur. Türkiye'de işgücüne ödenen asgari ücret AB sıralamasının sonlarında yer alan Arnavutluk ve Bulgaristan düzeylerinde yer almaktadır (Euronews, 2022/a).

Türkiye'de asgari ücretin ortalama ücret haline gelmesi ve mühendis, fizyoterapist, avukat, ekonomist gibi meslek mensuplarının bile asgari ücret düzeyinde bir ücretle istihdam edilmeleri söz konusudur. Bu durum beşerî sermayeye yapılan yatırımların geri dönüş süresini uzatmakta gerek çalışanların gerekse işverenlerin işgücünün kalitesini ve verimliliğini yükseltmek için yatırım yapması gereğini büyük ölçüde ortadan kaldırmaktadır.

Ücretlerin Türkiye'ye göre yüksek olduğu bilinen OECD ülkelerinde işsizlik oranı ortalaması %5,5'tir. Bu oran ABD'de %4,2 Almanya'da %3,3 ve Japonya'da %2,7'dir. Türkiye'de ise işsizlik oranı 2021 yılı verilerine göre %11'dir (Euronews, 2022/b). Görüldüğü gibi ücretlerin göreceli olarak düşük olduğu Türkiye'de işsizlik oranı gelişmiş ülkelere göre yüksektir. İşsizlik olgusu ücretlerin yanında başka faktörlerin de etkisi altında oluşmaktadır.

Düşük ücretler ülkeden beyin göçüne neden olur. *“Az gelişmişlik, ülkede işsizlik oranının yüksek olması, nitelikli kişilerin düşük ücretlerle çalıştırılması, ülkede uygulanan maaş politikalarının yanlışlığı, yöneticilerin niteliksiz olması, ülkede nitelikli kişi sayısında artış olmasına rağmen bu kişileri kullanamama durumu, ülkede araştırma koşullarının gelişmemiş olması, gençlere fırsat tanımama, nepotizm oranının yüksekliği”* beyin göçünün nedenleri arasında gösterilmektedir (IENSTITU, 2020).

Gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere gerçekleşen beşerî sermaye akışı olarak da tanımlanabilecek olan beyin göçü, gelişmişlik farklarını artırırken, uzun dönemde ülkelerin rekabet gücünü ve refahını olumsuz etkilemektedir (İSTKA, 2011, s.10).

Etkin ücret asgari ücret değildir. Asgari ücret, genel olarak en kıdemsiz işçiye ödenen ücrettir. Türkiye’de son yıllarda asgari ücret genel ücret haline gelmiştir ve asgari ücretli çalışanların oranı gelişmiş ülkelere göre oldukça yüksektir. Bu durum Türkiye’ye uluslararası ticarete rekabet gücü kazandıran bir unsur değildir. Türkiye’nin sahip olduğu insan kaynağının büyük bir bölümünün beşerî sermaye olarak değil, işgücü olarak görülmekte olduğunu ve yeni ürünler, patentler, yöntemler, teknikler üretmek için yeterince motive edilemediğini göstermektedir. Yenilikçiliğin ve teknolojik ilerlemenin yetersiz olması da Türkiye’nin rekabet gücünü azaltmaktadır.

5. Sonuç

Ülkelerin gelişmişlik düzeyleri kaynak kullanımında etkinlik düzeylerine bağlıdır. İşgücü bir ülkenin en önemli kaynağı ve üretim faktörüdür. Dünyada tüm kaynaklar kıt olduğu gibi işgücü faktörü de oldukça kıttır. Bir ülkede işsizliğin varlığı işgücü faktörünün bolluğundan değil, o ülke ekonomisinin diğer kaynakları olduğu gibi özellikle işgücü faktörünü değerlendirememesi, aktif ve etkin şekilde istihdam edememesinden kaynaklanmaktadır.

Kıt ve dayanıksız olan işgücü faktörünün istihdam edilememesi sonucu oluşan işsizlik olgusu, çok sayıda olumsuz sosyal ve ekonomik sonucu bulunan, ciddi bir kaynak israfıdır. Ancak, işsizlik kadar, işgücünün kapasitesinin altında çalışması da kaynak israfına yol açmaktadır. Ülkede uygulanan istihdam politikaları işgücünün verimliliğini, üretkenliğini ve yaratıcılığını teşvik etmeli, bunun için bilimsel yaklaşımlar dikkate alınmalıdır. İşgücünün motivasyonundan sağlığının korunmasına, işyeri ergonomisine, örgütsel adalet algısının güçlendirilmesine kadar pek çok teşvik yöntemi bulunmaktadır. Bunlardan birisi de etkin ücrettir. Etkin ücret, ekonomik ve sosyal yararlarının yanında, ülkelerin rekabet gücünü artıran bir unsurdur. Çağımızda küresel rekabette yenilik, verimlilik, kaynak kullanımında etkinlik gibi kriterler düşük ücretten daha önemlidir. İşgücünün performansını en iyi şekilde kullanabileceği ücret düzeyi olan etkin ücretin; beyin göçünün önlenmesinden yeniliklere, gelir dağılımının düzelmesine, kamu gelirlerinin artmasına kadar pek çok olumlu etkisi vardır. Etkin ücret beşerî bir varlık olan insanın kapasitesinin, düşünme, araştırma, üretme gücünün değerlendirilmesini sağlar. Dünyadaki bütün sorunların temelinde insanların kapasitelerini tam olarak kullanmamaları bulunmaktadır.

Etkin ücret ülkelerin istihdam sorunlarının çözümünde etkili fakat yetersizdir. Uluslararası rekabet için istihdam politikalarında, birbirini tamamlayan ve yukarıda ifade edilen, 5 unsurun birlikte gerçekleşmesi gerekir. Bunlar;

1-İleri düzeyde bilgi birikimi ve rekabete dayalı eğitim-öğretim altyapısı,

2-Şeffaf, adil, eşit, objektif, öngörülebilir, başarı, beceri öncelikli, liyakate dayalı personel ölçme ve seçme sistemi,

3-Hizmetin gereklerine göre hazırlanmış hizmet içi eğitim ve uzmanlaşma, yaparak öğrenme programları, hayat boyu öğrenme,

4-Rekabete ve liyakate dayalı kariyer imkanları, kariyer basamaklarının açık tutulması.

5-Etkin ücret politikasıdır.

Bu araştırmada ele alınan etkin ücret kaynak kullanımında etkinliği artırmak için uygulanabilir yöntemlerden sadece biridir ve ülkelerin uluslararası ticaret alanında rekabet gücünü artırıcı bir unsur olarak düşünülmektedir. Araştırmamızın, çalışanların tümüne veya tüm sektörlerde asgari ücret yerine “etkin ücret” ödenmesi gerektiği yönünde bir iddiası bulunmamaktadır. Ancak, en kıdemsiz iş gören için öngörülen asgari ücretin, giderek “beyaz yakalı” çalışanları da kapsayacak şekilde genel ücrete dönüşmesi, ülkeye uluslararası rekabet gücü kazandıramayacağı gibi uzun dönemde ülkenin teknolojik kapasitesini de yitirmesine ve sonuçta uluslararası rekabette “ucuz emek” ülkeleri konumuna düşmesine yol açabilir.

Ayrıca, Türkiye ekonomisinde genel üretim maliyetleri içerisinde enerji, hammadde maliyetleri, vergiler ve dış ticaret maliyetleri rakip ülkelere göre yüksektir. Bu maliyetler içerisinde lojistik maliyetler de önemli bir paya sahiptir. Sadece lojistik altyapının iyileştirilmesinin sağlayacağı maliyet avantajı bile Türkiye’ye uluslararası ticarete rekabet gücü kazandırabilir. Üretim ve pazarlama maliyetlerini olumsuz etkileyen enerji, hammadde, ulaştırma ve pazarlama gibi altyapı alanlarında gerekli iyileştirmeler yapılmadan, sadece düşük işgücü ücretlerinin uluslararası rekabet avantajı olarak görülmesi doğru bir politika değildir.

Sonuç olarak; bu araştırmada, işsizlik olgusunun çok önemli bir sosyo- ekonomik sorun olduğu ve çözümünün, ekonomi politikalarının öncelikli hedefleri arasında bulunduğu vurgulanmaktadır. Ancak işsizlik sorunu buzdağının sadece görülen bölümüdür. İşgücünün üretim kapasitesinin tam olarak kullanılamaması nedeniyle ortaya çıkan “kaynak kullanımında etkinsizlik” durumu daha önemli bir sorundur. İşgücünün verimlilik ve üretkenliğini artırmaya yönelik modern yöntemler bulunmaktadır. Bu yöntemler mikro ekonomik düzeyde büyük ölçüde uygulanmaktadır. Sadece işletmeler düzeyinde özel sektörlerin çabaları ile etkin kaynak kullanımı sağlanamaz. Makro

ekonomik düzeyde ve hükümet tarafından istihdam politikalarında bilimsel yaklaşımlar dikkate alınmalı, uygulanmalıdır. Kamu sektörü ülkenin ekonomik kaynaklarını kullanmaktadır ve kaynak kullanımında etkinlik ve verimliliği dikkate almalıdır. Kamu kesiminin kaynak kullanımında etkinsizlik uzun dönemde, ekonomide kapasite yetersizliğine yol açmakta, özel sektörün de verimliliğini düşürmektedir. Kamu sektörü de kamu kaynaklarını kullanırken ideolojik veya politik gerekçelerle değil, bilimsel yöntemlere uygun kararlar almalıdır. Türkiye'nin uluslararası ticarete rekabet gücünü artırmak için; üretim maliyetlerini yükselten altyapı yetersizliklerinin giderilmesi, kaynak kullanımında etkinlik, etkin ücret ve etik değerlere bağlı rasyonel yönetim anlayışı işgücü ücretlerinin düşük tutulmasından daha fazla gereklidir.

Çıkar Çatışması Beyanı: Tek yazarlı bir makale olup, herhangi bir kişi veya kurumla kişisel/finansal çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

Adaş, C. G. (2002). Etkin Ücret Hipotezi, İşsizlik ve Ücret Rijitliği. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/7981>

Bayhan Karapınar, P. (2011). Performans Değerlendirme Kriterlerinin Örgütsel Adalet ve İş Tatmini İlişkisindeki Düzenleyici Etkisi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 2, Ankara.

CAMBRIDGE DICTIONARY, t.y. (İNGİLİZCE-TÜRKÇE SÖZLÜK) (2022). <https://www.dictionary.cambridge.org/tr/sözlük/ingilizce/crony-capitalism>

CNBC International, (2018). What's the cost of corruption? CNBC Explains. https://www.youtube.com/watch?v=JUjGUpg2I0k&ab_channel=CNBCInternational

Cüce, H., Güney, S. ve Tayfur, Ö. (2013). Örgütsel Adalet Algılarının Örgütsel Özdeşleşme Üzerindeki Etkisini Belirlemeye Yönelik Bir Araştırma. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 31, Sayı 1.

Doğan, H. ve Engin Üngüren, E. (2012). Örgüt İklimi ve İş Tatmini İlişkisi: Hemşirelere Yönelik Karşılaştırmalı Bir Analiz Çalışması. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl 4, Sayı 8.

Eğilmez, M. (2014). Ahabap Çavuş Kapitalizmi. Kendime Yazılar, 19 Mayıs 2014. www.mahfiegilmez.com/2014/05/ahbap-cavus-kapitalizmi.html.

Eğilmez, M. (2020). Gelir Dağılımında Son Durum. Kendime Yazılar, www.mahfiegilmez.com

EURONEWS, (2021). Türkiye ve Avrupa ülkelerinde asgari ücretle çalışan oranı ne kadar? <https://tr.euronews.com/2021/11/12/turkiye-ve-avrupa-ulkelerinde-asgari-ucretle-cal-san-oran-ne-kadar>

EURONEWS, (2022/a). Avrupa'da asgari ücret: Yüzde 29 zamma rağmen Türkiye, AB ülkelerinden sadece Bulgaristan'ı geçti <https://tr.euronews.com/2022/07/04/avrupada-asgari-ucret-yuzde-29-zamma-ragmen-turkiye-ab-ulkelerinden-sadece-bulgaristani-ge>

EURONEWS, (2022/b). OECD ülkelerinde en düşük istihdam Türkiye'de, Grafik <https://tr.euronews.com/2022/05/03/oecd-ulkelerinde-en-dusuk-istihdam-turkiye-de>

Gülmez, M. ve Dört Yol, İ.T. (2009). Perakendecilik Sektöründe İş Gören (Çalışan) Tatminini Etkileyen Faktörler ve Bir Araştırma. Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 7, Sayı 2.

Gültekin, S. (2006). Dış Ticarete Verimlilik ve Rekabet Gücü. Verimlilik Dergisi, Milli Prodüktivite Merkezi Yayını, Temmuz 2006 Sayısı.

Gültekin, S. (2007). Küresel Rekabet Ortamında Türkiye'nin Dış Ticarete Verimlilik ve Rekabet Gücü. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Markatek 2007- Marka, Kalite ve Teknoloji Yönetimi Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 18-19 Mayıs 2007, Gaziantep-Türkiye.

Gültekin, S. (2015). Etik Yönetim, Yolsuzluk ve Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir İnceleme. Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi, Yıl 7, Sayı 14, Kış 2015.

Gültekin, S. (2017). Türk Fındığının Uluslararası Rekabet Gücü: M.Porter'in Diamond (Elmas) Modeline Göre Bir Değerlendirme. Kesit Akademi Dergisi. Yıl: 3, Sayı: 11, 129-149.

IIENSTITU, (2020). Beyin Göçü Nedir? Sebepleri Nelerdir? <https://www.iienstitü.com/blog/beyin-gocu-nedir-sebepleri-nelerdir>.

İstanbul Kalkınma Ajansı (İSTKA). (2011). Küresel Rekabet Edebilirlikte Beyin Göçü ve Beyin Kazanımı Konferansı Sonuç Kitabı, <https://www.istka.org.tr/media/1075/kuresel-rekabet-edilebilirlikte-beyin-gocu-ve-beyin-kazanimi-konferansi-sonuc-kitabi.pdf>.

Kaytancı, U. B. (2008). Ücret Teorileri ve İmalat Sanayinde Ücretlerin Durumu Üzerine Uygulama, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

Kaytancı, U.B. (2010). Etkin Ücret Teorisi ve Türkiye İmalat Sanayii Üzerine Uygulama. Ekonomik Yaklaşım, Cilt: 21, Sayı: 76, 93-118 <https://www.ekonomikyaklasim.org/index.php?iid=2010-21-76.000&jid=94>

Kepepek, Y. (2012). Türkiye Ekonomisi. Remzi Kitabevi, İstanbul.

Özay, N. (2015). Uluslararası Ticarete Korumacılık ve Türkiye'de Uygulanan Koruma Önlemleri. Gümrük ve Ticaret Dergisi, (5), 23-33.

Polat, M. A. ve Fendoğlu, E. (2021). Etkin Ücret Teorisi Çerçevesinde Türkiye'de Reel Ücretler ile Üretim Arasındaki İlişkinin İncelenmesi: Sektörler ile Ekonometrik Bir Analiz. Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi Cilt/Volume: 19 Sayı: 1 Mart, 339-357 <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1565576>

Sandal Önal, E. ve Kavuncu, Ş. M. (2013). Kamu Çalışanlarının Verimliliğinde İşe Yönelik Tutumlar, Örgütsel Adalet Algısı ve Algılanan Sosyal Desteğin Önemi. Kalkınmada Anahtar Verimlilik Dergisi, Yıl 25, Sayı 290.

Taş, S. ve Bozkaya, G. (2012). Avrupa Birliği'ne Uyum Sürecinde Türkiye'de Uygulanan İstihdam Politikaları. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 2, Sayı 1,

Taşkaya, S. ve Şahin, B. (2011). Hastane Çalışanlarının Kişisel Özellikleri ile Örgütsel Adalet Algılarının Örgüte Bağlılık Düzeyleri Üzerine Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeli ile Değerlendirilmesi. Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt 29, Sayı 1.

THE WORLD BANK (2007). Country Score Card: Turkey 2007. <https://lpi.worldbank.org/international/scorecard/radar/254/C/TUR/2007>

THE WORLD BANK (2018). International LPI Global Ranking 2018. World Bank Group. <https://lpi.worldbank.org/international/global>

TÜRK PATENT (Türk Patent ve Marka Kurumu), (2021). <https://www.turkpatent.gov.tr/TURKPATENT/allNews/...1468>.

TRANSPARENCY INTERNATIONAL, (2021). Corruption Perceptions Index 2021. <https://www.transparency.org/en/cpi/2021/index/tur>

ULUSLARARASI ŞEFFAFLIK DERNEĞİ, (2021). Şeffaf Sözlük. <https://seffaflik.org/yayinlar/seffaf-sozluk/>

World Intellectual Property Organisation (WIPO), (2021). Global Innovation Index 2021. https://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_pub_gii_2021/tr.pdf

WORLD ECONOMIC FORUM, (2020). Global Competitiveness Report Special Edition 2020: How Countries are Performing on the Road to Recovery. <https://www.weforum.org/reports/the-global-competitiveness-report-2020/>

E-TİCARET İŞLETMELERİNDE E-HİZMET KALİTESİ VE E-HİZMET TELAĞI KALİTESİNİN MÜŞTERİ MEMNUNİYETİNE ETKİSİ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Onur ÇATALTEPE

The Effect of e-Service Quality and e-Service Recovery Quality on Customer Satisfaction in e-Businesses

Yazar(lar) / Author(s)

Mustafa ÖZDEMİR²

Onur ÇATALTEPE³

MAKALE BİLGİSİ	ÖZ
<p>Makale Geliş Tarihi : 30/08/2022 Makale Kabul Tarihi : 23/10/2022</p> <p>Anahtar Kelimeler: E-Hizmet Kalitesi, E-Telağı Kalitesi, E-Memnuniyet, E-Ticaret</p>	<p>Bu araştırmanın amacı, çevrimiçi alışveriş yapan bireylerden elde edilen bilgiler doğrultusunda algılanan e-hizmet kalitesi boyutları ve algılanan e-hizmet telafı kalitesi boyutlarının, e-memnuniyet üzerindeki etkilerini inceleyerek, e-memnuniyet oluşumunda tüketicilerin hangi boyutlara daha fazla önem verdiğini tespit etmektir. Bu amaçlar doğrultusunda Giresun Üniversitesi'nde eğitim gören toplam 390 öğrencinin katılımıyla bir anket gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler SPSS 23.0 istatistik programı ile analiz edilmiştir. Elde edilen verilere ilk olarak keşfedici faktör analizi uygulanmıştır. Daha sonra elde edilen faktörlerin e-memnuniyet üzerindeki etkisini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapılmıştır. Regresyon analizi sonucunda, e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafı kalitesinin e-memnuniyet üzerinde genel olarak olumlu etkilerinin olduğu tespit edilmiştir. Boyutlar bazında ise en etkili boyutların verimlilik, yerine getirme ve iade işlemleri boyutları olduğu tespit edilmiştir. Buna ek olarak e-hizmet telafı kalitesinin e-hizmet kalitesi üzerindeki etkisi incelenmiş ve e-hizmet kalitesi üzerinde en etkili boyutun iade işlemleri boyutu olduğu tespit edilmiştir.</p>
ARTICLE INFORMATION	ABSTRACT
<p>Submission Date : 30/08/2022 Accepted Date : 23/10/2022</p> <p>Keywords: E-Service Quality, E-Service Recovery Quality, E-Satisfaction E-Commerce</p>	<p>The aim of this research is to determine which dimensions consumers give more importance to in the formation of e-satisfaction by examining the effects of both perceived e-service quality dimensions and perceived e-service recovery quality dimensions on e-satisfaction in line with the information obtained from individuals who shop online. As such, a survey was conducted with the participation of 390 students studying at Giresun University, and the data obtained were analyzed with the SPSS 23.0 statistical program. First, exploratory factor analysis was applied to the received data. Then, regression analysis was performed to determine the effect of the accepted factors on e-satisfaction. As a result of the regression analysis, it was determined that e-service quality and e-service recovery quality generally have positive effects on e-satisfaction.</p>

¹ Bu çalışma Onur ÇATALTEPE tarafından Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalında Hazırlanan "Elektronik Hizmet Kalitesi ve Elektronik Hizmet Telafı Kalitesinin Müşteri Memnuniyeti Üzerindeki Etkisi" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, ORCID No: 0000-0002-4437-1976, e-posta: mustafaozdemirgru@gmail.com

³ Doktora Öğrencisi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü İşletme A.B.D, ORCID No: 0000-0002-2138-1848, e-posta: onurcataltepe.tr@gmail.com

Based on dimensions, it has been determined that the most effective dimensions are productivity, fulfillment, and return transactions. In addition, the effect of e-service recovery quality on e-service quality was examined. And it was determined that the most effective dimension of e-service quality is the return transactions dimension.

1. Giriş

20. yüzyılın başlarından itibaren bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) yaşanan gelişmeler toplumları etkileyerek, bilgi toplumu adı verilen yeni bir toplum biçiminin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Buna bağlı olarak kısa sürede tüm dünyayı kapsayan toplumsal dönüşüm süreci başlamıştır. Özellikle internetin gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşması ile yeni ekonomi, elektronik iş, elektronik ticaret gibi yeni kavramlar ortaya çıkmıştır. Bu durum yeni rekabet stratejilerinin gelişmesine ve işletme yapılarının değişmesine neden olmuştur. 2016 yılı itibariyle 7,4 milyara ulaşan dünya nüfusunun yaklaşık %46'sı, diğer bir ifadeyle 3,4 milyar insan internet kullanıcısı haline gelmiştir. Aynı zamanda, internet nüfusu olarak ifade edilen toplam internet kullanıcı sayısı 2016-2017 yılları arasında yaklaşık %13,2 artış göstererek gelişimine devam etmiştir. İnternetin dünya üzerindeki dağılımına bakıldığında, Asya nüfusunun %46'sı, Afrika nüfusunun %34'ü, Kuzey Amerika nüfusunun %89'u, Güney Amerika nüfusunun %62'si ve Avrupa nüfusunun %74'ü internet kullanıcısı durumundadır (Kantarcı vd., 2017: 13-14).

İnternetin gelişmesine bağlı olarak dünya üzerinde hızla gelişen elektronik ticaret, ülkemizde de hızla büyümeye devam etmektedir. 1998 yılından sonra Türkiye'de birçok büyük mağaza faaliyetlerini internet ortamına taşımaya başlamıştır. Bunun yanı sıra kurumlara ve bireysel girişimcilere elektronik dükkân (e-dükkân, e-mağaza, sanal mağaza) kiralayan servis sağlayıcıları ortaya çıkmaya başlamıştır. 2000'li yılların başlarında ise basın ve bankacılık gibi sektörlerdeki öncü kuruluşlar da elektronik ticaret yatırımlarını hızlandırmışlardır (Yamamoto, 2013: 20). T.C. Ticaret Bakanlığı Elektronik Ticaret Bilgi Sistemi (ETBİS) 2021 yılı verilerine göre Türkiye'deki e-ticaret hacmi bir önceki yıla göre %69'luk bir artış göstererek 381,5 milyar TL seviyelerine ulaşmıştır. İnternet üzerinden verilen sipariş adetleri ise 2021 yılında %46'lık bir artışla 2 milyar 397 milyon adetten 3 milyar 347 milyon âdete yükselmiştir. e-ticaret harcamaları 18-70 yaş arası nüfusa oranlandığında kişi başına düşen e-ticaret harcaması 2021 yılında bir önceki yıla göre %69 artış göstererek 4.749 TL olarak gerçekleşmiştir.

Ticaretin elektronik ortama taşınması hem işletmelere hem de müşterilere büyük kolaylıklar sağlamıştır. İşletmeler için coğrafi sınırlar ortadan kalkmış, ürün veya hizmetlerini dünyanın her noktasında 7/24 sergileme ve klasik perakende maliyetlerinden büyük ölçüde kurtulma imkânı doğmuştur. Müşteriler için ise istedikleri ürün veya hizmete çok kısa bir sürede ulaşma imkânı doğmuş, emek ve zamandan tasarruf

etmelerini sağlamıştır. Türkiye’de de elektronik ticaret çok hızlı bir şekilde büyümeye ve gelişmeye devam etmektedir. Ancak elektronik ticaretin Türkiye’de yeterince gelişebilmesi için bilgi ve iletişim teknolojileri kullanımının yaygınlaşması ve internet kullanımının artması ve internet üzerinden alışverişe karşı güven arttıracak etkili hukuki altyapı oluşturulmalıdır (Günsoy, 2017: 28). Buna gelişmelere bağlı olarak elektronik mağazalarda sunulan hizmetin kalitesi ve bu mağazalardan alışveriş yapan müşterilerin memnuniyet düzeylerinin ölçülmesi oldukça önemli hale gelmiştir.

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Elektronik Hizmet Kalitesi Kavramı

Bilgisayar ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, web tabanlı elektronik uygulamalar ile e-kavramları (e-iş, e-ticaret, e-hizmetler) ortaya çıkarmış ve işletmelerin genel iş süreçlerinde değişikliğe yol açmıştır. E-hizmetlerin geleneksel hizmetlerle benzer yönleri olsa da bunlardan birçok açıdan farklılık göstermektedir (Özer vd., 2016: 89). Geleneksel hizmet kalitesi, bir kurumun genel mükemmelliği veya üstünlüğü hakkında tüketicilerin yargıları olarak tanımlanırken, e-hizmetler, hizmet elemanlarının doğrudan bir müdahalesi olmaksızın, müşterilerin hizmet işletmeleri ile işletmenin teknolojik alt yapısıyla desteklediği web sitesi ile etkileşime girerek gerçekleşen bir süreç olarak tanımlanmaktadır (Çelik ve Başaran, 2008: 129-152). Dolayısıyla e-hizmet kalitesi, bir web sitesinin etkili ve verimli alışverişi, satın alma ve teslimatı ne ölçüde kolaylaştırdığını temsil etmektedir (Bressolles vd., 2014: 890). Parasuraman, Zeithaml ve Malhotra (2005), e-hizmet kalitesini, web siteleriyle etkileşime geçen müşterilerin etkin-verimli alışveriş, satın alma ve dağıtım işlemlerinin tamamını kapsayan bir kavram olarak tanımlamışlardır.

Web tabanlı hizmetlerde farklılaşarak rekabet avantajı sağlamak, pazar payını korumak ve sadık müşteriler oluşturmanın en önemli unsurlardan biri e-hizmet kalitesidir. Dolayısıyla çevrimiçi ortamlarda daha kaliteli hizmet verebilmek, e-hizmet kalitesinin en iyi şekilde ölçülmesine bağlıdır. (Özer vd., 2016: 89). Literatür incelendiğinde birçok yazar e-hizmet kalitesini farklı ölçeklerle incelemiş ve bu ölçekler doğrultusunda farklı boyutlar geliştirmişlerdir. Bu ölçeklerden bazıları; Zeithaml, Parasuraman ve Malhotra (2002) tarafından geliştirilen 11 boyutlu E-SQ Ölçeği, Yoo ve Donthu (2001) 4 boyutlu Sitequal ölçeği, Barnes ve Vidgen (2000) tarafından 4 boyutlu Webqual ölçeği ve Parasuraman, Zeithaml ve Malhotra (2005), tarafından geliştirilen 4 boyut ve 22 ifadeden oluşan E-S-Qual ve E-Recs-Qual ölçeğidir.

2.2. Elektronik Memnuniyet

Genel anlamıyla müşteri memnuniyeti, müşterilerin bir ürün veya hizmetin beklenen performansı ile algılanan performansı hakkındaki yargılarının bir sonucudur. Dolayısıyla bir ürün veya hizmetin performansı beklentilerin altında kalıyorsa müşterilerin memnuniyet düzeyi düşük; beklentileri karşılıyor veya üzerine çıkıyorsa müşteri memnuniyet düzeyi yüksek olmaktadır (Kotler vd., 1999: 475). Başka bir ifadeyle bir müşterinin ürün veya hizmeti satın aldıktan sonra hissedeceği memnuniyet düzeyi, o ürün ve hizmetten beklentilerine bağlıdır. Satın alınan ürün veya hizmet beklentileri karşılamakta ise memnuniyete, değilse memnuniyetsizliğe yol açmaktadır (Marangoz ve Akyıldız, 2007: 195; Yükselen, 2007: 38).

Oliver'e (2010) göre müşteri memnuniyeti; müşterinin ihtiyacının karşılanmasına verdiği cevaptır. Yani bir ürün veya hizmetin kendisinin ya da bir özelliğinin, tüketimle ilgili hoş giden seviyede ihtiyaç karşılanmasına dair bir yargıdır. Odabaşı, (2015) günümüzde yaşanan değişimler sebebiyle işletmelerin müşteri odaklı olması gerektiğini dile getirmiş, müşteri odaklılığını ise müşterilere haz verecek ve memnuniyet düzeylerini yüksek seviyeye ulaştıracak ürün veya hizmetlerin sunulması olarak açıklamıştır. Oliver, (1993) bir ürün veya hizmetin yeniden satın alınması için tüketicilerin memnuniyet verici bir satın alma deneyimi yaşaması gerektiğini vurgulamıştır. Çünkü bir ürün veya hizmetten yüksek memnuniyet elde eden tüketicilerin başka ürün veya hizmete yönelme olasılığı oldukça düşüktür. Yüksek memnuniyet elde eden tüketiciler, aynı ürün veya hizmeti yeniden satın alma eğilimi göstermektedir (Altunışık vd., 2012: 78). Ayrıca müşteri memnuniyeti ile müşteri sadakati arasında güçlü bir ilişki vardır (Shankar, vd., 2003: 155). Müşterilerin memnuniyet düzeylerinin artması müşteri şikâyetlerinin azalmasına yardımcı olmakta ve bu durum müşteri sadakatini artırmaktadır. Dolayısıyla müşteri memnuniyeti, müşteri sadakatinin bir öncülüdür (Marangoz ve Akyıldız, 2007: 199).

Son yıllarda internetin hızla gelişmesi ve kullanımının yaygınlaşmasıyla birlikte işletmeler ürün veya hizmetlerini sanal ortamda sunmaya başlayarak birer sanal mağaza haline gelmiştir. Sanal mağazaların yaygınlaşması ile tüketiciler kısa sürede sayısız ürün veya hizmet hakkında bilgi edinme avantajı elde etmiştir. İşletmeler ise müşteri memnuniyeti sağlayarak rekabet avantajı elde etmek için yeni stratejiler geliştirmek zorunda kalmıştır. Tüm bunlara ek olarak hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyeti kavramları yeni bir boyut kazanarak literatürde e-hizmet kalitesi ve e-memnuniyet olarak incelenmeye başlamıştır. Genel anlamıyla e-memnuniyet, bir müşterinin belirli bir e-mağazadan yapmış olduğu alışveriş sonucu elde ettiği deneyimin beklentilerini karşılama düzeyidir (Anderson ve Srinivasan, 2003: 125). Başka bir ifadeyle e-memnuniyet, belirli bir zaman periyodu içinde bir ürün veya hizmetin aranması, satın alınması ve kullanılması da dâhil olmak üzere çevrimiçi satıcılarla yapılan işlemler sonucunda ortaya çıkan

müşteri yargısıdır (Park vd., 2010: 13). Çevrimiçi ortamlarda en önemli tüketici tepkilerinden biri olan e-memnuniyet ile ilgili istatistiklere göre yüksek düzeyde memnun olan tüketicilerin %80'inin iki ay içerisinde tekrar alışveriş yaptığını ve %90'ının alışveriş yaptığı e-mağazaları başkalarına tavsiye ettiği görülmektedir (Cheung ve Lee, 2004: 66).

2.3.Araştırmaya İlişkin Literatür Taraması

Literatür incelendiğinde dünyada ve ülkemizde, e-hizmet kalitesi ile e-memnuniyet arasındaki ilişkiyi araştıran birçok çalışma yapıldığı görülmektedir.

Gounaris, Dimitriadis ve Stathakopoulos, (2010) e-hizmet kalitesinin ve müşteri memnuniyetinin ağızdan ağıza iletişim, siteyi yeniden ziyaret etme ve yeniden satın alma niyetine olan etkisini belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu bir etkiye sahip olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca araştırmacılar tarafından e-müşteri memnuniyetinin hem doğrudan hem de dolaylı olarak ağızdan ağıza iletişim, siteyi yeniden ziyaret etme ve yeniden satın alma niyeti üzerinde etkili olduğu tespit edilerek, algılanan e-hizmet kalitesinin güçlü bir memnuniyet öncülü olduğunu ortaya koyulmuştur. Rod, Ashill, Shao ve Carruthers (2009) genel internet bankacılığı hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini incelemek amacıyla Yeni Zelanda'da gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda genel internet bankacılığı hizmet kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasında anlamlı ilişkiler olduğu tespit edilmiştir. Ariff vd. (2013) ise Malezya'da internet bankacılığı üzerinde yaptığı araştırmada e-hizmet kalitesi ve müşteri memnuniyetinin sadakat üzerindeki etkisini belirlemeyi amaçlamışlardır. Bu doğrultuda Malezya'da faaliyet gösteren herhangi bir bankanın internet bankacılığı hizmetini kullanan 265 kullanıcıdan anket yoluyla topladıkları veriler sonucunda; estetik tasarım, verimlilik, sistem uygunluğu ve iletişim boyutlarının memnuniyet üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir.

Carlson ve O'Cass (2010) içerik odaklı web sitelerinin e-hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, web sitesine yönelik tutum ve davranışsal niyetler arasındaki ilişkileri incelemek amacıyla gerçekleştirdikleri araştırma sonucunda, e-hizmet kalitesinin tüketici memnuniyetini, web sitesine yönelik tutum ve davranışsal niyeti olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir. Sheng ve Liu, (2010) e-ticaretin Çin'de popüler hale gelmesiyle birlikte elektronik ortamda müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini etkileyen faktörlerin belirlemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. 164 çevrimiçi alışveriş yapan müşterinin katılımıyla gerçekleşen araştırmada ES-QUAL ölçeğinden yararlanılmıştır. Araştırma sonucunda, verimlilik ve yerine getirme boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkilerinin olduğu tespit edilirken, sistem uygunluğu ve gizlilik boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca

araştırmacılar tarafından müşteri memnuniyetinin de sadakat üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Bressolles, Durrieu ve Giraud (2007) e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti ve satın alma dürtüsü üzerindeki etkisini incelemek amacıyla, Fransa'daki bir e-ticaret sitesini kullanan 4109 kullanıcıyla anket yapmışlardır. Araştırma sonucunda e-hizmet kalitesi boyutlarının müşteri memnuniyetini doğrudan etkilediği tespit edilirken, müşteri memnuniyetinin de e-hizmet kalitesi ile satın alma dürtüsü arasındaki ilişkiye aracılık ettiği tespit edilmiştir. Hasanov ve Khalid (2015) Malezya'da organik gıda satışı yapan web sitesi kalitesinin, çevrimiçi satın alma ve memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla 304 katılımcıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda; web sitesi kalitesinin satın alma ve müşteri memnuniyeti üzerinde dolaylı olarak etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Sharma ve Lijuan (2015) tarafından e-ticaret web sitelerinin hizmet kalitesini belirlemek amacıyla Nepal'de 506 katılımcıyla gerçekleştirilen çalışma sonucunda; bilgi ve çevrimiçi hizmet kalitesinin kullanıcı memnuniyeti sağlamada belirleyici olduğu tespit edilmiştir.

George ve Kumar (2014) Hindistan'ın Kerala eyaletinde gerçekleştirdikleri çalışmada internet bankacılığında hizmet kalitesi boyutlarını belirlemek ve bu boyutların müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini tespit etmeyi amaçlamışlardır. 406 internet bankacılığı kullanıcılarından elde edilen veriler sonucunda verimlilik ve web sitesi niteliği boyutları dışındaki tüm boyutların müşteri memnuniyetini etkilediği tespit edilmiştir. Bai, Law ve Wen (2008) e-hizmet kalitesinin, müşteri memnuniyeti ve satın alma niyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla, son on iki ayda herhangi bir seyahat web sitesini ziyaret eden 300 Çinli kullanıcının katılımıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda e-hizmet kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerinde doğrudan ve olumlu etkiye sahip olduğunu, müşteri memnuniyetinin de satın alma niyeti üzerinde doğrudan ve olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Alshamayleh vd. (2015) e-hizmet kalitesinin Ürdün'deki üniversite öğrencilerinin memnuniyeti üzerindeki etkisini ölçmek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Bu doğrultuda Ürdün üniversitelerinden 703 öğrenciden anket yoluyla veri elde edilmiştir. Araştırma sonucunda web sitesinin tasarımı, güvenilirlik, duyarlılık, gizlilik, verimlilik, kullanılabilirlik web sitesi kalite boyutlarının öğrencilerin memnuniyeti üzerinde olumlu etkiye sahip olduğu tespit edilirken, kullanım kolaylığı boyutunun memnuniyet üzerinde önemli bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Kandulapati ve Bellamkonda (2014) Hindistan'daki çevrimiçi perakendecilik hizmetlerinde telafi kalitesinin müşteri memnuniyeti ve imaj üzerindeki etkilerini incelemek amacıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. 140 e-perakende müşterisinden elde edilen verilere yapısal eşitlik modeli ve faktör analizi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda e-hizmet telafi kalitesinin

hem müşteri memnuniyeti hem de imaj üzerinde doğrudan ve dolaylı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Sun, Wang ve Cao (2009) Çin’de internet bankacılığı kullanan müşterilerin algılanan e-hizmet kalitesinin ölçmek ve müşteri sadakati ile ilişkisini belirlemek amacıyla Parasuraman, Zeithaml ve Malhotra, (2005) tarafından geliştirilen E-S-Qual ölçeğini kullanmışlardır. Buna bağlı olarak 276 kişinin katılımıyla gerçekleştirilen araştırma sonucunda verimlilik, yerine getirme, sistem uygunluğu ve gizlilik e-hizmet kalitesi boyutlarının Çin internet bankacılığı hizmet kalitesinin belirleyicileri olduğu ve e-hizmet kalitesinin algılanan değer ve müşteri memnuniyeti üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca e-hizmet kalitesi ile müşteri sadakati arasındaki ilişkide müşteri memnuniyeti ve algılanan değer aracı rolü olduğu tespit edilmiştir. Mohammed vd. (2016) turistlerin e-hizmet kalitesi algılarının müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Mısır’da faaliyet gösteren seyahat acenteleri web sitelerine yönelik, 170 kişinin katılımıyla çevrimiçi anket uygulamıştır. Araştırma sonucunda e-turizm hizmetleri kalitesinin memnuniyet üzerinde olumlu ve anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca etkileşim ve güvenirlilik boyutlarının memnuniyetin sağlanmasına katkıda bulunan en önemli boyutlar olduğu tespit edilmiştir.

Bernardo vd. (2013), e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesinin müşteri memnuniyeti üzerindeki etkisini, müşteri memnuniyetinin de müşteri sadakati üzerindeki etkisi incelemek amacıyla İspanya’da faaliyet gösteren e-seyahat acenteleri üzerinde bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. E-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesi ölçekleri kullanılarak 1201 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırma sonucunda e- hizmet kalitesinin, e-hizmet telafi kalitesine göre müşteri memnuniyeti üzerinde daha fazla etkili olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla ilk seferde sorunsuz hizmet sunulmasının, telafi uygulamalarından daha iyi bir strateji olduğu araştırmacılar tarafından doğrulanmıştır. Ayrıca e-hizmet kalitesi boyutlarından verimlilik ve yerine getirme boyutları ile e-hizmet telafi kalitesinin duyarlılık ve iletişim boyutlarının, memnuniyet ve sadakat üzerindeki en etkili boyutlar olduğu tespit edilmiştir.

Karadeniz ve Işık (2014), lojistik hizmetleri kalitesi ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişkiyi belirlemek amacıyla e-ticaret üzerine bir araştırma yapmışlardır. Anket formunu Mentzer vd (1991,2001), Parasuraman vd. (2005), Wolfenbarger ve Marry (2003), Loicacono vd. (2000), Yoo ve Donthu (2001) çalışmalarından yararlanarak oluşturmuşlardır. 397 katılımcıdan toplanan veriler ile yapılan faktör analizi, ANOVA testi, regresyon analizi sonucunda müşterilerin lojistik hizmetleri algılarının zamanındalık, sipariş kalitesi, bilgi kalitesi ve cevap verilebilirlik olduğunu tespit etmişlerdir. Buna bağlı olarak yapılan regresyon analizi sonucunda hizmet kalitesinin tüm boyutlarının müşteri memnuniyeti üzerinde etkili olduğunu belirlemişlerdir.

Güres, Arslan ve Yılmaz (2015), havayolu sektöründe e-hizmet kalitesi, yolcu memnuniyeti ve yolcu sadakati arasındaki ilişkiyi tespit etmek amacıyla 411 iç hat ve 400 dış hat yolcusunun katıldığı bir araştırma yapmışlardır. Araştırma sonucunda e-hizmet kalitesinin yolcu memnuniyetini; yolcu memnuniyetinin de yolcu sadakatini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Yapraklı ve Yılmaz (2008), internet bankacılığı kullanan tüketicilerin hizmet kalitesi algılarının, memnuniyet ve bağlılık düzeylerine etkisini belirlemek amacıyla Atatürk Üniversitesi'nde görev yapan 206 akademik personelin katılımıyla bir araştırma gerçekleştirmiştir. Ayrıca web sitesinin güvenli olması ve güvenilirlik faktörlerinin müşterilerin banka seçimindeki en önemli iki faktör olduğunu belirlemişlerdir. Ayrıca erişim, güven ve güvenilirlik boyutlarının memnuniyet düzeyini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişlerdir.

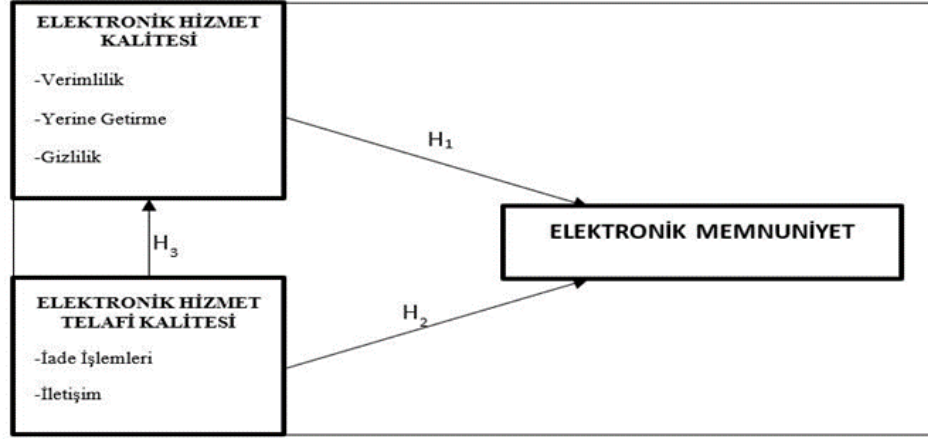
Yıldız ve Karadirek (2014) tarafından internet bankacılığı hizmetlerinin müşteriler tarafından nasıl algılandığını tespit etmek ve e-hizmet kalitesi boyutlarının (yeterlilik, müşteri hizmetleri, yerine getirme, erişilebilirlik, gizlilik/güvenlik ve tasarım/dizayn) e-memnuniyet ve e-güven üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla Ordu ilinde 519 bireysel internet bankacılığı kullanıcısının katılımıyla bir araştırma gerçekleştirilmiştir. Elde edilen verilerin analizi sonucunda; tasarım/dizayn, yeterlilik, yerine getirme, erişilebilirlik ve müşteri hizmetleri boyutlarının e-memnuniyet üzerinde etkili olduğu belirlenirken, gizlilik/güvenlik boyutunun e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Araştırmacıların bir diğer amacı ise e-memnuniyet ve e-güvenin, e-sadakat üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu doğrultuda e-sadakat oluşumunda e-memnuniyetin, e-güvene göre daha fazla etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir. Yıldız ve Çizel, (2017) web tabanlı seyahat araçları kullanan tüketicilerin algılanan hizmet kalitesi, memnuniyet ve sadakat arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla Akdeniz Üniversitesi'nde görev yapmakta olan 300 akademik personelin katılımıyla bir araştırma gerçekleştirmişlerdir. Araştırma sonucunda, e-hizmet kalitesinin tüm boyutlarının müşteri memnuniyeti ve müşteri sadakatini farklı düzeylerde etkilediği tespit edilmiştir.

Literatürde yapılan çalışmalar doğrultusunda e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesinin e-memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla araştırmanın modeli aşağıdaki gibi kurulmuştur.

2.4. Araştırmanın Modeli ve Hipotezleri

Araştırma modeli Şekil-1'de gösterilmektedir.

Şekil 1. Düzenlenmiş Araştırma Modeli

H₁: Elektronik hizmet kalitesinin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H1a: Verimliliğin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H1b: Yerine getirmenin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H1c: Gizliliğin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H₂: Elektronik hizmet telafi kalitesinin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H2a: İade işlemlerinin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H2b: İletişimin elektronik memnuniyet üzerinde etkisi vardır.

H₃: Elektronik hizmet telafi kalitesinin elektronik hizmet kalitesi üzerinde etkisi vardır.

H3a: İade işlemlerinin elektronik hizmet kalitesi üzerinde etkisi vardır.

H3b: İletişimin elektronik hizmet kalitesi üzerinde etkisi vardır.

3. E-Hizmet Kalitesi ve E-Hizmet Telafi Kalitesinin Müşteri Memnuniyetine Etkisi Üzerine Bir Araştırma

3.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

İnternetin hızla yaygınlaşması ile işletmeler faaliyetlerini internet ortamında yürütmeye başlamış ve ticaret yeni bir boyut kazanmıştır. Böylece işletmeler, coğrafi konumlarından bağımsız hareket etme yeteneği kazanarak, dünyanın her yerindeki müşterilere ürün veya hizmetlerini satma imkânı elde etmiştir. Buna bağlı olarak müşteriler de zaman ve mekân faktörlerine bağlı kalmaksızın dünyanın her yerindeki ürün veya hizmetleri karşılaştırarak alışveriş yapma imkânı elde etmiştir.

İnternet ortamında faaliyet gösteren işletmelerin sayısının gün geçtikçe artması müşteri memnuniyetinin sağlanmasını da oldukça zorlaştırmaktadır. Müşteri memnuniyeti satın alma davranışı veya satın alma niyetinin çok önemli bir öncülüdür. Geleneksel anlamda yurtiçi ve yurt dışında bu alanda çok sayıda çalışma mevcuttur. Aynı zamanda internetin ortaya çıkmasına bağlı olarak işletmelerin iş yapış şekillerinin değişmesi ve artan rekabetle birlikte literatürde bu alana yönelik yapılan çalışmalar hız kazanarak memnuniyet yerine e-memnuniyeti belirleyen değişkenler araştırılmaya başlanmıştır. Bu çerçevede e-hizmet kalitesi gündeme gelmiştir. E-hizmet kalitesinin e-memnuniyet üzerindeki etkisini incelemeye yönelik çalışmalar olmasına rağmen, e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesinin ikisinin birlikte memnuniyet üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalar oldukça sınırlı sayıdadır. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı, çevrimiçi alışveriş yapan tüketicilerin algılanan e-hizmet kalitesi ve algılanan e-hizmet telafi kalitesinin e-memnuniyet üzerindeki etkilerini tespit etmek ve tüketicilerin hangi boyutlara daha fazla önem verdiğini belirleyerek literatüre katkı sağlamaktır. Ayrıca e-hizmet telafi kalitesinin hem e-hizmet kalitesi hem de memnuniyet üzerindeki etkilerini inceleyerek literatürde yer alan eksikliğin tamamlanacağı düşünülmektedir.

3.2. Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın ana kütlesini 2017-2018 akademik yılında Giresun ilinde eğitim görmekte olan ve internet üzerinden alışveriş yapmış olan tüm üniversite öğrencileri oluşturmaktadır. Bu çalışmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak Giresun Üniversitesi'nde eğitim gören lisans ve lisansüstü öğrencilerinden oluşan 420 kişiye anket uygulanmış, eksik ve hatalı doldurulan 30 anket elenerek 390 anket elde edilmiştir.

Araştırmanın uygulanması için gerekli olan veriler, birincil veri toplama yöntemi olan anket yöntemi kullanılarak elde edilmiştir. Anket formunun ilk bölümünde katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla cinsiyet, yaş, öğrenim durumu, aylık gelir durumu, çevrimiçi alışveriş sıklığı ve en çok kullandıkları çevrimiçi alışveriş mağazası olmak üzere toplam altı soru sorulmuştur. Anket formunun ikinci bölümünde e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesini ölçmek için Parasuraman, Zeithaml ve Malhotra'nın (2005) "A Multiple-Item Scale for Assessing Electronic Service Quality" adlı çalışmasından 4 boyut ve 22 ifadeden oluşan e-hizmet kalitesi ölçeği (E-S-Qual) ve 3 boyut ve 11 ifadeden oluşan e-hizmet telafi kalitesi ölçeği (E-Recs-Qual), e-memnuniyeti ölçmek için Anderson ve Srinivasan'ın (2003) "E-Satisfaction and E-Loyalty: A Contingency Framework" adlı çalışmasının altı ifadeden oluşan e-memnuniyet ölçeği yer almıştır. Elde edilen veriler IBM SPSS 23.0 programına aktarılarak sırasıyla güvenilirlik analizi, faktör analizi, t-testi, ANOVA ve regresyon analizi uygulanmıştır.

3.3. Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliğini ölçmek üzere Cronbach Alfa Katsayıları incelenmiştir. Bu katsayı örneklere sorulan soruların birbiriyle tutarlılıklarını ve olayı açıklamadaki yeterliliklerini ortaya koymakta ve 0 ile 1 arasında değişmektedir. 1'e yaklaştıkça uyumun ve tutarlılığın yüksek olduğu sonucuna varılmaktadır. Başka bir ifadeyle 0.60 ve üzeri değere sahip ölçekler güvenilir olarak kabul edilmektedir (İslamoğlu ve Alınacak, 2016: 154-155).

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Ölçekler ve Cronbach Alfa Katsayıları

ÖLÇEKLER		Cronbach's Alfa Katsayısı
Elektronik Hizmet Kalitesi	Parasuraman vd. (2005)	0,952
Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi	Parasuraman vd. (2005)	0,881
Elektronik Memnuniyet	Anderson ve Srinivasan (2003)	0,866

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirlik düzeyleri sırasıyla E-hizmet kalitesi ölçeği (E-S-QUAL) güvenilirlik düzeyi 0,952, E-hizmet telafi kalitesi güvenilirlik düzeyi (E-RC-Qual), 0,881 E-memnuniyet güvenilirlik düzeyi 0,713 olarak bulunmuştur. Buna bağlı olarak araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

3.4. Faktör Analizi

E-hizmet kalitesinin faktör analizi sonucunda, ölçeğinin 3 faktör altında toplandığı görülmüştür. Birinci faktör olan verimlilik toplam varyansın %52,581'ini, ikinci faktör olan yerine getirme toplam varyansın %7,378'ini, üçüncü faktör olan gizlilik ise toplam varyansın %5,677'sini, açıklamaktadır. Tüm faktörler ise toplam varyansın %65,637'sini açıklamaktadır.

Tablo 2. Elektronik Hizmet Kalitesi Faktör Analizi Sonuçları

Elektronik Hizmet Kalitesi Boyutları	Faktör Yükleri		
	1	2	3
VERİMLİLİK	$\alpha=0,930$		
Bu site alışverişlerimi hızlı bir şekilde gerçekleştirmeme olanak tanır.	0,794		
Bu sitenin her noktasını kolayca gezebilirim.	0,749		
Bu site ihtiyacım olanı kolayca bulmamı sağlar	0,732		
Bu sitenin kullanımı kolaydır.	0,720		
Bu site hızlı bir şekilde alım yapmama olanak sağlar	0,700		
Bu site iyi organize edilmiştir.	0,678		
Bu sitenin sayfaları hızlı bir şekilde yüklenir	0,669		
Bu site alışveriş yapmaya her zaman müsaittir.	0,646		
Bu sitede bilgiler iyi organize edilmiştir.	0,634		
Bu site hızlı bir şekilde yüklenir ve çalışır.	0,610		
YERİNE GETİRME	$\alpha=0,903$		

Bu site siparişlerimi uygun bir zaman diliminde ürünleri teslim için hazır hale getirir.	0,762
Bu site siparişlerimi söz verilen zamanda teslim eder.	0,746
Bu site ürünlerin teslimi hakkında kesin ve net sözler verir.	0,719
Bu site sipariş ettiğim ürünleri hızlı bir şekilde teslim eder.	0,716
Bu site sipariş ettiğim ürünleri eksiksiz bir şekilde gönderir.	0,687
Bu site satışa sunduğu ürünler hakkında doğru bilgiler verir.	0,629
Bu site elinde olduğunu iddia ettiği ürünleri stoklarında bulundurur.	0,610
GİZLİLİK	$\alpha=0,886$
Bu site kişisel bilgilerimi başka sitelerle paylaşmaz.	0,847
Bu site internet üzerinden yaptığım alışveriş hakkındaki bilgileri gizli tutar.	0,785
Bu site kredi kartı bilgilerimi korur ve gizli tutar.	0,775
KMO (Kasier-Meyer-Olkin)	0,948
	$X^2=5306,450$
Barlett Küresellik Testi	Df=190
	P=0,000

Tablo 2’den anlaşılacağı üzere örneklem yeterliğinin göstergesi olan KMO değeri kabul edilen değer çok üzerinde olduğu görülmektedir. Ayrıca analize dahil edilen değişkenler arasında genel bir ilişki olup olmadığını ölçen Barlett küresellik testi anlamlı çıkmıştır. Bunun sonucunda verilerin faktör analizine uygun olduğu görülmektedir. E-hizmet telafi kalitesinin faktör analizi sonucunda, ifadelerin iki faktör altında toplandığı görülmüştür. İade işlemleri isimli birinci faktör toplam varyansın %52,329’unu, iletişim isimli ikinci faktör ise toplam varyansın %12,511’ini açıklamaktadır. Tüm faktörler ise toplam varyansın %64,840’ını açıklamaktadır.

Tablo 3. Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi Ölçeğinin Faktör Analizi Sonuçları

Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi Değişkenleri	Faktör Yüklere	
	1	2
İADE İŞLEMLERİ	$\alpha=0,884$	
Bu sitenin garanti şartları uygundur.	0,804	
Bu site problemleri hızlı bir şekilde çözer.	0,798	
Bu site ürünlerin iadesi için bana uygun seçenekler sunar	0,797	
Bu site ürün iade işlemlerini iyi bir şekilde yürütmektedir.	0,788	
Bu site işlemlerim gerçekleşmediğinde bana ne yapacağım hakkında bilgi verir.	0,707	
Bu site kendinden kaynaklı ortaya çıkan problemleri telafi eder.	0,669	
İLETİŞİM	$\alpha=0,744$	
Bu site herhangi bir problem oluştuğunda canlı olarak yetkili biriyle konuşma olanağı sağlar.		0,823
Bu sitenin online (çevrimiçi) müşteri hizmetleri temsilcisi bulunmaktadır.		0,820
Bu sitenin şirkete ulaşmak için bir telefon numarası mevcuttur.		0,675
KMO (Kasier-Meyer-Olkin)	0,886	
	$X^2=1657,1$	
Barlett Küresellik Testi	49	
	Df=36	
	P=0,000	

Araştırmanın temelini oluşturan Parasuraman, Zeithaml ve Malhotran'nın 2005 yılında yaptıkları çalışmada e-hizmet kalitesi ölçeğinin değişkenleri 22 ifade ve 4 faktör (Etkinlik, Sistem Uygunluğu, Yerine Getirme ve Gizlilik) altında toplanmıştır. Aynı çalışmada yer alan e-hizmet telafi kalitesi ise 11 ifade ve 3 faktör (Çözüm Desteği, Tazminat ve İletişim) altında toplanmıştır. Bu çalışmada yapılan faktör analizleri sonucunda e-hizmet kalitesi ölçeği 20 ifade ve 3 faktör (verimlilik, yerine getirme, gizlilik) altında toplanmıştır. E-hizmet telafi kalitesi ölçeği ise 9 ifade ve 2 faktör (İfade işlemleri ve iletişim) altında toplanmıştır.

4. Bulgular

4.1. Regresyon Analizi Sonuçları

E-hizmet kalitesi değişkeninin, e-memnuniyet üzerindeki değişimi açıklama oranı %29,1'dir. Tablo 4'te yer alan bilgiler incelendiğinde; $F_{(1,388)} = 158,936$, $p < .001$, $R^2 = .29$ olması sebebiyle e-hizmet kalitesi değişkeninin modelin içerisinde yer alması istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayılar tablosuna bakıldığında, $\beta = .610$, $t = 12.607$, $p < .001$ olması sebebiyle E-hizmet kalitesinin katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla e-hizmet kalitesinin e-memnuniyet üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak araştırma modelinde yer alan H_1 desteklenmiştir.

Tablo 4. Elektronik Hizmet Kalitesinin Elektronik Memnuniyet Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	158,936	000	,291	,289			
Sabit					1,552	8,154	,000
Elektronik Hizmet Kalitesi					,610	12,607	,000
<i>Bağımlı Değişken:</i> Elektronik Memnuniyet				<i>Bağımsız Değişkenler:</i> Elektronik Hizmet Kalitesi			
<i>p < .05 düzeyinde test edilmiştir.</i>							
<i>VIF değerleri 1,845-2,401 aralığında</i>							
<i>Durbin watson değeri: 2,007</i>							

E-hizmet kalitesi boyutlarının yer aldığı kat sayılar tablosu incelendiğinde; Verimlilik $\beta = .334$, $t = 4.619$, $p < .05$, yerine getirme için $\beta = .199$, $t = 214$, $p < .05$ gizlilik için $\beta = .078$, $t = 1,568$, $p > .05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre verimlilik ve yerine getirme boyutlarının e-memnuniyetin açıklanması yönünden istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilirken, gizlilik boyutunun e-memnuniyeti açıklama yönünden istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca verimlilik ($\beta = 0,334$) ve yerine getirme ($\beta = 0,199$) boyutlarının E-memnuniyet üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri desteklenirken, H_{1c} hipotezi desteklenmemiştir.

Tablo 5. Elektronik Hizmet Kalitesi Boyutlarının Elektronik Memnuniyet Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	52,797	000	,539	,285			
Sabit					1,542	8,024	,000
Verimlilik					,334	4,619	,000
Yerine Getirme					,199	2,914	,004
Gizlilik					,078	1,568	,118

Bağımlı Değişken: Elektronik Memnuniyet **Bağımsız Değişkenler:** Verimlilik, Yerine Getirme, Gizlilik
p<.05 düzeyinde test edilmiştir.

VIF değerleri 1,845-2,401 aralığında

Durbin watson değeri: 2,030

E-hizmet kalitesi boyutlarının yer aldığı kat sayılar tablosu incelendiğinde; Verimlilik $\beta=.334$, $t=4.619$, $p<.05$, yerine getirme için $\beta=.199$, $t=214$, $p<.05$ gizlilik için $\beta=.078$, $t=1,568$, $p>.05$ olduğu tespit edilmiştir. Bu değerlere göre verimlilik ve yerine getirme boyutlarının e-memnuniyetin açıklanması yönünden istatistiksel olarak anlamlı oldukları tespit edilirken, gizlilik boyutunun e-memnuniyeti açıklama yönünden istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca verimlilik ($\beta=0,334$) ve yerine getirme ($\beta=0,199$) boyutlarının E-memnuniyet üzerinde olumlu etkilerinin olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda H_{1a} ve H_{1b} hipotezleri desteklenirken, H_{1c} hipotezi desteklenmemiştir.

E-hizmet telafi kalitesinin, e-memnuniyet üzerindeki değişimi açıklama oranı %17,3'tür. Tablo 6'da yer alan bilgiler incelendiğinde; $F_{(1,388)}= 81.303$, $p<.001$, $R^2=.17$ olması sebebiyle e-hizmet telafi kalitesi değişkeninin modelin içerisinde yer alması istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayılar tablosuna incelendiğinde, $\beta=.460$, $t=9.017$, $p<.001$ olması sebebiyle e-hizmet telafi kalitesi katsayısının istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Dolayısıyla e-hizmet telafi kalitesinin e-memnuniyet üzerinde olumlu etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Buna bağlı olarak araştırma modelinde yer alan H_2 hipotezi desteklenmiştir.

Tablo 6. Elektronik Hizmet Telafi Kalitesinin Elektronik Memnuniyet Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	81,303	000	,173	,171			
Sabit					2,212	11,513	,000
Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi					,460	9,017	,000

Bağımlı Değişken: Elektronik Memnuniyet **Bağımsız Değişkenler:** Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi
p<.05 düzeyinde test edilmiştir.

VIF değerleri 1,000

Durbin watson değeri: 1,838

E-hizmet telafi kalitesine ait iade işlemleri ve iletişim boyutlarının e-memnuniyet üzerindeki değişimi açıklama oranı %19,1'dir. Söz konusu boyutların yer aldığı katsayılar tablosu incelendiğinde: iade işlemleri $\beta=.455$, $t=8.004$, $p<.001$, iletişim için $\beta=-.001$, $t=-0.027$, $p>.05$ olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Elektronik Hizmet Telafi Kalitesinin Elektronik Memnuniyet Üzerindeki Etkisine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi Sonuçları

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	46,874	000	,195	,191			
Sabit					2,231	11,743	,000
İade İşlemleri					,455	8,004	,000
İletişim					-,001	-,027	,978

Bağımlı Değişken: Elektronik Memnuniyet
p<.05 düzeyinde test edilmiştir.
VIF değerleri 1,402-1,469 aralığında
Durbin watson değeri: 1,854

Bağımsız Değişkenler: İade İşlemleri, İletişim

Buna bağlı olarak iade işlemleri boyutunun e-memnuniyeti açıklaması yönünden istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilirken, iletişim boyutunun e-memnuniyeti açıklama yönünden istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Ayrıca iade işlemleri boyutunun ($\beta=0,455$) E-memnuniyet üzerinde olumlu etkisinin olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda H_{2a} hipotezi desteklenirken, H_{2b} hipotezi desteklenmemiştir. E-hizmet telafi kalitesinin regresyon modeline göre, elektronik hizmet kalitesi bağımlı değişken, elektronik hizmet telafi kalitesi ise bağımsız değişkenlerdir. E-hizmet telafi kalitesi boyutlarının e-hizmet kalitesi üzerindeki değişimi açıklama oranı %46,9'dur.

Tablo 8. Elektronik Hizmet Telafi Kalitesinin Elektronik Hizmet Kalitesi Üzerindeki Etkisine İlişkin Regresyon Analizi Sonuçları

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	342,292	000	,469	,467			
Sabit					1,398	10,274	,000
Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi					,668	18,501	,000

Bağımlı Değişken: Elektronik Hizmet Kalitesi
p<.05 düzeyinde test edilmiştir.
VIF değerleri 1,000
Durbin watson değeri: 1,682

Bağımsız Değişkenler: Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi

Tablo 8 incelendiğinde; $F_{(1,388)}= 342,292$, $p<.001$, $R^2=.46$ olması sebebiyle e-hizmet telafi kalitesi değişkeninin modelin içerisinde yer alması istatistiksel olarak anlamlıdır. E-hizmet telafi kalitesinin e-hizmet kalitesi üzerindeki etkisine ilişkin katsayılar tablosu incelendiğinde $\beta=.668$, $t=18.501$, $p<.001$ olduğu görülmektedir. Buna

bağlı olarak e-hizmet telafi kalitesinin, e-hizmet kalitesini açıklaması yönünden istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca e-hizmet telafi kalitesinin ($\beta=0,668$) e-hizmet kalitesi üzerinde pozitif etkisinin olduğu görülmektedir. Bunun sonucunda H_3 hipotezi desteklenmiştir. E-hizmet telafi kalitesi boyutlarının çoklu regresyon modeline göre, elektronik hizmet kalitesi bağımlı değişken iade işlemleri ve iletişim boyutları ise bağımsız değişkenlerdir. E-hizmet telafi kalitesi boyutlarının e-hizmet kalitesi üzerindeki değişimi açıklama oranı %49,6'dır.

Tablo 9. Elektronik Hizmet Telafi Kalitesi Boyutlarının Elektronik Hizmet Kalitesi Üzerindeki Etkilerine İlişkin Çoklu Regresyon Analizi

	F	p	R ²	Düz. R ²	β	t	p
	192,689	000	,499	,496			
Sabit					1,417	10,704	,000
İade İşlemleri					,600	15,146	,000
İletişim					,062	1,745	,082

Bağımlı Değişken: Elektronik Hizmet Kalitesi **Bağımsız Değişkenler:** İade İşlemleri, İletişim
p < .05 düzeyinde test edilmiştir.
VIF değerleri 1,469
Durbin watson değeri: 1,693

Tablo 9 incelendiğinde; $F_{(2,387)}= 192,689$, $p < .001$, $R^2_{(düzeltilmiş)}=.49$ olması sebebiyle iade işlemleri ve iletişim değişkenlerinin modelin içerisinde yer alması istatistiksel olarak anlamlıdır. -hizmet telafi kalitesi boyutlarının yer aldığı katsayılar tablosu incelendiğinde: iade işlemleri $\beta=.600$ $t=15,146$, $p < .001$, iletişim için $\beta=.062$, $t=1.745$, $p > .05$ olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak iade işlemleri boyutunun e-hizmet kalitesini açıklaması yönünden istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilirken, gizlilik boyutunun e-hizmet kalitesini açıklaması yönünden istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. Bunun sonucunda H_{3a} hipotezi desteklenirken H_{3b} hipotezi desteklenmemiştir.

5. Sonuç ve Öneriler

Teknolojinin sürekli gelişmesine bağlı olarak ürün veya hizmetlerini elektronik ortamda sunmaya başlayan işletmelerin sayısı da gün geçtikçe artmaktadır. Özellikle 2019 yılında Çin'de ortaya çıkan ve tüm dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi sonucunda artan rekabet koşullarında avantaj sağlamak, rakiplerinden farklılaşmak ve müşteri memnuniyeti sağlayarak karlılığı artırmak işletmeler için oldukça zorlaşmıştır. Para, zaman ve emeğini ortaya koyan müşteriler bunun karşılığında elde ettikleri değer kendilerine maksimum fayda sağlamasını ve sunulan hizmetin kaliteli olmasını beklemektedir. Bu nedenle işletmelerin ağır rekabet ortamında ayakta kalarak, karlılığını sürdürebilmesi için müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini en iyi şekilde karşılaması ve

müşteri memnuniyetini ön planda tutması oldukça önemlidir. Dolayısıyla sunulan hizmet kalitesinin ölçülmesi işletmeler için hayati bir öneme sahiptir.

Türkiye’de e-mağazaların ve çevrimiçi alışverişlerin sürekli artış göstermesine rağmen, e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesi üzerine yapılan çalışmaların sınırlı olması bu araştırmanın yapılmasında önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Giresun Üniversitesi öğrencilerinden elde edilen veriler yardımıyla e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesinin genel olarak e-memnuniyet üzerindeki etkileri tespit edilmek istenmiştir. Aynı zamanda e- hizmet kalitesi ve e- hizmet telafi kalitesi boyutlarının da e-memnuniyet üzerindeki etkileri incelenerek, e-memnuniyet oluşumunda hangi boyutların daha önemli olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda literatürden yararlanılarak bir model oluşturulmuş ve bu modeli test üzere Parasuraman ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen e-hizmet kalitesi ve e-hizmet telafi kalitesi ölçekleri ile Anderson ve Srinivasan (2003) tarafından geliştirilen e-memnuniyet ölçeği kullanılmıştır. E-hizmet kalitesi boyutlarının e-memnuniyet üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla yapılan çoklu regresyon analizi sonucunda, verimlilik ve yerine getirme boyutlarının e-memnuniyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkilerinin olduğu tespit edilirken, gizlilik boyutunun e-memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanı sıra, e-memnuniyet üzerinde en etkili boyutun verimlilik boyutu olduğu belirlenmiştir. Buna bağlı olarak Sheng ve Liu (2010), Alshamayleh ve diğerleri (2015) ve Su, Wang ve Cao (2009) çalışmalarıyla benzer sonuçlar elde edilmiştir. E-hizmet telafi kalitesi boyutlarının e-memnuniyet üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda iade işlemleri boyutunun e-memnuniyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu tespit edilirken, iletişim boyutunun e-memnuniyet üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı tespit edilmiştir.

Literatür incelendiğinde, Türkiye’de e-hizmet telafi kalitesinin e-hizmet kalitesi üzerindeki etkisi inceleyen çalışmalarla karşılaşılmamıştır. Bu nedenle e-hizmet telafi kalitesinin genel olarak e-hizmet kalitesi üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla basit regresyon analizi uygulanmıştır. Yapılan analiz sonucunda e-hizmet telafi kalitesinin genel olarak e-hizmet kalitesi üzerinde anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca e-hizmet telafi kalitesi boyutlarının, e-hizmet kalitesi üzerindeki etkilerini belirlemek amacıyla çoklu regresyon analizi uygulanmıştır. Analiz sonucunda iade işlemleri boyutunun e-hizmet kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı etkisinin olduğu tespit edilirken, iletişim boyutunun e-hizmet kalitesi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla e-hizmet telafi kalitesi boyutlarından iade işlemlerinin e-memnuniyet üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı bir etkiye sahip olduğu bu çalışma ile ortaya konmuş ve e-hizmet kalitesinin çok önemli bir parçası

olduğu görülmüştür. Araştırma sonucunda elektronik ortamda faaliyet gösteren işletmeler için önemli bulgular elde edilmiştir. Bu bağlamda, e-mağazaların verimlilik ve yerine getirme boyutlarına gerekli önemi vermesi gerekmektedir. Dolayısıyla web sitelerinde gezinen müşterilerin aradıklarını kolayca bulmaları için web sitelerinde yer alan bilgilerin çok iyi organize edilmesi ve kullanıcı dostu bir tasarıma sahip olması gerekmektedir. Ayrıca müşterilerin tüm işlemleri hızlı bir şekilde gerçekleştirebilmesi için web sitelerinin teknolojik altyapılarının güçlü olması büyük önem taşımaktadır. Tüm bunlara ek olarak, alınan siparişlerin tesliminin söz verilen zamanda, hızlı ve eksiksiz bir şekilde gerçekleşmesi de müşteri memnuniyeti sağlama açısından oldukça önemlidir. Bu nedenle e-mağazalar tüketicilere öncelikle elinde bulundurduğu ürünlerin teslimat süresi hakkında kesin ve net bilgiler vermeli, ürünlerin tesliminde aracılık yapan lojistik şirketleriyle uyum içerisinde çalışmalıdır.

İade işlemleri boyutunun hem e-hizmet kalitesinin iyileştirilmesinde hem de müşteri memnuniyeti sağlamada önemli bir etkiye sahip olması bu araştırmada elde edilen bir diğer önemli bulgudur. Yaraş ve Aytaç'a (2016) göre çevrimiçi alışverişlerde müşteriler için birtakım riskler bulunmaktadır. Müşterilerin satın alacakları ürünleri önceden deneyememeleri veya o ürünlere dokunamamaları bir belirsizlik durumu oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra çevrimiçi ödeme sistemlerinden kaynaklanabilecek güvenlik sorunları, ürünlerin web sitesinde anlatıldığından farklı olması, sipariş edilen ürünlerin yanlış veya kusurlu teslim edilme olasılığı algılanan riski artıran faktörler arasında sıralanmaktadır. Dolayısıyla bu riskleri en aza indirmek için e-mağazalar web sitelerinde yer alan ürünler hakkında öncelikle doğru bilgiler verilmeli, fotoğraf, video gibi görsel materyaller kullanılarak fiziksel kanıtlar sunulmalı, ödeme sistemlerinde güvenilirlik artırılmalı ve sipariş edilen ürünlerin eksiksiz ve kusursuz bir şekilde müşterilere teslimi sağlanmalıdır. Ayrıca e-mağazalar işletme içi veya işletme dışı faktörlerden kaynaklanan problemleri en kısa sürede çözmeye istekli olmalı, ürün iadeleri için müşterilere uygun seçenekler sunmalıdır. Bu nedenle herhangi bir nedenden ötürü satın aldığı ürünü iade etmek isteyen müşteriler için özel bir birim oluşturulmalı, iade işlemleri müşteri menfaatleri ön planda tutularak hızlı ve kolay bir şekilde yürütülmelidir.

Bu araştırmada e- hizmet telafi kalitesi boyutlarından biri olan iletişim boyutunun memnuniyet üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bunun nedeninin günümüz e-ticaret işletmelerinin herhangi bir problem ortaya çıkması durumunda müşterilerin bir desteğe ihtiyaç duymadan iade, değişim veya şikâyet gibi işlemleri web siteleri üzerinden yapabilmelerine imkân tanımaları olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Alshamayleh, H., Aljaafreh, R., Aljaafreh, A. ve Albadayneh, D. (2015). Measuring the Quality of E-Services and its Impact on Students Satisfaction at Jordanian Universities. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 74(3), 274-285.
- Altunışık, R., Özdemir, Ş. ve Torlak, Ö. (2012). *Modern Pazarlama* (5. baskı). İstanbul: Değişim Yayınları.
- Anderson, R. E., ve Srinivasan, S. S. (2003). e-Satisfaction and e-Loyalty: A Contingency Framework. *Psychology ve Marketing*, 20(2), 123-138.
- Ariff, M. S., Yun, L. O., Zakuan, N. ve Ismail, K. (2013). The Impacts of Service Quality and Customer Satisfaction on Customer Loyalty in Internet Banking. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 81, 469-473.
- Bai, B., Law, R. ve Wen, I. (2008). The Impact of Website Quality on Customer Satisfaction and Purchase Intentions: Evidence from Chinese Online Visitors. *International Journal of Hospitality Management*, 27, 391-402.
- Barnes, S. ve Vidgen, R. (2000). WebQual: An Exploration of Website Quality. European Conference on Information Systems.
- Bernardo, M., Llach, J., Marimon, F. ve Alonso-Almeida, M. M. (2013). The Balance of The Impact Of Quality and Recovery on Satisfaction: The Case of E-Travel. *Journal of Total Quality Management*, 24(12), 1390-144.
- Bressolles, G., Durrieu, F. ve Giraud, M. (2007). The Impact of Electronic Service Quality's Dimensions on Customer Satisfaction and Buying Impulse. *Journal of Customer Behaviour*, 6(1), 37-56.
- Carlson, J. ve O'Cass, A. (2010). Exploring the Relationships between e-Service Quality, Satisfaction, Attitudes and Behaviours in Content-Driven E-Service WebSites. *Journal of Services Marketing*, 24(2), 112-127.
- Cheung, C. M. ve Lee, M. K. (2004). The Asymmetric Effect of Web Site Attribute Performance on Web Satisfaction: An Empirical Study. *E-Service Journal*, 3(3), 65-86.
- Çelik, H. ve Başaran, B. (2008). Bireysel Müşteriler Tarafından Algılanan Elektronik Hizmet Kalitesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 129-152.
- Gegez, A. E. (2010). *Pazarlama Araştırmaları* (3. baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- George, A. ve Kumar, G. S. (2014). Impact of Service Quality Dimensions in Internet Banking On Customer Satisfaction. *Decision*, 41(1), 73-85.

- Gounaris, S., Dimitriadis, S. ve Stathakopoulos, V. (2010). An Examination of the Effects of Service Quality and Satisfaction on Customers' Behavioral Intentions in E-shopping. *Journal of Services Marketing*, 24(2), 142-156.
- Günsoy, B. (2017). Bilgi Ekonomisi ve Elektronik Ticaret. A. A. Karagül (Dü.) içinde, *Elektronik Ticaret* (1. Baskı, s. 11). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Güres, N., Arslan, S. ve Yılmaz, H. (2015). E-Service Quality, Passenger Satisfaction and Passenger Loyalty Relationship in Airline Industry. *Journal of Management Marketing and Logistic*, 2(1), 44-56.
- Hasanov, J. ve Khalid, H. (2015). The Impact of Website Quality on Online Purchase Intention of Organic Food in Malaysia: A WebQual Model Approach. *The Third Information Systems International Conference*. 72, s. 382-389. Malaysia: Elsevier.
- İslamoğlu, A. H. ve Alnıaçık, Ü. (2016). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri* (5. baskı). İstanbul: Beta Basım A.Ş.
- Kandulapati, S. ve Bellamkonda, R. S. (2014). Examining the Structural Relationships of Service Recovery, Customer Satisfaction and Image in Online Retailing. *Operations And Supply Chain Management*, 7(2), 70-78.
- Kantarcı, Ö., Özalp, M., Sezginsoy, C., Öztaşkınlı, O. ve Cavlak, C. (2017). *Dijitalleşen Dünyada Ekonominin İtici Gücü: E-Ticaret*. TÜSİAD. İstanbul: TÜSİAD.
- Karadeniz, M. ve Işık, M. (2014). Lojistik Hizmet Kalitesi ile Müşteri Memnuniyeti ilişkisi: E-Ticaret Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Sosyal Bilimler Dergisi* (7), 1-24.
- Kim, J., Jin, B. ve Swinney, J. L. (2009). The Role of Etail Quality, E-Satisfaction and E-Trust in Online Loyalty Development Process. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 16, 239-247.
- Kotler, P., Armstrong, G., Saunders, J. ve Wong, V. (1999). *Principles of Marketing*. ABD: Prentice Hall Europe.
- Marangoz, M. ve Akyıldız, M. (2007). Algılanan Şirket İmajı ve Müşteri Tatmininin Müşteri Sadakatine Etkileri. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 194-218.
- Mohammed, M. E., Wafik, G. M., Gaber, S., Jalil, A. ve Hassan, Y. A. (2016). The Effects of E-Service Quality Dimensions on Tourist's e-Satisfaction. *International Journal of Hospitality ve Tourism Systems*, 9(1).
- Odabaşı, Y. (2015). *Satışta ve Pazarlamada Müşteri İlişkileri Yönetimi* (9. baskı). İstanbul: Aura Kitapları (Agora Kitaplığı).
- Oliver, R. L. (2010). *Satisfaction: A Behavioral Perspective on the Consumer* (2.baskı). London: Taylor ve Francis Group.

- Özer, L., Kazancı, Ş., Yılmazel, S. E., Küpeli, T. Ş., Demiray, D. K., Ozanözgü, A. M., . . . Onuklu, N. N. (2016). *Hizmet Kalitesi ve Modelleme Çalışmaları* (1. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Parasuraman, A., Zeithaml, V. A. ve Malhotra, A. (2005). A Multiple-Item Scale for Assessing Electronic Service Quality. *Journal of Service Research, Volume, 27*(3), 213-233.
- Park, I., Bhatnagar, A. ve Rao, H. R. (2010). Assurance Seals, On-Line Customer Satisfaction, and Repurchase Intention. *International Journal of Electronic Commerce, 14*(3), 11-34.
- Rod, M., Ashill, N. J., Shao, J. ve Carruthers, J. (2009). An Examination of the Relationship between Service Quality Dimensions, Overall Internet Banking Service Quality and Customer Satisfaction. *Marketing Intelligence ve Planning, 27*(1), 103-126.
- Shankar, V., Smith, A. K. ve Rangaswamy, A. (2003). Customer Satisfaction and Loyalty in Online and Offline Environments. *International Journal of Research in Marketing, 20*(2), 153-175.
- Sharma, G. ve Lijuan, W. (2015). The Effects of Online Service Quality of e-Commerce Websites on User Satisfaction. *The Electronic Library, 33*(3), 468-485.
- Sheng, T. ve Liu, C. (2010). An Empirical Study on the Effect of E-Service Quality on Online Customer Satisfaction and Loyalty. *Nankai Business Review International, 1*(3), 273-283.
- Sun, Q., Wang, C. ve Cao, H. (2009). Applying E-S-QUAL Scale to Analysis the Factors Affecting Consumers to Use Internet Banking Services. *International Conference on Services Science, Management and Engineering* (s. 242-245). IITA.
- Wolfenbarger, M. ve Gilly, M. C. (2003). eTailQ: Dimensionalizing, Measuring and Predicting Etail Quality. *Journal of Retailing* (79), 183-198.
- Yamamoto, G. T. (2013). *E-Ticaret Kavramlar Gelişim ve Uygulamalar* (1. baskı). İstanbul: Kriter Yayınevi.
- Yapraklı, Ş. ve Yılmaz, M. K. (2008). İnternet Bankacılığı Hizmeti Kullanıcılarının Hizmet Kalitesi Algılarının Tatmin ve Bağlılık Düzeyleri Üzerindeki Etkisi: Akademik Personel Üzerinde Bir Uygulama. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 24*(1), 137-161.
- Yaraş, E. ve Aytaç, M. B. (2016). Analyzing factors distinguishing e-buyers from brick and mortar buyers. *Journal of Internet Applications and Management, 7*(1), 5-19.
- Yıldız, S. ve Çizel, B. (2017). Web Tabanlı Seyahat Aracılarını Kullanan Akademik Personelin Elektronik Hizmet Kalitesi, Memnuniyet ve Sadakat İlişkinin İncelenmesi. *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14*(1), 33-47.

- Yıldız, S. ve Karadirek, G. (2014). Elektronik Hizmet Kalitesi Algılamaları: Bireysel İnternet Bankacılığı Kullanıcıları Üzerine Bir Uygulama. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi* (10), 303-329.
- Yoo, B. ve Donthu, N. (2001). Developing a Scale to Measure the Perceived Quality of An Internet Shopping Site (SITEQUAL). *Journal of Electronic Commerce*, 2(1), 31-47.
- Yükselen, C. (2007). *Pazarlama: İlkeler, yönetim, örnek olaylar* (6. baskı). Ankara: Detay Yayıncılık.
- Zeithaml, V. A., Parasuraman, A. ve Malhotra, A. (2002). Service Quality Delivery Through WebSites: A Critical Review of Extant Knowledge. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 30(4), 362-375.

TANZİMAT DÖNEMİ İKTİSAT-YÖNETİM İLİŞKİSİNİN İDARİ REFORM SİYASETİNE YANSIMALARI: HUKUK, MALİYE VE MÜLKİYET İLİŞKİLERİ ÇERÇEVESİNDE BİR DEĞERLENDİRME*

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Sinan SUNAR

Reflections of the Economics-Management Relationship in the Tanzimat Period on Administrative Reform Policy: An Assessment in the Framework of Law, Finance, and Property Relations

Yazar(lar) / Author(s)
Sinan SUNAR¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 16/09/2022
Makale Kabul Tarihi : 14/10/2022

Anahtar Kelimeler:
Tanzimat Dönemi, İdari Reform, Hukuk, Maliye, Mülkiyet

ÖZ

19. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren hızlanan reform süreci Tanzimat Dönemi'yle birlikte önemli bir boyuta ulaşmıştır. Öncelikle yönetim düşüncesindeki değişimle birlikte Klasik Dönem'de padişahın şahısla bütünleşik bir meşruiyet anlayışı temelinde oluşturulan devlet ve onun bahsettiği statülerle meydana gelen toplumsal ilişkiler yerini merkezî bürokrasinin etkinliği ve onların çıkardığı kanun ve nizamnameler ölçüsünde oluşan meşruiyet ve toplumsal ilişkilere bırakmıştır. Böylelikle Klasik Dönem'de padişahın üstlendiği rolü bir anlamda merkezî bürokrasi üstlenmiş ve toplumsal refah ve adaleti sağlamaya çalışmıştır. Bürokrasi bu yeni düzeni meydana getirirken iktisadi gelişme, vergilere merkez olarak el koyma ve kaynakları geliştirme, dış dünyayla uyumlu bir idari yapı oluşturma amaçlarıyla hareket etmiş, reformları da bu çerçevede hayata geçirme uğraşı vermiştir. Çalışmanın amacı Tanzimat Dönemi idari reform siyasetinin hukuk ve maliye ile Osmanlı idari yapılanmasının temelini oluşturan toprak rejiminin dönüşümüne etkilerini ortaya koymaktır. Literatür taraması yönteminden yararlanılan çalışma sonucunda süreci etkileyen en önemli konuların yeni bir üretim ve mülkiyet ilişkileri temelinde oluşturulacak iktisadi sistemle uyumlu idari ve mali sistem ve bunların dünya iktisadi sistemiyle olan eşgüdümünün sağlanması olduğu görülmüştür. Bu bağlamda idari reformlar merkezî bir yapı içerisinde hukuki, mali düzenlemelerle bunların belki de en belirleyici unsuru olan özel mülkiyet ilişkileri temelinde oluşturulmaya çalışılan yeni bir toprak rejimi çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.

* Bu çalışma, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nde Prof. Dr. Özgür ÖNDER danışmanlığında Dr. Sinan SUNAR tarafından hazırlanan "Tanzimat Dönemi İktisat-Yönetim İlişkisinin Siyaset ve İdari Reform Düşüncesi Bağlamında Değerlendirilmesi (1839-1876)" başlıklı doktora tezinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹ Dr., e-posta: sinansunar@hotmail.com, ORCID No: 0000-0003-0765-4106

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 16/09/2022
Accepted Date : 14/10/2022

Keywords:

Tanzimat Period,
Administrative Reform,
Law, Finance, Property

ABSTRACT

The reform process, which accelerated from the second quarter of the 19th century, reached an important dimension with the Tanzimat Period. First and foremost, with the change in the idea of administration, the state, which was formed on the basis of an integrated understanding of legitimacy with the sultan in the Classical Period, and the social relations that emerged with the statuses bestowed upon him, were replaced by the legitimacy and social relations formed within the scope of the efficiency of the central bureaucracy and the laws and regulations enacted by them. Thus, in a sense, the central bureaucracy undertook the role of the sultan in the Classical Period and tried to provide social welfare and justice. While the bureaucracy was creating this new order, it acted with the aim of economic development, seizing taxes as a center and developing resources, creating an administrative structure in harmony with the outside world, and tried to implement the reforms within this framework. The aim of the study is to reveal the effects of the administrative reform policy of the Tanzimat Period on the transformation of the law, finance and the land regime which is the basis of the Ottoman administrative structure. As a result of the study using the literature review method, it has been seen that the most important issues affecting the process are the administrative and financial system compatible with the economic system to be created based on a new production and property relations, and their coordination with the world economic system. In this context, administrative reforms were carried out within the framework of a new land regime, which was tried to be formed based on legal and financial regulations in a centralized structure and private property relations, which is arguably the most determining element of them.

1. Giriş

19. yy Osmanlı Devleti açısından “reformlar yüzyılı” olarak tabir edebileceğimiz bir zaman dilimini temsil eder. Nizam-ı Cedid ile başlayan bu süreç zaman zaman kesintiye uğrasa da II. Mahmud’la birlikte altyapısı hazırlanmış ve Tanzimat’la kapsamlı bir harekete dönüşmüştür. Klasik Dönem yönetim anlayışından önemli bir kopuşu simgeleyen bu dönemde idari yapının reorganizasyonu ile karar ve icra süreçlerinde Avrupa modeli örnek alınarak yeni kurumlar ihdas edilmiş, bu sayede yeni bir toplumsal ve idari yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Yüzyıllar içerisinde özellikle tımar sisteminin bozulmasıyla toplumsal ve idari yapıda belirli değişimler olsa da 19. yy reformlarında rol oynayan temel dinamiğin dış kaynaklı olduğu anlaşılmaktadır. Zira kapitalist iktisadi sisteme eklemlenme süreci reform etkenlerinin başında gelmektedir. Yeni iktisadi düzenin tek tip piyasa talebi bürokrasinin yönetme isteğiyle birleşerek merkeziyetçi bir idareyi ortaya çıkarmıştır.

Yönetimin giderek kanun ve nizam-nâmeler temelinde merkeziyetçi bürokratik bir yapıyla gerçekleşmesi temel unsurlarının da bu kapsamda dönüşmesine neden olmuştur. Tanzimat Fermanı ile hayata geçirilmeye çalışılan idari işlemlerin kanunlara ve onun üstünlüğüne dayandırılması anlayışı bu kapsamdaki düzenlemelerin yeni bir boyut

kazanmasını sağlarken, bürokrasinin merkeziyetçilik anlayışı çerçevesinde vergiler üzerinde tek hak sahibi olmaya çalışması bu alanda da yeni bir anlayışın ortaya konmasını gerektirmiştir. Tüm bu dönüşümler asıl olarak yeni bir iktisadi-mali sistemi oluşturmaya yönelik olmakla birlikte güvence altına alınan özel mülkiyet çerçevesinde gelişecek mülkiyet ve toprak rejimini temel alacaktır. Zira yeni iktisadi sistemin temeli özel mülkiyete dayandırılmış, bunun ancak üstünlüğü kabul edilmiş hukuki düzenlemelerle korunabileceği düşünülmüştür. Merkez de toprağa dayalı bir üretim ilişkisi bulunan bu yapıda mülkiyet ilişkisinde yaşanan değişimle daha çok vergi elde edeceği varsayımı üzerine hareket etmiş ve söz konusu unsurların hepsi bu kapsamda bir dönüşüm yaşamıştır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçiş süreci kapsamındaki hukuki değişim ele alınarak Tanzimat Dönemi'nde gerçekleştirilen kanunlaştırma faaliyetleri açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde maliye alanındaki değişim konu edilmiştir. Burada mali merkeziyetçilik, reformlara kaynak bulma sorunu, bürokrasinin gelirlerde söz sahibi olma ve yeni iktisadi düzenle uyumlu bir mali yapı oluşturma çabaları ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde ise özellikle toprak mülkiyetindeki değişimin yeni iktisadi ve idari düzenle ilişkisi tartışılmıştır.

2. Hukuk Alanında Yaşanan Dönüşüm

Tanzimat'la birlikte gelen reformların en önemli yönü şüphesiz hukuk ve kanunlaştırma ile ilgilidir. Modern merkeziyetçi bürokratik yapılanmanın yönetimde etkin bir konuma gelmesi ile meşruiyetlerini idari ve hukuki düzenlemeler temelinde sağlamalarını gerektirmiş diğer yandan da her yerde geçerli kuralların ortaya konulma gereksinimi oluşmuştur. Yeni iktisadi düzenin ihtiyaçları ve mali yapıyla ilgili ortaya konan amaçlar doğrultusunda yoğun bir kanunlaştırma hareketine girilmiş ve bunlara uygun adli yapılar tesis edilmeye çalışılmıştır. Sorunlara acil çözümler bulma gayreti aynı zamanda ikili/düalist bir yapıyı da ortaya çıkarmış, geleneksel ve modern yapı ve kurallar bir arada yaşamaya devam etmiş, bir anlamda tesis edilmeye çalışılan merkeziyetçi tavırla çelişik bir durum ortaya çıkmıştır.

Yapılan hukuki yeniliklerin en önemli yönü yeni bir idari ve toplumsal yapı oluşturmaya yönelik olmasının yanında yaşanan dönüşümlerle birlikte beliren ihtiyaçları karşılama amacı da taşımaktadır. Bu noktada İslamoğlu'nun (2021: 187-192) hukuki yeniliklere yönelik "siyasi toplum ve piyasa toplumu" ayrımı konunun anlaşılması açısından dikkat çekici bir bakış açısı sunmaktadır. 16. yüzyıldan itibaren kapitalizmin gelişerek yaygınlaşması, mübadele ilişkilerinin giderek artması, merkezî devletlerin ortaya çıkışı, Aydınlanma Düşüncesi ile bağlantılı olarak insanın Tanrı, doğa ve eşya ile

olan ilişkisinde yaşanan değişim gibi gelişmeler önceki toplumsal yapıyla bir kopuş meydana getirmiş ve siyasi bir mantıktan piyasa mantığının hâkim olduğu bir toplumsal yapıya geçiş yaşanmıştır. Siyasi toplumlar, iktisadi ve toplumsal yapının hâkim grupların gelir ve meşruiyet amaçları çerçevesinde düzenlendiği toplumken; piyasa toplumu, piyasaya yönelik mübadele ilişkileri ve bu ilişkileri düzenleyen merkezî bir devletin vergi ve meşruiyet amaçları ile şekillenen toplumdur. Bu ayrım Osmanlı Devleti için 19. yy. öncesi ve sonrası olarak ayrılabilir. Siyasi toplum ve piyasa toplumu ayrımı özel mülkiyetin bir mücadele alanı durumuna gelmesine koşut olarak gelişmiş ve farklı ülkelerde farklı zaman dilimleri içerisinde meydana gelmiştir. Burada devlet mücadele alanını düzenleyen bir mekanizma olarak görülmekte ve hukuk da devletin meşru gücünün bir dayanağı olarak siyasi mücadelelerin merkezinde yer almaktadır. Böylelikle siyasi toplum yapısından piyasa toplumuna geçişte hukuk, dönüşümün gerçekleştiği bir mücadele alanı olarak tanımlanmaktadır. Bu anlamda siyasi toplum yapısında hukuk genel olarak çelişkilerin uzlaştırıldığı bir alanken piyasa toplumunda merkezî idari yapı ve iktisadi güçlerin bir aracı konumuna gelmekte, kurallar çıkarlar doğrultusunda bir oluşumu zorunlu kılmaktadır. Diğer yandan iki toplumsal yapı arasında hukuk kuralları açısından yapısal farklılıklar göze çarpmaktadır. Piyasa toplumlarında genel ve soyut bir yapıya sahip olan kurallar idari ve iktisadi alanın ayrıldığı bir yapıya sahiptir ve bu alanları kamu hukuku ve özel hukuk kuralları düzenlemektedir. Ancak bu iki alanın yaşadığı çatışmalar neticesinde söz konusu kurallar da sürekli bir değişim içerisinde. Siyasi toplumlarda ise kamu hukuku ve özel hukuk ayrımı yoktur ve çatışma alanlarını uzlaştırma işlevi doğrultusunda izinler, yasaklar ve bu kapsamda geliştirilen çözümlerden oluşmaktadır. Genel ve soyut nitelikte değildir. Zira Klasik Dönemde uygulanan farklı bölge ve grupların farklı vergi mükellefiyetliklerine sahip oluşu bu noktadaki en çarpıcı örnektir.

Tanzimat bu anlamda bir değişimi ve kopuşu temsil etmektedir. Ortaya koyduğu genel kaideler ve gerçekleştirdiği kanunlaştırma faaliyetleri ile yeni bir idareyi ve toplumsal hayatı şekillendirmeye çalışmıştır. Veldet (1940: 143), kanunlaştırmayı (codification); toplumsal düzeni sağlayan hukuki kuralları “etrafli ve sistemli kanunlar hâlinde tespit etme hareketi” olarak tanımlamış ve bu dönemde gerçekleşen kanunlaştırma hareketinin sebeplerini dört başlık hâlinde açıklamıştır (1940: 165-169). Birincisi Avrupa’da ortaya çıkan rasyonalizm ve doğal hukuk hareketlerinin etkisidir. Liberal fikirleri ihtiva eden bu hareketler Tanzimat Fermanı’ndaki can ve mal güvenliği ile eşitlik ilkesine yapılan vurguda kendini göstermiştir. Ancak fikri bir tesirden çok Avrupa devletleri arasında meşruiyete sahip olma çabasıyla açıklanabilir. İkinci olarak Avrupa’daki sistematik hukuk ilmi ve düşüncesinden etkilenilse de genel olarak hazır kanunların aktarımı yoluna gidilmiştir. Değişen toplumsal ve iktisadi yapı da bu

dönemdeki kanunlaştırma hareketlerinin en önemli sebepleri arasındadır. Çünkü yeni iktisadi düzenle yeni ihtiyaçlar hasıl olmuş ve kanunlaştırma vasıtasıyla kurulacak yeni bir idari yapı zorunlu hale gelmiştir. Kanunlaştırmanın iktisadi sebeplerinin yanında siyasi sebepleri de söz konusudur. Bunlardan ilki kanunlar vasıtasıyla merkezîyetçi bir idari yapı kurarak ülkede tam anlamıyla bir hakimiyet tesis etmek ve özellikle taşradaki karışıklıkları ortadan kaldırarak padişahın otoritesini yeniden kurmaktır. Diğer yandan Avrupa devletlerinin yaptığı baskılar, Müslüman ve gayrimüslim tebaa arasında tam bir eşitlik sağlanmasına yönelik tazyikler bu dönemin kanunlaştırmalarının en belirleyici sebepleri olmuştur. Yeni iktisadi ilişkilerin mevcut kanunlarla yürütülemeyecek olması, idari düzensizliğin halk nezdinde sebep olduğu güvensizlik ve merkezîyetçi idari yapılanmanın rasyonel yasal düzenlemelere ihtiyaç duyması ile kanunlaştırma önemli bir ivme kazanmıştır. Tanzimat Fermanı'nda yeni kanunlara duyulan ihtiyaca vurgu yapılmış ve kanun kavramı üst bir noktaya taşınmaya çalışılarak "hukuki meşruluk ve kanunilik" ilkeleri belirleyici özelliğe sahip olmuştur (Tanör, 2020: 98).

Kanunlaştırmalar bu dönemde genel olarak kamu hukuku ve özel hukuk olarak modern bir ayrıma tabi tutabileceğimiz alanlarda gerçekleşmiş ve bunlar da ceza hukuku, toprak ve mülkiyet hukuku, ticaret hukuku ve medeni hukuk konularını içermiştir. Kanunlaştırmalarda üç tür usul izlendiği görülmektedir. Bunlardan ilki yerli kanunlar ya da mevcut kanunların modern usullerle yeniden ele alınmasıdır ki 1840 ve 1851 yıllarında çıkarılan ceza kanunları, 1858 tarihli Arazi Kanunnâmesi ve 1869 ve 1876 yıllarında bölümler hâlinde hazırlanan Mecelle'dir. Resepsiyon yani yabancı devletlerin kanunlarının çevrilerek yürürlüğe konması usulü ile ise genel olarak ticari ve iktisadi alandaki düzenlemeleri içermektedir. Bunlar 1850 tarihli Ticaret Kanunnâmesi, 1861 tarihli Usul-i Muhakeme-i Ticaret Nizamnâmesi, 1863 tarihli Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi ve 1869 tarihli Tabiiyet-i Osmaniye Kanunudur. 1858 tarihinde yürürlüğe giren Ceza Kanunnâmesi ise karma usul ile hazırlanmıştır (Gayretli, 2008: 96).

Tanzimat Fermanı'nda can, mal, ırz teminatı, müsadere uygulamasının kesin olarak kaldırılacağı, cezai konularla ilgili yargılama gerçekleştirilmeden infazın uygulanamayacağı gibi ceza kanununa temel teşkil edecek konular sıralansa ve bir ceza kanunu hazırlanarak yürürlüğe konulacağı belirtilse de ceza hukukuna ilişkin çalışmaların II. Mahmud döneminde bir anlamda Tanzimat'a hazırlık olarak gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu noktada müsadere kaldırılmasıyla başlayan süreç, 1838'de ulema ve memurlar için çıkardığı iki ceza kanunnâmesi ile siyaseten katli de ortadan kaldırmıştır. Yalnızca memur ve ulemayı kapsamına alan bu kanunnâmelerde yazılı suçları işleyenler yine aynı metinde öngörülen cezalara çarptırılabilirdi. Ancak tüm vatandaşları kapsayan bir ceza kanunnâmesi Tanzimat Fermanı'nın ilanından yaklaşık yedi ay sonra 1840 yılında yürürlüğe girmiştir (Bozkurt, 1996: 96-97). Tanzimat hükümlerini

uygulamak adına çıkartılan ilk kanun olma özelliği taşıyan ceza kanunu bir komisyon tarafından hazırlanmasının yanında şer'î ve örfî hükümleri birleştirmesi bakımından da önemli bir metindir. Fakat uygulamada yaşanan sorunlardan dolayı beklentiyi karşılayamamış ve 1851 yılında Meclis-i Vâlây-ı Ahkâm-ı Adliyye tarafından yeni bir ceza kanunu (Kanun-u Cedid) hazırlanarak yürürlüğe konmuştur. Genel olarak İslam hukukuna dayandırılan söz konusu kanunun da beklenen neticeyi vermemesi üzerine Cevdet Paşa başkanlığında oluşturulan bir komisyonun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanunu baz alarak hazırladığı 1858 tarihli Ceza Kanunnâme-i Hümayunu yürürlüğe girmiştir (Bozkurt, 1996: 99-100). Burada beklentilerin karşılanmaması genel olarak dış sebeplere ilişkindir. Çünkü hazırlanan ilk iki ceza kanunu İslam fıkhî hükümlerine dayanmakta, bu durum da gayrimüslim tebaanın ayrıcalıklı bir konuma gelmesini isteyen Batılı devletleri memnun etmemekteydi. Islahat Fermanı'nda ceza ve ticaret kanunu ile karma mahkemelerin yargılama usulü ile ilgili kanunların hızlı bir şekilde hazırlanarak yürürlüğe konulacağı vaadi nedeniyle hemen bir danışma kurulu oluşturulmuş, Avrupa devletlerindeki kanunların süratle tercüme edilerek uygulamaya konması kararlaştırılmıştır (Gülsoy, 1999: 188). Avrupa'dan birçok ülkenin kanunları örnek alınmışken genel temayül Fransa hukukuna olmuş, 1858 tarihli Ceza Kanunu da bu anlayış çerçevesinde benimsenmiştir (Davison, 2021: 146).

İktisadi liberalizmin yapılan ticaret antlaşmalarıyla uygulanmaya başlaması yabancı tüccarların ülkeye akın etmesine neden olmuş, zamanla çıkan ticari anlaşmazlıklara nasıl ve hangi mercilerin bakacağı bir sorun hâline gelmiştir. Bunun için özel yargı kuruluşlarına ihtiyaç hasıl olmuş ve Tanzimat sonrası adli teşkilatta yapılan ilk reform 1840 yılında Ticaret Meclisi'nin kuruluşuyla gerçekleşmiştir (Ekinci, 2004: 50). 1847 yılında Müslüman, gayrimüslim ve yabancılardan oluşan Karma Ticaret Mahkemesine dönüşen bu yapı ilginçtir ki bir ticaret kanunu olmadan Avrupa teamülleri çerçevesinde işlem yapmıştır. Bu alandaki eksikliğin giderilmesi için 1850 yılında Kanunnâme-i Ticaret, 1807 tarihli Fransız Ticaret Kanununun belirli bölümleri çevrilerek yürürlüğe konulmuştur. Özel hukuk alanında yayınlanan ilk kanun olma özelliğinin yanında yabancı devletlerin kanunlarından çevrilerek yapılması bakımından da ilktir (Tahiroğlu, 1985: 595). Yargılama usulü konusunda çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle 1861 yılında Usul-ü Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi çıkarılmış ve bu metin de Fransız Ticaret Usul Kanununun çevrilmesiyle elde edilmiştir (Bozkurt, 1996: 152). 1863 yılında da Fransız Ticaret Kanununun deniz ticaretiyle ilgili bölümü tercüme edilerek Ticaret-i Bahriye Kanunnâmesi yayımlanmış ve böylece Fransız Ticaret Kanununun tüm bölümleri resepsiyon yoluyla iktibas ettirilerek yürürlüğe konmuştur (Gayretli, 2008: 194).

Tanzimat Dönemi'nde yapılan kanunlaştırma işlemlerinden ikisi ihtiva ettiği özellikler bakımından diğerlerinden ayrılmaktadır. Bunlardan ilki 1858 yılında kabul edilen Arazi Kanunnâmesidir. Hazırlanma usulü bakımından Batılı tekniklerden yararlanılmakla birlikte içerik olarak tamamen milli özellikler taşımaktadır. Cevdet Paşa'nın başkanlığında bir komisyon tarafından hazırlanan kanun, teknik özellikler açısından Osmanlı'nın arazi esaslarını düzenleyen önemli bir metindir. Diğerisi ise yine Cevdet Paşa'nın ismiyle anılsa da aynı şekilde bir komisyon marifetiyle hazırlanan Mecelle'dir. 1869-1876 yılları arasında hazırlanan Mecelle aynı Arazi Kanunnâmesinde olduğu gibi Batı teknikleri çerçevesinde ancak milli özellik ve içerikte hazırlanan bir medeni kanun olarak tanımlanmaktadır (Aydın, 2020: 324).

Tanzimat Dönemi'nin iki temel metni olan Tanzimat ve Islahat Fermanları hukuki alanda gerçekleşen reformlara da kaynaklık etmiştir. Fermanlardaki vaat ve taahhütler hukuk düşüncesindeki dönüşümle birlikte kanunlaştırmaların genel çerçevesini belirlemiştir. Klasik Dönemde adalet merkezli düzen, yerini terakkiye bırakmış ve kanunlaştırmalar bu yönde gerçekleştirilmiştir. Değişen iktisadi ilişkilerle birlikte toplumsal ve idari yapının ihtiyaçları hukuki anlamda yenilikleri zorunlu kılmıştır. Özellikle iktisadi ilişkileri düzenleyen kanunların tamamının yabancı ülkelerden resepsiyon yoluyla aktarılarak yürürlüğe konulması, bu alandaki bağımlılığı pekiştirmekle birlikte kapitalist dünya sistemine entegrasyonu da sağlayan hukuki altyapıyı oluşturmuştur. Piyasa toplumunun gereklerine göre dizayn edilen hukuki işlemler kapitalizmin yayılmasını sağlarken devletin idari etkinliğinin de azalmasına neden olmuştur. Yeni ihtiyaçlar doğrultusunda ihdas edilen yargısal kurumların teşekkül biçimleri ve yargılama usullerine dair esaslar devletin egemenliğine gölge düşüren durumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şer'î mahkemelerin yanında ticaret mahkemesi ve nizamiye mahkemeleri gibi yapıların bulunması bu alanda bir ikiliğe sebep olmakla birlikte yeni çıkarılan kanunların düzenlemediği alanların şer'î hükümlerle doldurulmaya çalışılması düzensiz bir yapı ortaya çıkarmıştır. Bu durumlara rağmen yukarıda zikredilen bazı kanunların milli esaslar göz önünde bulundurularak hazırlanması bir anlamda bürokrasinin direnişinin bir göstergesi olsa da idari etkinliği arttırıcı bir nitelik teşkil ettiği söylenemez.

3. Maliye Alanında Yaşanan Dönüşüm

Tanzimat Dönemi'nde yaşanan en önemli değişimlerden biri de maliye alanında gerçekleştirilmiştir. Oluşturulmaya çalışılan modern devlet yapılanması ve bürokratik anlayış çerçevesinde benimsenen merkeziyetçiliğin mali alana yansması mali merkeziyetçilik şeklinde olmuştur. Bu alandaki düzenlemelerle amaçlanan husus tüm

ülke sathında uygulanacak yeni bir vergi sistemi ortaya koymak ve mali olarak da her bölgeyi kontrol altında tutmaktır. Zira mali olarak hükmedilmeyen alanlara idari olarak da hükmetmek mümkün değildir ki önceki dönemlerde yaşanan tecrübeler dönem bürokratlarının da malumdur. Ayrıca girişilen yoğun reformlar nedeniyle ciddi finansal kaynağa ihtiyaç duyulmuş ve hazinenin her anlamda gelirlerini artırması gereği de mali anlayıştaki değişimde önemli rol oynamıştır.

Diğer birçok yenilikte olduğu gibi mali alandaki yeniliklerin hazırlıkları da II. Mahmud Dönemi'nde yapılmaya başlanmıştır. Geniş çaplı nüfus sayımı, arazi ve hayvan varlığını belirlemeye yönelik çalışmalar ve vakıfların tek bir merkezden yönetilmesi usulü bu dönemde gerçekleştirilen mali merkeziyetçiliğe yönelik atılan önemli adımlardır. Yine Maliye Nezareti bu dönemde kurulmuş, çoklu yapıdaki hazineler ile gelir ve giderlerin tek elde toplanması, taşradaki vergilendirme sisteminin de yine bir merkezden yönetimini sağlayarak yolsuzlukları önlemek, gelirleri artırarak merkezî mali yapılanmaya bağlamak amaçlanmıştır (Ortaylı, 2017: 476-477). Böylece devlet son iki yüzyıl içerisinde kontrol etme gücünü yitirdiği iktisadi kaynakları yeniden ele alarak dağıtım fonksiyonundaki etkinliğini tesis etmek ve bu kaynakları iktisadi kalkınma ile güçlü bir merkezî idare oluşturmak için kullanma çabası içerisinde olmuştur (Güran, 1998: 79).

Tanzimat'a gelindiğinde de bu amaçlar doğrultusunda yeni mali yapıyı oluşturmaya yönelik adımlar daha kapsamlı bir şekilde atılmaya devam etmiş, Ferman'da mali konuların öneminin altı çizilerek vergi adaletini sağlayan bir sistemin oluşturulması, iltizam usulünün kaldırılması hususları üzerinde durulmuş ve bütçeleme anlamında da ilk adım olarak gider bütçesi yapılacağı ifade edilmiştir (Çakır, 2001: 22). Böylelikle mali merkeziyetçilik politikası çerçevesinde vergi hukuku, bütçeleme, örfi vergilerin kaldırılarak yeni vergilendirme anlayışının belirlenmesi, vergilerin aynı değil nakdi olarak tahsil edilmesi yönünde düzenlemeye gidilmesi gibi hususlar Tanzimat ricalince bir hedef olarak belirlenmiştir (Şener, 1990: 22). Tabakoğlu (2016: 678), bu dönemdeki mali politikaların üç ana hedefi olduğunu ifade etmiş ve öncelikle gelir ve serveti ardından da ödeyebilecek herkesi vergilendirmek ve aktif bir mali bürokrasi oluşumunun sağlanmasıyla gelirlerin merkezde toplanmasının amaçlandığını belirtmiştir. Ayrıca gider bütçesi oluşturulması hususunun önemine değinerek giderlerin planlanmış şekilde önceden belirlenmesi ve kanunla onaylanması, harcamaların da buna uygun olarak yapılmasının Ferman'la ortaya konan önemli bir değişim olduğunu vurgulamıştır. Shaw da (1975: 421) Tanzimat bürokratlarının temel mali hedeflerini; vergi yükünü topraktan kentsel servete kaydırmak, dolaylı vergi tahsilatını devletin maaşlı görevlileri tarafından doğrudan gerçekleştirmek, ödeme gücünden bağımsız olarak toplanan vergilerin yerine

kişilerin emlak varlığını ve gelirini dikkate alarak vergilendirmek ve yüzyıllardır tanınan muafiyetlerin çoğunu kaldırmak olarak sıralamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi idari merkeziyetçiliğin oluşumunun temel şartı öncelikle mali merkeziyetçiliğin tesis edilmesidir. Hatırlanacağı üzere iltizam sisteminde mültezimler devlete ödedikleri bedel karşılığında halktan vergi toplama imtiyazını elde ediyor, bu kişiler de alt mültezimlere bu işi aktarabiliyor ve halkla devlet arasında birçok aracı bu sürece müdahil oluyor, devlet zarara halk da zulme uğruyordu. Tanzimat sonrasında bürokratların temel amacı söz konusu bu araçları olabildiğince ortadan kaldırarak vergilerin merkezî hazineye aktarılmasını sağlamak olmuştur (Özbek, 2015: 22). Bunun için iltizam sisteminin kaldırılması, mültezimlerin taşradaki etkinliğinin kırılması amaçlandığından uygulama noktasındaki ilk adımlar mali alanda gerçekleştirilmiş ve bunun için muhassıllık teşkilatı kurulmaya çalışılmıştır. Tanzimat'ın uygulandığı bölgelere 1840 yılından itibaren muhassıl isimli memurlar gönderilmeye başlanmıştır. Doğrudan padişah tarafında seçilerek atanan bu kişiler aynı şekilde yalnızca merkeze karşı sorumluydu ve iltizamın kaldırılması sonucu vergilerin merkezî devlet hazinesine aktarılması ile görevli maaşlı memurlardı. Geniş yetkilere sahip olan bu memurlar yalnızca vergileri toplayarak merkeze aktaran bir göreve sahip değillerdi. Aynı zamanda gittikleri yerlerde Tanzimat'ı anlatarak bir tür propagandasını yapacak, yeni vergilendirme usulünde kullanılması gerekli olan verileri yani nüfus ve arazi tahrirleri, hayvan sayıları ile tüccar ve esnafın yıllık gelirlerinin belirlenmesi görevlerini icra edeceklerdi (Şener, 1990: 38-40).

Büyük umutlar ve geniş yetkilerle ihdas edilen muhassıllıktan beklenen sonuçlar ise elde edilememiştir. Tanzimat reformlarının başarısı bir anlamda üzerlerine yüklenen muhassılların bir kısmı yetkilerini suiistimal etmiş, aralarında halkın isyan etmesine sebep olanlar bile olmuştur. İltizamın kaldırılmasıyla mültezimler ve onlara bağlı birçok kesimin menfaatleri kesintiye uğramış ve bu kişiler de muhassılların başarısız olmaları için çalışmışlardır. Teşkilat yapısı itibariyle de üzerinde tam manasıyla düşünülüp organize edilmediği anlaşılmaktadır. Bulunduğu yerin valisine karşı bir sorumluluğu bulunmaması ancak benzer yetkilere sahip olmaları idari açıdan sorunlar ortaya çıkarmış, mülki idareye göre her eyalet, kaza ve sancağa ayrı ayrı muhassıl atanmış ancak bunlar arasında herhangi bir hiyerarşik bağ bulunmaması, hepsinin doğrudan merkeze bağlı olmaları da ciddi karmaşa oluşturmuştur. Muhassılların vergi tahsilatlarını tek başlarına yapma imkânı bulunmadığından kendilerine yardımcı elemanlar istihdam etmişler, bu da tahsilat için yapılan giderleri artırmıştır. Nakdi ödeme imkânı olmayan köylülerden aynı olarak tahsilat yapılmış ancak ürünlerin depolanması ve zamanında satışının yapılamaması gibi sorunların yanında köylünün tahsilat memurunu beklerken ürünü zayi

olabilmiştir. Dolayısıyla ne de idarenin memnun olduğu bir düzen kurulmuş, iltizama mecburi bir geri dönüş yaşanmıştır (Şener, 1990: 42-44).

İltizamın geri getirilmesi mali merkeziyetçilik politikasından vazgeçilmesine neden olmamış, iltizam sisteminde birtakım değişikliklere gidilerek revize edilmiş ve araçların gücünü kırma çabalarına devam edilmiştir. Önceleri sarraflar ve büyük mültezimler gibi sermaye sahiplerinin üstlenebileceği eyalet şeklindeki büyük birimler hâlinde çıkılan ihaleler gittikçe köy gibi küçük birimlere dönüştürülmüş, açık artırma usulü yerine önceden belirlenmiş bir bedel üzerinden ilgili köyün muhtar ve ihtiyar heyetine verilmesi yönünde adımlar atılarak büyük mültezimlerin gücü kırılmıştır (Özbek, 2015: 29). Muhtar ve ihtiyar heyetine vergi tahsilatı görevinin verilmesi merkezî yönetimin idari etkinliğinin köylere kadar ulaşmasını sağlarken ucuz bir yerel denetim mekanizması da oluşturulmuştur (Özbek, 2015: 32). Böylece iltizam sistemini tamamen kaldırmakta başarılı olamayan Tanzimat ricali sistemi önemli ölçüde değişime tabi tutarak merkezî mali yapı içerisinde işlev görmesini sağlamıştır (Özbek, 2015: 47).

Mali merkeziyetçilik politikası çerçevesinde gerçekleştirilen dikkat çekici bir diğer uygulama da padişah ve hanedan üyelerinin özel gelirlerinin hazineye aktarılarak kendilerine maaş tahsis edilmesidir. Bu kapsamda padişaha aylık 12.500 kise maaş bağlanmış ve buradan sarayların tefrişat ve onarımı, özel olarak yaptıracığı binaların ve özel hediyelerin giderleri gibi harcamaların karşılanması öngörülmüş, mutfak masraflarının dahi bu tahsisattan karşılanması kararlaştırılmıştır. Böylelikle padişah ve hanedan üyeleri Tanzimat'la birlikte yalnızca siyasi değil mali olarak da sınırlandırılmıştır (Cezar, 1986: 289-290). Bu durum aynı zamanda iktidar ilişkilerindeki değişimin önemli bir boyutunu teşkil etmiş, merkezî bürokrasinin etkin konumunun bir göstergesi olarak padişah, tahsis eden konumdan tahsis edilen konuma geçirilmiştir.

Maliye uygulamalarındaki tüm bu değişim ve yenilikler bir anlamda siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçişin de yansımalarıdır. Söz konusu uygulamalar modern merkezî devlet yapılanmasının bir gereği olarak hiçbir ayrıma tabi tutmadan eşitlik ilkesi içerisinde tüm vatandaşların mal varlığı ve ödeme imkanına göre vergilendirilmesini öngören genel kamu hukuku ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Önceki dönemlerde tam manasıyla var olmayan bu durum merkezî devlet otoritesinin tüm kesimler üzerinde hissedilmesine neden olmuş, uluslararası sistem içerisinde meşru bir devlet olarak var olma mücadelesi veren ve bunun için reformlar gerçekleştirmek durumunda olan Osmanlı Devleti'nin otokratik bir karaktere bürünmesiyle sonuçlanan bu süreç siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçişte idari yapıda da yaşanan kopmanın en açık göstergesidir (İslamoğlu, 2021: 192).

Kısaca özetlemek gerekirse merkeziyetçi bir idari yapı kurma çabaları ve idari reformların finansmanı sorunu mali merkeziyetçilik politikalarının genel çerçevesini belirlemiştir. Bu yönde merkezî hazine, geniş bir maliye bürokrasisi, örfi vergilerin ve iltizamın kaldırılması ve herkesin eşit vergilendirilmesi gibi pek çok yenilik uygulamaya konmaya, taşradaki otoritelerini özellikle vergi toplama yetkilerinden alan vali ve mültetimler tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Merkezî bürokrasi bu yolla yalnızca taşradaki değil merkezdeki otoritesini de pekiştirmeye çalışmış, padişah ve hanedanın mali bağımsızlığını ortadan kaldırarak bir anlamda kendine bağlamıştır. Her ne kadar önemli bir kısmı başarısız olsa da politikalarda merkeziyetçi anlayışla yeni formüller üretilerek uygulamaların devamı sağlanmıştır. Gerekli altyapı ve yeterli personel olmadan girişilen bu politikalar özellikle vergilerin aynı yerine nakdi toplanma kararıyla iktisadi ilişkilerde paranın yaygınlaştırılmasıyla sağlanmaya çalışılmış fakat sahte paraların tedavülde çoğalması devleti ciddi zarara uğratarak borç sarmalına girmesine ve sonunda mali bağımlılığa sürüklemiştir. Sonuç olarak merkezî bürokrasinin devletin gelir kaynaklarının tamamına hükmetme amacıyla başlattığı süreç mali yönde etkisiz kalmasıyla neticelenmiştir.

4. Toprak Mülkiyetinde Yaşanan Dönüşüm

Osmanlı devlet yönetiminin temel unsurlarından olan toprak rejimi kuruluştan itibaren gerek üretim ve mülkiyet gerekse de yöneten-yönetilen ilişkilerinin temel belirleyicisi olmuştur. Klasik Dönemde idari, mali, askeri ve iktisadi hemen tüm alanların üzerine bina edildiği tımar sisteminin 16. yüzyıldan itibaren bozulmaya başlamasıyla ortaya konan yeni modeller devlet otoritesinin azalmasıyla birlikte hukuki olmasa da fiilî olarak farklı mülkiyet ilişkilerinin doğmasına ve zamanla yerleşmesine neden olmuş, böylelikle idari, siyasi ve iktisadi ilişkiler farklı bir boyut kazanmıştır. Tanzimat'la birlikte söz konusu ilişkiler dünya ekonomisiyle bütünleşme ve merkezî devlet yapılanması çerçevesinde düzenlenmeye çalışılmıştır.

Toprağın mülkiyetine dair tartışmalar 19. yüzyılda Osmanlı'nın temel meselelerinden birini teşkil etmiştir. Özellikle mîrî arazinin kullanımı ile ilgili konular yalnızca ülke içinde değil uluslararası alanda da Osmanlı'ya baskı yapılmasına neden olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan isyanlar bağımsızlık taleplerinden ziyade toprağın mülkiyet hakkı ve vergilendirmelerle ilişkilendirilirken dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecinde önem kazanan ve değişime uğrayan üretim ilişkilerinin mülkiyet anlayışı dolayısıyla da toprak rejiminin değişimi açısından önemli etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır (Kenanoğlu, 2006: 108). Bu noktadaki en önemli adım reformların temel metni olan ve liberal fikirlere yakınlığıyla dikkat çeken Tanzimat Fermanıyla atılmış mal,

can ve ırz güvenliği anlayışı ortaya konmuş, mal güvenliği ve mülkiyet özgürlüğü sağlanmadıkça insanların kendilerini ülkenin bir ferdi olarak hissetmeyeceği ve ülkenin gelişimine katkı sağlamak adına mallarını verimli kullanmayacakları vurgulanmıştır (İslamoğlu, 2000: 40). Özel mülkiyete hukuki bir temel oluşturan bu yaklaşım yeni bir iktisadi düzen ve toplumsal yapı oluşturmaya yönelik değişimin resmî bir ilanı olmuş, 1840'lı yıllardan itibaren de birtakım düzenlemelere gidilmiştir.

Şüphesiz bu alandaki en kapsamlı düzenleme 1858 Arazi Kanunnâmesi'dir. Ancak öncesinde yapılan değişiklikler adeta Kanunnâme'nin hazırlığı niteliğinde olmuştur. Bu süreçte herkesin emlak ve arazisine serbest bir şekilde sahip olacağı ve istediği gibi tasarrufta bulunabileceği, kimsenin bir başkasına ait araziye haksız bir şekilde işgal edip kullanamayacağı bir hatt-ı hümayunla ilan edilmiştir (Gökbilgin, 1967: 106). 1845 yılında yayınlanan bir kanunla üç yıl boyunca ekilmeyen arazinin sahibinin elinden alınarak tapu ile taliplilere verilmesi kararlaştırılmıştır (Barkan, 1940: 358). 1847 yılında yayınlanan bir kanunla o zamana kadar yalnızca erkek evlatlara miras hakkı veren düzenleme değiştirilmiş, kız evlatlara da babalarından kalan araziler üzerinde mirasa sahip olma hakkı tanınmıştır. Ardından bu hak daha da genişletilerek yalnızca babadan değil anadan intikal eden emlakler üzerinde de miras alma ve bırakma hakkına sahip olmaları düzenlenmiştir (Gökbilgin, 1967: 106-108). 1847 yılında yayınlanan bir başka nizamnâme şahıslara tasarrufları altındaki topraklara tapu alabilmelerini düzenlemiş ve bu süreçte özel mülkiyete yönelik en önemli adımlardan biri atılmış olmakla birlikte âyanların gücü de bir anlamda kanunla teminat altına alınmıştır (Barkan, 1940: 360-361). 1849 yılına gelindiğinde toprak rejimine dair birçok düzenleme olması ve eski uygulamaların önemli ölçüde kaldırılması nedeniyle Şeyhülislam Arif Hikmet Efendi söz konusu değişiklikleri bir araya getirmiş ve özet niteliğinde bir risale hazırlamıştır (Sencer, 1962: 163). Bunun gibi daha birçok düzenleme ve değişiklik yapılmış ve sonunda bir kanunnâme hazırlanması zorunlu hale gelmiştir.

Meclis-i Âlî-i Tanzimat'ta Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında Tahsin, Arif ve Seyyid Mehmet Rüşdü Beylerden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanan Arazi Kanunnâmesi gerekli inceleme ve onay süreçlerinin ardından 1858 yılında yürürlüğe girmiş, bir mukaddime, üç bab, altı fasıl ve yüz otuz iki maddeden oluşmuştur (Aydın, 1991: 347). Kanunun hazırlanma gerekçesinin açıklandığı raporda tımar sistemiyle birlikte sipahiliğin de kaldırılmasının devletin idari ve mali yapılanması üzerinde önemli değişikliklere gitme zorunluluğu ortaya çıkardığı, bu gibi sebeplerden dolayı mevcut duruma uygun olarak yeni bir arazi kanunnâmesi yapılması gerektiği ve yürürlükte olan düzenlemelerin "*ilcây-i vakt ü hâle göre icrây-ı tâdilâtı lâzım gelmiş...*" (zamanın zorlaması ve gereklerine göre düzenlenmesi) olduğu belirtilmiştir (Barkan, 1940: 371).

Genel olarak daha önce arazi ile ilgili yapılan düzenlemelerin bir araya getirilerek modern usullerle tek bir kanun hâlinde hazırlanması olarak görülen Arazi Kanunnâmesi içerisinde bir takım önemli yenilikler de barındırmıştır. Eyaletlere göre farklılık gösteren uygulamaların ortadan kaldırılarak tüm ülkede tek bir kanunun geçerli olacağı bir uygulama olması merkeziyetçiliğin bu alandaki yansıması olmuştur. Diğer yandan önceki toprak rejimindeki mîrî araziyle ilgili vazifeler tımar ve zeamet sahipleri, mültezimler ve muhassıllardan alınarak memurlara verilmiş, önceki görevlilerin verdiği arazi senetleri yerine devletçe düzenlenen tapu sistemine geçilmesi kararlaştırılmış ve kişisel tasarruf esası kabul edilmiştir. Ayrıca topraklar yeniden tasnif edilerek arazi-i memlûke (mülk arazi), arazi-i mîrîyye, arazi-i mevkufe (vakıf arazi), arazi-i metruke (mera gibi kamunun ortak kullanımına ait arazi) ve arazi-i mevat (üzerinde zirai faaliyet yapılmayan boş arazi) olmak üzere beş grupta ele alınmıştır (Cin, 1978: 23-25).

Kanunnâmenin en dikkat çeken özellikleri merkeziyetçi ve liberal nitelikler taşımasıdır. Aslında en başta yukarıda zikredilen yeni tasnifle toprakların beşe değil esas olarak iki sınıfa ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Çünkü vakıf arazilerin bir kısmı devlet toprağı olan ancak vakıfların tasarrufunda bulunan yerlerken bir kısmı özel mülktür. Metruke ve mevat araziler de netice itibarıyla devlete ait araziler olarak görülebileceğinden kalan kısımlar özel mülk olarak adlandırılabilir arazilerdir ve kanun esas itibarıyla özel ve devlet mülkü olmak üzere iki sınıfta arazi tanımlamakta ve bir anlamda özel mülk araziye hukuki bir güvenceye de kavuşturulmaktadır (Barkan, 1940: 373-374). Özellikle Kanunnâmenin 8. maddesi özel mülkiyete ilişkin önemli ibareler barındırmaktadır. Söz konusu maddede *“bir karye ve kasabanın bütün arazisi toptan olarak ahâlisinin heyeti mecmuasına ihale ve tefviz olunmayıp, ahâliden her şahsa başka başka arazi ihale olunarak keyfiyet-i tasarruflarını mübeyyin yedlerine tapu senetleri i'tâ olunur.”* denilmektedir (Barkan, 1940: 375). Ancak 19. yy.da Osmanlı'daki mülkiyet ilişkilerinin değişimine dair tartışmalar özelde bu maddenin genelde de Arazi Kanunnâmesinin gerçekten özel mülkiyetin önünü açıp açmadığı noktasında düğümlenmektedir. Konuyla ilgili Barkan (1940: 379), kanunnâmenin köylüye toprağı üstünde istediğı şekilde tarım yapabilmesi, istediğı ürünü ekmesi ya da ektirebilmesi, arazisi üzerinde kendiliğinden yetişen ağaçlardan dahi öşrünü vermek şartıyla yararlanabilmesi ve başkalarının yararlanmasını engelleyebilmesi gibi tanıdığı haklarla tam mülkiyete yakın bir düzenleme getirdiğini; ancak tarlaların üç sene üst üste ekilmemesi, memurdan izin alınmadan ağaç dikilip bağ ve bahçe tesis edilememesi, bina yapılamaması gibi kısıtlamaların mutlak mülkiyeti engellediğini savunmaktadır. Sencer de (1962: 165) yukarıda zikredilen 8. maddeyle arazi üzerindeki mutlak bireysel tasarruf hakkının tanındığını ve mera gibi ortak kullanım alanlarının bu kapsamın dışında bırakıldığını belirterek yine 130 ve 131. maddelerle de bir köyün tüm arazilerinin bir ya

da birkaç kişi üzerine kaydedilmesinin yasaklandığını, böylelikle köylüyü âyanlara karşı koruma siyaseti izlendiğinin anlaşıldığını ifade etmekte ve Barkan'ın bahsettiği kısıtlamalara dikkat çekerek bireysel tasarrufun mutlak bir özel mülkiyeti sağlamadığını vurgulamaktadır.

Konuyla ilgili Aytekin'in (2009: 936-938) sunduğu analiz ise oldukça dikkat çekicidir. Kanunnâmenin modern burjuva hukukunun temel özelliklerinin çoğuna sahip olduğunu iddia eden Aytekin, 8. maddeyi kanunun temeli olarak görmekte, açıkça bireyi arazi hukukunun en temel konusu olarak tanımladığını ve geri kalan tüm maddelerin bu temele dayandığını belirtmektedir. Toplu arazi kaydı yasağı ayanların gücünü kırmaya çalışmaktan çok bireyi ön plana çıkarmayı hedeflemekte, bunun için de toplu varoluş biçimlerini reddetmektedir. Arazi kullanımına getirilen sınırlamaların özel mülkiyetin tanınıp tanınmamasıyla ilgisiz olduğunu ifade eden Aytekin, modern mülkiyet kavramı açısından arazinin kullanımının; satılması, satın alınması ve devredilmesinden daha az önemli olduğunu, kişisel tasarruf ile özel mülkiyet arasında zorunlu bir bağlantı olmadığını söylemektedir. Kanunnâmenin Tanzimat öncesi toprak rejiminin bir devamı olduğu, devletin toprak üzerindeki mutlak mülkiyetini devam ettirebilmek için özel mülkiyeti tanımadığı ve arazi sahiplerine kısıtlamalar getirdiği iddialarına da karşı çıkmış ve yapılan doğru analizle kanunnâmenin bu alanda bir kopuşu temsil ettiğinin anlaşılacağını belirtmiştir. Bu konudaki iddiaların temelini oluşturan arazi üzerinde yapılacak değişikliklere dair işlemlerin memurlardan izin alınması şartına bağlanması belirsiz bir niteliktedir ve iznin kimden alınacağı kanunda açıklanmadığı gibi bir formaliteyi yerine getirme amaçlı oluşturulduğu intibayı bırakmaktadır. Zira sayılan bütün bu işlemler o dönem bürokratik yapılanmasının altından kalkamayacağı kadar geniştir. Getirilen üç yıl yasağı da devletin mülkiyet üzerindeki hak iddiasıyla değil ancak üretimde devamlılığı sağlamaya yönelik bir adımdır. Çünkü Osmanlı Devleti kuruluşundan itibaren tarımsal üretime dayalı bir yapıya sahip olmuş ve bu durum hem toplum hem de yönetici sınıf için hayati önem arz etmiştir. Kanunnâmenin 9. maddesinde tahıl üretilen arazinin başka bir amaçla kullanılmasının yasaklanması bu iddiayı güçlendirmektedir. Tüm bu sebeplerden dolayı belirtilen kısıtlamaların özel mülkiyete izin vermediği iddiasına karşı çıkan Aytekin, asıl önemli olanın toprağın serbest dolaşım özgürlüğü olduğunu ve Kanunnâmenin bu durumu sınırlamaktan çok genişletmeye yönelik birçok madde içerdiğini iddia etmiştir.

Diğer yandan kanunnâme ile kişilere tapularıyla birlikte toprakların verilmesinin özel mülkiyetin ortaya çıkışını göstermediğini iddia eden görüşler de mevcuttur. Bu durum 19. yüzyılda Osmanlı'nın güttüğü iskân politikasının bir sonucu olarak görülmekte, dönem itibarıyla tarımsal üretimin artması ile özel mülkiyet arasında bir bağlantı olmadığı, uygulamanın tamamen üzerinde yerleşim olmayan topraklarla sınırlı

olduğu ve gönüllülük esasına dayalı iskanı teşvik etme amaçlı gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Tapular da mutlak mülkiyetin bir göstergesi değil, arazinin işlenmesi şartına bağlı olarak tasarruf hakkını ifade etmektedir. Bu durum da yalnızca devletin gelirlerini artırmaya yönelik uygulamaların bir sonucu olarak görülmektedir (Arıcanlı, 1998: 133-134). Şüphesiz devletin mali kaygıları kanunnâmenin önemli bir yönünü oluşturmaktadır. Birçok maddesinde arazilerin memurlarca kaydedilmesi üzerinde durulması, vergi mükelleflerinin tespiti amacı taşıdığı gibi tarımsal üretimi artırma ve istikrarı sağlamaya yönelik adımları da ihtiva etmektedir. Bir yandan üretimin sıkı takibi devletin müdahaleci tavrını ortaya koyarken özel mülkiyete yönelik adımlar da liberal yönü temsil etmektedir. Bu yönüyle kanunnâmenin hem merkantilist hem de liberal görüşleri bir arada barındırdığı söylenebilir (Quatert, 2004: 974-976).

19. yüzyılda Osmanlı'daki mülkiyet ilişkilerinin değişiminin en dikkat çekici yanı modern idari yapılanmayla paralel bir süreç takip etmesidir. Mülkiyete dair kuralların toplumsal kesimler arasındaki mücadele alanıyla birlikte şekillendiği ve bunların devletin idari yapılanmasını belirleyen en önemli etkenlerden biri olduğu düşünüldüğünde Osmanlı'daki merkezî bürokratik yapının özel mülkiyeti oluşturma çabasıyla modern merkezî yapıyı tesis etmeleri birbirleriyle doğrudan ilişkilidir. Şöyle ki 19. yüzyılda oluşturulmaya çalışılan özel mülkiyet devletin mali yapılanması ve iktisadi gelişim kaygılarıyla direkt bir bağlantı içerisindedir. Özel mülkiyetin kanunlar tarafından tanınması kişinin iktisadi faaliyetlerinde kendisine güvenlik ve özgürlük alanı oluşturmasını sağlamıştır. İktisadi büyümeye yönelik kaygıların devletin hazinesinin güçlendirilmesi fikriyle kesişmesi merkezî bürokrasinin yeni iktisadi düzenin oluşturulmasında temel bir görev üstlenmesine neden olmuştur. Bu anlamda Osmanlı merkezî idaresi açısından özel mülkiyet en önemli iktisadi kaynak olan toprak mülkiyetiyle ilişkilendirilmiştir. Bunun için bireyin mülkiyete tekil olarak sahip olması öncellenmiş, bu yöndeki düzenlemelerle farklı toplumsal yapıların vergiler üzerindeki haklarının lağvedilmesiyle merkezî idarenin vergiler üzerinde tek hak sahibi olması sağlanmaya çalışılmıştır (İslamoğlu, 2009: 124-125). Arazi Kanunnâmesi'nde belirtilen özel mülkiyet haklarına dair prosedürlerin uygulanması bu alanda merkezî hükümetin kontrolünü sağlamış, kanun metninde arazilerin tesciline ayrı bir önem atfedilerek memurların yetkileri vurgulanmıştır. Toprak mülkiyetine dair tesciller resmi bir komisyon vasıtasıyla gerçekleştirilerek merkezî hükümetin dolayısıyla modern devlet yapılanmasının bir gereği olarak uygulanmıştır (İslamoğlu, 2000: 28). Burada bürokrasinin tescile verdiği önem oldukça dikkat çekicidir. Yalnızca arazinin değil nüfus, gelir ve servet ile ilgili bilgilerin elde edilmesi vergi ve iktisadi kalkınmanın en başta gelen şartı olarak görülmüştür (İslamoğlu, 2009: 132). Temettuat defterlerine kaydedilen bu bilgiler aynı zamanda yaşanan dönüşüme de işaret etmektedir. Örneğin bu defterlere

artık yalnızca vergiye tabi olan ve üzerinde tarımsal faaliyet yapılan araziler değil ailenin sahip olduğu tüm toprak varlıkları kaydedilmekte, bu da toprağın artık yalnızca bir vergi birimi değil aynı zamanda kazanç sağlanan ve iktisadi ilişkilerde değişime sokulan bir varlık olarak kabul edildiğini göstermektedir. Diğer yandan araziler artık çift gibi kavramlarla değil yüzölçümü birimi olan dönüm baz alınarak kaydediliyordu ki bu değişim de merkezî idarenin mülk ilişkilerini kontrol etmede basit usullere ve standartlaştırmaya yönelik bir adım olduğu gibi arazilerin bir ticari değişim nesnesi durumuna gelmesi noktasında liberal yaklaşımların etkisinin de işaretleridir (İslamoğlu, 2009: 134-135).

19. yüzyılda Osmanlı'daki reformların merkezî yönünü teşkil eden mülkiyete dair düzenlemeler bu alandaki iç mücadelelerle dış baskıların etkisinde şekillenmiş, modern devlet yapılanmasının merkezî yönünün oluşturulma çabası ile eş zamanlı gerçekleşmiştir. Söz konusu düzenlemeler merkezî bürokrasinin vergilendirme ve iktisadi kalkınma kaygıları çerçevesinde özel mülkiyete yönelik önemli adımlardır. Tartışmaların merkezindeki Arazi Kanunnâmesi'nin özel mülkiyeti tam manasıyla tesis edip etmediği üzerinde uzlaşa sağlanamamış olsa da en azından özel mülkiyete yönelik altyapıyı hazırladığı açıktır. Her ne kadar kanunnâmede mîrî arazilerin mülke dönüştürülmesini engelleyen hükümler olsa da 1860'lardan itibaren borçlanmaların içinden çıkılmaz bir noktaya gelmesi, bu yıllarda çıkartılan padişah iradeleriyle mîrî arazilerin devlet borçlarına karşılık satılabilmesinin önü açılmış daha sonra şahsi borçlara karşılık olarak da satılabilmesi sağlanmıştır (Barkan, 1940: 386). Ayrıca Islahat Fermanı'nda yabancı sermayeden yararlanılacağına dair taahhüdün bir sonucu olarak görülebilecek yabancılara toprak satışına dair düzenleme, devletin girdiği mali buhranın da etkisiyle 1867'de hayata geçirilmiş ve yabancılar Hicaz bölgesi dışında istedikleri yerden toprak sahibi olabilmislerdir (Ortaylı, 2017: 446-447).

Sonuç olarak kapitalist iktisadi düzenin temel argümanlarından biri olan özel mülkiyet, Osmanlı'da iktisadi ve mali yapının en önemli dayanağı toprakla ilişkilendirilmiş ve modern bürokratik yapılanmanın idari, iktisadi ve mali kaygıları çerçevesinde şekillendiği gibi onu da şekillendiren bir role de sahip olmuştur.

5. Sonuç

Tanzimat Osmanlı Devleti'nin son yüzyılını şekillendiren bir zaman dilimi olmuştur. Bu dönemde kapitalist iktisadi sistemle olan yaklaşma temel bir belirleyici niteliğindedir. Osmanlı'nın sisteme bir çevre ülke olarak katılma süreci idari reformları şekillendirmiştir. İdari reformların merkezinde yeni iktisadi düzenin ihtiyaçları vardır ve hukuk alanında gerçekleştirilen yenilikler de bu temel amaç üzerinde şekillenmiştir.

Dikkat edilirse bu dönemde siyasi toplumdan piyasa toplumuna geçiş sürecinde hukuk alanında yaşanan kamu ve özel hukuk ayrımında özel hukuka dair düzenlemelerin hemen tamamı Avrupa ülkelerinden iktibas ettirilmiştir ki bunlar genel olarak iktisadi ilişkileri düzenlemeye yöneliktir.

Merkeziyetçilik dönemin idari reformlarının temel kavramı durumundadır. Çünkü kapitalist iktisadi sistemin ülkenin tamamında geçerli tek tip piyasa talebi ancak her yerde geçerli kurallarla yönetilen bir idari yapıyla mümkündür ki bu kurallar da temelde hukuki düzenlemelere dayanmaktadır. Mali alanda merkeziyetçilik de yine aynı şekilde merkezi bir idarenin ön şartı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanda yapılan reformlar yeni idari yapı ve iktisadi düzenle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Reformların kaynak ihtiyacı ve bürokrasinin devletin gelirlerine hükmetme arzusu önceki dönemlerdeki araçların kaldırılarak vergilerin doğrudan merkezde toplanmasını sağlama amacına yöneliktir. Her ne kadar tam bir başarı sağlanamasa da sistem içerisinde yapılan değişikliklerin mali merkeziyetçilik politikasından mümkün olduğunca vazgeçilmemeye çalışıldığını göstermektedir.

Mülkiyet ilişkilerinde yaşanan değişim de yeni iktisadi ve mali sistemin hem bir belirleyicisi hem de sonucu olarak görülebilir. Oluşturulmaya çalışılan liberal iktisadi sistemin ön şartı mülkiyet hürriyetine dayanmaktadır. Mali sistem de bununla uyumlu olarak kişilerin mal ve gelir durumuna göre bir vergilendirme ortaya koymaya çalışmıştır ki gerek II. Mahmud gerek Tanzimat Dönemi'ndeki nüfus ve mal sayımları hep bu amaca yöneliktir. Asıl olarak yönetimin temel unsurları olarak belirlediğimiz hukuk, maliye ve mülkiyet ilişkileri birbiriyle ilişkili ve birbirini tamamlayan unsurlar barındırmaktadır. Hukuki düzenlemeler hem idari ve iktisadi alanı düzenleyen ve mülkiyeti koruma altına alan bir konumdadır. Mülkiyet ilişkileri mali sistemin temelini teşkil etmekte, mali sistem de tüm bunların hem koruyucusu hem de icracısı konumundaki idari yapının ihtiyaçlarını karşılayan bir noktadadır.

Kaynakça

- Arıcanlı, T. (1998). 19. Yüzyılda Anadolu'da Mülkiyet, Toprak ve Emek. *Osmanlı'da Toprak Mülkiyeti ve Ticari Tarım*. Ç. Keyder, F. Tabak (Ed.), (ss. 128-138), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Aydın, M. A. (1991). Arazi Kanunnamesi Maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 3. Cilt, (ss. 346-347), İstanbul: TDV.
- Aydın, M. A. (2020). *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. (3. Bas.), İstanbul: Klasik.
- Aytekin, E. A. (2009). Agrarian Relations, Property and Law: An Analysis of the Land Code of 1858 in the Ottoman Empire. *Middle Eastern Studies*, 45(6), 935-951.

- Barkan, Ö. L. (1940). Türk Toprak Hukuku Tarihinde Tanzimat ve 1274 (1858) Tarihli Arazi Kanunnamesi. *Tanzimat I*, (ss. 321-421), İstanbul: Maarif Matbaası.
- Bozkurt, G. (1996). *Batı Hukukunun Türkiye’de Benimsenmesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cezar, Y. (1986). *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yydan Tanzimat’a mali tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Cin, H. (1978). *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*. Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Çakır, C. (2001). *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*. İstanbul: Küre.
- Davison, R. (2021). *Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876*. (O. Akınhay, Çev.), İstanbul: Dergah.
- Ekinci, E. B. (2004). *Tanzimat ve sonrası Osmanlı mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat.
- Gayretli, M. (2008). *Tanzimat Sonrasından Cumhuriyet’e Kadar Olan Dönemde Kanunlaştırma Çalışmaları*. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- Gökbilgin, T. (1967). Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri. *Belleten*, XXXI(124), 93-111.
- Gülsoy, U. (1999). Islahat Fermanı maddesi. *TDV İslam Ansiklopedisi*, 19. Cilt, (ss. 185-190).
- Güran, T. (1998). Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 49, 79-95
- İslamoğlu, H. (2000). Property as a Contested Domain: A Revaluation of the Ottoman Land Code of 1858. *New Perspectives on Property and Land in the Middle East*, R. Owen (Ed.), (pp. 3-61), London: Harvard University Press.
- İslamoğlu, H. (2009). Modernities Compared: State Transformations and Constitutions of Property in the Qing and Ottoman Empires. *Shared Histories of Modernity: China, India & the Ottoman Empire*, H. İslamoğlu, P. C. Perdue (Ed.), (pp. 109-146). London and New York: Routledge.
- İslamoğlu, H. (2021). *Dünya Tarihi ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Kenanoğlu, M. M. (2006). 1858 Arazi Kanunnamesi ve Uygulanması. *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 1, 107-138
- Ortaylı, İ. (2017). *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. (6. Bas.), Ankara: Cedit.
- Özbek, N. (2015). *İmparatorluğun Bedeli: Osmanlı’da Vergi, Siyaset ve Toplumsal Adalet*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Quataert, D. (2004). 1858 Arazi Kanunnamesi. *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Cilt 2 1600-1914, H. İnalçık, D. Quataert (Ed.), A. Berktaş, S. Andıç, S. Alper (Çev.), (ss. 974-978), İstanbul: Eren.
- Sencer, O. (1962). Türkiye’nin Toprak Sorunlarına Tarihsel Açından Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 2(17-18), 133-170.

- Shaw, S. J. (1975). The Nineteenth-century Ottoman Tax Reforms and Revenue System. *International Journal of Middle East Studies*, 6, 421-459.
- Şener, A. (1990). *Tanzimat Dönemi Osmanlı vergi sistemi*. İstanbul: İşaret.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mali tarihi*. İstanbul: Dergâh.
- Tahiroğlu, B. (1985). Tanzimat'tan sonra kanunlaştırma hareketleri. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, (ss. 588-601), İstanbul: İletişim.
- Tanör, B. (2020). *Osmanlı-Türk anayasal gelişmeleri*. (33. Bas.), İstanbul: Yapı Kredi.
- Veldet, H. (1940). Kanunlaştırma hareketleri ve Tanzimat. *Tanzimat I*, (ss.139-209), İstanbul: Maarif Matbaası.

TÜRKİYE'DE BÜYÜKŞEHİR STATÜSÜNE SAHİP İLLERİN SAĞLIK HİZMETLERİ

PERFORMANSLARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Dilan PEHLİVAN

Evaluation of Health Services Performance of Provinces with Metropolitan Status in Turkey

Yazar(lar) / Author(s)

Dilan PEHLİVAN¹

Arzu YİĞİT²

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 20/10/2022
Makale Kabul Tarihi : 18/11/2022

Anahtar Kelimeler: Sağlık Hizmetleri, Performans, Büyükşehir, Veri Zarflama Analizi, Süper Etkinlik, Malmquist Endeksi

ÖZ

Sağlık sektörüne ayrılan kaynakların kıt oluşu kaynakların daha verimli kullanılmasını ve ülke geneline hakkaniyetli dağıtılmasını gerektirmektedir. Bu araştırmanın amacı Türkiye’de büyükşehir statüsüne sahip illerin 2015-2019 yıllarında sağlık hizmeti performans düzeyini tespit etmektir. Araştırmanın evrenini Türkiye’de bulunan 30 büyükşehir oluştururken araştırmada örneklem seçilmemiş olup tüm evren araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler Sağlık Bakanlığı İstatistik Yıllığı Raporu’ndan elde edilmiştir. Araştırmada yöntem olarak Veri Zarflama Analizi (VZA), Süper Etkinlik Yaklaşımı ve Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi (MTFVE), yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonucunda hem CCR (Charnes, Cooper ve Rhodes) hem de BBC (Banker, Charnes ve Cooper) yöntemine göre büyükşehirlerin en fazla etkin olduğu yılın 2016 olduğu tespit edilmiştir. 2015 yılında 7, 2016 yılında 15, 2017 yılında 13, 2018 yılında 14 ve 2019 yılında 14 büyükşehir süper etkin bulunmuştur. MTFVE ortalamasına göre toplam faktör verimliliği skoru en yüksek olan büyükşehir Şanlıurfa iken en düşük skorun Antalya’ya ait olduğu bulunmuştur. Araştırma sonuçlarına göre sağlığa ayrılan kaynakların bütün büyükşehirlerde verimli kullanılmadığını söylemek mümkündür. Bu nedenle ülke genelinde sağlık kaynaklarının etkin ve verimli kullanılmasına yönelik plan, program ve sağlık politikası geliştirilmelidir.

ARTICLE INFORMATION

SubmissionDate : 20/10/2022
AcceptedDate : 18/11/2022

ABSTRACT

The scarcity of resources allocated to the health sector requires more efficient use of resources and equitable distribution throughout the country. The aim of this research is to determine the health service performance level of provinces with metropolitan status in Turkey in 2015-2019. While the population of the research consisted of 30 metropolitan cities in Turkey, the sample was not selected in the research and the whole universe was included in the research. The data used in the research were obtained from the Ministry of Health Statistical Yearbook Report, by using Data Envelopment Analysis (DEA), Super Efficiency Approach and Malmquist Total Factor Productivity Index

¹ Uz. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sağlık Yönetimi Bölümü, Isparta, Orcid No: [0000-0001-7878-5993](https://orcid.org/0000-0001-7878-5993), e-posta: dilanpehlivan@gmail.com

² Doç. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, Isparta, Orcid No: [0000-0002-5777-3405](https://orcid.org/0000-0002-5777-3405), e-posta: arzuwigit@sdu.edu.tr

Keywords: Healthcare, Performance, Metropolitan, Data Envelopment Analysis, Super Efficiency, Malmquist Index

(MTFVE) methods. As a result of the research, it was determined that 2016 was the most effective year of metropolitan cities according to both CCR (50%) and BBC (80%) methods. 7 metropolitan cities in 2015, 15 in 2016, 13 in 2017, 14 in 2018 and 14 in 2019 were found to be super active. According to the MTFVE average, the metropolitan city with the highest total factor productivity score was Şanlıurfa, while the lowest score was found in Antalya. According to the results, it is possible to say that the resources allocated to health are not used efficiently in all metropolitan cities. As such, a plan, program and health policy should be developed for the effective and efficient use of health resources throughout the country.

1.Giriş

Sağlık, insan hakkı olarak kabul edilir ve esenliğin temel bir bileşenidir (WHO, 2011: ix). Gün geçtikçe artan nüfus ile beraber kişilerin daha kaliteli ve sağlıklı yaşam sürme arzuları sağlık hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Sağlık sisteminin bu artan talebi karşılayabilecek düzeyde olması beklenir. Fakat sağlık hizmetlerinin hem sunumunda hem finansmanında kullanılacak kaynakların kıt oluşu tüm ülkelerin en başta gelen sorunu niteliğindedir (Tıraş, 2013: 126). Bu nedenle sağlık konusu tüm ülkeleri her geçen gün daha fazla meşgul etmektedir.

Pek çok ülkede, nüfusun sağlık bakımına olan ihtiyacı ile bu bakımı sağlamak için mevcut kaynaklar arasında bir boşluk vardır (Liss, 2006: 125). Her birey eşit, hakkaniyetli ve kaliteli sağlık hizmeti bekler. Ülkeler ise kıt kaynaklar ile bu beklentiler arasında denge kurmaya çalışır (Fil, 2017: 3). Sağlık hizmetlerinde teknolojik ilerlemelere paralel olarak artan maliyetler (Kumar ve Ozdamar, 2004: 82) karşısında kaynakların kıt oluşu sorunu verimlilik konusunu sağlık reformlarının merkezine koymuştur. Sağlık sisteminin verimliliği daha fazla önem arz etmeye başlamış, sağlık yöneticileri ve politika belirleyen otoriteler tarafından en önemli konu haline gelmiştir (Fil, 2017: 3). Sağlık sektörüne ayrılan kaynakların en çok ihtiyaç duyulan alanlara öncelikli dağıtılması hakkaniyetin sağlanması açısından gereklidir. Bu sayede sağlık hizmetlerinde hakkaniyet gelişmekle kalmayacak verimlilikte de artış olacaktır (Ökem, 2007). Sağlık hizmetlerinin etkin ve verimli sunumu için birçok politika oluşturulmaktadır. Amaç ve hedeflere ne kadar ulaşıldığını tespit etmek amacıyla performans analizi yapılması da bu politikalarındandır (Yiğit, 2019: 73). Günümüzde zorlaşan rekabet ve maliyet koşulları sağlık işletmelerini de olumsuz etkilemektedir. Bu durum kaynakları etkin kullanımı zorunlu hale getirmiş, verimlilik kavramının önemini artıran en önemli gerekçe olmuştur (Çakmak vd., 2009: 3). Böylece performans ölçümü ve denetimi zorunluluk haline gelmiştir (Asandului vd., 2014: 261).

Türkiye'nin batısından doğusuna ilerledikçe, sağlık hizmetlerinin etkinliği azalmaktadır. Bunun sebebi kaynak dağıtımının batı lehine olmasıdır. Hal böyle olunca doğudaki illerde kaynaklar daha az ve sağlık göstergeleri düşük olmaktadır. Öte yandan ülkemizde sağlık hizmetlerini sunacak kalifiye insan da kıttır. Toplam hekim sayısına, toplam hemşire sayısına karşılık düşen nüfusa ve benzer göstergelere bakarak bunu görmek olağandır. Bu sorunlar bölgeler bazında daha da belirgin hale gelmektedir (Karabulut ve Emsen, 2003: 20). İnsanların temel hakkı olan sağlıklı yaşam hakkının eşit

ve etkin bir şekilde sağlanabilmesi için illerin girdi ve çıktıları incelenmeli, geçmiş ile mukayese edilmeli ve en etkili uygulamaların belirlenmesi önem arz etmektedir.

Gün geçtikçe artan nüfus ile beraber insanların daha kaliteli ve sağlıklı yaşam arzuları sağlık hizmetlerine olan talebi artırmaktadır. Sağlık sistemlerinden ise artan bu talebi karşılayabilecek düzeyde olması beklenmektedir. Fakat kaynakların kıt oluşu mevcut kaynakları daha verimli kullanmayı zorunlu kılmaktadır. Gerek nüfus yoğunluğu gerekse genel bütçe vergi gelirlerinden daha fazla pay almaları büyükşehirleri önemli yapmaktadır. Bu sebeple Türkiye’deki büyükşehir statüsüne sahip illerin sağlık hizmetleri performansının çok kriterli karar verme yöntemleri ile analiz edilerek iller arasındaki farklılıkları tespit etmek ve verimsiz illerin sağlık hizmetleri performansını iyileştirmek için önerilerde bulunmak amaçlanmıştır.

2. Performans Ölçüm Yöntemleri

Performans, belirli bir dönemin bitiminde, amaçların gerçekleştirilme ya da görevlerin tamamlanma başarısı şeklinde ifade edilebilmektedir (Dereköy, 2012: 165). Performans hem davranışsal hem de sonuç boyutlarından oluşmakta olup çok boyutlu ve dinamik bir kavramdır. Bu nedenle standart bir tanım yapılmakta zorluk yaşanmaktadır (Sonnentag ve Frese, 2005: 3). Performans ölçüm yöntemleri arasında oran analizi parametrik ve parametrik olmayan yöntemler bulunmaktadır (İnan, 2000: 83; Kutlar vd., 2004: 140).

Oran analizi diğer performans değerlendirme yöntemlerine kıyasla daha sık kullanılan bir yöntemdir. Girdi ve çıktı arasındaki ilişkiye dayanan girdi birimi başına çıktı birim sayısı şeklinde bulunan tek boyutlu bir analiz olduğundan performans hesaplamada kullanılan en basit yöntemdir (Arancı, 2012: 27; Özcan, 2014: 7). Parametrik yöntemlerde tek çıktıyı bir veya birden çok girdi ile açıklamaya çalışan regresyon analizi tekniği kullanılır. Burada çıktıdaki değişimlere neden olan girdilerin etkileri belirlenmeye çalışılır (İnan, 2000: 83). Parametrik yöntemlerde bulunan eksiklikleri doldurmak için alternatif olarak parametrik olmayan yöntemler ortaya çıkmıştır (Demirci, 2012: 12) ve matematiksel programlamayı kullanan genel ölçüm yöntemleridir (Kutlar ve Bakırcı, 2018: 108). Parametrik olmayan etkinlik ölçüm yöntemi olarak Veri Zarflama Analizi en sık performans ölçüm yöntemidir.

2.1. Veri Zarflama Analizi

En yaygın olarak kullanılan parametrik olmayan yöntem Farrell sayesinde bulunan ve “Charnes, Cooper ve Rhodes” birlikte 1978 yılında geliştirdikleri "Veri Zarflama Analizi" yöntemidir (Erpolat ve Cinemre, 2011: 208). Sonrasında Banker ve arkadaşları 1984 yılında, veri zarflama analizinde teknik ve ölçek etkinsizliği için bazı modeller öne sürmüşlerdir. Veri zarflama analizi yöntemi, ilk günden beri yaygın bir şekilde kullanılmış, sağlık sektöründe de geniş uygulama alanına sahip olmuştur (Gülsevin ve Türkan, 2012: 1).

Yıllar içinde pek çok VZA modeli geliştirilmiştir. Fakat yaygın olarak kullanılan modellerin CCR ve BCC olduğu söylenebilir. BCC, her bir karar verme birimi (KVB)’nin sadece teknik etkinliğini ölçmektedir. Karar verme biriminin (KVB), BCC modelinde

teknik olarak etkin olması yeterliyken CCR modelinde etkin olması için, teknik etkin olmasının yanında ölçek etkin de olmalıdır. Böylelikle “CCR modeli, sabit getiri altındaki toplam etkinliği; BCC modeli ise değişken getiri oranlarına göre teknik etkinliği ölçer (Bowling, 1998: 4; Demir ve Bakırcı, 2014: 38). VZA modelleri yönelimlerine göre, girdi yönlü, çıktı yönlü ve yönsüz olmak üzere 3’e ayrılır. Girdi yönlü modellerde belirli bir çıktıyı elde edebilmek için etkin olmayan KVB’lerin girdilerini ne kadar azaltmaları gerektiği belirlenir. Çıktı yönlü modellerdeyse var olan girdiler ile etkin olmayan karar birimlerinin etkin olabilmesi için çıktılarında ne kadar artış yapmaları gerektiği belirlenmeye çalışılır (Kecek, 2010: 64).

2.1.1. Süper Etkinlik Modeli

Süper etkinlik modeli CCR ve BCC modelleri etkinlik ölçümünde sıklıkla kullanılmaktadır. VZA’nın temel modelleri ile karar birimleri incelendiğinde etkin birimler 1 ve üstü değerler alırken, etkin olmayan birimler ise 1’den küçük değerler almaktadır. Fakat birden çok etkin karar birimi bulunduğu anda, modeller etkin karar birimlerinin her birine 1 etkinlik skorunu verdiklerinden ötürü etkin karar birimlerinin kendi aralarındaki öncelik sıralaması yapılamamaktadır. Etkin olan KVB’lerin sıralamasının süper etkinlik modeli geliştirilmiştir. Süper etkinlik modelinde 1 ve 1’den büyük değer elde eden birimlerin süper etkin olduğu varsayılır ve verimli olan birimlerin etkinlik sınırına göre sıralanması yapılarak üstünlükleri belirlenir (Adler vd., 2002: 251; Doğan, 2015: 192-193).

2.1.2. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi

Zaman içerisinde performansın izlenmesi sağlık kuruluşlarında esastır. Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi, sağlığı karşılaştırma fırsatı sağlayan bir yöntemdir (Harrison vd., 2004: 415). Malmquist endeksi sınır yaklaşımları ile elde edilmektedir (Özcan, 2014: 12). VZA karar birimlerinin etkinliğini belirli döneme ait veriler ile ölçtüğünden yatay kesitsel ve statiktir bu nedenle zamanla olan etkinlik değişiminin ölçümü konusunda eksik kalır fakat Malmquist Endeksi dinamiktir ve zaman içindeki etkinlik değişimini ölçer (Dinçer, 2019: 110). Malmquist Toplam Faktör Verimlilik endeksi, teknolojik değişim ve teknik etkinlikteki değişim değerlerinin çarpımı ile elde edilmektedir (Tutkavul, 2018: 54). Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksi, her bir veri noktasının ortak bir teknolojik sınıra göre uzaklığını hesaplayarak iki veri noktası arasındaki toplam faktör verimliliği değişimini ölçmektedir (Nin-Pratt ve Yu, 2009: 3). Analizde endeksin 1’den büyük olması verimlilik artışı, 1’den küçük olması verimlilik azalışı iken 1’e eşit olması verimlilikte değişim olmadığı anlamına gelmektedir (Tutkavul, 2018: 55).

3. Yöntem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de bulunan 30 büyükşehir oluştururken araştırmada örneklem seçilmemiş olup tüm evren araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de büyükşehir statüsüne sahip illerin sağlık performansları çok kriterli karar verme yöntemleri ile analiz etmektir. Araştırmada illerin sağlık

performansının teknik etkinliğini tespit edebilmek için VZA kullanılmıştır. Çalışmada, büyükşehirlerin sağlık çıktılarına kontrol ve değişiklik yapamayacağı fakat mevcut girdi değişkenleri üzerinde etkisi olduğundan, “girdiye yönelik modellerin” uygulanması uygun bulunmuştur. Ayrıca girdiye yönelik modeller, “ölçeğe göre sabit getiri (CCR) altında ve ölçeğe göre değişken getiri (BCC)” varsayımları altında uygulanarak, büyükşehirlerin toplam, teknik ve ölçek verimlilik değerleri hesaplanmıştır. VZA sonucunda etkin bulunan illerin kendi aralarında üstünlük sıralaması yapılabilmesi için süper etkinlik yaklaşımından yararlanılmıştır. Araştırmada MTFVE analizi ile büyükşehirlerin verimlilik ölçümüne “zaman” boyutu eklenerek, 2015-2019 yılları içerisinde büyükşehirlerin verimliliklerinde değişim tespit edilmiştir.

Bu çalışmada veriler “Sağlık İstatistikleri Yıllığı” verilerinden elde edilmiştir. Araştırmada 2015-2019 yıllarına ait belirlenmiş değişkenlere ilişkin veriler araştırmaya dâhil edilmiştir. Araştırmanın etik kurul izni araştırma verileri toplanmadan önce “Süleyman Demirel Üniversitesi Rektörlüğü Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurul Başkanlığından alınmıştır. Veriler Microsoft Excel programına girildikten sonra “Data Envelopment Analysis Program” (DEAP)’da ve DEA SOLVER’ da analiz edilmiştir.

VZA uygulamasının önemli aşamalarından biri girdi ve çıktı değişkenlerinin belirlenmesidir. Araştırmada VZA için Tablo 1’de gösterilen 4 girdi değişkeni ve 5 çıktı değişkeni seçilmiştir. Girdi değişkenleri içerisinde yatak sayısının içinde nitelikli yatak sayısı da dâhil edilmiştir. Hekim sayısı içinde uzman ve asistan hekim toplamı alınmıştır. Diğer sağlık personeli sayısına eczacı, hemşire ve ebe sayısı dâhil edilmiştir.

Girdi Değişkenleri	Karar Verme Birimleri	Çıktı Değişkenleri
Hastane Sayısı Toplam Yatak Sayısı Toplam Hekim Sayısı Diğer Sağlık Personeli Sayısı	Türkiye’de Büyükşehir Statüsüne Sahip İller (30 Büyükşehir)	İkinci ve Üçüncü Basamak Müracaat Sayısı Yatan Hasta Sayısı Ameliyat Sayısı Yatak Doluluk Oranı Kaba Ölüm Hızı(Hastane)

Tablo 1. VZA Yöntemi İçin Belirlenen Girdi-Çıktı Değişkenleri ve Karar Verme Birimleri

Bu araştırmada yer alan bulgular Türkiye’deki 30 büyükşehir ile sınırlıdır. Çalışmanın evreni olan büyükşehirlerin gerek nüfus yoğunluğu gerekse genel bütçe vergi gelirlerinden aldıkları paylar benzer olduğu için homojen oldukları varsayılmıştır. Geçmiş yıllarla mukayese yapılabilmesi için 2015-2019 yıllarına ait belirlenmiş değişkenlere ilişkin veriler araştırmaya dâhil edilmiştir. Değerlendirme seçilmiş olan bu değişkenler üzerinden yapılmıştır.

4. Araştırmanın Bulguları

4.1. Tanımlayıcı Araştırma Bulguları

2019 yılına ait büyükşehirlerin performans analizinde kullanılan girdi ve çıktı değişkenlerine ait en yüksek (max.), en düşük (min.), ortalama ve standart sapma

değerleri Tablo 2’de verilmektedir. Buna göre; illerin girdi değişkeni olarak ortalama 35 hastane, 7 245 yatak, 3.250 hekim, 11.921 diğer sağlık personeli tespit edilmiştir. Çıktı değişkenlerinin ortalamasında ise; 15.202.607 ikinci ve üçüncü basamak müracaat, 360.593 yatan hasta, 143.932 ameliyat sayısı, %68,83 yatak doluluk oranı, %0,059 kaba ölüm hızı tespit edilmiştir.

	Değişkenler	Ortalama	Std. Sapma	Min. Değer	Max. Değer
Girdi Değişkenleri	Hastane Sayısı	35	39,85	12	235
	Toplam Hekim Sayısı	3,25	5.331,23	452	27,805
	Toplam Yatak Sayısı	7,245	8609,42	1,749	48355
	Diğer Sağlık Personeli Sayısı	11,921	13,731	3,712	76,544
Çıktı Değişkenleri	Müracaat Sayısı	15.202.607	18.940.224	5.103.308	107.824.059
	Yatan Hasta Sayısı	360,593	371,017	101,859	2.132.647
	Ameliyat Sayısı	143,932	178,95	33,135	993,311
	Yatak Doluluk Oranı	68,83	5,31	57,7	80,2
	Kaba Ölüm Hızı	0,059	0,016	0,034	0,105

Tablo 2. Girdi ve Çıktı Değişkenlerine Ait Tanımlayıcı Bulgular

4.2. CCR, BBC Modeli ve Ölçek Verimliliği Araştırma Bulguları

Bu bölümde büyükşehirlerin performanslarının VZA yöntemiyle analizi sonunda elde edilen bulgulara yer almaktadır. Analizlerde, girdi yönelimli CCR ve BCC modeli kullanılmıştır. Her KVB’nin CCR, BCC ve ölçek verimliliği ölçülmüş, verimsiz iller için potansiyel geliştirme önerilerinde bulunulmuştur. Tablo 3’de 2015-2019 arasındaki 5 yıllık süreçte CCR, BBC ve ölçek verimliliği sonuçlarına göre etkinlik skorlarının dağılımı görülmektedir.

2015 yılı performans analizi sonucuna göre, girdi yönelimli CCR modeli performans skoru ortalama 0,878 olarak tespit edilmiştir. KVB’leri içerisinde en düşük verimlilik değerleri 0,6589 skoruyla Van iline aittir. En yüksek performans değerlerine Adana, Ankara, Antalya, Aydın, Balıkesir, Bursa ve Denizli sahip olmuştur. 2015 yılı girdi yönelimli BBC modeline göre performans skoru ortalama 0,903 olarak bulunmuştur. KVB’leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,661 performans skoruyla Manisa iline aittir. En yüksek performans değerlerine Adana, Ankara, Antalya, Diyarbakır, Eskişehir, Gaziantep, İstanbul, İzmir, Malatya, Mardin, Şanlıurfa ve Van sahip olmuştur.

2016 yılı performans analizi sonuçlarına göre, girdi yönelimli CCR modeli performans skoru ortalama 0,948 bulunmuştur. KVB’leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,789 performans skoruyla Manisa iline aittir. En yüksek performans değerlerine Adana, Antalya, Aydın, Bursa, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Mardin, Şanlıurfa ve Van sahip olmuştur. 2016 yılı girdi yönelimli BBC modeline göre ise performans skoru ise ortalama 0,976 olarak bulunmuştur. KVB’leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,861 performans skoruyla Konya iline aittir. En yüksek performans değerlerine ise CCR modelinde verimli bulunan illere ek olarak Ankara, Balıkesir, Diyarbakır, Mersin, İstanbul, Malatya, Kahramanmaraş, Sakarya ve Samsun illeri sahip olmuştur.

2017 yılı performans analizi sonucuna göre, girdi yönelimli CCR modeli performans skoru ortalama 0,959 olarak tespit edilmiştir. KVB’leri içerisinde en düşük

verimlilik değeri 0,807 skoruyla Manisa iline aittir. En yüksek performans değerine sahip iller Adana, Bursa, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, İzmir, Kayseri, Kocaeli, Mardin, Ordu, Sakarya, Şanlıurfa ve Van ili sahip olmuştur. 2017 yılı girdi yönelimli BBC modeline göre ise performans skoru ise ortalama 0,971 olarak bulunmuştur. KVB'leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,808 skoruyla Manisa iline aittir.

2018 yılı performans analizi sonucuna göre, girdi yönelimli CCR modeli performans skoru ortalama 0,949 olarak tespit edilmiştir. KVB'leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,757 skoruyla Manisa iline aittir. En yüksek performans değerine sahip iller Adana, Aydın, Denizli, Erzurum, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kocaeli, Mardin, Muğla, Ordu, Sakarya, Şanlıurfa ve Van bulunmuştur. 2018 yılı girdi yönelimli BBC modeline göre ise performans skoru ise ortalama 0,968 olarak tespit edilmiştir. KVB'leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,770 skoruyla Manisa iline aittir.

2019 yılı performans analizi sonucuna göre, girdi yönelimli CCR modeli performans skoru ortalama 0,939 olarak tespit edilmiştir. KVB'leri içerisinde en düşük verimlilik değerlerine 0,743 skoruyla Manisa sahip olmuştur. En yüksek performans değerine sahip iller Adana, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kocaeli, Mardin, Ordu, Sakarya, Tekirdağ, Şanlıurfa, Van bulunmuştur. 2019 yılı girdi yönelimli BBC modeline göre ise performans skoru ise ortalama 0,957 olarak tespit edilmiştir. KVB'leri içerisinde en düşük verimlilik değeri 0,755 skoruyla Manisa iline aittir.

Ölçek verimliliği, VZA'dan elde edilen CCR skorlarının BCC skorlarına oranlanması ile hesaplanır ve ölçek büyümesinden dolayı üretimdeki birim başına düşen değişimi ifade eder. 2015-2019 yılları VZA sonuçlarına göre, ölçek verimlilik skorları ortalama sırasıyla 0,983, 0,970, 0,988, 0,980, 0,981 olarak tespit edilmiştir. KVB'leri içerisinde en düşük ölçek verimlilik değerlerine 2015 yılında 0,659 skoruyla Van, 2016 yılında 0,875 skoruyla Balıkesir, 2017 yılında 0,919 skoruyla Diyarbakır, 2018 yılında 0,873 skoruyla yine Diyarbakır ve 2019 yılında 0,901 skoruyla tekrar Diyarbakır sahip olmuştur. Ölçek verimliliği sonuçlarına göre ölçeğe göre artan getiriye sahip KVB sayısı 2015 yılında 14, 2016 yılında 6, 2017 yılında 8, 2018 yılında 9 ve 2019 yılında 9 olmuştur.

S.NO	İl	2015				2016				2017				2018				2019			
		CCR	BBC	Ölçek Verim.	ÖGG*	CCR	BBC	Ölçek Verim.	ÖGG*	CCR	BBC	Ölçek Verim.	ÖGG*	CCR	BBC	Ölçek Verim.	ÖGG*	CCR	BBC	Ölçek Verim.	ÖGG*
1	Adana	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
2	Ankara	1	1	1	Sabit	0,927	1	0,927	Azalan	0,994	1	0,994	Azalan	0,935	1	0,935	Azalan	0,94	1	0,94	Azalan
3	Antalya	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	0,959	1	0,959	Azalan	0,954	1	0,954	Azalan	0,909	0,982	0,926	Azalan
4	Aydın	1	0,882	1,134	Artan	1	1	1	Sabit	0,999	1	0,999	Azalan	1	1	1	Sabit	0,971	1	0,971	Azalan
5	Balıkesir	1	0,726	1,377	Artan	0,875	1	0,875	Azalan	0,881	0,924	0,953	Artan	0,925	0,929	0,996	Artan	0,866	0,867	0,999	Artan
6	Bursa	1	0,921	1,086	Artan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	0,975	1	0,975	Azalan	0,885	0,946	0,936	
7	Denizli	1	0,903	1,107	Artan	1	1	1	Sabit	0,996	1	0,996	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
8	Diyarbakır	0,998	1	0,998	Azalan	0,964	1	0,964	Azalan	0,9	0,979	0,919	Azalan	0,873	1	0,873	Azalan	0,901	1	0,901	Azalan
9	Erzurum	0,979	0,965	1,015	Artan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
10	Eskişehir	0,954	1	0,954	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	0,923	1	0,923	Azalan	1	1	1	Sabit
11	Gaziantep	0,95	1	0,95	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
12	Hatay	0,944	0,984	0,959	Azalan	1	1	1	Sabit	0,974	0,981	0,993	Artan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
13	Mersin	0,911	0,787	1,158	Artan	1	1	1	Sabit	0,891	0,895	0,996	Artan	0,882	0,884	0,998	Artan	0,853	0,858	0,994	Artan
14	İstanbul	0,908	1	0,908	Azalan	0,967	1	0,967	Azalan	0,998	1	0,998	Azalan	0,943	1	0,943	Azalan	0,916	1	0,916	Azalan
15	İzmir	0,902	1	0,902	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
16	Kayseri	0,882	0,956	0,923	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	0,897	0,898	0,999	Artan	0,831	0,832	0,999	Artan
17	Kocaeli	0,859	0,837	1,026	Artan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
18	Konya	0,854	0,73	1,17	Artan	0,834	0,861	0,969	Artan	0,888	0,917	0,968	Artan	0,906	0,927	0,977	Artan	0,908	0,986	0,921	Azalan
19	Malatya	0,843	1	0,843	Azalan	0,965	1	0,965	Azalan	0,997	1	0,997	Azalan	0,914	0,929	0,984	Artan	0,884	0,89	0,993	Artan
20	Manisa	0,831	0,662	1,255	Artan	0,789	0,886	0,891	Artan	0,808	0,809	0,999	Artan	0,757	0,771	0,982	Artan	0,744	0,756	0,984	Artan
21	Kahramanmaraş	0,827	0,842	0,982	Artan	0,893	1	0,893	Azalan	0,878	0,883	0,994	Artan	0,909	0,912	0,997	Artan	0,931	0,938	0,993	Artan
22	Mardin	0,813	1	0,813	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
23	Muğla	0,796	0,758	1,05	Artan	0,86	0,891	0,965	Artan	0,963	0,966	0,997	Artan	1	1	1	Sabit	0,969	0,98	0,989	Artan
24	Ordu	0,787	0,819	0,961	Artan	0,872	0,884	0,986	Artan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
25	Sakarya	0,761	0,931	0,817	Azalan	0,928	1	0,928	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
26	Samsun	0,756	0,746	1,013	Artan	0,913	1	0,913	Azalan	0,889	0,948	0,938	Azalan	0,894	0,911	0,981	Artan	0,839	0,841	0,998	Artan
27	Tekirdağ	0,735	0,895	0,821	Azalan	0,857	0,896	0,956	Artan	0,951	1	0,951	Azalan	0,922	1	0,922	Azalan	1	1	1	Sabit
28	Trabzon	0,716	0,768	0,932	Artan	0,802	0,886	0,905	Artan	0,833	0,833	1	Artan	0,874	0,891	0,981	Artan	0,84	0,845	0,994	Artan
29	Şanlıurfa	0,702	1	0,702	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
30	Van	0,659	1	0,659	Azalan	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit	1	1	1	Sabit
Ort.		0,879	0,904	0,983		0,948	0,977	0,970		0,96	0,971	0,988		0,95	0,968	0,98		0,94	0,957	0,981	
Min.		0,659	0,662	0,659		0,789	0,861	0,875		0,808	0,809	0,919		0,757	0,771	0,873		0,744	0,756	0,901	
Mak.		1	1	1		1	1	1		1	1	1		1	1	1		1	1	1	

Tablo 3. CCR ve BBC VZA Skorları

2015-2019 yılları VZA sonuçlarına göre tam verimlilik skoruna sahip olan büyükşehirlerin kendi aralarında üstünlük sıralaması yapılmıştır. Büyükşehirlerin etkinlik skorları ve ortalama etkinlik skorları Tablo 4’de yer almaktadır.

İller	2015	2016	2017	2018	2019
Adana	1,043	1,175	1,045	1,107	1,115
Ankara	0,843	0,927	0,994	0,935	0,94
Antalya	1,884	1,02	0,959	0,954	0,909
Aydın	0,882	1,037	0,999	1,032	0,971
Balıkesir	0,702	0,875	0,881	0,924	0,866
Bursa	0,859	1,004	1	0,975	0,885
Denizli	0,902	1,046	0,996	1,05	1,036
Diyarbakır	0,954	0,964	0,9	0,873	0,901
Erzurum	0,944	1,014	1,026	1,094	1,007
Eskişehir	0,998	1,025	1,294	0,923	1,062
Gaziantep	1,353	1,381	1,309	1,205	1,116
Hatay	0,979	1,012	0,974	1,054	1,205
Mersin	0,787	1	0,891	0,882	0,853
İstanbul	0,813	0,967	0,998	0,943	0,916
İzmir	0,908	1,038	1,053	1,078	1,042
Kayseri	0,95	1,069	1,129	0,897	0,831
Kocaeli	0,831	1,009	1,094	1,069	1,023
Konya	0,716	0,834	0,888	0,906	0,908
Malatya	1,021	0,965	0,997	0,914	0,884
Manisa	0,659	0,789	0,808	0,757	0,744
K. Maraş	0,826	0,893	0,878	0,909	0,931
Mardin	2,791	2,534	2,323	1,672	1,725
Muğla	0,756	0,86	0,963	1,045	0,969
Ordu	0,796	0,872	1,113	1,094	1,098
Sakarya	0,911	0,928	1,067	1,105	1,081
Samsun	0,735	0,912	0,889	0,894	0,839
Tekirdağ	0,854	0,857	0,951	0,922	1,008
Trabzon	0,761	0,802	0,833	0,874	0,84
Şanlıurfa	1,742	1,505	1,353	1,414	1,526
Van	1,048	1,184	1,079	1,21	1,099
Ortalama	1,008	1,05	1,056	1,188	1,011

Tablo 4. CCR Süper Etkinlik Skorları

Tablo 4’de görüldüğü üzere süper etkinlik analiz sonuçlarına göre 2015 yılında Adana, Antalya, Gaziantep, Malatya, Mardin, Şanlıurfa ve Van ortalamanın üstünde süper etkin büyükşehirler olup olmuştur. 2019 yılına gelindiğinde Adana, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kocaeli, Mardin, Ordu, Sakarya, Tekirdağ, Şanlıurfa ve Van illeri süper etkin olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonucunda 2015 yılında 7 il, 2016 yılında 16 il, 2017 yılında 13 il, 2018 yılında 14 il ve 2019 yılında 14 il süper etkin bulunmuştur. Adana, Gaziantep, Şanlıurfa ve Van’ın tüm yıllarda süper etkin olan büyükşehirler olduğu tespit edilmiştir. 2015-2019 yıllarını kapsayan 5 yıllık süreçte Mardin sırasıyla 2,791, 2,534, 2,323, 1,672 ve 1,725 skorları ile en etkin büyükşehir olmuştur.

VZA sonucunda tam verimli bulunan iller, verimsiz olan illere referans olma sıklığına göre zayıf verimli, ortalamanın altında, ortalamanın üstünde ve güçlü verimli olmak üzere dört grupta sınıflandırılmıştır. Tablo 5’de görüldüğü üzere zayıf verimli grubunda 8 büyükşehir yer almakta olup hiç referans olmamıştır. Ortalamanın altında grubunda 10 büyükşehir yer almakta olup Tekirdağ ve Muğla bir kez referans olmuş diğer iller referans olmamıştır. Ortalamanın üzerinde grubunda 7 büyükşehir yer almakta olup bu grupta en fazla referans olan il Sakarya’dır. Güçlü verimli olan 5 büyükşehirden Şanlıurfa 21, Hatay 19, Mardin 15, Gaziantep ve Adana 2 kez referans olmuştur.

Zayıf Verimli		Ortalamanın Altında		Ortalamanın Üstünde		Güçlü Verimli	
İller	Referans Sıklığı	İller	Referans Sıklığı	İller	Referans Sıklığı	İller	Referans Sıklığı
Bursa	-	Tekirdağ	1	Kocaeli	3	Mardin	15
Malatya	-	Erzurum	-	Denizli	2	Şanlıurfa	21
Balıkesir	-	Aydın	-	İzmir	5	Hatay	19
Mersin	-	Muğla	1	Eskişehir	2	Gaziantep	2
Trabzon	-	Ankara	-	Sakarya	7	Adana	2
Samsun	-	K. Maraş	-	Ordu	3		
Kayseri	-	İstanbul	-	Van	2		
Manisa	-	Antalya	-				
		Konya	-				
		Diyarbakır	-				

Tablo 5. Verimli İller Ve Sınıflandırılması

4.3. Malmquist Toplam Faktör Verimliliği Endeksi Analizine Yönelik Araştırma Bulguları

Büyükşehirlerin 2015-2019 yıllarını kapsayan beş yıla ait verileri kullanılarak verimlilikte zaman içerisindeki değişimleri tespit edilmiştir. Tablo 6’da büyükşehirlerin 2015=>2016, 2016=>2017, 2017=>2018 ve 2018=>2019 yılları arasında oluşan etkinlik değişimleri verilmiştir. Tablo 6’dan görüldüğü üzere Malmquist endeksi etkinlik skoru ortalamaları dikkate alındığında Ankara, Balıkesir, Hatay, İzmir, Kocaeli, Konya, Kahramanmaraş, Muğla, Ordu, Samsun ve Şanlıurfa’nın (MI>1) yıllar bazında artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Diğer iller ise (MI<1) azalış eğiliminde olduğu görülmektedir. Malmquist endeksi ortalamasına göre toplam faktör verimliliği skoru en yüksek büyükşehir Şanlıurfa olurken (MI=1,5227) ikinci yüksek büyükşehir Muğla (MI=1,0817) ve üçüncü büyükşehir ise İzmir (MI=1,0554) olmuştur. Yıllar bazında etkinliği en çok artan üç büyükşehir sırasıyla Şanlıurfa, Muğla ve İzmir’dir. Örneğin Şanlıurfa’nın Malmquist endeksi skoru 2015=>2016 yılları arasında 0,8613, 2016=>2017 yılları arasında 0,9188, 2017=>2018 yılları arasında 4,0654 ve 2018=>2019 yılları arasında 0,2452 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Şanlıurfa’nın en yüksek etkinlik artışı 2017=>2018 yılları arasında olmuştur. Malmquist endeksi ortalamasına göre toplam faktör verimliliği skoru en düşük büyükşehir ise Antalya olmuştur (MI=0,8615). Antalya Malmquist endeksi skoru 2015=>2016 yılları arası 0,6612,

2016=>2017 yılları arası 0,7854, 2017=>2018 yılları arası 1,0281 ve 2018=>2019 yılları arası 0,9713 olarak hesaplanmıştır. Buna göre Antalya'nın etkinlik skoru en çok 2015=>2016 yılları arasında azalmıştır.

İller	Catch-up (Teknik etkinlikteki değişim)					Frontier Shift (Teknolojik değişim)					Malmquist Endeksi				
	2015=>2016	2016=>2017	2017=>2018	2018=>2019	Ortalama	2015=>2016	2016=>2017	2017=>2018	2018=>2019	Ortalama	2015=>2016	2016=>2017	2017=>2018	2018=>2019	Ortalama
Adana	1,009	0,994	1,029	0,992	1,006	0,914	0,890	1,026	1,004	0,959	0,923	0,885	1,056	0,995	0,965
Ankara	1,138	1,222	0,956	0,934	1,062	0,917	0,870	1,048	1,022	0,964	1,043	1,063	1,003	0,955	1,016
Antalya	0,817	0,834	1,031	0,900	0,895	0,809	0,942	0,998	1,079	0,957	0,661	0,785	1,028	0,971	0,862
Aydın	1,307	0,919	1,088	0,818	1,033	0,803	0,967	0,957	1,000	0,932	1,050	0,889	1,041	0,817	0,949
Balıkesir	1,172	1,018	1,004	0,976	1,042	0,896	0,916	1,068	0,977	0,964	1,051	0,932	1,072	0,953	1,002
Bursa	1,316	0,998	0,881	0,919	1,028	0,756	0,973	1,044	1,042	0,954	0,995	0,971	0,919	0,958	0,961
Denizli	1,247	0,930	1,082	0,988	1,062	0,810	0,926	0,999	1,029	0,941	1,010	0,862	1,081	1,016	0,992
Diyarbakır	1,136	0,993	0,899	1,050	1,020	0,920	0,948	1,003	0,983	0,964	1,046	0,942	0,902	1,032	0,980
Erzurum	1,352	1,003	1,017	0,979	1,088	0,736	0,888	0,915	0,874	0,853	0,995	0,891	0,930	0,856	0,918
Eskişehir	1,380	1,083	0,804	1,155	1,105	0,704	1,077	1,057	0,853	0,923	0,972	1,166	0,850	0,985	0,993
Gaziantep	0,984	0,948	0,912	0,962	0,952	0,952	0,949	1,037	0,986	0,981	0,937	0,900	0,946	0,948	0,933
Hatay	1,148	0,896	1,140	1,102	1,071	0,842	0,970	1,009	1,022	0,961	0,967	0,869	1,150	1,126	1,028
Mersin	1,422	0,809	0,969	0,990	1,047	0,820	0,970	1,008	1,040	0,959	1,166	0,784	0,977	1,029	0,989
İstanbul	1,151	1,060	0,977	0,952	1,035	0,878	0,856	0,910	1,046	0,922	1,011	0,907	0,889	0,996	0,951
İzmir	1,477	0,999	1,013	0,983	1,118	0,795	1,003	1,064	0,983	0,961	1,174	1,002	1,079	0,967	1,055
Kayseri	1,229	1,024	0,738	0,964	0,989	0,811	1,002	1,004	1,015	0,958	0,997	1,026	0,741	0,978	0,935
Kocaeli	1,342	1,033	0,989	0,984	1,087	0,791	0,997	1,009	0,985	0,945	1,062	1,030	0,998	0,970	1,015
Konya	1,098	1,089	1,078	0,972	1,059	0,916	0,917	0,960	1,060	0,963	1,005	0,998	1,035	1,030	1,017
Malatya	0,854	1,154	0,844	0,955	0,952	0,933	0,943	1,029	1,005	0,978	0,797	1,089	0,869	0,960	0,929
Manisa	1,156	1,022	0,904	0,976	1,014	0,892	0,948	1,088	0,968	0,974	1,030	0,969	0,983	0,945	0,982
K.Maraş	1,085	0,995	1,022	1,043	1,036	0,914	0,954	1,032	0,976	0,969	0,992	0,949	1,054	1,018	1,003
Mardin	0,989	0,942	0,756	1,067	0,938	0,875	0,977	1,018	0,958	0,957	0,865	0,920	0,769	1,023	0,894
Muğla	1,040	0,891	1,807	0,704	1,111	0,897	0,930	1,020	1,026	0,968	0,933	0,829	1,843	0,723	1,082
Ordu	1,071	1,280	0,997	0,988	1,084	0,909	0,927	0,998	0,992	0,957	0,973	1,187	0,995	0,980	1,034
Sakarya	1,029	1,258	1,008	0,995	1,073	0,831	0,814	1,053	0,993	0,923	0,856	1,024	1,062	0,987	0,982
Samsun	1,174	1,046	1,014	0,930	1,041	0,908	0,920	1,010	1,021	0,965	1,066	0,963	1,024	0,950	1,001
Tekirdağ	1,013	1,115	0,931	1,233	1,073	0,913	0,942	1,062	0,781	0,924	0,925	1,050	0,989	0,963	0,982
Trabzon	1,066	1,086	1,002	0,992	1,037	0,908	0,932	1,039	0,978	0,964	0,968	1,012	1,041	0,971	0,998
Şanlıurfa	0,876	0,947	3,897	0,278	1,500	0,983	0,970	1,043	0,882	0,970	0,861	0,919	4,065	0,245	1,523
Van	1,014	0,990	1,032	0,974	1,002	0,980	1,001	0,955	1,008	0,986	0,994	0,991	0,985	0,981	0,988
Ortalama	1,136	1,019	1,094	0,959	1,052	0,867	0,944	1,015	0,986	0,953	0,977	0,960	1,113	0,944	0,999

Tablo 6. Malmquist Endeksi Etkinlik Değişimleri

5. Tartışma

Bu bölümde araştırma sonucunda elde edilen bulgular, literatürde illerin ve hastanelerin verimliliğinin ölçüldüğü benzer çalışmalar ile karşılaştırılmıştır. Çalışmada KVB olarak Türkiye’de yer alan büyükşehirler seçildiğinden Türkiye’de yapılmış çalışmalara yer verilmiştir. Bu tarz çalışmaların sık sık yapılması verimsiz olan illeri görmek ve bu illerin verimli hale gelebilmeleri için ne yapılması gerektiğini açıklamaya adına önemlidir. Bu çalışmalar hangi illerde hangi kaynakların atıl kaldığını ve hangi illerin hangi kaynaklara ihtiyacı olduğunun tespit edilmesine yardımcı olarak kaynak dağıtımını konusunda yol gösterici olmaktadır. Sağlık sektörüne tahsis edilen kaynakların kıt oluşu kaynakların daha verimli kullanılmasını ve ülke geneline hakkaniyetli dağıtılmasını gerektirmektedir. Asıl önemli olan kaynakların çok olması değil optimum kaynağa sahip olmaktır.

Sağlık sektöründe yapılan çalışmalarda hastanelerin, ülkelerin veya illerin verimlilik ve performanslarına yönelik çok araştırma olmasına rağmen büyükşehirler için yapılmış araştırma yok denecek kadar azdır. Çalışma birden fazla araştırma yöntemi ile büyükşehirler arasında karşılaştırma yapılması açısından önemlidir.

2019 yılı VZA, CCR ve BBC modeli araştırma sonuçlarına göre minimum girdi ile maksimum çıktı elde edebilmiş ve tam verimlilik skoruna sahip olmuş iller Adana, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kocaeli, Mardin, Ordu, Sakarya, Tekirdağ, Şanlıurfa ve Van olarak bulunmuştur. Ölçek verimlilik değerlerine bakıldığında en düşük verimliliğe 2015 yılında 0,659 skoruyla Van, 2016 yılında 0,875 skoruyla Balıkesir sahip olurken 2017 yılında 0,919 skoruyla, 2018 yılında 0,873 skoruyla ve 2019 yılında 0,901 skoruyla art arda 3 yıl Diyarbakır sahip olmuştur. Süper etkinlik analizi sonuçlarına göre 2015 yılında 7 büyükşehir, 2016 yılında 16 büyükşehir, 2017 yılında 13 büyükşehir ve 2018 yılında 14 büyükşehir süper etkin olarak bulunmuştur. 2019 yılında Adana, Denizli, Erzurum, Eskişehir, Gaziantep, Hatay, İzmir, Kocaeli, Mardin, Ordu, Sakarya, Tekirdağ, Şanlıurfa ve Van illerinin süper etkin olduğu tespit edilmiştir. Büyükşehirlerin verimliliğinin yıllar içerisinde değişimini ölçmek amacıyla yapılan MTFVE analizi sonucunda 1,522 skoru ile en yüksek değere sahip büyükşehir Şanlıurfa olurken en düşük 0,862 skoru Antalya’ya aittir.

Özcan ve Ersoy (1994) tarafından yapılan çalışmada il bazında hastanelerin karşılaştırılmasında VZA yöntemi kullanılmış olup araştırma sonucunda illerin %76’nın verimsiz olduğu görülmüştür. Bizim çalışmamızda ise 2019 yılı CCR yöntemine göre büyükşehirlerin %53’ü verimsiz olarak bulunmuştur.

Temür (2010) tarafından yapılan çalışmada 2006-2007 yılı verileriyle 81 ilde 849 adet devlet hastanesinin VZA yöntemiyle etkinlik ve performansları benzer değişkenlerle değerlendirilmiştir. Araştırma sonucunda doğu illeri daha etkin bulunmuştur. Tarafımızdan yapılmış olan araştırma sonucunda da doğu illerinin daha verimli olduğu tespit edilmiştir. Doğu illerinin daha verimli çıkmasının nedeni ise daha az girdi kullanarak daha fazla sağlık hizmeti çıktısı elde etmesidir.

Erol ve Güneş (2014), “Türkiye’de İllerin Sağlık Etkinliklerinin Analizi” adlı çalışmalarında VZA tekniği ile 4 girdi ve 9 çıktı kullanarak toplam 1543 hastanelerin iller bazında etkinliklerini ölçmüşlerdir. Analiz sonucunda 81 ilden 46 tanesi etkin bulunmuştur.

Dirik ve Şahin (2020) tarafından yapılan çalışmada VZA ve Malmquist endeksi ile 2016 yılı için il bazında sağlık hizmetlerinin etkinliği ölçülerek ve 2012-2016 yılları arasında illerin sağlık hizmetleri verimliliğindeki değişim incelenmiştir. Araştırma sonucunda iller

gelişmişlik seviyelerine göre altı gruba ayrılmış olup birinci grupta etkin bulunan iller Kocaeli, Antalya, Bursa, Tekirdağ, Denizli, Yalova, Kırklareli, Adana, Kayseri, Sakarya, Aydın ve Isparta olarak belirlenmiştir.

Aydemir (2002) tarafından yapılan çalışmada 77 ilin kaynak kullanım görece verimliliklerini girdi yönelimli ile analiz etmiştir. Analiz sonucunda 37 il verimli olarak bulunmuştur.

Berk ve Çerçioğlu (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'nin sağlık reformu sonrasındaki dönemde sağlık hizmetleri sektörünün verimliliği analiz edilmiştir. 2011- 2015 etkinlik ölçümünde VZA ve Malmquist endeksi kullanılmıştır. Verimli çıkan iller sıralamak için süper etkinlik analizi de yapmışlardır. Malmquist endeksine göre, 51 ilin verimliliğinde artış gerçekleşirken 30 ilin verimliliğinde azalma olduğu görülmüştür. Gaziantep, Kayseri, Şanlıurfa, Uşak ve Osmaniye verimli iller olarak tespit edilmiştir. Tarafımızdan yapılan çalışmada da Şanlıurfa ve Gaziantep süper etkin iller arasında yer almaktadır.

Seki ve Kaya (2018) Türkiye'deki sağlık sektörünün rekabet gücünü, İBBS 2 seviyesinde, 2012 – 2016 dönemi için analiz etmiş, analizde VZA ve Malmquist endeksleri kullanılmıştır. Çalışmada girdi ve çıktı olarak çalışmamızla benzer girdi ve çıktılar tercih edilmiştir. İlgili dönemde, İBBS 2 seviyesindeki 26 bölgeden 6'sının (%23) tam teknik etkinliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Girginer ve Çalışkan (2016) tarafından yapılan çalışmada, 2014 yılı verileri ile Türkiye'nin 81 ilinde bulunan hastanelerin performansı veri zarflama analizi kullanılarak değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda Kilis, Bayburt, Siirt, Çankırı, Nevşehir, Hakkâri, Osmaniye, Batman, Şanlıurfa, Gaziantep ve İstanbul'da yer alan hastanelerin illerine ait hastanelerin etkin olduğu bulunmuştur.

Çağlar ve Gülel (2015), Türkiye'de il düzeyinde sağlık hizmetlerinin sunumunun etkinlik ve memnuniyet oranına olan etkisi VZA ve Mekânsal modeller ile analiz edilmiştir. Araştırmada 2013 yılına ait verilerle 10 girdi ve 5 çıktı değişkeni kullanılarak 81 ilin BBC, CCR ve ölçek etkinliğini ölçülmüşler. Analiz sonucunda Adıyaman, Bilecik, Gaziantep, Hatay, Tekirdağ, Şanlıurfa, Uşak, Bartın, Yalova, Kilis ve Osmaniye teknik etkin bulunan iller olmuştur.

Yılmaz vd. (2015) tarafından yapılan çalışmada Türkiye'de sağlık hizmeti sunumunda il düzeyinde performansların ölçülmesi için VZA kullanmışlardır. 2012 yılına ait olan veriler ile 81 ilin CCR yöntemine göre etkinlik ölçümü yapılmıştır. Çalışma sonucunda, Türkiye'de sağlık insan gücü dağılımının dengesiz ve atıl yatak sayısının yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Şantaş ve Şantaş (2018), yaptıkları çalışmada Türkiye'de sağlık hizmetleri performansını il ve bölge düzeyinde sağlık statüsü, sağlık hizmeti altyapısı ve sağlık hizmeti kullanımı açısından incelemiştir. Veriler analiz edilirken tanımlayıcı istatistiksel yöntemler ve faktör analizi kullanılmıştır. İllerin sağlık hizmeti altyapısı ve genel kategorisi açısından sıralanmasında ilk sırada Tunceli yer alırken İstanbul son sırada yer almıştır. İstanbul tarafımızdan yapılan çalışmada da son sırada yer almaktadır. Bunun sebebi İstanbul'da sağlık hizmeti üretmek için diğer büyükşehirden daha fazla girdi kullanılması ancak daha az sağlık hizmeti çıktısı üretilmesidir.

Gözlü ve Tatlıdil (2015), tarafından yapılan çalışmada Türkiye'deki 81 ilin kamuya ait sağlık hizmetlerine erişim durumu temel bileşen analizi ile incelenmiştir. Araştırma sonunda sağlık hizmetlerine en yüksek erişime sahip illerin İstanbul, Gaziantep ve Kocaeli, en düşük

illerin ise Bayburt, Ardahan ve Tunceli olduğu bulunmuştur. Sağlık kaynaklarının çoğunluğu nüfusun yoğun olduğu illere ayrıldığından bu illerde erişimin yüksek olması olasıdır.

Şahin ve Özcan (2000), tarafından yapılan çalışmada SB hastanelerinin il düzeyinde verimlilik analizi yapılmış ve araştırma sonucunda illerin %55'nin verimsiz olduğu bulunmuştur. Verimsiz olan illerde toplam 6705 yatak, 636 uzman hekim, 443 pratisyen hekim, 5010 hemşire, 8144 diğer personelin atıl kullanıldığı ve 69,7 milyon dolarlık döner sermaye gideri girdisinin tasarruf edilebileceği ifade edilmiştir.

Tekin (2015) tarafında yapılan çalışmada 2013 yılı sağlık verileri ile Türkiye'de yer alan iller temel sağlık göstergeleri kullanılarak kümeleme analizi ile karşılaştırmıştır. Araştırma sonucunda gelişmişlik düzeyine göre yapılan sıralamada İstanbul, Ankara, İzmir, Eskişehir, Muğla, Antalya, Kocaeli ve Bursa ilk grupta yer alırken Muş, Şırnak, Ağrı, Mardin, Van, Şanlıurfa, Hakkâri, Bitlis, Diyarbakır, Siirt, Bingöl, Kars ve Iğdır son grupta yer almıştır. Araştırmada doğu ve batı illeri arasındaki gelişmişlik farkının sağlık göstergelerinden kaynaklandığı ifade edilmiştir.

Çağlar ve Keten (2019) tarafından yapılan çalışmada ise Türkiye'deki 81 il altyapı, insan kaynağı, hizmet ve sağlık göstergesi olmak üzere dört sağlık endeksi ile karşılaştırılmıştır. Yapılan analiz sonucunda Trabzon, Malatya, Burdur, Denizli ve Bolu ilk beş sırada yer alırken Van, Muş, Ağrı, Hakkâri ve Şırnak son sıralarda yer almıştır.

6. Sonuç ve Öneriler

Sonuç olarak KVB'leri içerisinde en düşük ölçek verimlilik değerlerine 2015 yılında Van, 2016 yılında Balıkesir, 2017, 2018 ve 2019 yılında Diyarbakır sahip olmuştur. Ölçek verimliliği sonuçlarına göre ölçeğe göre artan getiriye sahip KVB sayısı 2015 yılında 14, 2016 yılında 6, 2017 yılında 8, 2018 yılında 9 ve 2019 yılında 9 olmuştur. Bu KVB'lerinin girdilerinde meydana gelen artıştan daha fazlasını çıktılarında ürettiği söylenebilir. Sonuçlar bakıldığında Türkiye'deki büyükşehirlerin genel olarak ölçek etkinlik skorlarının büyük olduğu görülmektedir. Buradan, ülkemizdeki büyükşehirlerin sağlık hizmeti sunumunda bir ölçek sorunu olmadığı söylenebilir.

Büyükşehirlerin 2015, 2016, 2017, 2018 ve 2019 olmak üzere 5 yıla ait verileri kullanılarak verimlilikte zaman içerisindeki değişimi ölçmek amacıyla yapılan Malmquist endeksi ortalamasına göre yıllar bazında etkinliği en çok artan üç büyükşehir sırasıyla Şanlıurfa, Muğla ve İzmir olmuştur. Malmquist endeksi ortalamasına göre toplam faktör verimliliği skoru en düşük büyükşehir ise Antalya olmuştur.

Sağlığa ayrılan kaynakların büyükşehirlerde verimli kullanımı konusunda bir eşitlik olmadığını söylemek mümkündür. Sağlık hizmetleri sunumunda, büyükşehirler arasında farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Sağlık planlayıcıları tarafından etkin ve verimli bir şekilde oluşturulacak plan ve programlar bu farklılıkların azaltılmasında büyük bir öneme sahiptir. Belirli aralıklarla büyükşehirlerin performansı ölçülebilir. Performans düzeyleri ölçüldükten sonra mevcut durumları gözden geçirilerek, geçmiş senelerle kıyaslama yapılabilir ve kaynak planlamalarının düzenlenmesinde kullanılabilir. Bu çalışmada Türkiye'deki büyükşehirlerin 2015-2019 yılları arasındaki performansları bazı göstergeler altında ölçülmüş ve sıralanmıştır. Aynı araştırma yöntemleri, veri setleri ve zaman aralığı kullanılarak farklı çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Adler, N., Friedman, L. ve Sinuany-Stern, Z. (2002). "Review of Ranking Methods in the Data Envelopment Analysis Context", *European Journal of Operational Research*, 140 (2), 249–265.
- Arancı, A. (2012). *Veri Zarflama Analizi Yöntemi ile Kars Devlet Hastanesi Polikliniklerinin Performans Değerlendirmesi*, Kafkas Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Asandului, L., Monica R. ve Puiu F. (2014). "The Efficiency of Healthcare Systems in Europe: A Data Envelopment Analysis Approach", *Procedia Economics and Finance*, 10, 261–68.
- Aydemir, Z. C. (2002). *Bölgesel Rekabet Edebilirlik Kapsamında İllerin Kaynak Kullanım Görece Verimlilikleri: Veri Zarflama Analizi Uygulaması*. DPT Yayınları, No:2667.
- Berk, E. ve Çerçioğlu, H. (2019). "Türkiye'deki Sağlık Hizmetleri Sektörünün Şehirlerin Panel Verilerine Dayalı Olarak Etkinlik ve Verimliliklerinin Ölçümü", *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 34(2), 929-943.
- Bowlin, W. F. (1998). "Measuring Performance: An Introduction to Data Envelopment Analysis (DEA)", *The Journal of Cost Analysis*, 15(2), 3–27.
- Çağlar A, ve Gülel F. E. (2015). Sağlık Hizmetlerinden Memnuniyet: Etkinlik ve Mekânsal Etkileşim Analizi. *Journal of Life Economics*, 2(2), 29-58.
- Çağlar, A. ve Keten, N. D. (2019). "İllerin Sağlık Endeksi: Bileşik Endeks Yaklaşımı ile Bir Deneme", *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 21(1), 42–53. doi:10.18678/dtfd.521027
- Çakmak, M., Öktem, M. K. ve Ömürgönülşen, U. (2009). "Türk Kamu Hastanelerinde Teknik Verimlilik Sorunu: Veri Zarflama Analizi Tekniği ile Sağlık Bakanlığı'na Bağlı Kadın Doğum Hastanelerinin Teknik Verimliliklerinin Ölçülmesi", *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 12(1), 1-36.
- Demir, A. ve Bakırcı, F. (2014). "OECD Üyesi Ülkelerin Ekonomik Etkinliklerinin Veri Zarflama Analiziyle Ölçümü", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(2) , 109-132.
- Demirci, A. (2012). *OECD Üyesi Ülkelerin Ekonomik ve Sosyal Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi Yöntemiyle Belirlenmesi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum.
- Dereköy, F. (2012). *Hastane İşletmelerinde Performans Ölçümü ve Muhasebe Bilgi Sistemi ile İlişkilendirilmesi Temelinde Bir Uygulama*, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Diñçer, S. E. (2019). *Çok Kriterli Karar Alma*, Gece Akademi: Ankara
- Dirik, C. ve Şahin, S. (2020). "Türkiye'deki Sağlık Hizmetlerinin Etkinlik ve Verimlilik Analizi: Radyal ve Radyal Olmayan VZA ve MVE Modellerinin Karşılaştırması", *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 11(28), 790-814.
- Doğan, N.Ö. (2015). "VZA Süper Etkinlik Modelleri İle Etkinlik Ölçümü: Kapadokya'da

- Faaliyet Gösteren Balon İşletmeleri Üzerine Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(1), 187-204.
- Erol, E. ve Güneş, İ. (2014). “Türkiye’de İllerin Sağlık Etkinliklerinin Analizi”, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 6 (2) , 1-19.
- Erpolat, S. ve Cinemre N. (2011). “Notebook Seçiminde Hibrit Bir Yaklaşım: Analitik Hiyerarşi Yöntemine Dayalı Veri Zarflama Analizi”, *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi* 40(2), 207-225.
- Fil, İ. (2017). *Türkiye’de Hastanelerin Temel Göstergelerinin İncelenmesi*, İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Girginer, N. ve Çalışkan S. (2016). “Türkiye’deki Hastanelerin Performanslarının Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi”, *EconWorld2016@ImperialProceedings*, 10-12 August, London, UK. 1(11).
- Gözlü, M. ve Tatlıdil, H., (2015). “Türkiye’deki 81 İlin Kamu Tarafından Sunulan Sağlık Hizmetlerine Erişim Durumları”, *Sosyal Güvenlik Dergisi*, 5(2), 145-165.
- Gülsevin, G. ve Türkan, A. H. (2012). “Afyonkarahisar Hastanelerinin Etkinliklerinin Veri Zarflama Analizi ile Değerlendirilmesi”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 12, 1–8.
- Harrison, J. P., Coppola, M. N. ve Wakefield, M. (2004). “Efficiency of Federal Hospitals in the United States”, *Journal of Medical Systems*, 28(5), 411–422
<https://doi.org/10.1023/B:JOMS.0000041168.28200.8c>
- İnan, A. E. (2000). Banka Etkinliğinin Ölçülmesi ve Düşük Enflasyon Sürecinde Bankacılıkta Etkinlik, *Bankacılık Dergisi*, 34(83), 82–97.
- Karabulut, K. ve Emsen, Ö. S. (2003). “Doğu Anadolu Bölgesinde Sağlık Sektörü ve Bir Model Önerisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 4(1), 19–30.
- Kecek, G. (2010). *Veri Zarflama Analizi Teori ve Uygulama Örneği*. Siyasal Yayın-Dağıtım, Ankara.
- Kumar, A. ve Ozdamar, L. (2004). I”nternational Comparison of Health Care Systems”, *International Journal of The Computer, the Internet and Management*, 12(3), 81-95.
- Kutlar, A, Yüksel, F ve Bakırcı, F. (2011). *Türkiye’de Belediyelerin Ekonomik Etkinliği ve Etkinliğe Etki Eden Faktörler Üzerine Bir Araştırma*, Korza Yayımcılık Basım San. ve Tic. Ltd. Şti., Ankara.
- Kutlar, Aziz, Gülcü, A., ve Karagöz, Y. (2004).“Cumhuriyet Üniversitesi Fakültelerinin Performans Değerlendirmesi”,*Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 5(2), 137–157.
- Liss, P.E. (2006). “Allocation of Scarce Resources in Health Care: Values and Concepts”,*Texto & Contexto - Enfermagem*, 15, 125–134. doi:10.1590/s0104-07072006000500014.
- Nın-Pratt, A. ve Yu, B. (2009). “Getting Implicit Shadow Prices Right for the Estimation of the Malmquist Index: The Case of Agricultural Total Factor Productivity in Developing Countries”, *International Association of Agricultural Economists Conference*, Beijing, China.

- Ökem, Z. G. (2007). *Micro and Macro Aspects of Health Econoııcs in Turkey*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özcan, Y. A. (2014). *Health Care Benchmarking and Performance Evaluation an Assessment Using Data Envelopment Analysis (DEA)*, USA: Springer International Publishing.
- Özcan, A.Y. ve Ersoy, K. (1994). *Efficiency of Health Care in Republic of Turkey*. June 13. *TIMS XXXII*, Anchorage, Alaska.
- Seki, K. ve Kaya, M. (2018). “Sağlık Sektörü Açısında Rekabet Gücünün Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği”, *Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(10), 69-81.
- Sonnentag, S. ve Frese, M. (2005). “Performance Concepts and Performance Theory”, *Psychological Management of Individual Performance*, (January), 1–25. doi:10.1002/0470013419.ch1
- Şantaş, F. ve Şantaş, G. (2018). “Türkiye’nin, Bölgelerin ve İllerin Sağlık Değişkenleri Açısından Mevcut Durumu ve Sıralanması”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(3), 2419-2432.
- Tekin, B. (2015). “Temel Sağlık Göstergeleri Açısından Türkiye’deki İllerin Gruplandırılması: Bir Kümeleme Analizi Uygulaması”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 389-416. doi:10.18074/cnuııbf.196.
- Temür, Y. (2010). “İllerin Gelişmişlik Derecelerine göre Hastanelerin Etkinlik Analizi”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, XXIX(2), 1–22.
- Tıraş, H. H. (2013). “Sağlık Ekonomisi: Teorik Bir İnceleme. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*”, 3(2), 125-152.
- Tutkavul, K. (2018). “Malmquist Toplam Faktör Verimlilik Endeksini Kullanarak Finansal Etkinlik ve Verimlilik Ölçümü: Borsa İstanbul Sınai Endeksi’nde Bir Uygulama”, *Verimlilik Dergisi*, 2019(2), 49-93.
- WHO. (2011). “Governance for Health in the 21st Century”, *Transboundary and Emerging Dise*, 58(5), 421–433.
- Yılmaz A., Beylik U., Öner N. ve Akça N. (2015). “Türkiye’de Sağlık Hizmeti Faaliyetlerinin Performansı Üzerine Bir Değerlendirme: Şehirlerarası Karşılaştırma”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi* 18(2): 205-218.
- Yiğit, A. (2019). “Türkiye’de Eğitim ve Araştırma Hastaneleri Performansının TOPSIS Yöntemi İle Analizi”, *Ankara Sağlık Bilimleri Dergisi*, 5989(2146), 72–85.
- Yüksel, O. (2020). *Türkiye’de Ağız ve Diş Sağlığı Merkezlerinin Verimlilik Analizi*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimleri Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.

BANKALARIN KÂRLILIKLARINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ: ÇOKLU DOĞRUSAL REGRESYON VE GRADYAN ARTIRICI REGRESYON AĞACI YÖNTEMLERİNİN KARŞILAŞTIRILMASI¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Abdurrahman COŞKUNER**

**Determination of Factors Affecting Bank Profits: Comparison of
Multilinear Regression and Gradient Boosting Regression Methods**

Yazar(lar) / Author(s)

Abdurrahman COŞKUNER²

Ömer Faruk RENÇBER³

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 06/07/2022
Makale Kabul Tarihi : 14/09/2022

Anahtar Kelimeler: Banka Kârlılık, Aktif Kârlılık Oranı, Özsermaye Kârlılık Oranı, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı

Finansal sistem içerisinde, bankalar oldukça önemli bir yere sahiptir. Geleneksel işletmeler gibi bankalarda da faaliyetlerinin temel amacı sürdürülebilir şekilde kâr elde etmektir. Bankacılık sektöründe finansal veya beşerî kaynakların yönetimi doğrudan banka kârlılığını etkileyen faktörler içerisindedir. Ancak hangi finansal oranın kârlılığı ne düzeyde etkilediği de literatürde daima araştırılan bir merak konusu olmuştur.

Bu çalışmanın amacı; banka kârlılığına etki eden finansal oranları klasik ve veri madenciliği teknikleri ile karşılaştırmalı olarak incelemektir. Buna göre çalışmada çoklu doğrusal regresyon analizi ve gradyan artırıcı regresyon ağacı yöntemleri kullanılmıştır. Finansal anlamda bankaların kârlılık düzeyleri; aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları ile incelenmiştir. Kârlılık oranlarına etkisi araştırılan faktörler ise şu şekildedir; alınan krediler/toplam varlıklar, sermaye yeterliliği oranı, karşılık sonrası net faiz geliri/toplam varlıklar, tüketici kredileri/toplam krediler, likit aktifler/kısa vadeli yükümlülükler, faiz gelirleri/toplam gelirler oranlarından oluşmaktadır.

Çalışma, Türkiye’de faaliyet gösteren 26 banka ve 2010 – 2020 yılları arasında kapsamaktadır. Çalışma sonucunda, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yönteminin, Çoklu Doğrusal Regresyon analizi yöntemine göre daha başarılı olduğu ve kârlılığa katkı sağlayan en önemli faktörlerin sermaye yeterlilik oranı ve karşılık sonrası net faiz geliri/toplam varlıklar oranı oldukları sonuçlarına ulaşılmıştır.

¹ Çalışma daha önce III. Uluslararası Uygulamalı İstatistik Kongresi’nde bildiri olarak sunulmuş olup yapılan eleştiriler doğrultusunda yeniden düzenlenmiştir.

² Bilim Uzmanı, Adıyaman Üniversitesi. Orcid No: [0000-0002-3012-8780](https://orcid.org/0000-0002-3012-8780), e-posta: acoskuner02@gmail.com

³ Doç. Dr., Gaziantep Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Orcid No: [0000-0001-8020-2750](https://orcid.org/0000-0001-8020-2750), e-posta: ofrencber@gantep.edu.tr

ARTICLE INFORMATION

SubmissionDate : 06/07/2022
AcceptedDate : 14/09/2022

Keywords: Bank Profitability, Return on Assets Ratio, Return on Equity Ratio, Multiple Linear Regression Analysis, Gradient Boosting Regression

ABSTRACT

Banks have a very important place in the financial system. Like traditional businesses, the main purpose of their activities is to make profits in a sustainable way. The management of financial or human resources in the banking sector is among the factors that directly affect bank profitability. However, which financial ratio affects profitability and at what level has always been a subject of curiosity in the literature.

The aim of this study is to examine the financial ratios that affect bank profitability in comparison with classical and data mining techniques. Accordingly, multiple linear regression analysis and gradient increasing regression tree methods were used. Financially, profitability levels of banks were analyzed in relation with return on assets and return on equity ratios. The factors whose effects on profitability were investigated are as follows; consists of loans received/total assets, capital adequacy ratio, net interest income after provisioning/total assets, consumer loans/total loans, liquid assets/current liabilities, interest income/total income ratios.

The study covers 26 banks operating in Turkey between the years 2010 and 2020. As a result of the study, it has been concluded that the Gradient Enhancing Regression Tree method is more successful than the Multiple Linear Regression analysis method and the most important factors contributing to profitability are the capital adequacy ratio and the net interest income/total assets ratio after provisioning.

1.Giriş

Finansal sistemler iktisadi açıdan, parasal kaynakların tasarruf sahiplerinden transferini kolaylaştırma rolünü üstlenmektedir (Boot ve Thakor, 1997: 694). Finansal sistemlerin sağladığı güven ortamı sayesinde, yatırımlarda artışlar olmakta ve bu artışlar sayesinde ekonomik büyüme gerçekleşmektedir (Afşar, 2007:189). Finansal sistemler, banka temelli ve piyasa temelli olmak üzere ikiye ayrılmaktadır (Targan, 1996:10). Türkiye, banka temelli finansal sisteme sahiptir. Bankalar, finansal istikrar için; sağlam, güçlü ve dayanıklı bir yapıya sahip olmalıdır. Bunların sağlanması, bankaların iyi performanslarının yanı sıra yasa koyuculara da bağlıdır. Yasa koyucular, yaptıkları düzenlemeler ile bankalara aşırı yükler getirmemelidir (Kârtal, 2018:7).

Bankaların nihai amacı; faaliyetlerini gerçekleştirerek kâr elde etmektir. Kâr, bir faaliyetin gerçekleşmesi sonucunda elde edilen gelir ile giderler arasındaki olumlu fark olarak tanımlanmaktadır (Avder, 2012:4). Finans alanında, bankaların kârlılığını değerlendirmek için çeşitli oranlar kullanılmaktadır. Bu çalışmada bankaların kârlılık durumlarının incelenmesi amacıyla Aktif Kârlılık Oranı ve Özsermaye Kârlılık Oranı kullanılmıştır. Kârlılık Oranlarına etkisi araştırılan değişkenler; Alınan Krediler/Toplam Varlıklar, Sermaye Yeterliliği Oranı, Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar, Tüketici Kredileri/Toplam Krediler, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler oranlarından oluşmaktadır. İstatistiki açıdan klasik tekniklerin kullanılmasında varsayımların sağlanması zaruri bir durum olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bankaların kârlılığı sorunu birçok çalışmada incelenmesine rağmen, bu çalışmada kullanılan veri madenciliği yöntemi (Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı) çalışmanın özgünlüğünü oluşturmaktadır. Bu yöntemin tercih edilmesindeki temel sebepler; yöntemin overfit (aşırı uyum) problemine karşı dayanıklı

olması ve klasik regresyon tekniği gibi bir varsayımına çok ihtiyaç duymamasıdır. Buna göre çalışmanın amacı, bankaların kârlılık oranlarını etkileyen değişkenleri tespit etmek ve kullanılan yöntemleri karşılaştırmaktır. Çalışmada, Türkiye’de faaliyet gösteren 26 bankaya ait, 2010-2020 yılları arası veriler kullanılmıştır. Veriler, Türkiye Bankalar Birliği web sayfasından elde edilmiştir. Aynı zamanda yöntem bilim açısından çalışmanın uygulamasında, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemleri kullanılmıştır. Buna göre çalışmada öncelikle literatürde benzer çalışmaların yer aldığı literatür incelemesine yer verilmiştir. Daha sonra yöntemler açıklanmış ve uygulama yapılmıştır. Çalışmanın son kısmında ise elde edilen bulgular finansal ve istatistiki açıdan karşılaştırmalı olarak yorumlanmıştır.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde, banka kârlılığı ile ilgili pek çok çalışma bulunmaktadır. Çalışmalarda kârlılık oranı olarak, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları kullanılmıştır. Kârlılığa etkisi araştırılan değişkenler, içsel ve dışsal değişkenler olarak ikiye ayrılmaktadır. Literatürde en çok rastlanan içsel değişkenler; banka büyüklüğü, sermaye miktarı, krediler, faiz dışı gelirler ve sermaye yeterlilik oranından oluşmaktadır. Dışsal değişkenler ise döviz kuru, enflasyon oranı, gayri safi yurtiçi hasıla rakamlarından oluşmaktadır.

Akgül (2019) çalışmasında, çok kriterli karar verme yöntemini kullanarak Türk bankacılık sistemi için en önemli 3 performans kriterini tespit etmiştir. Bu kriterler; likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler, alınan krediler / toplam varlıklar ve duran varlıklar / toplam varlıklar oranlarından oluşmaktadır. Neceur (2003) çalışmasında, aktif kârlılık oranının; Demirhan (2010) çalışmasında, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranlarının krediler / toplam varlıklar oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmıştır. Owoputi vd. (2014), Çevik ve Boran (2020) çalışmalarında, aktif ve özsermaye kârlılık oranlarının, likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler oranından negatif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşılık Kârahanoglu (2017) çalışmasında, aktif kârlılık oranı ile likit aktifler / kısa vadeli yükümlülükler oranı arasında ilişki olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Dietrich ve Wonzonried (2011) çalışmalarında, aktif kârlılık oranının faiz gelirleri / toplam gelirler oranından negatif yönde etkilendiğini sonucuna ulaşmışlardır. Buna karşılık, Çevik ve Boran (2020) çalışmalarında, aktif ve özsermaye kârlılık oranlarının, faiz gelirleri / toplam gelirler oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Demirel vd. (2013) çalışmalarında, aktif kârlılık oranının Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Miller ve Noulos (1997) çalışmalarında, aktif kârlılık oranının Tüketici Kredileri/Toplam Krediler oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Mamatzakis ve Remoundos (2003), Jeon ve Miller (2004) çalışmalarında, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranlarının, Sermaye Yeterlilik Oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır. Vong ve Chan (2009), Sayılğan ve Yıldırım (2009), Alp vd. (2010), Gülhan ve Uzunlar (2011), Aka (2019) çalışmalarında, aktif kârlılık oranının, Sermaye Yeterlilik Oranından pozitif yönde etkilendiği sonucuna ulaşmışlardır.

Literatür incelemesinde, Türkiye’de faaliyet gösteren bankaların verileri ile yürütülen ve klasik regresyon analizlerinin uygulandığı çalışmalarda, bağımsız

değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranının (R^2) düşük seviyede kaldığı tespit edilmiştir. Çevik ve Boran (2020), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini, 0.47; özsermaye kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini 0.39 olarak tespit etmişlerdir. Kârahanoglu (2017), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde R^2 değerini, 0.30 olarak tespit etmiştir. Aka (2019), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde R^2 değerini, 0.23 olarak tespit etmiştir. Batır ve Gungör (2016), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini 0.38; özsermaye kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini, 0.16 olarak tespit etmişlerdir. Türkdönmez ve Babuşcu (2019), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini 0.37; özsermaye kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullandıkları modelde R^2 değerini 0.34 olarak tespit etmişlerdir. Erbir (2020), aktif kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde R^2 değerini 0.46; özsermaye kârlılık oranını bağımlı değişken olarak kullanıldığı modelde R^2 değerini, 0.36 olarak tespit etmiştir. Bu çalışmada ise benzer sorunlar ile karşılaşıldığı durumda farklı bir tekniğin kullanılabilceğinin gösterilmesi amaçlanmıştır. Bu açıdan çalışma literatürdeki diğer çalışmalardan pozitif olarak ayrılmaktadır. Bu da çalışmanın özgün tarafını oluşturmaktadır.

3. Yöntem

Çalışmada, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemleri kullanılmıştır. Bu bölümde, ilk olarak Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yöntemi daha sonra Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemi açıklanmıştır.

Doğrusal regresyon, basit ve çoklu olmak üzere iki ana başlık altında incelenmektedir. Bunlardan basit doğrusal regresyon; bir bağımlı, bir bağımsız değişkenden; çoklu doğrusal regresyon ise bir bağımlı ve birden fazla bağımsız değişkenden oluşan regresyon türü olarak tanımlanmaktadır (Alpar, 2017:395).

Basit doğrusal regresyon modelinde olduğu gibi, çoklu regresyon modelinde de yanıt değişkeninin tahminleri yapılmaya çalışılmaktadır. Basit doğrusal regresyon modelinden farkı, bu kez tek bir tahmin edici kullanılmamasıdır (Denis, 2018:107).

Çoklu doğrusal regresyon ekonometrik modeli şu şekildedir (Akkaya ve Pazarlıoğlu, 2000: 238):

$$Y = \alpha + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \varepsilon_i$$

α : Sabit Terim

β : Bağımsız değişkenlerin katsayısı

k : Bağımsız değişken sayısı

Çok değişkenli regresyon modelinde, Çoklu Belirlilik Katsayısı şu formül ile hesaplanır (Mete, 2021:20):

$$R^2 = \frac{\sum(\hat{Y}-\bar{Y})^2}{\sum(Y-\bar{Y})^2} = \frac{\text{RegresyonKarelerToplamı}}{\text{GenelKarelerToplamı}}$$

R^2 değeri, 0 ile 1 arasında değerler almaktadır. 1'e eşit olması, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni tam olarak açıkladığı anlamına gelmektedir. 0 olması

ise, bağımlı değişkenlerin bağımsız değişkenler tarafından hiçbir şekilde açıklanmadığını göstermektedir.

Gradyan artırma modeli, temelleri Friedman (2001) ve arkadaşları tarafından oluşturulan ağaç ortalamasına dayalı bir makine öğrenme tekniğidir. Gradyan artırma modeli, regresyon ve sınıflandırma modellerinin bir bileşimidir. Gradyan artırma modeli, çok sayıda zayıf kararağacı öğrenicisinden oluşan bir toplamalı regresyon modelidir (Ye vd., 2009:2063).

$$H_k(x) = \sum_{i=1}^k \gamma_i h_i(x)$$

Klasik istatistik tekniklerinden farklı olan Gradyan artırma modeli, parametrik olmayan bir makine öğrenmesi tekniğidir. Ön işleme olmaksızın çok sayıda tahmin ediciyi işleme yeteneğine sahip olması ve eksik verileri otomatik olarak işleyebilmesi, Gradyan artırma modelinin avantajlarından (Ahmed ve Abdel-Aty, 2013:29). Gradyan artırma algoritması üç unsurdan oluşur (Javaid, 2022):

1. *Kayıp fonksiyonu*: Kayıp fonksiyonunun rolü, modelin verilen verilerle tahmin yapmada ne kadar iyi olduğunu tahmin etmektir. Bu, eldeki soruna bağlı olarak değişebilir. Kayıp fonksiyonu türleri:

- Ortalama Mutlak Hatalar (MAE)
- Ortalama Kare Hata (MSE) veya İkinci Dereceden Kayıp
- Ortalama Kare Logaritmik Hata Kaybı

2. *Zayıf öğrenici*: Kararağaçları, gradyan artırmada zayıf öğrenen olarak kullanılır. Zayıf bir öğrenen, verilerimizi sınıflandıran ancak bunu kötü yapan, belki de rastgele tahminden daha iyi olmayan bir öğrencidir. Zayıf öğrenen, yüksek bir hata oranına sahiptir.

3. *Katkı modeli*: Ağaçları, her seferinde bir adım eklemenin yinelemeli ve sıralı yaklaşımıdır. Her bir yineleme, kayıp fonksiyonumuzun değerini azaltmalıdır.

Güçlendirme, sonucu tahmin etmede güçsüz olan bir özelliği güçlü bir öğreniciye dönüştürmeyi ifade etmektedir. İlk olarak, regresyon ağacındaki zayıf öğreniciler tespit edilir. Daha sonra, zayıf öğreniciler tarafından tahmin edilen değerler ile gerçek değerler arasındaki fark olan, hata oranı hesaplanır. Model yeni ağaçlar oluşturarak bu hata oranını en aza indirmeye çalışır. Bu işlemler hata oranı en aza indirilinceye kadar (m kez) uygulanır (Ho, Tang ve Wong, 2021:9). Regresyon Ağaçları için güçlendirme algoritması şu şekilde çalışmaktadır (James vd., 2013:322):

1. Eğitim setindeki tüm i için $\hat{f}(x) = 0$ ve $r_i = y_i$ ayarlayın

2. $b = 1, 2$ için. . . , b , tekrarla:

a) Eğitim verilerine d bölmeli bir ağaç f^b sığdırın

b) Yeni ağacın küçültülmüş bir sürümünü ekleyerek f^b 'yi güncelleyin:

$$\hat{f}(x) \leftarrow \hat{f}(x) + \lambda \hat{f}^b(x)$$

c) Artıkları güncelle

$$r_i \leftarrow r_i - \lambda \hat{f}^b(x_i)$$

3. Yükseltilmiş modelin çıktısını alın

$$\hat{f}(x) = \sum_{b=1}^B \lambda \hat{f}^b(x)$$

4. Uygulama

Çalışmanın amacı, banka kârlılıklarını etkileyen faktörlerin tespit edilmesi ve iki farklı regresyon yönteminin karşılaştırılmasıdır. Çalışmanın uygulaması, Türkiye’de faaliyet gösteren 26 bankaya ait veriler ile gerçekleştirilmiştir. Veriler, 2010 – 2020 yılları arasında kapsamaktadır. Bankaların finansal rasyo oranları, Türkiye Bankalar Birliği web sayfasından elde edilmiştir. Çalışmada, Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemleri kullanılmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkenleri, Aktif Kârlılık ve Özsermaye Kârlılık Oranlarıdır. Bağımsız değişkenler; Alınan Krediler/Toplam Varlıklar, Sermaye Yeterliliği Oranı, Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar, Tüketici Kredileri/Toplam Krediler, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler oranlarından oluşmaktadır. Tablo 1’de bu değişkenler ve kısaltmalarına yer verilmiştir.

Tablo 1: Değişkenler

DEĞİŞKEN TÜRLERİ	DEĞİŞKENLER	KISALTMALAR
BAĞIMLI DEĞİŞKENLER	Aktif Kârlılık Oranı	ROA
	Özsermaye Kârlılık Oranı	ROE
BAĞIMSIZ DEĞİŞKENLER	Alınan Krediler/Toplam Varlıklar	AKTV
	Sermaye Yeterliliği Oranı	SYO
	Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar	NFGTV
	Tüketici Kredileri/Toplam Krediler	TKTK
	Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler	LAKY
	Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler	FGTG

Değişkenler arasındaki ilişki, Korelasyon Matrisi ile Tablo 2’de gösterilmiştir. Tabloya göre, değişkenler arasındaki ilişkiler düşük seviyededir. Bu değişkenler kullanılarak, regresyon modelleri kurulabilir.

Tablo 2: Korelasyon Matrisi

	AKTV	SYO	NFGTV	TKTK	LAKY	FGTG
AKTV	1,00	-0,26	-0,18	-0,11	-0,13	0,16
SYO	-0,26	1,00	0,48	-0,06	0,36	-0,18
NFGTV	-0,18	0,48	1,00	0,07	0,17	0,04
TKTK	-0,11	-0,06	0,07	1,00	0,13	-0,13
LAKY	-0,13	0,36	0,17	0,13	1,00	-0,30
FGTG	0,16	-0,18	0,04	-0,13	-0,30	1,00

Değişkenler arasında yüksek korelasyon bulunması, çoklu bağlantı probleminin olduğunu göstermektedir. Değişkenler arasındaki korelasyon katsayıları, Tablo 2’de gösterilmiştir. Ancak, sadece değişkenler arasındaki korelasyon katsayılarına bakarak, çoklu bağlantı problemi tespit edilememektedir. Çoklu doğrusallığı tespit etmenin en iyi yolu, varyans şişirme faktörünü (VIF) hesaplamaktır. VIF değerinin, 5’i veya 10’u aşması çoklu bağlantı probleminin varlığını gösterir. Tablo 3’te değişkenlere ait VIF oranlarına yer verilmiştir (James vd. 2013:101-102).

Tablo 3: VIF Değerleri

AKTV	SYO	NFGTV	TKTK	LAKY	FGTG
1.11	1.58	1.36	1.07	1.25	1.16

Tablo 3’e göre, değişkenlerin VIF değerleri 5 değerinin altındadır. Bu sonuçlar, çoklu bağlantı probleminin olmadığını ve oluşturulan regresyon modellerinin yorumlanabilir olduğunu göstermektedir.

Çalışmada ilk olarak, her iki bağımlı değişkene göre Çoklu Doğrusal Regresyon analizleri gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	ROA			ROE		
	Kat Sayılar	St. Hata	p	Kat Sayılar	St. Hata	p
Sabit	0,029	0,008	0,0004	0,0176	0,0061	2,85E-05
AKTV	-0,037	0,009	2,85E-05	-0,0129	0,0065	0,8153
SYO	0,009	0,038	0,8153	-0,0971	0,0286	1,35E-7
NFGTV	0,407	0,037	0.0	0,1506	0,0278	0,084
TKTK	-0,011	0,006	0,084	0,0007	0,0047	0,0144
LAKY	-0,078	0,032	0,0144	-0,0292	0,0236	0,0043
FGTG	-0,274	0,095	0,0043	-0,124	0,0711	0,0004
Adjusted R2	0.43			0.09		

Tablo 4’te, Aktif Kârlılık ve Özsermaye Kârlılık oranları bağımlı değişkenlerine göre oluşturulan modelin özetine yer verilmiştir. Aktif Kârlılık Oranı (ROA) bağımlı değişkenine göre oluşturulan modelde; Alınan Krediler/Toplam Varlıklar (AKTV), Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar (NFGTV), Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler (LAKY)ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler (FGTG) değişkenlerinin katsayıları anlamlıdır. Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO), Tüketici Kredileri/Toplam Krediler (TKTK) değişkenlerinin katsayıları ise anlamsızdır. Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO), Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar (NFGTV) değişkenleri aktif kârlılığını pozitif yönde, Alınan Krediler/Toplam Varlıklar (AKTV), Tüketici Kredileri/Toplam Krediler (TKTK), Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler (LAKY)ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler (FGTG) değişkenleri aktif kârlılığını negatif yönde etkilemektedir. Bir regresyon analizinde, modelin tahmin gücünün ne kadar olduğu bilinmek istenmektedir. Çoklu regresyon analizinde R² değeri modelin gücü hakkında bilgi vermektedir (Çokluk vd., 2021:55). R² değeri 0 ile 1 arasında değer

almaktadır. 0'a yaklaşması modelin veriye uyum sağlamadığını göstermektedir (Alpar, 2017:457). Analiz sonucunda düzeltilmiş R^2 , değeri 0,43 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamakta güçsüz kaldığını göstermektedir.

Özsermaye Kârlılık Oranı bağımlı değişkenine göre oluşturulan modelde; Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO), Tüketici Kredileri/Toplam Krediler (TKTK), Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler (LAKY)ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler (FGTG)değişkenlerinin katsayıları anlamlıdır. Alınan Krediler/Toplam Varlıklar (AKTV), Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar (NFGTV)değişkenlerinin katsayıları ise anlamsızdır. Alınan Krediler/Toplam Varlıklar (AKTV), Sermaye Yeterliliği Oranı (SYO)ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler (FGTG)değişkenleri özsermaye kârlılığını pozitif yönde, Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar, Tüketici Kredileri/Toplam Krediler (TKTK)ve Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler (LAKY)değişkenleri özsermaye kârlılığını negatif yönde etkilemektedir. Analiz sonucunda düzeltilmiş R^2 , değeri 0,09 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklamakta güçsüz kaldığını göstermektedir.

Aktif kârlılık ve Özsermaye kârlılık oranları bağımlı değişkenlerine göre oluşturulan modellerde R^2 değeri 0'a yakın değer almıştır. Bu değerler, oluşturulan modellerin tahmin gücünün zayıf olduğunu göstermektedir. Bu nedenle, klasik yöntemlere göre daha iyi tahmin gücüne sahip olan topluluk öğrenme yöntemlerinden Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemi de çalışmada kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, Tablo 5'te. Daha sonra sonuçlar, Çoklu Regresyon Analizi yöntemi ile karşılaştırılmıştır.

Tablo 5: Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı Performans Ölçüt Değerleri

	Tahmin (ROA)	Tahmin (ROE)
R^2	0,805582	0,443877
MeanAbsoluteError	0,006489	0,004562
MeanSquaredError	0,000101	0,000055
RootMeanSquaredError	0,010041	0,007408
MeanSignedDifference	-0,002178	-0,001042
MeanAbsolutePercentageError	1,412189	1,575152
Adjusted R^2	0,805582	0,443877

Tablo 5'te aktif kârlılık oranı ve özsermaye kârlılık oranı bağımlı değişkenlerine göre, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı analizi sonuçlarına yer verilmiştir. Aktif kârlılık oranına göre oluşturulan modelin R^2 değeri,0,81 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuç, modelde yer alan değişkenlerin aktif kârlılık oranını tahmin etmede güçlü olduklarını göstermektedir. Özsermaye kârlılık oranına göre oluşturulan modelin R^2 değeri ise, 0,44 olarak tespit edilmiştir. Özsermaye kârlılık oranı için güçlü bir R^2 değeri elde edilememiş olsa da bu yöntem ile Çoklu regresyon analizine göre başarılı sonuçlar elde edilmiştir.

Her iki yöntemin sonuçları karşılaştırıldığında, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yönteminin Çoklu Regresyon analizi yöntemine göre daha başarılı sonuçlar elde

ettiği tespit edilmiştir. Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı Yönteminin, parametrik olmayan bir makine öğrenmesi yöntemi olması, çok sayıda tahmin ediciyi işleyebilme ve eksik verileri otomatik işleyebilmesi, yöntemi klasik yöntemlere göre başarılı yapmaktadır.

Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemine göre oluşturulan modellerde yer alan bağımsız değişkenlerin önem sıralarının tespiti önem arz etmektedir. Bu tespit, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin sırayla modelden çıkartılması sonucu oluşan, yeni MSE değerlerine göre yapılmıştır. MSE değerinde mutlak değer olarak en fazla değişikliğe yol açan değişken en önemli değişken olarak nitelendirilirmiş ve sıralama bu şekilde yapılmıştır.

Tablo 6. Değişkenlerin Önem Dereceleri

DEĞİŞKENLER	ROA			ROE		
	YENİ MSE	FARK	ÖNEM DERE CESİ	YENİ MSE	FARK	ÖNEM DERE CESİ
AKTV	0.007177	0.00069	6	0.00088	0.00033	3
SYO	0.007908	0.00142	2	0.00093	0.00038	1
NFGTV	0.009986	0.00350	1	0.00090	0.00035	2
TKTK	0.007823	0.00133	3	0.00086	0.00031	4
LAKY	0.007782	0.00129	4	0.00055	0.00000	6
FGTG	0.007616	0.00113	5	0.00074	0.00074	5

Tablo 6’da kârlılık üzerine etkisi araştırılan değişkenler önem derecelerine göre sıralanmıştır. Tablo incelendiğinde, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları üzerinde en önemli etkiye sahip değişkenlerin, Sermaye yeterlilik oranı ve Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranı olduğu görülmektedir.

Sermaye yeterlilik oranı, bankaların riskler nedeniyle oluşabilecek zararları karşısında yeterli özkaynağa sahip olup olmadığını göstermektedir. Basel uygulamalarına göre bu oranın yüzde 8 olması gerekmektedir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumuna göre bu oran, yüzde 12’dir (Balaylar ve Özdemir, 2018: 67). Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre aktif kârlılık oranı üzerinde pozitif, özsermaye kârlılık oranı üzerinde negatif yönde bir etkiye sahiptir.

Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranı, bankaların toplam gelirleri içerisindeki faiz gelirlerinin oranını göstermektedir. Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahiptir. Bankaların önemli gelir kaynaklarından olan faiz gelirlerinde meydana gelen artışlar kârlılığı pozitif yönde etkileyecektir.

Aktif kârlılık oranı üzerinde en az etkiye sahip olan değişken, Alınan Krediler/Toplam Varlıklar oranıdır. Alınan Krediler/Toplam Varlıklar oranı, bankaların toplam varlıkları içerisinde alınan kredilerin oranını göstermektedir. Çoklu regresyon

analizi sonuçlarına göre aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları üzerinde negatif yönde bir etkiye sahiptir. Bankaların dışa bağımlılıkları arttıkça kârlılıklarında azalış meydana gelecektir. Bunu önlemek amacıyla bankalar, çeşitli yollarla özkaynaklarını artırma yoluna gitmelidirler. Özsermaye kârlılık oranı üzerinde en az etkiye sahip değişken, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler oranıdır. Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler oranı, bankaların kısa vadeli yükümlülüklerini paraya çevrilebilmesi kolay olan varlıkları ile karşılama gücünü göstermektedir. Çoklu regresyon analizi sonuçlarına göre, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları üzerinde negatif yönde bir etkiye sahiptir. Oranda meydana gelen artışlar, kârlılığa negatif yönde yansımaktadır. Bu nedenle bankalar, kısa vadeli yükümlülüklerini karşılayabilecek oranda likit aktif bulundurmalıdır. Kısa vadeli yükümlülüklerinden fazla likit aktif bulundurmamak banka kârlılığını olumsuz yönde etkileyecektir. Kısa vadeli yükümlülükleri aşan likit varlıklar farklı varlıklar üzerinde değerlendirilmelidir.

5. Sonuç

İyi bir finansal sisteme sahip olmak, ülkelerin ekonomik gelişimi için önemli bir faktördür. Gelişmiş bir finansal sistemin olduğu ülkelerde, bankalar görevlerini verimli bir şekilde yerine getirebilmektedirler. Bu ülkelerde, yatırımcılar ihtiyaçları olan kaynağa kolaylıkla ulaşmakta ve yatırımlarını gerçekleştirebilmektedirler. Bankaların faaliyetlerini sürdürebilmeleri için ise, kâr elde etmeleri gerekmektedir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin, kârlılığı ne yönde etkilediğinin bilinmesi oldukça önemlidir. Kârlılığa en çok katkı yapan faaliyetleri bilmek ve bunlar üzerine yoğunlaşmak, banka yöneticileri ve yasa koyucular için faydalı olacaktır. Banka yöneticilerinin, bu bilgiler doğrultusunda planlamalarını yapmaları, bankalarının kârlılıklarını arttıracaktır. Diğer taraftan, yasa koyucular banka kârlılığına önemli katkısı olan faaliyetlere, teşvikler uygulayarak ülke ekonomisine katkı sağlayabilirler.

Bu çalışmanın amacı, banka kârlılığını etkileyen faktörleri tespit etmektir. Çalışmada iki farklı yöntem kullanılmıştır. Bu yöntemler; Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yöntemi ve Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemidir. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yöntemi ile her iki bağımlı değişkene göre oluşturulan modeller incelenmiştir. Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi sonuçlarına göre aktif kârlılık oranının, Sermaye Yeterliliği Oranı ve Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranlarından pozitif yönde; Alınan Krediler/Toplam Varlıklar, Tüketici Kredileri/Toplam Krediler, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler oranlarından negatif yönde etkilendiği tespit edilmiştir. Literatürde aynı sonuçları elde eden çalışmalar bulunmaktadır. Örneğin, Christaria ve Kurnia, (2016), Amijaya ve Komariah (2020),Vong ve Chan (2009), Sayılğan ve Yıldırım (2009), Alp vd. (2010), Gülhan ve Uzunlar (2011) ve Aka (2019) Sermaye yeterlilik oranının, Demirel vd. (2013) Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranlarının aktif kârlılık oranı üzerinde pozitif yönde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Owoputi (2014), Çevik ve Boran (2020) Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler, Dietrich ve Wonzonried (2011) Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler oranlarının aktif kârlılık oranı üzerinde negatif yönde bir etkiye sahip olduğunu ifade etmişlerdir. Özsermaye kârlılık oranının, Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar ve Tüketici Kredileri/Toplam Krediler oranlarından pozitif yönde; Alınan Krediler/Toplam Varlıklar, Sermaye Yeterliliği Oranı, Likit Aktifler/Kısa Vadeli Yükümlülükler ve Faiz Gelirleri/Toplam Gelirler oranlarından negatif yönde etkilendiği

tespit edilmiştir. Oluşturulan her iki modelde de bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni açıklama oranları düşük kalmıştır. Bu nedenle, sahip olduğu özellikler neticesinde klasik yöntemlere göre daha başarılı sonuçlar veren, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemi de çalışmada kullanılmıştır. Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemi ile bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama oranlarında artışlar görülmüştür. Daha sonra, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yöntemine göre değişkenler önem derecelerine göre sıralanmıştır. Buna göre, kârlılık üzerinde en önemli etkiye sahip değişkenlerin, Sermaye yeterlilik oranı ve Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranı olduğu tespit edilmiştir.

Sonuç olarak, Gradyan Artırıcı Regresyon Ağacı yönteminin Çoklu Doğrusal Regresyon Analizi yöntemine göre daha başarılı olduğu ve banka kârlılıklarının belirleyici değişkenlerinin Sermaye yeterlilik ve Karşılık Sonrası Net Faiz Geliri/Toplam Varlıklar oranları olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Afşar, A. (2007), “Finansal Gelişme ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (36), 188-198.
- Ahmed, M. M., ve Abdel-Aty, M. (2013), “Application of Stochastic Gradient Boosting Technique to Enhance Reliability Of Real-Time Risk Assessment: Use of Automatic Vehicle Identification and Remote Traffic Microwave Sensor Data”, *Transportation Research Record*, 2386(1), 26-34.
- Aka, K. (2019), “Banka Kârlılığının Belirleyicileri: Türk Bankacılık Sektöründeki Katılım Bankaları Üzerine Ampirik Bir Uygulama”, *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 8 (3), ss.21-39.
- Akgül, Y. (2019), “Çok Kriterli Karar verme Yöntemleriyle Türk Bankacılık Sisteminin 2010-2018 Yılları Arasındaki Performansının Analizi”, *Finans Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(4), 567-582.
- Akkaya, Ş. ve Pazarlıoğlu, M.V. (2000), *Ekonometri I* (4. Baskı), İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Alp, A., Ban, Ü., Demirgüneş, H. N. K., ve Kılıç, S. (2010), “Türk Bankacılık Sektöründe Kârlılığın İçsel Belirleyicileri”, *İMKB Dergisi*, 12(46), 1-13.
- Alpar, R. (2017), “*Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistiksel Yöntemler*”, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Amijaya, D. T., ve Komariah, S. (2020), “Multiple Regression: Determinant on Profitability at Islamic Commercial Banks in Indonesia”, *Dinasti International Journal of Economics, Finance & Accounting*, 1(1), 21-30.
- Avder, E. (2012), *Maliyet Muhasebesi*, Murathan Yayınevi.
- Balaylar, N. A., ve Özdemir, M. O. (2018), “Türkiye’de Yerli Mevduat Bankalarında Sermaye Yeterliliği ve Kârlılık İlişkisi”, *Muhasebe ve Denetim Bakışı*, 18(54), 57-76.

- Batır, T. E., ve Güngör, B. (2016), “Türkiye’de Bankaların Kârlılık Belirleyicilerinin Katılım Bankaları ve Mevduat Bankaları Bazında Karşılaştırılması”, *Bankacılar Dergisi*, 99, 74-98.
- Boot, A. W. A., ve Thakor, A. V. (1997), “Financial System Architecture”. *Review of Financial Studies*, 10(3), 693–733.
- Christaria, F., ve Kurnia, R. (2016), “The Impact of Financial Ratios, Operational Efficiency and Non-Performing Loan Towards Commercial Bank Profitability”, *Accounting and Finance Review (AFR)*, Vol, 1(1).
- Çevik, N. K., ve Boran, A. (2020), “Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ticaret Bankalarının Kârlılığını Etkileyen İçsel Faktörler: 2005-2016 Yılları Arası Panel Veri Analizi”, *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(4), 1735-1750.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2021), *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik SPSS ve LISREL Uygulamaları*, Ankara: Pegem Akademi.
- Demirel, E., Atakişi, A., ve Abacıoğlu, S. (2013), “Bankacılık Faaliyet Oranlarının Panel Veri Analizi: Türkiye’deki Kamu, Özel ve Yabancı Sermayeli Bankaların Durumu”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (59), 101-112.
- Demirhan, D. (2010), “Türkiye’deki Mevduat Bankalarının Finansal Yapıya İlişkin Kararlarının Kârlılık Üzerine Etkileri”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (45), 157-168.
- Denis, D. J. (2018), *SPSS Data Analysis For Univariate, Bivariate, And Multivariate Statistics*, John Wiley&Sons.
- Dietrich, A., ve Wanzenried, G. (2011), “Determinants of Bank Profitability Before And During The Crisis: Evidence From Switzerland”, *Journal of International Financial Markets, Institutions and Money*, 21(3), 307-327.
- Erbir, M. (2020), “Özel Sermayeli Mevduat Bankalarında Kârlılığa Etki Eden Faktörler”, *Uluslararası Finansal Ekonomi ve Bankacılık Uygulamaları Dergisi*, 1(2), 43-62.
- Friedman, J. H. (2001), Greedy function approximation: A gradient boosting machine, *Annals of statistics*, 1189-1232.
- Gülhan, Ü., ve Uzunlar, E. (2011), “Bankacılık Sektöründe Kârlılığı Etkileyen Faktörler: Türk Bankacılık Sektörüne Yönelik Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1).
- Ho, W. K., Tang, B. S., ve Wong, S. W. (2021), “Predicting Property Prices With Machine Learning Algorithms”, *Journal of Property Research*, 38(1), 48-70.
- James, G., Witten, D., Hastie, T. ve Tibshirani, R. (2013), *An introduction to statistical learning: With applications in R*. New York: Springer.
- Javaid, N. (2022), “Guide dreading: Gradient boosting”, [PowerPoint Sunusu] Slide Share. https://www.researchgate.net/publication/358769543_Gradient_Boosting

- Jeon, Y., ve Miller, S. M. (2004), “The Effect of The Asian Financial Crisis on the Performance of Korean Nation wide Banks”, *Applied Financial Economics*, 14(5), 351-360.
- Karahanoglu, I. (2017), “Türk Kalkınma ve Yatırım Bankalarının Aktif Kârlılığını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi”. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (50), 167-186.
- Mamatzakis, E. C., ve Remoundos, P. C. (2003), “Determinants of Greek Commercial Banks Profitability”, 1989-2000. *Spoudai*, 53(1), 84-94.
- Mete, S., (2021). Doğrusal ve eğrisel (polinoma) regresyon analizi, In Ö.F. Rençber (Ed.), *Veri Madenciliğinde Kullanılan Regresyon Modelleri ve R İle Uygulamalı Örnekler* (11-33. Ss.). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Miller, S. M., ve Noulas, A. G. (1997), “Portfolio Mix and Large-Bank Profitability in the USA”, *Applied Economics*, 29(4), 505-512.
- Naceur, S. B. (2003), “The Determinants of The Tunisian Banking Industry Profitability: Panel Evidence”, *Universite Libre de Tunis working papers*, 10, 2003.
- Owoputi, J. A., Olawale, F. K., ve Adeyefa, F. A. (2014), “Bank Specific, Industry Specific and Macroeconomic Determinants of Bank Profitability in Nigeria”, *European scientific journal*, 10(25).
- Sayilgan, G., ve Yildirim, O. (2009), “Determinants of Profitability in Turkish Banking Sector: 2002-2007”, *International Research Journal of Finance and Economics*, 28, 207-214.
- Targan, Ü. (1996), Finans kesiminin reel sektöre kaynak yaratma kapasitesi, *İstanbul Ticaret Odası Yayını*, 31.
- Türkdönmez, C. S., ve Babuşcu, Ş. (2019), “Bankaların Kârlılık Performansını Etkileyen Faktörler”, *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 37-54.
- Türkiye Bankalar Birliği. (2022, Mayıs), İstatistiki Raporlar. <https://www.tbb.org.tr/bankacilik/banka-ve-sektor-bilgileri/istatistiki-raporlar/59>
- Vong, P. I., ve Chan, H. S. (2009), “Determinants of Bank Profitability in Macao”, *Macao Monetary Research Bulletin*, 12(6), 93-113.
- Ye, J., Chow, J. H., Chen, J., ve Zheng, Z. (2009), “Stochastic Gradient Boosted Distributed Decision Trees”, In *Proceedings of the 18th ACM conference on Information and knowledge management* (pp. 2061-2064).

KULLANIMLAR VE DOYUMLAR YAKLAŞIMI ÇERÇEVESİNDE SOSYAL MEDYA UYGULAMALARI

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Tuba KÖKSAL

Social Media Applications within the Framework of Uses and
Gratifications Approach

Yazar / Author
Tuba KÖKSAL¹

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 17/09/2022
Makale Kabul Tarihi : 01/12/2022

Anahtar Kelimeler:

Kullanımlar ve Doymalar Yaklaşımı, Sosyal Medya Uygulamaları, İletişim Sosyolojisi, Dijital Platformlar.

ÖZ

Gelişen dijital medya platformları ile birlikte insanların kitle iletişim araçlarından beklentileri de farklılaşmaktadır. Bireyin kişisel özelliklerinin yanı sıra kullandığı sosyal medya uygulamalarına göre içerik beklentileri de değişim göstermektedir. Dijital platformlar ve sosyal medya aracılığıyla bireyler gündelik yaşama ait ihtiyaçlarını karşılayabilmektedir. Bu makale ile Youtube, Twitter, Facebook, Instagram gibi sosyal medya uygulamaları sıklıkla kullanan bireylerin sosyal medyayı kullanım amaçları; kullanımlar ve doymalar kuramı çerçevesinde incelenmiştir. Bireyler dijital uygulamalar aracılığıyla; oyun oynamak, siyasi gündemi takip etmek, tartışma gruplarını takip etmek, siyasi mesajlar atmak ya da paylaşımlara yorum yapmak gibi etkileşimlerde bulunabilmektedirler. Kullanımlar ve doymalar açısından dijital platformlar incelendiğinde sosyal medyanın interaktif kullanım özelliği ile kullanıcıların gereksinimlerini etkin bir biçimde karşıladığı gözlemlenmektedir. Kullanımlar ve doymalar yaklaşımı ilk olarak geleneksel medya çerçevesinde düşünülse de dijital medyanın özellikleri ve imkanları ölçüsünde bireylerin ihtiyaçlarına sanal ortamlarda çok boyutlu bir biçimde karşılık gelmesi nedeniyle daha etkin bir biçimde kapsamaktadır. Sosyal medya uygulamalarının kullanımlar ve doymalar yaklaşımı çerçevesinde incelenmesi gelişen iletişim araçlarının toplumsal etkilerini gözlemlenmesi açısından önemlidir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 17/09/2022
Accepted Date : 01/12/2022

Keywords: Uses and Gratifications Approach, Social Media Applications, Sociology Communication, Digital Platforms.

ABSTRACT

People's expectations from mass media are being differentiated along with the developing digital media platforms. In addition to the personal characteristics, content expectations of the individual are also changing based on the social media applications they use. Individuals are able to meet their daily needs through digital platforms and social media. This article examines the purposes of social media usage of individuals who frequently use social media applications such as Youtube, Twitter, Facebook, Instagram within the framework of uses and gratifications theory. Through digital applications, individuals can be involved in interactions such as playing games, staying abreast with the political agenda, following discussion groups, sending political messages or commenting on posts. Examining digital platforms in terms of the uses and gratifications, it is observed that social media meets the needs of users effectively with its interactive use feature. Although the uses and

¹ Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0001-9367-7317>, e-posta: koksall7@gmail.com

gratifications approach is first considered within the framework of traditional media, it covers the digital media more effectively as it corresponds to the needs of individuals in a multidimensional way in virtual environments within the scope of its characteristics and possibilities. Examination of social media applications within the framework of uses and gratifications approach is important in terms of observing the social effects of developing communication tools.

1. Giriş

İnternet temelli iletişim platformlarının yaygınlaşması ile birlikte kitle iletişim araçları ve takipçilerinin konumlarının da yeniden yorumlanması gereklilik göstermektedir. Eric Maigret, medyayı toplumları oluşturan simgesel savaşların ve paylaşımların uzantısı (Maigret, 2011: 292) olarak tanımlar. Önceleri tek taraflı iletişim temelli yapılan yayınlar ve paylaşımlar; günümüzde interaktif süreçlerin etkin olduğu, üretilen medya içeriklerine anında yorum yapılabilen, beğenilerin ve takipçi sayılarının içerik üretiminde etkin olduğu bir duruma evrilmiştir. 2005 senesinden itibaren Facebook, sonrasında Twitter, Instagram, Youtube gibi platformların yaygınlaşmasıyla kitle iletişimi değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Tek taraflı yayın odaklı televizyon kanallarından dijital kanallara geçiş hızla gerçekleşmektedir. İzleyiciler tercihlerinin ve yorumlarının karşılık bulduğu platformlara ilgi duymaktadır. Medya platformlarındaki bu dönüşüm toplumun pek çok kesiminin iletişim, eğlence, bilgi alma anlayışlarını da değiştirmektedir. Verilerin ticari olarak kullanıldığı, çeşitli sektörlerin bu veriler aracılığıyla ürünlerini pazarladığı bir dijital medya platformu içinde; hedeflenen kullanıcılar doğru bilgiye, nitelikli paylaşımlara ve duygularına hitap edecek içeriklere ulaşmalıdır. Gelişmiş ülkelerde bireyler gün içinde ortalama beş ila yedi saat internet ve bağlı uygulamalara vakit ayırmaktadır (Dijk, 2018: 12). Dijital uygulamalarla birlikte toplumsal etkileşimin arttığı ve çok yönlü olarak geliştiği görülmektedir. Meydana gelen değişim ve dönüşümden toplumsal iletişim de etkilenmektedir. Kültürel öğeler, dijital ortamlarda yeni anlamlar, yeni sembollerle sunulmaktadır (Bal, 2018: 283). Kullanıcılar ile yayıncılar arasında ve aynı uygulamaları dijital iletişim platformları aracılığıyla kullananlar arasında yeni bir iletişim dili oluşmaktadır. Bu yeni iletişim dili gündelik hayatın merkezinde konumlanırken kullanıcıların sosyal medya platformlarında kimi zaman özne haline gelmesi onların sosyal ve psikolojik doyum sağlamasına neden olmaktadır. Karmaşık insan psikolojisinin çok yönlü karşılık bulabildiği sosyal medya uygulamalarıyla insanlar sadece kendilerini ifade etmekle kalmayıp, hayal dünyalarına yönelik içeriklerle de muhatap olmaktadır. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı izleyiciyi geleneksel medya araçlarının etkin kullanıldığı bir ortamda temel alması açısından önemlidir. Günümüzde interaktif iletişim kanallarının yaygınlaştığı ve sosyal medya aracılığıyla medyada da kullanıcıların etkin olması kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ile analizleri gerekli kılmaktadır.

2. Kullanımlar ve Doymalar Kuramı

Kullanım ve doyum kuramına ilişkin analizlerin ağırlıklı olarak 1960’larda ve 1970’lerde yapıldığı, dolayısıyla da günümüzü kapsamadığı (Güngör, 2011: 110) ifade edilmekle birlikte; kullanım ve doyum araştırmaları “klasik” ve “modern” döneme ayrılabilir. Klasik dönem, 1940’larda Uygulamalı Toplumsal Araştırma Bürosu tarafından New York’ta yapılan çalışmaları içermektedir. Bu çalışmalar kapsamında yarışma programları, şov programları gibi içeriklere yönelik tepkiler incelenirken diğer taraftan gazete okuyucularının o dönemde gerçekleşen gazetecilerin grevinde neyin özlemini çektikleri gibi konuların da araştırmaları gerçekleştirilmiştir (McQuail ve Windahl, 2010: 166). Kitle iletişim araçlarının kullanılmasından sağlanan doyum kuramındaki temel düşünce; bu araçları kullanmanın takipçiler tarafından iletişim araçları ile daha önceki deneyimlere dayanarak öngörülebilir ödülleri sunuyor olmasıdır. Bu etkiler bireyler tarafından değerlendirilebilir psikolojik etkiler olabilir (McQuail ve Windahl, 2010: 171). Kitle iletişim araçlarının kullanımı gerçeklikten kaçmak üzere hayal dünyasına sürüklenme veya hayal dünyası içinde kaybolma ya da hayal dünyasına yakalanma şeklinde (McQuail ve Windahl, 2010: 173) gözlemlenirken; sosyal medya kullanımı ile birlikte interaktif iletişimin artması hayal dünyasından gerçekliğe dönüşmüştür. Sosyal medya etkileşimlerine bakıldığında katılımın ve farkındalığın ön planda olduğu ve kullanıcıların merak duygularına da hitap eden içeriklerle kitlelerin ilgisinin çekildiği gözlemlenmektedir. Kullanım ve doyumlar yaklaşımı öncelikle kitle iletişim araçlarının takipçileri üzerinde farklı etkilerini vurgulayarak gözleri kitle iletişim araçlarından takipçilere çevirmeyi hedeflemiştir. Fotoğraflar, yorumlar, görüş bildirme gibi konular yoluyla sosyal medya uygulamalarının kullanımı daha cazip görüldükçe, kullanıcılar uygulamalar aracılığıyla veri ve içerik kaynağı konumunda bulunmaktadır (Netchitailova, 2018: 5).

Sosyal medya uygulamalarının algoritmalarının işleyişlerine bakıldığında kullanıcılarını daha çok paylaşım yapanın görünür hale gelmesiyle motive etmesi farklı açıdan doyum yaşamasını sağlamaktadır. Youtube uygulamasında içerik paylaşımı yapanlar ne kadar çok içerik üretirlerse o kadar görünür olmaktadır. Youtube editörleri, kullanıcılar tarafından üretilen en iyi videoların bazılarını öne çıkarmak için temaları takip eden spot videoları seçer. En çok izlenen, en popüler, en çok tartışılan (Wasko ve Erickson, 2020: 35) video kategorilerinde yer almak için kullanıcılar çaba sarf etmektedir. Bunun beraberinde kullanıcının profiline uygun içerikler vs. uygulamalar tarafından önerilerek bireyin uygulamaya yönelik motivasyonu sağlanmaktadır. Dijital tabanlı iletişim sistemi, sosyal iletişim ve kitle iletişim sistemleriyle birlikte, iç içe varlığını (Bal, 2018: 283) sürdürmektedir. Herhangi bir bilginin dünyanın dört bir yanına yayılma hızı göstermektedir ki, yeni medya ve dijital teknolojiler ile birbirine derinden bağlı küresel

bir toplum (Gere, 2018: 217) kullanıcıların da içinde bulunduğu ortamlarda inşa edilmektedir. Yeni medya ürünlerinin ortaya çıkması izleyicilerin kullanıcı haline dönüşmesini sağlayarak medya içeriklerine aktif bir biçimde katılmalarına aracı olmuştur (Başhan, 2018: 196).

İletişim teknolojilerinin sunduğu olanakların başında bilginin dijitalleşmesi gelmektedir (Yazıcı, 2020: 107). Dijital platformlar kullanıcılarla yayıncılar arasındaki karşılıklı etkileşimi kolaylaştırırken geleneksel medya araçlarından farklı bir biçimde kullanıcıların farklı yönlerine de günlük hayat içerisinde hitap edebilmektedir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı 'Etki' kuramlarına karşı yeni bir bakış açısı getirmek için kullanıcılar tarafından bir bakış açısı getirmekle birlikte döneminde çok fazla karşılık bulamamıştır. Sosyal medya aracılığıyla interaktif sürecin esas olduğu kitle iletişiminde yeniden yorumlanması önemli görülmektedir.

3. Yöntem

Bu çalışmada nicel araştırma yöntemleri kullanılarak Türkiye evreninden hareketle hesaplanarak elde edilen örneklem TÜİK düzey-1 seviyesinde 12 ilde, basit raslantısal yöntemle seçilen 18-65 yaş arası 932 kişi ile gerçekleştirilen yüz yüze anketin sonuçları ve analizleri paylaşılmıştır. Hazırlanan anket soruları ile kullanıcıların sosyal medya davranışlarının genel olarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Durumun neye benzediğini, nerede başlayıp bittiğinin resmi çizilmeye çalışıldığı bu çalışmada amaç betimleme yapmak olup (Punch, 2005: 15), hali hazırdaki durum, sosyal medya kullanım davranışları ve sosyal medyanın gündelik hayat içerisinde etkileri uygulanan anket üzerinden yapılan analizler çerçevesinde incelenmiştir. Anket sonuçlarından elde edilen verilerin değerlendirilmesinde Ki-kare analizi kullanılmıştır. Frekans ve yüzde dağılımına sahip olan verilerin analizinde kullanılan bu test için belirlenen anlamlı sonuçlarda farkı yaratan grubun tespit edilmesinde Bonferroni Testi uygulanmıştır. Kritik karar verme değeri 0,05 alınmış olup, analizlerde SPSS 25.0 programı kullanılmıştır.

4. Bulgular

Sosyal medya uygulamalarında kullanım tercihleri kişilerin amaçları doğrultusunda farklılık göstermektedir. Dijital teknolojilerin gelişmesi ve ağların genişlemesi ile birlikte içerik olarak da nitelenen bilginin bolluğu ve insanlarla teknolojik aletler arasındaki irtibatın artışı iletişim ve sosyoloji alanında araştırma yapanların dijital medya uygulamalarına yoğunlaşmalarına neden olmaktadır (Neuman, 2018: 104). Kullanıcılar sosyal medya uygulamalarını ilgi alanlarına göre kullanırken diğer taraftan uygulamaların kullanıcıya sunduğu imkânlar ölçüsünde uygulamayı kullananların sayısı ve özellikleri de değişiklik göstermektedir.

Tablo 1. Çoğunlukla Instagram Kullananların Sosyal Medya Kullanım Özellikleri

Sosyal medyayı en çok hangi amaçla kullanırsınız?		Instagram				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Oyun oynamak	n	80	23	15	22	0,01*
	%	57,10%	16,40%	10,70%	15,70%	
Siyasi gündemi takip etmek	n	65	21	7	20	
	%	57,50%	18,60%	6,20%	17,70%	
Tartışma gruplarını takip etmek	n	8	10	3	0	
	%	38,10%	47,60%	14,30%	0,00%	
Siyasi mesajlar paylaşmak, yorumda bulunmak	n	5	2	2	4	
	%	38,50%	15,40%	15,40%	30,80%	
İlgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmak	n	73	26	13	18	
	%	56,20%	20,00%	10,00%	13,80%	

*p<0,05

Katılımcıların sosyal medyayı en çok hangi amaçla kullanma düzeyleri ile Instagram kullanma sıklık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (p=0,01). Instagram uygulamasını hiç kullanmayanların siyasi mesajlar paylaştıkları ve paylaşımlara yorum yaptıkları görülmüştür. Instagram'ı devamlı kullananların ise oyun oynadıkları, siyasi gündemi takip ettikleri ve ilgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmakta oldukları görülmüştür. Uygulamayı bazen kullandıklarını ifade edenler ise sıklıkla tartışma gruplarını takip etmek amacı ile kullanım yaptıklarını belirtmişlerdir (p=0,01).

Tablo 2. Çoğunlukla Twitter Kullananların Sosyal Medya Kullanım Özellikleri

Sosyal medyayı en çok hangi amaçla kullanırsınız?		Twitter				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Oyun oynamak	n	30	43	16	50	0,01*
	%	21,60%	30,90%	11,50%	36,00%	
Siyasi gündemi takip etmek	n	46	22	13	30	
	%	41,40%	19,80%	11,70%	27,00%	
Tartışma gruplarını takip etmek	n	4	7	3	7	
	%	19,00%	33,30%	14,30%	33,30%	
Siyasi mesajlar paylaşmak, yorumda bulunmak	n	4	3	2	4	
	%	30,80%	23,10%	15,40%	30,80%	
İlgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmak	n	28	26	17	59	
	%	21,50%	20,00%	13,10%	45,40%	

*p<0,05

Katılımcıların sosyal medyayı belirli bir amaçla kullanmaları ile Twitter kullanma sıklık düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür (p=0,01). Twitter'ı hiç kullanmadığını ifade edenlerin ilgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmak amaçlı sosyal medyayı kullandıkları görülmüştür. Twitter'ı devamlı kullananlar siyasi gündemi takip etmek, siyasi mesajlar paylaşmak ve paylaşımlara yorum yapmak amacı ile sosyal medyayı kullandıkları görülmüştür. Twitter uygulaması kullanıcıları itibarıyla

bakıldığında siyasi gündemi takip edenler tarafından ilgi görmektedir. Thomas Mathiesen tarafından 1997 senesinde geliştirilen, çoğunluğun azınlığı izlediği "sinoptikon" yerine, gözetim ve karşı gözetim çoğunluğun çoğunluğu ya da azınlığın azınlığı izlediği (Wilson ve Serisier, 2018: 176) bir kontrol mekanizması halini almaktadır. Uygulamayı bazen kullananlar ise sıklıkla tartışma gruplarını takip etmek ve oyun oynamak amacı ile sosyal medyayı kullandıklarını belirtmektedirler (p=0,01).

Tablo 3. Çoğunlukla Youtube Kullananların Sosyal Medya Kullanım Özellikleri

Sosyal medyayı en çok hangi amaçla kullanırsınız?	Youtube				p
	Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Oyun oynamak	n 86 % 62,30%	n 31 % 22,50%	n 11 % 8,00%	n 10 % 7,20%	0,13
Siyasi gündemi takip etmek	n 71 % 64,00%	n 24 % 21,60%	n 8 % 7,20%	n 8 % 7,20%	
Tartışma gruplarını takip etmek	n 12 % 57,10%	n 7 % 33,30%	n 2 % 9,50%	n 0 % 0,00%	
Siyasi mesajlar paylaşmak, yorumda bulunmak	n 8 % 61,50%	n 2 % 15,40%	n 3 % 23,10%	n 0 % 0,00%	
İlgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmak	n 83 % 63,80%	n 24 % 18,50%	n 11 % 8,50%	n 12 % 9,20%	

*p>0,05

Katılımcıların sosyal medyayı sıklıkla kullanma amaçları ile Youtube kullanma sıklık düzeyleri ile arasında anlamlı bir ilişki olmadığı görülmüştür (p=0,13, p>0,05). Araştırmada oyun oynamak, siyasi gündemi takip etmek, tartışma gruplarını takip etmek, siyasi mesajlar atmak, yorumda bulunmak ve ilgi alanları ile ilgili araştırma yapmak için sosyal medyayı kullanan katılımcıların Youtube uygulamasını kullanma sıklık düzeyleri arasında anlamlı şekilde fark olmadığı görülmüştür.

Youtube platformu her kesimden kullanıcıya hitap etmektedir. Televizyon gerçeğin inanılabilir yaşantılarına ikinci bir suret çizmiş olabilir ama dijital platformların, gördüğü şeyleri aslında görmemiş olan ve gittiğini sandığı yerleri asla deneyimlememiş olan insanları, o şeyleri gördüğüne ve o yerlere gittiklerine inandırma becerisi televizyonun yaptığından daha etkin olduğu yadsınamaz bir gerçektir. İnsanları hep beraber TV seyreden küçük gruplardan çıkararak kendi kişisel ekranları ile baş başa bırakmıştır (Edwards, 2020: 82).

Tablo 4. Sosyal Medyada Geçirilen Zaman ve Yorum Yapılan Konular Arasındaki İlişki

Gün içerisinde sosyal medyada geçirilen zaman	Sosyal medya üzerinden en çok yorum yaptığımız konuları işaretleyiniz						p
	Günlük yaşamı ilgilendiren konular	Spor	Siyasi ve toplumsal konular	Teknoloji	Moda ve alış-veriş	Popüler TV programları ve olaylar	
1 saatten az	n 32 % 41,00%	n 9 % 11,50%	n 14 % 17,90%	n 7 % 9,00%	n 5 % 6,40%	n 1 % 1,30%	0,64

1-3 saat	n	113	25	39	23	17	3
	%	41,20%	9,10%	14,20%	8,40%	6,20%	1,10%
4-6 saat	n	49	15	19	15	8	2
	%	35,30%	10,80%	13,70%	10,80%	5,80%	1,40%
7-9 saat	n	14	12	6	4	2	2
	%	27,50%	23,50%	11,80%	7,80%	3,90%	3,90%

*p>0,05

Katılımcıların gün içerisinde sosyal medyada geçirdikleri süre ile sosyal medya üzerinden en çok yorum yapılan konular arasında anlamlı bir farklılığın olmadığı görülmüştür. Farklı sürelerde sosyal medyada vakit geçirenlerin, yorum yaptıkları konularda fark olmadığı görülmüştür (p=0,64, p>0,05). Farklı sürelerde sosyal medyada zaman geçiren katılımcıların günlük yaşam, spor, siyasi ve toplumsal konular, teknoloji, moda ve alış-veriş, popüler tv programları ve olaylar gibi konularda benzer seviyelerde etkileşim içinde oldukları görülmüştür. Sosyal medya bilgi amaçlı kullanımın yanında kullanıcıların eğlence, hayal dünyalarına karşılık gelen içeriklerin de talep gördüğü bir iletişim platformudur.

Tablo 5. Çoğunlukla Facebook Kullananların Sosyal Medya Kullanım Özellikleri

Sosyal medyayı en çok hangi amaçla kullanırsınız?	Facebook				p
	Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Oyun oynamak	n 63 % 45,70%	n 37 % 26,80%	n 16 % 11,60%	n 22 % 15,90%	
Siyasi gündemi takip etmek	n 42 % 37,20%	n 30 % 26,50%	n 14 % 12,40%	n 27 % 23,90%	
Tartışma gruplarını takip etmek	n 9 % 42,90%	n 9 % 42,90%	n 0 % 0,00%	n 3 % 14,30%	
Siyasi mesajlar paylaşmak, yorumda bulunmak	n 8 % 57,10%	n 2 % 14,30%	n 1 % 7,10%	n 3 % 21,40%	
İlgi alanlarımla ilgili araştırma yapmak	n 39 % 30,00%	n 29 % 22,30%	n 32 % 24,60%	n 30 % 23,10%	
Ortak ilgi alanlarına sahip kişileri ve grupları bulmak	n 36,80%	n 26,30%	n 15,80%	n 21,10%	0,06
Çeşitli konularda bilgi almak	n 18 % 31,60%	n 14 % 24,60%	n 11 % 19,30%	n 14 % 24,60%	
Kendi ürettiklerimi (müzik, fotoğraf vb) paylaşmak	n 10 % 38,50%	n 6 % 23,10%	n 3 % 11,50%	n 7 % 26,90%	
Arkadaşlık kurmak/sosyalleşmek/çevre edinmek	n 35 % 45,50%	n 16 % 20,80%	n 9 % 11,70%	n 17 % 22,10%	
Müzik dinlemek	n 41 % 46,60%	n 12 % 13,60%	n 14 % 15,90%	n 21 % 23,90%	
Video izlemek	n 30 % 52,60%	n 14 % 24,60%	n 4 % 7,00%	n 9 % 15,80%	

*p>0,05

Katılımcıların sosyal medyayı sıklıkla kullanma amaçları ile Facebook uygulamasını kullanma sıklık düzeyleri arasında anlamlı şekilde ilişki olmadığı

görülmüştür. Farklı amaçla sosyal medyayı kullanan katılımcıların Facebook kullanma sıklık düzeylerinde farklılaşma görülmemiştir ($p=0,06$, $p>0,05$).

Tablo 6. Facebook Kullanıcılarının Sosyal Medyada Yorum Paylaşma Durumu

Sosyal medya kullanırken yorumlarınızı paylaşır mısınız?		Facebook				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Evet	n	166	79	52	50	0,01*
	%	47,80%	22,80%	15,00%	14,40%	
Hayır	n	88	100	54	106	0,01*
	%	25,30%	28,70%	15,50%	30,50%	

* $p<0,05$

Sosyal medya kullanırken yorumlarını paylaşan katılımcıların Facebook kullanma sürelerinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medyada yorumlarını paylaşan katılımcıların Facebook uygulamasını daha yüksek oranda ve sıklıkla kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Facebook kullanmayan katılımcıların sosyal medyada yorumlarını daha az paylaştığı görülmüştür ($p=0,01$, $p<0,05$).

Tablo 7. Instagram Kullanıcılarının Sosyal Medyada Yorum Paylaşma Durumu

Sosyal medya kullanırken yorumlarınızı paylaşır mısınız?		Instagram				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Evet	n	227	63	22	44	0,01*
	%	63,80%	17,70%	6,20%	12,40%	
Hayır	n	164	68	34	88	0,01*
	%	46,30%	19,20%	9,60%	24,90%	

* $p<0,05$

Sosyal medya kullanırken yorumlarını paylaşan katılımcıların Instagram kullanma sıklıklarının farklı olduğu tespit edilmiştir. Yorumlarını paylaşan katılımcıların Instagram sosyal medya uygulamasını daha yüksek oranda devamlı kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Instagram kullanmayan katılımcıların sosyal medyada yorumlarını daha az oranda paylaştıkları görülmüştür ($p=0,01$, $p<0,05$).

Tablo 8. Twitter Kullanıcılarının Sosyal Medyada Yorum Paylaşma Durumu

Sosyal medya kullanırken yorumlarınızı paylaşır mısınız?		Twitter				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Evet	n	89	88	43	125	0,01*
	%	25,80%	25,50%	12,50%	36,20%	
Hayır	n	70	63	35	176	0,01*
	%	20,30%	18,30%	10,20%	51,20%	

* $p<0,05$

Sosyal medya kullanırken yorumlarını paylaşan katılımcıların Twitter kullanma sıklıklarının farklı olduğu tespit edilmiştir. Yorumlarını paylaşan katılımcıların Twitter

sosyal medyasını daha yüksek oranda devamlı ve bazen kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Twitter kullanmayan katılımcıların sosyal medyada yorumlarını daha az ifade ettikleri görülmüştür ($p=0,01$, $p<0,05$).

Tablo 9. Youtube Kullanıcılarının Sosyal Medyada Yorum Paylaşma Durumu

Sosyal medya kullanırken yorumlarınızı paylaşır mısınız?		Youtube				p
		Devamlı kullanım	Bazen kullanım	Çok seyrek kullanım	Hiç kullanmam	
Evet	n	233	81	19	17	0,01*
	%	66,60%	23,10%	5,40%	4,90%	
Hayır	n	193	67	27	67	0,01*
	%	54,50%	18,90%	7,60%	18,90%	

* $p<0,05$

Sosyal medya kullanırken yorumlarını paylaşan katılımcıların Youtube kullanma sıklıklarının farklı olduğu tespit edilmiştir. Yorumlarını paylaşan katılımcıların Youtube uygulamasını daha yüksek oranda ve devamlı kullandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Youtube kullanmayan katılımcıların sosyal medyada yorumlarını daha az paylaştıkları görülmüştür ($p=0,01$, $p<0,05$).

Sosyal medya uygulamalarını sıklıkla kullanan kişiler genel olarak dijital platformlarda yorumlarını paylaşmaktadırlar. Uygulamaları sıklıkla kullanmak, dijital dünya içerisinde fazla vakit geçirmenin kişilerin beklentilerini ve gündelik hayat içerisinde dijital etkileşimlerle yeni bir sosyalleşme anlayışını da beraberinde getirmektedir.

5. Sonuç

Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı çerçevesinde sosyal medya uygulamaları kişilerin dijital uygulamalara karşı tutumlarını açıklamada yardımcı olmaktadır. Çoklu medya ortamlarında tek bir neden sonuç ilişkisi ile mevcut durum açıklanamamakla birlikte; internet kullanıcılarını hem üretici hem de tüketici olarak konumlandıran Web 2.0 teknolojisi ile kullanıcıların içeriklere müdahale edebilmesi ve içerik üretip paylaşmasını mümkün hale getirmiştir (Toprak, 2021: 96). Dijital dünya gerçek hayatta önemli olan ve kişisel özellikler sayesinde edinilen grupların ötesine geçerek; kuralları dijital kodlar aracılığıyla belirlenen ve etkileşim adı altında belirli bazı algoritmalarla yaygınlaşan platformlar insanların günlük yaşantılarında belirgin değişikliklere neden olmuştur. Gündelik hayatta insan çevresi azalırken birey duyuşsal ve duygusal kayıplarını sosyal medya uygulamaları aracılığıyla gidermektedirler (Edwards, 2020: 79-80). Kişiler, oyun oynamak, siyasi gündemi takip etmek, tartışma gruplarını takip etmek, Siyasi mesajlar paylaşmak, yorumda bulunmak, ilgi alanlarıyla ilgili araştırma yapmak, ortak ilgi alanlarına sahip kişileri ve grupları bulmak, çeşitli konularda bilgi almak, kendi ürettiklerini (müzik, fotoğraf vb.) paylaşmak, arkadaşlık kurmak/sosyalleşmek/çevre

edinmek, müzik dinlemek, video izlemek gibi etkinlikleri herhangi bir özel yazılıma ihtiyaç duymadan sosyal medya aracılığıyla gerçekleştirebilmektedir.

Sosyal medya kullanırken yorumlarını paylaşan katılımcıların sosyal medya mecralarını daha sıklıkla kullandıkları ifade edilebilir. Ayrıca sosyal medyayı kullanmayan veya daha az sıklıkta kullanan katılımcıların sosyal medya ortamında yorumlarını paylaşmadıklarını ya da daha az paylaştıkları görülmektedir.

Katılımcıların sosyal medyayı sıklıkla kullanma amaçları ile sosyal medya uygulamalarını kullanma sıklık düzeyleri arasında anlamlı şekilde ilişkili olmadığı görülmektedir. Bu da bizlere sosyal medya kullanıcılarının her yaş grubundan, farklı konularda ilgili bireyler olduğunu göstermektedir. Oyun, arkadaş bulma, vakit geçirme, gündemi takip etme, haber alma gibi birçok farklı konu ve amaçla sosyal medyayı kullanan katılımcıların sosyal medya kanallarını kullanma sıklık düzeylerinin farklı olmadığı görülmüştür. Özellikle siyasi konulara ve ilgi alanlarına göre sosyal medya uygulamalarında oransal bir farklılık görülmediği ifade edilebilir.

Sosyal medya sitelerini sıklıkla kullanan katılımcıların sosyal medya üzerinden siyaseti takip edip, katılımında bulunma oranlarının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Sosyal medyada geçirilen sürenin artması kişilerin ilgili oldukları konularda kendilerini ifade etme isteğini de artırdığı söylenebilir. Diğer taraftan sosyal medya uygulamalarını ve platformlarını daha az ve hiç kullanmayanların sosyal medya üzerinden siyaseti takip etme ve farklı konularda yorum paylaşma oranlarının daha düşük olduğu görülmüştür. Sosyal medya üzerinden siyaseti ve gündemi takip etme düzeyi sıklıkla sosyal medya kullanan bireylerde daha yüksek olduğu görülmektedir.

Sosyal medyada geçirilen süreye göre bireylerin günlük yaşam, spor, siyasi ve toplumsal konular, teknoloji, moda ve alış-veriş, popüler TV programları ve olaylar gibi konularda benzer seviyelerde etkileşim içinde oldukları görülmektedir. Sosyal medya uygulamalarında toplam geçirilen süreler bakımından kullanım amaçlarının farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Sosyal medyada yorumlarını paylaşan katılımcıların sosyal medya uygulamalarını kullanma sıklıklarının daha yüksek olduğu ifade edilebilir. Facebook, Youtube, Twitter, Instagram gibi uygulamaları çok sık kullanan katılımcıların yorumlarını daha yüksek oranda paylaştıkları görülmektedir.

Sosyal medya uygulamaları; enformasyon ve haber almak, eğitim ve kariyer, sosyal iletişim ve kariyer, alışveriş ve ticaret gibi ilgi alanlarına hitap etmektedir (Dijk, 2018: 282). Gündelik hayatın her alanına hitap etmesi ve kolaylıkla ulaşılabilir olması kullanımını açısından en büyük etkidir. Bu başlıklar kişilerin sosyal medyayı kullanmaları açısından motivasyon aracıdır. Fiziksel ve materyal erişim ve dijital alet kullanma

becerisiyle birlikte bu platformları kullanmak artarken ilgi alanlarına yönelik içeriklerle karşılaşma kullanım sıklığını da beraberinde getirmektedir.

İletişim araçlarının kullanılmasından sağlanan doyum kuramındaki temel düşünce çerçevesinde sosyal medya araçlarını kullanmanın uygulama takipçileri ve içerik paylaşımlar tarafından; deneyimler, hayallerinin somutlaşması, gündeme katkı sunma ya da yorum yapma gibi interaktif özellikler aracılığıyla kullanıcıların gündelik yaşamlarında etkin hale gelmiştir.

Kaynakça

- Bal, H. (2018). *İletişim Sosyolojisi*. Bursa: Sentez.
- Başhan, E. (2018). İnteraktif Belgeseller Üzerinden Enformasyon ve Kitle İletişim Araçlarının İncelenmesi. S. Gezgin (Ed.) *Dijital Çağda İletişim*. Konya: Eğitim.
- Dijk, J. V. (2018). *Ağ Toplumu* (Çev. Ö. Sakin). İstanbul: Kafka.
- Edwards, A. V. (2020). *Dijital Her Şeyi Yok Ediyor* (Çev. M. Yener). İstanbul: Siyah Kitap.
- Güngör, N. (2011). *İletişim Kuramları ve Yaklaşımları*. İstanbul: Siyasal Kitabevi.
- Gere, C. (2018). *Dijital Kültür* (Çev. A. Akın ve N. Pembecioğlu). İstanbul: Salon.
- Maigret, E. (2011). *Medya ve İletişim Sosyolojisi* (Çev. H. Yücel). İstanbul: İletişim.
- Mcquail, D., ve Windahl, S. (2010). *İletişim Modelleri* (Çev. K. Yumlu). Ankara: İmge Kitabevi.
- Netchitailova, E. (2018). *Flaneur, Aylak ve Empatik İşçi, Yeni Medya Kuramları* (Çev. F. Aydoğan).
- Neuman, R. (2018). *Dijital Fark Gündelik Hayatta Dijitalleşme ve Medya Etkileri Kuramı* (Çev. G. Metin). İstanbul: The Kitap.
- Punch, K. F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş 'Nitel ve Nicel Yaklaşımlar'* (Çev. D. Bayrak). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Toprak, A. G. (2021). *Dijital Medya ve Mekânın Dönüşümü*, Ankara: Ütopya.
- Wasko, J. ve Erickson, M. (2020). YouTube'un Ekonomi Politikası. F. Aydoğan (Ed.) *Yeni Medya Kuramları II*. İstanbul: Der.
- Wilson, D. ve Serisier, T. (2018). Video Aktivizm ve Karşı Gözetimin Muğlaklıkları. B. Çoban ve B. Ataman (Ed.) *Panoptikon 2.0* (Çev. T. E. Kalaycı). İstanbul: Epsilon.
- Yazıcı, F. (2020). Dijital Çağda Bilginin Doğruluğu ve Sahte Haber. H. Aydın ve F. Yazıcı, (Ed.) *Yeni Medya Çağında Popüler Dijital Sorunlar*. Ankara: Nobel.

FIGHTING THE CLIMATE CRISIS WITHIN THE LAW (JUDICIAL) AXIS

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Selçuk GÜRÇAM

Hukuk (Yargı) Ekseninde İklim Kriziyle Mücadele

Yazar(lar) | Author(s)
Selçuk Gürçam¹

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 23/10/2022
Accepted Date : 06/12/2022

Keywords: Climate Crisis,
International Law,
International Conventions,
Urgenda, Neubauer.

ABSTRACT

The The climate crisis increases the risk of threats to both our individual and social existence day by day. However, this threat is far from the attention and solution it deserves. For this reason, states (governments) that are responsible for protecting both the present and the future of humanity refrain from fulfilling this duty or taking on the role of making an effort. The increase in both emissions and global average temperatures from past to present shows that the fight against the climate crisis is only on paper or in rhetoric. This study examines the legal (judicial) solution that the public sees as a way out of the helplessness created by the climate crisis caused by the international system and governments. As a result, as citizens seek more rights and the judiciary decides in favor of the climate crisis, governments will strive for more solutions in tackling the climate crisis. Although this does not hold great promise in terms of the climate crisis, it will be beneficial for progress and awareness.

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 23/10/2022
Makale Kabul Tarihi : 06/12/2022

Anahtar Kelimeler: İklim
Krizi, Uluslararası Hukuk,
Uluslararası Sözleşmeler,
Urgenda, Neubauer.

ÖZ

İklim krizi, gerek bireysel gerekse toplumsal varlığımız üzerindeki tehdit riskini her geçen gün daha da artırmaktadır. Ancak bu tehdit gereken ilgi ve çözümden uzaktır. Bu sebeple, insanlığın hem bugünü hem de geleceğini korumakla yükümlü devletler (hükümetler) bu görevinin gereğini yerine getirmekten imtina etmekte ya da çaba sarf ediyorum rolüne bürünmektedirler. Bu rolü geçmişten günümüze gelinen noktada gerek emisyonların gerekse küresel ortalama sıcaklıkların artışı iklim kriziyle mücadelenin yalnızca kâğıt üzerinde veya sözde olduğunu genel olarak göstermektedir. Bu çalışma halkın uluslararası sistemin ve hükümetlerin sebep olduğu iklim krizi çözümsüzlüğüne karşı çıkış yolu olarak gördükleri hukuksal (yargısal) çözüm yolunu incelemektedir. Sonuç olarak, vatandaşların daha fazla hak araması ve yargının iklim krizi lehine verdiği kararlar artıkça iklim kriziyle mücadelede hükümetler daha fazla çözüm yolu için çaba göstereceklerdir. Bu durum ise iklim krizi açısından tek başına büyük bir umut vaat etmese de bir ilerleme ve bilinçlenme sağlanmasına yararlı olacaktır.

¹Dr. Independent Researcher, Iğdır, Turkey, ORCID No:[0000-0003-0426-329X](https://orcid.org/0000-0003-0426-329X), e-posta: selcukgrcm@gmail.com

1. Introduction

The political, economic and legal order established today supports individuals, institutions and organizations that harm the climate system to continue their actions. Therefore, although the owners of the action (governments or institutions) cause the climate crisis, their actions seem legitimate. However, the fact that governments allow greenhouse gas emissions that cause the climate crisis shows that they are actually violating their obligations, which is their most basic duty to maintain the constitutional order. Therefore, all the steps taken towards climate protection are against the interests of the illegal and unstable world order. In addition, the fact that all the steps taken since the 1990s have not reached the desired level of success is an indication that the current world order is the biggest obstacle in the fight against the climate crisis.

Although the climate crisis is seen as a priority by 195 countries (Jang et al., 2019; Spash, 2016) within the framework of the Paris Agreement, it is an ongoing global problem. In the face of this unprecedented global crisis, governments do not act in a way that produces solutions. They are waiving their public trust obligations to protect the climate for future generations. Because the future generations that the climate crisis will really affect are in danger. Especially as long as the current climate policies continue, problems such as hurricanes, floods, heat waves, forest fires, diseases, problems in the food supply, drought, and difficulties in accessing clean water resources will affect people's lives more. This will trigger massive human migrations and cause many deaths. Greenhouse gases are the main cause of the climate crisis and if the determined limit values (2oC-1,5oC) are exceeded the fight against the climate crisis will probably get out of control (Watson, 2022). Therefore, the law (judiciary) emerges as an important weapon in the hands of the people to remind the role of governments in reducing greenhouse gas emissions and to maintain public confidence in tackling the climate crisis.

The climate crisis is a persistent, pervasive and harmful problem. Therefore, it profoundly affects the enjoyment of human rights worldwide. However, the world is on the way to miss the temperature increase target set under the Paris Agreement for the reduction of anthropogenic greenhouse gases (by limiting the global average temperature to 2°C and if possible 1.5°C compared to the pre-industrial period) (IPCC, 2022). Therefore, every branch of government, including the judiciary, has a role to play in tackling the climate crisis. Undoubtedly, as long as governments continue to fall into the hands of the neoliberal system, the judiciary has important duties in this regard. As practitioners of the law, courts can make a meaningful contribution to tackling the

climate crisis by ensuring equal access to justice, identifying climate crisis demands, promoting the rule of law, and ensuring that the executive, legislature and private sector take the climate crisis seriously. Assisting in the progressive and principled development of climate crisis law, and policy and making reasoned and evidence-based decisions.

The state is responsible for the duty of representation to the citizen who has the right of usufruct (Fortmann, 1990). In international law, elements such as space, atmosphere or high seas are considered as the common property of all humanity (Pečujlić, 2021). For this reason, it is the natural right of the citizen to demand that measures be taken against the changes in the structure of the atmosphere, which is the main reason for the climate crisis. On the other hand, it is the duty of the governments, both individually and as a whole, to fulfill these wishes of the citizens.

Observing that governments do not make sufficient efforts in the fight against the climate crisis, and living in person, the people force governments to do their duty on behalf of their own future through judicial decisions. Especially in recent years, there has been a rapid increase in climate lawsuits. This shows that efforts to address the climate crisis in courtrooms are becoming increasingly widespread and public trust in governments is declining. According to the Global Climate Litigation Report: 2020 published by the United Nations Environment Program (UNEP), the number of lawsuits filed due to the climate crisis has almost doubled in recent years, and this situation forces both governments and institutions to fulfill their climate commitments. It also mentions that UNEP climate lawsuits are more common and successful around the world. While 884 climate cases were filed in 24 countries in 2017, this number increased to at least 1550 cases in 39 countries (including the European Union) in 2020. Pointing out that climate lawsuits are especially concentrated in high-income countries, UNEP states that the latest lawsuits have been filed in countries such as Colombia, India, Pakistan, Peru, Philippines and South Africa (UNEP, 2020). In the study conducted by Setzer and Vanhala (2019), this search for rights was examined. 130 articles published by the authors in English between 2000 and 2018 covering law and social sciences are discussed. Specifically, the research focused on four main themes: the relationship between litigation and governance, time and scale in climate litigation, the role of science, and the human rights turn in climate change litigation. As a result, the importance of research that is not limited to legal research is emphasized in order to evaluate both the regulatory and non-regulatory impact of climate lawsuits and to create a wider jurisdiction. It was also emphasized that addressing these issues would contribute to the formation of a more permanent idea that would strengthen or weaken climate lawsuits. The human-induced climate crisis is rapidly showing its negative

effects from a broad perspective. The biggest responsibility for the increase of these effects falls on countries and companies. The research conducted by Ganguly, Setzer and Heyvaert (2018) discusses the past and future of lawsuits covering the impact and responsibilities of companies on the climate crisis. Although there are unsuccessful litigation results, it has been mentioned that when taken as a whole, both the increase in cases and the revealing of the climate crisis with more scientific evidence may pose a risk to companies in financial and legal terms. He stated that this situation can guide the judiciary sensitive to the climate crisis in the long run.

This study reveals that in the fight against the climate crisis, responsible governments on behalf of the citizens have the right to self-determination, as well as the right to defend themselves against the climate crisis, due to the failure to achieve the desired goals. It also mentions the importance of court decisions regarding themselves and their future in the fight against the climate crisis. In other words, it is argued that the inadequate efforts of governments can be replaced by lawsuits filed by citizens and the consequences of these lawsuits.

2. Method

This study especially discusses the policies brought about by the legal dimension of the climate crisis. For this reason, both the basic foundations of the climate crisis in terms of international law and the national climate law of certain countries have been examined. Afterwards, the lawsuits filed on this legal basis and the contents of the lawsuits are included and the citizens' claiming rights and their attempts to find solutions in terms of the climate crisis on all these legal grounds are discussed in depth on the political plane.

3. International Law in Combating the Climate Crisis

International conventions form the basis of nation states in the context of international law. For this reason, the main texts that enable the climate crisis to be handled as an international problem in terms of international law and to establish a legal and binding struggle ground in terms of international law will be discussed in this section. First of all, the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC), which was signed in 1992 and is the fundamental constitution in the fight against the climate crisis, followed by the Kyoto Protocol signed in 1997 and containing more specific commitments, and the Paris Agreement signed in 2015, the current guide, will be discussed in the fight against the climate crisis.

3.1. United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC)

The UNFCCC lays out the basic legal framework and principles for international cooperation to stabilize greenhouse gas concentrations in the atmosphere to prevent dangerous anthropogenic interference with the climate system. It is seen as the first important step taken in terms of the climate crisis. The convention, signed in Rio in 1992, entered into force in 1994 (Ashe et al., 1999). In addition, the convention acts in accordance with the principle of common and differentiated responsibilities, taking into account the development priorities and special conditions of the countries in terms of greenhouse gas reduction in accordance with the articles it contains. This principle is based on the fact that some countries have to take more responsibility in reducing their greenhouse gas emissions as they have released more greenhouse gases than others after the industrial revolution. In other words, the burden of each party varies according to their level of development and their historical responsibilities for greenhouse gas emissions (McManus, 2009; United Nations, 1992). To this end, states parties are divided into the following categories according to their responsibilities:

1. Annex I countries: The Convention obliges them to report their greenhouse gas emissions data and the measures they take to reduce their greenhouse gas emissions, protect and improve sinks, and prevent climate change. This category consists of 42 countries and the European Union (EU).

2. Annex II countries: These countries, in addition to their other responsibilities as Annex I countries, are obliged to take all necessary steps to promote, facilitate and finance environmentally friendly technologies, especially in developing countries, and to promote access to these technologies. This category consists of 23 countries and the EU.

3. Non-annex countries: They are supported to reduce greenhouse gas emissions, to protect sinks by cooperating in research and technology, but they do not have obligations like other party countries. Most of the participating countries are in this category (Gürçam, 2022: 8).

Some basic principles have been determined in the implementation of the contract that was put into practice for the reduction of anthropogenic greenhouse gases in the climate crisis and in doing the necessary. The basic principles determined are:

a) Developed countries, which have the largest share in greenhouse gas emissions that cause climate change, should lead the steps taken to protect the climate system against the harmful effects of climate change for today and tomorrow.

b) Regarding the reduction of greenhouse gases, attention should be paid to the special circumstances of the developing countries, which may be exposed to harmful effects due to climate change and which are placed under excessive burden from the developing countries that are party to the convention.

c) Necessary preventive measures to be taken by the parties against the harmful effects of climate change should be carried out in cooperation with studies that cover all socio-economic areas, all greenhouse gas deposits, reservoirs and sinks and that can prevent human-induced and harmful effects on climate change.

d) The measures taken against climate change, integrated into the national development programs of the Parties, should be such that they do not hinder economic development according to the specific conditions of the countries. Sustainable development is a right of the parties and this right should be supported by the parties.

e) By supporting sustainable development and economic growth in developing countries, a more effective environment for combating the harmful effects of climate change should be created and it should be done without any arbitrary discrimination that would harm international trade (United Nations, 1992).

3.2. Kyoto Protocol

With the adoption of the UNFCCC in 1994, a great step forward has been taken in tackling the climate crisis. However, as greenhouse gases continue to increase, member states have started negotiations on a protocol that will give more permanent results. Based on the UNFCCC, the Kyoto Protocol, which was agreed upon at the third meeting of the Conference of the Parties (COP/3), was adopted in Kyoto, Japan, on 11 December 1997. Since the protocol signed in 1997 is required to be realized only with the approval, acceptance and approval of at least 55 party countries, which corresponds to 55 percent of the total carbon dioxide emission rates of Annex-I party countries in 1990 (Bohringer, 2003; United Nations, 1998: 18), the protocol came into force on February 16, 2005, only after Russia, which accounted for 16.4 percent of 1990 carbon emissions, ratified the agreement. While the countries listed in Annex-B include 36 industrially developed countries and the EU, these countries and the EU have quantitative greenhouse gas reduction targets. The Kyoto protocol covers the 2008-2012 and 2012-2020 commitment periods for GHG reduction. Annex B countries have quantified emission reduction obligations. The protocol covers 6 basic gases: carbon dioxide (CO₂), methane (CH₄), nitrous oxide (N₂O), hydrofluorocarbons (HFCs), perfluorocarbons (PFCs), and sulphur hexafluoride (SF₆) (United Nations, 1998: 19). Some of the main issues to be implemented by the protocol are:

a) Between 2008 and 2012, Annex 1 countries should reduce their greenhouse gas emissions by an average of 5% from 1990 levels (for many EU member states, this is 15% below the expected greenhouse gas emissions for 2008). Although the average emission reduction is set at 5%, it ranges from the 8% reduction determined by the EU member states to the 10% increase targeted by Iceland (Bhatti et al., 2010).

b) Within the framework of the obligations of the Parties, changes in greenhouse gas sinks in afforestation, afforestation and deforestation studies will be presented accurately and clearly in every reporting period since 1990.

c) At the first meeting to be held after the signing of the Protocol as a meeting of the Parties, Annex-I parties will submit the data for the year 1990 to the Scientific and Technical Advisory Assistant Organization for the determination and determination of greenhouse gas stock levels make forecasts to be confident about greenhouse gas stock levels and future changes in stocks.

d) This article of the Kyoto Protocol states that the parties involved in the Transition to Market Economy Process specified in Annex-I of the United Nations Framework Convention on Climate Change can show a certain tolerance in fulfilling the specified obligations (United Nations, 1998: 3-4).

e) The Protocol has established three market-based mechanisms for countries to achieve their goals: International Emissions Trading, Clean Development Mechanism (CDM) and Joint Implementation (JI) (Gupta, 2016;United Nations,1998).

3.3. Paris Agreement

The Paris Agreement was approved in 2015 at the 21st (COP21) meeting of the Conference of the Parties held in Paris, the capital of France, within the framework of the UNFCCC and entered into force in 2016. The agreement, which was signed by 195 countries, which corresponds to almost all of the greenhouse gas emissions, is an accepted roadmap to determine how the order to combat the climate crisis will be after the Kyoto Protocol, which will expire in 2020. During the period from the Kyoto Protocol signed in 1997 to the Paris Agreement, while efforts were made to establish a global order after the Kyoto Protocol, it was not easy to maintain a balance between the developed countries that emit greenhouse gas emissions and the developing countries (Gürçam, 2021). For this reason, in order to leave a livable climate system to future generations in all respects, both developed countries and developing countries had to take responsibility. The Paris agreement is a comprehensive agreement emphasizing that both developed and developing countries should provide greenhouse gas reductions

in order to reduce the harmful effects of climate change (Horowitz, 2016). Some of the important items in terms of the climate crisis determined by the Paris Agreement are as follows:

a) In order to reduce the harmful effects of climate change, strive to keep global temperatures below 2oC as before the Industrial Revolution and to limit it to 1.5oC if possible,

b) To provide the necessary financial flow by carrying out strengthening works commensurate with the ability to adapt to the harmful effects of climate change, resistant and low-emission growth in a way that will not harm food production (United Nations, 2015: 3),

c) In light of the most productive scientific studies, it is aimed to start mitigation activities as soon as possible to ensure the ratio between the release of anthropogenic greenhouse gases and their removal by sinks and to work fairly and sustainably.

d) In order to achieve the targets they have determined, the Parties will regularly prepare, communicate and maintain the necessary national contribution studies within their own responsibility and will implement national mitigation studies.

e) In order to achieve the determined emission reduction targets, the developed party countries should maintain their leading positions; the developing party countries should continue their emission reduction efforts by strengthening and strive to spread their emission reduction efforts to all areas of the economy.

f) It should be taken into account that providing the necessary support to developing countries will also increase the incentives for emission reduction activities (United Nations, 2015: 4–5).

4.National Law in Combating the Climate Crisis

In this section, some legal articles that are included in domestic law but are not fulfilled, including the environmental right of individuals in countries, that will contribute to a better understanding of the responsibilities of governments in the fight against the climate crisis are included. For example, the constitution of Afghanistan states that everyone living in the country has the right to an unspoiled environment and life, while the constitution of France states that everyone has the right to live in a balanced and healthy environment, the constitution of Angola states that every citizen has the right to live in a healthy and unpolluted environment, and in the constitution of Azerbaijan, everyone has the right to live in a healthy environment. The Bulgarian constitution states that all citizens have the right to live in a healthy and suitable

environment, the Chad constitution states that every individual has the right to live in a healthy environment, the Chilean constitution states that everyone has the right to live in a healthy and suitable environment. While the Serbian constitution states that everyone has the right to live in a healthy environment, the Spanish Constitution states that everyone has the right to live in an environment suitable for their own development, while the Norwegian constitution states that everyone has the right to an environment that is beneficial to the natural environment where their health, productivity and diversity will be protected. While these issues are included in the constitutional texts of countries as the basis of the individual's right to the environment (May & Daly, 2014; UNEP, 2019), there are also direct laws covering the climate crisis in some countries. Some of these countries are listed below by most climate lawsuits filed (LSE, 2022).

4.1. United States (USA)

Clean Air Act:The law, which was adopted in 1963, was revised in 2011 and 2021. It is a legal text prepared to control air pollution at the national level. It entrusts the Environmental Protection Agency (EPA) with the task of preventing the public's exposure to air pollutants that pose a danger to their general health and well-being and making regulations in this direction. In 2011, for the first time, EPA started to regulate greenhouse gases that cause air pollution. The EPA has set standards against factors that cause greenhouse gases (power plants, aircraft, cars, etc.). While the measures regarding methane emissions were suspended in 2020 under President Trump, this suspension was lifted during President Biden's period in 2021(United States Congress, 1990).

Energy Independence and Security Act: This law includes reducing dependence on fossil fuels (oil) for the USA, ensuring energy security and taking measures regarding the climate crisis. The law provides incentives for fuel producers to develop renewable technologies (solar, wind, geothermal, ocean, biomass or landfill gas). It also includes provisions for financing hydrogen technologies and fuel capture and storage(United States Congress, 2007).

Consolidated Appropriations Act: The law, approved in 2020, promotes the reduction of greenhouse gases and the transition to renewable energy sources. It also includes reducing the production and consumption of hydrofluorocarbon gases. By law, the EPA has signed a statement to phase out HFCs (United States Congress,2021).

4.2. Australia

Renewable Energy (Electricity) Law: This act established the Climate Change Agency, which is authorized to conduct research on both renewable energy and the climate crisis. This institution is economically efficient, environmentally efficient, fair, upholding the public interest, responding to global responses to the climate crisis, etc. It is obliged to take all kinds of measures to combat the climate crisis within the framework of the principles (LSE, 2011).

Carbon Farming Initiative Amendment Act: This law, enacted in 2014, is for the preparation of offset projects for emission reduction and the use of carbon credits (LSE, 2014).

4.3. England

Climate Change Act: The law provides a long-term framework to improve carbon management, assist the transition to a low-carbon economy, encourage investment in low-carbon goods, and provide an international signal. It has also set a legally binding target for the country to reach net zero emissions by 2050. It also authorizes by law to implement local emissions trading schemes faster and easier (LSE, 2008).

Environmental Law: Its main purpose is to improve water and air quality, combat waste, increase recycling, halt species decline and improve making the country's natural environment to more resilient to climate shocks (LSE, 2021b).

4.4. Canada

Canadian Environmental Protection Act: It has determined a legal framework for the management and control of toxic substances (chlorofluorocarbon, methane, nitrous oxide, hydrofluorocarbons and sulfur hexafluoride, etc.) arising from economic activities. Within the scope of this law, the Passenger and Light Truck Greenhouse Gas Emissions Regulation (2010), which sets the greenhouse gas emission standards for cars and light trucks, and the new Passenger and Light Trucks Greenhouse Gas Emissions Regulation (2012), which sets the greenhouse gas emissions, have been published. The Regulation on Reducing Carbon Dioxide Emissions from Coal-Fired Electricity Generation (2012), which also sets the performance standards for carbon dioxide emissions from coal-fired power generation units, and the Renewable Fuels Regulation (2013), which requires 5% renewable fuel in gasoline use and 2% in diesel use, have been approved (LSE, 2000).

Canadian Net-Zero Emissions Liability Act: While the law sets Canada's emission reduction targets, it also provides mechanisms for monitoring the way these targets are achieved. For this reason, long-term targets have been set for net zero emissions by 2050 (LSE, 2021a).

5. Climate Crisis Cases

Disasters that develop over time, together with the disasters that visibly affect our lives by the climate crisis, damage vital environmental elements such as air, water, biodiversity and soil, which are essential for human life. For this reason, both the protection of human rights and the protection of people against the climate crisis, which is the main emphasis in the mixing of these vital rights, are of great importance. While this point expresses the right of both today and future generations to live in a healthier, cleaner and safer world, it also necessitates both individual and collective solidarity. This issue, which is also expressed as the right to the environment, is the world ecosystem, which is the common value of all humanity. This value, on the other hand, is completely based on equality and is the right that everyone is obliged to protect for everyone (Mehta et al., 2014). This situation is the starting point of the idea put forward in the study. In other words, it necessitates that individuals should play a role in the fight against the climate crisis affecting their own living spaces and in decision-making processes. In this section, two cases that are considered by individuals as a solution in the fight against the climate crisis and are considered more important than the top ten globally ranked by ClientEarth (2022) are discussed.

5.1. Netherlands: Urgenda Foundation Climate Case

The case is an important lawsuit brought by the Urgenda Foundation, an environmental group in the Netherlands (a foundation established under Dutch law to promote and accelerate the transition to a sustainable society), for the Dutch government to do more to combat the climate crisis. In the first lawsuit filed in 2012, Urgenda asked the Dutch government to commit to reducing greenhouse gas emissions by 40% from 1990 levels by 2020, but this request was denied. Following this decision, the Urgenda Foundation took the case to The Hague District Court as its representative and 886 citizens (Meguro, 2020;Çobanoğlu &İğci, 2021). The court ruled that the Dutch state must reduce its greenhouse gas emissions by 25% by 2020 from 1990 levels. While making this decision, the court paid attention to the seriousness of the consequences of the climate crisis and the great risk of the emergence of the climate crisis. With this idea, he decided that the rate promised by the Dutch state was

insufficient for a fair fight. For these reasons, he drew attention to the responsibility of the state to take measures to reduce the climate crisis. While making this decision, he referred to Article 21 of the Dutch Constitution, Articles 2 and 8 of the European Convention on Human Rights, the principle of harmlessness in international law, the principle of justice, precaution and sustainability in the UNFCCC, and the principle of prevention in the European climate policy. However, the court did not mention how the government would fulfill its duty in the decision, but suggested that it should take emissions trading or tax measures against the climate crisis. The point that makes this case important in terms of the climate crisis and provides inspiration and precedent for future cases; It is the first decision in the world to order states to limit their greenhouse gas emissions for reasons other than their legal obligations. The court mentioned that the fight against the climate crisis cannot be solved with the measures taken by a single state and that measures should be taken by the society, but also mentioned that this does not mean that the Dutch state will not take responsibility individually (Sabin Center for Climate Change Law, 2022b; Spier, 2020).

5.2. Germany: Neubauer Climate Case

The German Federal Climate Act came into effect in 2019. This law is Germany's first federal law with comprehensive content on reducing greenhouse gas emissions in the fight against the climate crisis. Alongside the Paris Agreement's commitment to limit global warming to well below 2°C and, if possible, 1.5°C above pre-industrial levels, Germany's long-term goals are to reduce by 55% from 1990 levels by 2030 and be carbon neutral by 2050 based on a commitment to provide. However, in 2020, a group of German youth objected to the law, claiming that the 55% greenhouse gas emission reduction determined by the Federal Climate Law by 2030 is insufficient compared to the 1990 level, and that there is no specification for after, and this violates the human rights protected by the Constitution (Kotzé, 2021: 2; Sabin Center for Climate Change Law, 2022a). It also mentions that Germany did not take into account the obligation of the European Union to keep global average temperatures below 2°C under the Paris Agreement. According to German youth, Germany must reduce its emissions by 70% by 2030 in order to do its part under the Paris Agreement. Within the framework of these issues, the German Federal Constitutional Court annulled the parts of the Federal Climate Law, which did not contain adequate emission reduction provisions from 2030, on 29 April 2021, which were incompatible with fundamental rights (Climate Change Laws of the World, 2022; Sabin Center for Climate Change Law, 2022a). The Court stated that the duty of the state to protect people's life and bodily integrity also includes protecting natural life and health against environmental

risks caused by the climate crisis. He also stated that the current provisions will create a clear burden on future generations(Sabin Center for Climate Change Law, 2022a).

6. Discussion

The climate crisis has become one of the most important and urgent problems of our age. However, despite this situation, individuals are in unrest due to the reluctant and inadequate behavior of the governments. For this reason, they have turned to the courts to make decisions in order to protect both their own future and the future of future generations. In other words, the welfare of the people is not less important than the short-term profits of companies or the ambitions of governments or politicians; on the contrary, it is much more valuable.

From the global struggle period that started with the UNFCCC signed in 1992 with the climate crisis to the Paris Agreement, we are still living in a period that is included in the texts such as reducing emissions and keeping global temperatures below 2oC, but not implemented. Because the countries that are obliged to the contract are evading these obligations and endanger both the present and the future of the people. The clearest evidence of this can be seen in greenhouse gas concentrations, which continue to rise, and in the increase in global average temperature. Countries that go to the so-called adaptation or struggle structure within the framework of these conventions enact laws to combat the climate crisis, but this, like international conventions, remains only on paper. Because, as in the majority of countries, emission increases continue to increase exponentially. In fact, not only is international conventions not being enforced, but they themselves are a great mystery. Because when we look at the contracts, they contain inequalities that are far from struggle. For example, China, one of the developing countries granted privileges in the UNFCCC agreement, has now become the country with the highest greenhouse gas emissions. Another example shows itself in the Kyoto Protocol. The protocol opened a new curtain in the fight against emissions and opened the doors to emissions trading. In fact, the protocol opened a new door to the neoliberal economic system that caused emissions instead of fighting emissions, introduced paid emissions and ushered in an era where air was truly sold for money. No effort was made to reach the targets set in the Paris Agreement (2oC-1.5oC), and even today, 100 billion USD (Timperley, 2021) could not be accumulated for the climate fund established to achieve the determined targets.

Regardless of the distinction between developed, developing, or underdeveloped countries, almost all of them emphasize the right of individuals to live in a healthier environment in their constitution. However, this emphasis remains in words and is not

valid in practice. Because companies pollute the air, land and nature depending on the permission of the states. All these situations attract the attention of people, especially those who are environmentally sensitive. However, when the public saw that the governments did not take sufficient steps to protect their current future and the future of future generations, attempts to seek their rights through law began to increase exponentially. As seen in the cases discussed, governments act unaware of their duty to protect the public or actually hide behind the ratios that will save the day under the obligations they will contribute individually. As in the Urgenda and Neubauer cases, the plaintiff parties did not consider the emission reduction rates taken by the states to combat the climate crisis sufficient and filed a lawsuit. The court also found that the plaintiff's application was justified according to the existing laws and scientific evidence, and it announced its decision to increase the emission reduction rates that it had announced to the governments and to protect the public against the risks posed by the climate crisis. These cases have shown that the public can protect themselves against all environmental problems, especially the climate crisis. However, although some courts decide in a positive way, it is the courts that decide in a negative way. It is at this point that it is crucial for the courts (judges) to consider the seriousness of the climate crisis and the available evidence at the current legal level. In particular, making decisions impartially and in the interest of society is very important in terms of both individual and social struggle. This issue is even more important in terms of setting a precedent for other lawsuits to be opened and encouraging the public. Considering the fact that the international system is based on a relationship of interest, and considering that their governments are in this network of interests and even in all organs of international organizations that draw the solution to the fight against the climate crisis, it is seen that individuals have no choice but to draw their own path. The law (courts) emerges as a shelter for the people's conscience, as a tool to save the future. This situation will increase further considering that the climate crisis will deepen in the future.

7. Conclusion and Recommendations

There is a mutual interest relationship between companies and governments. In other words, companies are the most profitable and effective sustainable development tools of states. As long as cheap fossil fuels can be harnessed and companies fill the state's coffers by doing so, there is little incentive for governments to force companies to curtail their socio-ecological destructive activities, shift their focus to renewables, and take responsibility for climate injustices. Unsurprisingly, none of the global climate agreements from past to present regulate the environmentally harmful activities of

companies. This is where climate lawsuits play a key role, especially today, in engaging governments and companies in the fight against climate change. It is also a powerful tool to hold them accountable for producing inadequate and unsuccessful policies. By avoiding international and international law in society, it can equalize the power imbalances created by governments through law (judiciary) and strengthen the rule of law. It can even help to seek more rights by contributing to the awareness of the society. Protecting the climate is a human right; constitutions must be interpreted fairly by the courts for all generations. Climate change is real and governments should not oppose it, or even support it with ordinary force. Because protecting the climate system is part of protecting fundamental rights.

The task before humanity or the path it will follow is clear: The international system or governments should not only make commitments and promises, but also take quick steps in the fight against the climate crisis. Words must turn into action and struggle must increase ambition. The climate crisis should not be thought of as a single crisis (a network affecting people, nature and the entire ecosystem) and efforts to combat it should be strengthened. Or, based on the existing roadmap (Paris Agreement), their legal frameworks should be reviewed to make it appropriate for countries to meet their commitments under the Paris Agreement. Good framework legislation will help establish the right institutions. This will enable more stable and ambitious goals to be achieved. But many people will hesitate to do the right thing, including those with the wealth and power to turn the planet upside down. When we look back on history, this is clearly seen even today. Law is the force of goodness that shapes and corrects this behavior. The rule of law will not only save us from climate disaster, it will also help us achieve a world where we have more equal, fair and green jobs, care for people and protect nature by making our lives better.

As a result, it is not possible to protect the future of nature and naturally humanity without the right laws and strong sanctions in today's system.

Reference

Ashe, J. W., Lierop, R., & Cherian, A. (1999). The role of the Alliance of Small Island States (AOSIS) in the negotiation of the United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC). *Natural Resources Forum*, 23(3), 209–220. <https://doi.org/10.1111/j.1477-8947.1999.tb00910.x>

Bhatti, Y., Lindschow, K., & Pedersen, L. H. (2010). Burden-sharing and global climate negotiations: the case of the Kyoto Protocol. *Climate Policy*, 10(2), 131–147. <https://doi.org/10.3763/cpol.2008.0596>

Bohringer, C. (2003). The Kyoto Protocol: A Review and Perspectives. *Oxford Review of Economic Policy*, 19(3), 451–466. <https://doi.org/10.1093/oxrep/19.3.451>

Client Earth. (2022). *10 Landmark Climate Change Cases*. <https://www.clientearth.org/latest/documents/10-landmark-climate-change-cases/>

Climate Change Laws of the World. (2022). *Neubauer, et al. v. Germany*. https://climate-laws.org/geographies/germany/litigation_cases/neubauer-et-al-v-germany

Fortmann, L. (1990). Locality and custom: Non-aboriginal claims to customary usufructuary rights as a source of rural protest. *Journal of Rural Studies*, 6(2), 195–208. [https://doi.org/10.1016/0743-0167\(90\)90006-T](https://doi.org/10.1016/0743-0167(90)90006-T)

Ganguly, G., Setzer, J., & Heyvaert, V. (2018). If at First You Don't Succeed: Suing Corporations for Climate Change. *Oxford Journal of Legal Studies*, 38(4), 841–868. <https://doi.org/10.1093/ojls/gqy029>

Gupta, A. (2016). Climate Change and Kyoto Protocol. In *Handbook of Environmental and Sustainable Finance* (pp. 3–23). Elsevier. <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-803615-0.00001-7>

Gürçam, S. (2021). Paris İklim Anlaşması Çerçevesinde Fırsatlar ve Engeller. In B. Aytekin (Ed.), *Uluslararası İktisatta Güncel Sorunlar: Dış Ticaret Açısından Önemi* (pp. 79–103). İksad.

Gürçam, S. (2022). Analysing the Global Fight Against Climate Change and the Turkish Context. *Lectio Socialis*, 6(2), In-press. <https://doi.org/doi.org/10.47478/lectio.1004359>

Horowitz, C. A. (2016). Paris Agreement. *International Legal Materials*, 55(4), 740–755. <https://doi.org/10.1017/S0020782900004253>

IPCC. (2022). *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation and Vulnerability*. https://report.ipcc.ch/ar6wg2/pdf/IPCC_AR6_WGII_FinalDraft_FullReport.pdf

Jang, W.-J., Shim, J.-O., Kim, H.-M., Yoo, S.-Y., & Roh, H.-S. (2019). A review on dry reforming of methane in aspect of catalytic properties. *Catalysis Today*, 324, 15–26. <https://doi.org/10.1016/j.cattod.2018.07.032>

Kotzé, L. J. (2021). Neubauer et al. versus Germany: Planetary Climate Litigation for the Anthropocene? *German Law Journal*, 22(8), 1423–1444. <https://doi.org/10.1017/glj.2021.87>

LSE. (2000). *The Canadian Environmental Protection Act 1999 (CEPA 1999)* (S.C. 1999, c. 33). Climate Change Laws of the World. https://climate-laws.org/geographies/canada/litigation_cases/lse-1999-c-33/

laws.org/geographies/canada/laws/the-canadian-environmental-protection-act-1999-cepa-1999-s-c-1999-c-33

LSE. (2008). *Climate Change Act*. Climate Change Laws of the World. <https://climate-laws.org/geographies/united-kingdom/laws/climate-change-act-34405aa9-396e-4a78-a662-20cad9696365>

LSE. (2011). *Climate Change Authority Act 2011*. Climate Change Laws of the World. <https://climate-laws.org/geographies/australia/laws/climate-change-authority-act-2011>

LSE. (2014). *Carbon Farming Initiative Amendment Bill 2014*. Climate Change Laws of the World. <https://climate-laws.org/geographies/australia/laws/carbon-farming-initiative-amendment-bill-2014>

LSE. (2021a). *Canadian Net-Zero Emissions Accountability Act*. Climate Change Laws of the World. <https://climate-laws.org/geographies/canada/laws/canadian-net-zero-emissions-accountability-act>

LSE. (2021b). *Environment Act 2021*. Climate Change Laws of the World. <https://climate-laws.org/geographies/united-kingdom/laws/environment-act-2021>

LSE. (2022). *ClimateChangeLaws of the World*. <https://climate-laws.org/>

May, J. R., & Daly, E. (2014). *Global Environmental Constitutionalism*. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9781139135559>

McManus, K. (2009). *The principle of 'common but differentiated responsibility' and the UNFCCC*. https://www.mercyworld.org/_uploads/_cknw/files/2012/Link3.pdf

Meguro, M. (2020). State of the Netherlands v. Urgenda Foundation. *American Journal of International Law*, 114(4), 729–735. <https://doi.org/10.1017/ajil.2020.52>

Mehta, L., Allouche, J., Nicol, A., & Walnycki, A. (2014). Global environmental justice and the right to water: The case of peri-urban Cocha bamba and Delhi. *Geoforum*, 54, 158–166. <https://doi.org/10.1016/j.geoforum.2013.05.014>

Pečujlić, A. N. (2021). *Outer space as a global common*. Center for International Relations and Sustainable Development. <https://www.cirsd.org/en/expert-analysis/outer-space-as-a-global-common>

Sabin Center for Climate Change Law. (2022a). *Neubauer, et al. v. Almanya*. <http://climatecasechart.com/non-us-case/neubauer-et-al-v-germany/>

Sabin Center for Climate Change Law. (2022b). *Urgenda Foundation v. State of*

theNetherlands. <http://climatecasechart.com/non-us-case/urgenda-foundation-v-kingdom-of-the-netherlands/>

Setzer, J.,&Vanhala, L. C. (2019). Climate change litigation: A review of research on courts and litigants in climate governance. *WIREs Climate Change*, 10(3). <https://doi.org/10.1002/wcc.580>

Spash, C. L. (2016). This Changes Nothing: The Paris Agreement to Ignore Reality. *Globalizations*, 13(6), 928–933. <https://doi.org/10.1080/14747731.2016.1161119>

Spier, J. (2020). ‘The “Strongest” Climate Ruling Yet’: The Dutch Supreme Court’s Urgenda Judgment. *Netherlands International Law Review*, 67(2), 319–391. <https://doi.org/10.1007/s40802-020-00172-5>

Timperley, J. (2021). The broken \$100-billion promise of climate finance — and how to fix it. *Nature*, 598(7881), 400–402. <https://doi.org/10.1038/d41586-021-02846-3>

UNEP. (2019). *Environmental Rule of Law: First Global Report*. <https://www.unep.org/resources/assessment/environmental-rule-law-first-global-report>

UNEP. (2020). *Global Climate Litigation Report: 2020 Status Review*. <https://wedocs.unep.org/bitstream/handle/20.500.11822/34818/GCLR.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

United Nations. (1992). *United Nations Framework Convention On Climate Change*. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/conveng.pdf>

United Nations. (1998). *Kyoto Protocol to the United Nations Framework Convention on Climate Change*. <https://unfccc.int/resource/docs/convkp/kpeng.pdf>

United Nations. (2015). *Paris Agreement*. https://unfccc.int/sites/default/files/english_paris_agreement.pdf

United States Congress. (1990). *Global Change Research Act of 1990*. LSE. <https://climate-laws.org/geographies/united-states-of-america/laws/global-change-research-act-of-1990>

United States Congress. (2007). *Energy Independence and Security Act of 2007*. LSE. <https://climate-laws.org/geographies/united-states-of-america/laws/energy-independence-and-security-act-of-2007>

United States Congress. (2021). *Consolidated Appropriations Act*. LSE. <https://climate-laws.org/geographies/united-states-of-america/laws/consolidated-appropriations-act-2021>

COMPARISON OF TEMPORAL TRENDS IN THE GLOBAL BURDEN OF TRACHEA, BRONCHIAL, AND LUNG CANCER ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: İskender ÇETİNTÜRK

Trake, Bronş ve Akciğer Kanserinin Küresel Yükünün Zamansal Trendlerinin Karşılaştırılması

Yazar(lar) | Author(s)
İskender ÇETİNTÜRK²
Vahit YİĞİT³

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : xx/xx/xxxx
Accepted Date : xx/xx/xxxx

Keywords: Trachea
Bronchial and Lung Cancer,
Mortality-Incidence Ratio,
Joinpoint Regression
Analysis

ABSTRACT

Trachea, bronchial, and lung (TBL) cancers are significant public health problems among the leading causes of death in Turkey and the world. This study aimed to determine and evaluate the temporal trends of incidence, mortality, and Disability Adjusted Life Years (DALY) rates of TBL cancers between 1990 and 2019. Mortality-Incidence Ratio (MIR) and Joinpoint Regression Analysis (JRA) methods were used in this study. Incidence, mortality, and DALYs were utilized as variables in the study. The temporal trends of TBL cancers were compared among the global, Turkey, and Socio-Demographic Index (SDI) groups. This study determined that the age-standardized global burden of TBL cancers tended to decrease between 1990 and 2019. The burden of TBL cancers tended to decline in high-SDI countries during this period, but it went up in low-SDI countries. In Turkey, while the TBL cancer burden decreased until 2005, it increased after 2006. While the global cancer burden of TBL tended to decline in men, it is inclined to increase in women during this period. According to the data obtained from the research findings, the burden of TBL cancers tends to decrease globally. However, it tends to increase in low and low-middle SDI group countries. It is recommended that health policies be developed in both Turkey and international health systems for fair access to cancer treatment to reduce the TBL global cancer burden.

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

¹This study was produced from the first author's doctoral thesis, prepared under the supervision of the second author.

²Phd Student, Süleyman Demirel University, Institute of Social Sciences Priority Branch Health Economics Program, ORCID No: 0000-0002-8192-1025, e-posta: iskendercetinturk@hotmail.com

³Ass.Prof., Süleyman Demirel University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Health Management, ORCID No: 0000-0002-9805-8504, e-posta: vahityigit@sdu.edu.tr

Makale Geliş Tarihi : xx/xx/xxxx
Makale Kabul Tarihi : xx/xx/xxxx

Anahtar Kelimeler:

Trakea Bronş ve Akciğer
Kanseri, Mortalite-İnsidans
Oranı, Joinpoint Regresyon
Analizi.

Trakea, bronş ve akciğer (TBA) kanserleri hem Türkiye'de hem de dünyada önde gelen ölüm nedenleri arasında yer alan önemli bir halk sağlığı sorunudur. Bu çalışmada, 1990-2019 yılları arasında trake, bronş ve akciğer (TBA) kanserlerinin insidans, mortalite ve DALY oranlarının zamansal eğilimlerinin belirlenmesi ve değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Mortality-Insidans Ratio (MIR) ve Joinpoint Regresyon Analiz (JRA) yöntemi kullanılmıştır. Değişken olarak insidans, mortalite ve engelliliğe göre ayarlanmış yaşam yılları tercih edilmiştir. TBA kanserlerinin zamansal eğilimleri küresel, Türkiye ve Sosyo-Demografik İndeks (SDI) grupları arasında karşılaştırmıştır. Araştırma bulgularında TBA kanserlerinin yaşa göre standardize edilmiş küresel yükü azalma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. TBA kanseri yükü, bu dönem içinde yüksek SDI ülkelerde düşme eğiliminde iken, düşük SDI ülkelerde artma eğilimindedir. Türkiye'de ise TBA kanser yükü 2005 yılına kadar azalma eğilimi gösterirken, 2006 yılından sonra artma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. TBA küresel kanser yükü bu dönem içinde erkeklerde azalma eğiliminde iken kadınlarda artma eğilimindedir. Sonuç olarak, TBA kanser yükünün küresel olarak düşme eğiliminde iken, düşük ve düşük-orta SDI grup ülkelerinde artma eğiliminde olduğu belirlenmiştir. TBA küresel kanser yükünü düşürme noktasında kanser tedavisine adil erişim için hem Türkiye hem de uluslararası sağlık sistemlerinde sağlık politikalarının geliştirilmesi önerilmektedir.

1. Introduction

Cancer is the leading cause of death in almost every country worldwide and is a significant barrier to increased life expectancy (Bray et al., 2018: 394; Fitzmaurice et al., 2019: 2). It was estimated that there were 19.3 million new cancer cases and 10 million deaths from cancer in 2020 (Ferlay et al., 2019: 1). Trachea, bronchial, and lung (TBL) cancers are among the leading causes of cancer deaths worldwide, and lung cancer ranks second after breast cancer among all cancer-related cases worldwide (Bray et al., 2018:394). It is estimated that the incidence of lung cancer will increase by approximately 64%, and its mortality will increase by 67% by 2040 (Sung et al., 2021: 240). Lung cancer is among the most frequently diagnosed and deadly cancer types in Turkey and all over the world, and it has the highest incidence rate in men among other countries (Türk et al., 2016: 264). Among all cancer types, 21.8% of men and 4.9% of women have been diagnosed with lung cancer. Its incidence in men has been reported as 60.4 per 100.000 people and 9.3 in women. It was determined that the incidence of lung cancer in Turkey was higher in western regions compared to other areas. Notably, this situation is proportional to urbanization and industrialization (Türk Toraks Derneği, 2016: 6).

Global, regional, and national health indicator statistics are important for assessing the current state of health care and development and prioritizing resource allocation (WHO, 2020: 51; Ahmad et al., 2001: 6). Comparing the global lung cancer burden of different demographic groups contributes to the assessment of primary health care levels. However, although countries' incidence and mortality rates are essential criteria to

understand the prevalence and importance of disease on populations, they are not considered sufficient measures to define fully, measure, and compare health status. In addition, parameters such as incidence and mortality rates may not have a comparable data standard and do not provide sufficient information on non-fatal health outcomes (Chen et al., 2015: 3).

For this reason, many researchers have tried to define a methodology that combines incidence and mortality rates in a single parameter (Glaziou et al., 2016; Murray & Acharya, 1997). Disability Adjusted Life Years (DALYs) reflect both fatal and non-fatal health outcomes with the summary measure that provides comparable information about the health levels of population groups (Abbfati et al., 2020). DALY is a concept that combines mortality and morbidity in a single parameter and consists of the sum of years lost due to disability (YLD) and years of life lost (YLL). For a certain period, the Global Burden of Disease (GBD) project is a systematic, scientific effort to quantify the comparative magnitude of health loss from diseases, injuries, and risk factors by age, gender, and geography (Murray & Lopez, 1996: 23).

This study aimed to determine and evaluate the temporal trends of incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers between 1990 and 2019.

2. Materials and Methods

2.1. Data Collection

In this study, incidence, mortality, and DALY variables of TBL cancers between 1990 and 2019 were analyzed by Mortality-Incidence Ratio (MIR) and Joinpoint Regression Analysis (JRA) methods. Research data were obtained from the Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME) database (IHME, 2022). C33, C34–C34.92, Z12.2, Z80.1–Z80.2, and Z85.1–Z85.20 codes included in the International Classification of Diseases (ICD-10) were used as references in the determination of TBL cancers data (WHO, 2016). The research design separately analyzed the sum of both genders, female and male. In addition, standard age groups per 100.000 inhabitants (WHO Standard Population) were adopted to compare data.

2.2. Statistical Analysis

In this study, Joinpoint Regression Software 4.9.0. TBL was utilized to determine temporal trends of cancer data, R statistics software was used to calculate descriptive statistical data, and MIR was used. JRA and MIR, based on standardized age groups and

using rates per 100.000 population, were calculated for global, SDI groups and Turkey. These calculations were applied for the sum of both genders and separately for each of them. When implementing the JRA, the Grid Search method was adopted to estimate the waypoints, and the Monte-Carlo Permutation was used to test the breakpoints. $P < 0.05$ was accepted as a statistical significance level.

JRA is a piecewise regression model that identifies trends, breakpoints, and significant changes in characteristic structure in a time series (Kim et al., 2000). This analysis technique allows for the examination of the statistical significance level of the changes in the trends of the data based on a particular time (Cayuela et al., 2004). Also known as broken-line regression and multistage regression analysis, this analysis model was developed by Kim et al. (Kim et al., 2000). This method, frequently applied in time series of cancer types, has been made into a standard software by the American National Cancer Institute (National Cancer Institute, 2020).

Starting with the minimum number of connections, JRA tests whether one or more change points are statistically significant depending on the length and structure of the time series. Although there are various tools for determining the number of change points, the Monte-Carlo Permutation test is widely used (Kim et al., 2000). Statistical interpretation of the change points is made using the annual percent change (APC) and the average annual percent change (AAPC). The APC and AAPC values are standard measures to summarize the trend structure occurring in the trend. Common breakpoints usually take matters from 0-5, and the maximum connection point is determined based on the number of observations. In the graphs obtained from the JRA analysis findings, the x-axis shows years as the independent variable, and the y-axis shows the dependent variable (DALY, incidence, mortality, etc.) (Choi et al., 2017). In this type of study, as the data was more than 27, a maximum of 5 junction points were preferred (National Cancer Institute, 2020; Kim et al., 2000: 337).

Cancer incidence and mortality are metrics that summarize the number of new diagnoses and deaths in a given year per population. MIR is a measure that demonstrates the relationship between incidence and mortality rates. It is often used as a comparative parameter to identify disparities in cancer outcomes. In addition, MIR provides a rough estimate of relative survival and quality of care in studies of cancer types. This method is frequently preferred because of its easy applicability (calculated by dividing the number of deaths by the incidence in a given year). In addition, it compares the survival level between countries (Hébert et al., 2009).

The age factor is an essential element in the assessment of cancer incidence. Cancer risk increases with age (White et al., 2014). Age-standardized ratios have been

developed to compare age-specific epidemiological and demographic clusters among populations of different age groups and to eliminate the effects of age groups (Ahmad et al., 2001; Robson et al., 2007). Therefore, an age-standardized ratio was used in this study to make a comparison. In this part of the study, according to the globally standardized age groups of TBL cancers, for global, SDI groups and Turkey, multiple index changes, MIR, and JRA findings are presented.

2.3. Ethics Committee Permission

In order to carry out this study, the ethics approval certificate from the Social and Human Sciences Ethics Committee of Suleyman Demirel University was received on 27.01.2021 with the file number E-87432956-050.99-11426.

3. Results

This section of the study presents multiple index changes, MIR, and JRA findings for global, SDI groups, and Turkey based on the globally standardized age groups of TBL cancers.

The multi-index variation of TBL cancers is presented in Table 1. There was a decrease in TBL cancers incidence, mortality, and DALY rates between 1990 and 2019 globally and Turkey. However, despite this decrease, all index values within the scope of research in Turkey are above the world average. Therefore, when the percentages of change between 1990 and 2019 are analyzed, it has been concluded that Turkey has higher negative change rates than the rest of the world.

Table 1. Multi-index changes of TBL cancers between 1990-2019 (per 100.000)

	Global			Turkey		
	1990	2019	Percentage of Change	1990	2019	Percentage of Change
Incidents	28.388 (29.666-27.182)	27.660 (29.988-25.280)	-2.564	37.913 (46.820-29.952)	33.081 (41.110-26.245)	-12.744
Mortalities	27.302 (28.587-26.025)	25.181 (27.011-23.164)	-7.768	39.252 (48.159-31.212)	33.765 (41.799-26.893)	-13.978
DALYs	657.979 (690.833-628.279)	551.577 (593.124-508.973)	-16.171	1009.449 (1260.220-782.790)	814.581 (1017.001-643.767)	-19.304

Figure 1 presents the distribution of TBL cancers incidence (A), mortality (B), and DALY (C) rates per 100.000 people worldwide in 2019. It was apparent in these maps that the incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers were concentrated in similar countries and regions in all three maps.

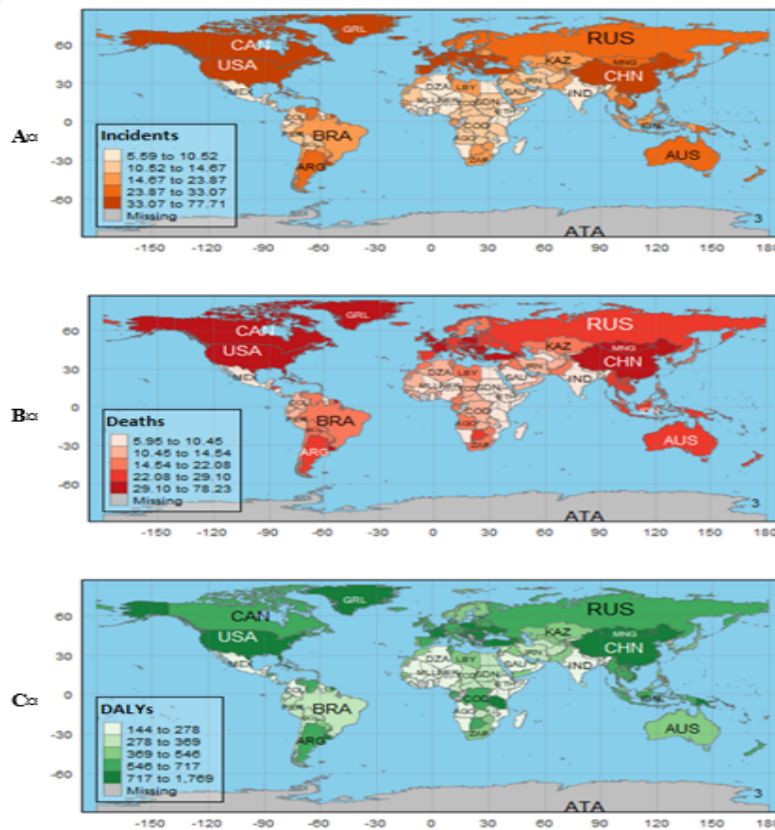

Figure 1. Distribution of TBL cancers incidence, mortality, and DALY rates per 100.000 people in 2019 worldwide

According to 2019 data, the countries with the highest age-standardized DALY rates of TBL cancers are; Greenland (1769), Monaco (1483.26), Montenegro (1343.58), and Hungary (1183.5). Conversely, the countries with the lowest DALY rates are; Sudan (182.48), Ethiopia (146.18) and Nigeria (172.68), and Uganda (182.48). In the graphs showing the distribution of incidence (A), mortality (B), and DALY (C) rates of TBL cancers, the regions with the highest incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers are Micronesia, Polynesia, Eastern, and Southern Europe, China and America are various regions. Turkey is among the countries with the highest burden of TBL cancers globally, with a rate of 814.581 DALYs.

TBL cancers; incidence, mortality rates, and MIR calculations are detailed in Table 2. Low scores are desired when MIR scores are associated with the survival time of TBL cancers. The global MIR score was close to the High-Middle SDI group for both genders (0.910), men (0.924), and women (0.890). The calculated MIR values for both genders (0.797), men (0.817), and women (0.770) of the High SDI group yielded lower results than the global MIR values. It was highlighted that Turkey's MIR value for both genders (1.020), men (1.034), and women (0.978) was higher than the global MIR scores of many SDI groups. In summary, according to MIR findings, countries in the High SDI group may have higher TBL cancer survival rates than other groups. It was reported that Turkey might have a lower survival level as it has MIR scores between Low SDI and Low-Middle SDI groups and has a higher score than global MIR scores.

Table 2. Distribution of TBL Cancers by MIR and SDI Scores (2019) (per 100,000)

	Both Genders			Male			Female		
	Incidents	Mortality	MIR	Incidents	Mortality	MIR	Incidents	Mortality	MIR
Global	27,660	25,181	0,910	40,440	37,378	0,924	16,836	14,985	0,890
High SDI	37,359	29,778	0,797	49,650	40,598	0,817	27,328	21,055	0,770
High-Middle SDI	32,651	29,901	0,91	52,039	48,342	0,92	17,132	15,439	0,901
Middle SDI	27,004	26,302	0,974	39,542	38,704	0,978	15,893	15,460	0,972
Low-Middle SDI	12,676	13,179	1,039	18,507	19,332	1,04	7,387	7,654	1,036
Low SDI	8,818	9,413	1,067	13,672	14,669	1,07	4,213	4,475	1,062
Turkey	33,0816	33,765	1,020	57,702	59,686	1,034	13,832	13,529	0,978

Figure 2. (A) demonstrates the MIR distribution of TBL cancers by the country burden of TBL cancers; Far Eastern countries such as Japan, Singapore, and Korea have the lowest MIR scores, while some African and Arab countries have the highest scores. Turkey is among the countries with the highest MIR scores worldwide. Figure 2. (B) presents the distribution of the burden of TBL cancers by country. It shows that African countries have lower scores for TBL cancer burden. It has been observed that some Eastern European countries differ from other countries with their high DALY rates. Turkey, along with Eastern European countries, is among the countries with the highest TBL cancer burden. A significant proportion of sub-Saharan African countries have been found to have a lower burden of TBL cancers globally.

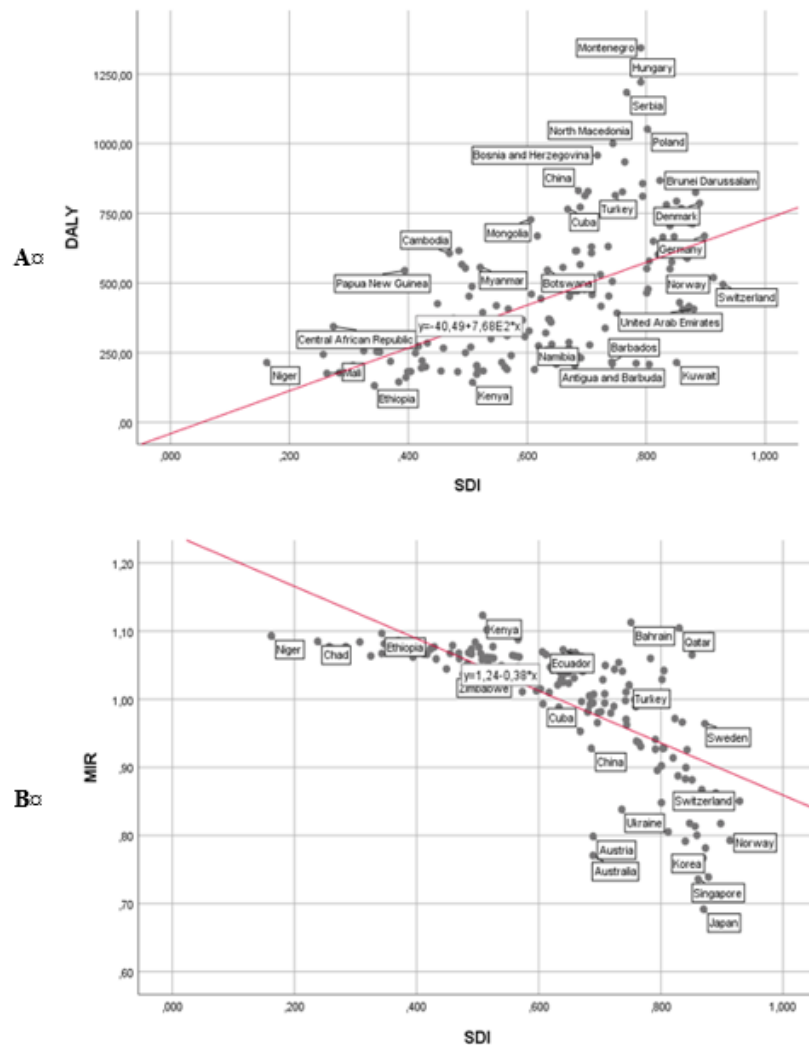

Figure 2. MIR and DALY distributions according to the SDI scores of the countries (2019)

Figure 3 depicts the graphs of the JRA analysis outputs of TBL cancers. When both the number of fractures and the trend structures in the graphs were examined, it was seen that men had a higher TBL cancer burden than women. In this 28-year trend, it was revealed that the global TBL cancer burden showed a steady decline, and the burden of TBL cancers shifted from the upper groups to the lower groups according to the SDI groups. Regarding gender, the male tendency structure showed a decreasing trend in the high SDI groups, while the trend for female TBL cancer burden increased. Therefore, it was determined that Turkey's TBL cancers tendency characteristics differed from the global average and SDI groups and had a decreasing trend until 2005, and then increased.

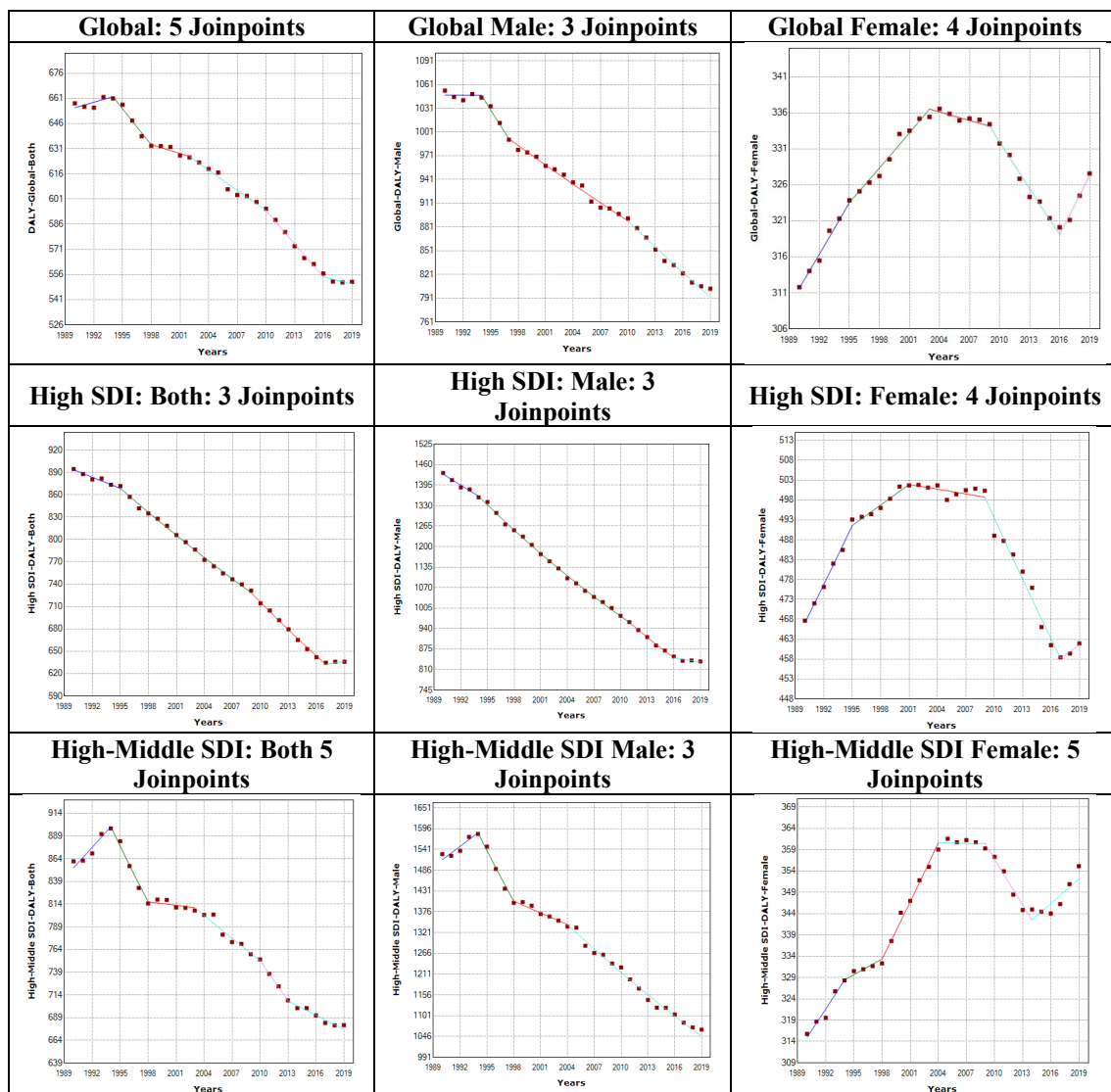

Figure 3. JRA Charts of TBL cancers DALYs for the globe, SDI groups, and Turkey

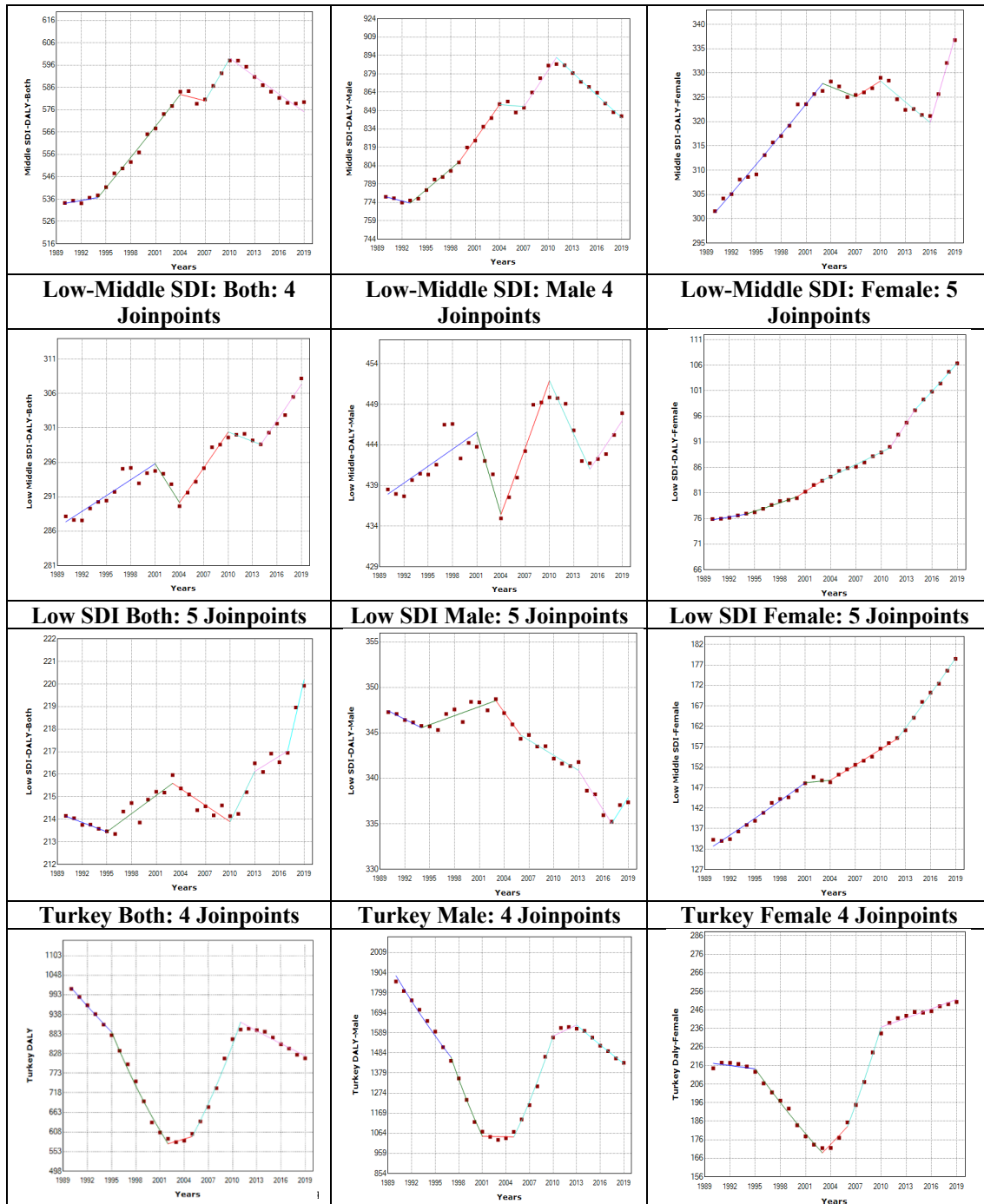

Figure 3. JRA Charts of TBL cancers DALYs for the globe, SDI groups, and Turkey (Continued)

Figure 4 shows AAPC values, one of the JRA findings of TBL cancers between 1990-2019. Tables on the analysis findings are presented in the study's appendix. According to the findings of the JRA analysis performed using age-standardized incidence rates, the AAPC values obtained for all genders were statistically significant

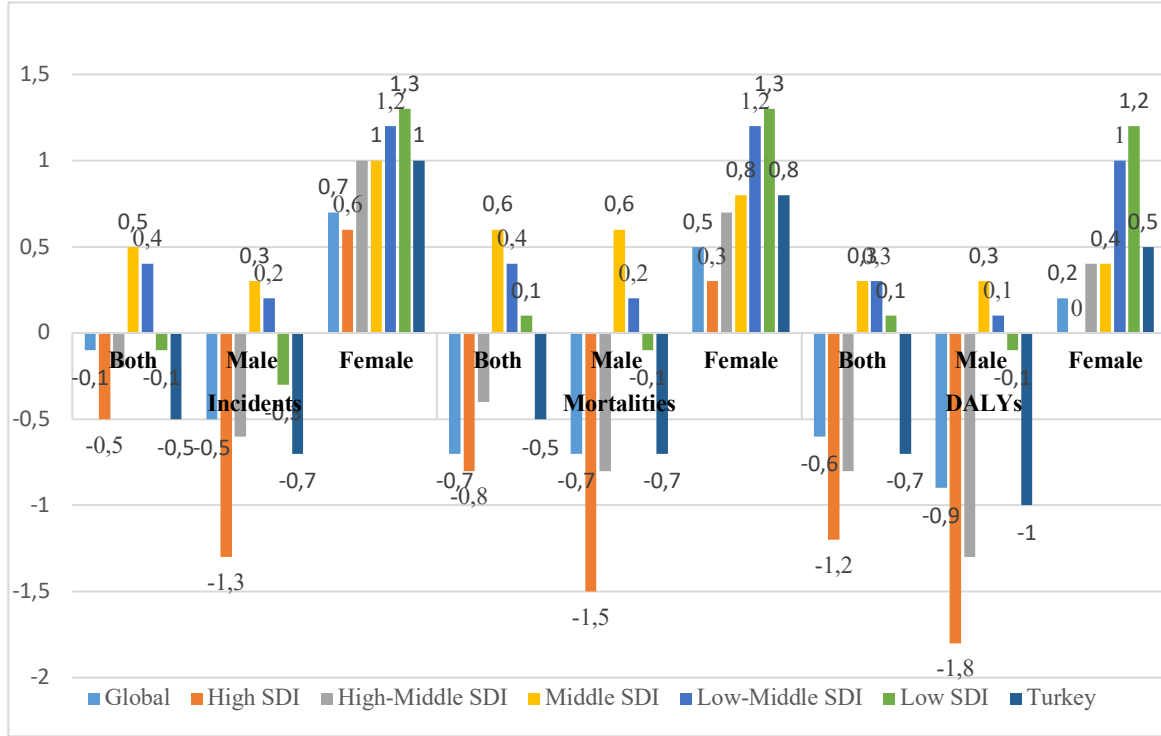
($p < 0.05$), except for the ratio of males in the High-Middle and Low SDI groups and the ratio of females in the Middle SDI group. For the Global, High, and High-Middle SDI groups, the percentages of change of incidence rates for men tended to decrease for the current time series, whereas it is inclined to increase for women. According to the incidence rates of TBL cancers, the highest percentage of negative change was found in the data of men in the High SDI group (AAPC=-1.3, $p < 0.05$), while a significant positive change (AAPC=0.5, $p < 0.05$) was detected in women. The highest rate of change in the incidence data of women was reported in the Low SDI group (AAPC=1.3, $p < 0.05$ -Appendix 1).

The percentage of change (AAPC=1.2, $p < 0.05$) in the incidence data of women in the Low-Middle SDI group was also quite high within the available data. While the percentage of change in TBL cancer incidence rates in Turkey tended to drop in male data (AAPC=-0.5, $p < 0.05$), it tended to increase in female data (AAPC=-1.0, $p < 0.05$), similar to the global average data.

AAPC values for all genders were statistically significant ($p < 0.05$), according to JRA findings that used mortality rates for TBL cancers. One of the most striking findings is that all female mortality rates have positive AAPC values. Mortality rates were increasing for the current time series of women with TBL cancers. It was reported that the highest percentage of negative change was in the data of men belonging to the High SDI group (AAPC=-1.5, $p < 0.05$), and the highest percentage of positive change was in the data of women belonging to the Low SDI group (AAPC=-1.3, $p < 0.05$). For the mortality rates of TBL cancers in Turkey, a positive change rate was observed not only in the male data (-0.7, $p < 0.05$) but also in the female data (AAPC=0.8, $p < 0.05$), similar to the global average percentage of change (Appendix 2).

As a result of the JRA applied by using the DALY ratios of TBL cancers, the AAPC value was found to be zero in the data of the women in the High SDI group. However, this finding was statistically insignificant ($p > 0.05$). The AAPC values of the global, High, and High-Middle SDI groups for both genders and males were negative. For women, the AAPC values of the DALY ratio of TBL cancers were found to be positive. The lowest percentage of change for DALY rates of TBL cancers was seen in the data of men in the High SDI group (AAPC=-1.8, $p < 0.05$), and the highest percentage of change were seen in the data of women in the Low-SDI group (AAPC=1.2, $p < 0.05$). The temporal trends of the DALY ratio of TBL cancers for Turkey were negative in male data (AAPC=0.7, $p < 0.05$) and positive in female data (AAPC=0.5, $p < 0.05$). Therefore, it was determined that the findings of incidence and mortality and DALY rates of TBL cancers supported each other (Appendix 3).

The common part of the JRA analysis findings made according to the incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers is that a significant portion of the incidence, mortality, and DALY rates for men are negative for AAPC values and these rates for women are positive. Also, in the proportions of men in the High SDI group, the AAPC value had the highest negative value, while women in the Low SDI group had the highest positive AAPC value.

*Barplots represent the AAPC values of incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers.

Figure 4. AAPC values of incidence, mortality, and DALY rates in the applied JRA analysis

4. Discussion

Earlier studies on the temporal trends of TBL cancers are generally based on analyzes using secondary data obtained from TBL cancers. In addition, although there are studies on various types of cancer, studies examining TBL cancers considering the DALY parameter are quite limited. It has been determined that studies focusing on GBD generally make comparisons using SDI groups (Deng et al., 2021; Wong et al., 2017; Wang et al., 2020). Studies focusing on temporal trends in TBL cancer indicators have addressed this issue; globally (Zhou et al., 2022), USA (Zhong et al., 2019), USA and Europe (Jani et al., 2021b), China (Ni et al., 2020), China and USA (Deng et al., 2021), Brazil (Fernandes et al., 2020), Belgium (Vanthomme et al., 2021) and, Iran (Almasi et

al., 2016). When TBL cancers were studied with other types of cancer in Turkey (Doğan et al., 2020), it was observed that the focus was on incidence and mortality.

The findings of this study indicated that the temporal trends of incidence, mortality and DALY rates of global TBL cancers tended to decrease for men, whereas they tended to increase for women. Significant differences in temporal trends and structure of TBL cancers were identified among the global mean, SDI groups, and Turkey. The higher SDI groups had a greater burden of TBL cancers than the lower groups. Men in the High-SDI group had the lowest average percentage change, while females achieved the highest increase in average percentage change in the Low SDI group. Wang et al. (2020)'s findings are in line with the findings of this study. The most common regions of TBL cancers in all countries are Northern Europe, Turkey, China, and parts of North America. In this study, as highlighted in Graph 1 and Graph 2, Turkey was found to be among the regions with the highest TBL cancer burden. The tendency for TBL cancers, which had surged in developed countries before 1990, declined in the following years. According to a different study, this tendency was related to the ability to treat this disease before symptoms appear or with early diagnosis, made possible by sophisticated diagnostic techniques (Jani et al., 2021: 6). Men had a significantly higher cancer burden than women when the gender trends of TBL cancers were analyzed according to the standardized age group., while the burden of TBL cancers tends to decrease in men, incidence, mortality, and DALY rates increase in women.

5. Conclusion

In conclusion, the findings of this study indicated that the global burden of TBL cancers tends to decrease, with the highest average percentage of the decrease occurring in men in the High SDI group. The highest average percentage of change occurred in women in the Low and Low-Middle SDI groups. TBL cancers in Turkey between 1990-2019; incidence, mortality, and DALY rates were found to be well above the global average and had a temporal trend structure that decreased until 2005 and then increased. In summary, the incidence, mortality, and DALY rates of TBL cancers were higher in the higher SDI groups, and the temporal trend of TBL cancers tended to decrease in men and increase in women, both globally and for most SDI groups. The TBL cancer burden in Turkey had a decreasing temporal trend up until 2005, after which it began to increase. As a result of MIR calculations, the MIR for both genders at the global level is between 0.89-0.91 for males and females, with High SDI group countries having values below this as an indicator of worse relative survival per unit incidence in a given population. It is reported that Turkey's rates are between Low SDI and Low-Medium SDI group country

scores. It is recommended to develop health policies in Turkey and international health systems for fair access to cancer treatment to reduce the TBL global cancer burden.

References

Abbafati, C., Abbas, K. M., Abbasi-Kangevari, ... Wiangkham, T. (2020). Global burden of 369 diseases and injuries in 204 countries and territories, 1990–2019: a systematic analysis for the Global Burden of Disease Study 2019. *The Lancet*, 396(10258), 1204–1222. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30925-9](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30925-9)

Ahmad, O. B., Boschi-pinto, C., & Lopez, A. D. (2001). Age standardization of rates: a new WHO standard. *GPE Discussion Paper Series*, 31, 1–14. <http://www.who.int/healthinfo/paper31.pdf>

Almasi, Z., Salehiniya, H., Amoori, N., & Enayatrads, M. (2016). Epidemiology characteristics and trends of lung cancer incidence in Iran. *Asian Pacific Journal of Cancer Prevention*, 17(2), 557–562. <https://doi.org/10.7314/APJCP.2016.17.2.557>

Bray, F., Ferlay, J., Soerjomataram, I., Siegel, R. L., Torre, L. A., & Jemal, A. (2018). Global cancer statistics 2018: GLOBOCAN estimates of incidence and mortality worldwide for 36 cancers in 185 countries. *CA: A Cancer Journal for Clinicians*, 68(6), 394–424. <https://doi.org/10.3322/caac.21492>

Cayuela, A., Rodríguez-Domínguez, S., López-Campos, J. L., & Vigil, E. (2008). Lung cancer mortality trends by geographical area in Spanish women, 1980-2005. *International Journal of Tuberculosis and Lung Disease*, 12(4), 453–457.

Chen, A., Jacobsen, K. H., Deshmukh, A. A., & Cantor, S. B. (2015). The evolution of the disability-adjusted life year (DALY). *Socio-Economic Planning Sciences*, 49(June 2018), 10–15. <https://doi.org/10.1016/j.seps.2014.12.002>

Choi, E., Lee, S., Nhung, B. C., Suh, M., Park, B., Jun, J. K., & Choi, K. S. (2017). Cancer mortality-to-incidence ratio as an indicator of cancer management outcomes in Organization for Economic Cooperation and Development countries. *Epidemiology and Health*, 39, e2017006. <https://doi.org/10.4178/epih.e2017006>

Deng, Y., Peng, L., Li, N., Zhai, Z., Xiang, D., Ye, X., Hu, J., Zheng, Y., Yao, J., Wang, S., Wei, B., Xu, P., Zhang, D., Chen, T., & Dai, Z. (2021). Tracheal, bronchus, and lung cancer burden and related risk factors in the United States and China. *American Journal of Translational Research*, 13(4), 1928–1951.

Türk Toraks Derneği (2016). Akciğer Kanseri Yol Haritası. *Toraks Dergisi*, 1, 5-6.

Doğan, N., Kaçan, T., & Doğan, İ. (2020). Analysis of trends in cancer-related mortality in Turkey. *Turkish Oncology Journal*, 35(1), 52–57. <https://doi.org/10.5505/tjo.2019.2074>

Ellis, L., Woods, L. M., Estève, J., Eloranta, S., Coleman, M. P., & Rachet, B. (2014). Cancer incidence, survival and mortality: Explaining the concepts. *International Journal of Cancer*, 135(8), 1774–1782. <https://doi.org/10.1002/ijc.28990>

Ferlay, J., Colombet, M., Soerjomataram, I., Mathers, C., Parkin, D. M., Piñeros, M., Znaor, A., & Bray, F. (2019). Estimating the global cancer incidence and mortality in 2018: GLOBOCAN sources and methods. *International Journal of Cancer*, 144(8), 1941–1953. <https://doi.org/10.1002/ijc.31937>

Fernandes, G. A., Menezes, F. dos S., Silva, L. F., Antunes, J. L. F., & Toporcov, T. N. (2020). Inequalities in lung cancer mortality trends in Brazil, 2000–2015. *Scientific Reports*, 10(1), 1–8. <https://doi.org/10.1038/s41598-020-76165-4>

Fitzmaurice, C., Akinyemiju, T. F., Al Lami, F. H., Alam, T., Alizadeh-Navaei, R.,, ... Naghavi, M. (2018). Global, regional, and national cancer incidence, mortality, years of life lost, years lived with disability, and disability-adjusted life-years for 29 cancer groups, 1990 to 2016 a systematic analysis for the global burden of disease study global burden o. *JAMA Oncology*, 4(11), 1553–1568. <https://doi.org/10.1001/jamaoncol.2018.2706>

Glaziou, P., Sismanidis, C., Zignol, M., & Floyd, K. (2016). Methods used by WHO to estimate the global burden of TB disease. *Global TB Programme, WHO, Geneva*. WHO. (2020). *Global report on health data systems and capacity, 2020*. World Health Organization.

Hébert, J. R., Daguise, V. G., Hurley, D. M., Wilkerson, R. C., Mosley, C. M., , & Bolick-Aldrich, S. W. (2009). Mapping Cancer Mortality-to-Incidence Ratios to Illustrate Racial and Sex Disparities in a High-risk Population. *National Institutes of Health*, 23(1), 1031–1043. <https://doi.org/10.1002/cncr.24270>. Mapping

Institute for Health Metrics and Evaluation (IHME). GBD Compare. Seattle, WA: IHME, University of Washington, Available from <http://vizhub.healthdata.org/gbd-compare>. (Accessed 10.10.2021)

Jani, C., Marshall, D. C., Singh, H., Goodall, R., Shalhoub, J., Al Omari, O., Salciccioli, J. D., & Thomson, C. C. (2021). Lung cancer mortality in Europe and the

USA between 2000 and 2017: an observational analysis. *ERJ Open Research*, 7(4).
<https://doi.org/10.1183/23120541.00311-2021>

Kim, H., Fay, M. P., Feuer, E. J., & Midthune, D. N. (2000). Permutation tests for joinpoint regression with applications to cancer rates. *Statistics in Medicine*, 19(3), 335–351.
[https://doi.org/10.1002/\(sici\)1097-0258\(20000215\)19:3<335::aid-sim336>3.3.co;2-q](https://doi.org/10.1002/(sici)1097-0258(20000215)19:3<335::aid-sim336>3.3.co;2-q)

Murray, C. J. L., & Acharya, A. K. (1997). Understanding DALYs. *Journal of Health Economics*, 16(6), 703–730. [https://doi.org/10.1016/S0167-6296\(97\)00004-0](https://doi.org/10.1016/S0167-6296(97)00004-0)

Murray, C. J., & Lopez, A. D. (1996). Global burden of disease and injury series the global burden of disease. *OMS, Geneva, Switzerland*, 1-46.

National Cancer Institute Division of Cancer Control & Population Sciences (2020). <https://cancercontrol.cancer.gov/>, Internet Access Date: 10.10.2020).

Ni, X., Zhang, B., Xu, N., Zeng, X., & Wang, Q. (2020). Trends and Regional Distribution Pattern of Female Lung Cancer — China, 1992–2016. *China CDC Weekly*, 2(32), 614–618. <https://doi.org/10.46234/ccdcw2020.166>

Robson, B., Purdie, G., Cram, F., & Simmonds, S. (2007). Age standardisation - An indigenous standard? *Emerging Themes in Epidemiology*, 4, 1–11.
<https://doi.org/10.1186/1742-7622-4-3>

Sung, H., Ferlay, J., Siegel, R. L., Laversanne, M., Soerjomataram, I., Jemal, A., & Bray, F. (2021). Global Cancer Statistics 2020 : GLOBOCAN Estimates of Incidence and Mortality Worldwide for 36 Cancers in 185 Countries. *CA CANCER*, 71(3), 209–249. <https://doi.org/10.3322/caac.21660>

Türk, M., Yildirim, F., Yurdakul, A. S., & Öztürk, C. (2016). Hospitalization costs of lung cancer diagnosis in Turkey: Is there a difference between histological types and stages? *Tuberkuloz ve Toraks*, 64(4), 263–268. <https://doi.org/10.5578/tt.10132>

Vanthomme, K., Roskamp, M., De Schutter, H., & Vandenneede, H. (2021). Lung cancer incidence differences in migrant men in Belgium, 2004–2013: histology-specific analyses. *BMC Cancer*, 21(1), 1–15. <https://doi.org/10.1186/s12885-021-08038-6>

Wang, Z., Hu, L., Li, J., Wei, L., Zhang, J., & Zhou, J. (2020). Magnitude, temporal trends and inequality in global burden of tracheal, bronchus and lung cancer: Findings from the Global Burden of Disease Study 2017. *BMJ Global Health*, 5(10), 1–10. <https://doi.org/10.1136/bmjgh-2020-002788>

White, M. C., Holman, D. M., Boehm, J. E., Peipins, L. A., Grossman, M., & Jane Henley, S. (2014). Age and cancer risk: A potentially modifiable relationship. *American Journal of Preventive Medicine*, 46(3 SUPPL. 1), S7–S15. <https://doi.org/10.1016/j.amepre.2013.10.029>

WHO. (2016). International statistical classification of diseases and related health problems ICD-10: instruction manual. *World Health Organization -Nternational Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems ICD-10: Instruction Manual*, 2, 252. https://icd.who.int/browse10/Content/statichtml/ICD10Volume2_en_2016.pdf

WHO. (2020). *Global report on health data systems and capacity, 2020*. World Health Organization.

Wong, M. C. S., Lao, X. Q., Ho, K. F., Goggins, W. B., & Tse, S. L. A. (2017). Incidence and mortality of lung cancer: Global trends and association with socioeconomic status. *Scientific Reports*, 7(1), 1–9. <https://doi.org/10.1038/s41598-017-14513-7>

Zhong, Y. J., Wen, Y. F., Wong, H. M., Yin, G., Lin, R., & Yang, S. Y. (2019). Trends and patterns of disparities in burden of lung cancer in the United States, 1974-2015. *Frontiers in Oncology*, 9(MAY). <https://doi.org/10.3389/fonc.2019.00404>

Zhou, B., Zang, R., Zhang, M., Song, P., Liu, L., Bie, F., Peng, Y., Bai, G., & Gao, S. (2022). Worldwide burden and epidemiological trends of tracheal, bronchus, and lung cancer: A population-based study. *EBioMedicine*, 78, 103951. <https://doi.org/10.1016/j.ebiom.2022.103951>

Appendix Tables

Appendix 1. JRA Findings of Incidence rates in Global, SDI Groups, and Turkey

Location	Both			Male			Female		
	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC
Global	1990-1994	0.7*		1990-1994	0.3		1990-1993	1.5*	
	1994-1997	-0.5		1994-1997	-1.3*		1993-2003	1.1*	
	1997-2010	0.1*	-0.1*	1997-2010	-0.2*	-0.5*	2003-2009	0.6*	0.7*
	2010-2019	-0.7*		2010-2019	-0.9*		2009-2016	-0.3*	
							2016-2019	0.9*	
High SDI	1990-1995	0.4*		1990-1994	-0.4		1990-1995	2.2*	
	1995-2009	-0.4*	-0.5*	1994-2006	-1.3*	-1.3*	1995-2001	1.2*	0.6*
	2009-2019	-1.2*		2006-2009	-0.7		2001-2009	0.6*	
				2009-2019	-1.9*		2009-2019	-0.6*	
High-Middle SDI	1990-1994	1.4*		1990-1994	1.2*		1990-1998	0.9*	
	1994-1998	-1.5*		1994-1998	-2.0*		1998-2004	2.1*	
	1998-2003	0.5*	-0.2	1998-2005	-0.1	-0.6*	2004-2010	0.9*	1.0*
	2003-2010	-0.1		2005-2019	-0.9*		2010-2013	-0.7	
	2010-2013	-1.3					2013-2016	0.5	
	2013-2019	-0.2					2016-2019	1.6*	
Middle SDI	1990-1992	-3.7	0.5*	1990-1992	-5.5*	0.3	1990-1995	0.7*	1.0*

	1992-2010	1.2*		1992-2011	1.2*		1995-2004	1.4*	
	2010-2019	-0.0		2011-2019	-0.4*		2004-2007	0.6	
							2007-2010	1.5*	
							2010-2016	0.0	
							2016-2019	2.5*	
Low-Middle SDI	1990-2001	0.4*		1990-2001	0.3*				
	2001-2004	-0.3		2001-2004	-0.4				
	2004-2009	0.8*	0.4*	2004-2009	0.7*	0.2*	1990-2013	1.0*	1.2*
	2009-2015	0.2		2009-2016	-0.2*		2013-2019	1.9*	
	2015-2019	0.9*		2016-2019	0.6*				
Low SDI	1990-1992	-4.5*		1990-1992	-5.2*		1990-1994	0.3	
	1992-2007	0.1*	-0.1	1992-2019	0.0*	-0.3*	1994-2000	0.8*	
	2007-2019	0.4*					2000-2003	1.6*	1.3*
							2003-2011	1.0*	
							2011-2014	2.7*	
						2014-2019	1.9*		
Turkey	1990-1997	-3.3*		1990-1997	-3.5*		1990-1994	0.3	
	1997-2001	-7.0*		1997-2001	-7.4*		1994-2003	-2.4*	
	2001-2005	0.3	-0.5*	2001-2005	0.2	-0.7*	2003-2006	3.6*	1.0*
	2005-2011	8.0*		2005-2010	8.6*		2006-2010	7.9*	
	2011-2019	-1.1*		2010-2013	1.7		2010-2019	1.1*	
				2013-2019	-2.0*				

Appendix 2. JRA Findings of Mortalities rates in Global, SDI Groups, and Turkey

Location	Both Segments			Male			Female		
	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC
Global	1990-1994	0.1		1990-1994	0.1		1990-1994	1.1*	
	1994-1997	-1.2*		1994-1997	-1.2*		1994-1998	0.8*	
	1997-2010	-0.5*	-0.7*	1997-2010	-0.5*	-0.7*	1998-2003	1.0*	0.5*
	2010-2019	-1.1*		2010-2019	-1.1*		2003-2009	0.3*	
							2009-2016	-0.4*	
High SDI	1990-1995	-0.1		1990-1995	-1.0*		2016-2019	0.8*	
	1995-2009	-0.8*	-0.8*	1995-2011	-1.7*	-1.5*	1990-1995	1.5*	
	2009-2017	-1.5*		2011-2017	-2.1*		1995-2000	0.8*	0.3*
	2017-2019	0.3		2017-2019	0.3		2000-2009	0.2*	
							2009-2017	-0.8*	
High-Middle SDI	1990-1994	1.3*		1990-1994	1.1*		2017-2019	0.2	
	1994-1998	-1.6*		1994-1998	-2.1*	-0.8*	1990-1994	1.0*	
	1998-2003	0.3	-0.4*	1998-2004	-0.2		1994-1998	0.4	
	2003-2010	-0.6*		2004-2019	-1.2*		1998-2004	1.8*	0.7*
	2010-2013	-1.5					2004-2009	0.3*	
Middle SDI	2013-2019	-0.5*					2009-2015	-0.5*	
	1990-1994	0.5*		1990-1994	0.3*		2015-2019	1.2*	
	1994-1999	1.1*		1994-1999	1.2*		1990-1995	0.7*	
	1999-2004	1.6*	0.6*	1999-2004	1.7*	0.6*	1995-2004	1.4*	
	2004-2007	0.2		2004-2007	0.3		2004-2007	0.3	0.8*
Low-Middle SDI	2007-2010	1.7*		2007-2010	2.2*		2007-2010	1.0*	
	2010-2019	-0.3*		2010-2019	-0.4*		2010-2016	-0.3*	
	1990-2001	0.4*		1990-2001	0.3*		2016-2019	1.9*	
	2001-2004	-0.3		2001-2004	-0.4				
	2004-2008	0.8*	0.4*	2004-2009	0.7*	0.2*	1990-2013	1.0*	1.2*
Low SDI	2008-2015	0.1*		2009-2016	-0.2*		2013-2019	1.7*	
	2015-2019	0.8*		2016-2019	0.6*				
	1990-1996	-0.1		1990-1996	-0.1*		1990-1995	0.5*	
	1996-2003	0.2*	0.1*	1996-2003	0.1*	-0.1*	1995-2000	0.9*	1.3*
	2003-2010	-0.0		2003-2013	-0.1*		2000-2003	1.6*	
	2010-2013	0.3		2013-2017	-0.5*		2003-2011	1.0*	

	2013-2017	0.1		2017-2019	0.5*		2011-2014	2.6*	
	2017-2019	0.9*					2014-2019	1.9*	
	1990-1997	-3.3*		1990-1997	-3.3*		1990-1995	-0.2	
	1997-2001	-6.8*		1997-2000	-8.6*		1995-2002	-3.0*	
Turkey	2001-2005	0.2	-0.5*	2000-2005	-0.6	-0.7*	2002-2005	0.6	0.8*
	2005-2011	7.8*		2005-2010	8.5*		2005-2010	7.5*	
	2011-2019	-1.1*		2010-2013	1.7		2010-2019	0.8*	
				2013-2019	-2.1*				

Appendix 3 JRA Findings of DALY rates in Global, SDI Groups, and Turkey

Location	Both			Male			Female		
	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC	Segments	APC	AAPC
Global	1990-1994	0.3					1990-1994	0.8*	
	1994-1998	-1.1*		1990-1994	0.1		1994-2003	0.5*	
	1998-2002	-0.3	-0.6*	1994-1997	-1.8	-0.9*	2003-2009	-0.1*	0.2*
	2002-2010	-0.7*		1997-2010	-0.8*		2009-2016	-0.7*	
	2010-2016	-1.1*		2010-2019	-1.2*		2016-2019	0.9*	
High SDI	1990-1995	-0.6*		1990-1994	-1.3*		1990-1995	1.0*	
	1995-2009	-1.2*	-1.2*	1994-2011	-2.0*	-1.8*	1995-2001	0.3*	
	2009-2017	-1.8*		2011-2016	-2.5*		2001-2009	-0.1	0.0
	2017-2019	0.3		2016-2019	-0.5		2009-2017	-1.1*	
							2017-2019	0.4	
High-Middle SDI	1990-1994	1.3*		1990-1994	1.2*		1990-1994	1.0*	
	1994-1998	-2.4*		1994-1998	-3.0*	-1.3*	1994-1998	0.4	
	1998-2003	-0.2	-0.8*	1998-2004	-0.7*		1998-2004	1.3*	0.4*
	2003-2010	-1.1*		2004-2019	-1.6*		2004-2009	-0.0	
	2010-2013	-2.0*					2009-2014	-1.0*	
Middle SDI	2013-2019	-0.8*					2014-2019	0.5*	
	1990-1994	0.1		1990-1993	-0.2		1990-2003	0.7*	
	1994-2004	0.8*		1993-1999	0.7*		2003-2007	-0.2	
	2004-2007	-0.2	0.3*	1999-2004	1.1*	0.3*	2007-2010	0.3	0.4*
	2007-2010	1.1*		2004-2007	-0.1		2010-2016	-0.4*	
Low-Middle SDI	2010-2019	-0.5*		2007-2011	1.2*		2016-2019	1.8*	
	1990-1994	0.1		2011-2019	-0.7*				
	1994-2004	0.8*		1990-2001	0.2*		1990-2001	1.0*	
	2004-2007	-0.2	0.3*	2001-2004	-0.8	0.1	2001-2004	0.1	1.0*
	2007-2010	1.1*		2004-2010	0.6*		2004-2012	0.8*	
Low SDI	2010-2019	-0.5*		2010-2015	-0.5*		2012-2019	1.7*	
	1990-1995	-0.1		2015-2019	0.3*				
	1995-2003	0.1*		1990-1994	-0.1		1990-1996	0.4*	
	2003-2010	-0.1*	0.1*	1994-2003	0.1*	-0.1*	1996-2011	1.0*	1.2*
	2010-2013	0.3		2003-2006	-0.4		2011-2014	2.7*	
Turkey	2013-2017	0.1		2006-2013	-0.2*		2014-2019	1.8*	
	2017-2019	0.7*		2013-2017	-0.4*				
	1990-1995	-2.6*		2017-2019	0.4				
	1995-2002	-6.0*		1990-1997	-3.6*		1990-1995	-0.3	
	2002-2005	1.2	-0.7*	1997-2001	-8.0*		1995-2003	-2.9*	
2005-2011	7.5*		2001-2005	-0.1	-1.0*	2003-2006	2.7*	0.5*	
2011-2019	-1.4*		2005-2010	8.5*		2006-2010	6.6*		
			2010-2013	1.2		2010-2019	0.7*		
			2013-2019	-2.2*					

TÜRKİYE’DE MALİYE POLİTİKALARININ EKONOMİK BÜYÜMEYE ETKİSİNİN İÇSEL BÜYÜME MODELİ ÇERÇEVESİNDE ANALİZİ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Seher GÖKPINAR

An Analysis of the Effect of Fiscal Policies on Economic Growth within the Endogenous Growth Model Framework in Turkey

Yazar / Author
Seher GÖKPINAR¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 23/11/2022
Makale Kabul Tarihi : 27/12/2022

Anahtar Kelimeler: Maliye Politikası, Vergi Yapısı, Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme.

Devletler kamu harcamaları ve vergi politikalarıyla ekonomik faaliyetlerin seyri üzerinde yol gösterici olabilmektedir. Vergi politikaları, gelirin vergilendirilmesi yoluyla doğrudan istihdam ve yatırımları etkileyebileceği gibi sermayenin (fiziksel/beşeri) ve yatırımların marjinal verimliliğini azaltarak da ekonomik büyümeyi düşürülebilir. Harcama politikaları açısından ise gerek doğrudan kamu yatırımları gerekse kamu harcamaları uzun dönem büyüme oranları üzerinde etkili olmaktadır. Bu çalışmada maliye politikası araçlarından kamu harcamaları ve vergilerin uzun dönem büyüme performansı üzerindeki etkisi içsel büyüme modeli çerçevesinde araştırılmıştır. ARDL yöntemi çerçevesinde 1988-2020 yılları için ele alınan çalışmanın ampirik bulguları teori ile beklenen yönde sonuçlar göstermiştir. Analiz sonuçlarına göre Türkiye’de kamu harcamaları, dolaylı vergiler, işgücüne katılım, okullaşma oranı ve kamu yatırımları uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Öte yandan dolaysız vergiler ise ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde bir etki göstermektedir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 23/11/2022
Accepted Date : 27/12/2022

Keywords: Fiscal Policy, Tax Structure, Public Expenditure, Economic Growth.

States may be a guide on the course of economic activities with public expenditures and tax policies. Tax policies can directly affect employment and investment through taxation of income, as well as reduce economic growth by reducing the marginal productivity of capital (physical/human) and investments. In terms of expenditure policies, both direct public investments and public expenditures have an impact on long term growth. In this study, the effects of public expenditures and taxes, which are fiscal policy instruments, on long term growth performance were investigated within the endogenous growth model framework. The empirical findings of the study, which was discussed for the years 1988-2020 within the framework of the ARDL method, showed results in the expected direction with the theory. According to the results of the analysis, public expenditures, enrolment rate, indirect taxes, labor force participation and public investments affect economic growth positively in the long term. On the other hand, direct taxes have a negative effect on economic growth.

¹ Araş. Gör. Dr., Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, ORCID No: <https://orcid.org/0000-0003-0974-6151>, e-posta: sehergokpinar@hitit.edu.tr

1. Giriş

Ekonomik büyümenin uzun dönem analizi Neo-klasik büyüme teorileri olarak literatürde yer alan Solow (1956) ve Swan'ın (1956) çalışmalarına dayanmaktadır. Solow-Swan modeli olarak ifade edilen bu model sermaye stokundaki büyümenin, işgücündeki artışın ve teknolojiye ilerlemelerin nasıl etkileşime girdiğini ve böylece toplam çıktı düzeyini nasıl etkilediğini göstermektedir (Guerrini, 2006). Bu modelde nüfus artışı ve teknolojik gelişme dışsal kabul edilmekle birlikte kamu kesimine maliye politikaları açısından belirgin bir işlev verilmemiştir (Shaw, 1992). İçsel büyüme teorilerinin gelişmesi ile birlikte maliye politikasının, kişi başına çıktının hem düzeyi hem de büyüme oranı üzerinde etkili olabileceğine ilişkin ampirik kanıtlar elde edilmiştir (Mengistu, 2022).

Maliye politikasının ekonomik büyüme üzerinde önemli etkileri olmaktadır. Kamu harcamalarını finanse etmek için alınan vergiler, büyümeyi teşvik edebilecek yatırımları azaltmakta ve vergi takozlarına yol açmaktadır. Kamu harcamaları özel harcamaların yerini alarak özel kesim yatırımlarını azaltabilmektedir. Ayrıca kamu harcamaları ve sübvansiyonlar kaynak tahsisini olumlu ya da olumsuz olarak yahut farklı faaliyetler için her iki yönde etkileyebilmektedir (Butkiewicz ve Yanikkaya, 2011).

Engen ve Skinner'e (1996) göre vergiler ekonomik büyümeyi beş yoldan etkilemektedir. Birincisi, kurumlar ve bireyler üzerindeki yüksek vergi yükü yatırım oranını veya sermaye stokundaki net büyümeyi caydırabilir. İkincisi, vergiler, işgücüne katılımı azaltabilir veya meslek seçimini, beceri ve eğitim kazanımını çarpıtarak işgücü arzındaki büyümeyi azaltabilir. Üçüncüsü, vergi politikası, yayılma etkileriyle emek ve sermayenin üretkenliğini artırabilecek 'yüksek teknoloji' endüstrileri için gerekli olan araştırma ve geliştirme faaliyetlerini azaltarak verimlilik artışını caydırma potansiyeline sahiptir. Dördüncüsü, vergi politikası, üretkenliği dikkate almaksızın yatırımları ağır vergilendirilen sektörlerden daha hafif vergilendirilen sektörlerle doğru kaydırarak sermayenin marjinal üretkenliğini etkileyebilir. Son olarak yüksek vergiler ağır vergi yüküne sahip sektörlerde işçileri istihdamdan caydırarak beşeri sermayenin verimli kullanımını bozabilir.

Vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri açısından bozucu ve bozucu olmayan vergiler ayrımı yapmak mümkündür. Kneller vd. (1999), bozucu vergileri yatırım kararlarını (fiziksel/beşeri sermayeyi) etkileyen, vergi takozları yaratan ve dolayısıyla durağan durum büyüme oranını bozan vergiler olarak ifade etmiştir. Bozucu olmayan vergilendirme ise, tercih fonksiyonunun varsayılan doğası gereği tasarruf/yatırım kararlarını etkilemez ve dolayısıyla büyüme oranı üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Barro'ya (1990) göre bozucu olmayan vergiler bireylerin emek/boş zaman

tercihini değiştirse bile yatırımın getirisini üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Bu bağlamda tüketim üzerinden alınan vergiler bozucu olmayan vergilerdir. King ve Rebelo (1990) ise vergi politikaları aracılığıyla vergi oranlarında nispeten küçük sayılabilecek değişiklikler büyüme için teşvikleri ortadan kaldırması durumunda ülkeleri uzun süreler devam edebilecek bir durgunluğa ve hatta gerilemeye götürebileceğini iddia etmektedir. Barro'ya (1990, 1991b) göre kamu harcamalarının büyüme üzerinde doğrudan bir etkisi yoktur. Vergilendirme veya hükümetin harcama programlarından kaynaklanan bozucu etkiler yoluyla tasarruf ve büyüme düşmektedir.

Bu çalışmada çeşitli maliye politikası araçlarının uzun dönem ekonomik büyüme performansı üzerindeki etkisi içsel büyüme modeli çerçevesinde incelenmiştir. Bu bağlamda toplam kamu harcaması ve vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ARDL sınır testi yaklaşımıyla araştırılmıştır. Bu doğrultuda çalışmanın giriş bölümünü takiben ampirik literatür sunulmuştur. Ardından modelin kuramsal çerçevesine yer verilmiştir. Sonrasında ise veri seti ve yöntemle ilişkin bilgiler sunulularak ampirik bulgular raporlanmıştır. Son olarak çalışma sonuç bölümü ile tamamlanmıştır.

2. Literatür taraması

İçsel büyüme modellerinde Neoklasik büyüme modellerinin aksine maliye politikalarının uzun dönem büyüme oranları üzerinde etkili olabildiği kabul edilmiştir. İçsel büyüme modellerinin öncülerinden olan Lucas (1990), Barro (1990) ve King ve Rebelo'dan (1990) bu yana, büyüme teorisi farklı nesil modellerle daha geniş bir literatüre evrilmiştir. Maliye politikası enstrümanlarının büyüme ile ilişkisi Barro ve Sala-i-Martin (1992), Jones vd. (1993), Stokey ve Rebelo (1995), Easterly ve Rebelo (1993) tarafından ele alınmıştır.

Maliye politikası araçlarından kamu gelirlerinin bir vergi politikası aracı olarak kullanılması durumunda vergilerin miktarı, oranı, tutarı ve bileşiminin ekonomik büyüme üzerindeki etkileri dikkate alınmalıdır. Benzer şekilde kamu harcamalarının boyutları ve bu harcamaların ekonomide yöneldiği alanlar değerlendirildiğinde ekonomik büyüme üzerinde teşvik edici veya caydırıcı etkileri söz konusu olmaktadır. Vergi yapısının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 18 OECD ülkesi için araştıran Gober ve Burns'a (1997) göre gelir vergisi, kurumlar vergisi ve tüketim vergilerinin OECD ülkelerinin ekonomik büyümeleri üzerinde pozitif yönde etki yaratmaktadır. Benzer şekilde Lee ve Gordon (2005), vergi politikalarının bir ülkenin büyüme oranını nasıl etkilediğini araştırmışlardır. Yazarlar 1970-1997 yıllarına ait yıllık verilerle 70 ülke için gerçekleştirdikleri analizlerinde katsayı tahminleri, kurumlar vergisi oranındaki %10'luk bir indirimin, yıllık büyüme oranını %1-2 artıracaklarını göstermiştir. Karras (1999) vergi

oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini 1960-1992 yıllarını kapsayan dönemde 11 OECD ülkesi için araştırmıştır. Çalışmanın bulguları, vergi oranındaki bir artışın kişi başına çıktı düzeyini kalıcı olarak azaltacağını ancak büyüme oranını geçici olarak yavaşlatacağını göstermiştir. Diğer yandan vergi indiriminin ise simetrik etkileri olacağı saptanmıştır. Wildmalm (2001), vergi yapısının ekonomik büyümeye etkilerini 1965-1990 yıllarına ait 23 OECD ülkesi verilerini kullanarak incelemiştir. Çalışmanın ampirik bulguları gelir vergisi oranının ekonomik büyüme ile negatif bir korelasyona sahip olduğunu göstermiştir. Ayrıca artan oranlı vergilemenin düşük ekonomik büyüme ile ilişkili olduğuna dair bazı ampirik kanıtlar bulmuştur. Fahim ve Bourdane (2019) Fas'ın ekonomik büyüme oranları üzerinde vergilemenin etkisini ARDL yöntemiyle 1981-2017 yılları için araştırmışlardır. Buna göre dolaysız vergiler ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilerken dolaylı vergiler ekonomik büyüme üzerinde negatif yönde bir etki göstermiştir. Wet vd. (2005), 1969-2003 dönemi için ele aldıkları çalışmalarında Güney Afrika Cumhuriyeti'nde dolaysız vergilerin ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Dolaylı vergilerle ekonomik büyüme arasında ise bir ilişki bulunamamıştır. Korkmaz vd. (2019) çalışmalarında dolaylı ve dolaysız vergilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini Türkiye ekonomisi için ARDL yöntemiyle araştırmışlardır. Çalışmanın sonuçları Türkiye'de dolaylı vergilerin ekonomik büyümeyi pozitif yönde, dolaysız vergilerin ise negatif yönde etkilediğini göstermiştir. Ecevit vd. (2016) Türkiye ekonomisi için ARDL yöntemiyle ele aldıkları çalışmalarında dolaysız vergilerin dolaylı vergilere göre ekonomik büyüme üzerinde daha fazla pozitif etki yarattığını göstermişlerdir. Türkiye ekonomisi için vergi gelirleri ile ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisini araştıran Durkaya ve Ceylan (2006) ise çalışmalarında dolaysız vergilerle ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulmalarına rağmen dolaylı vergilerle ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisi tespit edememişlerdir. Benzer şekilde Türkiye ekonomisinde 1980-2013 döneminde GSYH ile dolaysız vergiler arasında çift yönlü nedensel bir ilişki olduğunu tespit eden Terzi ve Yurtkuran (2016) göre dolaysız vergilerdeki artış GSYH'yı negatif yönde etkilemektedir. Diğer taraftan GSYH'deki artış ise dolaysız vergiler üzerinde pozitif bir etki oluşturmaktadır. Türk ve Barışık (2021) ise Türkiye'de dolaylı ve dolaysız vergilerle büyüme arasında kısa ve uzun dönemde pozitif ve anlamlı bir ilişkinin varlığını tespit etmişlerdir. Ünlükaplan ve Arısoy (2011) Türkiye ekonomisinde 1968-2006 yıllarını kapsayan dönem için gerçekleştirdikleri çalışmalarında vergi karması ve vergi yükü ile iktisadi büyüme arasında uzun dönemli nedensellik ilişkisinin bulunduğunu tespit etmişlerdir. Mangır ve Ertuğrul (2012) ise çalışmalarında 1988-2011 dönemi için Türkiye'de vergi yükü ile GSYH arasında uzun dönemli negatif bir ilişki bulmuşlardır.

Vergileri bozucu ve bozucu olmayan kamu harcamalarını ise üretken ve üretken olmayan harcamalar olarak sınıflandırmaya tabi tutarak ele alan Benos (2009) bazı kamu harcamaları ve vergilendirme türlerinin ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir. Buna göre altyapı ve mülkiyet haklarının korunmasına ilişkin yapılan kamu harcamaları, kişi başına büyüme üzerinde olumlu bir etki yapmaktadır. Aksine, beşeri sermayeyi artıran faaliyetlere (eğitim, sağlık, barınma, çevre koruma, rekreasyon-din) ve sosyal korumaya yönelik kamu harcamalarının büyüme üzerinde önemli bir etkisi bulunamamıştır. Vergilendirmeye ilişkin bulgular ise saptırıcı vergilendirmenin büyümeyi baskıladığını göstermektedir. Son olarak bütçe açıklarının büyüme üzerindeki etkisi belirsizdir. Cashin (1995) ise kamu yatırımlarının, kamu transferlerinin ve saptırıcı vergilendirmenin ekonomik büyüme oranı üzerindeki etkisini 1971-1988 yıllarını içeren 23 gelişmiş ülke için içsel büyüme modeli çerçevesinde araştırmıştır. Kamu yatırımları ve transfer ödemelerinin ekonomik büyümeyi artırıcı etkileri söz konusu iken bu tür harcamaları finanse etmek için toplanan saptırıcı vergilerin ise büyümeyi engelleyici etkisi olduğu tespit edilmiştir.

Devarajan vd. (1996), 43 gelişmekte olan ülkenin yıllık panel verilerini kullanarak, kamu harcamalarının bileşimi ve ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Çalışmanın ampirik sonuçları, üretken olarak kabul edilen kamu harcamalarının aşırı olması durumunda verimsiz hale gelebileceğini göstermektedir. Buna göre üretken harcamalar olarak kabul edilen sermaye, ulaşım, iletişim, sağlık ve eğitim harcamaları ekonomik büyüme üzerinde negatif ya da önemsiz bir etkiye sahiptir. Toplam devlet harcamalarının kişi başına büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Bose vd. (2007), kamu harcamalarının ekonomik büyümeye etkisini 1970-1990 dönemine ait on yıllık ortalamalar kullanarak 30 gelişmekte olan ülke için analiz etmişlerdir. Kamu sermaye harcamalarının GSYH içindeki payının ekonomik büyüme ile ilişkisi pozitifdir. Buna karşın toplam cari harcamaların büyüme üzerinde bir etkisi bulunmamaktadır. Spesifik olarak ise eğitime yapılan devlet harcamalarının ekonomik refah üzerinde uzun süreli etkileri vardır. Ünsal (2020) ise kamu gelirleri, kamu harcamaları ve kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisini 1995-2017 yıllarına ait verilerle OECD ülkeleri için araştırmıştır. Ampirik bulguları kamu gelirleri ve kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini gösterirken, kamu borçların ekonomik büyümeye ilişkin istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Altunç (2011), Türkiye ekonomisi için 1960-2009 dönemini kapsayan verilerle kamu harcamalarının bileşenleri ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkiyi test etmiştir. Buna göre kamu yatırımlarının payı ile ekonomik büyüme arasında pozitif yönde bir ilişki bulmuştur. Aksine kamu tüketim harcamalarının payı ile ekonomik büyüme arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Toplam kamu harcamalarının payı ile

ekonomik büyüme arasında ise pozitif yönde bir ilişki ortaya konulmuştur. Benzer şekilde Oktayer ve Susam (2016) çalışmalarında kamu yatırım harcamalarının Türkiye’de uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Easterly ve Rebelo (1993) maliye politikası değişkenleri, kalkınma düzeyi ve büyüme oranı arasındaki ilişkinin ele alındığı çalışmanın bulguları kalkınma düzeyi ile mali yapı arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermiştir. Ayrıca vergi oranlarının büyüme için önemli olduğuna dair kanıtların kırılma olduğuna dikkat çekilmiştir. Ulaşım ve iletişim yatırımları ise büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Gupta vd. (2005) çalışmalarında 1990-2000 yılları için 39 düşük gelirli ülkenin maliye politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Ampirik sonuçlara göre güçlü bütçe pozisyonlarının genellikle hem kısa hem de uzun vadede daha yüksek ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Mali konsolidasyonların büyüme üzerinde daha fazla olumlu etkileri, hükümetlerin iç borçlanma ihtiyacında azalma meydana geldiğinde ortaya çıkmaktadır. Kamunun harcama kompozisyonunun da dikkate alındığı çalışmada harcamaların ücretlere yoğunlaştığı ülkeler daha düşük büyüme eğilimi gösterirken, sermayeye ve ücret dışı mal ve hizmetlere daha yüksek paylar ayıran ülkeler daha hızlı çıktı genişlemesi elde etmektedirler.

3. Kuramsal Arka Plan

İçsel büyüme modellerinin maliye politikasının uzun vadeli büyüme üzerindeki etkilerine izin vermektedir. Buna göre kamu harcamalarının ve saptırıcı vergilerle ilişkili etkileri göstermek için girdi olarak devlet tarafından sağlanan mal ve hizmetlere (g) Cobb-Douglas üretim fonksiyonu uygulanmıştır. Ölçeğe göre sabit getirili üretim fonksiyonu aşağıdaki gibi tanımlanabilir:

$$y=A.k^{1-a}g^a \quad 0 < a < 1 \quad (1)$$

Denklem (1)’de y, çıktı düzeyini; k, özel sermaye miktarını; g, girdi olarak devlet tarafından gerçekleştirilen kamu harcamalarını temsil etmektedir. Hükümetin her bir dönemde çıktı üzerindeki düz oranlı vergiler (τ) ve götürü vergileri (L) artırarak bütçesini dengelediğini varsayarsak bütçe kısıtı şu şekilde ifade edilebilir:

$$ng + C = L + \tau ny \quad (2)$$

Burada n, ekonomideki firma sayısı C, devlet tarafından sağlanan tüketim mallarını temsil etmektedir. Teoride, çıktı üzerine konulan götürü bir vergi özel sektörün yatırımlarını etkilememektedir ancak düz oranlı vergiyi etkilemektedir. Bu modelde uzun dönem büyüme oranı (γ) denklem (3)’teki gibi ifade edilebilir:

$$y = \lambda(1 - \tau)(1 - \alpha)A^{\frac{1}{1-\alpha}}\left(\frac{g}{y}\right)^{\frac{\alpha}{1-\alpha}} - \mu \quad (3)$$

Burada λ ve μ beklenen fayda fonksiyonundaki parametreleri temsil etmektedir. Hükümetin her dönem bütçe dengesini sağladığı varsayılmaktadır. Ancak uygulamada, devlet bütçesinin her dönemde denk olmadığı gerçeğini hesaba katmamız gerekir, bu nedenle bütçe kısıtı şu şekilde ifade edilmektedir:

$$ng + C + b = L + \tau ny \quad (4)$$

Burada b , belirli bir dönemde hükümetin bütçe açığı/fazlasını gösterir. g 'nin beklenen işareti pozitifdir, ancak özel kesim yatırımlarını olumsuz etkilediği için τ işaretinin negatif olması beklenmektedir. Hem C hem de L 'nin büyüme üzerinde sıfır etkiye sahip olduğu varsayılmaktadır. Benzer şekilde Ricardocu denklik kuralı geçerli olduğu sürece ve harcama ile vergilendirmenin bileşiminin değişmeden kalması şartıyla b 'nin etkisinin de sıfır olması beklenmektedir (Kneller vd.,1999; Bleaney vd., 2001; Mengistu, 2022). t zamanında büyümenin hem mali (X_t) hem de mali olmayan (Z_t) değişkenlerin bir vektörü olduğu varsayımı altında büyüme denklem (5)'te olduğu gibi ifade edilmektedir (Kneller vd., 1999):

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Z_t + \sum_{j=1}^m \gamma_j X_t + \epsilon_t \quad (5)$$

Bütçe kısıtı altında $\sum_{j=1}^m X_t = 0$ bütçe giderlerinin gelirlerini dengelemesi gerekir. Çoklu doğrusal bağlantı problemi ile karşılaşmamak için X 'in en az bir ögesinin (X_m) çıkarılması önerilmektedir (Kneller vd. 1999). Beklendiği gibi, ihmal edilen unsur, bütçe kısıtı teorisinin büyüme üzerinde nötr etkisi olan unsur olmalıdır, çünkü başka bir unsuru seçmek parametre tahminlerinde önemli bir yanlılığa yol açabilecektir (Mengistu, 2022). Sonuç olarak, (5) aşağıdaki biçimde yeniden düzenlenmektedir:

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Z_t + \sum_{j=1}^{m-1} \gamma_j X_{jt} + \gamma_m X_{mt} + \epsilon_t \quad (6)$$

Denklem (6)'dan X_{mt} 'nin çıkarılması sonrası nihai büyüme denklemi eşitlik (7)'de sunulmuştur:

$$y_t = \alpha + \sum_{i=1}^k \beta_i Z_t + \sum_{j=1}^{m-1} (\gamma_j - \gamma_m) X_{jt} + \epsilon_t \quad (7)$$

Bleaney vd. (2001) X_{jt} 'nin katsayısı γ_j yerine $(\gamma_j - \gamma_m)$ 'nin katsayısının yorumlanmasını önermektedir. Burada amaç, kamu bütçesindeki her bir unsurdaki katsayıların doğru yorumlanması için ilgili değişkendeki bir birim değişikliğin etkisinin, regresyondan çıkarılmış unsurdaki (veya ihmal edilen unsurlardaki) bir birim değişiklikle dengelenmesidir. Eğer sıfır hipotezi reddedilirse nötr elemanlar modelden çıkarılarak daha kesin parametre tahminleri elde edilebilir.

4. Yöntem

Çalışmada maliye politikası araçlarından vergi ve harcama politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Bu ilişkiyi tahmin etmek üzere oluşturulan model kurgusunda Mengistu'nun (2022) çalışmasında ele alınan model dikkate alınmıştır. Model (8) numaralı denklemde ifade edilmektedir:

$$GDP_t = \alpha_0 + \alpha_1 G_t + \alpha_2 HCl_t + \alpha_3 ITAX_t + \alpha_4 DTAX_t + \alpha_5 LF_t + \alpha_6 KY_t \epsilon_t \quad (8)$$

Denklem (8)'de bağımlı değişken olarak GDP_t ekonomik büyümeyi temsilen gayrisafi yurtiçi hasıla miktarını, G_t kamu harcamalarının GSYH'ya oranını, HCl_t ortaöğrenimde brüt okullaşma oranını, $ITAX_t$ dolaylı vergi oranını, $DTAX_t$ dolaysız vergi oranını, KY_t kamu sabit sermaye yatırımlarının GSYH'ya oranını ve LF_t işgücüne katılma oranını temsil etmektedir. Vergilerin ekonomik büyüme üzerinde bozucu ve bozucu olmayan etkilerinin ortaya konulabilmesi için vergiler doğrudan ve dolaylı vergiler olarak ayrılarak analize dahil edilmiştir. Dolaysız vergiler bozucu vergiler olarak ifade olup gelir, kazanç ve mülkiyet üzerinden alınan vergileri kapsamaktadır. Dolaylı vergiler bozucu olmayan vergiler olarak ele alınmakta olup dahilde alınan mal ve hizmet vergileri, uluslararası ticaret ve muamelelerden alınan vergiler, damga vergisi ve harçları içermektedir. GDP_t 'ye ilişkin veriler Dünya Bankasından alınmıştır. HCl_t 'ye ilişkin veriler ise Dünya Bankası ve TÜİK'den alınmıştır. G_t , LF_t ve KY_t 'ye ilişkin veriler ise OECD ve T.C. Strateji ve Bütçe Başkanlığı'ndan alınmıştır. $ITAX_t$ ve $DTAX_t$ için veriler T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı'ndan elde edilmiştir. Serilerin homojenliğinin sağlanabilmesi için oransal olmayan değişkenlere ait serilerin logaritması kullanılmıştır. Analizde zaman aralığının belirlenmesinde verilerin ulaşılabilirdiği yıllar etkili olmuştur. Bu bağlamda analiz 1988-2020 dönemi yıllık verileri kullanılarak Pesaran vd. (2001) geliştirdiği Otoresif Dağıtılmış Gecikme Modeli (Autoregressive Distributed Lags Model- ARDL) ARDL yöntemi ile gerçekleştirilmiştir.

ARDL yöntemi diğer analiz yöntemlerine göre önemli avantajlar sunmaktadır. ARDL yönteminde değişkenlerin durağanlık seviyeleri dikkate alınmadan başka bir ifade ile tüm serilerin tamamen $I(0)$ ya da tamamen $I(1)$ olmalarına bakılmaksızın uygulanabilmektedir. ARDL yöntemi küçük örneklem büyüklüğüne sahip çalışmalarda iyi sonuçlar vermektedir. Çünkü küçük örneklemle çalışmak Engle-Granger (1987) veya Johansen-Juselius (1990) yaklaşımı gibi geleneksel eşbütünleşme testlerinin sonuçlarını güvenilir kılmaktadır. Bununla birlikte modelin uzun vadeli ve kısa vadeli bileşenlerini aynı anda tahmin ederek ihmal edilen değişkenler ve otokorelasyon sorunlarına karşı tutarlı sonuçlar vermektedir. Bu nedenlerle eşbütünleşme analizinin ARDL yönteminden elde edilen tahminleri verimli ve yansız sonuçlar sunmaktadır (Narayan, 2004; Mah, 2000).

Denklem (8)'in ARDL modeline uyarlanmış formu sırasıyla denklem (9)'da sunulmuştur.

$$\begin{aligned} \Delta GDP_t &= \alpha_0 + \sum_{j=1}^p \alpha_{1,j} \Delta GDP_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{2,j} \Delta G_{t-k} + \\ &\sum_{j=0}^p \alpha_{3,j} \Delta HCI_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{4,j} \Delta ITAX_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{5,j} \Delta DTAX_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{6,j} \Delta LF_{t-k} + \\ &\sum_{j=0}^p \alpha_{7,j} \Delta KY_{t-k} + \lambda_1 GDP_{t-1} + \lambda_2 G_{t-1} + \lambda_3 HCI_{t-1} + \lambda_4 ITAX_{t-1} + \lambda_5 DTAX_{t-1} + \lambda_6 LF_{t-1} \\ &+ \lambda_7 KY_{t-1} + \epsilon t \end{aligned} \quad (9)$$

Denklemden Δ fark operatörünü, α_0 sabit terimi, ϵt hata terimini, p uygun gecikme uzunluğunu, $\lambda_1, \lambda_2, \lambda_3, \lambda_4, \lambda_5, \lambda_6$ ve λ_7 kısa dönem katsayı tahminlerini $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5, \alpha_6$ ve α_7 ise uzun dönem katsayı tahminlerini temsil etmektedir. Pesaran vd. (2001) ARDL modelinde uzun dönem ilişkinin varlığı F istatistiği aracılığıyla $H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \dots = \alpha_k = 0$ (Eşbütünleşme yoktur) ve $H_1: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \dots \alpha_k = 0$ (Eşbütünleşme vardır) hipotezleri ile sınanmaktadır. F-testi için maksimum gecikme uzunluğunun seçimi çok önemlidir. Pesaran-Shin (1999) ve Narayan (2004) yıllık verilerde maksimum lag uzunluğunu 2 alınmasını önermektedir. Bu nedenle bu çalışmada maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmıştır. Sınır testi ile hesaplanan F istatistik değeri kritik üst sınır değerinden büyük olması durumunda eşbütünleşme olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilmekte ve alternatif hipotez kabul edilmektedir. ARDL modelinde seriler arasında uzun dönem ilişkinin tespit edilmesi halinde serilerin hata düzeltme modeli çerçevesinde uzun dönem denge değerine yakınsaması beklenir. Buna göre denklem (8)'in hata düzeltme modeli çerçevesinde hazırlanmış formu denklem (10)'da sunulmuştur.

$$\begin{aligned} \Delta GDP_t &= \alpha_0 + \sum_{j=1}^p \alpha_{1,j} \Delta GDP_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{2,j} \Delta G_{t-k} + \\ &\sum_{j=0}^p \alpha_{3,j} \Delta HCI_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{4,j} \Delta ITAX_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{5,j} \Delta DTAX_{t-k} + \sum_{j=0}^p \alpha_{6,j} \Delta LF_{t-k} + \\ &\sum_{j=0}^p \alpha_{7,j} \Delta KY_{t-k} + \lambda_1 GDP_{t-1} + \lambda_2 G_{t-1} + \lambda_3 HCI_{t-1} + \lambda_4 ITAX_{t-1} + \lambda_5 DTAX_{t-1} + \lambda_6 LF_{t-1} \\ &+ \lambda_7 KY_{t-1} + \beta ETC_{t-1} + \epsilon t \end{aligned} \quad (10)$$

Denklem (10)'da ETC_{t-1} hata düzeltme terimini ifade etmektedir. ETC_{t-1} katsayısının (β) negatif ve istatistiksel olarak anlamlı olması beklenir. Hata düzeltme katsayısı kısa dönemde meydana gelen sapma sonrasında sistemin düzeltilme derecesini ifade etmektedir.

5. Bulgular ve Tartışma

Analizin başlangıç aşamasını serilerin birim kök araştırması oluşturmaktadır. Zaman serileri analizinde sahte regresyon sonuçlarından kaçınabilmek için birim kök testleri aracılığıyla serilerin durağanlık düzeylerinin belirlenmesi gerekmektedir (Gujarati, 1999). Bu çalışmada birim kök analizlerinde en çok tercih edilen testlerinden

olan Phillips ve Perron (PP; 1988) ve Dickey - Fuller (ADF; 1979, 1981)'un geliştirmiş olduğu birim kök testlerinden yararlanılmıştır. Hem sabitli hem de sabitli ve trendli birim kök testi ile elde edilen sonuçlar Tablo 1'de sunulmuştur.

Tablo 1. ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler		PP Birim Kök Testi		ADF Birim Kök Testi	
		Düzy	Birinci Fark	Düzy	Birinci Fark
GDP_t	Sabit	0.1791	-6.0975***	0.0360	-5.9709***
	Sabit & Trendde	-2.6147	-5.9665***	-2.5674	-5.8526***
G_t	Sabit	-3.4473**	-	-3.6632***	-
	Sabit & Trendde	-4.2989***	-	-4.3834***	-
HCI_t	Sabit	-1.3077	-6.2097***	-1.3104	-6.1597***
	Sabit & Trendde	-2.4235	-6.2769***	-2.4235	-6.1181***
$ITAX_t$	Sabit	-1.4454	-5.4472***	-1.4070	-5.4473***
	Sabit & Trendde	-2.1502	-5.3755***	-2.1082	-5.3756***
$DTAX_t$	Sabit	-1.3796	-5.4559***	-1.3454	-5.4560***
	Sabit & Trendde	-2.1363	-5.3776***	-2.0922	-5.3777***
LF_t	Sabit	-1.6173	4.9152***	-1.8619	-4.8363***
	Sabit & Trendde	1.4378	-5.0439***	-3.8709**	-
KY_t	Sabit	-2.9702**	-	-2.6990*	-
	Sabit & Trendde	-1.8393	-3.4442*	-0.9381	-7.0352***

Not. Sabitsiz-trendsiz birim kök test sonuçları da modelin ARDL testine uygun olduğunu göstermiştir. ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve Akaike bilgi kriteri seçilmiştir. PP testinde ise gecikme uzunluğu Bartell-Kernel yöntemi ve bant genişliği Newey Bandwith yöntemi ile belirlenmiştir. ***, ** ve * sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesini ifade etmektedir.

PP ve ADF birim kök testlerinden elde edilen bulgular serilerin farklı durağanlık seviyelerine sahip olduğunu göstermektedir. Buna göre PP testi sonuçlarına göre GDP_t , HCI_t , $ITAX_t$, $DTAX_t$ ve LF_t ve değişkenleri farkı alındığında G_t değişkeni ise düzey değerlerinde durağan hale gelmektedir. KY_t değişkeni ise sabitte düzey değerinde, sabit ve trendde farkı alındığında durağan olmaktadır. ADF testi sonuçlarına göre ise GDP_t , HCI_t , $ITAX_t$, $DTAX_t$ farkı alındığında durağan hale gelmektedir. G_t hem sabit hem de sabit ve trendde farkı alındığında durağan hale gelirken LF_t değişkeni sabitte farkı alındığında sabit ve trendde ise düzeyde durağan hale geldiği görülmektedir. KY_t değişkeni ise sabitte düzey değerinde durağan olmaktadır. KY_t 'nin sabit ve trend değerlerinde ise farkı alındığında durağan hale geldiği görülmektedir. Her iki birim kök testinin sonucu da değişkenlerin farklı düzeylerde durağan hale geldiğini göstermektedir. Değişkenlerin farklı düzeylerde durağan hale gelmesi durumunda model tahmini için en uygun yöntem

olarak Peseran vd. (2001) ARDL modelini önermektedir. Bu nedenle çalışmanın devamında ARDL testi yöntemleri takip edilmiştir.

Tablo 2. ARDL Sınır Testi ve Tanımlayıcı İstatistik Test Sonuçları

<i>F</i> <i>istatistiği</i>	X_{BG}^2	X_{BPG}^2	<i>Jarque-Bera</i>	<i>Ramsey Reset</i> <i>Testi</i>	<i>Adj. R</i> ²
32.18903***	2.157571 (0.3400)	1.736697 (1.0000)	0.046929 (0.976809)	0.069463 (0.7957)	0.998450

Not. “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesini ifade etmektedir. Sınır Testi (F-istatistiği) için alt-üst kritik değerler %10, %5 ve %1 için sırasıyla 2.334-3.515, 2.794-4.148 ve 3.976-5.691’dir. X_{BG}^2 , Breusch Godfrey LM otokorelasyon testi; X_{BPG}^2 , Breusch-Pagan-Godfrey değişen varyans testlerini göstermektedir.

Uzun dönem ilişkilerin analizinden önce tanısal testler uygulanmış olup modelde doğru katsayı tahminlerine ulaşılabilmesi sağlanmıştır. Buna göre oluşturulan modelde otokorelasyon sorunu Breusch Godfrey LM testi (X_{BG}^2), değişen varyans sorunu Breusch-Pagan-Godfrey testi (X_{BPG}^2), normallik dağılımı Jarque-Bera testi ve model kurma hatasının olup olmadığının araştırılması için ise Ramsey Reset testi ile sınanmıştır. Tanısal testlerin sınanmasında hesaplanan Ki-Kare olasılık değerinin 0.05’ten büyük olması durumunda sıfır hipotezi veya alternatif hipotez kabul edilmektedir. Buna göre X_{BG}^2 sonucu kalıntıların otokorelasyona sahip olmadığını ifade eden sıfır hipotezi reddedilemediğinden modelde otokorelasyon sorunu yoktur. X_{BPG}^2 sonucuna göre modelin homoskedastik bir varyansa sahip olduğunu gösteren sıfır hipotezi reddedilememiş hata teriminin homoskedastik olduğunu ve böylece modelde değişen varyans (heteroskedasticity) sorunu olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Jarque-Bera testine göre kalıntılar normal dağılım özelliği göstermektedir. Ramsey reset testi sonuçları ise model kurma hatasının olmadığını göstermiştir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığına F istatistiğine göre karar verilmektedir. Buna göre oluşturulan model için hesaplanan F istatistik değerleri (32.18903) kritik üst sınır I(1) değerinden (5.691) büyük olması nedeniyle, sıfır hipotezi reddedilerek değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu gösteren alternatif hipotez kabul edilmiştir. Buna göre ARDL sınır testi sonuçları değişkenler arasında % 1 anlam düzeyinde eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle uzun dönemde değişkenler birlikte hareket etmektedirler.

Tablo 3. ARDL Modeli (2, 1, 0, 2, 2, 1, 0) Test Sonuçları

Uzun Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
G_t	0.523554***	0.138132	3.790231	0.0016
HCI_t	0.003741**	0.001770	2.113252	0.0506
$ITAX_t$	1.002898***	0.144620	6.934734	0.0000
$DTAX_t$	-1.018228***	0.144683	-7.037621	0.0000
LF_t	0.053994***	0.005799	9.311060	0.0000
KY_t	0.025935**	0.011507	2.253891	0.0386
Sabit terim	22.74944***	0.442452	51.41677	0.0000
Kısa Dönem Katsayıları				
Değişkenler	Katsayılar	Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık Değerleri
GDP_{t-1}	0.516808***	0.097344	5.309099	0.0001
GDP_{t-2}	0.107900	0.093691	1.151656	0.2664
G_t	-0.253538***	0.075206	-3.371241	0.0039
G_{t-1}	0.450023***	0.078828	5.708937	0.0000
$ITAX_t$	0.041247	0.047041	0.876832	0.3936
$ITAX_{t-1}$	0.122845**	0.048368	2.539800	0.0218
$ITAX_{t-2}$	0.212287***	0.049604	4.279656	0.0006
HCI_t	0.001404*	0.000782	1.796166	0.0914
$DTAX_t$	-0.040547	0.047214	-0.858792	0.4031
$DTAX_{t-1}$	-0.129734**	0.048655	-2.666402	0.0169
$DTAX_{t-2}$	-0.211851***	0.050035	-4.234044	0.0006
LF_t	-0.011694***	0.002897	-4.036616	0.0010
LF_{t-1}	0.031957***	0.003445	9.275318	0.0000
KY_t	0.009733**	0.003750	2.595221	0.0195
Sabit terim	8.537670	1.333026	6.404730	0.0000
F istatistiği ve olasılık değeri	1381.173 (0.000000)	1.333026	6.404730	0.0000
ECT_{t-1}	-0.375291	0.019506	-19.23990	0.0000

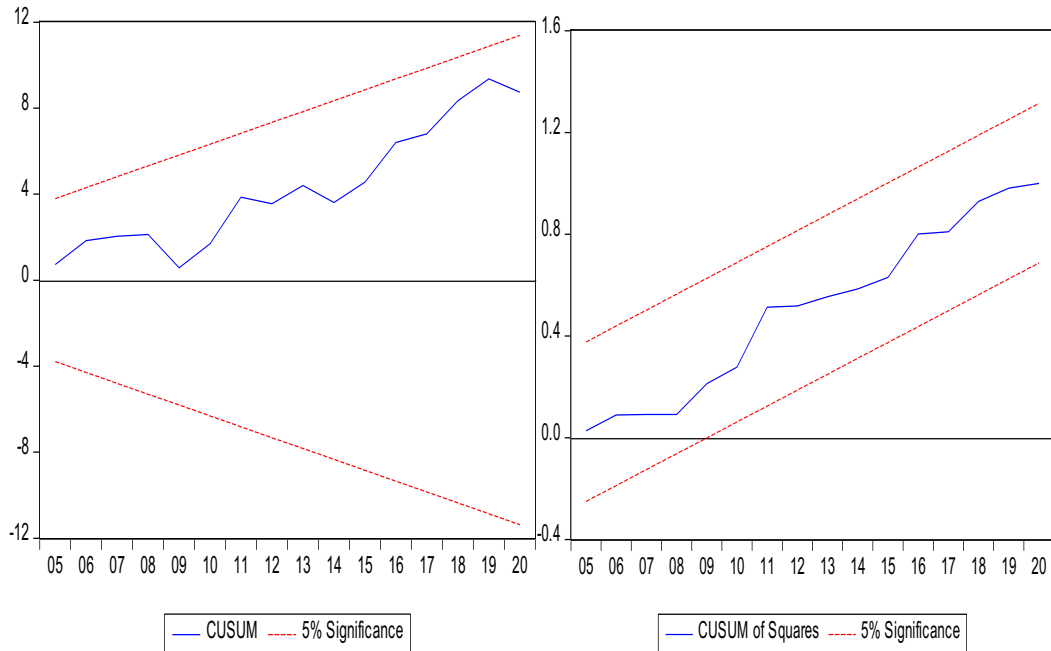
Not. “***”, “**” ve “*” işaretleri sırasıyla %1, %5 ve %10 önem düzeyinde istatistiksel olarak anlamlılık seviyesini ifade etmektedir. ADF testinde maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak alınmış ve Akaike bilgi kriteri seçilmiştir. Deterministik dinamikler arasından sabit terimi içeren denklem tahminlerine ilişkin katsayılar sunulmuştur.

ARDL yöntemi çerçevesinde tahmin edilen modelin sonuçları Tablo 3’de sunulmuştur. Tahmin edilen uzun dönem olasılık değerlerine göre toplam kamu harcamaları, okullaşma oranı, dolaylı vergiler, dolaysız vergiler, işgücüne katılma oranı ve kamu sabit sermaye yatırımlarına ait katsayıların tamamı istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Ampirik bulgularımız teori ile beklenen yönde sonuçlar ortaya koymuştur. Buna göre kamu harcamaları, okullaşma oranı, dolaylı vergiler, işgücüne katılma oranı ve kamu yatırımları uzun dönemde ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir. Dolaysız vergiler ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir ve bu bulgu teorik beklentiler ile uyumlu olup Terzi ve Yurtkuran (2016), Lee ve Gordon (2005), Kormaz vd. (2019) ve Wet vd. (2005)’in ampirik sonuçları ile benzerlik göstermektedir. Kamu yatırımlarının uzun dönem iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemesi Barro’nun (1991a) ve Oktayer ve Susam’ın (2016) çalışmalarının bulguları ile uyumludur. Kamu

harcamaları ile ekonomik büyüme arasında saptanan pozitif yönlü ilişki ise Altunç (2011) ve Ünsal'ın (2020) bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden kabul edilen işgücüne katılma oranı ve okullaşma oranı beklendiği gibi ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilemiştir. Okullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi önemsiz düzeydir.

Hata düzeltme terimi ise istatistiksel olarak anlamlı ve negatif işaretlidir. Buna göre kısa dönem şoklar %37 oranında düzeltilmektedir. Bir başka ifadeyle kısa dönemde meydana gelecek şokların etkisi 2,7 yıl içerisinde ortadan kalkarak uzun dönem denge değerine ulaşılmaktadır.

Grafik 1. CUSUM ve CUSUMSQ Test İstatistik Grafikleri

Grafik 1’de gözlem değerlerinin % 5 anlamlılık düzeyinde kritik sınırlar içerisinde yer aldığı görülmektedir. Bu sonuçlar modelde yapısal kırılma olmadığı başka bir ifadeyle katsayıların istikrarlı olduğu sonucunu göstermektedir.

6. Sonuç ve Öneriler

Maliye politikalarının uzun dönem ekonomik büyüme üzerindeki etkileri içsel büyüme teorileri ile kabul görmüştür. Maliye politikasının hedeflerinden biri iktisadi büyüme ve kalkınmayı gerçekleştirmektir. Ekonomik karar birimlerinin tüketim, tasarruf

ve yatırım kararları üzerinde maliye politikaları önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde devletin olağan kamusal faaliyetleri, kamu yatırımları, krizler, enflasyon ve deflasyon dönemleri kamu harcamaları ve vergilerin boyutlarını artırmıştır. Böylece hanehalkı, bireyler ve kurumların ekonomik aktivitelerinin daha çok etkilenmesine yol açmıştır.

Kamu harcamalarının ve vergilerin türü ve kaynağı bakımından ekonomi üzerinde bozucu ve bozucu olmayan etkileri söz konusudur. Harcamalar üzerinden alınan vergiler ekonomik büyüme üzerinde daha fazla pozitif etki gösterebilmektedir. Gelir, servet ve kazanç üzerinden alınan vergiler ise milli geliri baskılayıcı sonuçlar yaratabilmektedir. Kamu harcamalarının ekonomide yöneldiği alanlar ve bu harcamalar büyüklüğü açısından değerlendirildiğinde ise ekonomik büyüme üzerinde teşvik edici veya caydırıcı etkileri söz konusu olmaktadır.

Bu çalışmada ise maliye politikası araçlarından vergi ve harcama politikalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ve bu etkinin yönü araştırılmıştır. ARDL yöntemi çerçevesinde 1988-2020 yılları için ele alınan çalışmanın ampirik bulguları teori ile beklenen yönde sonuçlar göstermiştir. Buna göre Türkiye’de toplam kamu harcamaları ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Bu bulgu Altunç’un (2011) ve Ünsal’ın (2020) çalışmasıyla da paralellik göstermektedir. Türkiye’de kamu gelirlerinin önemli bir kısmını teşkil eden dolaylı vergiler ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etki sergilemektedir. Dolaysız vergiler ise ekonomik büyümeyi negatif yönde etkilemektedir ve bu bulgu benzer sonuçlara ulaşan Terzi ve Yurtkuran (2016), Lee ve Gordon (2005), Kormaz vd. (2019) ve Wet vd. (2005)’in ampirik sonuçları ile uyumludur. Kamu yatırımlarının uzun dönem iktisadi büyümeyi pozitif yönde etkilemesi Barro’nun (1991a) ve Oktayer ve Susam’ın (2016) çalışmalarının bulguları ile benzerlik göstermektedir. Ekonomik büyümenin belirleyicilerinden kabul edilen işgücüne katılma oranı ve okullaşma oranı beklendiği gibi ekonomik büyüme üzerinde pozitif yönde etki yaratmaktadır. Okullaşma oranının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise önemsiz düzeydedir.

Tüm bu gelişmeler ışığında Türkiye’nin ekonomisinin ilerlemesinde kamu sektörünün ekonomi içindeki ağırlığının devam ettiği söylenebilir. Keza devletler halen kamu harcamalarını, talep yetersizliğinden kaynaklanan resesyon ve kriz dönemlerinde büyütürken ekonomilere müdahalelerde bulunmaktadır. Bu bakımdan ampirik bulgular neticesinde Türkiye’de harcama ve vergi politikalarının beşeri ve fiziki sermaye birikimi, işgücü piyasası ve teknolojik gelişme üzerindeki etkileri yakından izlenmesi ve ekonomik büyüme üzerinde bozucu etkiler yaratmayan optimal vergi ve harcama politikalarının takip edilmesi tavsiye edilmektedir.

Kaynakça

- Altunç, Ö. F. (2011), “Kamu Harcamaları ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye’ye İlişkin Ampirik Kanıtlar”, *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 18 (2), 145-157.
- Barro, R. J. (1991a), “Economic Growth in a Cross Section of Countries”, *The Quarterly Journal of Economics*, 106 (2), 407-443.
- Barro, R. J. (1990), “Government Spending in a Simple Model of Endogenous Growth”, *Journal of Political Economy*, 98 (5, Part 2), 103-125.
- Barro, R. J. (1991b), “A Cross-Country Study of Growth, Saving, and Government”. Shoven, J. B., & Bernheim, B. D., (Eds.). *National Saving and Economic Performance*. University of Chicago Press.
- Barro, R. J., & Sala-i-Martin, X. (1992), “Public Finance in Models of Economic Growth”, *The Review of Economic Studies*, 59 (4), 645-661.
- Benos, N. (2009), “Fiscal Policy and Economic Growth: Empirical Evidence from EU Countries”, *MPRA Paper*, University Library of Munich, Germany.
- Bleaney, M., Gemmell, N., & Kneller, R. (2001), “Testing the Endogenous Growth Model: Public Expenditure, Taxation, and Growth Over the Long Run”, *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne d'économique*, 34 (1), 36-57.
- Bose, N., Haque, M. E., & Osborn, D. R. (2007), “Public Expenditure and Economic Growth: A Disaggregated Analysis for Developing Countries”, *The Manchester School*, 75(5), 533-556.
- Butkiewicz, J. L. ve Yanikkaya, H. (2011), “Institutions and the Impact of Government Spending on Growth”, *Journal of Applied Economics*, 14 (2), 319-341.
- Cashin, P. (1995), “Government Spending, Taxes, and Economic Growth”, *IMF Staff Papers*, 42 (2), 237-269.
- Devarajan S., Swaroop V., & Zou H. (1996), “The Composition of Public Expenditure and Economic Growth”, *Journal of Monetary Economics*, 37, 313-344.
- Dickey, D. & Fuller, W. A. (1979), “Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Journal of American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. & Fuller, W. A. (1981), “Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series With a Unit Root”, *Econometrica*, 49 (4), 1057-1072.
- Durkaya, M. ve Servet, C. (2006), “Vergi Gelirleri ve Ekonomik Büyüme”, *Maliye Dergisi*, Sayı 150 (Ocak-Haziran), 79-89.

Easterly, W., & Rebelo, S. (1993), “Fiscal Policy and Economic Growth: An Empirical Investigation”, *Journal of Monetary Economics*, 32, 417-458.

Ecevit, E., Yücel, A. G., & Yücel, Ö. (2016), “Are Some Taxes Better than Others for Economic Growth? An ARDL Approach for Turkey”, *The Empirical Economics Letters*, 15 (11), 1129-1136.

Engen, E., & Skinner, J. (1996), “Taxation and Economic Growth”, *National Tax Journal*, 49 (4), 617-642.

Engle, R. F., & Granger, C. W. J. (1987), “Cointegration and Error Correction: Representation, Estimation and Testing”, *Econometrica*, 55, 251–276.

Fahim, O., & Bourdane, Y. (2019), “Tax revenue and economic growth in Morocco: Application of ARDL approach”, *Repères et Perspectives Economiques*, 3 (2), 137-154.

Gober, J. R. & Burns, J. O. (1997), “The Relationship Between Tax Structures and Economic Indicators”, *Journal of International Accounting, Auditing and Taxation*, 6 (1), 1-24.

Guerrini, L., (2006), “The Solow–Swan Model with a Bounded Population Growth Rate”, *Journal of Mathematical Economics*, 42 (1), 14-21.

Gujarati, D. N. & Porter, D. C. (1999). *Essentials of econometrics*, Irwin/McGraw-Hill, 4th. Edition, Boston. Alınan yer Academia

Gupta, S., Clements, B., Baldacci, E., & Mulas-Granados, C. (2005), “Fiscal Policy, Expenditure Composition, and Growth in Low-income Countries”, *Journal of International Money and Finance*, 24 (3), 441-463.

Johansen, S. & Juselius, K. (1990), “Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration—with Applications to the Demand for Money”, *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52, 169 –210.

Jones, L., Manuelli, R., Rossi, P., (1993), “Optimal Taxation in Models of Endogenous Growth”. *Journal of Political Economy*, 101 (3), 485–519.

Karras, G. (1999), “Taxes and Growth: Testing the Neoclassical and Endogenous Growth Models”, *Contemporary Economic Policy*, 17 (2), 177-188.

King, R. G., & Rebelo, S. (1990), “Public Policy and Economic Growth: Developing Neoclassical Implications”, *Journal of Political Economy*, 98 (5, Part 2), 126-150.

Kneller, R., Bleaney, M. F., & Gemmell, N. (1999), “Fiscal Policy and Growth: Evidence from OECD Countries”, *Journal of Public Economics*, 74 (2), 171-190.

Korkmaz, S., Yilgor, M., & Aksoy, F. (2019), “The Impact of Direct and Indirect Taxes on the Growth of the Turkish Economy”, *Public Sector Economics*, 43 (3), 311-323.

Lee, Y. & Gordon, R. H. (2005), “Tax Structure and Economic Growth”, *Journal of Public Economics*, 89 (5), 1027-1043.

Lucas, R., (1990), “Supply-Side Economics: An Analytical Review”, *Oxford Economic Papers*, 42 (2), 293–316.

Mah, J. S. (2000), “An Empirical Examination of the Disaggregated Import Demand of Korea—the Case of Information Technology Products”, *Journal of Asian economics*, 11 (2), 237-244.

Mangir, F., ve Ertuğrul, H. M. (2012), “Vergi Yüğü ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: 1988-2011 Türkiye Örneği”. *Maliye Dergisi*, 162, 256-265.

Mengistu, S. T. (2022), “Does Fiscal Policy Stimulate Economic Growth in Ethiopia? ARDL Approach”, *Cogent Economics & Finance*, 10 (1), 2104779.

Narayan, P. K. (2004), Reformulating Critical Values for the Bounds F-statistics Approach to Cointegration: An Application to the Tourism Demand Model for Fiji, discussion papers (Victoria: Department of Economics, Monash University).

Pesaran, H. M. & Shin, Y. (1999), Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis, in: S. Storm (Ed.) *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium*, chapter 11 (Cambridge: Cambridge University Press).

Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001), “Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships”, *Journal of Applied Econometrics*, 16 (3), 289-326.

Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988), “Testing for a Unit Root in Time Series Regression”, *Biomètrika*, 75(2), 336-346.

Shaw, G. K. (1992), “Policy Implications of Endogenous Growth Theory”, *The Economic Journal*, 102 (412), 611-621.

Solow, R. M., (1956), “A Contribution to the Theory of Economic Growth”, *Quarterly Journal of Economics*, 71 (1), 65-94.

Swan, T.W., (1956), “Economic Growth and Capital Accumulation”, *Economic Record*, 32 (3), 334-361.

Stokey, N. & Rebelo, S. (1995). “Growth Effects of Flat-Rate Taxes”, *Journal of Political Economy*, 103, 510–50

Terzi, H. ve Yurtkuran, S. (2016), “Türkiye’de Dolaylı/Dolaysız Vergi Gelirleri ve GSYH İlişkisi”, *Maliye Dergisi*, 171, 19-33.

Türk, M. M.ve Barışık, S. (2021), “Türkiye’de Vergi ve Büyüme Etkileşiminde Dolaylı-Dolaysız Vergi Ayrımı”, *Efil Journal*, 4 (13), 42-65.

Ünlükaplan, İ., ve Arısoy, İ. (2011), “Vergi Yükü ve Yapısı ile İktisadi Büyüme Arasındaki Dinamik Etkileşimler Üzerine Uygulamalı Bir Analiz”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 38, 71-100.

Ünsal, M. E. (2020), “Kamu Harcamaları, Kamu Gelirleri ve Kamu Borçlarının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: OECD Ülkeleri Üzerine Panel Veri Analizi”. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 53-64.

Wet, A. H., Schoeman, N. J., & Koch, S. F. (2005), “The South African Tax Mix and Economic Growth South”. *African Journal of Economics and Management Sciences (SJEMS)*, 8(2), 201-209.

Widmalm, F. (2001), “Tax Structure and Growth: Are Some Taxes Better Than Others?”, *Public Choice*, 107 (3), 199-219.

KRİPTO PARALARA YATIRIM NİYETİNİ ETKİLEYEN BAZI FAKTÖRLERİN İNCELENMESİ¹

Yetkili Yazar | Correspondent Author: İbrahim Halil
EFENDİOĞLU

Examining of Some Factors Affecting the Intention to Invest in
Cryptocurrencies

Yazar(lar) / Author(s)
İbrahim Halil EFENDİOĞLU²

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geliş Tarihi : 16/08/2022
Makale Kabul Tarihi : 27/12/2022

Anahtar Kelimeler:

Kripto Para, Yatırım Niyeti,
Finansal Okuryazarlık,
Algılanan Risk, Sürü
Davranışı.

ÖZ

Merkezi bir otorite tarafından yönetilmeyen ve finansal getirisi yüksek olan kripto paralara olan ilgi her geçen gün artmaktadır. Gelecekte ekonomik sistemi önemli ölçüde etkileyecek bu dijital varlıklara yatırım yapan yatırımcı sayısı, son yıllarda hem dünya da hem de Türkiye’de çok hızlı bir ivme ile artmıştır. Kripto paraya yatırım yapmak isteyen kişiler çok farklı stratejiler izlemekte ve zaman zaman karşılaşacağı risklerden endişe etmektedir. Bu çalışmanın amacı, kripto paraya ilgi duyan yatırımcıların, yatırım niyetini etkileyen bazı faktörlerin incelenmesidir. Çalışmada Türkiye'nin çeşitli illerinde yaşayan 430 kişi ile çevrimiçi anket yapılmıştır. Toplanan veriler, SPSS ve AMOS paket programları ile yapısal eşitlik modellemesi kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre kripto paralara yatırım niyeti olan yatırımcıların kripto paralar hususunda finansal okuryazarlığının, aracı kurumlara ve kripto para birimlerine duydukları güveninin ve karşılaştığı sosyal etkinin kripto paralara yatırım niyetine anlamlı ve pozitif etkisi olduğu görülmüştür. Diğer taraftan, bu yatırımcıların kripto para yatırımlarında algıladığı riskin kripto para yatırım niyetine anlamlı ancak negatif bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Ayrıca kripto para yatırımcılarının kripto paralara karşı gösterdiği sürü davranışlarının ve fiyat bilinçlerinin yatırım niyetine herhangi bir etkisinin olmadığı tespit edilmiştir.

ARTICLE INFORMATION

Submission Date : 16/08/2022
Accepted Date : 27/12/2022

Keywords:

Cryptocurrency, Investment
Intention, Financial Literacy,
Perceived Risk, Herd
Behavior.

ABSTRACT

The interest in cryptocurrencies, which are not managed by a central authority and have high financial returns, is increasing daily. The number of investors investing in these digital assets, which will significantly affect the economic system in the future, has expanded rapidly in the world and Turkey in recent years. People who want to invest in crypto money follow very different strategies and are worried about the risks they will face from time to time. In this direction, the study aims to examine the factors that affect the investment intention of investors interested in crypto money. Thus, an online survey was conducted with 430 people living in various provinces of Turkey. The collected data were analyzed by structural equation modeling with SPSS and AMOS package programs. According to the results of the research, it has been seen that the financial literacy, trust in brokerages and cryptocurrencies, and social influence of the investors who intend to invest in cryptocurrencies have a significant and positive effect on the

¹ Bu çalışma 26. Pazarlama Kongresi'nde, 23-25 Haziran 2022 tarihinde, Kırşehir / Türkiye’de sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr, Gaziantep Üniversitesi, ORCID No: 0000-0002-4968-375X, e-posta: efendioglu@gantep.edu.tr

intention to invest in cryptocurrencies. On the other hand, it has been determined that the perceived risk by these investors regarding cryptocurrencies has a significant but negative effect on the intention to invest in cryptocurrencies. In addition, it has been determined that the herd behavior and price awareness of crypto money investors against cryptocurrencies do not affect investment intention.

1. Giriş

Finansal ekonomideki teknolojik gelişmeler kripto para birimlerine olan talebi son yıllarda artırmıştır. Altyapısı blok zincire dayanan bu paralara olan ilginin gelecekte daha da artacağı tahmin edilmektedir (Martin vd., 2022). Diğer taraftan Covid-19 pandemisinin kripto para piyasası üzerinde çok güçlü bir etkisi olmuştur. Pandemi ile birlikte insanlar kripto paraları daha yakından tanımıştır. Ayrıca bu dönemde kripto paraların kullanım alanları önemli ölçüde çeşitlenmiş ve hatta 2021 yılında El Salvador ve 2022 yılında Orta Afrika Cumhuriyeti, Bitcoin'i resmi para birimi olarak kabul etmiştir (Dünya, 2022: Gül ve Akyol, 2021). Günümüzde kripto para dünyasına Bitcoin öncülük ederken; Ripple, Monero, Litecoin, Bitcoin Cash, Ethereum, EOS, Neo, Dash ve Cardano ve gibi birçok kripto para birimi yaygın olarak kullanılmaktadır. Ancak bu varlıklar merkez bankaları gibi herhangi bir merkezi otorite veya finans kurumu tarafından yönetilmediği için piyasa değerlerinde hızlı dalgalanmalar yaşanabilmektedir. Yatırımcılar risk faktörü yüksek olan bu paralara karşı hem ilgi duymakta hem de şüphe ile yaklaşmaktadır (Yeong vd., 2022). Dünyada kripto para sahibi olan kişilerin sayısı 2021 yılında bir önceki yıla göre yüzde % 38 oranında artarken Türkiye'de bu rakam % 86 olmuştur. Bu hızlı artış ile Türkiye, dünyadaki ülkeler arasında kripto para sahipliğinde 5.sıraya yükselmiştir (Kemp, 2022). 2021 yılında Türkiye'de bu kadar hızlı bir artışın olması çalışmanın motivasyonunu oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye'de kripto paraya olan yatırım niyetini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Çalışmada kripto para yatırımı yapmayı planlayan yatırımcıların yatırım niyetini etkileyen faktörler incelenmiştir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı, Türkiye'de kripto paraya yatırım niyeti olan yatırımcıların; finansal okuryazarlığının, gösterdikleri sürü davranışının, algıladıkları riskin, duydukları güvenin, karşılaştıkları sosyal etkinin ve fiyat bilinçlerinin, yatırım niyetine olan etkisinin incelenmesidir.

2. Literatür Analizi

Kripto para, finansal bir otorite tarafından yönetilmeyen matematik tabanlı bir para birimi olarak tanımlanmaktadır (Güleç vd., 2018). Kullandığı blok zincir teknolojisi ile verilerin kaydı, en son blok üzerine eklenerek tüm uç noktalarda tutulmaktadır. Dağıtılmış veri tabanı şeklinde tasarlanan uç noktalarda, silinme durumu söz konusu değildir. Bu durum kullanıcılara güvenli bir platform sunmaktadır (Albayati vd., 2020). İşlem bilgileri, tüm uç noktalardaki defterlere eş zamanlı olarak işlenmektedir. Blok

zincir teknolojisinin kripto paralar ile birlikte gelecekte giderek daha fazla önem kazanması ve çoğu ekonomik alanda büyük değişimlere neden olması beklenmektedir (Khazaei, 2020).

Kripto paraya yatırım yapmak isteyen kişiler sıcak cüzdan ve soğuk cüzdan arasında bir seçim yapmaktadır. Soğuk cüzdan, yavaş çalışır ancak siber saldırılara ve izinsiz erişimlere karşı daha güvenlidir. Sıcak cüzdan ise daha hızlı çalışır ancak dışarıdan gelecek saldırılara karşı riski yüksektir. Soğuk cüzdan internete gerekli olduğunda bağlanırken sıcak cüzdan internete sürekli bağlıdır. Sıcak cüzdanda anahtar tek merkezde tutulduğu için kripto para ticareti yapmak daha kolaydır. Bunun yanında aracı şirketlerle kripto para yatırımı yapmak mümkündür. Dünya’da Binance, Kraken, Coinbase, Cex.io, Bittrex, Bitfinex gibi şirketler mevcut iken (Alexander, Heck ve Kaeck, 2022), Türkiye’de; Paribu, BTCTurk, ICRYPEX, Bitlo, Koineks, Koinim, Bitturk gibi aracı şirketler mevcuttur (Barbon ve Ranaldo, 2021; Ticimax, 2021).

Kripto paraların piyasa değerine herhangi bir ülke veya merkezi otorite yön verememektedir. Bu yüzden gelecekteki değeri için öngörüle bulunmak ve piyasa düzenleyici yöntemler uygulamak mümkün değildir. Dolayısıyla bu paralar spekülasyona çok açıktır ve fiyatlar dış faktörler aracılığı ile dalgalanabilmektedir (Göçmen Yağcılar, 2022). Bu doğrultuda kripto para piyasasındaki çalışmalar son yıllarda; piyasadaki dalgalanmalara, etik sorunlara, hükümetin yasal düzenlemelerine, kripto paraların muhasebeleştirilmesine, vergilendirilmesine, siber saldırılara, teknolojik yeniliklere ve çevre kirliliğine odaklanmıştır (Sun vd., 2021; Almaqableh vd., 2022; Dong vd., 2022; Koroma vd., 2022; Martin vd., 2022; Ren ve Lucey, 2022). Yatırımcı bakış açısıyla ise kripto paraların benimsenmesine ve kullanımına yönelik çalışmalar; Amerika, Çin, Endonezya, Güney Kore, İspanya, İtalya, Kanada, Malezya ve Yunanistan gibi çeşitli ülkelerde (Aswinnur ve Wawan, 2015; Tsanidis vd., 2015; Gao vd., 2016; Henry vd., 2018; Shahzad vd., 2018; Arias-Oliva vd., 2019; Albayati vd., 2020; Anser vd., 2020; Ayedh vd., 2020; Pham vd., 2021; Sun vd., 2021; Yeong vd., 2022) ve Türkiye’de) yapılmıştır.

Kripto paralar yatırımcılar açısından değerlendirildiğinde, kripto para yatırım niyetine etki eden birçok faktör bulunmaktadır. Ancak bunların içinde; finansal okuryazarlık (Zhao ve Zhang, 2021), sürü davranışı (Bouri vd., 2019), algılanan risk (Nuryyev vd., 2018; Anser vd., 2020), güven (Mendoza-Tello vd., 2019; Sousa vd., 2022), sosyal etki (Albayati vd., 2020) ve fiyat bilinci (Sun vd., 2021) literatürde ön plana çıkmaktadır. Finansal okuryazarlık, yatırımcının temel finansal kavramları anlama derecesi olarak ifade edilmektedir. Finansal okuryazarlık bilgisi ile ekonomik koşulları göz önünde bulunduran yatırımcı kısa ve uzun vadeli finansal planlama yapabilmektedir (Remund, 2010). Bu kavram, literatürde kripto para yatırımcıları için de tartışılmaktadır (Panos vd., 2020; Zhao ve Zhang, 2021). Kripto para yatırımlarında öne çıkan diğer bir

faktör olan sürü davranışı, finansal işlemlerde oluşan fiyat dalgalanmalarında, başkalarının eylemlerini gözleme ve onlarla birlikte hareket etme davranışıdır (Devenow ve Welch, 1996). Kripto para piyasasında gözlemlenen hızlı değişim ve eğilimler söz konusu olduğundan bu davranış da dikkate alınmaktadır (Bouri vd., 2019). Bunların yanında algılanan risk faktörü, bireylerin niyetleri ile benimsemeye yönelik gerçek davranışları arasındaki ilişkilerde duyulan tereddüt ve sınır koşuludur (Brewer vd., 2007). Yatırımcılar kripto paralarda yüksek bir risk algıladıklarında, bu paraları benimsemeye yönelik güçlü bir niyetleri olmasına rağmen, gerçek davranışlarına bunu yansıtmakta kararsız kalmaktadır (Nuryyev vd., 2018; Anser vd., 2020). Bir diğer faktör olan güven, para birimlerine ve finans kurumuna olan inancı temsil etmektedir. Dolayısıyla para birimlerinin başarısında ve finansal işlemlerde önemli bir etkidir (Elsenspeter ve Velte 2001). Kripto para yatırımlarında bu olgu, aracı kurumlara ve kripto para birimlerine ilişkin inanç ve beklentilere dayanmaktadır (Mendoza-Tello vd., 2019; Sousa vd., 2022). Sosyal etki faktörü ise bireyin yapacağı davranışlarda çevresindeki normlar ve değerlerden etkilenmesidir (Chaouali vd., 2016). Finansal işlemlerde insanlar arasındaki ilişkiler ve iletişim, birbirlerinin tutum ve algıları üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Bundan dolayı kripto para yatırımcılarında bu faktör gözlemlenmektedir (Albayati vd., 2020). Son olarak fiyat bilinci, insanların fiyatlara ilişkin bilgileri ve duyarlılıkları bakımından sunulan tekliflere karşı farkındalığıdır (Dickson and Sawyer (1990). Kripto para yatırımcıları zaman zaman fiyat değişikliklerini izlemekte ve yatırım kararlarını fiyatı göz önüne alarak göre alabilmektedir (Sun vd., 2021).

3. Hipotez Geliştirme

3.1.Finansal Okuryazarlık

Finansal okuryazarlık, bireyin temel finansal kavramları kavrama derecesini, yaşamsal olayları ve değişen ekonomik koşulları da göz önünde bulundurarak kısa vadeli karar verme aynı zamanda uzun vadeli planlama yaparak kişisel finansmanı yönetme becerisini gösteren bir ölçüdür (Remund, 2010). Bu yüzden finansal okuryazarlık, kişinin yatırım kararlarını alma sürecini doğrudan etkileyebilmektedir. Çünkü bir kişinin finansal bilgisi ne kadar yüksekse, finansal piyasalara katılma olasılığı da o kadar yüksektir. Dolayısıyla finansal okuryazarlık, yatırım kararına etki edebilmektedir (Lusardi vd., 2014). Finansal bilgisi olan veya yatırım danışmanlarından destek alan yatırımcılar, tasarruflarını daha doğru yönetmektedir. Çünkü yatırım danışmanlarının finansal okuryazarlığı yüksek olduğu için uzmanlıklarına dayalı olarak daha uygun koşullara odaklanmaktadır (Goyal vd., 2022; Stolper ve Walter, 2017). Bu kişiler yatırımcılara çeşitli tavsiyeler verebilmekte ve onlara karar alma sürecinde yardımcı olmaktadır (Jenkinson, Jones ve Martinez, 2016). Yatırım ürünlerinin seçimi söz konusu olduğunda

finansal okuryazarlığı olan veya danışmanlık alan yatırımcılar daha rasyonel seçimler yapabilmektedir. Ancak finansal bilgi seviyesi düşük olan veya yatırım danışmanlığı almayan yatırımcılar risklerle karşılaşma olasılığı daha yüksektir (Stolper ve Walter, 2017).

Finansal okuryazarlık kripto para birimlerine yönelik yatırım davranışını açıklayan bir değişken olarak araştırmalarda kullanılmıştır (Arias-Oliva vd., 2019; Bannier vd., 2019; Pham vd., 2021; Zhao ve Zhang, 2021). Kripto para satın alırken finansal okuryazarlığı olan yatırımcılar daha az riskli karar almaktadır (Bannier vd., 2019). Dolayısıyla yatırımcıların finansal okuryazarlığını, kripto para piyasasında da incelemek mümkündür (Arias-Oliva vd., 2019; Pham vd., 2021). Bu bilgiler doğrultusunda ilk hipotez önerilmiştir:

H1: Finansal okuryazarlık, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3.2. Sürü Davranışı

Sürü davranışı, bir insanın diğer insanların gerçekleştirdiği davranışları takip ve taklit etmesidir (Merli ve Roger, 2013). Finansal piyasalarda ise sürü davranışı, tipik olarak bir yatırımcının başkalarının eylemlerini takip etmesinin davranışsal bir eğilimi olarak tanımlanmaktadır. Bu davranış hem yükselen hem de düşen piyasa koşullarında da gerçekleşebilmektedir (Tan vd., 2008). Dolayısıyla sürü davranışı yatırımcıların kararını doğrudan veya dolaylı olarak etkilemektedir (Shabgou ve Mousavi, 2016). Ayrıca sürü davranışı, finans piyasalarında popüler bir davranışsal açıklamadır. Kripto para piyasalarında sürü davranışını analiz eden araştırmacılar, kripto para yatırımcılarının olumsuz bilgilerden daha fazla etkilendiğini ve kayıp sırasında bu davranış ile riskten daha hızlı kaçındıklarını tespit etmişlerdir (Da Gama Silva vd., 2019). Kripto piyasasında sürü davranışı ile hareket eden kişiler, piyasadaki rahatsız olduklarında beklentilerini görmezden gelmeyi ve piyasa koşullarını takip etmeyi tercih etmektedir. Dahası kripto para yatırımlarında aynı yöndeki sürü davranışı yatırımları da önemli ölçüde etkilemektedir (Amirat ve Alwafi, 2020). İtalyan kripto para uzmanları ile yapılan bir çalışmada, sürü davranışının kripto para birimine yatırım yapma niyetini olumlu etkilediği de bulgulanmıştır (Pham vd., 2021). Bu bilgiler ışığında Türkiye'deki sıradan yatırımcıların yatırım yapma niyetini, sürü davranışı açısından değerlendirmek için ikinci hipotez önerilmiştir:

H2: Sürü davranışı, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3.3. Algılanan Risk

Algılanan risk, satın alma niyeti bağlamında davranışın bir belirleyicisi olarak kabul edilmekte ve insanların bir ürünü satın almak için hissettiği belirsizlik algısı olarak tanımlanmaktadır (Faqih, 2016). Ayrıca algılanan risk, kabul etme ve kullanma niyeti üzerinde olumsuz bir etkiye sahip iken (Mendoza-Tello vd., 2019), finans işlemlerinin benimsenmesinde açıklayıcı güce sahiptir (Krishna Kishore ve Sequeira, 2016). Kripto para piyasasında ise algılanan risk, bireylerin niyetleri ile benimsemeye yönelik davranışları arasındaki ilişkiyi yönetebilmektedir (Anser vd., 2020). Pham vd. (2021) algılanan riskin, yatırımcıların kripto para birimlerine yatırım yapma niyetini olumlu yönde etkilediğini tespit etmişler, Arias-Oliva vd. (2019) ise herhangi bir etki tespit etmemişlerdir. Pelster vd. (2019)' ne göre kripto para yatırımcıları heyecan arayışı için riskli kararlar alabilmektedir. Bu doğrultuda üçüncü hipotez aşağıdaki şekilde öne sürülmüştür:

H3: Algılanan risk, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumsuz yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3.4. Güven

Güven, bir kişinin sözleşmeye dayalı bir ilişkide sadık olabileceği inancını ifade etmektedir (Schurr and Ozanne, 1985). Güvene dayalı bir ilişkide her bir taraf diğerinin zayıflığından faydalanmayacağına dair bir inanç geliştirir (Barney ve Hansen, 1994). Ayrıca güven, bir örgütte işletme ile işletme, birey ile işletme ya da birey ile birey arasındaki etkileşimin oluşmasında önemli bir araçtır (Garbarino ve Johnson, 1999). Yatırım ilişkilerinde güven, yatırımcılara etkin ve süreklilik gösteren bir bilgilendirme sağlanarak sağlanabilmektedir. Güvene dayalı olan finansal ilişki yatırımcının kararını etkilemektedir (Kara, Sarıkaya ve Temizel, 2009). Diğer taraftan risk tehdidini azaltabilecek güvenilir ilişkiler, iletişim kanalını aktif ve sürdürülebilir kılmak için önemlidir (Ratnasingham, 1998). Kripto para piyasalarında ise istikrarlı yatırımlar için aracı kurumlar güven geliştirmeye gayret etmektedir. Dolayısıyla kripto para birimlerine olan yatırım kararını doğrudan etkileyen (Sun vd., 2021) güven, kripto para yatırımının benimsenmesini de etkilemektedir (Soomro vd., 2022). Hatta kripto para birimlerinin kullanılmasında da güvenin önemli bir etkisi vardır (Koroma vd., 2022; Mendoza-Tello vd., 2019). Ayrıca kripto para teknolojisinin blok zincir ile desteklenmesi bu para birimlerine olan güveni artırmaktadır (Albayati vd., 2020).

Bununla birlikte devletlerin kripto para hizmeti veren aracı kurumları denetlemesi, kripto paralara olan güveni olumlu yönde etkileyeceği bulgulanmıştır (Arli vd., 2021). Türkiye'de ise son yıllarda yaşanan kripto para şirketlerindeki bazı sorunlar bu kavramı daha fazla konuşulur duruma getirmiştir. Dolayısıyla kripto para birimlerine ve aracı kurumlara olan güven, yatırımcının herhangi bir teknolojiye ve hizmete yönelik

kararını değiştirmesine yol açabilir. Bu bilgiler doğrultusunda dördüncü hipotez önerilmiştir:

H4: Aracı kurumlara ve kripto paralara duyulan güven, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3.5.Sosyal Etki

Sosyal etki, bireyin toplum içindeki davranışlarını düzenleyen ve davranışlarını şekillendiren bir olgudur. Bu durum bireyin ne yapması gerektiğine ilişkin algısını etkileyen normları, rolleri, üyelikleri ve değerleri ifade etmektedir (Chaouali vd., 2016). Teknolojik açıdan sosyal etki, bir bireyin başkalarının kullandığı yeniliklerden etkilenmesi veya bireyin yeni bir sistem kullandığında başkalarının da bu sistemi kullanması gerektiğine inanmasıdır. Bu etki yatırımcı davranışında planlı davranış teorisi ile önerilmiştir (Venkatesh vd., 2003). Sosyal etki, insanların birbirleriyle etkileşime girdiğinde ve bilgi alışverişinde bulunduğu daha fazla algılanmaktadır. Çünkü kişilerarası etkileşim, genellikle bir topluluk ile daha belirgin oluşmaktadır (Hsu ve Lu, 2004).

Sosyal medya üzerine yapılan bir araştırmada, sosyal etkinin teknoloji kullanılabilirliği üzerinde olumlu bir etkisi olduğu görülmüştür (Alenazy vd., 2019). Sosyal etki, blok zincir teknolojisinin benimsenmesinde de ön plana çıkmıştır. Özellikle algılanan kullanım faydası bu durumu tetiklemiştir. Dolayısıyla sosyal etki, blok zincir teknolojisi tarafından desteklenen kripto para birimi işlemleri üzerinde olumlu bir etkiye sahiptir (Albayati vd., 2020). Bu sonuçlar neticesinde beşinci hipotez geliştirilmiştir:

H5: Sosyal etki, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

3.6.Fiyat Bilinci

Fiyat bilincine sahip yatırımcılar getiriye maksimize etmeyi ve riski en aza indirmeyi hedefleyerek yatırımlarında optimal seçimler yapmaktadır (Sun vd., 2021). Bu yüzden fiyat bilincine sahip yatırımcılar yapacakları yatırımlara daha bilinçli yaklaşırlar (Palazon ve Delgado, 2009). Ancak kripto para birimlerinin belirsizliği ve fiyat oynaklığı, temkinli yatırımcılar için önemli bir endişe kaynağıdır (Yan, Mirza ve Umar, 2022). Dolayısıyla fiyat bilinci, niyet davranışlarının benimsenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Campbell vd., 2014). Bu doğrultuda kripto para birimlerine yatırım yapan bireylerde fiyat bilinci yatırım niyetini etkilemektedir (Sun vd., 2021). Bundan dolayı altıncı hipotez geliştirilmiştir:

H6: Fiyat bilinci, kripto paraya yatırım yapma niyetini olumlu yönde ve anlamlı olarak etkilemektedir.

4. Yöntem

Bu çalışmanın amacı, Türkiye'deki kripto paraya ilgi duyan yatırımcıların finansal okuryazarlığının, sürü davranışının, algıladıkları riskin, duydukları güvenin, karşılaştıkları sosyal etkinin ve sahip oldukları fiyat bilincinin yatırım niyetine olan etkisinin incelenmesidir. Araştırmada nicel araştırma yöntemi kullanılmış ve katılımcılara Google Forms üzerinden çevrimiçi anket uygulanmıştır. Değişkenler arasında olması muhtemel neden-sonuç ilişkileri yapısal eşitlik modellemesi ile test edilmiştir.

Yapısal eşitlik modeli kullanılan araştırmalarda, her bir ifade için en az 15 katılımcının olduğu örneklem büyüklüğü önerilmektedir (Stevens, 1996). Bu doğrultuda uygulanan ankette 22 ifade olduğundan, en az 330 katılımcı bulunması gerekmektedir. Ancak araştırmadan daha güvenilir sonuçlar elde etmek için veriler 430 katılımcıdan toplanmıştır. Maliyet ve zaman bakımından çalışmada olasılıksız kolay örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Kolayda örnekleme ana kütle içerisinde seçilecek örnek kesimin tesadüfi olmayan örnekleme yöntemidir. Kolayda örneklemede veriler, ana kütlede en kolay, hızlı ve ekonomik şekilde toplanmaktadır (Malhotra, 2004).

Veri toplama iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular mevcuttur. İkinci bölümde ise katılımcıların finansal okuryazarlığının, gösterdiği sürü davranışının, algıladıkları riskin, karşılaştıkları sosyal etkinin, duydukları güvenin ve sahip oldukları fiyat bilincinin ölçümüne yönelik sorular mevcuttur. Öncelikle araştırmaya katılan katılımcılara kripto paraya ilgi duyup duymadığı ve yatırım yapmayı düşünüp düşünmediği filtre soru olarak sorulmuştur.

Bu bölümde; finansal okuryazarlığın, gösterilen sürü davranışının ve algılanan riskin ölçümünde García-Pérez-de-Lema vd., (2021) ve Pham vd., (2021)'in çalışmalarından, güvenin ve sosyal etkinin ölçümünde Albayati vd., (2020)'nin çalışmalarından, fiyat bilinci ve yatırım niyetinin ölçümünde Sun vd., (2021)'in çalışmalarından faydalanılmıştır. Sorular uzman görüşü alınarak profesyonel bir çevirmen tarafından İngilizce'den Türkçe'ye çevrilmiştir. Ardından çeviri eşdeğerliğini sağlamak için Türkçe'den İngilizce'ye ters çevrim yapılmıştır. Bu bağlamda bu bölümdeki sorular 7 alt boyuttan oluşmaktadır. Bu boyutlar; finansal okuryazarlık 3 ifade, gösterilen sürü davranışı 3 ifade, algılanan risk 3 ifade, güven 3 ifade, sosyal etki 4 ifade, fiyat bilinci 3 ifade ve yatırım niyeti 3 ifade olarak toplam 22 ifadedir. Ankette 5'li likert tip şeklinde kullanılan sorular bulunmaktadır. Analiz için IBM AMOS ve SPSS programlarından yararlanılmıştır. Ayrıca asıl araştırma yapılmadan önce anketin uygulanabilirliğini ortaya koymak amacıyla 55 kişi ile pilot bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Pilot çalışmada güvenilirlik, geçerlilik ve soruların anlaşılabilirliği değerlendirilmiştir. Pilot çalışma sonucunda, soruların doğru bir şekilde anlaşıldığı ve hazırlanan anketin analize uygun olduğu görülmüştür. Çalışmada normallik dağılımını

test etmek amacıyla basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Gerçekleştirilen analizlere göre çarpıklık değerinin -0,204 ile -1,385 aralığında bulunduğu, basıklık değerinin -0,300 ile 1,831 değerleri arasında bulunduğu görülmüştür. Bunun yanında Kolmogorov-Smirnov testi $p < 0,001$ olarak normal dağılıma uygundur. Basıklık ve çarpıklık değerleri -2 ile +2 arasında olduğundan verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir (Tabachnick ve Fidell, 2007).

5. Bulgular

Analizler neticesinde demografik özelliklere ait elde edilen bulgular Tablo 1 'de gösterilmiştir. Katılımcılar 156 kadın, 274 erkek olarak 430 kişidir. Bu katılımcıların çoğunluğu (%63,7'si) erkektir. Katılımcıların % 54,2'si bekâr, % 45,8'i evli olmak üzere, medeni durumları birbirlerine yakındır. Ayrıca yaş dağılımları incelediğinde çoğunluk genç ve üniversite düzeyinde eğitim görmüştür. Bunun yanında katılımcıların büyük bir bölümü özel ya da kamu çalışanıdır. Gelir düzeyleri açısından incelendiğinde çalışanların büyük bir bölümü 10.000 TL ile 15.000 TL arasında aylık ücret almaktadır.

Tablo 1. Demografik Verilere göre Frekans Analizi

Demografik Değişken	Kategoriler	N	%
Cinsiyet	Kadın	156	36,3
	Erkek	274	63,7
Medeni Durum	Bekâr	233	54,2
	Evli	197	45,8
Yaş	18-24	120	25,6
	25-34	104	24,2
	35-44	135	31,4
	45-54	34	7,9
	55-64	27	6,3
	65 ve üstü	10	2,3
Meslek	Öğrenci	89	20,7
	Kamu	140	32,6
	Özel Sektör	107	24,8
	Kendi İşi-	34	7,9
	Ev Hanımı	14	3,2
	Emekli	21	3,3
	Çalışmıyor	25	5,8
Eğitim	İlköğretim	32	7,4
	Lise	87	20,2
	Önlisans	92	21,4
	Lisans	156	36,3
Gelir	Lisansüstü	63	14,7
	5000 TL ve	85	19,8
	5001 TL -	54	12,6
	10001 TL -	175	40,7
	15001 TL -	86	20,0
25001 TL ve	30	7,0	

Çalışmada kullanılan ölçekler için öncelikle açıklayıcı faktör analizi yapılmıştır. Faktör analizinin yapılabilmesi için KMO testi (0,717) ve Bartlett's testi sonucunun 0,001 ($p < 0,05$) uygun olduğu görülmüştür. Tablo 2'de gösterilen açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre ifadeler 7 faktöre yüklenmiştir. Buna göre açıklayıcılık oranı %68,35 olarak bulunmuştur. Elde edilen sonuçlara göre kullanılan ölçeğin hazırlanma amacına göre doğru bir dağılım gösterdiği görülmüştür.

Bununla birlikte ölçeklere doğrulayıcı faktör analizi yapılmış ve faktör yapısının geçerliliğinin doğruluğu değerlendirilmiştir. Analiz sonucunda uyum iyiliği değerleri ve faktör yükleri değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular sonucunda (CMIN/DF=1,166; CFI=0.990; AGFI=0.949; GFI=0.963; RMSEA= 0,022) ölçekteki ifadelerin tüm faktörlere iyi uyum gösterdiği tespit edilmiştir.

Tablo 2. Açıklayıcı Faktör Analizi

Değişken	1	2	3	4	5	6	7
guven1	0,901						
guven2	0,894						
guven3	0,875						
sosetki3		0,796					
sosetki2		0,761					
sosetki4		0,760					
sosetki1		0,697					
yatniyet3			0,887				
yatniyet2			0,833				
yatniyet1			0,795				
finanoku2				0,833			
finanoku1				0,828			
finanoku3				0,808			
gsuru3					0,839		
gsuru2					0,830		
gsuru1					0,742		
fiyat1						0,826	
fiyat3						0,805	
fiyat2						0,799	
algrisk1							0,812
algrisk2							0,789
algrisk3							0,788

Ayrıca verilerin güvenilirlik ve diğer geçerlik analizleri için Cronbach's Alpha (CA) katsayısı, yapı güvenilirliği (Composite Reliability-CR) ve açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted-AVE) değerleri hesaplanmıştır. Ortalama açıklanan varyans değerinin 0,50'nin ve yapı güvenilirliği ve Cronbach's Alpha değerlerinin 0,70'in üzerinde olması beklenmektedir (Fornell ve Larcker, 1981). Analiz

sonucunda Cronbach's Alpha değeri 0,71 olmuştur. Ayrıca Tablo 3'de gösterildiği gibi tüm değişkenlerin güvenilirlik ve geçerlik değerlerinin şartları sağladığı görülmüştür.

Tablo 3. Güvenilirlik Analizi

Faktör	CA	AVE	CR
Finansal Okuryazarlık	0,779	0,677	0,863
Gösterilen Sürü Davranışı	0,740	0,648	0,846
Algılanan Risk	0,741	0,634	0,839
Aracı Kurumlara Güven	0,877	0,792	0,919
Sosyal Etki	0,751	0,759	0,841
Fiyat Bilinci	0,745	0,656	0,851
Yatırım Niyeti	0,807	0,704	0,877

Araştırmada yapısal eşitlik modellemesi kurulmuş ve önerilen modelin uyum indekslerine ilişkin değerleri incelenmiştir. Bu değerlere bakıldığında veriler, modele göre iyi uyum sağlamıştır. Bu durum Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Yapısal Eşitlik Modeli Uyum İyiliği Değerleri

Değer	İyi Uyum	Kabul Edilebilir Uyum	Elde Edilen Değerler
CMIN/DF	≤ 3	≤ 5	1,042
CFI	$\geq 0,97$	$\geq 0,90$	0,997
AGFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	0,947
GFI	$\geq 0,90$	$\geq 0,85$	0,961
RMSEA	$\leq 0,05$	$\leq 0,08$	0,01

Kaynak: Gürbüz ve Şahin, 2016

Yapılan yol analizi sonucunda elde edilen p anlamlılık değerleri Tablo 5'te gösterilmiştir. Bu sonuçlara göre finansal okuryazarlığın ($\beta = .409$; $p < .05$), güvenin ($\beta = .134$; $p < .05$), sosyal etkinin ($\beta = .115$; $p < .05$) yatırım niyetine pozitif etkisi ancak algılanan riskin ($\beta = -.225$; $p < .05$) yatırım niyetine negatif etkisi olduğu görülmüştür. Bunların dışında sürü davranışı ve fiyat bilincinin yatırım niyetine etkisi tespit edilmemiştir. Böylece, H1, H3, H4 ve H5 hipotezleri kabul edilmiş ve bu hipotezler için H0 hipotezi reddedilmiştir. H2 ve H6 hipotezleri reddedilmiş ve bu hipotezler için H0 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5. Hipotez Testleri

Hipotez	Test Edilen Yol	Standardize Reg.	p değeri
H1	Finansal Okuryazarlık -> Yatırım Niyeti	0,409	***
H2	Sürü Davranışı -> Yatırım Niyeti	0,134	0,11
H3	Algılanan Risk -> Yatırım Niyeti	-0,225	0,03
H4	Aracı Kurumlara Güven -> Yatırım Niyeti	0,100	0,01
H5	Sosyal Etki -> Yatırım Niyeti	0,115	***
H6	Fiyat Bilinci -> Yatırım Niyeti	0,041	0,60

***p<0,01

6. Tartışma ve Sonuç

Araştırmada kripto paralara yatırımcı perspektifinden bakılmış ve yatırım niyetinin öncülleri irdelenmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'deki kripto para piyasasına girmek isteyen yatırımcıların; finansal okuryazarlığının, gösterdikleri sürü davranışının, algıladıkları riskin, kripto paralara ve aracı kurumlara duyduğu güvenin, karşılaştıkları sosyal etkinin ve sahip oldukları fiyat bilincinin yatırım niyetine etkisi incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; finansal okuryazarlığın, güvenin ve sosyal etkinin yatırım niyetine anlamlı ve pozitif etkisi, algılanan riskin ise yatırım niyetine anlamlı ve negatif etkisi olduğu görülmüştür. Ancak gösterilen sürü davranışı ve fiyat bilincinin yatırım niyetine bir etkisi tespit edilememiştir.

Son yıllarda kripto para piyasasına ilişkin birçok araştırma literatüre farklı açılardan katkı sağlamıştır. Yapılan bu çalışma ile finansal okuryazarlığın, kripto para yatırım niyetine etkisinin pozitif yönde anlamlı olması Lusardi vd., (2014), Stolper ve Walter, (2017) ve Bannier vd., (2019)'nın çalışmaları ile paralellik göstermektedir. Ayrıca Bannier vd., (2019)'un çalışmalarında erkeklerin finansal okuryazarlığının yüksek olduğunu tespit etmiştir. Yapılan bu çalışmada da finansal okuryazarlığı yüksek olan katılımcıların büyük bir bölümünün erkek olduğu göz önüne alınırsa her iki çalışma birbirini desteklemektedir. Diğer taraftan Arias-Oliva vd., (2019)' un ve Pham vd., (2021)'in çalışmalarında finansal okuryazarlığın herhangi bir etkisini tespit edilememiştir. Arias-Oliva vd., (2019)' un çalışmalarında teknoloji seviyesinde kararları ön plana almıştır. Ancak kripto para birimi kullanıp kullanmama kararı, sadece teknoloji kabul kriterlerine değil, finansal kriterlere de dayanabilir. Pham vd., (2021) verileri, İtalya'da kripto para konusunda uzman yatırımcılardan toplamıştır. Kripto para piyasası hızlı değişkenlik gösterdiğinden, kripto paralara yatırım yapan kişiler finansal okuryazarlık ile birlikte heyecan arama veya risk alma gibi farklı bir motivasyon ile hareket etmektedir. Araştırmanın bu çalışmalardaki sonuçlar ile zıt yönde olması, Türkiye'deki sıradan kripto para yatırımcılarının yatırım niyeti motivasyonunun, finansal

okuryazarlık ile daha fazla etkilendiğini göstermektedir. Kripto para birimlerine ve aracı kurumlara güven unsurunun kripto para yatırım niyetine etkisinin pozitif yönde anlamlı olması; Albayati vd., (2020), Arli vd., (2021), Mendoza-Tello vd., (2019) ve Soomro vd., (2022)'nin çalışmalarının sonuçları ile paralellik göstermektedir. Güven, insan davranışında baskın bir faktördür (Liou ve ark. 2016). Bulgular Türkiye'de araştırmaya katılan yatırımcıların, kripto paralara ve aracı kurumlara güven duygusunun yüksek olduğunu göstermiştir. Yatırımcılar kendilerini güvende hissettikleri zaman, kripto para yatırım niyetinin artacağını göstermişlerdir. Bu durum kripto para birimlerinin nasıl çalıştığını anlayan yatırımcıların yatırım yapma olasılıklarının daha yüksek olduğu göstermektedir. Bunun nedeni kripto paraların güçlü altyapısı ve Türkiye'deki kripto para şirketlerinin güvenilir kurumsal yapısı olduğu düşünülmektedir. Sosyal etkinin kripto para yatırım niyetine etkisinin pozitif yönde anlamlı olması Albayati vd., (2020)'nin çalışmasının sonuçları ile aynı yöndedir. Sosyal faktörler, insanların yaşamlarında ve davranışlarında belirleyici olabilmektedir. Sosyal etkinin önemli bir belirleyicisi olan sosyal medyanın, yatırımcı kararlarını etkileyen bir ortam olduğu değerlendirilmektedir. Son olarak çalışmada algılanan riskin kripto para yatırım niyetine etkisi negatif yönde anlamlı olmuştur. Bu sonuç Mendoza-Tello vd., (2019)'un çalışması ile paralellik göstermektedir. Diğer taraftan Bannier vd., (2019), Pelster vd., (2019) ve Phamet vd., (2021)'nin çalışmasında bu etki pozitif yönde olurken Arias-Oliva vd., (2019) anlamlı bir etki bulamamıştır. Bu durumda Türkiye'deki kripto para yatırımcılarının risk algısının yüksek olduğu için kripto para yatırımlarına bir miktar temkinli yaklaştığı düşünülebilir. Çalışmada sürü davranışının kripto para yatırım niyetine etkisi Pham vd., (2021) ve Amirat ve Alwafi, (2020) çalışmalarının tersine anlamlı bulunmamıştır. Bu durum Türkiye'deki kripto para piyasasında, kolektif tepkilerin henüz başlamadığını ve toplu hareketin olmadığını göstermektedir. Gelecekte yatırımcıların kripto para hakkında bilgisinin artması ile bu durumun değişeceği beklenebilir. Fiyat bilinci, niyet davranışlarının benimsenmesinde önemli rol oynasa da bu çalışmada fiyat bilincinin kripto para yatırım niyetine etkisi anlamlı bulunmamıştır. Bu bulgu Sun vd., (2021)'in çalışmalarının tersi yöndedir. Bunun sebebinin Sun vd., (2021)'nin çalışmasını Çin ve Güney Kore'de profesyonel yatırım yöneticileri ile yaptığı için yaklaşım farklılığı olduğu düşünülmektedir. Bu durumda Türkiye'de kripto paraya yatırım niyeti olan sıradan yatırımcıların kripto paraların fiyatlarını pek karşılaştırmadan, sadece kazanç odaklı hareket ederek motive olduklarını göstermektedir.

Bu araştırma ile Türkiye'deki kripto para yatırım niyetine etki eden bazı faktörler incelenmiştir. Ayrıca kripto para dünyasında İspanya (Arias-Oliva vd., 2019), İtalya (Pham vd., 2021), Malezya (Gazali vd., 2018), Pakistan (Soomro vd., 2022) ve Çin (Shahzad vd., 2018) gibi farklı ülkelerde yapılan çalışmalarla olan benzerlikler ve farklılıklar öne çıkarılmıştır. Bu yönden çalışmanın, kripto para literatürünün

genişletilmesine katkı sağlayacağı beklenmektedir. Kripto para yatırımında pazarlama stratejilerinin güven odaklı olarak gelişmesi için devletin bu konuda piyasa oyuncularını seçmesi faydalı olacaktır. Ayrıca kripto paraya yatırım çekmek isteyen aracı firmalar müşterilerine finansal okuryazarlığı artırıcı ve daha bilgi verici içerikler sunabilir. Bunun yanında şirketler sosyal medyada daha etkin olabilir ve kripto paralar ile ilgili riskler hakkında müşterilerine yön verebilir.

Çalışmada kripto paralara yatırım niyetine sadece Türkiye perspektifinden bakılmıştır. Kripto paralara yatırım niyetini etkileyecek unsurlar farklı ülkelerde değişiklik gösterebilir ve sonuçlar Türkiye ile karşılaştırılabilir. Ayrıca çalışmada kripto paralara yatırım niyetini etkileyen birkaç faktör incelenmiştir. Bu çalışmanın dışında kalan ve kripto paralara yatırım niyetine etki edebilecek birçok faktör vardır. Bunların tam olarak anlaşılması için gelecekte daha fazla faktör ile yapılacak araştırmalara ihtiyaç vardır. Ayrıca yapılacak bu çalışmalarda aracı ve düzenleyici değişkenlerle model genişletilebilir.

Kaynakça

- Albayati, H., Kim, S. K., ve Rho, J. J. (2020). Accepting financial transactions using blockchain technology and cryptocurrency: A customer perspective approach. *Technology in Society*, 62, 101320. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101320>
- Alexander, C., Heck, D. F., & Kaeck, A. (2022). The role of binance in bitcoin volatility transmission. *Applied Mathematical Finance*, 1-32. <https://doi.org/10.1080/1350486X.2022.2125885>
- Alenazy, W. M., Mugahed Al-Rahmi, W., ve Khan, M. S. (2019). Validation of TAM Model on Social Media Use for Collaborative Learning to Enhance Collaborative Authoring. *IEEE Access*, 7, 71550–71562. <https://doi.org/10.1109/ACCESS.2019.2920242>
- Almaqableh, L., Reddy, K., Pereira, V., Ramiah, V., Wallace, D., ve Francisco Veron, J. (2022). An investigative study of links between terrorist attacks and cryptocurrency markets. *Journal of Business Research*, 147, 177–188. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2022.04.019>
- Amirat, A., ve Alwafi, W. (2020). Does herding behavior exist in cryptocurrency market? *Editorial manager*. 8(1). <https://doi.org/10.1080/23322039.2020.1735680>
- Anser, M. K., Zaigham, G. H. K., Imran Rasheed, M., Pitafi, A. H., Iqbal, J., ve Luqman, A. (2020). Social media usage and individuals' intentions toward adopting Bitcoin: The role of the theory of planned behavior and perceived risk.

- International Journal of Communication Systems*, 33(17).
<https://doi.org/10.1002/dac.4590>
- Arias-Oliva, M., Pelegrín-Borondo, J., ve Matías-Clavero, G. (2019). Variables influencing cryptocurrency use: A technology acceptance model in Spain. *Frontiers in Psychology*, 10(MAR), 475.
<https://doi.org/10.3389/fpsyg.2019.00475>
- Arli, D., van Esch, P., Bakpayev, M., ve Laurence, A. (2021). Do consumers really trust cryptocurrencies? *Marketing Intelligence and Planning*, 39(1), 74–90.
<https://doi.org/10.1108/MIP-01-2020-0036>
- Aswinnur, K., ve Wawan, D. (2015). The Acceptance Of Bitcoin In Indonesia: Extending Tam With Idt. *Journal of Business and Management*, 4(1), 28–38
- Ayedh, A. M., Battour, M., Mispah, M., Omar, S., Ayedh, A., ve Omar, M. (2020). Malaysian Muslim Investors' Behaviour Towards the Block chain-based Bitcoin Cryptocurrency market Determinants of Social and Environmental Reporting Practices Disclosure in Libyan Oil and Gas Industry: A Managerial Perspective View project Fostering Susta. *Article in Journal of Islamic Marketing*.
<https://doi.org/10.1108/JIMA-04-2019-0081>
- Bannier, C. E., Meyll, T., Röder, F., ve Walter, A. (2019). The gender gap in Bitcoin literacy. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 22, 129–134.
<https://doi.org/10.1016/j.jbef.2019.02.008>
- Barbon, A., & Ranaldo, A. (2021). On The Quality Of Cryptocurrency Markets.
<https://doi.org/10.48550/arXiv.2112.07386>
- Brewer, N. T., Chapman, G. B., Gibbons, F. X., Gerrard, M., McCaul, K. D., & Weinstein, N. D. (2007). Meta-analysis of the relationship between risk perception and health behavior: The example of vaccination. *Health psychology*, 26(2), 136. <https://doi.org/10.1002/dac.4590>
- Campbell, J., DiPietro, R. B., ve Remar, D. (2014). Local foods in a university setting: Price consciousness, product involvement, price/quality inference and consumer's willingness-to-pay. *International Journal of Hospitality Management*, 42, 39–49.
<https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.05.014>
- Chaouali, W., Ben Yahia, I., ve Souiden, N. (2016). The interplay of counter-conformity motivation, social influence, and trust in customers' intention to adopt Internet banking services: The case of an emerging country. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 28, 209–218.
<https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2015.10.007>
- Da Gama Silva, P. V. J., Klotzle, M. C., Pinto, A. C. F., ve Gomes, L. L. (2019). Herding behavior and contagion in the cryptocurrency market. *Journal of Behavioral and Experimental Finance*, 22, 41–50. <https://doi.org/10.1016/j.jbef.2019.01.006>

- Derlek, A. (2020). Kripto Para Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Teknoloji Kabul Modeli İle Analizi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yalova Üniversitesi.
- Devenow, A., ve Welch, I. (1996). Rational herding in financial economics. *European Economic Review*, 40(3-5), 603-615. <https://doi.org/10.1016/j.eur.2018.07.008>
- Dong, B., Jiang, L., Liu, J., ve Zhu, Y. (2022). Liquidity in the cryptocurrency market and commonalities across anomalies. *International Review of Financial Analysis*, 81, 102097. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2022.102097>
- Dünya (2022). Bitcoin, Orta Afrika Cumhuriyeti'nde resmi para birimi oldu. <https://www.dunya.com/finans/kripto-para/bitcoin-orta-afrika-cumhuriyetinde-resmi-para-birimi-oldu-haberi-656468> (Erişim Tarihi: 17.11.2022)
- Elsenpeter R, Velte T (2001) E-business: A Beginner's Guide. Osborne Mc Graw-Hill, Berkeley
- Faqih, K. M. S. (2016). An empirical analysis of factors predicting the behavioral intention to adopt Internet shopping technology among non-shoppers in a developing country context: Does gender matter? *Journal of Retailing and Consumer Services*, 30, 140–164. <https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2016.01.016>
- Fornell, C., ve Larcker, D. F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. <https://doi.org/10.1177/002224378101800313>
- Gao, X., Clark, G. D., ve Lindqvist, J. (2016). Of two minds, multiple addresses, and one ledger: Characterizing opinions, knowledge, and perceptions of Bitcoin across users and non-users. Conference on Human Factors in Computing Systems - Proceedings, 1656–1668. <https://doi.org/10.1145/2858036.2858049>
- Garbarino, E., ve Johnson, M. S. (1999). The different roles of satisfaction, trust, and commitment in customer relationships. *Journal of Marketing*, 63(2), 70-87.
- García-Pérez-de-Lema, D., Ruiz-Palomo, D., ve Diéguez-Soto, J. (2021). Analysing the roles of CEO's financial literacy and financial constraints on Spanish SMEs technological innovation. *Technology in Society*, 64. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2020.101519>
- Gazali, H. M., Ismail, C. M. H. B. C., ve Amboala, T. (2018). Exploring the intention to invest in cryptocurrency: The case of bitcoin. Proceedings - International Conference on Information and Communication Technology for the Muslim World 2018, ICT4M 2018, 64–68. <https://doi.org/10.1109/ICT4M.2018.00021>
- Göçmen Yağcılar, G. (2022). Kripto Para Piyasasında Fiyat Balonları ve Yatırımcı İlgisinin Etkisi. *Journal of Applied Sciences of Mehmet Akif Ersoy University*, 6(1), 108–131. <https://doi.org/10.31200/makuubd.1078906>

- Gül, K., ve Akyol, H. (2021). Covid-19 Pandemisinin Kripto Para Piyasalarına Etkisinin İncelenmesi. *International Blockchain And Cryptocurrency Conference*.
- Güleç, Ö. F., Çevik, E., ve Bahadır, N. (2018). Bitcoin ile Finansal Göstergeler Arasındaki İlişkinin İncelenmesi. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(2), 18–37.
- Gürbüz, S., ve Şahin, F. (2014). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 271.
- Henry, C., Huynh, K., ve Nicholls, G. (2018). Bitcoin awareness and usage in Canada: Ingenta Connect. *Journal of Digital Banking*, 2(4), 311–337.
- Hsu, C. L., ve Lu, H. P. (2004). Why do people play on-line games? An extended TAM with social influences and flow experience. *Information ve Management*, 41(7), 853–868. <https://doi.org/10.1016/j.im.2003.08.014>
- İri, R. (2021). Finansal Pazarlama Kapsamında Kripto Para Pazarlaması Ve Kripto Para Birimlerinin Bilinirliği ve Farkındalığı Crypto Money Marketing In The Scope of Financial Marketing And Awareness Of Crypto Currency In Turkey. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 811–833. <https://doi.org/10.11616/asbi.956722>
- Jenkinson, T., Jones, H., & Martinez, J. V. (2016). Picking winners? Investment consultants' recommendations of fund managers. *The Journal of Finance*, 71(5), 2333-2370. <https://doi.org/10.1111/jofi.12289>
- Karaoğlan, S., Arar, T., ve Bilgin, O. (2018). Türkiye’de Kripto Para Farkındalığı ve Kripto Para Kabul Eden İşletmelerin Motivasyonları. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi Cilt*, 6(2), 15–28.
- Kemp, S. (2022). Digital 2022: Another Year of Bumper Growth - We Are Social UK. <https://wearesocial.com/uk/blog/2022/01/digital-2022-another-year-of-bumper-growth-2/>
- Khazaei, H. (2020). Integrating Cognitive Antecedents to UTAUT Model to Explain Adoption of Blockchain Technology Among Malaysian SMEs. *International Journal on Informatics Visualization*, 4(2), 85–90. <http://dx.doi.org/10.30630/joiv.4.2.362>
- Koroma, J., Rongting, Z., Muhideen, S., Akintunde, T. Y., Amosun, T. S., Dauda, S. J., ve Sawaneh, I. A. (2022). Assessing citizens' behavior towards blockchain cryptocurrency adoption in the Mano River Union States: Mediation, moderation role of trust and ethical issues. *Technology in Society*, 68, 101885. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101885>
- Krishna Kishore, S. V., ve Sequeira, A. H. (2016). An Empirical Investigation on Mobile Banking Service Adoption in Rural Karnataka, *Sage Open* (21)

- Liou DK, Chih WH, Hsu LC, Huang CY (2016) Investigating information sharing behavior: the mediating roles of the desire to share information in virtual communities. *Inf Syst E-Bus Manag* 14:187-216. <https://doi.org/10.1007/s10257-015-0279-2>
- Lusardi, A., Mitchell, O. S., ve Curto, V. (2014). Financial literacy and financial sophistication in the older population. *Journal of Pension Economics ve Finance*, 13(4), 347–366. <https://doi.org/10.1017/S1474747214000031>
- Martin, B. A. S., Chrysochou, P., ve Strong, C. (2022). Crypto freedom! Effects of trait reactance and regulation content on intention to buy cryptocurrency. *Personality and Individual Differences*, 194, 111659. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2022.111659>
- Mendoza-Tello, J. C., Mora, H., Pujol-López, F. A., ve Lytras, M. D. (2019). Disruptive innovation of cryptocurrencies in consumer acceptance and trust. *Information Systems and E-Business Management*, 17(2–4), 195–222. <https://doi.org/10.1007/s10257-019-00415-w>
- Merli, M., ve Roger, T. (2013). What drives the herding behavior of individual investors? *Finance*, 34(3), 67–104. <https://doi.org/10.3917/fina.343.0067>
- Metin, İ., ve Yakut, E. (2018). Kripto Para Girişimciliğinde Güven Faktörü Üzerine Bir Araştırma. *Journal of Entrepreneurship and Innovation Management*, 7(2), 67–78.
- Miyazaki, A. D., Sprott, D. E., ve Manning, K. C. (2000). Unit prices on retail shelf labels: an assessment of information prominence. *Journal of Retailing*, 76(1), 93–112. [https://doi.org/10.1016/S0022-4359\(99\)00022-6](https://doi.org/10.1016/S0022-4359(99)00022-6)
- Nuryyev, G., Spyridou, A., Yeh, S., ve Achyldurdyeva, J. (2018). Parallel Session 4c: Nefeli B Room:“Hospitality Management & Industry” 48. Factors Influencing The Intention of Use Cryptocurrency Payments In Hotels. *Tourman* 2018, 295. <https://doi.org/10.1155/2022/9642998>
- Pelster, M., Breitmayer, B., ve Hasso, T. (2019). Are cryptocurrency traders pioneers or just risk-seekers? Evidence from brokerage accounts. *Economics Letters*, 182, 98–100. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2019.06.013>
- Pham, Q. T., Phan, H. H., Misra, S., ve Giardino, P. L. (2021). Examining the Intention to Invest in Cryptocurrencies: An Extended Application of the Theory of Planned Behavior on Italian Independent Investors. *International Journal of Applied Behavioral Economics*, <https://doi.org/10.3.10.4018/IJABE.2021070104>
- Palazon, M., ve Delgado, E. (2009). The moderating role of price consciousness on the effectiveness of price discounts and premium promotions. *Journal of Product & Brand Management*. 18 (4) 306-312 <http://10.1108/10610420910972837>

- Panos, G. A., Karkkainen, T., & Atkinson, A. (2020). Financial literacy and attitudes to cryptocurrencies. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3482083>
- Ratnasingham, P. (1998). The importance of trust in electronic commerce. *Internet Research*, 8(4), 313–321. <https://doi.org/10.1108/10662249810231050>
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 276–295. <https://doi.org/10.1111/j.1745-6606.2010.01169.x>
- Ren, B., ve Lucey, B. (2022). A clean, green haven?—Examining the relationship between clean energy, clean and dirty cryptocurrencies. *Energy Economics*, 109. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2022.105951>
- Schurr, P. H., ve Ozanne, J. L. (1985). Influences on exchange processes: Buyers' preconceptions of a seller's trustworthiness and bargaining toughness. *Journal of Consumer Research*, 11(4), 939-953.
- Shabgou, M., ve Mousavi, A. (2016). Behavioral finance: behavioral factors influencing investors' decisions making. *Advanced Social Humanities and Management*, 3(1), 1–6.
- Shahzad, F., Xiu, G., Wang, J., ve Shahbaz, M. (2018). An empirical investigation on the adoption of cryptocurrencies among the people of mainland China. *Technology in Society*, 55, 33–40. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2018.05.006>
- Soomro, B. A., Shah, N., ve Abdelwahed, N. A. A. (2022). Intention to adopt cryptocurrency: a robust contribution of trust and the theory of planned behavior. *Journal of Economic and Administrative Sciences*, ahead-of-p(ahead-of-print). <https://doi.org/10.1108/JEAS-10-2021-0204>
- Sousa, A., Calçada, E., Rodrigues, P., & Borges, A. P. (2022). Cryptocurrency adoption: a systematic literature review and bibliometric analysis. *EuroMed Journal of Business*, Vol. 17 No. 3, pp. 374-390. <https://doi.org/10.1108/EMJB-01-2022-0003>
- Stevens, J. (1996). *Applied Multivariate Statistics for the Social Sciences*. Lawrence Erlbaum.
- Stolper, O. A., ve Walter, A. (2017). Financial literacy, financial advice, and financial behavior. *Journal of Business Economics* 2017 87:5, 87(5), 581–643. <https://doi.org/10.1007/s11573-017-0853-9>
- Sun, W., Dedahanov, A. T., Shin, H. Y., ve Li, W. P. (2021). Factors affecting institutional investors to add crypto-currency to asset portfolios. *The North American Journal of Economics and Finance*, 58, 101499. <https://doi.org/10.1016/j.najef.2021.101499>
- Tabachnick, B. G., ve Fidell, L. S. (2007). *Using multivariate statistics*. Pearson.

- Tan, L., Chiang, T. C., Mason, J. R., ve Nelling, E. (2008). Herding behavior in Chinese stock markets: An examination of A and B shares. *Pacific-Basin Finance Journal*, 16(1–2), 61–77. <https://doi.org/10.1016/j.pacfin.2007.04.004>
- Ticimax. (2021). Kripto Paralar Hakkında Bilmeniz Gereken 7 Başlık. <https://www.ticimax.com/blog/kripto-paralar-hakkinda-bilmeniz-gerekenler>
Erişim Tarihi: 01.05.2022
- Topaloğlu, B. (2021). Kripto Paraların Devlet Otoriteleriyle Entegrasyonu. Erişim Tarihi: 2022-05-01
- Tsanidis, C., Nerantzaki, D. M., Karavasilis, G., Vrana, V., ve Paschaloudis, D. (2015). Greek consumers and the use of Bitcoin. *The Business ve Management Review*, 6(2), 295
- Venkatesh, V., Morris, M. G., Davis, G. B., ve Davis, F. D. (2003). User acceptance of information technology: Toward a unified view. *MIS Quarterly: Management Information Systems*, 27(3), 425–478. <https://doi.org/10.2307/30036540>
- Yan, L., Mirza, N., & Umar, M. (2022). The cryptocurrency uncertainties and investment transitions: Evidence from high and low carbon energy funds in China. *Technological Forecasting and Social Change*, 175, 121326. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121326>
- Yeong, Y. C., Kalid, K. S., Savita, K. S., Ahmad, M. N., ve Zaffar, M. (2022). Sustainable cryptocurrency adoption assessment among IT enthusiasts and cryptocurrency social communities. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 52, 102085. <https://doi.org/10.1016/j.seta.2022.102085>
- Yıldırım, M. (2019). Blok zincir teknolojisi, kripto paralar ve ülkelerin kripto paralara yaklaşımları. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(20), 265-277.
- Zhao, H., ve Zhang, L. (2021). Financial literacy or investment experience: which is more influential in cryptocurrency investment?. *International Journal of Bank Marketing*.39 (7) 1208-1226. <https://doi.org/10.1108/IJBM-11-2020-0552>

ÇOCUK DOSTU KENT YAKLAŞIMINA YÖNELİK POLİTİKA EĞİLİMLERİNİN İSTATİSTİKSEL VARYANS PROSEDÜRÜ TEMELLİ OCRA YÖNTEMİYLE ÖLÇÜMÜ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ayşe ÖZCAN BUCKLEY

Measurement of Policy Trends to A Child Friendly City Approach by
OCRA Method Based on Statistical Variance Procedure

Yazar(lar) / Author(s)
Ayşe ÖZCAN BUCKLEY¹
Serap Pelin TÜRKOĞLU²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 04/12/2022
Makale Kabul Tarihi : 28/12/2022

Anahtar Kelimeler: Çocuk Dostu Kent, Çocuk Hakları, OCRA Yöntemi, Birleşmiş Milletler, Kentleşme Politikaları, Türkiye.

Bu çalışma, kentsel mekânı çocuk hakları üzerinden istatistiksel varyans prosedürü ve OCRA (Operational Competitiveness Rating Analysis) yöntemleri ile Türkiye özelinde analiz etmektedir. Bu çerçevede, çalışmanın verileri “Çocuk Dostu Kent” yaklaşımının öngördüğü kentsel ilkelere ve Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin temel yaklaşımına dayanarak belirlenmiştir. TÜİK çocuk istatistikleri veri tabanından 2010-2017 dönemi temel alınarak seçilen veriler ile Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimleri ve performansı ölçülmektedir. Veri analizinde, öncelikle istatistiksel varyans prosedürüyle incelenen kriterlerin ağırlıkları hesaplanmış ve daha sonra OCRA yöntemi kullanılarak Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimlerinin performans analizi gerçekleştirilmiştir. Böylelikle, çalışma sonucunda yerel yönetim uygulamalarına katkı sağlayacak bir performans sıralamasının elde edilmesi hedeflenmiştir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

SubmissionDate : 04/12/2022
AcceptedDate : 28/12/2022

Keywords: Child-Friendly City, Children’s Rights, OCRA Method, United Nations, Urbanization Policies, Türkiye.Index

This study analyzes children’s rights in urban space by using the statistical variance procedure and OCRA (Operational Competitiveness Rating Analysis) method. The data of the study has been determined in accordance with the urban principles defined under the “Child-Friendly City” approach and the basic approaches identified by the UN Convention on the Rights of the Child. In this context, Turkey’s child-friendly urban policy trends and performance are measured with the data selected from the TUIK children statistics database based on the 2010-2017 period. In the data analysis, firstly, the weights of the criteria examined with the statistical variance procedure were calculated and then the performance analysis of Turkey’s child-friendly urban policy trends was carried out using the OCRA method. Thus, as a result of the study, it is aimed to obtain a performance ranking that will contribute to local government practices.

¹ Prof. Dr. Giresun Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Giresun, Orcid No: [0000-0002-1030-6631](https://orcid.org/0000-0002-1030-6631), e-posta: ayse.ozcan@giresun.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi, Şereflikoçhisar Berat Cömertoğlu Meslek Yüksekokulu, Yönetim Ve Organizasyon Bölümü, İşletme Yönetimi Programı, Ankara, Orcid No: [0000-0001-9566-9898](https://orcid.org/0000-0001-9566-9898), e-posta: spturkoglu@ybu.edu.tr

1.Giriş

Kentsel mekân ekonomik, siyasal ve yönetsel bir birim olmasının yanında bireyin ve toplumun gündelik hayatını belirleyen ve etkileyen bir toplumsal alandır. Bu yapı sosyolojik açıdan kısaca kendine özgü değerleri olan ve bu değerleri sürekli değiştirerek/dönüştürerek yeniden üreten bir yaşam biçimi olarak da tanımlanabilir. Çocuklar bu yaşam biçimi ve üretim alanı içerisinde aktif olarak yer alan ve kentteki tüm değişimlerden etkilenen bir kullanıcı grubu temsil etmektedirler. Bu kapsamda kentsel mekân, aynı zamanda çocuklar açısından da toplumsal ilişkilerin üretildiği ve çocuk haklarının kullanılma düzeylerini ve biçimlerini belirleyen bir yapıdır.

Planlama disiplini içerisinde “çocuk hakları ve kent” ilişkisi özellikle 1970’li yıllardan beri yoğun olarak tartışılmaktadır. Amerikalı plancı ve kentsel tasarımcı Kevin Lynch tarafından UNESCO’nun desteğiyle başlatılan *Growing Up in Cities* (Şehirlerde Büyümek) projesi bu kapsamdaki ilk önemli çalışmalardan birisi olarak kabul edilmektedir (Lynch, 1977). Bu tür çalışmalar daha sonraki süreçte yine UNESCO başta olmak üzere çeşitli uluslararası kuruluşlar tarafından desteklenmiş ve geliştirilmiştir. Çocuk Dostu Kentler veya Çocuk Dostu Şehirler bu yaklaşımlara dayalı olarak üretilmiş bir hareket olarak değerlendirilebilir.

“Çocuk Dostu Kent” hareketi, hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı olumsuzluklara cevap verme hedefinde olan ve “çocukları” ayrı bir kentsel grup olarak özenle değerlendiren kapsamlı ve öncü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen Birleşmiş Milletler Habitat II Konferansı çerçevesinde UNICEF’in atölye çalışması ile şekillenmiş politikalar bütününden oluşmaktadır. Kavram, UNICEF tarafından genel olarak “çocukların temel haklarının gözetildiği yerler” olarak tanımlanmakta ve Birleşmiş Milletler (BM) Çocuk Hakları Sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasına da rehberlik etmektedir.

21. yüzyıl kentleşmesinin tüketim kültürü odaklı yaklaşımları ve hızlı kentleşme eğilimleri mekâna olumsuz yansımakta ve çocukların yaşam kalitelerinin düşmesine yol açmaktadır. Yoğun ve düzensiz yapılaşma, kent merkezleri başta olmak üzere kentsel mekânların güvensiz hale gelmesi, oyun, eğlence ve dinlence etkinlikleri açısından önem taşıyan açık alanların hızla azalması, otomobil bağımlı altyapı organizasyonu ve benzer değişimler, kentsel alanları çocuklar için tehlikeli ve erişimi kolay olmayan mekânlar haline getirmektedir. Bu farkındalık ile kentsel mekânların yeniden üretiminde “çocukların” kentsel yararlanıcılar olarak ayrıca ele alınması büyük önem taşımaktadır. Çünkü çocukların güçlü bireyler olmalarını ve gelecekte daha sağlıklı, güvenli ve mutlu mekânsal ortamlarda yaşamalarını sağlamak, aynı zamanda küresel toplumun temel sorumluluklarındadır.

Bu yaklaşımlar çerçevesinde gerçekleştirilen çalışma, kentsel mekânı çocuk hakları üzerinden istatistiksel varyans prosedürü ve OCRA (Operational Competitiveness Rating Analysis) yöntemleri ile Türkiye kentleşme politikaları özelinde analiz etmektedir.

Çalışmanın verileri “Çocuk Dostu Kent” yaklaşımının öngördüğü hedefler ve stratejiler altında belirlenen kentsel ilkeler ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi’nin temel yaklaşımı doğrultusunda belirlenmiştir. Böylece TÜİK çocuk istatistikleri veri tabanından 2010-2017 dönemi temel alınarak seçilen veriler ile Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimleri ve performansı ölçülmektedir. Verilerin seçiminde şu değişkenler dikkate alınmıştır: (1) Kent merkezi-kentsel hizmetler, (2) Açık-yeşil alanlar ve parklar, (3) Kamusal alanlar, (4) Katılım, (5) Güvenlik ve adalet, (6) Eğitim, (7) İşgücü, (8) Yoksulluk, (9) Sağlık ve (10) Kültür.

Çalışmanın ilk bölümünde çocuk hakları ve kentsel mekân ilişkisine yönelik uluslararası yasal ve kurumsal yapının temel özellikleri ve ana politik yaklaşımlar genel hatlarıyla açıklanmaktadır. İkinci bölümde “çocuk dostu kent” yaklaşımı ele alınmakta ve BM Çocuk Hakları Sözleşmesi açısından yorumlanmaktadır. Üçüncü bölümde ise TÜİK veri tabanı çerçevesinde “çocuk dostu kent”e yönelik eğilimleri belirleyen verilerin analizi yapılmaktadır. Veri analizinde, öncelikle istatistiksel varyans prosedürüyle incelenen kriterlerin ağırlıkları hesaplanmıştır. Sonrasında ise OCRA yöntemi kullanılarak Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimlerinin performans analizi yapılarak, politik eğilimlerin performans sıralaması elde edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre konuya yönelik çeşitli öneriler sunulmuştur.

2. Uluslararası Hukukta Çocuk ve Kent İlişkisi

Çocuk ve çocuk hakları uluslararası hukukta insan haklarının bir parçası olarak ele alınmış ve geliştirilmiştir. Dolayısıyla insan haklarına yönelik tüm düzenlemeler aynı zamanda çocuk hakları açısından da dikkate alınması gereken metinlerdir. Uluslararası mevzuat genel olarak çocuğu “yaşama hakkı ve gelişimi” açısından “korunmaya muhtaç birey” olarak konumlandırmaktadır (UN, 1989). Ancak bununla birlikte çocuğu ait olduğu toplumsal ve ekonomik koşullardan bağımsız olarak da ele almamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra uluslararası hukukta insan hakları ve güvenlik temelinde yeni bir inşa sürecinin başlaması çocuk hakları açısından da ilerlemeleri sağlamıştır. 1924 yılında Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilen Çocuk Hakları Cenevre Bildirgesi (*The Declaration of Geneva*) çocuk haklarını açıkça tanıyan ilk uluslararası belgedir. Uluslararası Çocuklara Yardım Birliği tarafından yayımlanan bildirmede çocuk, henüz kendi haklarının sahibi olarak değil, bildirgenin sağlamayı öngördüğü korumanın bir nesnesi olarak ele alınmıştır (OHCHR, 2007: 3). Bildirmede çocukların sağlıklı ve güvenli bir ortam içerisinde yaşaması, çocukların her türlü istismara karşı ve her tür felaket anında öncelikle korunmalarına dikkat çekilmiştir. Ülkemiz, genç bir Cumhuriyet olarak 1928 yılında bildirgeyi imzalamıştır.

20 Kasım 1959 tarihinde ise BM İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ile paralellik taşıyan 1386 sayılı *BM Çocuk Hakları Bildirisi* ilan edilmiştir. Bildiride çocuklara karşı ayrımcılık

yapılmaması, çocuğa kendisini sosyal ve kültürel bağlamda özgürce geliştirme fırsatı verilmesi, doğumdan itibaren bir kimlik kazandırılması gibi unsurlara dayanan 10 genel ilke yer almıştır. Ayrıca toplum ve kamusal otorite söz edilen hakların yerine getirilmesinde sorumlu tutulmuştur (Ünal, 2001: 46; Cohen ve diğ., 1999).

Günümüzde çocuk hakları açısından referans belge olarak kabul edilen 1989 tarihli *BM Çocuk Hakları Bildirgesi (UN Convention on the Rights of the Child)* ise, 1924 tarihli Milletler Cemiyeti Bildirgesi'nde ortaya konan hakların üzerine inşa edilmiştir. Önsözde, çocukların “uygun yasal koruma da dâhil olmak üzere özel güvencelere ve bakıma ihtiyaçları olduğu” düşüncesine dikkat çekilmektedir. Sözleşme, 1924 Bildirgesi'nin felsefesini benimsemekte ve “insanlık çocuğa verebileceğinin en iyisini borçludur” sözünü yinelemektedir. Bu bağlamda özellikle gönüllü kuruluşları ve yerel makamları çocuk haklarının gözetilmesi için çaba göstermeye çağırmaktadır (Geraldine Van Bueren, 1995: 35).

BM Çocuk Hakları Sözleşmesi (ÇHS), çocuk hakları ve çocuk hukukuna ilişkin mevzuatın anayasası (Bellamy, 2005: 3) olarak nitelendirilebilir. Sözleşme, “çocuk haklarını” insan hakları çerçevesinde ele almakta ve her bir çocuğun hak sahibi bir birey olarak korunmasını ve gelişiminin güvence altına alınmasını öngörmektedir. Sözleşme kapsamında 18 yaşın altındaki insanlar; ırk, din, dil veya yetenek farkı gözetmeksizin, düşünceleri veya söyledikleri her ne olursa olsun ve nasıl bir aileden gelirse gelsinler bu haklara sahiptirler. Bu nedenle Sözleşme, çocukların insan haklarını korumak ve geliştirmek açısından bireylere ve devletlere çeşitli sorumluluklar yüklemektedir. 54 maddede çocukların yaşama, korunma, gelişme, toplumsal ve kültürel yaşama katılma haklarını düzenleyen sözleşme, tüm çocukların hiçbir ayırım gözetilmeksizin bir toplumsal üye olduğunu kabul etmiştir.³ Türkiye ise bu Sözleşmeyi 1990 yılında imzalamıştır.

Çocuklara özel haklar sunan bu Sözleşme ile birlikte Birleşmiş Milletler çatısı altında düzenlenmiş ve insan haklarının temelini oluşturan çok sayıda hukuksal metin bulunmaktadır. “Hak temelli” bir içeriğe sahip olduğu için bu belgeler yalnızca yetişkinler için değil, aynı zamanda çocuklar için de koruyucu nitelikte bir mevzuatı oluşturmaktadır. Birleşmiş Milletler Sözleşmelerine taraf devletler çocuk hakları konusunda ilgili mevzuatı pozitif yorumlamak ve bu kapsamda çocukların temel insan haklarından yararlanması ve en yüksek yararı elde etmeleri için sorumluluk yüklenmek durumundadırlar.

1970’li yıllardan itibaren Birleşmiş Milletler çatısı altındaki kurumsal deneyimlerle başlayan çevre bilinci ve ekoloji hareketi de belli noktalarda “gelecek kuşaklar” adlandırması altında “çocukluk çağına ve çocuğa” ayrıca önem atfetmiştir. Özellikle BM Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından 1987 yılında yayımlanan “Brundtland Raporu” (Ortak

³Sözleşme'nin burada vurgulanan özellikleri (veya genel ilkeleri) md.2, md.3, md.6 ve md.12'de açıklanmaktadır.

Geleceğimiz Raporu) ile “sürdürülebilir kalkınma” kavramı üzerinden geleceğin çocuklarına “onların gereksinimlerini karşılama yeteneğinden yoksun olmayan sürdürülebilir bir gezegen” bırakılmasının gerekliliğine dikkat çekilmiştir. Böylece sürdürülebilir kalkınma “bugünün gereksinimlerini, gelecek kuşakların da gereksinimlerini karşılayabilme olanağından ödün vermeksizin karşılayan kalkınma” olarak tanımlanmıştır (WCED, 1987). Çocuklar uluslararası toplumun resmi olarak uzlaştığı bir zeminde yeni yüzyılın “bireyi ve geleceği” kimliğini kazanmış ve bu kimlik “gelecek kuşaklar” adı altında evrensel bir resmî kabul ile güçlendirilmiştir. Başka bir ifade ile bu yaklaşım çocuğun iktisadi ve toplumsal yapının en önemli öznesi olarak ele alınmasına olan ihtiyacı gündeme taşımıştır. Böylece akademik, politik ve toplumsal düzeyde çocuk-kent ilişkisini tartışmanın yolu da açılmıştır.

Kentsel mekân ve çocuk ilişkisi açısından literatürde karşımıza çıkan ilk çalışmalardan birisi “Growing up in Cities” adlı projedir. Proje, UNESCO desteği ile (UNESCO’nun İnsan ve Çevresi-Man and His Environment-Design for Living programının bir parçası olarak) 1971-1975 tarihleri arasında, şehir plancısı Kevin Lynch tarafından yürütülmüş (Güngör, 2002) ve Arjantin, Avustralya, Meksika ve Polonya’da gerçekleştirilmiştir. Projenin yol gösterici ilkesi, çocukların ve gençlerin yalnızca fikirlerini ifade etme fırsatı ile sınırlandırılmaması, aynı zamanda algılarında, kullanımlarında ve yerel çevreleriyle bağlantılarında önemli değişikliklere katkıda bulunacak eylemleri ifade etme ve uygulama olanaklarına da sahip olmasının sağlanmasıdır (Lynch, 1977). Daha sonraki süreçte ise bu proje Avustralya dahil olmak üzere farklı ülkelerde uygulama alanı bulmuştur. Bu uygulamalar BM Çocuk Hakları Sözleşmesi, Habitat II sonuçları ve Çocuk Dostu Kent girişimi ilkeleri çerçevesinde genişletilmiş ve “çocuk dostu kent” yaklaşımı açısından da öncül bir işlev üstlenmiştir.

1972 Stockholm Konferansı’ndan 2016 yılında Quito’da düzenlenen Habitat III Konferansı’na kadar geçen süreçte BM “sürdürülebilir bir geleceğin teşvik edilmesi” taahhüdünü farklı uluslararası metinler üzerinden yinelemiştir. 1992 yılında düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansı (Rio Konferansı) ile başlayan ve New York’ta Rio+5 (1997), Johannesburg’da Rio+10 (2002) ve Rio+20 (2012) ile devam eden BM Sürdürülebilir Kalkınma Konferansları çocukları da kapsayan önemli kararlar almıştır. Gelecek kuşaklara sürdürülebilir bir gezegen bırakma taahhüdü doğrudan çocukların hem içinde yaşanılan yüzyılda hem de gelecekte haklarını korumak açısından önem taşımaktadır ve hükümetleri bu anlamda politika oluşturmaya teşvik etmektedir.

Habitat III Konferansı’nın Yeni Kentsel Gündem (The New Urban Agenda) adlı çıktısında ise “refahı ve herkes için yaşam kalitesini teşvik etmek amacıyla; kentlerin ve insan yerleşimlerinin adil kullanımı, bu unsurlardan eşit oranda faydalanmave mevcut ve gelecek nesiller arasında adalet” vurgusuna dayanan sürdürülebilir kent ve yerleşimlerin inşasını

sağlamayı” hedefleyen ortak bir yaklaşımın benimsendiği görülmektedir (UN Habitat III, 2017).

Konunun bu olumlu boyutlarına karşın, yine 1970’li yıllardan itibaren kapitalist iktisadi yapının toplumu yeniden inşa etme biçimleri ve bu inşa sürecinin özellikle kentlerde üretimi “çocukluk” konusunu yeniden eleştirel bir gözlükle ele almayı gerektirmiştir. İktisadi yapının giderek artan üretim hızı ve çeşitliliği çocukların yaşam alanlarını “tüketim kültürü” üzerinden yapılandırırken, çocukları da en büyük tüketici grup haline getirmiştir. “Çocuk ve çocukluğa atfedilen değer” her ne kadar geçmiş çağlardan çok daha ileri bir algı ile ve modern toplumun sunduğu olanaklar çerçevesinde bir “kimlik” kazanmış olsa da, 20. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu kimlik “çocuğu” sistemin bir nesnesi olarak ele alıp, çocuğa ilişkin – hedeflenen veya belli ölçüde kazandırılmış- özgün kimlik oluşumunu da aşındırmaktadır.

3. Çocuk Dostu Kent Yaklaşımı

UNICEF’in Çocuk Dostu Kentler (Şehirler) Girişimi (CFCI-Child Friendly Cities Initiative), Çocuk Dostu Kenti kavramını, “Çocuk dostu kent/şehir (ÇDK/ÇDŞ), BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’de belirtilen hakları gerçekleştirerek, kendi yetki alanlarındaki çocukların yaşamlarını iyileştirmeyi taahhüt eden bir kent/şehir, kasaba, topluluk veya herhangi bir yerel yönetim sistemi” olarak tanımlamaktadır. Yani Çocuk Dostu Kent; çocukların seslerinin, ihtiyaçlarının, önceliklerinin ve haklarının kamu politikalarının, programlarının ve kararlarının ayrılmaz bir parçası olduğu bir kent veya topluluktur. Dolayısıyla çocuk dostu bir kent, herkese uygun bir yerleşim alanıdır (UNICEF, 2022).

Kavramın temelindeki en önemli belge, 1989 yılında BM Genel Sekreterliği tarafından benimsenen BM Çocuk Haklarına Dair Sözleşmedir. Kent-çocuk ilişkisi açısından bu sözleşmenin uygulanmasını sağlamada BM İnsan Yerleşimleri (Habitat) Konferansları ayrıca önem taşımaktadır. 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen Habitat II⁴ Konferansı, Çocuk Dostu Kent yaklaşımı açısından bir başlangıç noktasıdır. Habitat II kapsamındaki atölye çalışması ve diğer çalışmalarla birlikte UNICEF ortaklığında Çocuk Dostu Kentler Girişimi başlatılmıştır (UNICEF, 2022). UNICEF’in liderlik ettiği bu girişim (CFCI-Child-Friendly Cities Initiative), özellikle yerel düzeyde çocuk haklarını gerçekleştirme konusunda belediye yönetimlerini

⁴UN-HABİTAT (United Nations Conference on Human Settlements): Birleşmiş Milletler İnsan Yerleşimleri Programı (UN-Habitat), BM Genel Kurulu tarafından sosyal ve çevresel olarak sürdürülebilir kasaba ve kentleri destekleme görev ve sorumluluğuna sahiptir. BM-Habitat, BM sistemi içindeki tüm kentleşme ve insan yerleşimi konularının odak noktasıdır. Bu bağlamda UN-Habitat kapsayıcı, güvenli, esnek ve sürdürülebilir kentler ve topluluklar inşa etmek için ortaklarla birlikte çalışmaktadır. Eşitsizliği, ayrımcılığı ve yoksulluğu azaltarak insanlar ve topluluklar için olumlu bir dönüştürücü güç olarak kentleşme türlerini etkilemektedir (UN-Habitat, 2022).

desteklemektedir. Ayrıca Habitat II Konferansı çerçevesinde UNICEF atölye çalışmasının bir çıktısı olarak Çocuk Hakları ve Habitat Raporu (The Children's Rights and Habitat Report, 1997) yayımlanmıştır. Habitat gündeminin çocukların güvenli ve sağlıklı yaşam ortamına yönelik özel gereksinimleri açısından yeterince tartışma içermediğine dikkat çekilerek, bu eksikliğin Habitat II'nin hedefleriyle BM Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin ilkeleri arasında güçlü bir ilişki kurulmasıyla giderileceği ifade edilmiştir. Çocukların yaşam ortamının da aile, ev, mahalle, toplum ve tüm hizmetleri ve kaynakları içerdiği ve bu çerçevede politikaların yapılandırılması gerektiği Raporda vurgulanmıştır (UNICEF-UNCHS Habitat Report, 1997: 27).

ÇDK girişimi, yukarıda da ifade edildiği gibi, çocuk haklarını dikkate alan yönetim sistemleri kurma konusunda her düzeyde kentsel topluluğa rehberlik işlevine sahip uluslararası bir harekettir. Bu anlamda belediyelere daha fazla görev ve sorumluluk yüklemektedir. Ayrıca bu girişim, bir toplumun demokrasi ve yönetim açısından geldiği aşama veya yeterlilik düzeyi ile çocukların toplum içerisindeki konumları ve durumları arasında güçlü bir ilişki kurmayı da öngörmektedir (Riggio, 2002). Bu güçlü ilişkinin kurulmasında hükümet ve sivil toplum kuruluşlarının, özel sektörün, akademi ve medyanın birlikte çalışmasına da önem verilmektedir (UNICEF, 2018: 11).

ÇDK'nın (CFCI'nın) Uluslararası Sekreterliği, 2000 yılında İtalya'nın Floransa kentindeki UNICEF Innocenti Araştırma Merkezi'nde (IRC) kurulmuştur. CFC Sekreterliği, bilgi ve deneyimlerin paylaşımını ve yerel düzeyde çocuk haklarının uygulanmasına yönelik strateji ve uygulamaların araştırılmasını ve analizini desteklemekle görevlidir (UNICEF, 2009:1; UNICEF, 2022). 2004 yılından sonra ise bu girişimin kentler ve yerel topluluklar için uygulama çerçevesi ve politika araçları geliştirilmiştir.

2004 sonrası geliştirilen bu politik araçların kapsadığı haklar ve bunların uygulanma çerçevesi aşağıdaki konular üzerinden listelenmiştir (UNICEF CFCI, 2022):

1. Kent hakkında alınan kararları etkileme,
2. Nasıl bir kent istedikleri hakkında görüşlerini/düşüncelerini ifade etme,
3. Aileye, topluma ve sosyal ve kültürel hayata katılma,
4. Sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişme,
5. Temiz suya ve sağlıklı gıdaya erişme,
6. Sömürü, şiddet ve istismara karşı korunma,
7. Caddede veya kendi alanlarında tek başına güven içinde yürüme,
8. Arkadaşları görmek ve onlarla oynayıp eğlenecekleri yerlere sahip olma,
9. Yeşil alanlara erişimi olan güvenli ve temiz bir ortamda/çevrede yaşama,
10. Etnik kökenleri, dinleri, gelirleri, cinsiyetleri veya yetenekleri ne olursa olsun hayatta adil bir şansa sahip olma.

Sonuç olarak ÇDK kavramı, çocukları içeren büyük ve küçük, kentsel ve kırsal tüm toplulukların yönetimine eşit olarak uygulanabilir. UNICEF'in sunduğu bu çerçeveye, tüm yerelliklere uyum sağlamak için bir yol haritası sunmayı amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin içeriği ile de uyumludur. Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (Hedef 11 başta olmak üzere Hedef 3, 4, 5, 6, 7 ve 10) ÇDK'nın amaçları ile örtüşmektedir. Hedef 11 özellikle şehirleri ve insan yerleşimlerini güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir hale getirme çağrısında bulunarak, çocuklar açısından alt amaçlar sunmaktadır. Bu bağlamda bu girişim dünyada çocuk hakları gündemini de ileriye taşıyacak bir platform olarak da değerlendirilebilir.

Yukarıda açıklanan politik yaklaşımdan da anlaşıldığı gibi ÇDK Girişimi, çocuk dostu topluluklar oluşturmak için bir yönetim çerçevesi sağlamaktadır. Bu çerçeve iki sütundan oluşmaktadır. Birincisi ulaşılabilecek hedefler ve sonuçlar ile ilgili iken, ikincisi bu hedeflere ve sonuçlara ulaşmak için izlenecek stratejileri kapsamaktadır. Stratejiler, 2004'te belirlenen dokuz yapı taşına ilişkin bir uygulama planı içermektedir (UNICEF CFCI Framework, 2021). Aşağıda Tablo.1'de bu çerçeve ve bunun BM ÇHS ile ilişkisi genel olarak özetlenmektedir.

1. Çocukların Katılımı

Çocukların kendilerini etkileyen konulara aktif katılımını teşvik etmek; görüşlerini dinlemek ve karar verme süreçlerinde çocukları dikkate almak.

4. Bir Çocuk Hakları Birimi veya koordinasyon mekanizması

Çocukların bakış açısını öncelikli olarak ele alınmasını sağlayacak kalıcı yerel yönetim yapıları geliştirmek.

7. Kentin Çocuklarının Durumu Raporu

Çocukların durumu ve hakları konusunda yeterli izleme ve veri toplamanın sağlanması.

2. Çocuk Dostu Yasal Bir Çerçevenin Oluşturulması

Tüm çocukların haklarını tutarlı bir şekilde destekleyen ve koruyan mevzuatın, düzenleyici çerçevelerin ve prosedürlerin sağlanması.

5. Çocuk Etki Analizi ve Değerlendirmesi

Yasanın, politikanın ve uygulamanın çocuklar üzerindeki etkisini önceden, uygulama sırasında ve sonrasında değerlendirmek için sistematik bir sürecin oluşmasını sağlamak.

8. Çocuk haklarının bilinmesi

Yetişkinler ve çocuklar arasında çocuk hakları bilincinin sağlanması.

3. Kentsel Ölçekte Bir Çocuk Hakları Stratejisi

Sözleşmeye dayalı bir Çocuk Dostu Kent inşa etmek için ayrıntılı, kapsamlı bir strateji veya gündem geliştirmek.

6. Bir Çocuk Bütçesi

Çocuklar için yeterli kaynak taahhüdünün ve bütçe analizinin sağlanması.

9. Çocuklar için bağımsız savunuculuk

Çocuk haklarını geliştirmek için sivil toplum kuruluşlarını desteklemek ve bağımsız insan hakları kurumları – çocuk ombudsmanları veya çocuklardan sorumlu yetkili organlar – geliştirmek.

Tablo.1. Çocuk Dostu Kentler İçin Yapı Taşları ve BM ÇHS'nin Yerel Düzeyde Uygulanması

Kaynak: (UNICEF, 2004a: 4; UNICEF 2004b)

Tablo 1'de özetlenen haklar ve uygulamalar çerçevesi; kent yönetimlerinin hizmet alanlarıyla doğrudan örtüşmektedir. Ayrıca BM ÇHS (Çocuk Hakları Sözleşmesi) ilkelerinin yerel yönetimler düzeyinde uygulanması açısından da sorumluluk alanlarını ortaya koymaktadır. Bu Tabloyu ÇDK girişiminin UNICEF'in kentsel çerçevesi ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri özelinde genişlettiğimizde, Tablo 2'de özetlenen ÇDK girişiminin içerdiği eylemler ile ilgili belgelerin sunduğu hedefler arasında güçlü bağlantılar olduğu görülmektedir.

EYLEMLER	UNICEF'in Çerçevesi	Kentsel	Sürdürülebilir Hedefleri	Kalkınma
HEDEF 1: Her çocuk ve gence kendi toplulukları ve yerel yetkililer tarafından değer verilir, saygı duyulur ve adil davranılır.	Öncelik 1: Kentsel ortamlarda yaşayan marjinalleştirilmiş/dışlanmış çocuklara kaliteli hizmetler sunmak ve tüm çocukları şiddetten korumak için teknik destek ve ortaklıklar yoluyla kentsel alanlardaki eşitlik boşluklarını (equitygaps) azaltmak.	Kentsel yaşayan	Hedef 5: Cinsiyet eşitliğini sağlamak ve tüm kadınları ve kız çocuklarını güçlendirmek, Hedef 10: Ülkeler içinde ve ülkeler arasındaki eşitsizliği azaltmak, Hedef 11: Şehirleri kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak.	
HEDEF 2: Her çocuk ve gencin sesi, ihtiyaçları ve öncelikleri kamu yasalarında (varsa), politikalarda, bütçelerde, programlarda ve kendilerini etkileyen kararlarda dikkate alınır ve duyulur.	Öncelik 4: Kentsel ortamlarda yaşayan yoksul çocukların sesinin ve katılımının artırılması ve kent toplulukları ve kuruluşlarıyla ortaklıkların güçlendirilmesi	Kentsel yaşayan yoksul	Hedef 16: Adil, barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmek	
HEDEF 3: Her çocuk ve genç, kaliteli ve yaşamsal nitelikteki temel sosyal hizmetlere erişebilir.	Öncelik 1: Kentsel ortamlarda yaşayan marjinalleştirilmiş çocuklara kaliteli hizmetler sunmak ve tüm çocukları şiddetten korumak için teknik destek ve ortaklıklar yoluyla kentsel alanlardaki eşitlik boşluklarını azaltmak.	Kentsel yaşayan çocuklara	Hedef 1: Her tür yoksulluğa son vermek Hedef 2: Açlığı sonlandırmak Hedef 3: Sağlıklı yaşamlar sağlamak ve herkes için refahı teşvik etmek Hedef 4: Herkes için kapsayıcı ve kaliteli eğitim sağlamak	

HEDEF 4: Her çocuk ve genç güvenli, emniyetli ve temiz bir çevrede yaşar.	Öncelik 2: Çocuklar için güvenli ve sürdürülebilir bir kentsel çevrenin teşvik edilmesi	Hedef 6: Su ve sanitasyonun mevcudiyetini sağlamak Hedef 11: Şehirleri kapsayıcı, güvenli, dayanıklı ve sürdürülebilir kılmak Hedef 16: Adil, barışçıl ve kapsayıcı toplumları teşvik etmek
HEDEF5: Her çocuk ve gencin aile hayatından, oyundan ve boş zamanlarından zevk alma fırsatları vardır.	YOK	YOK

Tablo 2. Çocuk Dostu Kentler Girişimi Eylem Çerçevesi ve İlgili UNICEF Belgeleriyle Bağlantılar
Kaynak: (UNICEF, 2018: 47).

Tablo 2’de özetlenen eylemler ile UNICEF’in kentsel çerçevesi ve Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri arasındaki bu güçlü ilişki, özellikle kentsel ortamlarda yaşayan dışlanmış çocukların haklarını da içerecek şekilde bir hizmet sunumuna ve koruma yaklaşımına vurgu yapmaktadır. Kentsel alanlardaki eşitsizliklerin ortadan kaldırılması, çocuklar için güvenli ve sürdürülebilir bir kentsel ortamın teşvik edilmesi ve yoksul çocukların da tüm süreçlere dâhil edilmesi ayrıca önem verilen stratejik alanlardır. Bu anlamda ÇDK girişiminin eylem alanları Sürdürülebilir Kalkınma Gündeminin Hedef 1 (yoksulluğa son vermek), Hedef 2 (açlığı sonlandırmak), Hedef 3 (sağlıklı yaşamlar sağlamak), Hedef 4 (herkes için kapsayıcı ve kaliteli eğitim), Hedef 5 (toplumsal cinsiyet eşitliği), Hedef 6 (temiz su ve sanitasyon), Hedef 10 (eşitsizliklerin azaltılması), Hedef 11 (sürdürülebilir şehirler ve topluluklar) ve Hedef 16 (barış, adalet ve güçlü kurumlar) eylem alanları ile doğrudan ilişkilidir.

5. Türkiye Deneyimi ve Politik Eğilimlerin Performans Analizi

5.1. Türkiye Deneyimi

Türkiye deneyimi üzerinden çocuk dostu kente yaklaşımlar ele alındığında, Türkiye’nin Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi, Gündem 21 (Rio Deklarasyonu) ve BM İnsan Yerleşimleri-Habitat Konferansları çerçevesinde ulusal mevzuatını uyumlaştırıp, bu mevzuat içerisinde çocuk dostu kente ilişkin faaliyetler yürüttüğü ifade edilebilir. Ayrıca Türkiye, ÇDK girişiminin başlangıcı kabul edilen 1996 yılından beri (Habitat II Konferansından itibaren) bu hareketin içerisinde yer alan ülkelerden birisidir ve çocuklarla ilgili uluslararası anlaşmaların çoğuna da taraftır.

1959 tarihli BM Çocuk Hakları Bildirisi doğrultusunda Türk Çocuk Hakları Bildirisi hazırlanmış olup, bu bildiri 28 Haziran 1963 günü UNESCO Türkiye Millî Komisyonu 7. Genel Kurulu'nda kabul edilmiştir (Erbay, 2011). Altı maddeden oluşan bu bildiri, çocuğun korunup gözetilmesine ilişkin yasal, idari ve uygulamaya yönelik her türlü önlemin alınması konusunda kamu yönetiminin sorumluluklarına ayrıca dikkat çekmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin çocuk hakları ve çocuk dostu kent konusunda uluslararası mevzuatı benimsediği ve konuya ilişkin UNICEF ile ortak programlar yürüttüğü ifade edilebilir.

11. Kalkınma Planında (2019-2023) kalkınmanın sosyal boyutuna yönelik eğitim, sağlık, aile, kadın, çocuk ve gençliğin de dâhil olduğu ulusal önceliklere yer verilmiştir. 2019 yılında TBMM'nin İnsan Haklarını İnceleme Komisyonuna bağlı Çocuk Hakları Alt Komisyonu kurulmuştur. Alt komisyon çocuk haklarına dair konuları izlemek ve bunları yasama eylemlerine dönüştürmekle görevlendirilmiştir. Özellikle 2005 yılında Çocuk Koruma Kanunu'nun kabul edilmesini takiben eğitim ve sağlık sektöründe ilerlemelere ve çocuk koruma ve adalet alanındaki gelişmelere rağmen, ülkede çocuk haklarıyla ilgili sorunların devam etmesi bu komisyonun oluşturulmasında etkili olmuştur (UNICEF, 2019: 9-15). Türkiye'de ÇDK projesi ise, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile UNICEF arasında 2006-2010 dönemini kapsayan ülke programı eylem planı çerçevesinde ilk defa uygulama alanı bulmuştur (Topgüner ve diğ, 2009). UNICEF'in, İçişleri Bakanlığı ve İller İdaresi Genel Müdürlüğü ile birlikte başlattığı ve illere göre öncelikli yaşam kalitesi göstergelerinin 81 ilin yaşam kalitesini ölçmek amacıyla 25 kriter çerçevesinde ölçeklendirmeyi hedeflediği çalışma bu anlamda ÇDK girişiminin Türkiye'deki alt yapısını oluşturmada öncü olmuştur (Berkün, 2019: 144). Çalışmadan elde edilen bulgular kapsamında 12 pilot kentin (Bursa, Tekirdağ, Trabzon, Sivas, Uşak, Gaziantep, Kırşehir, Karaman, Antalya, Kayseri, Konya, Erzincan) "Çocuk dostu kent" adayı olmasına ve belirlenen ölçütler çerçevesinde gelişmelerinin izlenmesine karar verilmiştir (Topsümer ve diğ, 2009: 13-14).

UNICEF Türkiye Ofisi, 2014-2015 yıllarında IKEA ve UNICEF Türkiye Millî Komitesi'nin finansal desteği ile çocuk dostu politikalar ve programlar geliştirilmesi ve çocuk dostu mekânlar oluşturulması konusunda belediyelere destek vererek ÇDK projesini başlatmıştır. Bu Proje, 10 belediyeyi kapsamış olup, yerel yönetimleri çocuk dostu politika ve program geliştirme konusunda güçlendirmeyi hedeflemiştir. Projenin ulusal koordinasyon mekanizmasında UNICEF ile birlikte İçişleri Bakanlığı, Türkiye Belediyeler Birliği, Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Orta Doğu ve Batı Asya Bölgesel Teşkilatı (UCLG-MEWA), Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi (WALD) yer almıştır. ÇDK girişimi ile çocukların ihtiyaç ve beklentilerine yönelik programlar oluşturulmasında; Adana-Yüreğir, Ankara-Mamak, Bitlis, Erzurum-İspir, Giresun, İzmir-Bornova, Kırklareli-Lüleburgaz, Manisa, Mersin, Şanlıurfa-Eyyübiye olmak üzere 10 yerel yönetim ile ortak çalışmalar gerçekleştirilmiştir (UNICEF Türkiye, 2 Mart 2016).

2021 yılı sonu itibarıyla, yaklaşık 85 milyon olan Türkiye nüfusunun %26,9'unu (yaklaşık 23 milyonunu) çocuk nüfus oluşturmaktadır (TÜİK, 20 Nisan 2022). Kentsel nüfusun ise %75'i⁵ aşmış olması, kentlerin çocukların hakları temelinde planlanması ve geliştirilmesine olan ihtiyacı bir kez daha ortaya koymaktadır. Bu noktada çocuk dostu kent uygulamalarında her şeyden önce kentlerin çocukların haklarının korunduğu, sağlıklı kentlerin oluşumunda önemli bir paydaş kabul ettiği ve onlara duygusal ve düşünsel açıdan yer açan bir yönetimi anlayışı ile planlanması bir ön koşul olarak kabul edilebilir.

Aşağıda 5.2. numaralı performans analizinin bulguları da Türkiye'de hala devam etmekte olan sorun alanlarının olduğunu göstermekte ve buna ilişkin yeni bir planlama çerçevesi gereksinimini kendiliğinden gündeme getirmektedir. Türkiye her ne kadar mevzuat açısından küresel politikalarla bütünleşmiş bir yapı sergilese de, bu mevzuatın uygulanma çerçevesinin ölçümü konusunda hala bazı eksiklikler bulunmaktadır. İşte bu çalışma, literatürde önemli bir boşluğu doldurma çabası veya bu uygulama çerçevesinin performansını sorgulama çabası açısından değerli kabul edilebilir. Literatür kuramsal açıdan çocuk hakları ve kentsel planlama ilişkisini tartışma boyutuyla zengindir. Ancak belli kriterler üzerinden Türkiye'de uygulanan kentsel politikaların "çocuk haklarına" ne kadar yer verdiğinin yeterliliğini sayısal analiz yöntemleri ile ölçmek, mevcut literatürü bir adım daha ileriye taşıyacak analizlerin yapılmasına öncülük edecektir. Bu bağlamda bu çalışmanın böyle bir nitelik taşıdığı ve performans analizi ile konuyu farklı bir açıdan ele aldığı ifade edilebilir.

5.2. Performans Analizi

5.2.1. Veri, Amaç ve Yöntem

Çalışmada performans analizi için istatistiksel varyans prosedürü ve OCRA yöntemleri kullanılmıştır. Türkiye'nin 2010-2017 dönemi çocuk dostu kentsel politika eğilimleri bakımından performansını değerlendirmek için 14 kriter belirlenmiştir. Yukarıdaki başlıklarda da vurgulandığı gibi bu kriterler özellikle BM ÇHS ilkeleri ve çocuk dostu kent yaklaşımının öngördüğü kentsel ilkeler çerçevesinde belirlenmiştir. Kullanılan kriterler ve kodları Tablo 3'te görüldüğü gibidir. Kriterlere ait veriler ise TÜİK veri tabanından elde edilmiştir. Çalışmanın bundan sonraki başlıkları altında –konunun anlaşılabilirliğini arttırmak amacıyla- analizde kullanılan yöntemler ayrıca açıklanmaktadır.

⁵TÜİK (4 Şubat 2022) verilerine göre Türkiye'de 2021 yılında il ve ilçe merkezlerinde yaşayanların oranı %93,2 olmuştur. Diğer yandan belde ve köylerde yaşayanların oranı %7'den %6,8'e düşmüştür. Bu veri, idari açıdan kentleşme oranında bir artışı temsil etse de, sosyolojik açıdan ülkemizdeki kentleşme oranını temsil etmemektedir. Bu konu, 6360 sayılı Kanunu'nun getirdiği değişiklikler ve ilgili diğer mevzuat kapsamında ayrıca tartışmaya açılabilir.

Kriterler	Kodlama
Ekonomik Olarak Konutun Yeterince Isınma Masrafını Karşılatabilen Hanelerde Yaşayan Çocuk Oranı (%)	K1
Halk Kütüphanelerinde Kayıtlı Üye Çocuk Sayısı	K2
Kentlerde Yaşayan Toplam Çocuk Nüfus Oranı	K3
Hastanede Gerçekleşen Doğumların Oranı	K4
Net Okullaşma Oranı (%) Eğitim Seviyeleri:Ortaöğretim	K5
Net Okullaşma Oranı (%) Eğitim Seviyeleri:İlköğretim	K6
Halk Kütüphanelerinde Ödünç Verilen Materyal Sayısı	K7
Çocuk İstihdam Oranı	K8
Suç Sürüklenme Nedeni ile Güvenlik Birimine Gelen veya Getirilen Çocuklar	K9
Yoksul Çocuk Sayısı (Bin Kişi)	K10
İntihar Eden Çocukların Toplam İntiharlar İçindeki Oranı	K11
Çocuk Annelerin Doğum Sayısı	K12
Hane Halkı Sorumlusu İşsiz Olan Hane Halklarında Yaşayan Çocuk Sayısı (Bin)	K13
Suç Yaş Grubuna Göre Ceza İnfaz Kurumuna Giren Hükümlüler	K14

Tablo 3. Analizde Kullanılan Kriterler

5.2.2. İstatistiksel Varyans Prosedürü

Çalışmada kriterleri ağırlıklandırmak için istatistiksel varyans prosedürü kullanılmıştır. İstatistiksel varyans prosedürü objektif bir kriter ağırlıklandırma yöntemidir ve bu nedenle kişilerin öznel yargılarından etkilenmez. Bu yöntemde kriterlerin ağırlıkları varyanslarıyla belirlenmektedir.

İstatistiksel varyans prosedürünün uygulama adımları aşağıda açıklanmaktadır (Mohanty ve Mahapatra, 2014: 635; Zardari vd., 2015: 35):

- Fayda ve maliyet kriterleri için karar matrisi normalize edilir:

Fayda kriterleri için:

$$X_{ij}^* = \frac{X_{ij}}{(X_{ij})_{\max}} \quad (1)$$

Maliyet kriterleri için:

$$X_{ij}^* = \frac{(X_{ij})^{\min}}{X_{ij}} \quad (2)$$

- Kriterlerin varyans bulunur:

$$v_j = \left(\frac{1}{n}\right) \sum_{i=1}^n (X_{ij}^* - (X_{ij}^*)_{\text{ort}})^2 \quad (3)$$

v_j , j.kriterin varyansıdır. $(X_{ij}^*)_{\text{ort}}$, X_{ij}^* 'nin ortalamasıdır.

- Kriter ağırlıkları hesaplanır:

$$w_j^0 = \frac{v_j}{\sum_{j=1}^m v_j} \quad (4)$$

w_j^0 , j. kriterin ağırlığını göstermektedir.

Çalışmada kriterlerin ağırlıklandırılmasında bu yöntemin tercih edilme nedeni, hem objektif bir değerlendirme yöntemi olması hem de kolay matematiksel işlem adımları gerektirmesidir.

5.2.3. OCRA (Operational Competitiveness Rating Analysis) Yöntemi

Parkan (1994) tarafından geliştirilen OCRA yöntemi birden çok kritere sahip karar verme birimlerinin performansını değerlendirmek için kullanılan bir yöntemdir. OCRA yöntemiyle değerlendirilen alternatiflerin performans sıralaması elde edilir. Bu yöntem, birden çok karar verme biriminin tek dönemlik performansını değerlendirebildiği gibi, tek karar verme biriminin birden çok dönem için performans ölçümünü de yapabilmektedir.

OCRA yöntemi, fayda ve maliyet kriterlerini ayrı ayrı ele alma avantajına sahiptir, bu da karar vericilerin karar verme sürecinde bilgi kaybetmemelerine yardımcı olur. Yöntem, parametrik olmayan bir yaklaşımdır, yani hesaplama prosedürü, diğer çok kriterli karar verme yöntemlerinde olduğu gibi herhangi bir ek parametrenin (örneğin, VIKOR yönteminde v ve WASPAS yönteminde λ) eklenmesinden etkilenmez (Madić vd., 2015: 64-65).

OCRA yönteminin uygulama prosedürü basittir ve aşağıdaki adımlardan oluşmaktadır (Parkan ve Wu, 2000: 499-500; Chatterjee ve Chakraborty, 2012: 387-388):

- Tercih derecesi, maliyet kriterlerine göre hesaplanır:

$$\bar{I}_i = \sum_{j=1}^n w_j \frac{\max(x_j^m) - x_i^j}{\min(x_j^m)} \quad (i=1, \dots, m; j=1, \dots, n; i \neq m) \quad (5)$$

\bar{I}_i i. alternatifin görece performansının ölçüsüdür.

- Doğrusal tercih derecesi maliyet kriterleri için belirlenir:

$$\bar{\bar{I}}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (6)$$

- Tercih derecesi fayda kriterlerine göre hesaplanır:

$$\bar{O}_i = \sum_{h=1}^H w_h \frac{x_h^i - \min(x_h^m)}{\min(x_h^m)} \quad (7)$$

- Doğrusal tercih derecesi fayda kriterleri için belirlenir:

$$\bar{\bar{O}}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (8)$$

- Genel tercih derecesi bulunur:

$$P_i = \bar{I}_i + \bar{\bar{O}}_i - \min(\bar{I}_m + \bar{\bar{O}}_m) \quad (9)$$

Pi değerlerine göre alternatiflerin sıralaması yapılmaktadır. En yüksek Pi değerine sahip alternatif en iyi alternatiftir.

5.2.4. Bulgular

Çalışmada performans kriterlerine ilişkin önem ağırlıkları istatistiksel varyans prosedürüyle hesaplanmıştır. Kriter ağırlıklarının hesaplanabilmesi için öncelikle Tablo 4'te görüldüğü gibi karar matrisi oluşturulmuştur. Karar matrisinde yer alan K1, K2, K3, K4, K5, K6 ve K7 fayda kriterleri iken, K8, K9, K10, K11, K12, K13 ve K14 maliyet kriterleridir.

Yıllar	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
2010	59,6	38339,9	30,2	91,6	69,3	98,4	346775,9	17,1	3257,2	761,2	10,9	3016,5	165,4	1443
2011	60,6	40271,2	29,9	93,7	67,4	98,7	353809,7	17,6	3204,8	734,8	11,8	2700,3	134,6	1665
2012	58,1	45352,4	29,6	96,8	70,1	98,8	346540,8	16,9	4088,5	744,4	10,0	2466,6	121,0	3069
2013	66,1	49948,3	29,7	98,1	76,7	99,3	381233,6	16,7	4837,4	739,4	9,3	2241,6	127,8	6132
2014	81,1	58563,8	29,4	98,0	79,4	97,1	365119,9	18,1	4598,9	717,6	10,4	2111,8	134,1	7595
2015	80,4	60145,5	29,1	99,0	79,8	96,4	468063,3	18,1	4255,7	714,5	8,3	1914,1	142,8	8993
2016	71,7	72565,7	28,8	98,0	82,5	96,5	509908,7	18,0	3608,7	700,6	8,4	1734,1	147,6	9201
2017	74,7	92104,6	28,4	98,0	83,6	96,1	574006,5	17,4	3598,6	689,3	7,6	1537,2	142,3	1180,5

Tablo 4. Karar Matrisi

Eşitlik (1), (2),(3) ve (4) kullanılarak 2010-2017 dönemlerindeki kriter ağırlıkları istatistiksel varyans prosedürüyle hesaplanmış ve Tablo 5’te gösterilmiştir. Tablo 5’te yer alan kriter ağırlıkları incelendiğinde performansı belirleme noktasında en önemli kriterler sırasıyla suç-yaş grubuna göre ceza infaz kurumuna giren hükümlüler, halk kütüphanelerinde kayıtlı üye çocuk sayısı ve çocuk annelerin doğum sayısıdır.

Kriterler	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7
w _i	0,0484	0,1433	0,0014	0,0026	0,0212	0,0006	0,0862
Kriterler	K8	K9	K10	K11	K12	K13	K14
w _j	0,0034	0,0600	0,0037	0,0557	0,1006	0,0249	0,4480

Tablo 5. Kriter Ağırlıkları

Kriter ağırlıkları hesaplandıktan sonra performans analizi OCRA yöntemi ile gerçekleştirilmiştir. \bar{I}_i , \bar{I}_i , \bar{O}_i ve \bar{O}_i değerleri eşitlik (5), (6), (7) ve (8) vasıtasıyla hesaplanmıştır. 2010-2017 dönemi için hesaplanan bu değerler ise Tablo 6’da görülmektedir.

Yıllar	\bar{I}_i	\bar{I}_i	\bar{O}_i	\bar{O}_i
2010	3,253659	3,097614	0,002011	0,000000
2011	3,206191	3,050145	0,005665	0,003655
2012	2,785103	2,629057	0,021465	0,019455
2013	1,838584	1,682539	0,055514	0,053503
2014	1,387771	1,231725	0,096802	0,094791
2015	0,986674	0,830628	0,127844	0,125833
2016	0,944352	0,788306	0,178020	0,176009
2017	0,156046	0,000000	0,269741	0,267730

Tablo 6. 2010-2017 Dönemi için \bar{I}_i , \bar{I}_i , \bar{O}_i ve \bar{O}_i Değerleri

Eşitlik (9) ile 2010-2017 dönemi için P_i değerlerine göre performans sıralaması bulunmuştur ve sıralama Tablo 7’de gösterilmiştir.

Yıllar	P_i	Sıralama
2010	2,8299	1
2011	2,7861	2
2012	2,3808	3
2013	1,4683	4
2014	1,0588	5
2015	0,6887	7
2016	0,6966	6
2017	0,0000	8

Tablo 7. 2010-2017 Dönemi için Performans Sıralaması

Tablo 7’de yer alan performans sıralaması incelendiğinde, Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimleri açısından incelenen dönemler için en iyi performansın 2010 yılında gerçekleştiği görülmektedir. En kötü performans ise 2017 yılında gerçekleşmiştir. Yıllar itibariyle performansta azalma görülmüştür. 2016 yılı hariç tüm yıllarda bir önceki yıla göre performans azalışı söz konusudur. Bulunan sonuçlar, Türkiye’nin 2010-2017 dönemi için çocuk dostu kentsel politikaları bakımından ne derece etkin olduğunu da göstermektedir.

Türkiye’nin 2000’li yıllarda mevzuat ve kurumsal açıdan kendisini geliştirmesine karşın, kentsel alanlarda çocuk haklarının uygulanması konusunda önemli eksiklikleri olduğu bu analiz ile belli ölçüde de olsa görülebilmektedir. Kriter ağırlıkları üzerinden değerlendirme yapıldığında, özellikle kentsel güvenlik ve suç ilişkisi, eğitim olanaklarının yaygınlaştırılması ve ailelerin “çocuk anneler” konusu/sorunu hakkında eğitilmesi ve buna yönelik kapsamlı bir kamu politikasının geliştirilmesi kent yönetimlerinin ivedilikle ele alması gereken konulardır.

Sonuç

ÇDK hareketi, hızlı kentleşmenin ortaya çıkardığı olumsuzluklara cevap verme hedefinde olan ve “çocukları” ayrı bir kentsel grup olarak özenle değerlendiren kapsamlı ve öncü bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım, 1996 yılında İstanbul’da düzenlenen Habitat II Konferansı çerçevesinde UNICEF’in atölye çalışması ile şekillenmiş bir politikalar bütününden oluşmaktadır. Kısacası “Çocuk Dostu Kent” kavramı, UNICEF tarafından genel olarak “çocukların temel haklarının gözetildiği yerler” olarak tanımlanmakta ve yaklaşım 1989 tarihli Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi hükümlerinin uygulanmasına da rehberlik etmektedir.

Bu çalışmanın dikkate aldığı “çocuk dostu kent ölçütlerine” bakıldığında, ÇDK girişiminin (CFCI’nin) yerel yönetimlerin çocuk hakları konusundaki uygulamalarını destekleyerek, ayrıca şu hakların korunması ve uygulanması çerçevesine sahip olduğu görülmektedir: (1) kent hakkında alınan kararları etkileme, (2) nasıl bir kent istedikleri hakkında görüşlerini/düşüncelerini ifade etme, (3) aileye, topluma ve sosyal ve kültürel hayata katılma, (4) sağlık ve eğitim gibi temel hizmetlere erişme, (5) temiz suya ve sağlıklı gıdaya erişme, (6) sömürü, şiddet ve istismara karşı korunma, (7) caddede veya kendi alanlarında tek başına güven içinde yürüme, (8) arkadaşları görmek ve onlarla oynayıp eğlenecekleri yerlere sahip olma, (9) yeşil alanlara erişimi olan güvenli ve temiz bir ortamda/çevrede yaşama, (10) etnik kökenleri, dinleri, gelirleri, cinsiyetleri veya yetenekleri ne olursa olsun hayatta adil bir şansa sahip olma (UNICEF CFCI, 2022).

Çalışmada yukarıda özetlenen haklar ve uygulama yaklaşımı doğrultusunda 2010-2017 dönemi için Türkiye’nin çocuk dostu kentsel politika eğilimlerinin performansı çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan OCRA yöntemi ile değerlendirilmiştir. Kriter ağırlıklarının belirlenmesinde istatistiksel varyans prosedürü kullanılmıştır. Kriter ağırlıkları

dikkate alındığında en önemli kriterler; suç-yaş grubuna göre ceza infaz kurumuna giren hükümlüler, halk kütüphanelerinde kayıtlı üye çocuk sayısı ve çocuk annelerin doğum sayısı olarak tespit edilmiştir.

Analiz sonuçlarına göre 2010 yılı, Türkiye'nin çocuk dostu kentsel politika eğilimleri açısından en iyi performans gösteren dönemi olarak bulunmuştur. En kötü performansa sahip dönem ise 2017 yılı olarak saptanmıştır. Kuşkusuz bu dönemleri, performansı etkileyen sosyo-ekonomik ve siyasal koşullar açısından da başka bir çalışma ile ayrıca ele almak gerekmektedir. Çalışmanın sınırlılıkları nedeniyle böyle bir yol bilinçli olarak tercih edilmemiştir. Çalışmanın sonuçları dikkate alındığında, çocuk dostu kentsel politika eğilimleri bakımından Türkiye'nin ulusal stratejilerini geliştirmesine ve bu alana yeterince kaynak ayırmasına ihtiyacı olduğu görülmektedir. Buna ek olarak, çalışmanın performans analizindeki kriter ağırlıkları üzerinden değerlendirme yapıldığında, özellikle kentsel güvenlik ve suç ilişkisi, eğitim olanaklarının yaygınlaştırılması ve ailelerin "çocuk anneler" sorunu hakkında eğitilmesi ve buna yönelik kapsamlı bir kamu politikasının geliştirilmesi kent yönetimlerinin ivedilikle gündemine alması gereken konular olarak öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Berkün, S. (2019). Çocuk Dostu Kent Yönetimlerinin Çocuklar Tarafından Değerlendirilmesi: Bursa Örneği. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(1): 135-152.
- BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname (10 Aralık 1948), https://www.unicef.org/turkey/udhr/_gi17.html (Erişim: 14 Haziran 2017).
- BM Çocuk Hakları Sözleşmesi-Convention on the Rights of the Child (20 Kasım 1989), <http://www.ohchr.org/Documents/ProfessionalInterest/crc.pdf> (Erişim: 14 Haziran 2017).
- Chatterjee, P., & Chakraborty, S. (2012). Material Selection Using Preferential Ranking Methods. *Materials & Design*, 35, 384-393.
- Cohen U., Hill A.B., Lane C.G., McGinty T. & Moore G. T. (1999). Recommendations For Child Play Areas, The University of Wisconsin, Milwaukee.
- Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin 1996 Avrupa Sözleşmesi, <https://www.ombudsman.gov.tr/contents/files/539a9--Cocuk-Haklarinin-Kullanilmasina-Iliskin-Avrupa-Sozlesmesi.pdf> (Erişim: 16 Haziran 2017).
- Erbay, Ercüment (2011). Türkiye'de Çocuk Haklarını Tanıtma, Yaygınlaştırma ve İzlemeye Yönelik Uygulamaların Eleştirel Analizi ve Bir Model Önerisi. *Doktora Tezi*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gemalmaz, M.S. (2002). *Çocuk ve Genç Haklarına İlişkin Ulusal Üstü Belgeler*, İstanbul: Seçkin Yayıncılık.

- Geraldine V. B. (1995). *The International Law on The Rights of The Child 10-11* (Dordrecht/Boston/London, Martinus Nijhoff Publishers, 35 International Studies in Human Rights).
- Güçlü, Sevinç (2016). Çocukluk ve Çocukluğun Sosyolojisi Bağlamında Çocuk Hakları. *Sosyoloji Dergisi* (Armağan Sayısı), 1-22.
- Kuyumcu, Nihal (2014). Tarihten Günümüze Çocuk ve Çocukluk Algısı Üzerine Birkaç Söz Çocuk Tiyatrosu ve Çocuklarla Tiyatro. *Türk Dili Dergisi*, 709-713.
- Lynch, K. (1977). *Growing Up In Cities*, MIT Press, Massachusetts.
- Madić, M., Petković, D., & Radovanović, M. (2015). Selection of Non-Conventional Machining Processes Using The OCRA Method. *Serbian Journal of Management*, 10(1): 61-73.
- Mohanty, P. P., & Mahapatra, S. S. (2014). A Compromise Solution by VIKOR Method for Ergonomically Designed Product with Optimal Set of Design Characteristics. *Procedia Materials Science*, 6: 633-640.
- OHCHR (2007). "Legislative History of the Convention on the rights of the child", Volume I. New York & Geneva, https://www.ohchr.org/Documents/Publications/LegislativeHistorycrel_en.pdf (Erişim: 22 Mayıs 2021).
- Onur, B. (2005). *Türkiye'de Çocukluğun Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Parkan, C. (1994). Operational Competitiveness Ratings of Production Units. *Managerial and Decision Economics*, 15(3): 201-221.
- Parkan, C. & Wu, M.L. (2000). Comparison of Three Modern Multicriteria Decision-Making Tools. *International Journal of Systems Science*, 31(4): 497-517.
- Riggio, E. (2002). Child Friendly Cities: Good Governance in the Best Interests of the Child. *Environmet & Urbanization*, 14 (2): 45-58.
- T.C. 11. Kalkınma Planı (2019-2023). Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, https://www.sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2022/07/On_Birinci_Kalkinma_Planı-2019-2023.pdf (Erişim: 10 Ekim 2022).
- Topsümer, F., Babacan, E. & Baytekin, E. P. (2009). Şehir ve Çocuk Dostu Şehir Girişiminin Şehir İmajına Katkısı. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 35:5-20.
- TÜİK (4 Şubat 2022). Nüfus ve Demografi, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=45500#:~:text> (Erişim: 18 Ağustos 2022).
- TÜİK (20 Nisan 2022). İstatistiklerle Çocuk 2021, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2021-45633> (Erişim: 18 Ağustos 2022).
- Uğurlu, Z., & Gülsen, I. (2014). Çocuk Hakları ve Hukuki Bağlamda Çocuğun İhmal ve İstismardan Korunması. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 1(1): 1-24.
- UN (1989). Convention on the Rights of the Child, <https://www.unicef.org/child-rights-convention/convention-text> (Erişim: 12 Ağustos 2022).

- UN-Habitat II (1996). İstanbul Declaration and Habitat Agenda, <https://www.un.org/en/conferences/habitat/istanbul1996> (Erişim: 14 Eylül 2022).
- UN-Habitat III (2017). New Urban Agenda, United Nations, <https://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-English.pdf> (Erişim: 22 Ekim 2022).
- UN-Habitat (2022). “About Us”, <https://unhabitat.org/about-us> (Erişim: 15 Eylül 2022).
- UNICEF (2021). Innocenti Research Center, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/cfc-framework-eng.pdf> (Erişim: 15 Mayıs 2021).
- UNICEF-UNCHS (1997). *Children’s Rights and Habitat: Working Towards Child-Friendly Cities. Reports of the Expert Seminar* (New York, 1-2 Feb 1996) and the UNICEF Workshop (İstanbul, 5 June 1996). <https://digitallibrary.un.org/record/233327> (Erişim: 14 Eylül 2022).
- UNICEF (2004a). *Building Child Friendly Cities: A Framework for Action*. Florence, Italy, Innocenti Research Center, <https://www.unicef-irc.org/publications/pdf/cfc-framework-eng.pdf> (Erişim: 15 Mayıs 2022).
- UNICEF (2004b). *Partnership to Create Child-Friendly Cities; Programming for Child Rights with Local Authorities*. Florence, Italy: Innocenti Research Center.
- UNICEF (2009). “Child Friendly Cities Factsheet” (September 2009). <https://www.unicef.de/blob/23350/110a3c40ae4874fd9cc452653821ff58/fact-sheet--child-friendly-cities--data.pdf> (Erişim: 15 Mayıs 2021).
- UNICEF (2018). UNICEF Child Friendly Cities and Communities Handbook (April 2018). <https://s25924.pcdn.co/wp-content/uploads/2018/05/CFCI-handbook-New-Digital-May-2018.pdf> (Erişim: 10 Mayıs 2021).
- UNICEF (2019). Türkiye-UNICEF Ülke İşbirliği Programı 2016-2020 (2019 Yıllık Raporu), <https://www.unicef.org/turkiye/ara%C5%9Ft%C4%B1rma-ve-raporlar> (Erişim: 12 Ekim 2022).
- UNICEF CFCI (2022). “What is a child-friendly city?”, <https://childfriendlycities.org/what-is-a-child-friendly-city/> (Erişim: 22 Nisan 2022).
- UNICEF CFCI (2022). “Child Friendly Cities”, <http://childfriendlycities.org> (Erişim: 22 Nisan 2022).
- UNICEF CFCI Framework (2021). <https://childfriendlycities.org/cfc-framework/> (Erişim: 10 Mayıs 2021).
- UNICEF Türkiye (2 Mart 2016). “Basın Bülteni: Çocuk Dostu Şehirler: Çocukların Yerel Yönetime Katılımını Teşvik Eden Bir Girişim”, <https://www.unicef.org/turkiye/bas%C4> (Erişim: 18 Nisan 2022).
- Ünal, Şeref (2001). *İnsan Haklarının Uluslararası İlkeleri: Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi*, Ankara: TBMM Basımevi.
- Zardari, N. H., Ahmed, K., Shirazi, S. M., & Yusop, Z. B. (2015). *Weighting Methods and Their Effects on Multi-Criteria Decision Making Model Outcomes in Water Resources Management*. Springer.

AMBULANS PERSONELİ ACİL TIP TEKNİSYENLERİ (ATT) VE PARAMEDİKLERİN EKİP ÇALIŞMASI TUTUMLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

Yetkili Yazar | Correspondent Author: **Belma KEKLİK**

**Evaluation A Research on Teamwork Attitudes Of Emergency Medical
Technicians (Emt) And Paramedics Who Are Ambulance Personnel**

Yazar(lar) | Author(s)
Belma KEKLİK¹
Ömür ÖZGÜNEŞ²

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 4/10/2022
Makale Kabul Tarihi : 20/12/2022

Anahtar Kelimeler: Ekip
Çalışması, ATT, Paramedik,
Ambulans.

Sağlık sektörü emek yoğun ve iş birliğine dayalı bir alan olduğu için ekip çalışmasının araştırılabileceği örnek bir yapıya sahiptir. 112 çalışanları ise takım olma ve zaman yönetimi konusunda en hassas gruplardan biridir. Özellikle ambulans içinde görev yapan ATT (Acil Tıp Teknisyenleri) ve paramedikler 112 Acil Çağrı Merkezlerinin can damarı niteliğindedirler. Ambulansla hastaya ulaşmak, ambulans içinde ilk müdahaleyi yapmak ve hastayı hızla hastaneye yetiştirmek için ATT ve paramediklerin ekip uyumunun yüksek olması hayati öneme sahiptir. Çalışmanın amacı, ambulans içinde görev yapan ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına ilişkin tutumlarının incelenmesi ve demografik değişkenlere göre değerlendirilmesidir. Bu bağlamda Adana il merkezinde 112 Acil Çağrı merkezinde çalışan 191 ATT ve paramedik'e Ekip Çalışması Tutumları Ölçeği (EÇTÖ) uygulanmıştır. Beş boyut (durum izlemi, karşılıklı destek, iletişim, ekip yapısı, liderlik) ve 28 sorudan oluşan ölçekten yüksek puan almak ekip çalışmasına karşı olumlu tutum içinde olduğunu göstermektedir. Katılımcıların verdikleri cevapların ortalamasının yüksek olduğu gözlenmiş, ekip çalışmasının öneminin farkında oldukları ve ekip çalışmasına uyumlu oldukları tespit edilmiştir. SPSS 22 ile yapılan analizlerde non-parametrik testler kullanılmış, ikili karşılaştırmalarda Mann Whitney U, çoklu karşılaştırmalarda Kruskal-Wallis uygulanmıştır. Analizlerde cinsiyet değişkeni için "durum izlemi" boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuş; yaş ve meslek değişkenleri için hiçbir boyutta anlamlı fark tespit edilmemiştir. Meslekte geçirilen çalışma yılına göre "karşılıklı destek" boyutunda gruplar arası istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Sonuç olarak katılımcı ATT ve paramediklerin ekip uyumunun yüksek olduğu, ekip içinde yardımlaşma ve işbirliğinin bulunduğu, ekip

¹Prof. Dr. Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü
ORCID No: <https://orcid.org/0000-0002-6905-4862>, e-posta: belmakeklik@sdu.edu.tr

²Süleyman Demirel Üniversitesi Sağlık Yönetimi No: <https://orcid.org/0000-0001-6522-7415>, e-posta: omur.ozgunes@gmail.com

liderinin ekip performansındaki etkisinin farkında olduğu, etkili iletişimin yürütüldüğü tespit edilmiştir.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

SubmissionDate : 04/10/2022
AcceptedDate : 20/12/2022

Keywords: Team Work,
Emergency Medical
Technician (EMT),
Paramedic, Ambulance.

Since the health sector is a labor-intensive and collaborative sector, it has an exemplary structure where teamwork can be explored. 112 employees, a sub-branch of the health sector, are one of the most sensitive groups in terms of teamwork and time management. Especially EMT and paramedics working in ambulances are the lifeblood of 112 Emergency Call Centers. It is vital that EMT and Paramedics have a high team cohesion in order to reach the patient by ambulance, to make the first aid in the ambulance and to bring the patient to the hospital quickly. The aim of the research is; investigate the teamwork among EMT and paramedics and evaluate it according to demographic variables. In this context, the Teamwork Attitudes Scale (ECTS) was applied to 191 EMTs and Paramedics working in 112 Emergency Call Centers in Adana city center. A high score on the scale consisting of 5 dimensions (status monitoring, mutual support, communication, team structure, leadership) and 28 questions indicates a positive attitude towards teamwork. It was observed that the average of the answers given by the participants was high, they were aware of the importance of teamwork and they were compatible with teamwork. Non-parametric tests were used in the analyzes made with SPSS 22, Mann Whitney U was used for pair wise comparisons and Kruskal-Wallis was applied for multiple comparisons. Accordingly, while there was a statistically significant difference in the "Condition Monitoring" dimension for the gender variable, there was no significant difference in any dimension for the age and job variables. There is statistically significant difference in "Mutual Support" dimension for seniority in the job. As a result, it has been determined that the team cohesion of the participant EMT and Paramedics is high, there is cooperation and cooperation within the team, the effect of the team leader on the team performance is aware, and effective communication is carried out.

1. Giriş

Sağlık ekibi; hastaların iyiliğini hedefleyen, farklı branşlardan profesyonellerin oluşturduğu bir grup olarak tanımlanmaktadır. Sağlık hizmetlerinin kesintisiz yapısı sebebiyle hizmet sunumunda ekip çalışması çok önemlidir. Ekip çalışması sayesinde erken teşhis imkânı artar, iyileşme süreci kolaylaşır ve daha kaliteli bakım sağlanır. Başarılı ekip çalışması sağlık hizmetlerinin temelidir denilebilir (Kutunis, 2002;Eren, 2004).

Ekip performansının düşük olduğu birimlerde tanı, takip ve tedavinin kesintiye uğraması, gereken bilgilerin net olmaması, hizmet kalitesinin düşmesi gibi sorunlar görülebilir. Hizmet sunumu sürecinde yaralanma vb. olumsuz durumların ortaya çıkmasına neden olan pek çok faktörün klinik beceri eksikliğinden ziyade ekip çalışması yetersizliği ile ilişkili olduğu belirtilmektedir. (Köknel, 1982).Bir sağlık ekibi, ortak iş

yapan bir gruptan çok daha fazlasıdır. Sağlık kurumlarında ekip, farklı alanlarda eğitimli veya profesyonel olan kişilerin, hastalara çeşitli yaklaşım ve yöntemler uygulayan karmaşık sağlık hizmeti sunucularını ifade etmektedir. Hasta bakım süreci, sağlık ve hastalığın tüm safhalarında çeşitli kuruluşlarla çalışmayı koordine etmesi gereken sağlık profesyonelleri ile sağlanır. Kişilerle iletişim kurma ve birlikte çalışma yeteneği, hasta izlemi ve bakımı için gereklidir (Moroğlu 2007: 27).

Bu çalışmada, acil sağlık hizmetine ihtiyaç duyan hastaları bir sağlık kurumuna yetiştirmek için hem hızlı hem de uyumlu bir şekilde ambulans içinde görev yapan ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına karşı tutumları incelenmiştir. Literatürde yer alan ekip ve ilgili kavramlara değinildikten sonra sağlık sektöründe ekip çalışmasına yer verilmiştir. Son olarak da Adana il merkezinde görev yapan ATT ve paramediklerin ekip çalışması tutumlarını ölçmeye yönelik yapılan araştırmanın bulgularına yer verilmiştir.

2. Ekip Kavramı

Günlük Ekip, devamlı etkileşim halinde olan, belirlenmiş bir amaca ulaşmak için kendi çalışmalarını eşgüdümleyebilen iki veya daha fazla kişiden oluşan bir gruptur (Şimşek, 2010: 403-404). Ekip oluşturup hizmet verebilmek için bazı aşamalardan geçmek gerekir. “Bilgi edinme aşamasında”, ekip üyelerinin uyumlu çalışabilmeleri, birbirlerinin yeteneklerinden yararlanabilmeleri ve mesleki tatmin sağlayabilmeleri için kendi uzmanlık alanları yanında, diğer ekiplerin ve üyelerin bilgilerini de anlamaları gerekmektedir (Kutaniş, 2002). “Oluşturma aşaması”, ekip üyelerini anlama ve onlara rehberlik etme aşamasıdır. Ekibe yeni üyeler eklenir veya çıkarılır. Bu aşamada belirsizlik yüksektir. Üyeler, ekibin amaç ve hedeflerini tartışır ve anlamaya çalışır. Üyeler liderin gücünü kabul etmelidir. Ekip içinde kendilerinden ne beklediğini iyi anlamalıdır (Daft, 1994; Eren, 2008). “Fırtına aşaması” biraz daha zor bir aşamadır. Üyeler arasında çeşitli çoklu ve ikili çatışmalar söz konusu olabilir. Bu sıkıntıları kolay atlatmak için ekibin kuruluş amacı üyelere anlatılmalı ve sorumluluklar paylaşılmalıdır (Kaya, 2013: 97). Yönetimin esas görevi tartışmaları yok saymak değil, çözümlenmek için yönetmektir (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2006: 527). “Kural koyma aşamasında”, ekibin çalışma şekline karar verilir. Ekip iş yapma usullerini ve gerekli kuralları belirler. Hangi üye hangi rolü üstlenecek belirlenir. Kimin lider olacağına ve ekibi kimin yöneteceğine ekip karar verir. Ekip üyeleri arasında bir ekip ruhu ve birlik gelişir. Bu süreçte ekip uyumu ve karşılıklı güven, amaç odaklı yapı, farklılıklara duyulan saygı, açık iletişim, şeffaflık, hedeflere varma istekliliği ve ekibe bağlılık gibi özellikler ön plana çıkmaktadır (Eken 2018: 6). “Başarma aşamasında”, ekip üyeleri

kendi sorumluluklarını yerine getirirken, aynı zamanda diğer üyeleri de anlamaya başlarlar. Ekip üyelerinin ortak amacı verilen görevleri bitirmek ve sorunları çözmektir. “Dağılıma aşaması”, belirli ve geçici sorunlar için oluşturulan ekipler için geçerlidir. Ekip üyeleri aldıkları görevleri tamamladıktan sonra birimlerine geri dönerler. Bu aşamada ekip üyeleri tatmine ulaşmıştır. Üyeler hedeflerini gerçekleştirdikleri için mutludur ancak ekip dağıldığı için üzgündür (Kavuncubaşı ve Yıldırım 2006: 527).

Ekip çalışması için, her bir üyenin mesleği ile ilgili yeterli bilgiye sahip olması önemlidir. Ancak kişiler alınan eğitimle yetinmemeli, kendilerini sürekli güncellemeli ve geliştirmelidir. Ekip üyelerinin mesleki değer ve normları, ekip ruhuna ve özüne uygun olmalıdır. Ekip üyeleri kendi rızaları alınarak yani gönüllülük esasına göre seçilmelidir. Ekip çalışması performansını artırmak için üstler astlarına, ekibin kendilerine, çalıştıkları kuruma ve hizmet ettikleri topluma faydalarını anlatmalıdır. Ekip üyelerinin fikirlerini ifade etmelerine fırsat verilmeli, üyelerin de tartışmaya ve eleştiriye açık olmaları sağlanmalıdır (Kavuncubaşı, 2006: 328-329).

2.1 Sağlık Kurumlarında Ekip Çalışması

Sağlık ekibi, iki veya daha fazla sağlık profesyonelinin ortak hedefler etrafında, kaynakların paylaşıldığı, koordinasyonun ve iletişimin sağlandığı, bireye kaliteli, kapsamlı sağlık hizmeti sunulduğu, ihtiyaçları göz önünde bulundurarak ortak hedefler etrafında ortak kararlar alınan bir ilişki olarak tanımlanmaktadır (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 54). Türkiye’de sağlık hizmetleri 1960’lı yıllardan itibaren birinci basamak sağlık hizmetleri esas alınarak verilmektedir. Bu yaklaşım, hizmetleri geniş bir perspektiften planlamak için ekip çalışmasını gerektirir (Özsoy, Bayık, Uysal, Ergül ve Özer, 2003: 26). Sağlık hizmetlerinin birçok alana göre çok daha çeşitli olması, karşılaşılan sorunların giderek karmaşıklaşması, sağlık hizmeti çıktılarından beklentilerin daha yüksek olması, etkili sonuçlara yönelik müşteri talepleri, sağlık hizmeti süreci ve değişikliklere hızlı yanıt verilmesi gibi farklı özellikleri vardır. Bu çeşitli özellikler sağlık hizmetlerinde ekip çalışmasını gerektirmektedir (Kavuncubaşı, 2006). Sağlık kurumlarında herkes tüm görevler için yetkin değildir ve yalnızca tamamlamaları gereken rollerden sorumludur. Bu durum, sağlık kurumları personeli arasındaki işlerin koordinasyonunu gerekli kılmıştır (Aslanadam, 2011). Yüksek riskli iş ortamlarında yapılan deneysel çalışmalar, işbirliği ve ekip çalışmasının yüksek kaliteli ürün veya hizmetler sağlamanın bir yolu olduğunu göstermiştir. Bu anlamda sağlık hizmetlerinde meslekler arası koordinasyon ve etkili ekip çalışmasına yönelik araştırmalar artmaktadır (Clements, 2007).

Dünya Sağlık Örgütü sağlık sistemini geliştirmek için ekip çalışmasını önermiş ve farklı birimlerdeki sağlık çalışanlarının iş bölümü yoluyla disiplinler arası çalışmalarını istemiştir (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 54). Bu kapsamda 1981 yılında meslek gruplarını “sağlık sisteminin oluşturulmasını desteklemek ve geliştirmek için” çalışmaya ikna etmeyi gerekli gördüklerini belirtmişlerdir (Oktay, 1990). Alma-Ata Bildirgesi, etkili sağlık hizmetinin sağlanmasında önemli unsurlardan birinin “ekip çalışması” olduğunu vurgulamıştır (Tosun ve Akbayrak 2002: 133-134). Sağlık ekibinin temel amacı, ihtiyaç sahiplerine en iyi bakımı sağlamak için her bölümdeki ilgili sağlık personelinin yeteneklerini etkin ve verimli bir şekilde kullanmaktır. Yani tedavi alabilmek için sağlık ekibinin üyeleri ile birlikte çalışarak bu kararları birlikte almak ve en iyi şekilde uygulamaktır. Bu nedenle hastalara yüksek kalitede tıbbi bakım sunulabilmektedir (Saldamlı, 2018: 11-12).

2.1.1 Sağlık Kurumlarında Ekip Çalışmasının Avantajları:

Sağlık hizmetlerinin sunumunda ekip çalışmasının avantajları; hastaların ve sağlık çalışanlarının memnuniyetinin yükselmesi (Hughes vd., 1992; Peiro vd., 1992); çalışanlar arasında işbirliği ve motivasyonun artması (Çelik, 2017); hastanede gelişmiş hizmet sağlama (Jackson vd., 1993) ve yenilikler yapabilme (Borrill vd., 2001); tıbbi hataların önlenmesi (Risser, 1999); maliyetlerin azalması (Mickan, 2005) şeklinde sıralanabilir. Sağlık kurumlarında ekip ruhu ile hizmet verilmesi, hasta ve aileleri, hastaneler ve ekip çalışanları için faydalıdır. Sağlık hizmetlerinde kazalar ve diğer olumsuz olaylar meydana geldiğinde ekip çalışması ve iletişim yetersiz kalmaktadır. Ekip çalışmasının yetersiz olduğu birimlerde tedavi ve teşhiste gecikmeler, hasta bilgilerinde çelişkiler, hizmet kalitesinde düşüş gibi sorunlar yaşanabilmektedir (Manser, 2009: 147). Hastanelerde etkin ekip çalışması sayesinde hizmetteki boşluklar ve tekrarlar ortadan kalkar, hasta bakımının sürekliliği sağlanarak hastanede kalış süresi ve hasta maliyetleri azalır, zamandan tasarruf sağlanır. Ekip çalışması sayesinde kişilerin sorumluluklarını ve pozisyonlarını daha iyi anladıkları, karşılaştıkları sorunları daha iyi çözebildikleri ve ekip sinerjisinin hasta performansı ve personelin yaptığı işten ve sonuçlarından memnuniyet sağlaması üzerinde olumlu etkisi olduğu bilinmektedir (Ulusoy ve Tokgöz, 2009: 54-55). Ekip çalışmasında ekip üyeleri, hastalara ve ailelerine verilen hizmetlerin etkili ve yeterli olup olmadığını değerlendirir. Ekip üyeleri, bireyleri uzmanlık alanlarına göre değerlendirir ve bireylerin tüm yönlerini değerlendirmek için diğer ekip üyeleriyle birlikte çalışır. Bu sayede mevcut sorunlar tespit edilerek, tüm üyelerin ortak kararı ile tedavi ve bakım planları düzenlenmektedir (Lafçı, Pehlivan ve Demiray, 2016: 56). Ekip çalışmasının stres giderici bir yönü de vardır. Kişiler hasta

için tam sorumluluk alamayabilir. Bu nedenle yaşanan panik ve umutsuzluk, ekip içinde sorumlulukların paylaşılmasıyla azaltılabilir (Aslan, Özata ve Atayeter, 2004: 20).

2.1.2 Sağlık Kurumlarında Ekip Çalışmasının Sınırlılıkları

Sağlık kurumlarında ekip çalışması faydalarının yanı sıra zorlukları da beraberinde getirmektedir. Bunlar; örgütsel destek eksikliği, ekip çalışmasına uyum eksikliği, karmaşık personel ilişkileri, ekip üyeleri arasında güven eksikliği ve devamsızlıktır (Clark vd., 2002: 384-385). Sağlık kurumlarının matris yapısından dolayı birden fazla güç hattı varsa ve astlar birden fazla üste bağlı ise belirsizlik, çatışma ve karmaşıklık ortaya çıkmaktadır (Kavuncubaşı, 2006: 319). Organizasyonun hiyerarşik yapısı ile ekip çalışması arasında uyumsuzluk olabilir. Bunun nedeni iş tanımlarının net olmamasıdır. Doktorun yapması gereken işi hemşirenin, hemşirenin işini ise yardımcı personelin yaptığı görülmektedir (Aslan vd., 2004: 21-22).

Sağlık ekibinde iletişim sorunları, çatışmalar, rol ve iş tanımlarındaki eksiklikler, yetersiz iletişim sağlık ekibinde memnuniyetsizlik ve mutsuzluğa neden olabilir. Ayrıca hastaların tedavi ve bakımlarında gecikmelere, hasta bilgilerinin eksik veya yanlış olmasına, verilen hizmetin kalitesinin düşmesine ve hasta memnuniyetinin azalmasına da neden olabilmektedir (Atay, 2016: 88).

2.2 Sağlık Kurumlarında Ekip Yönetimi ve Ekip Türleri

Sağlık kurumlarının yönetimi, önceden belirlenmiş amaçlara ulaşmak için ortaya çıkan bir tür resmi örgütlenmedir, sosyal ve teknik işlevleri ve karşılıklı faaliyetleri içeren bir süreçtir (Kavuncubaşı, 2006: 324). Farklı meslek gruplarını yani farklı ilgi, davranış ve kişiliklere sahip kişileri ve hastaların iyileşme sürecinde farklı meslek gruplarını kullanacak olan tıp kurumları için akıllı yönetim, sağlık profesyonellerinin çabalarını en üst düzeye çıkarmak için gerekli faaliyetleri gerektirir (Demirhan, 1996: 56).

Sağlık ekibi, hastaları ve ailelerini ekibin merkezine yerleştirmeli ve her üyeye mesleki eğitimlerine dayalı sorumluluk ve yükümlülükler vermelidir. Tıbbi ekip üyeleri, toplantılarda bilgi ve deneyimlerini sürekli olarak paylaşmalıdır. Bu şekilde ekip üyeleri arasında işbirliği yapılabilir. Ekip içinde ortak bir değer sistemi oluşturularak ekip üyelerinin yaptıkları işten memnun olmaları sağlanmalıdır (Kaya, 2004: 35).

Disiplinler Arası Ekipler; deneyimli sağlık profesyonellerinden oluşan, kendi aralarında görev tanımları ve iş bölümü olan, birbirleriyle sürekli iletişim halinde olan

bir gruptur. Diğer bir deyişle, sağlık hizmetlerindeki boşlukları ve örtüşmeleri gidermeye yönelik işbirlikçi bir yaklaşımdır (Tosun ve Akbayrak, 2002: 135). Sağlık kuruluşlarının disiplinler arası işbirliğine ihtiyaç duymasının temel nedeni, tüm üyelerin temel amacı olan hastaya ve ailesine verilen hizmetlerin sürekliliğini sağlamaktır (Moroğlu, 2007: 28).

Disiplinler İçi Ekipler; belirli alanlarda uzmanlık veya nitelik kazanmış aynı meslek kuruluşunun üyelerinden oluşur. Ayrıca belirli bir alanda profesyonel bir ekipte bulunabilir (Veliöğlu, 1994: 197).

Dikey ekipler; bir yönetici ve onunla komuta sistemi üzerinden iletişime geçen kişilerden oluşur. Genellikle, bir kuruluş içindeki tek bir birimi kapsar. Örneğın başhemşire ve onun hemşire ekibi, başhemşire ve başhekimin liderliğindeki hastane yönetim ekibi sayılabilir (Şimşek, 2010: 387).

Yatay ekipler; aynı düzeyde fakat farklı uzmanlık alanlarından oluşan bir ekiptir (Eren, 2004: 444). Yatay ekipler belirli görevler için kurulur ve iş tamamlandıktan sonra dağıtılabilir. Bunlar; iş güçleri ve komitelerdir (Daft, 1994: 585).

2.3 Sağlık Kurumlarında Ekip Çalışmasını Etkileyen Faktörler

Eğitim Faktörü: Sağlık kurumlarında çalışan kişiler farklı eğitimler alırlar. İnsanların işe adapte olmalarını ve davranış kazanmalarını sağlama yöntemlerinde de farklılıklar bulunmaktadır. Bazı meslek gruplarında farklı eğitim düzeyine sahip çalışanların aynı hizmeti vermesi beklenir. Sağlık çalışanları birbirlerinin sorumlulukları ve ekip çalışması süreçleri hakkında çoğunlukla eğitim almazlar. Ayrıca ekip çalışmasını olumsuz etkileyen bir diğer faktör ise tıp öğrencilerinin eğitimleri süresince ekip çalışması konusunda pek eğitim almamasıdır (Köşgeroğlu, 1995).

Otorite Faktörü: Otorite yapıya sahip ekip liderleri, üyeleri zorlama ve yıldırma politikasını tercih edebilir. Böylece burada aslında ‘yetkili benim, emirlerime uymak zorundasınız’ denmektedir. Otorite yapıya sahip yöneticiler ekip içi uyumun bozulup iş motivasyonunun düşmesinenden olabilirler (İşcan 2011:66). Ekip çalışmasında otorite ekibin tüm üyeleri tarafından paylaşılmalıdır. Etkin ekip çalışması, üyelerinin kendi meslek alanlarını ilgilendiren konularda yetki dağılımını gerektirir. Bu nedenle sağlık personeli ekip üyesi olarak yetkilerini uzmanlıklarına ait konulara ayırmalıdır (Veliöğlu 1994).

Güç Faktörü: Ekiplerde yöneticiler, görev yeri değişikliği, işten çıkarma, bulunduğu pozisyondan daha alt pozisyona gönderme gibi astlarına çeşitli

yaptırımlar uygulayabilirler. Bu yaptırımlar ekip yöneticisinin elinde bulunan gücü sayesinde olmaktadır (Çavuş ve Harbalıoğlu, 2016:118). Bugün güç kaynağının yerini; ikna kabiliyeti, bireysel nitelikler, hizmete bağlılık, alçak gönüllülük, sürekli öğrenme ve gelişme almaktadır. (Eken, 2018: 21)

Statü Faktörü: Başarılı ekip çalışmasının önündeki en büyük engellerden biri statü faktörüdür. Statü farklılıkları ekipte dengesizliğe neden olur, iletişimin düzgün işlenmesini engeller ve en önemlisi ekipte gruplaşmalara neden olur. Statü düzleştiğinde iletişim kanalı daha sağlıklı çalışır, uyum artar ve takım ruhu güçlenir. Sağlık sektöründe statü farklılıkları ekip çalışmasını olumsuz etkileyebilir. (Moroğlu 2007: 30).

Otonomi (Özerklik Faktörü): Sağlık sektörünün özerkliği, hizmet sunumu sırasında hastalara yönelik tüm bakım sorumluluklarını üstlenmesi anlamına gelmektedir. Etkili bir sağlık ekibinde, organizasyonun amaç ve politikaları, yöntemleri ve hedefleri ekip üyelerinin katılımıyla belirlenmelidir. Bu durum doktorların özerkliğine karşı bir duruş olarak görülebilir (Velioğlu 1994).

Bireysel Özellikler: Ekip üyelerinin kişisel özellikleri, ekibin başarısında önemlidir. Cinsiyet, yaş, kültür vb. farklılıklar üyeler arasındaki ilişkiyi ve işbirliğini etkilemektedir. Ayrıca, insanların içsel motivasyonu, kişilerarası ilişkilerdeki başarısı, hoşgörü, esneklik ve uzlaşma yeteneği ve ekiple bağlantı duygusu vb. kişisel özellikler de ekip çalışmasının sonuçlarını doğrudan etkileme gücüne sahiptir (Eken, 2005).

Rol Belirsizliği ve Yanlış Beklentiler: Ekip üyeleri, ekip arkadaşlarının ve kendilerinin rollerini iyi anlamalıdır. Takımdaki rollerin belirsizliği, istenen hizmet kalitesine erişimi engeller, ekip üyelerinin organizasyona olan bağlılığını azaltır ve ekip üyelerinin organizasyonun hedeflerine ulaşmasına yönelik desteğini zayıflatır (Velioğlu 1994).

3. Araştırma

3.1 Araştırmanın Amacı ve Önemi

Acil sağlık hizmetine ihtiyaç duyan hastanın dikkatle ve hızla sağlık kuruluşuna intikalinden sorumlu olan ambulans ekibi, takım çalışmasının en önemli olduğu ekiplerden biridir. Bu çalışmanın amacı ambulanslarda görev alan ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına ilişkin tutumlarının incelenmesidir. Katılımcıların ekip yapısı, ekip içi karşılıklı destek, hasta ve ekip üyelerinin durum izlemi, ekip içi iletişim ve ekip liderliği konularına ilişkin görüşleri Ekip Çalışması Tutumları Ölçeği (EÇTÖ)

ile alınmıştır. Ayrıca bu konulara ilişkin görüşlerin yaş, cinsiyet, meslek ve çalışma yılı gibi demografik özelliklere göre değişiklik gösterip göstermediğinin araştırılması amaçlanmıştır.

3.2 Veri Toplama

Ekip Çalışması Tutumları Ölçeği (EÇTÖ), Baker, Krokos ve Amodeo tarafından 2008 yılında geliştirilmiş, Yardımcı ve arkadaşları tarafından 2012 yılında Türkçe'ye uyarlanarak geçerlilik ve güvenilirlik çalışması yapılmış 5'li likert tipi ölçektir. Ölçek toplam 28 soru ve 5 alt boyuttan oluşmaktadır. Boyutlar; ekip yapısı (1-6.sorular arası), liderlik (7-12.sorular arası), durum izlemi (13-18.sorular arası), karşılıklı destek (19-23.sorular arası), iletişim (24-28.sorular arası) şeklinde sıralanmaktadır. Ölçek puanlamasında; kesinlikle katılmıyorum 1 puan, katılmıyorum 2 puan, kararsızım 3 puan, katılıyorum 4 puan, kesinlikle katılıyorum 5 puan olarak değerlendirilmiştir. Ölçekten yüksek puan alınması, ekip çalışmasına karşı olumlu tutum içinde olduğunu göstermektedir.

Çalışmada kullanılan anketin ikinci bölümünde katılımcıların demografik bilgilerine yönelik sorular bulunmaktadır. Bunlar; cinsiyet, meslek, yaş ve meslekte çalışma yılı olarak belirlenmiştir.

Veriler Mayıs-Ağustos 2022 tarihleri arasında Google anket aracılığıyla toplanmıştır. Çalışmaya Adana il merkezinde 112 Acil Çağrı biriminde ambulans görev yapan 191 ATT ve paramedik dâhil edilmiştir. Her ambulansda ATT ve paramedik olmasına rağmen, doktor ve hemşire belli ekiplerde ve durumlarda yer aldığı için çalışmaya dâhil edilmemiştir. Amaç, ambulans içinde daima birlikte çalışan ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına yönelik tutumlarının ölçülmesidir. Çalışma için Etik Kurul izni ve Adana İl Sağlık Müdürlüğü izinleri alınmıştır.

3.3 Verilerin Analizi ve Bulgular

Verilerin analizi için SPSS 22.0 paket programı kullanılmıştır. Güvenilirlik analizi için Cronbach's alpha değerine bakılmış ve yüksek düzeyde güvenilir (0,86) bulunmuştur. Normallik testi için bakılan Kolmogorov-Smirnov ve Shapiro-Wilk değerleri significant ($p = ,000$) çıkmış; Skewness-Kurtosis (basıklık-çarpıklık) değerleri de -1 ve +1 aralığı dışında tespit edilmiştir. Veriler normallik varsayımlarını sağlamadığı için non-parametrik analizler kullanılmıştır. Bağımsız ikili grup karşılaştırmalarında Mann Whitney U testi, bağımsız ikiden fazla grup

karşılaştırmalarında, Kruskall Wallis testi kullanılmıştır. İstatistik analizlerde anlamlılık düzeyi $p < 0.05$ olarak dikkate alınmıştır.

3.4 Betimleyici İstatistikler

Katılımcıların, cinsiyetlerine, yaşlarına, mesleklerine ve meslekte çalışma yıllarına ait tanımlayıcı özellikleri aşağıda Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Verileri

Cinsiyet	N	%
Kadın	94	49,2
Erkek	97	50,8
Meslek		
ATT	98	51,3
Paramedik	93	48,7
Yaş		
18-25	31	16,2
26-30	76	39,8
31-35	54	28,3
36-40	30	15,7
Meslekte Çalışma Yılı		
1-3	20	10,5
4-6	39	20,4
7-10	49	25,7
11-14	56	29,3
15-20	27	14,1
Toplam	191	100

Katılımcıların %50,8’i erkeklerden, %51,3’ü ATT’lerden oluşmaktadır. 26-30 yaş aralığındaki katılımcılar %39,8 ile en yüksek grubu oluşturmaktadır. Katılımcıların %29,3’ünün bu meslekte çalışma süresi 11 ile 14 yıl aralığında değişmektedir.

Tablo 2: Ekip Çalışması Tutumları Ölçeği Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

İfade	X	SS
1. Hasta ve ailelerinden hasta bakımı ile ilgili geribildirim istemek önemlidir.	4,44	,798
2. Hastalar, bakım ekibinin önemli bir parçasıdır.	4,57	,645
3. Bu kurumun yönetimi doğrudan bakım ekiplerinin başarısını etkiler.	4,44	,692
4. Ekibin amacı ekip üyelerinin amaçlarından daha önemlidir.	4,39	,799
5. Başarılı ekip üyeleri, diğer ekip üyelerinin ihtiyaçlarını önceden tahmin edebilir.	4,47	,687
6. Sağlık bakımında başarılı ekipler, diğer sektörlerdeki başarılı ekipler ile ortak özellikleri paylaşmaktadır	4,31	,830
7. Liderler için ekip üyeleri ile bilgi paylaşımı önemlidir.	4,61	,511
8. Liderler, ekip üyeleri arasında bilgi paylaşımı için fırsatlar yaratmalıdırlar.	4,57	4,57

9. Başarılı liderler dürüstlikle ifade edilen hataları bir öğrenme fırsatı olarak görürler.	4,51	,640
10. Uygun ekip davranış modeli oluşturulması bir lider sorumluluğudur.	4,50	,588
11. Hasta için planlamada liderlerin ekip üyeleri ile görüşmek için zaman ayırmaları önemlidir.	4,59	,514
12. Ekip liderleri gerektiğinde ekip üyelerinin birbirlerine yardım etmelerini sağlamalıdır.	4,55	,559
13. Bireylere önemli durumsal ipuçları için nasıl çevre taraması yapılacağı öğretilir.	4,45	,603
14. Hastaların takibi başarılı ekip performansına önemli bir katkı sağlar.	4,63	,516
15. Doğrudan bakım ekibinin bir parçası olmasa bile bireyler hastanın durumundaki değişiklikleri tarama ve rapor için teşvik edilmelidir.	4,45	,693
16. Diğer ekip üyelerinin duygusal ve fiziksel durumlarının kontrol edilmesi önemlidir.	4,43	,668
17. Bir ekip üyesinin çok yorgun veya işi yapamayacak kadar baskı altında olan diğer ekip üyesine yardım önermesi uygundur.	4,39	,708
18. Çalışma sırasında kendi duygusal ve fiziki durumlarını kontrol eden ekip üyeleri daha başarılıdır.	4,50	,656
19. Başarılı olabilmek için, ekip üyeleri diğer ekip üyesi arkadaşlarının işlerini anlamalıdır.	4,49	,631
20. Bir ekip üyesinden yardım istemek bireyin işini nasıl başarılı yapabileceğini bilmediğinin göstergesidir.	2,56	1,238
21. Ekip üyelerine yardım etmek, bireyin yapacak yeterince işi olmadığını göstergesidir.	2,62	1,367
22. Ekip arkadaşına işi ile ilgili yardım önermek ekip performansını arttırmak için etkin bir yöntemdir.	4,32	,703
23. Anlaşıldığından emin oluncaya kadar hasta güvenliği ile ilgili bir konuda ısrarı sürdürmek uygundur.	4,25	,813
24. Etkili iletişimi olmayan ekiplerin hata yapma riskleri önemli ölçüde artar.	4,46	,621
25. Bildirilen hataların en yaygın sebebi yetersiz iletişimdir.	4,28	,889
26. Hastalar ve aileleri ile bilgi alışverişinin sürdürülmesi yoluyla olumsuz olaylar azaltılabilir.	4,42	,643
27. Verdiğim bilgiler hakkında soru soracak ekip üyeleri ile çalışmayı tercih ederim.	4,40	,588
28. Hasta teslim edildiğinde bilgi paylaşımı için standart bir yöntemin olması önemlidir.	4,45	,862

Not: Bu tabloda katılımcıların verdikleri orijinal cevaplara sadık kalınmıştır. 20 ve 21. sorular için ters kodlama aşağıdaki diğer analizlerde yapılmıştır.

Ortalama analizlerinde katılımcılar tarafından en yüksek puan verilen ifade (4,63), “Hastaların takibi başarılı ekip performansına önemli bir katkı sağlar” olmuştur. Bu cevapla katılımcı ATT ve paramediklerin ekip performansına önem verdikleri, bu performansı artırmak için de hastaların takibinde titiz davrandıkları anlaşılmaktadır. Katılımcıların en düşük puan verdiği ifade ise (2,56), “Bir ekip üyesinden yardım istemek bireyin işini nasıl başarılı yapabileceğini bilmediğinin göstergesidir” olmuştur. Buradan ekip üyelerinin, birbirlerinden yardım istemenin bir eksiklik olmadığını düşündükleri, ihtiyaç halinde ekip arkadaşından yardım ve destek istemekte çekinmedikleri anlaşılabılır.

Tablo 3: Ekip Çalışması Tutumları Ölçeğinin Alt Boyutlarının İstatistikleri

	Min	Max	\bar{x}	SS
Ekip Yapısı	2,00	5,00	4,4354	,48566
Liderlik	3,33	5,00	4,5550	,37036
Durum İzlemi	2,00	5,00	4,4721	,43472
Karşılıklı Destek	2,60	5,00	3,9759	,51263
İletişim	3,00	5,00	4,4000	,46430

Tablo 3'te görüldüğü üzere her boyut için ortalama, standart sapma ve minimum-maksimum değerlerine bakılmıştır. Buna göre; $\bar{x}=4,55$ ile en yüksek ortalama liderlik boyutuna aittir. Katılımcılar, ekip performansının yüksek olmasında liderin öneminin farkındadır denilebilir. Liderin ekip üyelerine bilgi vermesi, onlarla işbirliği yapması gerektiği fikrine yüksek oranda katılım göstermektedirler. Boyutlar içinde en düşük ortalama $\bar{x}=3,97$ ile karşılıklı destek boyutunda yer almıştır. Bu boyuttaki iki soru (20-21) olumsuz ifade içerdiği için ters kodlu olarak analizlere dâhil edilmiştir. Katılımcılar ekip üyelerine dair verilen olumsuz ifadelere katılım göstermemiştir. Ekip üyelerinden yardım istemenin bir acizlik ya da eksiklik göstergesi olmadığını, bilakis ihtiyaç halinde ekip arkadaşına yardım önermek gerektiğini düşünmektedirler.

Tablo 4: Cinsiyet Değişkenine Göre Alt Boyutların Karşılaştırılması

Alt Boyut	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Ortanca	SS	U	Z	p
Ekip Yapısı	Kadın	94	91,95	8643,00	4,50	0,53	4178,0	-1,006	0,314
	Erkek	97	99,93	9693,00	4,50	0,42			
Liderlik	Kadın	94	89,06	8371,50	4,66	0,39	3906,5	-1,730	0,084
	Erkek	97	102,73	9964,50	4,66	0,33			
Durum İzlemi	Kadın	94	87,41	8216,50	4,50	0,46	3751,5	-2,137	0,033*
	Erkek	97	104,32	10119,50	4,66	0,40			
Karşılıklı Destek	Kadın	94	95,41	8968,50	4,00	0,49	4503,5	-0,146	0,884
	Erkek	97	96,57	9367,50	4,00	0,53			
İletişim	Kadın	94	91,69	8619,00	4,40	0,46	4154,0	-1,073	0,283
	Erkek	97	100,18	9717,00	4,40	0,54			

*p<0,05 Mann-Whitney U testine göre istatistiksel olarak anlamlı

Erkek ve kadın katılımcılar arasında boyutlara katılım açısından fark olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile araştırılmıştır. Analizde görüldüğü üzere “Durum izlemi” boyutunda cinsiyete göre farklılık vardır. Erkeklerin ortalama puanlarının kadınlardan daha yüksek olduğu görülmektedir. Buna göre, erkeklerin ekip üyelerinin duygusal ve fiziksel durumlarının takibi, yardım ihtiyaçlarının iyi anlaşılması gerektiği, konularına daha fazla katıldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 5: Meslek Değişkenine Göre Alt Boyutların Karşılaştırılması

Alt Boyut	Cinsiyet	N	Sıra Ort.	Sıra Toplamı	Ortanca	SS	U	Z	p
Ekip Yapısı	ATT	98	94,62	9178,50	4,50	0,51	4425,5	-,226	0,821
	Paramedik	93	96,41	8966,50	4,50	0,44			
Liderlik	ATT	98	94,34	9151,00	4,66	0,36	4398,0	-,301	0,764
	Paramedik	93	96,71	8994,00	4,66	0,37			
Durum İzlemi	ATT	98	95,67	9280,00	4,50	0,43	4494,0	-,044	0,965
	Paramedik	93	95,32	8865,00	4,66	0,43			
Karşılıklı Destek	ATT	98	94,39	9155,50	4,00	0,49	4402,5	-,287	0,774
	Paramedik	93	96,66	8989,50	4,00	0,53			
İletişim	ATT	98	97,69	9476,00	4,40	0,46	4298,0	-,567	0,570
	Paramedik	93	93,22	8669,00	4,40	0,46			

ATT ve paramedikler arasında boyutlara katılım açısından fark olup olmadığı Mann-Whitney U testi ile analiz edilmiştir. Tablo 5'te görüldüğü üzere ATT ve paramedikler açısından ekip yapısı, liderlik, durum izlemi, karşılıklı destek ve iletişim boyutları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir.

Tablo 6: Yaş Değişkenine Göre Alt Boyutların Karşılaştırılması

Alt Boyut	Yaş	N	Sıra Ort.	\bar{x}	SS	χ^2	p
Ekip Yapısı	18-25	31	92,82	4,43	0,444	0,808	0,848
	26-30	76	97,28	4,47	0,419		
	31-35	54	93,32	4,42	0,465		
	36-40	30	97,74	4,38	0,677		
Liderlik	18-25	31	96,39	4,57	0,351	0,763	0,858
	26-30	76	97,20	4,57	0,357		
	31-35	54	93,45	4,55	0,351		
	36-40	30	93,91	4,51	0,448		
Durum İzlemi	18-25	31	99,13	4,51	0,382	0,654	0,884
	26-30	76	95,60	4,48	0,408		
	31-35	54	99,27	4,52	0,329		
	36-40	30	84,34	4,31	0,656		
Karşılıklı Destek	18-25	31	95,26	3,98	0,514	1,731	0,630
	26-30	76	96,14	3,97	0,533		
	31-35	54	97,91	4,00	0,459		
	36-40	30	89,59	3,94	0,575		
İletişim	18-25	31	111,15	4,54	0,365	3,294	0,349
	26-30	76	91,58	4,36	0,484		
	31-35	54	85,08	4,31	0,458		
	36-40	30	108,45	4,50	0,476		

Dört ayrı yaş grubu için yapılan Kruskal-Wallis testine göre ekip yapısı, liderlik, durum izlemi, karşılıklı destek ve iletişim boyutları için istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 7: Çalışma Yılı Değişkenine Göre Alt Boyutların Karşılaştırılması

Alt Boyut	Çalışma Yılı	N	Sıra Ort.	\bar{x}	SS	χ^2	p
Ekip Yapısı	1-3	20	74,95	4,30	0,431	8,333	0,080
	4-6	39	115,53	4,61	0,377		
	7-10	49	96,08	4,47	0,370		
	11-14	56	88,01	4,35	0,567		
	15-20	27	96,31	4,39	0,603		
Liderlik	1-3	20	92,48	4,52	0,405	0,539	0,970
	4-6	39	103,13	4,63	0,276		
	7-10	49	97,85	4,58	0,338		
	11-14	56	91,11	4,52	0,393		
	15-20	27	91,42	4,49	0,465		
Durum İzlemi	1-3	20	89,05	4,41	0,466	4,917	0,296
	4-6	39	108,23	4,56	0,383		
	7-10	49	101,00	4,53	0,341		
	11-14	56	90,84	4,42	0,514		
	15-20	27	81,04	4,39	0,408		
Karşılıklı Destek	1-3	20	72,30	3,77	0,436	11,444	0,022
	4-6	39	114,50	4,15	0,526		
	7-10	49	87,94	3,89	0,514		
	11-14	56	103,52	4,05	0,472		
	15-20	27	81,83	3,87	0,554		
İletişim	1-3	20	92,93	4,39	0,422	3,233	0,520
	4-6	39	107,09	4,49	0,483		
	7-10	49	83,89	4,30	0,460		
	11-14	56	95,63	4,41	0,427		
	15-20	27	101,69	4,46	0,495		

Katılımcılar çalışma yılına göre beş ayrı grupta toplanmıştır. Gruplararası karşılaştırma için Kruskal-Wallis testinden yararlanılmıştır. Karşılıklı destek boyutunda gruplar arası istatistiksel anlamlı fark bulunmuştur. Farkın kaynağı olan grupları tespit etmek için Post-Hoc (Tamhane-T2) ileri analizlerinden faydalanılmıştır. 1-3 yıl ile 4-6 yıl arası mesleki deneyimi olan iki grup arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmuştur. En yüksek ortalama, meslekte 4 ile 6 yıl arası çalışma süresi olan katılımcılara aittir. Üç yıllık kıdemi bulunan katılımcıların ortalaması ise en düşüktür. Çalışma hayatının başlangıcında sayılabilecek bu grubun ekip çalışmasında arkadaşından yardım istemek, arkadaşına yardım önermek gibi konularda daha çekingen olabileceği düşünülebilir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu çalışmada ATT ve paramediklerin ekip çalışmasına yönelik tutumları belirlenmeye çalışılmıştır. Ekipler ve ekip çalışması, sağlık hizmetlerinin ayrılmaz bir

parçasıdır. Ekip çalışmasının etkinliği, örgütün tamamının etkinliği üzerinde doğrudan etkilidir. Disiplinlerarası ekipler içinde sağlık hizmeti sunucuları arasındaki iş birliği, sağlık sisteminin etkinliği için de gereklidir. Karmaşık bir yapıya sahip sağlık işletmelerinin emek yoğun olması ve stresli bir ortamın bulunması personel hatasına neden olabilmektedir. Sağlıkta yapılan hataların geri dönüşü olmadığı düşünüldüğünde, ekip çalışmasının ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ekip çalışması sayesinde sağlık çalışanlarının hata oranı azaltılabilir, çalışma ortamındaki stresi en aza indirgenebilir, çalışan verimliliği artırılabilir, çalışanların zaman tasarrufu sağlanabilir, maliyetler düşürülebilir, sunulan hizmet kalitesi ile hasta memnuniyeti yükseltilebilir. Sağlık sektöründe ekip çalışmasının önemi, akademik anlamda pek çok araştırmaya konu olmasını sağlamıştır. Bunlardan bazılarını aşağıda yer verilmiştir.

Çelik ve Karaca (2017), ekip çalışması ile hemşire motivasyonu arasındaki ilişkiyi araştırmış, hemşirelik eğitim düzeyi ile ekip çalışması arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sonuçlara göre; meslek lisesi mezunu hemşirelerin ekip çalışması ölçeğine ilişkin sonuçlarının, lisans mezunu hemşirelere göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu; ayrıca gündüz vardiyalı hemşirelerde ekip çalışmasının liderlik boyutunun daha güçlü olduğu bulunmuştur.

Bekmez (2018), bir üniversite hastanesinde görev yapan sağlık çalışanları ile yaptığı araştırmasında ekip çalışması ve iş tatmini arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Çalışmaya göre çalışma saatleri, ekip çalışması ve iş tatmini birbiriyle etkileşim halinde olan terimlerdir. Öte yandan doktora derecesine sahip sağlık çalışanlarının ekip çalışması fikrine daha sempatik olduğu belirlenmiştir.

Moroğlu (2007), 411 sağlık profesyoneli ile yaptığı araştırmasında, ekip çalışmasına ilişkin görüşler, ekip çalışmasının olumsuz faktörleri, ekip çalışmasının faydaları ve etkili-başarılı ekiplerin öne çıkan özellikleri konularını incelemiştir. Araştırmanın sonuçları; sağlık çalışanlarının ekip çalışması anlayışının üst düzeyde olduğunu ve ekip çalışmasının başarı için önemini farkında olduklarını göstermektedir (Moroğlu, 2007).

Goni (1999), İspanya'daki 31 sağlık ekibi üzerinde yaptığı çalışmada ekip özellikleri ile performans arasındaki ilişkiyi analiz etmiştir. Sonuçlara göre; ekip üyelerinin statü, cinsiyet ve yaş gibi bazı kişisel özellikleri ve bazı performans değişkenleri birbirleriyle pozitif yönde ilişkilidir. Araştırmanın sonuçlarından biri de birinci basamakta çalışan ve yüksek performans gösteren sağlık ekiplerinin diğer ekiplere göre daha yüksek memnuniyet, verimlilik ve kalite sunduğudur.

Makary ve arkadaşları (2006) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki 60 hastanede ameliyathane personeli üzerinde bir ekip çalışması yürütmüştür. 2135 çalışanın dahil edildiği bu çalışmanın sonuçlarına göre, doktorlar arasındaki ekip çalışması düzeyi, diğer doktor olmayan sağlık profesyonellerine göre önemli ölçüde daha düşüktür. Diğer yandan hemşireler diğer sağlık çalışanlarının ekip çalışmasını “zayıf” olarak görmektedir.

Bahsedilen araştırmalara paralel olarak, çalışmamızda da katılımcıların EÇTÖ'ye verdikleri cevapların ortalamasının yüksek olduğu belirlenmiş, ekip çalışmasının önemini farkında oldukları ve ekip çalışmasına uyumlu oldukları tespit edilmiştir. Cinsiyet değişkeni için “durum izlemi” boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark bulunurken, “ekip yapısı”, “liderlik”, “iletişim”, “karşılıklı destek” boyutlarında istatistiksel olarak anlamlı bir fark elde edilmemiştir. Bezek (2019) tarafından EÇTÖ kullanılarak acil servis çalışanları ile yapılan çalışmanın sonuçlarına göre; karşılıklı destek boyutu hariç diğer tüm boyutlarda cinsiyete göre istatistiksel anlamlı fark tespit edilmiştir. Çalışmamızda ATT ve paramedikler arasında meslek değişkenine göre hiçbir boyutta istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmamıştır. Ancak Bezek (2019) doktor, hemşire, ebe, ATT ve paramedikler ile yaptığı çalışmada liderlik, durum izlemi, iletişim boyutlarında sadece hemşire ve doktorlar arasında istatistiksel anlamlı fark bulmuştur. ATT ve paramedikler arasında fark bulunmamış olması çalışmamızla örtüşmektedir.

Meslekte çalışma yılı verileri ile yapılan Kruskal-Wallis testi sonucuna göre “karşılıklı destek” boyutunda istatistiksel olarak anlamlı fark tespit edilmiştir. Bu boyutta 4 ile 6 yıl arası meslekte çalışma süresi olan katılımcıların ortalaması diğer tüm katılımcılara oranla daha yüksektir. Karşılıklı destek boyutunda; ekip üyesi arkadaşına yardım önermek, ihtiyaç halinde arkadaşından yardım istemek, diğer ekip üyelerinin işlerini anlamak, hasta güvenliği ile ilgili konularda ısrarı sürdürmek gibi ifadeler yer almaktadır. Bu ifadeler katılım oranının meslekte geçirilen süreye göre değiştiği söylenebilir. Bezek (2019) araştırmasında, meslekte çalışma süresi 61 ay ve daha uzun olan katılımcılarla, 12 aydan kısa süredir çalışanlar arasında sadece karşılıklı destek boyutunda anlamlı fark bulmuştur. Bu da yine çalışmamızla uyumlu bir sonuçtur. Yaş değişkeni için tüm boyutlarda istatistiksel olarak anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Bezek'in (2019) çalışmasında ise sadece durum izlemi boyutunda yaşa göre istatistiksel anlamlı fark bulunurken, çalışmamızla uyumlu olarak diğer boyutlarda anlamlı fark elde edilmemiştir.

Sonuç olarak katılımcı ATT ve paramediklerin ekip uyumunun yüksek olduğu, ekip içinde yardımlaşma ve işbirliğinin bulunduğu, ekip liderinin ekip performansındaki etkisinin farkında olduğu, etkili iletişimin yürütüldüğü tespit edilmiştir.

Kaynakça

Aslan, Ş., Özata, M., Atayeter, C., (2004). “Sağlık İşletmelerinde Ekip Yönetimi”, *Standard Ekonomik ve Teknik Dergi*, 43: 516, 17-23.

Aslanadam, B. T. (2011). *Sağlık Personelinin Motivasyonu ve Buna İlişkin Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Baltaş A. (2005). *Ekip Çalışması ve Liderlik*. Remzi Kitabevi: İstanbul.

Bekmez, F. (2018). *Bir Üniversite Hastanesinin Sağlık Çalışanlarında Ekip Çalışması Tutumunun İş Doyumuna Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.

Borrill CS., Carletta J., Carter AJ., Dawson JF., Garrod S., Rees A., Richards A., Shapiro D. and West MA. (2001). *The Effectiveness Of Health Care Teams In The National Health Service*. Birmingham: Aston University.

Clark, D., Seymour, J., D. and Hannah R., (2002). “Clinical Nurse Specialists In Palliative Care, Explaining Diversity In The Organization And Cost Of Macmillan Nursing Services”, *Palliative Medicine*, 16, 384-385.

Clements, D., Dault, M., ve Priest, A . (2007). “Effective Teamwork In Healthcare: Research and Reality”, *Healthcare Papers*, Canada.

Çavuş F, ve M., Harbalıoğlu (2016), *Yöneticinin Güç Kaynakları Algısı Ve Örgütsel Vatandaşlık Davranışı*, Niğde Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 9(1), 117-130

Çelik A. ve Karaca A. (2017). “Hemşirelerde Ekip Çalışması Ve Motivasyon Arasındaki İlişkinin Ve Etkileyen Faktörlerin Değerlendirilmesi.” *Hemşirelikte Eğitim ve Araştırma Dergisi*, 14: 4, 254-263.

Daft, Richard L., (1994). *Management*, Vanderbilt Univ.: London.

Demirhan, E., A., (1996). *Tıbbi Deontoloji ve Genel Tıp Tarihi*, Güneş ve Nobel Yayınları: İstanbul.

Eken, A., (2018). *Sağlık Çalışanlarında Ekip Çalışması Etkinliği ile Hasta Güvenliği Kültürü Arasındaki İlişkinin Belirlenmesi: Bir Kamu Hastanesi Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Okan Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.

Eren, E., (2004). *Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi*: Beta Yayınları, İstanbul.

Finn R., Learmonth M., Reedy P. (2010). “ Some Unintended Effects Of Teamwork In Healthcare”. *Social Science & Medicine*, 70, 1148-1154

Goni S. (1999). “An Analysis Of The Effectiveness Of Spanish Primary Health Care Teams.” *Health Policy*, 48, 107-117.

Hughes SL., Cummings J., Weaver F., Manheim L., Brawn B. and Conrad K. (1992). “A Randomised Trial Of The Cost Effectiveness Of Va Hospital-Based Home Care For The Terminally Ill.” *Health Services Research*, 26: 6, 801 – 817.

İşcan F. Ö.(2011), *Stratejik Liderlik Ve Takım Çalışmasındaki Rolü Erzurum İli 112 Acil Sağlık Hizmetlerinde Bir Uygulama*, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.

Jackson G., Gater R., Goldberg D., Tantam D., Loftus L. and Taylor HA. “New Community Mental Health Team Based In Primary Care: A Description Of The Service And Its Effect On Service Use In The First Year.” *British Journal Of Psychiatry*, 1993. Vol. 162, pp. 375-384.

Kavuncubaşı, Ş. (2006). *Hastane ve Sağlık Kurumları Yönetimi*. Siyasal Kitabevi: Ankara.

Kaya, S. (Ed.) (2013). *Sağlık Kurumlarında Kalite Yönetimi*. Anadolu Üniversitesi: Eskişehir.

Köknel Ö. (1982). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, Altın Kitaplar Yayınevi: İstanbul.

Köşgeroğlu N.(1995).Ekip İşbirliği İçinde Hemşirenin Yeri. *Türk Hemşireler Dergisi*,45:3,4-21.

Kutanis, R. (2002). *Modern Yönetim Yaklaşımları*, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.: İstanbul.

Lafçı, D., Pehlivan, S., Demiray, G., (2016). “Cerrahi Kliniklerinde Çalışan Hekim ve Hemşirelerin Ekip Çalışmasına İlişkin Görüşleri”, *Sağlık Ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 2: 3, 55-64.

Makary MA., Sexton JB., Freischlag JA., Holzmueller CG., Millman EA., Rowen L., Pronovost PJ. (2006). "Operating Room Teamwork Among Physicians And Nurses: Teamwork In The Eye Of The Beholder." *Journal Of American College Of Surgeons*, 202: 5, 746-752.

Manser, T. (2009) "Teamwork and Patient Safety in Dynamic Domains of Healthcare: A Review of the Literature." *Acta Anaesthesiologica Scandinavica*, 53, 143-151.

Mickan, S. M. (2005). "Evaluating The Effectiveness Of Health Care Teams." *Australian Health Review*, 29: 2, 211-217.

Moroğlu, D. (2007). *Cumhuriyet Üniversitesi Hastanesinde Görev Yapan Sağlık Çalışanlarının Ekip Çalışmasına İlişkin Görevlerinin Belirlenmesi*, Yüksek Lisans Tezi. Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Sivas.

Oktay, S. (1990). "Etkin Sağlık Hizmetleri için Disiplinler Arası Ekip Yaklaşımı", *Hemşirelik Bülteni*, 15, 27-32.

Özsoy, S., Bayık, A., Uysal, A., Ergül, Ş., Özer, M., (2003). "Sağlık Çalışanlarının Sağlık Hizmetlerinde Ekip Kavramına İlişkin Görüşlerinin İncelenmesi", *Sağlık ve Toplum Dergisi*, 13: 4, 24-31.

Peiro JM., Gonzalez-Roma V. And Romos J. (1992). "The Influence Of Work Team Climate On Role Stress, Tension, Satisfaction And Leadership Perceptions." *European Review Of Applied Psychology*, 42: 1, 49 – 58

Risser DT., Rice MM., Salisbury ML., Simon R., Jay GD. and Berns S.D. (1999). "The Potential For Improved Teamwork To Reduce Medical Errors In The Emergency Department". *Annals of Emergency Medicine*, 34: 3, 373-83.

Saldamlı A. (2018). *Cerrahi Girişim Sürecinde Yer Alan Sağlık Ekibi Üyelerinin Kişilerarası İletişim Tarzları ve Ekip Çalışmasına Yönelik Tutumlarının Değerlendirilmesi*, Yüksek Lisans Tezi. Karabük Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Hemşirelik Bilimi Anabilim Dalı, Karabük.

Sorbello, Joseph G., (1991). *Communicating Effectively: Up, Down And Across The Organization, The Strategic Health Care Manager, Mastering Essential Leadership Skills*, George H. Stevens, Jossey, Bass Publishers: San Francisco Oxford.

Şimşek, M. Ş. (2010). *Yönetim ve Organizasyon*. Konya: Eğitim Kitabevi.

Tosun, N. ve Akbayrak, N. (2002). "Sağlık Ekibi ve Ekibin Bir Üyesi Olarak Hemşirenin Rolü". *Sendrom Dergisi*, 14: 1, 133-137.

Ulusoy, H. ve Moroğlu Tokgöz, D. (2009). “Hekim Ve Hemşirelerin Ekip Çalışmasına İlişkin Görüşleri”. *Pamukkale Tıp Dergisi*, 2: 2, 55-61.

Velioğlu P. (1994). Hemşireliğin Düşünsel Temelleri, Sağlığa Disiplinler Arası Ekip Yaklaşımı. Alaş Ofset Matbaası: İstanbul.

Yardımcı F., Başbakkal Z., Beytut D., Muslu G., Ersun A. (2012). “Ekip Çalışması Tutumları Ölçeğinin Geçerlilik ve Güvenilirlik Çalışması”. *Anadolu Psikiyatri Dergisi*, 13, 131-137.

VUK/MSUGT, TMS/TFRS VE BOBİ FRS KAPSAMINDA FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNİN MUHASEBELEŞTİRİLMESİ: KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Yetkili Yazar | Correspondent Author: Ersin YENİSU

Accounting of Financial Leasing Transactions Under TPL/GCASA
TAS/TFRS and FRS for LMES: A Comparative Analysis

Yazar(lar) | Author(s)
Ersin YENİSU¹

MAKALE BİLGİSİ

ÖZ

Makale Geliş Tarihi : 23/10/2022
Makale Kabul Tarihi : 30/12/2022

Anahtar Kelimeler:

Kiralamalar, Finansal
Kiralama, Muhasebe
Mevzuatı, Karşılaştırmalı
Bir Analiz

Finansal kiralama Batı'da yüzyılı aşkın bir süredir, Türkiye'de ise son otuz yıldır yaygın olarak kullanılmaktadır. Finans literatürüne göre geleneksel finansman teknikleri, öz sermayeyle ve borçlanmayla finansmandır. Finansal kiralama ise geleneksel finansman yöntemlerine ek olarak ortaya çıkan modern finansal araçlardan biridir. Modern finansal araçlar hem finans tekniği açısından yenilikler sunmakta hem de muhasebeleştirme süreçlerinde güncellemeleri gerektirmektedir. Nitekim Türkiye'de muhasebe mevzuatı hızla değişen çevresel koşullar nedeniyle sürekli değişmektedir. Söz konusu düzenlemeler sırasıyla Vergi Usul Kanunu / Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (VUK/MSUGT), Türkiye Muhasebe – Finansal Raporlama Standartları (TMS/TFRS) ve nihayetinde Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS)'dir. Bu temel çerçevelerin her biri finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesine farklılıklar getirmiştir. Bu çalışmanın amacı söz konusu farklılıkları sistematik olarak açıklamaktır. Genel olarak değerlendirilirse çalışmada temel üç düzenleme açısından finansal kiralama işleminin hesaplama mantığının benzer olduğu fakat muhasebe hesap kalemleri açısından tanımlama farklılıkları olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Sonuç olarak, bu çalışmayla ulaşılan bilgilere göre finansal kiralama işlemi modern ekonomiler için önemli bir finansman tekniğidir ve Türkiye'de girişimciler yöntemin uygulanması konusunda daha fazla bilgilendirilmelidirler.

ARTICLE INFORMATION

ABSTRACT

Submission Date : 23/10/2022
Accepted Date : 30/12/2022

Keywords:

Leases, Financial Leasing,
Accounting Legislation, A
Comperative Analysis.

Financial leasing has been widely used in the West for over a hundred years and in Turkey for the last thirty years. According to the finance literature, traditional financing techniques are financing with equity and debt. Financial leasing is one of the modern financial instruments that has emerged in addition to traditional financing methods. Modern financial instruments both offer innovations in terms of finance technique and require updates in accounting processes. As a matter of fact, accounting legislation in Turkey is constantly changing due to rapidly changing environmental conditions. These regulations are respectively Tax Procedure Law / General Communiqué on Accounting Systems Application (TPL/GCASA), Turkish Accounting - Financial Reporting Standards (TAS/TFRS) and finally Financial

¹ Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Doktora Öğrencisi, ORCID: 0000-0002-0235-4270, E-Posta: ersinyenisu@gmail.com

Reporting Standards for Large and Medium Sized Enterprises (FRS FOR LMEs). Each of these basic frameworks has introduced differences in accounting for financial leasing transactions. The aim of this study is to explain these differences systematically. In general, it has been found that the calculation logic of the financial leasing transaction is similar in terms of the three basic regulations, but there are definition differences in terms of accounting account items. In conclusion, according to the information obtained through this study, financial leasing is an important financing technique for modern economies and entrepreneurs in Turkey should be more informed about the application of the method.

1. Giriş

İşletmeler öz sermayelerini alternatif yatırım alanlarında değerlendirirken tercih yapma gücünü çekmektedirler. Diğer yandan finansman yöntemi olarak dış kaynak kullanma ya da borçlanma ise çoğu zaman oldukça maliyetlidir. Geleneksel anlamda öz kaynak kullanma ve borçlanma temel finansman yöntemleri olmakla birlikte günümüzde bunlara ek olarak çağdaş finansman teknikleri ortaya çıkmıştır. Batı’da yüzyılı aşkın bir süredir kullanılmakla birlikte finansal kiralama gelişmekte olan ülkeler açısından modern finansman tekniklerinden biridir. Söz konusu yöntemde genel olarak varlığın kullanım hakkı finansal kiralama şirketi tarafından kiracı işletmeye uzun süreliğine devredilmektedir. Söz konusu işlem hem kiraya veren hem de kiracı açısından özellikli bir durum olduğu için muhasebeleştirme süreci de geleneksel muhasebe uygulamalarından farklılık arz etmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın amacı finansal kiralama işleminin geleneksel muhasebe yani VUK/MSUGT’a göre, TMS/TFRS’ye göre ve BOBİ FRS’ye göre nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini açıklayarak uygulamacılara detaylı teknik bilgi sunmaktır. Buna ek olarak söz konusu üç düzenleme açısından karşılaştırmalı bir analiz yapıp benzer veya farklı yönleri açıklamak suretiyle teorik bir yaklaşım ya da değerlendirme sunmak bu çalışmanın bir diğer amacıdır.

Muhasebe ve finans literatüründe bu konuyu ele alan çok sayıda çalışma yapılmıştır. Konuyu muhasebe tekniği ya da finansman tekniği açısından irdeleyen teorik ve uygulamalı çalışmaların yanı sıra hukuki, vergi gibi diğer boyutlarıyla da değerlendiren yayınlar yapılmıştır. Nitekim literatürden farklı olarak bu çalışmada sırasıyla VUK/MSUGT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS kapsamında hem “kiraya veren (kiralayan)” hem de “kiracı” açısından muhasebeleştirme süreci örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır. Söz konusu kapsayıcı, bütüncül ve sistematik yaklaşım çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Diğer bir deyişle bu çalışma muhasebe ya da finansal kiralama literatürüne geniş kapsamlı bir değerlendirme ile katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bununla birlikte, muhasebeleştirme süreçlerinin açıklanmasına ek olarak karşılaştırmalarla konu teorik tartışma disiplini içerisinde ele alınmaktadır.

Türkiye’de finansal kiralama konusunda ilk yasal düzenleme 1985 yılında “Finansal Kiralama Kanunu” ile yapılmıştır. Daha sonra 2012 yılında “Finansal Kiralama, Faktöring, Finansman ve Tasarruf Finansman Şirketleri Kanunu” ile finansal kiralama işlemi düzenlenmiştir. Finansal kiralama işleminin muhasebe mevzuatımızda ilk olarak yer bulması ise 31.07.2003 tarihli 11 Seri No’lu Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliği (MSUGT) ile gerçekleşmiştir. Daha sonra uluslararası muhasebe standartlarına uyum çerçevesinde 31.12.2005’ten itibaren uygulanmak üzere “TMS 17: Kiralama İşlemleri” standardı yayımlanmıştır. Devamında standartlardaki güncellemeler çerçevesinde 31.12.2018’den sonra uygulanmak üzere “TFRS 16: Kiralamalar” standardı TMS 17’yi yürürlükten kaldırarak kullanıma sunulmuştur. Finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi konusunda “Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standartları (BOBİ FRS)” kapsamında da 31.12.2018’den sonraki hesap dönemlerinde uygulanmak üzere “BOBİ FRS Modül 15: Kiralamalar” standardı yayımlanmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İzleyen bölümde finansal kiralama işleminin muhasebeleştirilmesi ve teorik çerçevenin irdelenmesi konularında literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise finansal kiralama işlemi genel hatlarıyla tanıtılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın dördüncü bölümünde de örneklerle VUK/MSUGT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS çerçevesinde matematiksel hesaplamalarla finansal kiralama işlemi ödeme planı tabloları gösterilmiş ve muhasebeleştirme süreçleri detaylıca açıklanmaya çalışılmıştır. Nihayetinde çalışmanın beşinci bölümünde ulaşılabilen bilgiler neticesinde finansal kiralama işlemi mevzuat farklılıkları temelinde karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmuştur.

2. Literatür İncelemesi

Literatürde finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesi ve mevzuattaki farklılıkların karşılaştırılması konusunda çok sayıda teorik ve uygulamalı çalışma yapılmıştır. Bu alanda özellikle son zamanlarda muhasebe standartlarının getirmiş olduğu yenilikler araştırmacılar tarafından konu edinilmiştir. Bununla birlikte Türkiye’de finansal kiralama konusunda çok sayıda yüksek lisans ve doktora tezi yazıldığı da tespit edilmiştir. Çalışmanın bu kısmında kiralamalar konusundaki literatürü takip edebilmek amacıyla ilgili yayınların kısa bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Söz konusu alanda ulaşılabilen ilk çalışma Karasioğlu (2001)’nin finansal kiralama işleminin işletmelerin nakit yönetimlerine etkisini ve söz konusu faaliyetin muhasebeleştirilmesini içeren yayınıdır. Yazar bu çalışmada kaynakların rasyonel kullanımını açısından finansal kiralamanın önemini vurgulamış ve muhasebe

standartlarının özüne bağlı olarak uygulanmasıyla doğru bir kayda alma sürecinin gerçekleşebileceği sonucuna varmıştır. Bir diğer çalışmada Yıldırım vd. (2006) KOBİ'lerin finansal kiralama işleminden yararlanma düzeyini bir saha uygulaması üzerinden ele almışlardır. Araştırmada örneklemedeki KOBİ'lerin % 87'sinin finansal kiralamayı kullanmadığı, fakat % 57'sinin gelecekte finansal kiralama yapmayı düşündüğü ve özellikle finansal kiralama konusunda KOBİ'lerin yeterli bilgiye sahip olmadığı tespit edilmiştir. Öztürk vd. (2007) çalışmalarında İMKB'de işlem gören şirketlerin finansal kiralama kullanma düzeyini incelemişler ve söz konusu şirketlerin finansal kiralama hizmetinden yeterince faydalanamadıkları sonucuna varmışlardır. Bir diğer çalışmada Dabbağoğlu (2008) finansal kiralama işlemlerinde net bugünkü değer hesaplamalarını konu edinmiş ve çalışmasında dönemsel nakit girişlerinin ve hurda değer bugünkü değerini hesaplayarak iskonto oranı ya da zımni faiz oranına ulaşmanın aşamalarını uygulamalı olarak açıklamıştır. Nur (2010) finansal kiralama işlemlerinin değerlemesini incelediği çalışmasında öncelikle kiralamanın net bugünkü değerinin hesaplanmasını ortaya koymuş ve daha sonra muhasebeleştirmede kullanılan hesap kalemlerini sıralayıp bir uygulama örneğiyle kiralayan ve kiracı açısından muhasebeleştirme sürecini açıklamıştır. Bir diğer benzer çalışmada Gökgez (2013) finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirme esaslarını konu edinmiş ve örnek bir uygulamayla kiraya veren ve kiracı açısından finansal kiralama hizmetinin nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiğini açıklamıştır. Günlük ve Çeken (2013) ise çalışmalarında finansal kiralama işleminin turizm işletmelerinde uygulanmasını incelemişler ve bir yatırım finansman aracı olarak finansal kiralamanın turizm işletmelerinde uygulanabilirliğini avantaj ve dezavantajlarıyla ortaya koyarak finansal kiralamanın makro anlamda yatırım kapasitesini arttıracığı, mikro anlamda ise işletmelerin finans sorunlarını azaltacağı sonucuna varmışlardır. Köksal ve Beller (2013) çalışmalarında finansal kiralama işlemini TMS 17, vergi mevzuatı ve ilgili BDDK tebliği kapsamında incelemişler ve bir uygulama örneğiyle finansal kiralama işleminin kiracı ve kiraya veren açısından ayrı ayrı muhasebeleştirilmesini açıklamışlardır. Bununla birlikte söz konusu çalışmada yazarlar çalışmanın yayımlandığı tarih itibariyle Türkiye'de finansal kiralama işlemlerinde uygulama bütünlüğünün kazanılmış olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yine Şengür (2013) çalışmasında finansal kiralama işleminin finansal raporlama üzerindeki etkilerini incelemiş ve uygulama örnekleriyle finansal kiralama işleminin bilanço ve gelir tablosundaki gösterimini açıklamıştır. Bir diğer çalışmada Şit ve Şit (2013) Türkiye'de finansal hizmetler sektörünün gelişimini 2008-2012 yılları kapsamında finansal kiralama sektörü üzerinden ele almışlar ve Türkiye'de söz konusu dönemde finansal kiralama sektöründeki büyümenin yetersiz kaldığı sonucuna varmışlardır. Gönen ve Akça (2014) ise çalışmalarında finansal kiralama işlemlerinin TMS ve VUK açısından

muhaseseleştirilmesini konu edinmişler ve örneklerle finansal kiralama işleminin her iki düzenleme bağlamında kiraya veren ve kiracı açısından muhaseseleştirilmesini açıklamışlardır. Şenyiğit (2014) finansal kiralama işlemlerinin muhaseseleştirilmesi konusunu bir havayolu işletmesi örneğiyle incelediği çalışmasında finansal kiralama işleminin tespit edilmesinde kullanılan “kullanım hakkı” modelinin işletmelerin finansal tabloları ve finansal oranları üzerinde önemli etkisi olduğunu saptamıştır. Çağlar vd. (2015) çalışmalarında Türk tarım sektöründeki finansal kiralama işlemlerini incelemişler ve çiftçilerin finansal kiralama işlemiyle maliyet ve borç baskısını azaltabilecekleri sonucuna varmışlardır. Kırlioğlu ve Öztaş (2015) ise Türkiye’de finansal kiralama işlemlerinin muhaseseleştirilmesini konu edinmişler ve bir uygulama örneği üzerinden kiraya verenin ve kiracının finansal kiralama işlemindeki muhasese kayıtlarını açıklamışlardır. Yine benzer bir çalışmada Cengiz (2017) finansal kiralama işleminin muhaseseleştirilmesini TMS 17 ve VUK kapsamında incelemiş ve bir uygulama üzerinden hem TMS 17 hem de VUK açısından kiraya verenin ve kiracının tutması gereken kayıtları açıklamıştır. Bir başka çalışmada Pamukçu ve Çakmak (2017) finansal kiralama işlemi uluslararası boyutta incelemişler ve özellikle finansal kiralama şirketi açısından muhaseseleştirilmesini açıklayarak konu hakkındaki özel durumları işlemişlerdir. Sabuncu (2017) çalışmasında finansal kiralama işlemi riskten korunma muhasesebesi açısından incelemiş ve özellikle riskten korunma kaynaklı muhaseseleştirme sürecini açıklayarak konuya açıklık getirmiştir. Demirci ve Kıvraklar (2018) çalışmalarında ulusal ve uluslararası yürürlükteki tüm mevzuatı dikkate alarak finansal kiralama işlemi incelemişler ve kiraya veren ile kiracının tutması gereken muhasese kayıtlarını her bir düzenleme açısından irdelemişlerdir. Bir diğer çalışmada Doldur (2018) finansal kiralama konusunu değerlendirme, muhaseseleştirme ve özellikli durumlar açısından incelemiş ve Türkiye’deki finansal kiralama işlemlerinin genel görünümüne değinerek muhaseseleştirme süreçlerini açıklamıştır. Şeker ve Çemberlitaş (2018) TMS 17 açısından finansal kiralama işlemlerinin raporlanması konusunu inceledikleri çalışmalarında örnek uygulamalarla finansal kiralama işleminin hem kiraya veren hem de kiracı açısından muhaseseleştirilmesini açıklamışlardır. Karahan (2019) çalışmasında BOBİ FRS ve VUK açısından finansal kiralama işleminin muhaseseleştirilmesindeki benzerlikleri ve farklılıkları irdelemiş ve uygulamalı olarak her iki düzenlemede yapılacak olan muhasese kayıtlarını oluşturmuştur. Son olarak Kayahan ve Ayvalıoğlu (2019) Türkiye’de TMS ve BOBİ FRS açısından finansal kiralama işlemi karşılaştırmalı olarak ele almışlar ve Türkiye’de vergi düzenlemeleri ile finansal kiralama işlem hacminin arzu edilen düzeye çıkabileceğini ileri sürmüşlerdir.

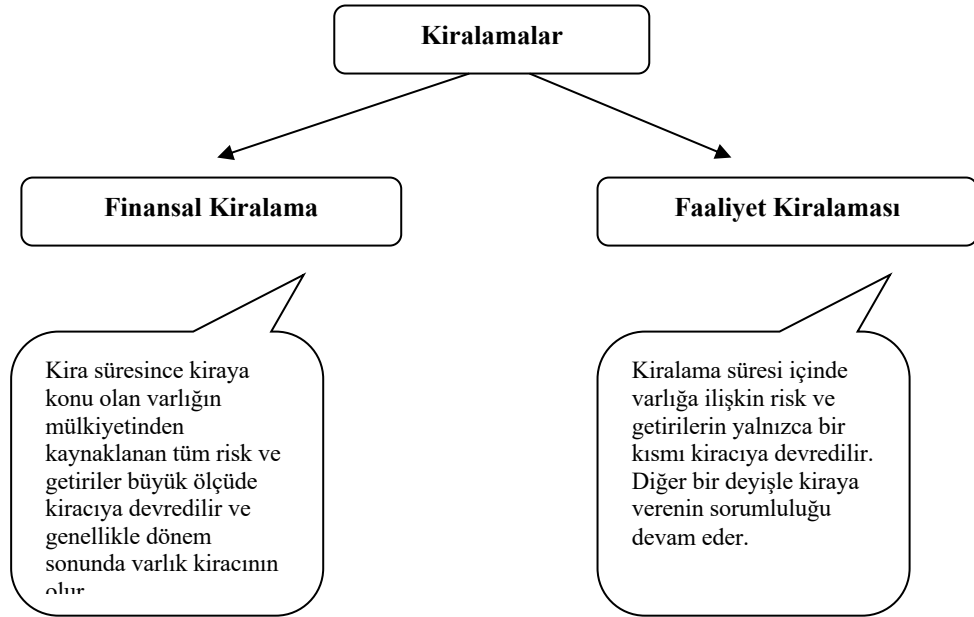
Görüldüğü üzere finansal kiralama işlemleri hakkında yapılan çalışmaların çoğunluğunda temel düzenlemeler kapsamında işlemin nasıl muhasebeleştirileceğine dair bilgiler verilmiştir. Nitekim söz konusu bilgiler ilgili literatür ve meslek mensupları açısından teknik bilgi içermektedir. Bu çalışmada da söz konu işleyiş daha genel bir bakış açısıyla ve sistematik olarak ele alınmaya çalışılmıştır.

3. Finansal Kiralama

3.1. Kiralamalar

Kiralamalar genel olarak “finansal kiralama” ve “faaliyet kiralaması” olarak ikiye ayrılmaktadır. Finansal kiralama, kiraya verenin kiralama konusu varlığın mülkiyetinden kaynaklanan bütün risk ve yararları büyük ölçüde kiracıya devrederek dönem sonunda genellikle söz konusu varlığın mülkiyetini kiracıya devrettiği bir alternatif finansman aracıdır. Diğer taraftan finansal kiralama dışındaki kiralamalar faaliyet kiralaması olarak adlandırılır. Diğer bir ifadeyle faaliyet kiralamasında kiraya konu olan varlıkla ilgili risk ve yararlar önemli ölçüde kiracıya devredilmemekte ve kiraya verenin sorumluluğu halen devam etmektedir.

Şekil 1: Kiralamaların Sınıflandırılması

Finansal kiralama geleneksel finansman yöntemlerinden türetilmiş alternatif finansman araçlarından biridir. Genellikle öz kaynak ya da borçlanma haricinde yatırımlarını finanse etmek isteyen işletmelerin başvurdukları bir yöntemdir. Uygulamaya bakıldığında özellikle makine veya teçhizatın oluşan ekipmanların finansal kiralamaya konu edinilen varlıklar olduğu görülmektedir. Orta ya da uzun

sürelili bir yatırım finansman aracı olan yöntem dünyada yüzyıldan uzun bir süredir, Türkiye’de ise yaklaşık son otuz yıldır işletmeler tarafından kullanılmaktadır.

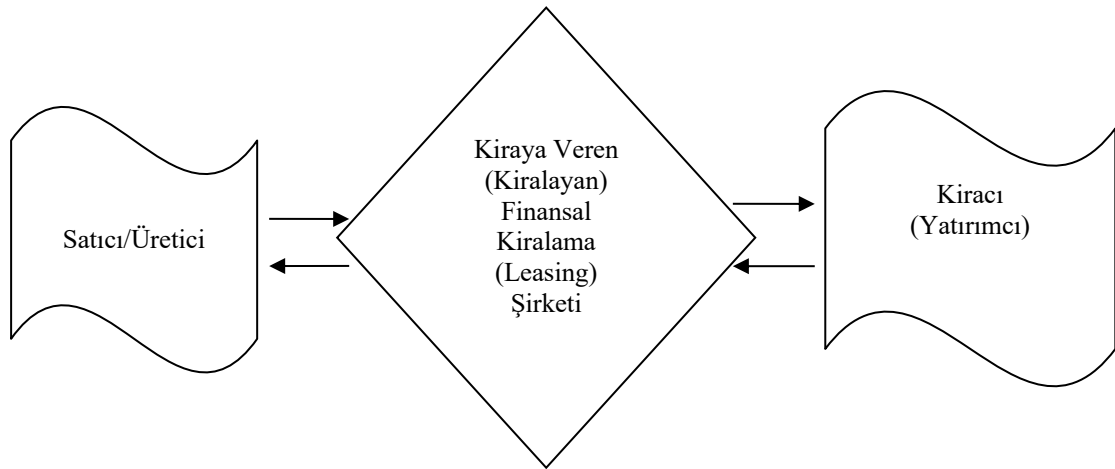
VUK mükerrer 290. maddeye göre bir kiralama işleminin finansal kiralama olarak kabul edilebilmesi için aşağıdaki kriterlerden birinin varlığı yeterlidir.

- Kiralama konusu olan iktisadi varlığın mülkiyetinin kiralama süresi sonunda kiracıya devredilmesi,
- Kiralama süresi sonunda kiracıya kiralamaya konu olan varlığı rayiç bedelden daha düşük bir bedelle satın alma hakkının verilmesi,
- Kiralama süresinin kiralamaya konu olan iktisadi kıymetin ekonomik ömrünün % 80’inden fazla olması,
- Sözleşmeyle belirlenen kira ödemelerinin bugünkü değerlerinin toplamının iktisadi varlığın rayiç bedelinin % 90’ndan fazla olması.

3.2. Finansal Kiralamada Taraflar

Finansal kiralama işleminde üç taraf bulunmaktadır. Finansal kiralama şirketi, kiraya veren (kiralayan) ve kiracı. Kiralama işlemleri mutlaka bir kira sözleşmesine dayanır. Söz konusu sözleşmeyi finansal kiralama şirketi düzenlemektedir. Bu işlemde kiraya veren genellikle satıcı (üretici) olarak adlandırılmakta ve varlığın satışını yapan ya da varlığı üreten taraf olmaktadır. Kiracı ise varlığı kullanmak isteyen gerçek ya da tüzel kişi yatırımcıdır. Açıkça görülmektedir ki finansal kiralama şirketi söz konusu finansal kiralama işleminde aracı konumundadır. Finansal kiralama şirketlerinin kuruluşu ve mahiyeti mevzuatımızda açıkça tanımlanmıştır. Nitekim söz konusu işletmelerin anonim şirket statüsünde kurulmaları kanunen bir zorunluluktur.

Şekil 2: Finansal Kiralamada Taraflar

Finansal kiralama işleminin akışı Şekil 2’de özetlendiği gibi şöyledir. Öncelikle yatırımcı işletme ile satıcı/üretici işletme bir ön anlaşma yapılır. Daha sonra yatırımcı işletme bir finansal kiralama (leasing) şirketine başvurur ve söz konusu yatırım malını satıcı/üretici işletmeden almak üzere anlaşma sağlanır. Finansal kiralama şirketi malın mülkiyetini elinde bulunduran satıcı/üretici işletmeye ödeme yapar. Daha sonra ödeme karşılığında kiraya veren işletme yatırım malını yatırımcı işletmeye (kiracıya) teslim eder. Son olarak yatırım malını kullanmaya başlayan kiracı kiralaları yani taksitleri leasing şirketine dönemsel olarak öder. Son olarak sözleşme dönemi sonunda malın mülkiyeti kiracı işletmeye geçer.

3.3. Finansal Kiralamanın Avantajları ve Dezavantajları

Finansal kiralama işlemi kiracı, satıcı/üretici, finansal kiralama şirketi ve ülke ekonomisi açısından çok önemli kazanımlar sunmaktadır. Bununla birlikte söz konusu işlemin ilgili kesimler açısından bazı dezavantajları da bulunmaktadır.

Tablo 1: Finansal Kiralamanın Avantajları ve Dezavantajları

Finansal Kiralamanın Avantajları	Finansal Kiralamanın Dezavantajları
1. Finansal kiralama işlemi yatırımcı (kiracı) işletmeye uzun vadeli finansman olanağı sunar.	1. Finansal kiralama işleminde kiracı işletme yatırım malının tamir/bakımı ya da yer değiştirilmesi gibi konularda kiraya veren işletmeden izin almak zorunda olduğu için finansal kiralama işleminde kullanım hakkı belirli ölçülerde kısıtlanmaktadır.
2. Malın bedelinin tamamı finanse edilebilmektedir.	2. Varlıklarının tamamını finansal kiralama işlemiyle temin eden işletmeler bankalara teminat olarak gösterilecek varlıklara sahip olmadıklarından dolayı kredibiliteleri azalmaktadır.
3. İşletmenin likit değerleri başka alanlara yatırılabilir. Diğer bir ifadeyle öz kaynaklar daha verimli kullanılabilir ve yüksek faiz ödemeleri gerektiren borçlanmalardan kaçınılabilmektedir.	3. Finansal kiralama sözleşmesi yabancı para birimi üzerinden yapılmışsa taksitleri ödemekle yükümlü olan kiracı işletme kur farklarından olumsuz etkilenerek ek maliyetlerle karşılaşabilir. Aynı şekilde kurdaki olası düşüş nedeniyle de finansal kiralama şirketi kur riskine maruzdur.
4. Finansal kiralama işlemi kullanılan dış kredilerin miktarını azalttığı için işletmenin kredibilitelerini olumsuz etkilememektedir.	4. Finansal kiralama işleminde yatırım malı sözleşme süresi boyunca kiracı tarafından kullanılmayabileceği için ülke ekonomisi açısından atıl kapasite ya da demode olma gibi problemler ortaya çıkabilir.
5. Finansal kiralama işleminde ödenmesi gereken taksitlerin ödeme dönemi kiracı işletmenin özel durumuna ya da faaliyet döngüsüne bağlı olarak esnetilebilir.	5. Hurda değeri yüksek olan yatırım mallarının kiracı tarafından baştan satın alınması kiracı için daha avantajlı olabilir.
6. Finansal kiralama işlemiyle küçük işletmeler ölçek ekonomisi avantajlarından faydalanabilmektedir. Diğer bir deyişle küçük işletmeler büyük yatırım gerektiren alanlara girebilmektedirler.	6. Finansal kiralama işlemiyle varlıklarını temin eden bir işletmenin varlıklarını aktifinde bulunduran bir işletmeye göre piyasadaki itibar ve güveni daha düşüktür.

7. Finansal kiralama işlemi banka kredisi anlaşmalarına göre daha kısa sürede sonuçlanmaktadır.	7. Yatırım teşvik indirimi gibi haklardan yatırım malının sadece zilyedi olan kiracı yararlanamamaktadır.
8. Finansal kiralama sözleşmesiyle kiracı işletme ödemeler sabit tutarlı olduğu için faiz ve enflasyon riskinden korunmaktadır.	8. Piyasa koşullarındaki ani değişimler kiralama anlaşması süresince sözleşmeye bağlı olması gereken kiracıyı ya da kiraya vereni olumsuz etkileyebilir. Diğer bir deyişle istikrarsız ekonomilerde finansal kiralama işlemi esnekliği kısıtladığı için taraflara önemli ek maliyetler yükleyebilir.
9. Kiraya verenin iflası durumunda kiracının elinde bulundurduğu yatırım malı kanunen yapılan düzenlemelere göre haczedilemez.	
10. Finansal kiralama işlemi makroekonomi ya da ülke ekonomisi için genişletici (talep yaratıcı) etkiye sahiptir.	
11. Finansal kiralama işleminde özellikli mal gruplarında KDV oranı % 1 olarak hesaplandığı için söz konusu işlemin olumlu vergi etkisi bulunmaktadır.	
12. İşletmeler sahip oldukları varlıkları sat ve geri kiralama işlemiyle nakit yaratabilmektedirler. Nitekim finansal darboğaz içinde olan işletmeler için finansal kiralama işlemi çok önemli bir alternatiftir.	
13. Finansal kiralamaya konu olan varlığın teknolojik gelişmeler başta olmak üzere değişen koşullar nedeniyle demode olma riski bulunduğu için kiracı işletmelerin büyük bir yatırım yapma ve bu yatırımın zamanla değersiz hale gelme riskinin en aza indirilmesi söz konusudur.	

Kaynak: Öztaş (2010), Çağlar vd. (2015), Duman (2016) ve Kutlu (2019)'dan derlenmiştir.

Tablo 1'deki notlara göre özellikle istikrarlı bir ekonomiye sahip olan ülkelerde finansal kiralama işleminin ilgili paydaşlara çok önemli kazanımlar sunduğu söylenebilir. Nitekim genel olarak ifade etmek gerekirse finansal kiralama işlemi bazı spesifik dezavantajlarıyla birlikte modern ekonomiler ve işletmeler için çok önemli bir alternatif finansal araçtır.

3.4. Dünyada ve Türkiye'de Finansal Kiralama

Finansal kiralama Batı'da, özellikle ABD'de, yüzyılı aşkın bir süredir kullanılan bir finansal yöntemdir. Bununla birlikte ülkelerin finansal sistemlerinin derinliğinin o ülkede belirli bir dönemde düzenlenen finansal kiralama sözleşme sayısı ya da işlem hacmi büyüklüğüyle ilişkili olduğu ileri sürülebilir. Nitekim finansal sistemi gelişmiş ülkelerde yoğun bir şekilde finansal kiralama uygulamalarının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu yargıya açık bir kanıt olarak Tablo 2'de finansal kiralama işlem hacmi açısından ilk 30 ülke sıralanmıştır.

Tablo 2: Finansal Kiralama İşlem Hacmine Göre İlk 50 Ülke

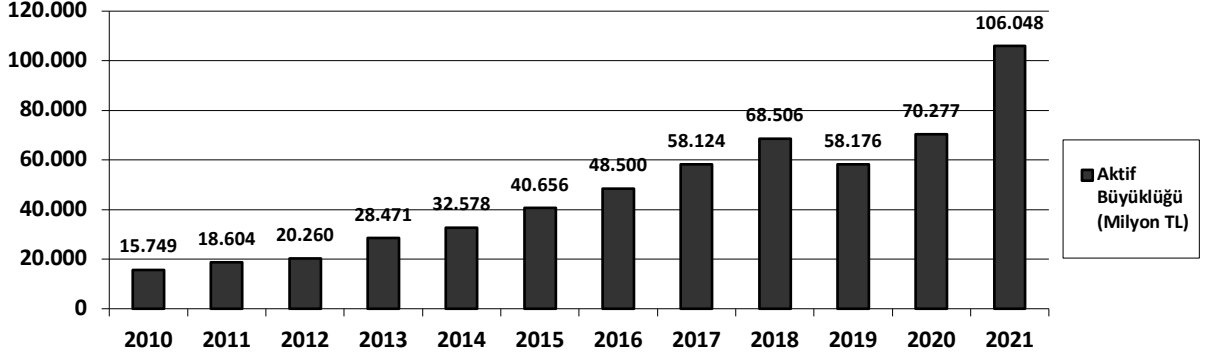
Sıra	Ülke	2019 Yılı	
		Finansal Kiralama İşlem Hacmi (Milyar ABD Doları)	Penetrasyon Oranı
1	ABD	473,38	22,0
2	Çin	251,47	7,8
3	İngiltere	96,44	34,3
4	Almanya	87,08	18,1
5	Japonya	73,56	5,7
6	Fransa	57,94	17,4
7	İtalya	33,02	14,6
8	Avustralya	27,34	39,0
9	Kanada	26,78	36,0
10	Rusya	24,61	n/a
11	Polonya	20,33	22,7
12	İsveç	19,62	22,8
13	Tayvan	15,55	10,5
14	İsviçre	14,52	13,2
15	Kore	11,94	9,0
16	Danimarka	11,79	25,0
17	İspanya	11,40	7,3
18	Avusturya	10,02	14,7
19	Meksika	9,50	n/a
20	Hollanda	9,25	8,2
21	Norveç	8,67	11,6
22	Belçika	7,96	10,0
23	Çekoslovakya	5,44	11,1
24	Finlandiya	5,10	15,0
25	Portekiz	4,50	15,2
26	Şili	4,42	n/a
27	Brezilya	4,15	n/a
28	Güney Afrika	3,80	n/a
29	Kolombiya	3,27	n/a
30	Türkiye	3,21	n/a
35	Peru	1,64	n/a
40	Malezya	1,32	n/a
50	Porto Riko	0,39	n/a

Kaynak: Finansal Kurumlar Birliği (https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/I%CC%87s%CC%A7lem_Hacmi_Bazinda_I%CC%87lk_50_U%CC%88lke_2019-2074.pdf)

Tablo 2'ye bakıldığında ülkelerin finansal kiralama işlem hacimlerinin ülkelerin ekonomik büyüklüğüne ve söz konusu ülkedeki finansal sistemin gelişmişliğine bağlı olduğu görülmektedir. 2019 yılı verilerine göre, Türkiye bu sıralamada 3,21 milyar dolarlık finansal kiralama işlem hacmi ile 30. ülke olabilmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde Türkiye'nin finansal kiralama konusunda henüz yeterli bir hacme ulaşamadığı açıktır. Diğer bir ifadeyle Türkiye pazarı finansal kiralama konusunda henüz bir doygunluğa ulaşmamıştır ve dolayısıyla bu alanda yeni yatırımlara ihtiyaç vardır. Bu doğrultuda Türkiye'de, bir finansman tekniği olan finansal kiralama işlemi konusunda ilgili taraflar daha fazla bilgilendirilmelidir.

Türkiye’de 2010-2021 yılları arası finansal kiralama sektöründe aktif büyüklüğü Grafik 1’de sunulmuştur.

Grafik 1: Türkiye’de 2011-2021 Arası Finansal Kiralama Sektörü Aktif Büyüklüğü

Kaynak: Finansal Kiralama Birliği, https://www.fkb.org.tr/Sites/1/upload/files/FKB_2021_TR-2159.pdf

Türkiye’de finansal kiralama şirketlerinin 2011-2021 yılları arasındaki aktif büyüklüğünü gösteren Grafik 1’e göre, Türkiye 2018 yılındaki kur dalgalanmalarının etkisi hariç, sektör son on iki yılda istikrarlı bir büyüme kaydetmiştir. Nitekim 2010 yılında sektörün aktif büyüklüğü 15 Milyar TL iken, 2021 yılında 106 Milyar TL’ye ulaşmıştır. Diğer taraftan Türkiye’de kurdaki dalgalanmaların finansal sistemin rakamsal büyüklüğü ve performansı üzerinde önemli bir etki yarattığı söylenebilir. Sonuç olarak, Türkiye’de finansal sistemin gelişmesi paralelinde finansal kiralama sektörü gelişme kaydetmektedir denilebilir.

4. Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi

Finansal kiralama işlemi Türk mevzuatına 26/06/1985 tarihli “Finansal Kiralama Kanunu” ile girmiştir. Yukarıda değinildiği üzere Batı’da ise söz konusu işlemin tarihi yaklaşık yüz yıl öncesine dayanmaktadır. Geleneksel muhasebe yaklaşımı VUK/MSUGT’da finansal kiralama işleminin kiraya veren ve kiracı açısından nasıl muhasebeleştirileceği hükme bağlanmıştır. Daha sonra TMS/IFRS çerçevesinde 31/12/2005 tarihinden itibaren uygulanmak üzere “TMS 17: Kiralama İşlemleri” standardı ve ardından 31/12/2018 tarihinden itibaren uygulanmak üzere “TMS 16: Kiralamalar” standardı ile finansal kiralama işleminin muhasebeleştirilmesine dair hükümler yayımlanmıştır. Yine KGK tarafından 31/12/2018’den itibaren uygulanması zorunlu tutulan BOBİ FRS’de “Modül 15: Kiralamalar” standardı ile finansal kiralama işleminin nasıl muhasebeleştirileceğine dair açıklamalar yapılmıştır.

Çalışmanın bu kısmında öncelikle VUK/MSUGT kapsamında finansal kiralamanın nasıl muhasebeleştirilmesi gerektiği, daha sonra TMS/IFRS kapsamında finansal kiralamanın nasıl muhasebeleştirildiği ve son olarak da BOBİ FRS açısından nasıl bir muhasebeleştirme yönteminin kullanılmasının gerektiği örnek bir uygulamayla

açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bölümde yalnızca yevmiye defteri kayıtları açıklanmayıp uygulamacılar için gerekli olan matematiksel hesaplar da değerlendirme kapsamına alınacaktır.

4.1. VUK/MSUGT Kapsamında Finansal Kiralama İşleminin Muhasebeleştirilmesi

Diğer taraftan VUK'un 175. ve Mükerrer 257. maddeleri ile Maliye Bakanlığı'na yetki verilmiş ve bu yetkiye dayanarak Bakanlık 1992-2008 yılları arasında "Muhasebe Sistemi Uygulama Genel Tebliğlerini (MSUGT)" yayımlamıştır. Söz konusu yıl aralığında Bakanlık tarafından toplam 15 tebliğ yayımlanmış olup 31.07.2003 tarihli 11 seri nolu tebliğ finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesine dair açıklamalar içermektedir. Söz konusu tebliğ ile Tekdüzen Hesap Planı'na finansal kiralama ile ilgili aşağıdaki hesap kalemleri getirilmiştir.

- 124 Kazanılmamış Finansal Kiralama Faiz Gelirleri (-)
- 224 Kazanılmamış Finansal Kiralama Faiz Gelirleri (-)
- 301 Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar
- 302 Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri (-)
- 401 Finansal Kiralama İşlemlerinden Borçlar
- 402 Ertelenmiş Finansal Kiralama Borçlanma Maliyetleri (-)

Yukarıdaki hesap kalemlerinden 124 ve 224 "kiraya veren (kiralayan)"; 301, 302, 401 ve 402 "kiracı" tarafından finansal kiralamaların muhasebeleştirilmesinde kullanılmaktadır.

Örnek 1²: İşletme piyasa fiyatı 300.000 TL olan bir makineyi % 15 faizle 3 yıllığına finansal kiralama yoluyla 01/01/2022 tarihinde kiralamıştır. Söz konusu makinenin kiralama süresi sonunda sembolik bir bedelle kiracıya devredileceği öngörülmüştür. Bu işlemde kiracının ödemesi gereken eşit taksit tutarlarını bularak hem kiraya veren hem de kiracı açısından dönemlere ilişkin muhasebe kayıtlarını gösteriniz.

Çözüm 1: Eşit taksit ödemelerinin (anüitelerin) bugünkü değeri aşağıdaki formülle hesaplanmaktadır.

$$\text{Varlığın Bugünkü Değeri} = \text{Taksit Tutarı} \times \frac{1 - \frac{1}{(1+i)^n}}{i}$$

²Örneğin geliştirilmesi ve çözümünde Bayazıtlı vd. (2019)'den ve muhtelif kaynaklardan yararlanılmıştır.

Formülde “Varlığın Bugünkü Değeri” makinenin piyasa fiyatını ifade etmektedir. “Taksit Tutarı” ise her dönemin sonunda kiracının ödemesi gereken taksit ödemelerinin tutarını göstermektedir. Örneğimizde dönem sayısı hesaplama ve muhasebe kaydı kolaylığı sağlaması için 3 (üç) olarak belirlenmiştir. Nitekim örnekte sistematik hesaplamanın açıklanmasıyla beraber uygulamada finansal kiralama işleminin daha uzun vadelere yayıldığı bilinmektedir.

Yukarıdaki formül hesaplandığında örneğimizdeki taksit tutarının 131.393 TL olduğu görülmüştür. Dolayısıyla toplam ödenecek faiz; (Toplam Ödeme – Piyasa (Bugünkü) Fiyatı) yani $(3 \times 131.393) - 300.000 = 94.179$ TL’dir. Bununla birlikte söz konusu finansal kiralama işlemine dair detaylı hesaplamalar Tablo 3’teki ödeme planında sunulmuştur.

Tablo 3: Finansal Kiralama İşlemi Ödeme Planı (VUK/MSUGT – “Kiracı” ve “Kiraya Veren”)

1 - Dönemler	2- Eşit Ödemeler (Taksitler)	3- Dönemde Ödenen Faiz (5*i)	4- Anaparadan Ödenen Kısım (2-3)	5- Kalan Borç (5-4)
			0	300.000
1	131.393	45.000	86.393	213.607
2	131.393	32.041	99.352	114.255
3	131.393	17.138	114.255	0
Toplam	394.179	94.179	300.000	

Örneğimizin bundan sonraki kısmında hem “kiracı” hem de “kiraya veren” açısından VUK/MSUGT çerçevesinde muhasebe kayıtları gösterilecektir.

a) Kiracının Muhasebe Kayıtları

	01/01/2022	BORÇ	ALACAK
260 HAKLAR		300.000	
302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETLERİ (-)		45.000	
402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETLERİ (-)		49.179	
	301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR		131.393
	401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR		262.786
<i>Finansal kiralama sözleşmesi ile satın alma kaydı</i>			

		31/12/2022		
780 FİNANSMAN GİDERLERİ 301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR 191 İNDİRİLECEK KDV <i>1. taksitin 1. dönem sonunda ödenmesi kaydı</i>			45.000 131.393 1.314	
		302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETLERİ (-) 102 BANKALAR		45.000 132.707
401 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR 302 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETLERİ (-) <i>Uzun vadeli hesapların kısa vadeye aktarılması</i>			131.393 32.041	
		301 FİNANSAL KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN BORÇLAR 402 ERTELENMİŞ FİNANSAL KİRALAMA BORÇLANMA MALİYETLERİ (-)		131.393 32.041
770 GENEL YÖNETİM GİDERLERİ <i>1. dönem sonunda makineye amortisman ayrılması</i>			60.000	
		268 BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR (-)		60.000

Yukarıdaki kayıtlarda makinenin yönetim departmanı tarafından kullanıldığı ve 5 yıl ekonomik ömrü olduğu varsayılmıştır. Bu doğrultuda makinenin piyasa fiyatı, tarihi maliyeti ya da aktife giriş bedeli (300.000 TL) üzerinden amortisman ayrılmış ve her dönemin sonunda amortisman kaydı yapılmıştır. Nitekim kiracı işletme makineyi kendi varlıkları içerisinde gösterdiği için amortisman ayırmak zorundadır.

b) Kiraya Veren (Kiralayan)'in Muhasebe Kayıtları

Örneğimiz çerçevesinde “kiraya veren”in tutması gereken muhasebe kayıtları aşağıda verilmiştir. Kiraya veren işletmenin makinenin satışını yaptığı varsayılmıştır. Yukarıdaki bilgilere ek olarak finansal kiralama konu edinilen makinenin maliyeti 200.000 TL’dir.

120 ALICILAR 220 ALICILAR	01/01/2022	131.393 262.786	
	600 YURTİÇİ SATIŞLAR 124 KAZANILMAMIŞ FİNANSAL KİRALAMA FAİZ GELİRLERİ (-) 224 KAZANILMAMIŞ FİNANSAL KİRALAMA FAİZ GELİRLERİ (-)		300.000 45.000 49.179
<i>Makinenin satış kaydı</i>			
621 SATILAN TİCARİ MALLARIN MALİYETİ (-)	01/01/2022	200.000	
<i>Satılan ticari malın maliyetinin kaydı</i>	153 TİCARİ MALLAR		200.000
102 BANKALAR 124 KAZANILMAMIŞ FİNANSAL KİRALAMA FAİZ GELİRLERİ (-)	31/12/2022	132.707 45.000	
<i>1. dönem sonu 1. taksitin banka aracılığı ile tahsil edilmesi</i>	120 ALICILAR 391 HESAPLANAN KDV 642 FAİZ GELİRLERİ		131.393 1.314 45.000

4.2. TMS/TFRS Kapsamında Finansal Kiralama İşleminin Muhasebeleştirilmesi

Türkiye’de muhasebe standartları ilk olarak TMUDESK tarafından yayımlanmış ve söz konusu standartların 1 Ocak 1997 tarihinden itibaren kullanılması öngörülmüştür. Daha sonraki yıllarda bu özerk kurumun yerini sırasıyla TMSK ve KGK almıştır. Bununla birlikte ilk olarak 1997 yılında yayımlanan standartlar için başlangıçta kullanım zorunluluğu öngörülmemiş fakat ilerleyen süreçlerde güncellemelerle uluslararası standartlara daha fazla yaklaşmış ve nihayetinde günümüzde standartların tanımlanan işletmelerce uygulanması kanunen bir zorunluluk haline getirilmiştir. Dolayısıyla 1997’den günümüze muhasebe standartlarını kullanan işletmelerin sayısı artmıştır. Diğer taraftan Türkiye’de muhasebe standartlarının yayımlanmasında temel yetkili organ büyük ölçüde aynı görevi üstlenen ya da birbirinin devamı olan bu üç kurum olmakla beraber SPK, BDDK vd. gibi düzenleyici ve denetleyici kurumlar da tebliğler yayımlayarak özellikle paydaşları için muhasebe standartları geliştirmişlerdir. Günümüzde hangi kurumun yayımladığı muhasebe standartları kullanılmalıdır sorusunun cevabı ise en son alınan kararlar dikkate alındığında KGK’nin yayımlamış olduğu TMS/TFRS’lerdir. Nitekim SPK, BDDK vd. gibi düzenleyici ve denetleyici kurumlar en son aldıkları kararlarla TMS/TFRS’lerin kullanılması diğer bir deyişle KGK’nin güncellemelerine tabi olunması gerektiğini genel olarak hükme bağlamışlardır (Güdelci, 2019). Bu nedenle çalışmamızda sadece en güncel haliyle KGK tarafından yayımlanan TMS/TFRS’lere göre finansal kiralama

işleminin muhasebeleştirilmesi açıklanmaya çalışılacaktır. Diğer bir ifadeyle günümüz açısından geçersiz hale gelen düzenleyici ve denetleyici kurumların tebliğlerine göre muhasebeleştirme sürecine yer verilmeyecektir.

TMS/TFRS setinde finansal kiralamaya ilişkin düzenlemeler 01.01.2019 tarihi itibarıyla geçerli olan “TFRS 16: Kiralamalar” standardı ile yapılmıştır. TFRS 16 yine finansal kiralamalara ilişkin olan “TMS 17: Kiralama İşlemleri” standardını yürürlükten kaldırmıştır. Diğer bir ifadeyle TMS/TFRS’ye göre finansal kiralama işlemlerinin muhasebeleştirilmesinde “TFRS 16: Kiralamalar” standardı hükümleri dikkate alınacaktır.

a) Kiracının Muhasebe Kayıtları

Örnek 2³: İşletme 01.01.2020 tarihinde 3 yıllığına bir mağaza kiralamıştır. Yıllık kira ödemelerinin 180.000 TL olacağı kararlaştırılmıştır. Ayrıca sözleşmeye göre söz konusu kira ödemelerinin yılsonunda yapılmasında uzlaşmıştır. Yine yapılan sözleşmeyle tespit edilen bir faiz oranı bulunmadığından borçlanmaya ilişkin faiz oranı % 15 olarak dikkate alınmıştır. Mağazanın yıllık amortisman tutarı 108.000 TL’dir. Söz konusu işleme dair ödeme planını ve kiracı işletmenin muhasebe kayıtlarını gösteriniz.

Çözüm 2: TFRS 16’ya göre “kiracı” açısından çözüm için öncelikle Tablo 4’teki ödeme planı oluşturulmuştur.

Tablo 4: Finansal Kiralama İşlemi Ödeme Planı (TFRS 16 – Kiracı)

	1	2	3	4(3x2)	5(2-4)	6	7 (5+6)	8
Dönem	Yıl	Kira	İndirgeme Faktörü*	Net Bugün. Değer	Finansman Gideri (Faiz)	Amortis. Gideri	Toplam Maliyet	Anapara Ödeme.
2020	3	180.000	0,8696	156.528	23.472	108.000	131.472	118.350
2021	2	180.000	0,7561	136.098	43.902	108.000	151.902	136.098
2022	1	180.000	0,6575	118.350	61.650	108.000	169.650	156.528
Toplam		540.000		410.976	129.024	324.000	453.024	410.976

* İndirgeme Faktörü Formülü: $1/(1+i)^n$

TFRS 16’ya göre kiracının tutması gereken muhasebe kayıtları aşağıdadır.

01/01/2020	
KULLANIM HAKKI VARLIĞI	410.976
KULLANIM HAKKI YÜKÜMLÜLÜĞÜ	410.976
<i>İlk kiralama kaydı</i>	

³ Örneğin geliştirilmesinde Eren ve Büyükepekçi (2020) s. 53-57’den yararlanılmıştır.

FİNANSMAN GİDERLERİ	31/12/2020	23.472	
	KULLANIM HAKKI YÜKÜMLÜLÜĞÜ - Kira		23.472
<i>Birinci yıl faiz giderinin tahakkuku</i>	31/12/2020		
GENEL YÖNETİM GİDERLERİ		108.000	
<i>Birinci yıl sonunda kullanım hakkı varlığına amortisman ayrılması</i>	BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR (-)		108.000
KULLANIM HAKKI YÜKÜMLÜLÜĞÜ - Kira	31/12/2020	180.000	
<i>Birinci yılsonunda kiranın ödenmesi</i>	BANKALAR		180.000

b) Kiraya Veren (Kiralayan)'ın Muhasebe Kayıtları

Örnek 3⁴: Finansal kiralama işlemlerine aracılık eden bir finansal kiralama şirketi 01.01.2020 tarihinde bir tekstil makinesini 600.000 TL ile satın almıştır. Şirket söz konusu makineyi aynı gün tekstil işiyle uğraşan A firmasına 3 yıllığına kiralamıştır. İki şirket arasında yapılan finansal kiralama sözleşmesine göre aracı firma kira süresi sonunda makineyi 20.000 TL bedel ile kiracıya devredeceğini taahhüt etmiştir. Sözleşmede kararlaştırılan faiz oranı % 15'tir. Söz konusu işlemle ilgili ödeme planını ve kiraya veren işletmenin muhasebe kayıtlarını açıklayınız.

Çözüm 3: Bu sorunun çözülebilmesi için rayiç bedelin (600.000 TL) gelecekteki değerinin bulunması gereklidir. Söz konusu dönemsel eşit taksitlerin bulunabilmesi için aşağıdaki formüller kullanılabilir.

$$1. \text{ Varlığın Bugünkü Değeri} = \text{Taksit Tutarı} \times \frac{1 - \frac{1}{(1+i)^n}}{i}$$

2. Yukarıdaki formül şöyle de gösterilebilir: $A \cdot ((1+i)^n \times i) / ((1+i)^n - 1)$

Formülde; A = Makinenin piyasa değeri ya da varlığın bugünkü değeri (rayiç bedel), i = Faiz oranı, n = Dönem sayısıdır.

Aynı sonucu verecek olan her iki formülden tercih edilen kullanılarak “taksit tutarı” ya da “yıllık kira ödemeleri” bulunacaktır.

$$\text{Örneğimizde; } 600.000 \times ((1+0,15)^3 \times 0,15) / ((1+0,15)^3 - 1) = 262.787 \text{ TL}$$

TFRS 16'ya göre kiraya verenin (finansal kiralama şirketi) tutması gereken muhasebe kayıtları aşağıdadır.

⁴ Örneğin geliştirilmesinde Eren ve Büyükepeççi (2020) s. 66-67'den yararlanılmıştır.

Tablo 5: Finansal Kiralama İşlemi Ödeme Planı (TFRS 16 – Kiraya Veren)

	1	2	3	4(3x2)	5(2-4)
Dönemler	Yıl	Kira	İndirgeme Faktörü	Net Bugünkü Değer	Faiz Taksiti (Finansman Gideri)
2020	3	262.787	0,657516	172.785	90.002
2021	2	262.787	0,756144	198.705	64.082
2022	1	262.787	0,869565	228.510	34.277
Toplam		788.361		600.000	188.361

Yukarıdaki hesaplamalara göre kiraya verenin TFRS 16'ya göre muhasebe kayıtları şöyle olacaktır.

FİNANSAL KİRALAMA KONUSU	01/01/2020	600.000	
BANKALAR			600.000
<i>Makinenin satın alınma kaydı</i>			
FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI	01/01/2020	788.361	
KAZANILMAMIŞ FİNANSAL KİRALAMA FAİZ GELİRLERİ			188.361
FİNANSAL KİRALAMA KONUSU			600.000
<i>Maliyetin kesinleşmesi</i>			
FATURALANMIŞ FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI	31/12/2020	262.787	
KAZANILMAMIŞ FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI		90.002	
FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI			262.787
FİNANSAL KİRALAMA GELİRLERİ			90.002
<i>1. yılın tahsilat kaydı</i>			
BANKALAR	31/12/2020	262.787	
FATURALANMIŞ FİNANSAL KİRALAMA ALACAKLARI			262.787
<i>1. taksitin kiracı tarafından bankaya yatırılması</i>			

4.3. BOBİ FRS Kapsamında Finansal Kiralama İşleminin Muhasebeleştirilmesi

31/12/2018'den itibaren uygulanması öngörülen BOBİ FRS seti içerisinde finansal kiralama işlemi “Modül 15: Kiralamalar” başlığında düzenlenmiştir. Söz konusu standartta kiralamalar “finansal kiralama” ve “faaliyet kiralaması” olarak ayrıma tabi tutulmuştur. Yine aynı standartta finansal kiralamada kullanılması öngörülen zımni faiz oranının tanımına ve hesaplanmasına, hangi durumlarda kiralamanın finansal

kiralama olarak kabul edileceğine dair açıklamalara, finansal kiralama işleminin muhasebeleştirilmesi konusuna vd. bilgiler verilmiştir.

a) Kiracının Muhasebe Kayıtları

Örnek 4⁵: İşletme 1 Ocak 2020 tarihinde ekonomik ömrü 10 yıl olan bir makineyi 3 yıllığına kiralamıştır. Söz konusu tarihte makinenin gerçeğe uygun değeri yani peşin değeri 180.000 TL'dir. Sözleşmede zımni faiz oranı % 15 olarak belirlenmiştir. Sözleşme dönemi sonunda makinenin mülkiyetinin kiracıya geçmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu kiralama işlemindeki taksit tutarını hesaplayınız ve BOBİ FRS'ye göre muhasebe kayıtlarını gösteriniz.

Çözüm 4: Öncelikle gelecek değer formülü ile taksit tutarları hesaplanmalıdır.

$$A * ((1+i)^n) \times i / ((1+i)^n - 1)$$

Formülde; A = Makinenin piyasa değeri ya da varlığın bugünkü değeri (rayiç bedel), i = Faiz oranı, n = Dönem sayısıdır.

$$180.000 \times ((1+0,15)^3) \times 0,15 / ((1+0,15)^3 - 1) = 78.835,85 \text{ TL}$$

Dönem	Asgari Ödeme	Bugünkü Değer (Asgari Ödeme / $(1+i)^n$ (n=1, 2, 3))
2020	78.835,85	68.552,9
2021	78.835,85	59.611,2
2022	78.835,85	51.835,9
Toplam	236.507,55	180.000

Tablo 6: Finansal Kiralama İşlemi Ödeme Planı (BOBİ FRS Modül 15 - Kiracı)

Dönem	Dönem Başındaki Yükümlülük	Finansman (Faiz) Gideri	Taksitler	Dönem Sonundaki Yükümlülük
2020	180.000 TL	$180.000 \times 0,15 = 27.000 \text{ TL}$	78.835,85 TL	$180.000 - (78.835,85 - 27.000) = 128.164,15 \text{ TL}$
2021	128.164,15 TL	$128.164,15 \times 0,15 = 19.224,62 \text{ TL}$	78.835,85 TL	$128.164,15 - (78.835,85 - 19.224,62) = 68.552,92 \text{ TL}$
2022	68.552,92 TL	$68.552,92 \times 0,15 = 10.282,93 \text{ TL}$	78.835,85 TL	$68.552,92 - (78.835,85 - 10.282,93) = 0 \text{ TL}$

⁵ Örneğin hazırlanmasında "BOBİ FRS Modül 15: Kiralamalar" standardındaki çözümlerden yararlanılmıştır.

“BOBİ FRS Modül 15: Kiralamalar” standardına göre kiracının tutması gereken muhasebe kayıtları aşağıdadır.

		01/01/2020		
TESİS MAKİNE VE CİHAZLAR ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ (-) <i>Kiracının ilk kaydı</i>	KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER	180.000		
		56.507,55		236.507,55
		31/12/2020		
KISA VADELİ FİNANSAL BORÇLANMA MALİYETLERİ KİRALAMA İŞLEMLERİNDEN KAYNAKLANAN YÜKÜMLÜLÜKLER <i>1. yılsonu kayıtları</i>	ERTELENMİŞ BORÇLANMA MALİYETLERİ (-) KASA	27.000		
		78.835,85		27.000 78.835,85

b) Kiraya Veren (Kiralayan)'in Muhasebe Kayıtları

Örnek 5⁶: Örnek 4'teki değerler ve varsayımlar aynen kabul edilerek finansal kiralama işlemi bu kez kiraya veren açısından ele alınacaktır. Söz konusu bilgilere ek olarak makinenin brüt defter değeri 120.000 TL ve birikmiş amortismanları ise 60.000 TL'dir. Bu işleme dair ödeme planı tablosunu oluşturunuz ve kiraya veren açısından muhasebe kayıtlarını yapınız.

Çözüm 5: Bu örnekteki finansal kiralama işlemine dair ödeme planı tablosu yukarıdaki “Tablo 6” ile aynıdır. Bu nedenle burada sadece kiraya veren açısından muhasebe kayıtları gösterilecektir.

		01/01/2020		
DİĞER ÇEŞİTLİ ALACAKLAR BİRİKMİŞ AMORTİSMANLAR (-) <i>Kiraya verenin ilk kaydı</i>	ERTELENMİŞ VADE FARKI GELİRLERİ (-) TESİS, MAKİNE VE CİHAZLAR DİĞER FAALİYETLERDEN ÇEŞİTLİ GELİR VE KAZANÇLAR	236.507,55		
		60.000		56.507,55 180.000
		31/12/2020		
KASA ERTELENMİŞ VADE FARKI GELİRLERİ (-) <i>1. yılsonu kayıtları</i>	DİĞER ALACAKLARA İLİŞKİN VADE FARKI GELİRLERİ DİĞER ÇEŞİTLİ ALACAKLAR	78.835,85		
		27.000		27.000 78.835,85

⁶ Örneğin çözümünde “BOBİ FRS Modül 15: Kiralamalar” standardından yararlanılmıştır.

Finansal kiralama işleminin muhasebe mevzuatındaki yeri tam olarak açıklandıktan sonra ilgili düzenlemeler karşılaştırmalı bir analize tabi tutulacaktır. Bir sonraki bölümde söz konusu analiz detaylandırılacaktır.

5. Finansal Kiralama İşleminin Mevzuat Farklılıklarına Bağlı Olarak Karşılaştırmalı Analizi

Karşılaştırmalı analizler var olan olguyu farklı açılardan değerlendirmede önemli bir araç olmalarından dolayı literatürde sıklıkla kullanılmaktadır. Çalışmanın önceki bölümünün de konusu olan finansal kiralama işlemlerinin muhasebe mevzuatının temel eksenleri çerçevesinde nasıl hesaplandığı ve muhasebeleştirildiği kapsamlı olarak irdelenmeye çalışılmıştır. Söz konusu bölümde bu alandaki tüm bilgiler eksiksiz işlenmeye çalışılarak karşılaştırmalı analiz için güçlü bir temel oluşturulması amaçlanmıştır. Nitekim çalışmada eldeki tüm mevzuat çerçevesi dikkate alınarak finansal kiralama işlemi tüm yönleriyle incelenmiştir.

Muhasebe dünyası hızlı ve sürekli değişimden etkilenen teorik ve uygulamalı disiplinlerdendir. Şüphesiz ki akademik çevreler, eğitim kurumları, kamu idareleri ve doğal olarak muhasebe meslek mensupları bu değişim ya da dönüşümden öncelikli olarak etkilenmektedir. Türkiye’de muhasebenin gelişimine bakıldığında sürekli bir ilerlemenin ya da güncellenmenin olduğunu bilmekteyiz. Başlangıçta tekdüzen hesap planı ile ya da VUK/MSUGT’un hükümleri ile bu geleneksel süreç sürdürülürken sonraları uluslararası uyumlaştırma çerçevesinde muhasebe standartları gündeme getirilmiştir. Nitekim finansal kiralama konusu da bu yeniliklerden etkilenen bir alan olmuştur. Diğer bir ifadeyle finansal kiralama konusu geleneksel muhasebe diyebileceğimiz VUK/MSUGT’ta, uluslararası uyumu öngören TMS/TFRS’lerde ve en güncel standartlar olan BOBİ FRS’de farklı açılardan ele alınmıştır.

Söz konusu üç düzenleme çerçevesinde genel bir karşılaştırma yapılırsa ilk olarak finansal kiralama işlemindeki taksit tutarı hesaplanarak ulaşılan ödeme planı tablosunun hesaplama mantığı üç düzenlemede de benzerdir denilebilir. Bu hususta sadece BOBİ FRS’de hesaplama dair bir metodoloji ayrı olarak sunulmuştur. BOBİ FRS’de finansal kiralama işlemine dair faizin hesaplanması konusunda “zımnî faiz oranı” formülünün kullanılması öngörülmüştür. Fakat yukarıda da değinildiği üzere bu hesaplama metodolojisi de aslında VUK/MSUGT’da ya da TMS/TFRS’lerde öngörülen formüllerin farklı bir görünümüdür. Bununla birlikte genel bir değerlendirme yapmak gerekirse finansman giderinin/gelirinin (faizin) kayda alınması konusunda VUK/MSUGT’da “finansman giderleri/faiz gelirleri”, TMS/TFRS’de “finansman giderleri/finansal kiralama gelirleri” ve BOBİ FRS’de “kısa vadeli finansal borçlanma maliyetleri/diğer alacaklara ilişkin vade farkı gelirleri” hesapları kullanılmıştır.

Görüldüğü üzere söz konusu üç temel düzenlemedeki en önemli farklılık kavramsal tanımlama açısındanadır. Kısacası finansal kiralama işlemi açısından VUK/MSUGT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS'deki temel farklılık; TMS/TFRS'nin finansal kiralama işlemi kullanım hakkı varlık/yükümlülük olarak görmesi ve BOBİ FRS'nin ise işlemi ertelenmiş gelir/gider olarak dikkate almasıdır.

6. Sonuç

Muhasebe yöntem ve teknikleri hızla değişen ekonomik ve finansal ilişkiler nedeniyle sürekli bir güncellemeye tabidir. Nitekim finansmana erişim her geçen gün daha kritik hale geldiği için geleneksel finanslama metotlarına ek olarak muhasebeleştirme süreçlerini yenileyen modern finansal araçlar ortaya çıkmıştır. Finansal kiralama Batı'da yüz yıldır kullanılmakla beraber Türkiye açısından çağdaş finansman teknikleri arasında yer almaktadır. Kendine özgü hesaplama ve muhasebeleştirme yöntemleri olan finansal kiralama bir finansal kiralama şirketinin dayanak varlığın mülkiyetinden kaynaklanan risk ve getirileri büyük ölçüde uzun bir süre ile kiracıya devrettiği bir sözleşme olarak tanımlanmaktadır. Finansal kiralama işleminin muhasebeleştirilmesi muhasebe mevzuatımızın ana eksenleri olan VUK/MSUGT, TMS/TFRS ve BOBİ FRS açısından farklılık arz etmektedir. Söz konusu farklılıklar karşılaştırmalı bir değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır.

Çalışmanın karşılaştırmalı analiz bölümünde de ifade edildiği gibi yapılan karşılaştırmalara göre bahsedilen farklılıklar genellikle finansal kiralama işlemine dair hazırlanan ödeme planı tablolarında olmayıp daha ziyade işlemin muhasebeleştirilmesinde kullanılan hesap kalemlerindeki kavramsal/işlevsel farklılıklardır. Nitekim benzer olan hesaplama teknikleri konusunda sadece farklı olarak BOBİ FRS'de “zımni faiz oranı” hesaplama metodu açıklanmıştır. Diğer taraftan genel olarak ifade etmek gerekirse finansman giderinin/gelirinin (faizin) muhasebeleştirilmesi hususunda VUK/MSUGT'da “finansman giderleri/faiz gelirleri”, TMS/TFRS'de “finansman giderleri/finansal kiralama gelirleri” ve BOBİ FRS'de “kısa vadeli finansal borçlanma maliyetleri/diğer alacaklara ilişkin vade farkı gelirleri” hesaplarının kullanılması öngörülmüştür. Bununla birlikte genel olarak söz konusu üç düzenlemedeki temel farklılık ise TMS/TFRS'nin finansal kiralama işlemi kullanım hakkı varlık/yükümlülük olarak görmesi ve BOBİ FRS'nin ise işlemin detaylarını ertelenmiş gelir/gider hesaplarında göstermesidir.

Bu çalışmadan sonra yapılacak araştırmalar için finansal kiralama işleminin finansal tablolara etkisinin yukarıda değinilen üç düzenleme çerçevesinde incelenmesi önerilmektedir. Böylelikle finansal kiralama işleminin işletmelerin varlık ve kaynakları üzerindeki etkileri saptanmış ve kar/zarar açısından faaliyet sonucunu nasıl değiştireceği

ortaya konulmuş olacaktır. Diğer taraftan çalışmada yabancı kaynak kullanılmaması önemli kısıtlardandır.

Günümüzde işletmelerin ya da girişimcilerin en önemli handikapı yönetsel ya da teknik bilgi eksikliğidir. Unutulmamalıdır ki modern finansal yöntemlerin yatırımcılar tarafından etkin olarak kullanılabilmesi için mutlaka Türkiye ekonomisinin her alanda hızlı bir yapısal/kurumsal gelişime ihtiyacı vardır. Bu noktada finansal kiralama konusunda akademik çevreler ve elbette ki yetkili/sorumlu kamu idareleri tarafından girişimciler bilgilendirilmelidir.

Kaynakça

- Bayazıtlı, E., Çelik, O. & Gürdal, K. (2019), *Genel Muhasebe*, Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BOBİ FRS (2018), Büyük ve Orta Boy İşletmeler İçin Finansal Raporlama Standardı Modül 15, Erişim Tarihi: 23.10.2022, <https://www.kgk.gov.tr/>
- Cengiz, S. (2017), “Finansal Kiralama İşlemlerinin Mevzuat Boyutu ve Muhasebe Uygulamaları: TMS 17 ve VUK Kapsamında İncelenmesi”, *Küresel İktisat ve İşletme Çalışmaları Dergisi*, 6(11), 43-56.
- Çağlar, R. U., Kılıç, O. & Başer, U. (2015), “Türkiye’de Tarım Sektöründe Finansal Kiralama”, *Journal of Life Economics*, 3(2), 31-40.
- Dabbaoğlu, K. (2008), “Finansal Kiralama İşlemlerinde Net Bugünkü Değer Hesaplamaları”, *Mali Çözüm*, 87, 51-64.
- Demirci, Ş. D. & Kıvraklar, M. K. (2018), “Ulusal ve Uluslararası Düzenlemeler Çerçevesinde Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 4 (Özel Sayı), 508-531.
- Doldur, S. (2018), “Finansal Kiralama İşlemlerinde Değerleme, Muhasebe Kayıtları ve Bazı Özellikli Durumlar”, *Mali Çözüm*, 28(1-2), 225-249.
- Duman, C., (2010), *6361 Sayılı Kanun Kapsamında Finansal Kiralama İşlemlerinin Finansal Kiralama Şirketlerince Muhasebeleştirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Eren, T. & Büyükipçekçi, S. (2020), *Finansal Kiralama İşlemlerinin “TFRS 16 Kiralamalar” Standardına ve VUK’a Göre Muhasebeleştirilmesi*, Konya: Eğitim Yayınevi.
- Gökgöz, A. (2013), “Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesi”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 35, 107-121.
- Gönen, S. & Akça, N. (2014), “Finansal Kiralama İşlemlerinin TMS-17 Kiralama İşlemleri Standardı ve Vergi Usul Kanunu Açısından Muhasebeleştirilmesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 10, 71-94.

- Güdelci, E. N. (2019), “Uluslararası Muhasebe Standartlarının Tarihi Gelişim Sürecinde Etkili Olan Uluslararası ve Ulusal Kuruluşlar”, *International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Science*, 2(3), 199-214.
- Günlük, M. & Çeken, G. (2013), “Finansal Kiralama (Leasing) ve Turizm İşletmelerinde Uygulanması”. *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(1-2), 123-133.
- Karahan, M. & Ayvalıoğlu, A. B. (2019), “The Differences Between LMSE FRS and TFRS Comparison and Accounting on Financial Leasing Transactions in Turkey”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 8, 1-14.
- Karahan, M. (2019), “Finansal Kiralama İşlemlerinin Vergi Usul Kanunu ile Büyük ve Orta Boy İşletmeler (BOBİ) Açısından Karşılaştırılması Üzerine Bir Değerlendirme”, *Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 13(19), 2259-2285.
- Karasioğlu, F. (2001), “İşletme Kaynaklarının Etkin Kullanılması Açısından Finansal Kiralama ve Muhasebe Uygulaması”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3, 1-13.
- Kaval, H., Örtten, R. & Karapınar, A. (2021), *Türkiye Muhasebe-Finansal Raporlama Standartları (TMS-TFRS)*, Gazi Kitabevi: Ankara.
- Kırlıoğlu, H. & Öztaş, S. (2015), “Türkiye’de Finansal Kiralama İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi”, *Journal of Accounting, Finance and Auditing Studies*, 1(2), 1-21.
- Köksal, A. G. & Beller, B. (2013), “Finansal Kiralama İşlemlerinin TMS 17, Vergi Mevzuatı, BDDK Tebliği Açısından İncelenmesi ve Muhasebe Uygulamaları”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 150-171.
- Kutlu, M. B., (2019), “*Muhasebe ve Vergi Yönüyle Finansal Kiralama İşlemleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Nur, E. (2010), “Finansal Kiralama İşlemlerinin Değerlemesi”, *Vergi Raporu*, 135, 138-152.
- Öztaş, S., (2010), *Finansal Kiralama İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Öztürk, V., Bal, H. & Bal, E. Ç. (2007), “Finansal Kiralama ve İMKB’de İşlem Gören Şirketlerde Kullanılma Düzeyi”, *Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 67-86.
- Pamukçu, F. & Çakmak, M. (2017), “Uluslararası Ticaret ve Finansal Kiralama İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi”, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 12(48), 245-267.
- Sabuncu, B. (2017), “Finansal Kiralama Şirketlerinde Riskten Korunma Muhasebesi”, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 1, 93-112.

- Şeker, K. & Çemberlitaş, İ. (2018), “TMS 17 Kapsamında Finansal Kiralama İşlemlerinin Raporlanması”, *Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi*, 1(1), 42-60.
- Şengür, E. D. (2013), “Finansal Kiralama İşlemlerinde Kiracı Açısından Asgari Kira Ödemelerinin Hesaplanması ve Finansal Raporlama Üzerindeki Etkileri”, *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 263-279.
- Şenyiğit, Y. B. (2014), “Finansal Kiralama İşlemlerinin Muhasebeleştirilmesinde ve Raporlamasında Beklenen Değişiklikler: Bir Havayolu İşletmesinde Vak’a Çalışması”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(1), 288-299.
- Şit, M. & Şit, A. (2013), “Türkiye’de Finansal Hizmetler Sektörünün Gelişimi: Finansal Kiralama Sektörü Örneği”, *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(5), 35-47.
- TFRS 16 (2018), Türkiye Finansal Raporlama Standartları 16: Kiralamalar. Erişim Tarihi: 23.10.2022, <https://www.kgk.gov.tr>
- TMS 17 (2005), Türkiye Muhasebe Standartları 17: Kiralama İşlemleri. Erişim Tarihi: 23.10.2022, <https://www.kgk.gov.tr>
- VUK (1961), Vergi Usul Kanunu. Erişim Tarihi: 23.10.2022, <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.4.213.pdf>
- Yıldırım S., Albez, A. & Küçük, O. (2006), “KOBİ’lerde Finansal Kiralamadan (Leasing) Yararlanma Düzeyi: Bir Uygulama”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(2), 361-376.